فەرهەنگی زارەکی
موکریان

لە سەر بنەمای
باوەڕ ـ داب ـ زاراوە ـ مەسەل
پەند ـ مەتەڵ ـ ڕێکەوەندەکان
و ...

سەلاح پایانیانی

ئـ

فەرهەنگی زاروکی
موکریان

دەزگای چاپ و بلاو کردنەوەی رەهرەو

١٣٨٥

ناوی کتێب: فەرهەنگی زارەکی موکریان (بەرگی یەکەم - ئـ)
دانەر: سەلاح پایانیانی
پیتچن: کلبەی گرافیک
چاپی یەکەم: ۱۳۸۵ی هەتاوی - ۲۰۰۶ی زایینی
تیراژ: ۲۰۰۰
شابک: ۹۶۴-۷۹۷۰-۱۶-۱+۹۶۴-۷۹-۷۰۰--۱۷X

selah.payanyani@yahoo.com

پێشکێش بە:

گەورەپیاوە دەمپاراوەکەی موکریان

سەید وسێن ڕەسوولی

توێژەری ماندوویی نەناس و بە ورە

ئەحمەد بەحری

و کۆرپە شیرینەکەم

باران

وەک ڕۆڵەیەکی بەرەی داهاتوو

پێرست

وەک سەرەتا

ئەحمەد قازی

ئەوەندەی فەرهەنگ و کۆمەڵگا و تاکوکۆی بەشەر جۆراوجۆر و رەنگاورەنگ و فرە رەهەند و خاوەن تایبەتمەندی و جیاوازی و شێوازن، زمانیش ئەوەندە جۆراوجۆر و فرە دەنگ و فرە رەهەند و خاوەن فۆرم و قەبارە و پێکهاتەی جۆراوجۆرە. زمان ئامرازی بەیان و دەربڕین و تێگەیشتن و تێگەیاندنە. هەموو پێوەندییەکانی نێوان تاکوکۆی کۆمەڵگاکانی جیهان بە یارمەتی زمان دابین دەکرێ و هەر بۆیەشە زۆرێک لە تیۆرناسانی زمانەوان دەڵێن لە دەرەوەی زمان هیچ شتێک لە ئارادا نیە و هەر چی هەیە زمانە و بەس. زمان هەر ئەوە نیە کە ئاخاوتنی رۆژانەی پێ ئەنجام دەدرێ یا رۆژنامە و بڵاوۆکەکانی پێ دەنووسرێ. دەگەڵ ئەوانەدا زمانی هونەری، زمانی مۆسیقا، زمانی سرووشت، زمانی کۆد و رەمز و کنایە و هەزاران دال و مەدلوولی رەنگاورەنگ هەن کە بە پێی زەروورەت لە جێگەی خۆیان‌دا دەکار دەکرێن. ئەو بەهرە و لێهاتوویی‌یە کە زمان هەیەتی بۆتە هۆی ئەوە کە لەو سەردەمەوە کە ئینسان بوو بە خاوەنی شارستانەتی و ژیانی وێنەئاژەڵی بەجێ‌هێشت، هەموو سەرنجی خۆی بداتە سەر زمان و دەیان بەزمی پێ بگێڕێ. لێرەوە زمانی شێعر و هەست و سۆز و عاتیفە سەرهەڵدەدا کە بە دەیان فرسەخ دوورە لە زمانی رۆژانەی مەعیشەت و نان پەیدا کردن. ئەزموونە تاڵ و شیرینەکانی ژیان بە درێژایی مێژوو وردە وردە خەست دەبنەوە، دەپاڵێورێن و دە قالبی پەند و مەتەڵ‌دا خڕ دەبنەوە و

لقێکی دیکەی زبان پێکدێنن. فکر و فەلسەفە و ئاوەزمەندی بە شێوەیەکی تر و زبانێکی تر دەگەڵ بەردەنگی خۆی دەدوێ و بەم جۆرە دەیان شێوەی بەیان یا زبانی تایبەت هەر لە زبانێکدا سەرهەڵدەدەن و دەگەڵ گوزەری زەمان هەر یەک بە لایەکدا دەڕوا و بە شێوەی تایبەت گەشە دەکا و پەرەدەستێنن و دەبێتە گەنجینەیەکی گرانبایی و خەزێنەی زبان دەوڵەمەندتر دەکا.

یەکێک لەو بەشانە لقی زاراوە و پەندەکانە کە بە وردی دەتوانین بڵێین خڵتە (رسوب)ی ئەزموون و بیر کردنەوە و را و بۆچوون و فکر و فەلسەفەی ژیانی گەل، چین بە چین تێیاندا دەکەوێتە سەر یەک و بۆ دوارۆژ بەجێ دەمێنن و بەرەکانی داهاتوو دەتوانن بە شیکردنەوە و لێکدانەوەی ئەو پەند و مەتەڵ و زاراوانە لە چەندین روانگەوە «کۆمەڵناسی، ئابووری، سیاسی، بیروبڕوا، داب و نەریت و...» زانیاری پێویست لەمەڕ رابردووی خۆیان وەدەست بێنن.

نازانین تەمەنی ئەو پەندە چەندە: سەت ساڵ؟ سێسەد ساڵ؟ هەزار ساڵ؟ یا زۆرتر؟ یا کەمتر؟ کە دەڵێ: **کچەتیوان مەکە چەلاغ، کوێرەکانییان مەکە بە باغ.** ئەم پەندە لە دوو لایەنی کۆمەڵایەتی و ئابووریەوە ڕێنوێنی دەداتە بیسەرانی زبانی کوردی. لە باری کۆمەڵایەتی و رەوانناسییەوە پێمان دەڵێ کچێکی هەرزە و سووک و ناحاڵی مەکە بە خاتوونی ماڵ و زۆری دەسەڵات مەدەیە و هەوساری لە سەر دامەماڵە، چونکە لەوانەیە بە پێی ئەو عەیب و ئیرادانەی کە هەیەتی نەتوانێ حورمەتی خۆی و بنەماڵە، ئەو جۆرەی پێویستە بپارێزێ. لە باری ئابووریشەوە ئەو پەندە زۆر روون و ئاشکرا نیشان دەدا کە زەحمەت کێشان و سەرمایە دەکار کردن لە سەر زەمینەی بەرتەسک و بێ ئایندە کارێکی دروست نیە و تووشی زەرەر و زیانمان دەکا. کوێرەکانی ئاوی کەمە و لە وشکەساڵیشدا هەڵدەچۆڕێ و وشک دەکا. ئەوەدەم ئەو باغەی لە بەریدا چەقاندووتە و هەزار رەنجت دەگەڵ کێشاوە وشک دەبێ و رەنج بەخەسار دەبێ. چەند ساڵ لەمەوبەر دە وشکەساڵییەکاندا دەیان باغی لەو چەشنە وشک بوون و تێداچوون و خاوەنەکانیان تووشی زەرەر و زیانی زۆر هاتن. بەم جۆرە دەبێ بزانین کە ئەو پەند و زاراوە و رێکەوەندە زبانییە جۆراوجۆرانە هەر یەکەی لە زاتی خۆیدا گەوهەرێکە و پاراستن و کۆکردنەوە و لێکدانەوەیان کارێکی پێویستی فەرهەنگییە و دەبێ ئاوڕی پێویستیان لێ بدرێتەوە.

لەو ساڵانەی دواییدا کە بزووتنەوەی فەرهەنگی کورد دە قەوارەیەکی گەورەتر و بەستێنێکی هەراوتردا بەرەوپێش دەچێ، تاکوتەرا و لێرولەوێ هێندێ هەڵسووڕاوی

دڵسۆز و نیشتمانپەروەر تێکۆشاون پەند و مەتەڵ و زاراوە و ئەفسانە و نەقڵ و نەزیلە و بابەتە فۆلکلۆرییەکان کۆ بکەنەوە و بەم جۆرە ئەو بابەتانەیان لە فەرامۆش بوون و تیداچوون رزگار کردووە. کاک سەلاحی پایانیانی یەکێک لەو بەڕێزانەیە کە بە هەستیاری و دڵسۆزییەکی بێوێنە لەم بەستێنەدا، لە مەڵبەندی دەوڵەمەندی موکریان. هەوڵی داوە و تا ئێستا دوو کاری بەرچاوی بە ئەنجام گەیاندووە کە بریتین لە کانی مرادان (لە سەر بەند و ئاوازی موکریان) و ئەوی دیکەش ئەو بەرهەمەیە کە ئێستا لە ژێر دەستماندایە. هەر چەند هیچ کام لەم دوو بەرهەمە، بە پێی ئەوەی کاری تاکە کەسین و هیچ تاکە کەسێکیش بە دەستی تەنیا دەرەقەتی کاری ئاوا گەورە نایە، بێ کەموکووڕی نین، بەڵام هەر کام وەک دەسپێک و رچەشکێنی بایەخێکی گەورەیان هەیە و بەتایبەتی ئەم کتێبە تازەیە کە ئەم سەردتایەی بۆ دەنووسرێ کارێکی بەنرخە و دەمانخاتە بیری کتاب کوچەی مامۆستا و شاعیری گەورەی ئێران زەمین، خوالێخۆشبوو ئەحمەدی شاملوو.

کاک سەلاح کە پێوەندییەکی بەهێزی دەگەڵ جەماوەرەی چین و توێژە ماماوەندی و هەژارەکان و دنیای وەرزێر و ئاژەڵدار و رەنجبەراندا هەیە و خوێندنەوەیەکی بەربڵاویشی لە سەر ئەدەب و فەرهەنگ و بابەتی فۆلکلۆریکی کوردی رەچاو کردووە، توانیویەتی دە لێکدانەوە و مانا کردنەوە و شاهید هێنانەوە بۆ چەسپاندنی لێکدانەوەکانیدا سەرکەوتوو بێ.

دەگەڵ ئەوەشدا زۆر پەند و مەتەڵ هەن کە تەعبیر و لێکدانەوەی جیاواز و جۆراوجۆر هەڵدەگرن و بۆی هەیە نووسەر لە روانگەی خۆیەوە ئەوجۆرەی بۆچووبێ کە لێرەدا نووسیویەتی: کە وابوو ئەو جیاوازی بۆچوونە نابێ بە هەڵە بزانین بەڵام پێویستە هەموو مەدلوولەکان و مانا و لێکدانەوەکانی هەر پەندێک بخرێتە بەرچاو تا ئەم کارە پیرۆزە کەموکووڕی تێدا نەمێنێ و ئەوەش ئەرکی سەرشانی خوێنەران و دڵسۆزانی فەرهەنگە رەسەنەکەمانە و دەبێ هەموو لایەک بە سەرنجەوە ئاوڕی لێ بدەنەوە.

«فەرهەنگی زارەکی» لە خولی تێکنۆلۆژی زماندا

دوکتوور ئەمیر حەسەنپوور

دێپارتمانی شارستانییەتەکانی رۆژهەڵاتی نزیک و ناوەڕاست
زانستگای تورانتۆ، کانادا

وشەی زارەکی لە سەردێڕی فەرهەنگی زارەکی موکریاندا، بەرهەمی کاک سەلاحی پایانیانی لە فەرهەنگە کوردییەکانی دی جوێ دەکاتەوە. وەنەبێ سەرچاوەی فەرهەنگە کوردییەکانی تر تەنیا زمانی نووسراو یان مەتنی نووسراو بێ.[1] دەکرێ بڵێین بنچینەی زۆربەی فەرهەنگەکان ژیانی زارەکییە. تا ئێستە فەرهەنگێکی زمانی نووسراوی کوردی دانەندراوە. بۆ وێنە، عەبدولڕەحمانی زەبیحی لە بەرگی یەکەمی **قامووسی زبانی کوردی**دا دەنووسێ:

١- لەو نووسراوەدا، مەبەستم لە "فەرهەنگی کوردی" یەکزمانی یان کوردی-کوردییە؛ وەک «فەرهەنگی خاڵ»، «قامووسی زبانی کوردی»، «فەرهەنگی کوردستان»، «هەنبانە بۆرینە» و «فەرهەنگی هەرمان». دیارە فەرهەنگە دوو زمانییەکانیش فەرهەنگی کوردین. «هەنبانە بۆرینە» هەم کوردی-کوردییە، هەم کوردی-فارسییە.

«گەشت و گێل لە گەلێ ناوچەی کوردستانی ئێران و عێراقدا، چاوپێکەوتن و هاونشینی، گفتوگۆ دەگەڵ کەسانی سەر بە گەلێ تیرە و هۆز و عەشیرەتەکانی کورد، دەسمایە و سەرمایەیێکی زۆر و زەبەندی بۆ ئەو قاموسەی لە خەیاڵدانی خۆمدا بۆ زمانی کوردیم رەچاو کردبوو پێکەوەنا.»[1]

بەڵام هەڵاواردنی سەرچاوەی زارەکی و نووسراو ئەرکێکی هاسان نیە. نووسەری هەر فەرهەنگێک، زمانی زگماکی یان زمانی ماڵێ بە شێوەی زارەکی و بە منداڵی فێر دەبێ و دوای زمان کردنەوە فێرە نووسین دەبێ. دوای فێرە نووسین بوونیش، زۆربەی دوان و لێدوان بە شێوەی زارەکی‌یە یان تێکەڵاوێکە لە زارەکیتی (شفاهیت، orality) و نووسیاریتی (کتابت، literacy).[2] بۆ وێنە قامووسی زبانی کوردی وشە و شایەد و نموونەکانی هەم لە دەقی (متن، text) نووسراو دێنێتەوە و هەم لە سەرچاوەی زارەکی. ئەو مەتنە زارەکی‌یانەش یان پەندی پێشینیان و بەیت و باو و گۆرانین - کە زۆربەیان نووسراونەتەوە و چاپ کراون (بەڵام بە نووسرانیان لە زارەکی بوون کەوتوون) - یان زەین و بیر (خەیاڵدان) و فکری نووسەری قاموسە، کە وەک کوردی زمانێک، بۆچوون و هەستکردن و پەی‌بردنی خۆی کردۆتە پێوانەی هەڵبژاردنی وشە و شایەدهێنانەوە و مانا کردنەوە.[3] ئەو هەستە زمانی‌یە بەشێک لە ژیانی زارەکی‌یە بەڵام خەیاڵدانی ئینسانێکی خوێندەوار ناتوانێ لە جیهانبینی نووسیاریتی دابڕێ. لەگەڵ ئەوەشدا دەکرێ نووسین و گوتن، خوێندنەوە و بیستن، یان خوێندەوار و نەخوێندەوار لێک جوێ بکەینەوە، هیچ پەرژینێک ناتوانێ لێکیان بکاتەوە.

١- قامووسی زبانی کوردی، بەرگی ١، بەغدا، کۆڕی زانیاری کورد، ١٩٧٧، ل ۶

٢- وشەی «نووسیار» (نووس + ار) بە پێوانەی «پرسیار» (پرس + ار) یان «وتار» (وت + ار)، بە مانای «نووسین، شتی نووسراو» هاتووە.
Taufiq Wahby and C.J. Edmonds, *A Kurdish-English Dictionary*, Oxford University Press, 1966.
بەڵام «هەنبانە بۆرینە»، «نووسیار» بە «خەتخۆش، [ف] خطاط» مانا دەکاتەوە. لەو نووسراوەدا «نووسیاریتی» (نووس + ار + یتی) لەباتی (Literacy) دەکار دێنم.

٣- بۆ وێنە، زەبیحی بێجگە لە شایەد هێنانەوە، لە ئەدەبی نووسراو و لە سوننەتی زارەکی، خۆی رستە رێکدەخا بۆ ئەوەی «شێوە و جۆری بە کار هێنانی وشەیەک لە رستەی کوردیدا پێشان بدا.»
[قامووسی زبانی کوردی، عەبدولڕەحمانی زەبیحی، بەرگی ١، ل -٩٩-]

مەبەستم لەو تێهەڵڕوانینە بە قامووسی زبانی کوردی و بەرهەمەکانی دیدا ئەوەیە کە جێگەی فەرهەنگی زارەکی موکریان لە گۆڕەپانی فەرهەنگنووسی کوردیدا بدۆزمەوە. لەگەڵ ئەوەشدا چەمکی زارگۆتن و زارەکی ماوەیەکە لە کەلتووری کوردیدا دەکار هاتوون.[1] کاک سەلاح بە هێنانەوەی وشەی زارەکی لە پاڵ فەرهەنگدا، ڕێوشوێنی نوێی بۆ فەرهەنگنووسی کوردی داناوە. بەڵام ئێستە کە هەوەڵ بەرگی فەرهەنگی زارەکی بڵاو دەبێتەوە دەکرێ بپرسین: فەرهەنگی زارەکی چییە؟ زارەکیتی چییە؟ فەرهەنگی نووسراو چۆن دەتوانێ زارەکی بێ؟ پێوەندییەکانی زارەکیتی بە نووسیاریتی چین؟ یان ئەو فەرهەنگە تا چ ڕادەیەک لە فەرهەنگەکانی دی دابڕاوە؟

پێش ئەوەی وەڵامی ئەو پرسیارانە بدەمەوە، پێویستە بڵێم[2] کە لە فەرهەنگی زارەکی موکریاندا زارەکیتی و نووسیاریتی تێکەڵاون. لەگەڵ ئەوەشدا فەرهەنگنووس بە مەبەست زمانی زارەکی تۆمار کردووە، بەشێک لە وشەکان و ماناکان و دەکار هاتنیان لە باوەڕ و مەتەڵ و پەند و مەسەل و زاراوەکاندا لە زمانی نووسراودا تۆمار کراون - ئەگەر چی بە ناتەواوی و نیوەچڵی. سەرباقی ئەو تێکەڵاوییە، فەرهەنگەکە بە لای زارەکیتیدا دەشکێتەوە.

تێکەڵاویی زارەکیتی و نووسیاریتی، جیاواز بوون و یەک بوونیان، و کۆکی و ناکۆکییان، چ لە کۆمەڵگەدا و چ لەو فەرهەنگەدا، زۆر کێشەی زمانی، زمانەوانی، فکری، سیاسی و ئیدەئۆلۆژی دێننە گۆڕێ. من لەو نووسراوەدا، حەوڵ دەدەم چەند لایەنێکی ئەو کێشانە شیبکەمەوە.

١- وشەی «زار گۆتن» لە لێکۆڵینەوەکانی کوردی یەکێتی سۆڤێت بە مانای «شفاهی» فارسی یان «شفوي» عەرەبی دەکارهێندراوە. بۆ وێنە بڕوانە: ئۆردیخانێ جەلیل، «سترانێ زار گۆتنا کوردایە تاریقیێ». [شوکور مستەفا و ئەنوەر قادر محەممەد هێناویانەتە سەر ڕێنووسی کوردی ئەمڕۆ و فەرهەنگیان بۆ کردووە. بەغدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، ١٩٧٧] لە فەرهەنگۆکی ئەو کتێبەدا، کە کورمانجی-سۆرانییە، وشەی «زار گۆتن» ئاوا مانا کراوەتەوە: «زار گۆتن: دەماودەم (شفوي)». هەروەها وشەی «زاربزار» لەو فەرهەنگۆکەدا بە «دەماودەم» مانا کراوەتەوە. لە چاپی دووەمی ئەو کتێبەدا کە لە ساڵی ٢٠٠٢ لە سەنت-پێترزبورگ بڵاو بۆتەوە، وشەی «زار گۆتن» لە سەردێری کتێبەکەدا نەماوە و لەباتیان نووسراوە: «سترانێ کوردایە تاریقیێ» (Strané K'urdaye T'ariqiyê). لە هەمان کاتدا، جەلیلێ جەلیل، لە کتێبی «زار گۆتنا کوردێ سووریانێ»، کە بە ئەلفوبێی کوردی-سیریلیی لە ساڵی ١٩٨٥ لە ئێرەوانێ بڵاو بۆتەوە، وشەی «زار گۆتن» بە مانای فۆلکلۆر دەکار دێنێ.

٢- دەمەوێ لێرەدا سەرنجی خوێنەرەوە ڕابکێشم بۆ وشەی «بڵێم». من کە ئەو ڕستەیەم دەنووسی لەباتی ئەوەی بنووسم «پێویستە بنووسم...»، «پێویستە بڵێم...» هاتە سەر قەڵەمەکەم. «گوتن» دیاردەیەکی زارەکییە بەڵام تێکەڵاوی نووسینە و لە کاتی نووسیندا، بێ ئەوەی دەنگم دەربێ، وشەکان دێنە سەر زارم.

ئەلف. ژیانی زارەکی و دابڕانی گەورەی مێژوو

لەگەڵ ئەوەشدا دەست پێکردن یان سەرەتاکانی قسە کردن تا ئێستە روون نەبۆتەوە، پسپۆڕانی ئەو باسە پێیان وایە تەمەنی زمان - لێدووان بە وشە و رستە - لە نێوان ٣٥ تا ٥٠ هەزار ساڵە. بەڵام تۆمار کردنی زمان بە نووسین، واتە بە ئەلفووبێ، تەمەنی زۆر کەمترە و دەگەڕێتەوە ٥٥٠٠ ساڵ لەوەی پێش کە بۆ هەوەڵ جار لە شارستانێتی سوومێر، کە لە باشووری عێراقی ئێستەدا بوو، دەستی پێکرد. سەرهەڵدانی نووسین بە هەڵکەوت نەبوو، و بەرهەمی بەکاوەخۆی گۆڕانێکی گەورەی مێژوویی بوو کە نزیکەی دە تا دوازدە هەزار ساڵ لەوەی پێش وەڕێکەوت. دێرینەناسی بە ناوبانگ گۆردن چایلد نێوی ئەو گۆڕانەی ناوە شۆڕشی نیۆلیتیک یان شۆڕشی کشتوکاڵی، کە رێگەی خۆش کرد بۆ سەرهەڵدانی چینی کۆمەڵایەتی، و لە گوورانی خۆیدا، نزیکەی شەش هەزار ساڵ لەمەوبەر شۆڕشی شارێتی وەڕێخست.[1]

نووسین، هەر لە سەرەتای سەرهەڵدانی، بوو بە گۆڕەپانێکی خەبات لە کۆمەڵگەیەکدا، کە لەبەر نابەرابەری و ناکۆکی چینایەتی و جینسیتی (نیزامی پیاوەمەزنی) و ئایینی، خەڵک لە یەکتر دابڕابوون و دەوڵەمەند و هەژار، پیاو و ژن، کۆیلەدار و کۆیلە، شا و بەندە، و دەسەڵات و بێدەسەڵات بە کۆکی و ناکۆکی دەژیان. لە وڵاتە رۆژاواییەکان، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوە سەبارەت بەو دابڕانە نزیکەی دوو سەدەیە بەردەوامە، و لە نیوسەدەی رابردوودا هەنگاوی خێرا بەرەو تێگەیشتنی ئەو دیاردانە هەڵگیراوە. لە مێژووی کوردستاندا، کێشەی زارەکی بوونی کوردەواری و نەبوون یان کەم بوونی نووسین بە زمانی کوردی لە پێنج سەدەی رابردوودا لەگۆڕێدا بووە و چەند شاعیری زوو وەک حاریسی بتلیسی و ئەحمەدی خانی بە کورتی باسیان کردووە و حاجی قادری کۆیی زۆرتر بەرەنگاری بووە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دیاردەی نووسین پێوەندی بەرینی بە دەوڵەت رۆنان و نەتەوە رۆنان هەیە، کەم کەس وەدوای لێکۆڵینەوەی ئەو بابەتە کەوتووە. ئەو باسە یەکجار بەرینە و لێرەدا من تەنیا چەند لایەنێک هەڵئەبژێرم کە پێوەندی بە فەرهەنگی زارەکی موکریان و کێشەی زارەکێتی هەبن.

١- بۆ باسی «شۆڕشی کشتوکاڵی» و «شۆڕشی شارێتی» و پێوەندییان بە پەیدا بوونی چینی کۆمەڵایەتی، دەوڵەت و نووسین، بڕوانە: انسان خود را می‌سازد، و. گوردون چایلد، ترجمەی اسد پیرانفر با مقدمەی گلین دانیل، چاپ ٢، تهران، پیام، ١٣٥۶.

نووسین: دابڕانی گەورە

لە باسی دووبەرێتی زارەکی/نووسیاری‌دا، بۆچوونێک هەیە کە پەیدا بوونی نووسین وەک دابڕانێکی گەورە لە کۆمەڵگە، لە مێژوو، لە فکر، لە کوولتوور و لە کەسایەتی‌دا هەڵدەسەنگێنێ.[1] نووسین، بە گوێرەی ئەو بۆچوونە، لە کوتن یەکجار جیاوازە و دەکرێ لە یەکتریان جوێ بکەینەوە و لە بەرامبەر یەکتریان دابنێین و وەک دووبەرێتی‌یەکی دژ بە یەکیان دابنێین.

جیاوازیی‌یەکانی نووسین و کوتن یان خوێندنەوە و گوێگرتن زۆرن. بۆ وێنە لێدوان بە نووسین دیاردەیەکی تێکنۆلۆژی‌یە. بەڵام نووسین بە بێ ئامرازی تایبەتی وەک پێنووسین (قەڵەم، ئامرازی هەڵکۆڵینی دار و بەرد و شتی وا)، لێنووسین (کاغەز، بەرد، چەرم، پاپیرووس، سواڵەت، دار، زێڕ، زیو، ئاسن و هتد) و تێنووسین (جەوهەر، مەرەکەب، رەنگ) سەر ناگرێ. لە کوولتووری زارەکی‌دا، هەر کاتێکی بمانەوێ (ئەگەر قەید و بەندی کۆمەڵایەتی و سیاسی نەبێ)، لە تاریکی و رووناکی‌دا، دەتوانین قسە بکەین و گوێ راگرین.

نووسین، وەک هەر تێکنۆلۆژی‌یەکی دی، پێویستی بە لێزانین هەیە - واتە لێزانینی دەکار هێنانی ئامرازەکان. هەروەها، ئامراز لە کۆمەڵگەی چینایەتی‌دا، کێشەی مالکییەت دێنێتە گۆڕێ. کەسێک، ئەگەر نووسینیش بزانێ، بەڵام کاغەز و قەڵەمی نەبێ ناتوانێ بنووسێ. هەروەها، ئەگەر وشە بە هاتنە سەر زار هەڵدەپرووزێ و تەنیا لە بیری بێژەر و گوێدێردا دەمێنێ، نووسین بە هاتنە سەر کاغەز و چەرم و بەرد پێویستی بە جێگە و رێگە دەبێ و راگرتن و هێنان و بردن و بڵاو کردنەوەی دەبێتە کێشەیەکی سیاسی و ئابووری. خوێنەرەوەش ئەگەر دەستی نەگاتە ئەو تێکنۆلۆژی‌یە ئیتر ناتوانێ خوێنەرەوە بێ.

جیاوازێکی تر ئەوەیە کە ئەوانەی ئەندامی ساغیان هەبێ بە منداڵی لێدوانی زارەکی فێر دەبن، بێ ئەوەی بچنە مەدرەسە و مامۆستایان هەبێ. بەڵام فێربوونی نووسین و

1- وشەی دووبەرێتی لەباتی dichotomy دەکاردێنم. مەبەست لە دووبەرێتی یان دووبەرێتی کردن ئەوەیە کە دیاردەیەک (وەک پێوەندی گرتنی زمانی) بە دوو دیاردەی لێک جیاواز و تەواو دژ بە یەک (نووسین و کوتن، خوێندنەوە و گوێگرتن) دابەش بکرێ و بەستراوەیان بە یەکتر بشاردرێتەوە.

وشەی کوولتوور لە زمانە ئورووپائی‌یەکان وەرگیراوە (culture بە ئینگلیسی دەگوترێ کالچر) و لە فارسی‌دا «فەرهەنگ»ی بۆ دانراوە وەک «فرهنگ عامیانە». بەڵام «فرهنگ» لە فارسی‌دا مانای «آموزش و پرورش»یشی هەیە (جاران «وزارت فرهنگ» هەبوو) و لە هەمان کات‌دا بە مانای «قاموس»یش دەکار دەهێندرێ. لە عەرەبی‌دا، وشەی «ثقافة» و لە کوردستانی عێراق «رۆشنبیری»یان بۆ «کوولتوور» داناوە. لە کورمانجی کوردستانی تورکیە وشەی «چاندە» دەکاردێنن. بۆ دوور بوونەوە لەو ئاڵۆزییە وشەی خوازراوی «کوولتوور» دەکار دێنم.

خوێندنەوە پێویستی بە چەند ساڵ تێکۆشان هەیە و ئەوەش دیاردەیەکی ئابووری و سیاسییە و لە سەرەتای پەیدا بوونی نووسین تا ئێستە بەشێکی زۆری خەڵک (ژن، لادێیی، چینی کرێکار، کۆیلە، کەمایەتییە بێ دەسەڵاتەکان) لەو شێوە لێدوانە بێبەش کراون.[1] بۆ وێنە لەگەڵ ئەوەشدا زمانی عەرەبی، لە نووسیندا زۆر دەوڵەمەندە، ئەورۆ نزیکەی ٦٠ ملیۆن خەڵکی عەرەبی زمان نەخوێندەوارن.

هەر لەو کورتە باسەدا دەردەکەوێ کە نووسین تەنیا بونیادێکی تێکنۆلۆژی نیە و زیاتر لە گشت تێکنۆلۆژییەکی تر، لە هەمان کاتدا بونیادێکی فکری، کوولتووری، ئیدەئۆلۆژی، ئابووری، سیاسی و کۆمەڵایەتییە. بۆ وێنە، نووسین پێوەندی ئینسان بە زەمان و مەکان دەگۆڕێ و ڕێگە دەدا کە تا ڕادەیەک لە قەیدوبەندی زەمان ڕزگاری بێ. بەڵام ئەو ڕزگارییە خۆی بەستراوەتەوە بە قەیدوبەندی زەمان و مەکان (ئەو باسە لە خوارەوە زۆرتر شیدەکەمەوە).

١- نزیکەی ٥٥٠٠ ساڵ دوای داهێنانی نووسین، هێشتا لە زۆربەی وڵاتانی دنیادا، ژن زۆرتر لە پیاو نەخوێندەوارن. لە کوردستاندا، زۆربەی ژنان هێشتا نەخوێندەوارن بەتایبەتی لە گوندەکاندا. حاجی قادری کۆیی پتر لە سەد ساڵ لەمەوبەر گوتی:

بۆچی فەرموویەتی نەبیی ئەمین:	«أطلبوا علمکم ولو بالصین»
نێر و مێ لەم حەدیسە فەرقی نیە	گەر مەلا نەهیی فەرموو دینی نیە

[دیوانی حاجی قادری کۆیی، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی سەردار حمید میران و کەریم مستەفا شارەزا، ١٩٨٦، ل ١٨٧-١٨٦]

نزیکەی نیو سەدە دوای حاجی قادر، یای کوبرای عەزیمی، مامۆستای مەدرەسەی کچان لە کۆماری کوردستاندا، لە وتارێکدا گوتی:

«... داخەکەم ئەهلی مەهاباد ئەو کچە نەوجەوانانەی خۆیان بەدبەخت و بێسەواد دەکەن، دەڵێن ڕۆڵە جووتێ گۆرەوی بهێنە یا کڵاوی بدروو یا خێر دەڵێن ئەمن کچی خۆم بۆ مەدرەسە نابەم بێ ئەدەب دەبێ. ئایا خانمانی عەزیز دەبێ بێ ئەدەبی ئێمە چ بێ؟ ئەو کەسانەی کە ئەو فکرەیان کردووە زۆر لە ڕێگای ڕاستی بە دوور کەوتوونەوە و لێیان حاڵی نەبووە. مەسەلەن ئەمن شەخسی خۆم زۆر لە مەجلیسان گوێم لێبووە هەر وەخت کە ئێمە دەبینن دەڵێن ئەوانە مەعلیمەکانن و بە چاوێکی زۆر کەم تەماشای ئێمە دەکەن.»

[کوردستان، ژمارە ٢٧، ٥ی خاکەلێوەی ١٣٢٥، ل ٣-٢؛ «ڕێنووسەکەم گۆڕیوە و نوختەم لێزیاد کردووە»]

لەگەڵ ئەوەشدا بەڕێوەبەرایەتی کۆمار خوێندەواریی ژنانی هان دەدا، داب و نەریتی پیاوەزنانەی شاری مەهاباد بەرهەڵستی دەخستە ڕێگەی دەرس خوێندنی ژنان. نیو سەدە دوای کۆماری کوردستان، لە ئەمارەتی ئیسلامی ئەفغانستان، ڕابەرایەتی دەوڵەتی تاڵەبان ژنانی بە یەکجاری لە خوێندن بێبەش کرد.

لە لێدوانی زارەکیدا، وتەر و بیسەر یان بێژەر و گوێگر دەبێ لە یەک زەمان و مەکاندا بە یەکەوە بن دەنا ناتوانن بدوێن. ئەو بەسترانەوە بە زەمان و مەکان لەبەر ئەوەیە کە زمان بە دەنگ دەردەبڕدرێ و دەنگیش (بە بێ ئامرازی راگەیاندن) مەودایێکی کەم دەبڕێ. وێدەچێ دەنگی ئینسان، ئەگەر بەرزیش بێ و لە چیادا دەنگ نەداتەوە، ناتوانێ لە مەودایێکی دوورتر لە هەزار هەنگاو تێبپەرێ. قسە، یان هەر دەنگێکی بە سەر زاردا بێ، مانی لە نەماندایە - هەر ئەوەندە کەوتە سەر زار تێدەچێ و تەنیا لە یادی بیسەردا شوێنێک بەجێ دێلێ.

نووسین ئەو بەسترانەوەی لێدوان بە زەمان و مەکان تێکدەدا و بە پچراندنی ئەو پێوەندییە بە سەر زەمان و مەکاندا زاڵ دەبێ. نووسین، قسە کردن لە تیاداچوونی ئانی رزگار دەکا و ژیانێکی بەردەوامی دەداتێ. ئەگەر قسە کردن بێژەر و بیسەر کۆ دەکاتەوە؛ نووسین، نووسەر و خوێنەرەوە لێک جوێ دەکاتەوە، بەڵام بەو لێکدابرینەدا رێگە دەدا لە هەر زەمان و مەکانێکدا خڕیان بکاتەوە. بۆ وێنە زۆر بەیتبێژ بەیتی مەم و زینیان بۆ زۆر گوێدێران کوتووە کەچی هەر کوتن و کوتنەوەیەک بڕیاری نەمانی خۆی داوە. بەڵام ئەحمەدی خانی سێ سەدە لەمەوبەر مەم و زینی بە نووسین هەڵبەست و بە درێژایی ئەو سێسەد ساڵە زۆر کەس، لە زەمان و مەکانی جیاوازدا، بە بێ دیتنی نووسەر، ئەو بەرهەمەیان خوێندۆتەوە. دەکرێ بڵێین کە خانی و خوێنەرەوەی مەم و زینەکەی، بە یارمەتی تێکنۆلۆژی نووسین، جەبری زەمانییان تێکشکاندوە و بە تێکدانی ئەو تەنگانەیە بە سەر مەکاندا زاڵ بوون.

ئەوانەی کە نووسین وەک دابڕانێکی گەورە دادەنێن، ئاکامە قووڵ و بەرینەکانی نووسیاریتییان لێکداوەتەوە. لێرەدا بە کورتی چەند ئاکامێکی پەیدا بوونی نووسیاریتی باس دەکەم (دوایە رەخنە لە تیۆری دابڕانی گەورە دەگرم).[1]

١ - نووسین جێگە بە سوننەت (ترادیسیۆن) و سوننەتخوازی لێژ دەکا و شک کردن لە داب و نەریت پەرە پێدەدا. چۆن؟ نووسین بە دائیمی کردنی قسە، رێگە دەدا بە پێداچوونەوە، ورد بوونەوە، شیکردنەوە، لێکۆڵینەوە و شک کردن. زمانی زارەکی

١- بۆ رەخنەی تیۆری «دابڕانی گەورە» (Great Divide Theories) و دیترمینیسمی تێکنۆلۆژیک بڕوانە:
Ruth Finnegan, ***Literacy and Orality: Studies in the Technology of Communication***, Oxford, UK, 1988.

تاقەکەس لە گروپ و جڤاتدا کۆ دەکاتەوە و هانی دەدا کە سوننەت رەچاو بکا، جڤات بپارێزێ و وەدوای دەسەڵاتی جڤات و سەرۆکەکەی بکەوێ.

٢ - نووسین جیاوازی دەخاتە نێوان بڕوا و حەقیقەت. لە ژیانی زارەکیدا، بۆچوون و بڕوای جڤات و تاقەکەس (سەرۆک و رابەر و پیر و مەزن) سەرچاوەی زانستە، بەڵام نووسین رێگە خۆش دەکا بۆ ئەوەی کە دۆزینەوەی حەقیقەت لە بەرژەوەندی تاقەکەس و لە بارودۆخی تایبەتی یان بەسترانەوەی تاقەکەس بە گروپ و جڤات جوێ ببێتەوە و ئیستیدلال کردن جێگەی دەربڕینی بڕوا و بۆچوون بگرێتەوە.

٣ - بە پەیدا بوونی نووسین، مێژوو نووسین کەوتە رێ و ئەفسانە و مێژوو لێک جوێ بوونەوە. ئەگەر باسی رابردوو بە شێوەی زارەکی، زۆرتر بۆچوونی خسووسی و فەردی بێژەرە، مێژوو نووسین بە کۆ کردنەوە و لێکدانەوەی بەڵگەی جۆراجۆر لە سنووری بۆچوونی خسووسی تێدەپەڕێ و گێڕانەوەی رابردوو دەبێتە دۆزینەوەی راستی.

ئەو بۆچوونانە لە نووسراوەیەکی گودی (Goody) و وات (Watt) لە ژێر سەردێڕی ناکامەکانی نووسیاریتی لە ١٩٦٣دا بڵاو بۆوە و لە جێگەی دیشدا و لە لێکۆڵینەوەی جۆراجۆردا ئاکامی تر باس کراوە.[1] لەگەڵ ئەوەشدا، تیۆری دابڕانی گەورە رەخنەی زۆری لێگیراوە، هێشتا لە باسی زمانی زارەکی، مێژووی چاپ، مێژووی خوێندن و خوێندنەوە، تێکنۆلۆژی ئێلێکترۆنیک، و ئینترنێتدا برەوی زۆرە.

بە کورتی تیۆری دابڕانی گەورە دەڵێ: نووسین تێکنۆلۆژییەکی وەها بەهێزە کە پێوەندی ئینسان بە زمان، فکر کردنەوە، تێگەیشتن، و کۆمەڵگە بە یەکجاری دەگۆڕێ. نووسین دابڕانێکی گەورەیە لە مێژووی بەشەردا. نووسین جیهانبینی فەرد و کۆمەڵگە دەگۆڕێ. نووسیاریتی و زارەکیتی دوو جیهانبینین کە یەک ناگرنەوە. نووسین وشە لە شت جیا دەکاتەوە؛ ئێستە لە رابردوو و لە داهاتوو جیا دەکاتەوە؛ وشیاری فەرد لە وشیاری جڤات دادەبڕێ: عەقڵ لە عاتیفە هەڵدەبڕێ؛ زانست لە ئەفسانە و جادوو جیا دەکاتەوە؛ مانا لە دەوروبەر دادەبڕێ:

---

1. J. Goody and I. Watt, "The consequences of literacy", *Comparative Studies in Social History*, Vol. 5, 1963, pp. 306-45.

خشتەی ١: دابڕانی گەورە - زارەکیتی و نووسیاریتی

نووسیاریتی (نووسین)	زارەکیتی (کوتن)
فکری موجەرەد (جیا بوونەوە لە دەوروبەر)	بەسترانەوەی فکر بە دەروبەر
فکر کردنەوە بە ئەزموون و دۆزینەوە	بەسترانەوەی فکر بە سوننەت
بیر کردنەوە بە مەنتیق	بیر کردنەوەی عاتیفی
لێکدانەوە	گێڕانەوە
زانست	جادوو
فەرد	جڤات
دیتن (دەسەڵاتی ڕەنگ)	بیستن (دەسەڵاتی دەنگ)
دەسەڵاتی چاو	دەسەڵاتی گوێ
خۆیەتی (لە خۆدا فکر کردنەوە)	جڤاتێتی (بە کۆمەڵ فکر کردنەوە)
عەینی بوون	زیهنی بوون
بوونی دەوڵەت و دەزگای دەوڵەتی	نەبوونی دەوڵەت و بووروٚکراسی
گشتێتی	تایبەتێتی
رابردوو/داهاتوو	ئێستە
رستەی تێکەڵ و ئاڵۆز	زمان: رستەی کورت و ساکار
مێژوو	ئەفسانە
مەکان	زەمان

تیۆری دابڕانی گەورە بەو ئەنجامە دەگا کە ژیان و کوولتووری زارەکی سەرەتایی و ساکار و دواکەوتووە و تەنانەت کۆمەڵگەی زارەکی وەحشیە، بەڵام نووسین پێشکەوتن و شارستانیتی بە دیاری دێنێ.

لە رەخنەی تیۆری دابڕانی گەورەدا دەتوانین بڵێین کە تێکنۆلۆژی نووسین، لەگەڵ ئەوەشدا کە ژیانی بەشەری بە شێوەیەکی بنچینەیی گۆڕی، هێزێکی سەربەخۆ و موتڵەق نیە. نووسین لە فۆرماسیۆنی ئابووری ـ کۆمەڵایەتی جۆراجۆر (کۆیلایەتی، دەرەبەگی، دەسمایەداری، سۆسیالیستی) دەکار هێنداوە و لە هەر کام لەو نیزامانەدا دەوری جیاواز و تایبەتی هەبووە. بۆ وێنە خوێندەواریی گشتی تەنیا لە کۆمەڵگای دەسمایەداری

(ئەویش تەنیا لە ئورووپای باکوور و رۆژاوا دوای شۆرشی سەنعەتی) و سۆسیالیستیدا بەدیهات و خوێندەواری گشتی و یەکجارەکی ژنان (١٠٠٪) لە وڵاتە سۆسیالیستییەکاندا - کە ئێستە نەماون - وەدیهات.

هەروەها، لە نێو هەر فۆرماسیۆنێکدا، پێوەندی نووسیارێتی و دەسەڵات تایبەتێتی خۆی هەیە. موتڵەق نەبوونی هێزی نووسین بەو مانایەیە کە نووسین سەربەخۆ لە هێزە کۆمەڵایەتییەکانی تر هەڵناسووڕێ. نووسین هێزێکە لە نێو کۆمەڵێک هێزی تردا - دەسەڵاتی چینی کۆمەڵایەتی (دەرەبەگ، جووتیار، دەسمایەدار، کرێکار)، دەسەڵاتی جینسیتی (دەسەڵاتی پیاو لە نیزامی پیاو مەزنیدا)، دەسەڵاتی رەگەز (لە کۆمەڵگەی فرەرەگەزیدا)، دەسەڵاتی دین، دەسەڵاتی دەوڵەت و هتد. نووسین پێوەندی ئەو هێزانە دە گۆڕێ و ئەو هێزانەش لە پرۆسەی خەباتی نێو خۆیاندا، نووسین دەگۆڕن. کە وا بوو نووسین ناتوانێ ئاکامی یەکسان و یەک جۆر و نەگۆڕی لە هەر بارودۆخێکدا هەبێ و لە هەر کۆمەڵگەیەکدا ئاکامەکانی دەگۆڕدرێ.

نووسیارێتی، خۆی لە خۆیدا، ناتوانێ لە گشت بڕگەیەکی مێژوویىدا، فکر و بۆچوون و سیاسەتی شک کردن و رەخنە گرتن لە دەسەڵات وەڕێ بخا. نووسیارێتی رێگە دەدا و رێگە خۆش دەکا بۆ فکر کردنەوەی مەنتیقی و شیکردنەوە و پێداچوونەوە و تێبینی بەکارەخۆ. بەڵام هەر تاقە کەسێک و هەر هێزێکی کۆمەڵایەتی دەتوانێ نووسین بۆ مەبەستی خۆی دەکاربێنێ. بۆ وێنە نیزامی پیاوەمەزنی بۆ دووپاتکردنەوە و بەرهەم هێنانەوەی دەسەڵاتی پیاو، نووسین دەکار دێنێ، بەڵام ژنان، ئەگەر خوێندەوار بن و وشیارییان هەبێ، دەتوانن لە گۆڕەپانی نووسیندا بەرەنگاری نیزامی پیاوەمەزنی بین. ئەو وشیارییە، کە ئێستە بە نێوی فێمینیسم ناسراوە، هەوەڵ جار لە سەدەی هەژدەهەم بەولاوە لە ئورووپای رۆژاوا سەری هەڵێنا نەک لە رۆژهەڵات (واتە لە چینڕا بگرە هەتا ئێران و ئیمپراتووری عوسمانی و باکووری ئەفریقا). لەگەڵ ئەوەشدا نووسیارێتی لە چین و ژاپۆن و کۆریارا بگرە هەتا مەراکیش لە نووسیارێتی ئورووپا کۆنتر و بەربنتر بوو. فێمینیسم، واتە زانست و وشیاری و سیاسەتی رزگاری ژنان، لە ئورووپای رۆژاوا هاتە دنیا. ئەوەش لەبەر ئەوەی بوو کە لە ئورووپای رۆژاوا، فۆرماسیۆنی دەرەبەگایەتی بەرەو نزمی دەڕۆیشت و نیزامی نوێی دەسمایەدار خەریک بوو لە ژێر سەوەتە بێتە دەرێ. دەکرێ بڵێین ئەگەر لە ئورووپا کوولتووری نووسیارێتی بەتایبەتی کوولتووری چاپ لە ئارادا نەبووبا، فێمینیسم لە دایک نەدەبوو، بەڵام لە هەمان کاتدا دەکرێ بڵێین ئەگەر وەرگەڕانێکی گەورەی مێژوویی (سەرهەڵدانی نیزامی دەسمایەداری) لە ئورووپا لە ئارادا

ئەبوویا (بزووتنەوەی فکری و کوولتووری و سیاسی‌یەکانی ئاخری سەدەی حەڤدە تا ئاخری سەدەی هەژدە کە پێی دەڵێن دەوری رۆشنگەری)، کوولتووری نووسیاریتی ئەیدەتوانی پرۆژەی فێمینیستی وەڕێبخا.

کورتی بکەمەوە، نووسین لە ماوەی ۵۵۰۰ ساڵ تەمەنی خۆی‌دا، لە خزمەت بەرژەوەندی چینی بەدەسەڵاتی کۆیلەدار و دەرەبەگ و سەرمایەداردا بووە و ئەوانەی بەربەرەکانی ئەو دەسەڵاتەیان کردووە (چینی چەوساوە، ژنان) ئەوەندەی بۆیان کرابێ لە خەبات‌دا چەکی نووسینیان دەکار هێناوە. نووسین دەتوانێ هەم لە خزمەت راگرتن و پاراستن و بەرهەم هێنانەوەی باری باودا بێ و هەم یارمەتی بدا بە تێکدانی ئەو بارە و هێنانە ئارای دنیایەکی تر. تیۆری دابڕانی گەورە پێوەندی دیالێکتیکی نێوان عیللەت و مەعلوول دەکاتە پێوەندی‌یەکی یەک لایەنە: **نووسین دەبێتە عیللەتی گشت گۆڕانێک بەڵام خۆی بەرهەمی هیچ عیللەتێک نیە.**[1] لێرەدا، بۆ شی‌کردنەوەی پتری ئەو باسانە دێمە سەر بابەتی ژیانی زارەکی بەتایبەتی ئەدەبی زارەکی.

ب) زانستی زارەکی

چەمکی ئەدەبیات، هەم لە رۆژهەڵات هەم لە رۆژاوا، لە نووسین‌دا لەنگەری هاویشتووە و ئەدەبیات و نووسین وەها تێکەڵاو بوون کە پێمان‌وایە ئەدەبیات ناتوانێ زارەکی بێ. تەنانەت ئەوانەی کە بڕوایان بە بوونی ئەدەبیاتی زارەکی هەیە، پەرژینی پتەو لە نێوانیان‌دا هەڵدەبەستن. لە وڵاتە رۆژاوایی‌یەکان، دوای شەڕی جیهانی دووهەم، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی زۆر سەبارەت بە جیاوازیی‌یەکانی ئەدەبی زارەکی - بە تایبەت هۆنراوە - و نووسراو کراوە. رووڤ فینگن (Ruth Finnegan) ئەو باسانە لە چوار خاڵ‌دا کورت دەکاتەوە. (شاهیدە کوردیی‌یەکان من لێم زیاد کردووە):

١ - مەتنی ئەدەبی زارەکی، بە پێچەوانەی مەتنی نووسراو، وەستاو و نەگۆڕ و یەکجارەکی نیە، و دەگۆڕدرێ و گۆڕانەکەی بەستراوەتەوە بە کوتن و بێژەر. هەر جارێک بەیتێک دەکوترێ، مەتنێکی تازە دادەهێندرێ. بۆ وێنە مەم و زینی خانی بەکجار داندرا و

١- بۆ ئەو چەشنە رەخنانە بڕوانە:

Michael Warner, "The public sphere and the cultural mediation of print" , in W. Solomon and R. McChesney (eds.), ***Ruthless Criticism: New Perspectives in U.S. Communication History***, 1993, pp. 7-37.

James Collins, "Literacy and Literacies," ***Annual Review of Anthropology***, Vol. 24, 1995, pp. 75-93.

هاته سەر کاغەز و ئیتر ناگۆڕێ (بێجگە لە هەڵەی دەستنووسین و چاپی)، بەڵام بەیتی مەم و زین هەر جارەی دێتە سەر زاری بەیتبێژ مەتنێکی نوێیە و بە هاتنە سەر زار دەفەوتێ.

٢ - لە ئەدەبی زارەکیدا، دانان و داهێنان و هەڵبەستن لە کوتن/گێڕانەوە جیا ناکرێتەوە. بۆ وێنە، بەیتبێژ یان حەیرانبێژ، بەیت و حەیران لە کاتی کوتندا دادەهێنێ و دادەنێ. بەوە دەڵێن هەڵبەستن-لە-کوتندا (Composition-in-Performance). بە پێچەوانە، لە داهێنانی نووسراودا، نووسەر بێ ئەوەی نووسینەکەی بۆ کەسی تر بخوێنێتەوە یان پێش ئەوەی کەسی تر مەتنەکەی بخوێنێتەوە، لە پێشدا بەرهەمەکەی دەنووسێ، لە کاتی نووسیندا پێیدا دەچێتەوە، دەیگۆڕێ، و هەڵیدەقرتێنێ و دایدەبڕێ تا تەواوی دەکا.

٣ - لە ئەدەبی زارەکیدا، ئەگەر هەڵبەستن-لە-کوتندایە، فێربوونی ئەو هەڵبەستنە و ئەو کوتنە بە شێوەی لەبەرکردنی وشە بە وشەی مەتنەکە سەرناگرێ. بۆ وێنە بەیتبێژ دوای بیستنی بەیتێکی نوێ، بەیتەکە فێر دەبێ و لە کاتی گێڕانەوەیدا وشە و بەند و رووداوی لێ زیاد و کەم دەکا. ئەگەر داهێنەری ئەدەبی زارەکی، لە کاتی کوتندا بەرهەمەکەی هەڵدەبەستێ، دیارە دەوری لەبەرکردن کەمتر دەبێ.

٤ - لە ئەدەبی زارەکیدا، چەمکی راستی و رەسەنی لە ئارادا نیە. ئەگەر مەتنی زارەکی تەنیا لە کوتندا بەدی دێ و ئەگەر هەر کوتنێک مەتنێکی تازەیە، پێوانەی راست بوون و رەسەن بوون چیە؟ ئەگەر لە ئەدەبیاتی نووسراودا حەول دەدرێ بۆ هەڵاواردنی زمان و مەتنی راست/رەسەن لە چەوت/نارەسەن، لە ئەدەبیاتی زارەکیدا هەر مەتنێک دەبێ وەک راست و رەسەن هەڵبسەنگێندرێ.[1]

لەگەڵ ئەوەشدا، ئەو جیاوازییانە و زۆر جیاوازی تر لە نێوان ئەدەبی زارەکی و نووسراودا بەدیدەکرێن، وا هەیە لێکهەڵبڕانی داهێنانی زارەکی و نووسراو وەک دابڕانێکی گەورە چاو لێدەکەن و پێوەندی و وێکچوون و تێکەڵاوی ئەو دوانە لە داهێنان و

١- بڕوانە کتێبی رووف فینگن.

Ruth Finnegan, ***Literacy and Orality: Studies in the Technology of Camunication***, Oxford, UK, 1988, pp. 88-89

راگەیاندن و وەرگرتن (بیستنی مەتنی زارەکی و خوێندنەوەی مەتنی نووسراو)دا بەدی‌ناکەن. بۆ ئەوەی ئەو باسە و ڕەخنەکانی شی‌بکەمەوە وێنەیەک لە ژیانی ئەدەبی زارەکی لە کوردەواری‌دا دەخەمە بەرچاو.

سوننەتی زارەکی لە ئاوێنەی نووسین‌دا

هارلد ئینیس (Harold Innis) کە پێی وابوو تێکنۆلۆژی نووسین و دەسەڵات پەیدا کردنی سوننەتی نووسین بەسەر سوننەتی زارەکی‌دا، ڕێگەی لە فکری ڕەخنەگرانە گرتووە، نزیکەی نیو سەدە لەوەی پێش کوتی:

«ئێمە هیچ مێژووی قسە کردن یان سوننەتی زارەکیمان نیە بێجگە لەوەی کە لە ڕێگەی وشەی نووسراو یان چاپکراودا بە لێڵی بۆمان دەرکەوتووە.»[1]

وا دیارە، ئینیس و زۆر لێکۆڵەرەوەی تر، ئاگایان لێ‌نەبووە کە لە سوننەتی زارەکی‌دا، زۆر لایەنی هونەری زارەکی بە شێوەی زارەکی باسی لێ‌کراوە. بۆ وێنە لەو کۆمەڵگەیانە کە قەت سوننەتی نووسراویان نەبووە یان سوننەتی زارەکی‌یان بە سەر سوننەتی نووسراودا زاڵ بووە، باسی داهێنان، فێربوون، ڕاگەیاندن، وەرگرتن، ڕاستی و چەوتی، ڕەسەنی و نارەسەنی لە سوننەتی زارکی‌دا کراوە و تەنانەت بەسەرهاتی بەیت‌بێژ و خۆش‌خوان و گۆرانی‌بێژان دەگێڕنەوە.

---

1. Harold Innis, ***The Bias of Communication***, Toronto, 1971, p. 9.

ئینیس (١٩٥٢-١٨٩٣)، مامۆستای زانستی ئابووری سیاسی لە زانستگای تورانتو، پێی‌وابوو کە تێکنۆلۆژی راگەیاندن دەوری سەرەکی دەگێڕێ لە دارشتنی پێوەندی زەمان و مەکان. ئەو پێوەندی‌یەش (زەمان و مەکان) بە نۆرەی خۆی بناغەی بونیادە کۆمەڵایەتی‌یەکان دادەڕێژێ.

ئینیس پێی واو بوو لە راگەیاندن یان دواندنی زارەکی و ڕووبەڕوو، بێژەر و بیسەر دەتوانن وەڵامی یەکتر بدەنەوە. ئەو توانایی‌یە (وەڵام دانەوەی دوو لایەنە) مەرجێکی پێویستە بۆ فکری ڕەخنەگرانە. لە راگەیاندنی نووسراو یان چاپ کراو و تەنانەت راگەیاندنی زارەکی رادیۆ و تلفزیۆن‌دا، خوێنەرەوە یا بیسەر ناتوانن وەڵامی نووسەر یان بێژەر بداتەوە. لە راگەیاندنی میکانیزە (mechanized communication) وەک چاپ، رادیۆ و تلفزیۆن، دواندن یەک لایەنەیە - پەیام لە نووسەر و بێژەرڕا بۆ خوێنەرەوە و بیسەر دەڕوا بەڵام ڕێگەی وەڵام دانەوە نیە. ئەو پێی‌وابوو دەبێ هاوسەنگی و هاوتایی هەبێ لە نێوان دوانی زارەکی و دوانی میکانیزە. نزیکەی بیست ساڵ پێش ئینیس، شاعیر و شانۆنووسی شۆڕشگێڕ برتۆلت برێشت (١٩٥٦-١٨٩٨) ڕەخنەی لە رادیۆ گرتبوو و کوتبووی کە رادیۆ لێدوانێکی یەک‌لایەنەیە و ئەو ئامرازە گرینگە دەبێ ڕێگە بدا بە دوانی دوو لایەنە.

لە کوردەواریدا کە سوننەتی زارەکی بە سەر نووسیاریتیدا زاڵ بووە بەیتەکان هەم بە لەهجەی کورمانجی و هەم بە سۆزانی بەشێکی هەرە گرینگی ئەدەبی زارەکی پێکدێنن. سوننەتی زارەکی لە باسی بەیتبێژان، بەسەرهات و پایەی هونەرییان، بەیت فێربوون و بەیت گوتن دەوڵەمەندە. بۆ وێنە حیکایەت و بەیت و باوێکی زۆر سەبارەت بە بەیتبێژی هەرە گەورە عەلی بەردەشانی گوتراوە. لەو بوارەدا، بەرهەمێکی هەرە گرینگی سوننەتی زارەکی بەیتی هەڵکەتی و خڕناڵە. ئەو بەیتە باسی بەیت بیستن، بەیت گوتن و بەیت فێربوون دەکا. من لێرەدا، بە پشتبەستن بەو بەیتە کە بەرهەمێکی زارەکییە، ئەو باسانەی لە پێشدا کردوومە زۆرتر شیدەکەمەوە.[1]

بەسترانەوە بە زەمان و مەکان

هەروەک لە پێشدا باسم کرد، لە لێدوانی زارەکیدا، بێژەر و بیسەر یان نێرەر و وەرگری پەیام دەبێ لە یەک مەکان و زەماندا بن دەنا دەنگیان بە یەکتر راناگا و ناتوانن یەکتر بدوێنن. بەیتی هەڵکەتی و خڕناڵە ئاوا دەست پێدەکا:

«هەڵکەتی و خڕناڵ بەیتبێژی مەجید خانی بوون؛ ئەوان هیچیان بەیتی سوڵتان ئەحمەدی بێنار"ێیان نەدەزانی، نەیانبیستبوو. مەجید خان گوتی: دەبێ بچن لە هەر کوێیەکی هەیە بەیتی سوڵتان ئەحمەدی بێناریم بۆ وەدەست خەن. مەجید خان بەیتی سوڵتان ئەحمەدی بێنارێی لە رەواندزێ بیستبوو. سەت تمەن پووڵی سپی دانێ. هەڵکەتی و خڕناڵ نیبازیان وابوو بچنە شارەبان. ئەی لەبەر هەناری شارەبان!»

لێرەدا، مەجید خان، سەرباقی دەستڕۆیشتوویی، دەستی نەدەگەیشتە بەیتی سوڵتان ئەحمەدی بێنار لەبەر ئەوەی ئەو بەیتە تەنیا لە بیری بەیتبێژدا هێلانەی کردبوو، و بەیت و بەیتبێژ لێک جوێ نەدەبوونەوە، و بەیتبێژەکە دوورەدەست بوو. مەجید خان، لەبەر ئەوەی کە تێکنۆلۆژی تۆمار کردنی دەنگ لە ئارادا نەبوو، یان دەبوو بەیتبێژە رەواندزییەکە بدۆزێتەوە و بانگی بکا یان بەیتبێژێکی تر پەیدا بکا کە بەیتەکە بزانێ.

١- ئەوەندەی من ئاگام لێبێ تەنیا مەتنێکی «بەیتی هەڵکەتی و خڕناڵ» تا ئێستە بڵاو بووبێتەوە ئەوەیە کە مام ئەحمەدی لوتفی گێڕاویێتەوە و کاک قادری فەتاحی قازی بڵاوی کردۆتەوە.

[منظومهٔ کُردی شور محمود و مرزینگان، انتشارات دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی تبریز، دی ماه ١٣٤٨، صص ١٢-٣.]

چازانی و حیرفەییتی

هەروەها، وادیارە کە بەیت، وەکوو هەڵبەست لە ئەدەبی نووسراودا، بەرهەمێکی چازانییە و بەیتبێژیش، وەک شاعیر لە ئەدەبی نووسراودا، کارێکی شارەزایانە و چازانانە دەکا و دەبێ لێهاتوو بێ. جەماوەری گوێدێرانیش بەو چازانییە دەزانن و قەدری دەگرن:

«برایمی کا مەلا خەڵکی پەسوێ بوو، هەڵکەتی و خڕناڵ هاتن میوانی وی بوون، کوتیان: بۆ وەدەست خستنی 'بەیتی سوڵتان ئەحمەدی بێنار'ێ دەچین بۆ شارەبان. برایمی کا مەلا کوتی: ئەنگۆ (تا) دەگەنە شارەبان خەرجی هەیە، ماندوو بوونی هەیە، دوورە. وسوو شایەر هەیە لە شنۆیە، 'بەیتی سوڵتان ئەحمەد'ی دەزانێ. وای دەزانێ ئەگەر لە شارەبانیش وای نەزانن.

هەڵکەتی و خڕناڵ ئەگەر وایان زانی، هەستان وەڕێکەوتن بۆ شنۆیە. لە ڕێیە پرسیاریان دەکرد لە خەڵکی، پێیان کوتن: وسوو شایەر کچی هەیە، کوڕی نییە، جووتبەندەیە، مەزراکەی لە بن 'سێبییان'دایە. سێبییان لە پشت شنۆیەیە، ئاوەڕۆی دێتەوە شنۆیە. ئەوە لەوێ خەریکی جووت و گایە.»

هەروەها دەردەکەوێ کە دانیشتوویەکی پەسوێ، گوندێکی نزیک شنۆیە، دەیزانی کە وسوو شایەر، بەیتی سوڵتان ئەحمەدی دەزانی. دوایە بەیتەکە ئاوای لەسەر دەڕوا:

«هەڵکەتی و خڕناڵ هاتنە ئاچیناوا. لەوێ پرسیاریان کرد. کوتیان: هاها! ئەو جووتەی لەو بەندمنەیە نی وسوو شایەرە. ئێکی خڕیلانەش بوو، ردێنیشی هەبوو. هاتن، لێی نیزیک بوون، کوتیان:

پیاوێکی بە جەوهەری
زۆر مەرد و موزەفەری
ئاگادارت بێ خالقی بانی سەری
دییارە ڕەهبەر و تەتەری
لەبزت شیرنە، وەک گەوهەری

لە قیامەت نەبی چاو لەبەری
قسمەتت بێ ناوی کەوسەری
نەرمی، هەر دەڵێی فەنەری
پێموایە تۆ وسوو شایەری.

فەللاحەتی لەو سەحرایە
خۆشت دێ دەنگ و سەدایە
ئاگادارت بێ دوازدە ئیمامی دەشتی بەغدایە
دەڵێن بۆ میوانان پەزێرایە
کاک وسوو روو زەرد نەبی لە دنیایە.

گایەکت رەشە و یەکت سوورە
زۆر پیاوێکی بێقسوورە
ئێوت لە میر و بەگلەر مەنشوورە
بەیتان دەڵێی بە سەت جوورە
دڵم جۆشی گرت وەکوو کوورە
قابیلی مەجلیسی شا و فەغفوورە.

ئاگادارت بێ رەحمانی
ئەگەر ئابەڵەدی و نازانی
ئێمەت ببین بە قوربانی
پیاوێکی لەبەر دڵانی
مەخسوود حاسڵ دەکەی بە هاسانی
هاتوینە کن تۆ بە میوانی
ئەگەر رامانگری و بتوانی.

ئێک بازین، ئێک سەقرین
لەبەر وەستادت دەمرین
ئیشەڵڵا قەدرت رادەگرین
نۆکەریت دەکەین تا دەمرین.

سابیرین، دەکەین تەمننایە
ئەوی داینــاوە دونیایە
کەسی کە نییە، ئەو خوڵایە
دەردمان بە کەس چاری نایە
بە تۆ هەڵدەکری ئەو چرایە.

لەو قسانەی هەڵکەتی و خرناڵرا وادەردەکەوێ کە وسوو شایەر وەستایە، دەنگ و سەدای خۆشی هەیە، نێوی لە میر و بەگلەر مەنشوورە، قابیلی مەجلیسی شا و فەغفوورە و بەیتان دەڵێ بە سەت جوورە. بەڵام سەرباقی ئەو پایە بەرزەی لە هونەری بەیتدا هەیبوو، بۆ بەرێچوون دەبوو کاری کشتوکاڵ بکا. تەنانەت بەیتبێژێکی پایەبەرزی وەک وسوو شایەریش بە کارە هونەرییەکەی بەرێناچێ و دەبێ خەریکی جووت گا بێ.

دیارە لە سوننەتی نووسیاریتیش‌دا، کەم وا هەبووە کە شاعیر بە شیعر کوتن بەرێبچێ. تەنیا چەند شاعیرێک کە لە بارەگای شایەکان یان دیوەخانی دەرەبەگان یان لە تەکیە و خانەقا و مەدرەسە ئایینییەکان‌دا بەرێدەچوون دەکرێ وەک هونەرمەندی حیرفەیی چاویان لێبکرێ. تەنانەت لە کۆمەڵگەی دەسمایەداری‌دا، کە ئەو پێوەندییە دەرەبەگانەیەی نێوان هونەرمەند و هونەرخواز تێکدراوە و بازاڕ ناوبژیکەری نێوان هونەرمەند و هونەرخوازە، زۆربەی شاعیران حیرفەیی نین و ناتوانن بە شیعر کوتن بەرێبچن.[1] لە کۆمەڵگەی عەشیرەیی و دەرەبەگی کوردستان‌دا، بەیتبێژی وا هەبووە کە بە شێوەیێکی حیرفەیی بەرێچووبێ. بەیتبێژ وەک رەعییەتی ئاغای بوو، بەڵام لە باتی جووتیاریتی و باج و پیتاک و بیگاری، بە هونەری خۆی خزمەتی ئاغای دەکرد. مامۆستا هێمن لە باسی بەیت و بەیتبێژی موکریان‌دا دەڵێ:

«وەبیرم دێ ئەو سەردەمە کە من منداڵێکی سەر بە کۆچکە و دیوەخان‌نشین بووم و هێشتا شوێنەواری شەڕ و گرانی و هەژاری و نەداری لە وڵاتەکەمان هەر مابوو، لە ناوچەی موکریان هەر ئاغایەک دانگە مڵکێک، کۆنە دیوەخانێک، قوڵە بارگینێک، کەچە زینێک، پیرە تاژییێکی هەبایە، خۆش‌خوانێکی رادەگرت، کە شەوانە لە دیوەخان بەیت و باوی بۆ

---

[1]- بۆ باسی پرۆسەی گۆڕانی پێوەندی دەرەبەگایەتی لە ژیانی هونەری و سەرهەڵدانی پێوەندی دەسمایەداری لە نێوان هونەرمەند و وەرگری بەرهەمی هونەری لە ئوورووپادا بڕوانە: [آرنولد هاوزر، تاریخ اجتماعی هنر، جلد سوم، فصل ۶].

بڵێ، لە وەختی نووستن‌دا حیکایەتی بۆ بکا، لە شایی‌دا داوەت و رەشبەڵەکی بۆ بگێڕێ، لە سەنگەردا تانووتی لێ‌بدا، لە راودا لەسەر تەماڵ پایزە و ئازیزەی بۆ بڵێ، فران باوێتە دژمنی و بەندان بە دۆستی هەڵبڵێ و تەنانەت لە پاش مردنی شینی بۆ بگێڕێ.

تا ئاغا دەست‌ڕۆیووتر، تا دێ ئاوەدان‌تر و گەورەتر، تا دیوەخان بە بینەبینەتر، تا ئەسپ رەسەن‌تر، تا زین و لغاو و رەخت و رێشمە پەرداختر، تا تاژی چن‌تر و دەم‌گەرم‌تر بان، خۆش‌خوانیش وەستاتر و شارەزاتر: تێر و پڕتر و کۆک و پۆشتەتر دەبۆ.

دیارە خۆش‌خوان وەک هونەرمەندێک چاوی لێ‌نەدەکرا و رێزی لێ‌نەدەگیرا، بەڵام لە کوێخا و گزیر و سەرکار و پاکار و باب‌نۆکەر و غوڵام و چاپەز و بەردەست ماقوڵتر بوو. هەڵی بوو لە دیوەخان لەسەر چۆک دابنیشێ، خەنجەر بچەقێنێ و ئانیشکی وێ‌بدا و جا کوتن بڵێ. خۆش‌خوان لە حوزووری ئاغا نانی دەخوارد و دەگەڵ مام میرزا لەسەر یەک سینی دادەنیشت و بەرماوخۆر نەبوو.

خۆش‌خوان بە کوڕی ماڵێ حیساب بوو، دەیتوانی بچێتە نەندەروون، لە ژووری نووستن‌دا حیکایەت بۆ ئاغا بڵێ تا خەو دەیباتەوە. خۆش‌خوان تەنانەت گۆرانی و بەیت و باوی بۆ ئاغاژن و خێزانی ئاغا دەگوت.»[1]

لە بەیتی هەڵکەتی و خڕناڵڕا وا دەردەکەوێ کە وسوو شایەر بەیت‌بێژی هیچ ئاغایێک نەبووە و بە جووتبەندەیی بەرێ‌چووە و رەنگە داهاتێکی کەمیشی بە بەیت کوتن هەبووبێ. وا هەبووە کە خۆش‌خوان و بەیت‌بێژی ئاغاش کوتەزەوییکی درابێتێ و بە لاکێڵی داهاتێکی کەمی وەدەست کەتبێ. هەروەها، دیارە کە هەڵکەتی و خڕناڵ بەیت‌بێژی ئاغا بوون، بەڵام نازانین تا چ رادەیێک حیرفەیی بوون. وسوو شایەر لە وەڵامی هەڵکەتی و خڕناڵ‌دا دەڵێ:

قەستەم بە وەی نەبەدییە
هیچ کەس لە کوێنی وی نییە
ئەو کەریمە و ئەو رەبییە

١- هێمن موکریانی، «پێشەکی»، لە ئۆسکارمان، تحفة مظفریە بە زمانی کوردی موکری، بەغدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، ١٩٧٥، ل ١١-٧.

ئەمن دەوکەم میهمانییە
یان شێتم، عەقڵم نییە
یان دەستیان لە دڵی داوم پەرییە
یان پێیان کوتووم لە غەیبییە
من قەت میوانی وام نییە
ئەگە بمبێ، دەزانی چییە
ئێویانکم بیستوون بە ئەسەحییە
یەک خڕناڵە و یەک هەڵکەتییە.

ئەورۆکە حاڵم بێحاڵە
سەرم دێشێ، گەرووم تاڵە
هێزی ئەژنۆم نییە و زمانم لاڵە
ئەورۆکە خەیاڵم عەبداڵە
یەکیان هەڵکەتییە و یەک خڕناڵە.

هەرکوو پێکەوە شانەوشانن
تێگەیشتوون، زۆر چازانن
وەک تەیری تەیبشقی عاسمانن
وا ماندوو، وا سەرگەردانن
پەرەگەندەی چۆل و بیابانن
تەحسیر دەکەن تا دەتوانن
هەرکوو پیاوی مەجید خانن.

ئەو ساحەتە حاڵم بێ ئیختیارە
من نامەوێ ئەو کار و بارە
بە میوانان منەتبارە
خزمەتو دەکا ئەو جوتیارە
ئێکیان مەستە و یەک غومارە
ئیشەڵڵا پێکو دێ کار و بارە.

وسوو دەڵێ: ئەمن ساحەبی ئیمانم
دیبارە ئەمن عەبدی پادشای ڕەحمانم
شەو و ڕۆژێ سەرگەردانم
من شایەرم، زۆر چازانم
عەلی بەردەشانی دەورانم
بەیتی سوڵتان ئەحمەدی بێنارێ ئەمن چاک دەزانم.

شەقەی باڵی پۆڕی سپییە
شەماڵە، شنەی شەنگەبییە
دەنگی بازە و قاوەی مراوییە.

هێلانەی هەڵۆ دیبار نییە
لە جێگای سەخت و بەندییە
ڕێگای هەموو کەسێک نییە
ئەگەر دەپرسن ئەسەحییە
بەیتی سوڵتان ئەحمەدی بێنارێ لە کنە منە بە مورەتەبییە
پاش و پێشی بەیتم نییە.

ئەمن مەلام، ڕاتامێنم
ئەو بەیتەو چاک بۆ دەخوێنم
چاکو بۆ ڕەعەمەل دێنم
تۆوێکی واو بۆ دەچێنم
بە ئەڵلا ئەڵلای رادەژێنم
ئیشەڵلا سوڵتان ئەحمەدو بە دەست دێنم.

مونتەزیری ڕەحمەتی پاشەڕۆژم
بۆ پاشەڕۆژ ڕەحمەت چاکە
کارو پێمە بۆیە پێمدەڵێن کاکە!
بەوەی کەم بێعومری خودای ناکا
کە پادشایەکی بێباکە.

بە بێتەقسیر و بێقسوور

من بەیتو بۆ دەکەم مەنشوور

بۆ مەجلیسی سوڵتان و فەغفوور.

بۆو دەڵێم بەیت ئەی جانانە

بۆو بەیتە بوون بە دێوانە

غەریبن، دڵوو پەرێشانە

ئەو بەیتە چون نی کوردانە

قابیلی شاه و سوڵتانە.

تاریف دەکەم بە موحتەبەری

چون نی کوردی ساحێب جەوهەری

لە زەمان‌دا پڕهونەری.

کەمێک دنیا وەرگەڕاوە

ئەو گوفتوگو و بەندوباوە

ئەلعان چیغیان بەلاوە ناوە

ئەلعان لە کێ کەم کەس دەکرێ تەواوە.

ئەورۆ تا دەکەوینە شەوێ

من رەحمەت گۆییم لەنگۆ دەوێ.

ئەو وتاردی **وسوو شایەر** زۆر لایەنی ئەدەبی زارەکی روون دەکاتەوە. وسوو هەر لە سەردتاوە دەزانێ کە میوانەکانی دوو بەیتبێژی بە ناوبانگن، تێکەیشتوون، زۆر چازانن ; وەک تەیری تەییشقی عاسمانن. هەروەها، **وسوو شایەر** خۆی هونەرمەندێکە کە عاشقی هونەردکەیەتی. کاری کشتوکاڵی پێخۆش نیە و بە راشکاوی دەڵێ: من نامەوێ ئەو کار و بارە.

وسوو شایەر چازانیی خۆی بە راشکاوی باس دەکا و دەڵێ: من شایەرم، زۆر چازانم، عەلی بەردەشانی دەورانم. ئەو هەڵسەنگاندنە، ئەوە دەردەخا کە لە ئەدەبی

زارەکی‌دا، وەک ئەدەبی نووسراو، داهێنەری باش و خراپ، چازان و لی‌نەزان و ناسراو و نەناسراو هەیە. ئەگەر لە ئەدەبی نووسراودا، نێوی گەورەی وەک ئەحمەدی خانی، فیردەوسی و فضولی هەیە، لە ئەدەبی زارەکیش‌دا، عەلی بەردەشانی لە ترۆپکی هەرەبەرزی هونەردا هەڵنیشتووە.

کێشەی راستی و چەوتی و چاکی و خراپی

مەتنی نووسراو، کە نووسینی تەواو بوو و بڵاو بۆوە، چاک بێ یان خراپ، پرۆسەی داهێنانی تەواو دەبێ. بۆ وێنە، کە مامۆستا گۆران هەڵبەستی زیندانی ئەژدەهاکی دانا و خستییە سەر کاغەز، ئەرکی داهێنانی تەواو بوو.[1] بەڵام لە هونەری زارەکی‌دا، هیچ بەرهەمێک تەمەن‌درێژی نووسراوی نیە.

ئێمە نازانین کێ بەیتی سوڵتان ئەحمەدی بێناری داناوە و ناشزانین بەیتێکی باش بووە یان خراپ (تا ئێستە ئەو بەیتە تۆمار نەکراوە). بەڵام وسوو شایەر دەڵێ: بەیتی سوڵتان ئەحمەدی بێناریٚ ئەمن چاک دەزانم. و لەو قسەیە وا دەردەکەویٚ بەیت‌زانینیش چاک و خراپی هەیە. بەڵام ئەو چاک و خراپی‌یە خسلەتێکن کە لە کوتن و کوتنەوەدا دەردەکەون. ئەگەر ئەوە وا بێ، چاکی و خراپی بەیتێک بە ناوەرۆک و فۆرمەکەیەوە نەبەستراوە، لە ناوەوەی‌دا نیە و لە دەرەوەی‌دایە، واتە لە پرۆسەی کوتنی‌دا دەردەکەویٚ. لە خوێندنەوەی هەڵبەستی زیندانی ئەژدەهاکیش‌دا دەکریٚ خراپی بخوێنینەوە، چ بە دەنگی بەرز، چ بە بێ‌دەنگی. بەڵام لێرەدا چاک یان خراپ خوێندنەوە ئەرکی سەر شانی خوێنەرەوەیە. دانەری زیندانی ئەژدەهاک کاری خۆی تەواو کردووە و هەر خوێنەرەوەیەک، بە گوێرەی هەڵوێستی خۆی، دەیخوێنێتەوە و مانای دەکاتەوە.

لە هونەری زارەکیش‌دا، بیسەر ـ بینەر تێ‌گەیشتن و مانای خۆی لە مەتنی کوتراو وەدی‌دێنێ بەڵام بێژەر و بیسەر لە یەک زەمان‌دا مەتنەکە و مانایەکانی دەخوڵقێنن و مەتنە زارەکی‌یەکە لە کاتی کوتن/بیستن‌دا دەخوڵقێندریٚ.دەکریٚ بڵێین کە هەر جار بەیت‌بێژێک بەیتی مەم و زین بڵێ لەگەڵ جاری پێشوو جیاوازی دەبێ و هەر کوتنێک مەتنێکی تازە رێک‌دەخا. کە وا بوو، سەیر نیە ئەگەر پێوانەی چاکی و خراپی و راستی و چەوتی، بە گوێرەی کوتن و بیستن و بارودۆخی بیستن (جێگە و رێگە و گوێ‌دێران) بگۆردریٚ.

١- عەبدوڵڵا گۆران، دیوانی گۆران، کۆ کردنەوەی محەممەدی مەلا کەریم، بەغدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، ١٩٨٠، ل ٢٦٩-٢٦٨.

سەرباقی ئەوەستاوەیی بەرهەمی زارەکی، لە قسەکانی وسوو شایەر وا دەردەکەوێ کە چاکی و خراپی، پێوانەی تایبەتی خۆی هەیە. بۆ وێنە، بەیتی سوڵتان ئەحمەدی بێنار وەک شەقەی باڵی پۆڕی سپی‌یە / شەماڵە، شنەی شەنگەبی‌یە / دەنگی بازە و قاوەی مراوی‌یە. هەروەها دیارە زۆر بەیت‌بێژ و گوێ‌دێر دەستییان ناگاتە ئەو بەیتە، کە وەک هێلانەی هەڵۆ دیار نییە / لە جێگای سەخت و بەندی‌یە / ڕێگای هەموو کەسێک نییەپێوانەیەکی تری بەرز بوونی ئەو بەیتە، کوردی بوونەکەیەتی: ئەو بەیتە چوون نی کوردانە / قابیلی شاه و سوڵتانە.

هەروەها، بەیتەکە بە مورەتەبیی لە لای بەیت‌بێژ وەدەست دەکەوێ و بەیت‌بێژەکەش پاش و پێشی بەیتی نیە و لە کوتنی‌دا رانامینێ، چاکی رەعەمڵ دێنێ و چاکی دەخوێنێ. وسوو شایەر ئەوەش دەردەخا کە چۆنێتی بەیت، چاکی و خراپی، تا رادەیەکی بەستراوەتەوە بە گوێ‌دێران و بارودۆخی کوتن/بیستن. وا دیارە بەیتێکی قابیلی شاه و سوڵتان بێ و بۆ مەجلیسی سوڵتان و فەغفوور بکوترێ، دەبێ بەیتێکی باش بێ. کە وا بێ ئەگەر لە ئەدەبی نووسراودا، مەتن (بۆ وێنە زیندانی ئەژدەهاک)، سەربەخۆ لە نووسەر و خوێنەرەوە، بە هاتنە سەر کاغەز سنووری دادەڕێژرێ، لە ئەدەبی زارەکی سنووری مەتن (واتە هەواکەی، ڕیکوپێکی، ماناکەی، بەندەکانی...) لە پێش‌دا بە یەکجاری دیاری ناکرێ و لە پێوەندی نێوان بەیت‌بێژ و گوێ‌دێر و دابەش بوونی دەسەڵات لە نێوانیان‌دا دابین دەکرێ و ئەو پێوەندیی‌یانەش هەموو کاتێ لە گۆڕان‌دان.

هەڵبەستن-لە-کوتن‌دا

لە درێژەی بەیتی هەڵکەتی و خڕناڵ‌دا بۆمان دەردەکەوێ:

«وسوو شایەر کوتی: شەوێ هەتا چرا نەکوژێتەوە پێوناڵێم. جا شەوێ ئەگەر چرا کوژاوە، بەیتەکەی پێ‌کوتن؛ بە چوار شەوان بۆی تەواو کردن. ئەگەر بەیتەکە تەواو بوو لێی‌پرسینەوە؛ بیست و هەشت بەندیان لێ‌زیاد کردبوو، زۆریش بە ڕێوجێ لێیان زیاد کردبوو. وسوو شایەر ئەگەر وای دی، زۆری پێ‌خۆش بوو؛ کوتی: هەک لە چاوی منو کەوێ!

وسوو شایەر دوو کچی بوو، نێویان زینەب و گوڵناز بوو؛ پێی‌خۆش بوو بییاندا بە هەڵکەتی و خڕناڵ، بەڵام کچەکان قابیل نەبوون.»

ئەگەر لە ئەدەبی نووسراودا، دەست تێوەردان - زیاد و کەم کردن یان تەنانەت بە هەڵە نووسینەوە یان بە هەڵە چاپ کردن - وەک تاوان چاوی لێدەکرێ، لەو بەیتە دەردەکەوێ کە دەست تێوەردان لە مەتنی زارەکیدا شتێکی ئاساییە. بەڵام دەست تێوەردان لە ئەدەبی زارەکیدا - لەو بەیتەدا زیاد کردنی بیست و هەشت بەند - دەبێ بە ڕێوجێ بێ.

دیاردەی هەڵبەستن-لە-کوتندا (Composition-in-Performance) لە لێکدانەوەی سوننەتی زارەکی بەتایبەتی گێڕانەوەی ژانری وەک بەیت زۆر باوە. لە لێکدانەوەی بەیتی کوردیدا، د. مایکل شایەت، بۆ هەوەڵ جار لە تێزی دوکتوراکەیدا باسی ئەو دیاردەیەی بە وردی کردووە.[1]

لە هەڵبەستن-لە-کوتندا یان دانان-لە-کوتندا کە «تیۆری فورموولی زارەکی» (Oral-Formulaic Theory) وەک خسڵەت یان تایبەتێتی هونەری زمانی-زارەکی دایدەنێ، دانان یان هەڵبەستن لە کوتنەوەکەی جیاواز نیە و لە پێش کوتندا دەست پێناکا. بەشێک لەو باسە ئەوەیە کە چۆن بەیتێکی چەند هەزار دێڕی بە بێ نووسین لە بیر بەیتبێژ دەمێنێ و چۆن دەیگێڕێتەوە؟ تیۆری فورموولی زارەکی دەڵێ بەیتبێژ بۆ فێربوون و گێڕانەوەی مەتنی وا درێژ لە فورموول کەڵک وەردەگرێ. فورموولیش کۆمەڵە وشەیێکە کە یەک کێش و وەزنیان هەیە و یەک ئیدە و فکر رادەگەیێنێ و دووپاتە دەبێتەوە.

د. شایەت لە لێکۆڵینەوەی خۆی سەبارەت بە بەیتی مەم و زین سێ جۆرە فورموولی دەستنیشان کردووە و بەو ئەنجامە گەیشتووە کە لەو ١٩ مەتنانەی کە وەدەستی کەوتووە فورموولی زارەکی هەیە. منیش لە بەیتەکان و تەنانەت لە حەیران و قەتار و پاییزەشدا کە لە بەیت کورتترن فورموولی زارەکیم زۆر دیوە. بۆ وێنە، لەو ١٨ مەتنانەی پاییزەدا کە کاک ئەحمەدی بەحری کۆوەی کردوون، ئەو فورموولانە بەدی دەکرێن:

مەتنی ١ - ئاغام ئەوە سەدایەکە پاییزێم گەیومێ

مەتنی ٢ - ئەرێ ئاغا سەدایە ئەوێ پیرەپاییزێ لەسەری داوم

مەتنی ٣ - ئەوە سەدایەکە پیرەپاییزێم لە بن گوێی دێ

1. Michael Chyet, "And a Thornbush Sprang up Between Them: Studies on "Mem u Zin", A Kurdish Romance. Ph.D. thesis, University of California, Berkeley , 2 Volumes, 1991.

مەتنی ۴ - ده وەره بابه سەدایه پیرەپایزێم گەیوەتێ

مەتنی ۵ - ئاغا ئاغا ئەورۆ سەدایه ئەوێ پایزێم گەیوەتێ

مەتنی ۱۶ - ئەوه سەدایەکه ده پیرەپایزێ لەسەری منی ماڵوێرانی دەداوە.

[ئەحمەدی بەحری، پایزە، ۱۳۷۲]

بەڵام من پێموایه که «تیۆری فورموولی زارەکی» ناتوانن دینامیسمی داهێنان و فێربوون و گوتنی بەیت باش لێکبدەنەوه. لەگەڵ ئەوەشدا ئەو تیۆرییه که میلمەن پێری (Milman Parry) و ئالبرت لۆرد (Albert Lord) نزیکەی پەنجا ساڵ لەوەی پێش پێشنیاریان کرد زۆر باوه، رەخنەیەکی زۆریشی لێگیراوه. بۆ وێنه بڕوانه کتێبی رووف فینگن.

ئەوانەی بەیتیان کۆ کردۆتەوە، کورد و غەیره کورد، زۆرتر له فکری تۆمار کردن و نووسینەوەی مەتنەکاندا بوون و زانیاری سەبارەت به بەیتبێژ و چۆنێتی بەیت گوتن و بەیت فێربوون و لایەنی تری ئەو هونەرەیان تۆمار نەکردووه. سەرباقی وەی بەعزه کۆکەرەوەی ئەو هونەره زانیاری کەم و کورت و تێبینی بەکەڵکیان بڵاو کردۆتەوه. بۆ وێنه ئۆسکار مان، لێکۆڵەرەوەی ئەڵمانی کە له سابڵاغ له ساڵی ۱۹۰۳ بەیتی کۆ دەکردەوه، نووسیویتی:

«... هەوای ئەو بەیتانه بۆ ئەمانان زۆر یەکچەشنه. بەیتبێژ له بەنده درێژەکاندا وشەکان زۆر به پەله به دوای یەکدا دەڵێ. له بەنده کورتەکاندا لەبەر یەکیان دەکێشێتەوه. پاشان زۆر هونەرمەندانه، پێش کۆتایی بەندەکه، که هەمیشه درێژ و بەهێز دەنوێنێ، لەنکەر دەگرێ و کۆتاییەکەش به نەرمی و به لەرەیەکی خۆشهەواوه، وەک دوا هەناسه، دەردەبڕێ.

دەڵێی بیری تیژی ئەو پیاوانه به گوتنی بەیتەکانەوه بەستراوەتەوه. رەحمان که بەیتەکانی بۆ دەگوتم ئەگەر به دەنگ بەیتەکانی نەگوتبا نەیدەتوانی بیری خۆی بخاته سەر دێڕ به دێڕی شێعرەکان. دیاره زۆر شتیشی له خۆیەوه ده بەیتەکان داویشتن، بەڵام زۆر کەمتر لەوەی که ئەمن دەپێشدا بیرم لێدەکردەوه.»[1]

۱- ئۆسکار مان، زاراوەی کوردە موکریبەکان: «سەرەتا»، Oskar Mann, *Die Mundart der Mukri-Kurden*, Berlin, 1906 وەرگێرانی بۆ کوردی: کاک جەعفەری حوسێنپوور (هێدی).

لەو قسانەی ئۆسکارمان وا دەردەکەوێ کە ڕەحمانی بەیتبێژ بەیتەکانی بە شێوەی هەڵبەستن ـ لە ـ کوتن‌دا گێڕاوەتەوە. بەڵام مام ئەحمەدی لوتفی، کە بەیتێکی زۆری بۆ کاک قادری فەتاحی قازی گوتووە، لەبەر تەمەنی زۆری (پتر لە هەشتا ساڵ) نەیدەتوانی بەیتەکان بە هەوا بڵێ و سەرباقی ئەو کەمایەسی‌یە لە وردەبەیترا بگرە هەتا بەیتی درێژی وەک «بەیتی سەعید و میر سێوەدین بەگ» کە بە چاپ کراوی ٢٧٥ لاپەڕەیە [قادر فتاحی قاضی، «منظومهٔ کُردی سعید و میر سیف‌الدین بیگ»، نشریهٔ دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی تبریز، ١٣٤٥] بە ڕێکوپێکی گێڕاوەتەوە.[١]

١- کاک قادری فەتاحی قازی زیاتر لە گشت لێکۆڵەرەوەکان هەوڵی داوە زانیاری سەبارەت بە بەیت، بەیتبێژ، بەیت کوتن و بەیت تۆمار کردن کۆ بکاتەوە. بۆ وێنە بڕوانە «سرآغاز»ی ئەو کتێبانە: قادر فتاحی قاضی، منظومهٔ کردی مهر و وفا (١٩٦٦ = ١٣٤٥)، منظومهٔ کردی بهرام و گلندام (١٩٦٨ = ١٣٤٧)، منظومهٔ کردی شورمحمود و مرزینگان (١٩٧٠ = ١٣٤٨)، و منظومهٔ کردی لاس و خزال (٢٠٠٠ = ١٣٧٩)، گشتیان لە انتشارات دانشگاه تبریز.

کاک قادر و کاک ئەحمەدینی ئەنیسی، لە دوو زەمانی جیاوازدا، بەیتی شێخی سەنعان‌یان لە مام ئەحمەدی لوتفی بیستووە و نووسیویانەتەوە بەڵام ئەو دوو مەتنانە تەواو وەک یەک ناچن. کاک قادر لە باسی ناتەبایی ئەو دوو مەتنەدا دەنووسێ:

... بیتخوان عادت دارد بیتها را همیشه با آواز بخواند؛ پیدا است که در این حالت با وسایل معمولی [کاغذ و قلم] ثبت و ضبط بیت امکان‌پذیر نیست. از این رو بیتخوان مجبور است بر خلاف معمول آنرا برای کاتب بدون آواز بخواند. همین امر موجب میشود که بعضی از مصراعها از حالت نظم خارج و تبدیل به نثر شود. همچنین بی‌آهنگ خواندن بیت که خلاف رسم و شیوهٔ همیشگی بیتخوانان است شاید در اختلاف نسخ و روایتها نیز بی‌تأثیر نباشد.

منظومهٔ کردی شیخ صنعان، ١٣٤٦، ص ٣٤

ئەوەی کاک قادر باسی دەکا دیاردەی هەڵبەستن ـ لە ـ کوتن‌دایە، بەڵام بەیتبێژ ئەگەر بەیتێک بە هەواش بگێڕێتەوە و ئەگەر بە شریتیش تۆمار بکرێ دیسان هەر گێڕانەوەیێک لە گێڕانەوەی تر جیاواز دەبێ. کاک قادر لە جێیەکی دیدا لە باسی نووسینەوەی بەیتی لاس و خەزاڵ دەڵێ:

مرحوم مام احمد لطفی بیت را بطور عادی، بدون تکرار کردن عبارات، برای من بیان می‌کرد و من آن را روی کاغذ می‌آوردم. مطالب را با سرعتی می‌نوشتم که ایشان مجبور به تکرار کردن جمله‌ها نشوند و در دل می‌گفتم که مبادا رشتهٔ کلام از دستش خارج شده خللی به سیر طبیعی داستان برسد. زمان یادداشت این منظومه حدود ده روز و هر روز قریب سه ساعت بوده است. وقتی که قسمتهایی از منظومه‌های یادداشت شده را برای مام احمد خواندەام گاهی ایشان مصراع‌هایی یا بندهایی به تقریرات قبلی خود می‌افزودند، در حالی که اگر آنها را هم اضافه نمی‌کردند، خللی در منظومه بوجود نمی‌آمد...

قادر فتاحی قاضی، منظومهٔ کردی لاس و خزال، انتشارات دانشگاه تبریز، ١٣٧٩، صص بیست ـ بیست و یک

ئەدەبی زارەکی و ژیانی ئابووری

وسوو شایەر کارەکەی خۆی، جووت کردن، وەلانا، دوو ریبواری نەناسراوی بۆ ماوەی چوار شەو و رۆژ لە ماڵە خۆی راگرت، و بەرهەمێکی هونەریی خۆی - بەیتی سوڵتان ئەحمەدی بینار - پێشکەشی ئەوان کرد. وسوو شایەر داوای پارە و خەڵاتی نەکرد و تەنیا چاوەڕوانی رەحمەتی پاشە رۆژ بوو: من رەحمەت گۆییم لەنگۆ دەوێ. لێرەدا دەردەکەوێ کە لە کۆمەڵگەی دەرەبەگی کوردستان‌دا، هونەر (بۆ وێنە بەیت و گۆرانی) کالا (commodity) نەبوو. کالا ئەو بەرهەمەیە کە ئاڵوگۆڕ بکرێ بە بەرهەمێکی تر، جا یا راستەوخۆ (بارێک جۆ بدرێ بە گیسکێک) یان بە نێونجی‌گەری پارە (بارە جۆیەکە بە پارە بفرۆشرێ و گیسکەکە بەو پارەیە بکڕدرێ). بەرهەمی کاری ئینسان بۆ ئەوەی ببێتە کالا دەبێ بەکار بێ، واتە نیازێک پێکبێنێ و لە هەمان کات‌دا دەبێ بۆ ئەوە بشێ کە پێک بگۆڕدرێتەوە.

کالای وسوو شایەر بەیتی سوڵتان ئەحمەدی بینار بوو. هەڵەکەتی و خڕناڵ - یان لە راستی‌دا مەجید خان - نیازیان بەو بەرهەمە بوو و ساحێبی ئەو بەرهەمە، واتە بەیت‌بێژ، دەیتوانی بە پارە بەرهەمەکەی بفرۆشێ یان بە بەرهەمێکی دی بیگۆڕێتەوە. بەڵام کڕیارەکان نە پارەیان بە بەیت‌بێژ دا، نە شتێکی تر کە نیازێک پێکبێنێ. هەڵەکەتی بە وسوو شایەری گوت:

لەگەڵ تۆمە ئەی سەرداره
پێکت هێناین کار و باره
لە قیامەت نەبی خەجاڵەتباره.

ئێمەت رووسوور کرد لە دنیایه
تۆش رووسوور بی رۆژی دوایه
روو زەرد نەبی لای خودایه.
هەتا بژین و بمێنین
لەو دنیایە خۆ رابژێنین
لە هەموو مەجلیسێک نێوت دێنین
رەحمەت‌گۆییت بۆ دەستێنین
بار و بارخانەمان تەواوه.

وسوو شایەر، وەک ساحێب یان مالیکی کالا، بەرهەمەکەی بە خۆڕایی دا بە وانەی کە نیازیان بەو بەرهەمە هەبوو. کە وا بوو، بەرهەمەکەی نەبوو بە کالا. لە کوردستانی دەرەبەگی‌دا، بەتایبەتی لە گوندەکان‌دا، لەگەڵ ئەوەش‌دا پێوەندی کالایی تا رادەیەکی کەم هەبوو، زۆربەی بەرهەم (لە بەیت و گۆرانی‌ڕا بگرە هەتا رۆن و گەنم و گوێنی و پیواز) بۆ پێکهێنانی نیازی بەرهەمهێنەر دەکار دەهات نەک بۆ ئاڵوگۆڕ لە بازاڕدا.

مامۆستا هێمن لە باسی بنکەی کۆمەڵایەتی و پێوەندە چینایەتی‌یەکانی بەیت‌بێژەکان‌دا دەڵێ:

«چونکە خۆش‌خوانەکان زۆربەیان دڵتەڕ و قسەخۆش و دڵپاک بوون، خەڵک خۆشیان دەویستن. خۆش‌خوان لە دێ‌دا هەر ناحەزێکی هەبوو، ئەویش مەلای گوند بوو. کەم وا بوو دانوویان پێکەوە بکوڵێ. مەلا وشکەکان، خۆش‌خوانە دڵتەڕەکانیان خۆش نەدەویست. ناویان نابوون چاوەش، بە چاوی سووک چاویان لێ‌دەکردن. تا مەلا تەشریفی لە دیوەخان بوویایە خۆش‌خوان دەبوو قڕوقاپ دانیشێ و متەقێ نەکا. خۆش‌خوانەکان لە بەر مامۆستایان دانەدەنواند و ئەوانیش بە چەکی خۆیان، بە چەکی زمان، بە چەکی شیعر، بەگژیان‌دا دەچوونەوە و فریان پێدا دەدان و بەیت و بالۆرەیان بۆ رێک‌دەخستن و لاسایان دەکردنەوە...

لە مزگەوتی گوندیش شەوانی زستان پاش نوێژی خەوتنان ئەو شایەرانەی کە هەر بۆ دڵی خۆیان دەیانگوت و خۆش‌خوانی ناغایان لە کن کەمایەسی بوو، یا ئەو شاگردە لاوانەی هێشتا رووی مەجلیسیان نەبوو، بۆ کوڕ و کاڵان و بۆ پیرانی دڵتەڕ دەیانگوت تا شەو رادەشکا و خەو لابەلای دەکردن. ئەوانە پاداشیان تەنیا رەحمەت لە دایک و بابت یا دەم خۆش بوو. بلوێرئەنگێو و نایەژەنی واش هەبوون کە ئاهەنگی رەسەنی ئەو بەیت و بەند و باوانەیان دەزانی و بۆیان دەگێڕانەوە.

لە شارەکانیش شەوانە خەڵک لە قاوەخانەی کۆ دەبوونەوە و تا شەو درەنگ دەبوو بەیت‌بێژ و حیکایەت‌خوان دەیخافڵاندن. قاوەچی ئەو هونەرمەندانەی بەکرێ دەگرت بۆ ئەوەی قاوەخانەکەی رەونەق پەیدا بکا...

شایەری گەڕۆکیش هەبوون کە بەهار و هاوین و بەشێکی پاییز خەریکی کار و کاسبی و جووت و گا بوون. کە شەو درێژ دەبوون و کاری

مەزرایە کەم دەبوو ویدەکەوتن و بە ماڵە ئاغایاندا دەگەڕان و لە هەر ماڵێک چەند ڕۆژێک دەمانەوە و کۆڕی بەزمیان دەڕازاندەوە و شاباش و خەڵاتی باشیان دەستاند. باشترین شایەر ئەوانە بوون، تەنانەت سنووریشیان دەپەڕاند و گەرمێن و کوێستانیان دەکرد...

سەرەژنی واش هەبوون کە لە وەختی ئاسایی‌دا بەیت و حەیرانیان بۆ مەجلیسی ژنان دەگوت و لە شینگایان بە ئاهەنگێکی زۆر پڕسۆز بە مردوویان هەڵدەگوت.»[1]

ئۆسکارمان کە لە هاوینی ساڵی ۱۹۰۳ لە ساباڵغن خەریکی لێکۆڵینەوە بوو و چەند بەیتی لە زمانی ڕەحمان بەکر تۆمار کرد نووسیویتی:

«جێی نواندنی هونەری گوتنەوەی ئەو بەیتانە دیوەخانی کەسانی نێوبەدەرەوەیە کە حەز دەکەن بە دەنگی بەیتبێژان شەوانی خۆیان ڕابوێرن، جلوبەرگی شانازی (خەڵات) [ئێستا «خەڵات» هەر بە مانای جلوبەرگ نیە و بە هەموو چەشنە دیارییەک دەگوترێ] بەو بەیتبێژانە دەبەخشن. لە دێیەکان بەیتبێژ لە پاداشی بەیت گوتن‌دا بە جەمێک پڵاویش ڕازییە. زۆر جاران لە شارەکان دەبیندرێ کە «قاوەخانەکان»، کە هەر چایان هەیە، لەبەر ئاپۆرەی خەڵک جمەیان دێ؛ هەموو کۆ دەبنەوە هەتا گوێ بۆ بەیتبێژێک هەڵخەن کە بە هەڵکەوت ڕێی دەوێ کەوتووە.»[2]

ئەو پێوەندییە ئابوورییانەی نێوان بەیتبێژ و گوێگر کە سەدەیەک لەمەوپێش لە موکریان‌دا لە ئارادا بوو، گشتی پێوەندی دەرەبەگییانە بوو. پێوەندی نێوان ئەو ئاغایەی کە خۆشخوان ڕادەگرێ و بە خەڵات دان و بە شێوەی تر بەڕێوەی دەبا، پێوەندی ئازادی نێوان دەسمایەدار و کرێکار نیە. لێرەدا، خۆشخوان بەستراوەتەوە بە ئاغا و لەوانەیە

۱- لەگەڵ ئەوەش‌دا ژنان لە گشت هونەرێکی زمانی-زارەکی‌دا چالاک بوون، زۆربەی ئەوانەی لەو هونەرانەدا ناسراون پیاو بوون. ئەوانەی ئەدەبی زارەکییان کۆ کردۆتە زۆرتر پیاو بوون و لەبەر پێوەندی نابەرابەری ژن و پیاو و ژێردەست بوونی ژن ڕێگەیان نەداوە هونەری ژنان تۆمار بکەن. لە هەمان کات‌دا، ڕوانگەی پیاوانەی لێکۆڵەرەوەش بەشێک لە نیزامی پیاوسالارییە و بەرهەڵستێکە لە ڕێگە دان بە دەنگی ژن.

۲- ئۆسکار مان، زاراوەی کوردە موکرییەکان: «سەرەتا»

[Oskar Mann, *Die Mundart der Mukri-Kurden*, Berlin, 1906]

وەرگێڕانی سەرەتای کتێبەکە لە ئەڵمانی بۆ کوردی لە لایەن کاک جەعفەری حوسێن‌پوور «هێدی»یە.

چاوەڕوانی لێبکرێ کە بێجگە لە کاری خۆشخوانی خزمەتی دیش بە ئاغا بکا و بە بێ پرسی ئاغا پەل نەبزێوێ. تەنانەت کاتێک بەیتبێژ لە ماڵی جووتیاران بە پڵاو و شۆرباو پاداش وەربگرێ، هێشتا بەرهەمەکەی لە کالایەکی ساکار تێنەپەڕیوە. ئەگەر بەیتبێژێک لە قاوەخانەیەک بە پارە یان بە خەڵات بەیت بڵێ، بەرهەمەکەی دەبێتە کالایەکی ساکار، بەڵام هێشتا لە خولی ئابووری دەرەبەگیدا دەمێنێتەوە.

بەیتبێژ کاتێک دەکەوێتە خولی دەسمایەداری کە هێزی کارەکەی، واتە کاری چازانانەی بەیت کوتنی، ببێتە کالا و بە فرۆشتنی ئەو کالایە، کالای دی بکڕێ و زێدەبایی (surplus value) پێکبێنێ[1]. واتە بە قازانجی فرۆشتنی کالایەکەی، هێزی کاری تر بکڕێ و کالای تر بەرهەم بێنێ و ئەوەندەی دی قازانج بکا. وا دیارە هیچ بەیتبێژێک - لە رابردوو و ئێستا - بۆی هەڵنەکەوتووە زێدەبایی کۆ بکاتەوە. تەنانەت ساحێبی قاوەخانەش، بە راگرتن یان بە کرێگرتنی خۆشخوانێک خۆی لە قەرەی دەسمایەداری دەدا، بەڵام نابێتە دەسمایەدار. قاوەخانەچی خۆشخوانی بۆ ئەوە بەکرێ دەگرت کە موشتەری پەیدا بکا، و ئەگەر بە فرۆشتنی بەیتخوانی و بە فرۆشتنی چا و قەننە پارەی وەگیر کەوتبا و قازانجی کردبا و ئەو قازانجەی بۆ بەڕێوەبردنی خۆی و ماڵیاتی دەکار هێنابا هێشتا نەدەکەوتە ناو پێوەندی دەسمایەداری.

زارەکی بوونی هونەرە زمانیەکان - بەیت، چیرۆک، گۆرانی... - رێگەی نەدەدا کە بەرهەمی هونەری لە مەکانێکی بەرین (شارێک، ناوچەیەک، وڵاتێک) و لە زەمانێکی درێژدا بفرۆشرێ و زێدەبایی پێکبێنێ. رەحمان بەکر خەڵکی گوندی حاجی حەسەنی لای میاندواوێ بوو و جاروبار دەچووە سابڵاغێ و بە خەڵات وەرگرتن لە قاوەخانەکان بەیتی دەکوت.

تۆمار کردنی دەنگ بە قەوان لە ساڵانی ١٨٨٠ لە ئەمریکا دەستی پێکرد و هەوەڵ گۆرانی کوردی لە ساڵی ١٩٠٢ لە لایەن لێکۆڵەرەوەیەکی ئەلمانی لەسەر قەوان تۆمار کرا.[2]

١- زێدەبایی ئەو بەهایە کە بە هۆی کاری کرێکار پێکدێ. بەشێک لەو بەهایە بە شێوەی حەقدەست لە لایەن دەسمایەدار دەدرێ بە کرێکار و بەشەکەی دی دەبێتە زێدەبایی کە دەکاتە قازانجی دەسمایەدار.

٢- یەکێک لەو گۆرانییەیانە لەو سیدییە (CD)دا بڵاو کراوەتەوە:

Music! 100 Recordings. 100 Years of the Berlin Phonogramm-Archiv. 1900-2000. Edited by Artur Simon and Urlich Ulegner.

لە ساڵی ١٩٠٢، تێکنۆلۆژی دەنگ تۆمار کردن بە قەوان هێشتا پەیدا نەبوو و لووشان (Felix von Luschan) گۆرانییە کوردییەکانی لەسەر سیلەندر تۆمار کردووە.

ئەو چەند گۆرانیە کە هێشتا ماون بۆ کڕین و فرۆشتن تۆمار نەکران. تۆمار کردنی دەنگ، وەک نووسین، بێژەر و بیسەری لە زەمان و مەکاندا لێک جیا کردەوە. بەیت لە بەیتبێژ و بەیتبێژ لە گوێدێر جیا بوونەوە. ئەگەر میکانیزە کردنی نووسین واتە چاپ، ڕێگەی خۆش کرد کە لە ئاخری سەدەی هەژدەهەم بەولاوە لە ئورووپای ڕۆژاوا، جەماوەری خوێنەرەوە (reading public) پەیدا بێ، میکانیزە کرانی دەنگ جێگەی خۆش کرد بۆ پێکهاتنی جەماوەری گوێگر (listening public). لەو بارودۆخەدا، لە ڕۆژاوا پێوەندی نێوان بێژەر-بیسەر کەوتە خولی دەسمایەداری. ئادام سمیت ئابووریزانی ئاخری سەدەی ۱۸، کوتبووی مۆسیقا چالاکییەکە کە خۆی لە هیچ شتێکی دانیمیدا ناوەستێنێ و دەرناهێنێ یان نابێ بە کالایەکی شیاوی فرۆشتن کە دوای ئەوەی وەدیهات دەوامی هەبێ.[1] بەڵام تۆمار کردنی دەنگ، مۆسیقا و هونەرە زارەکییەکانی کرد بە بەرهەمی بەدەوام کە شیاوی فرۆشتن بێ.

لەگەڵ ئەوەشدا، گرامافۆن/قەوان زوو گەیشتە کوردستان، ئابووری دەسمایەداری بەکاوەخۆ و بە شێوەیەکی ئاڵۆز تێیهەڵچوو. مامۆستا هێمن نووسیویتی:

> «پەیدا بوونی گەرامافۆن لە قاوەخانەی شار و دیوەخانی ئاغا جێی بە خۆشخوان لێژ کرد. گۆشەی مزگەوتی دێ و زەماوەند و شایی دێهات نەبێ چیان بە دەستەوە نەما. هونەرمەندە گەورەکان لانەواز و بێنەنوا مانەوە، چونکە زۆربەیان پشتڕەق و دەستەوستان بوون، تووشی نەداری و هەژاری و سەرگەردانی و پەرێشانی هاتن. هەر یەکە دەریایەک هونەریان دەگەڵ خۆیان بردە بن گڵ. شاگردە لاوەکان دەستیان لە فێربوون هەڵگرت، وەدووی کار و کاسبی و ژیان کەوتن.
>
> پاش پەیدا بوونی رادیۆی باتری لە لادێ، فۆلکلۆری ئەدەبی کوردی بە جارێک کەوتە مەترسییەوە.»

مێژووی ئەو گۆرانە گرینگە تۆمار نەکراوە. لە ساڵی ۱۹۰۸، دوو تاجری سلێمانی لە مۆسکۆ، سندووقی گۆرانی واتە گرامافۆن و چەند قەوانێکیان کڕی و هێنایانە شاری سلێمانی.[2] هەر لەو ساڵەدا، لەوبەری سنوور، لە ئێران و لە تەورێز و شارە گەورەکان

---

1. Adam Smith, ***The Wealth of Nations***, Book 2, Chapter 3, 1776.

٢- ئەکرەمی مەحموودی ساڵحی ڕەشە، شاری سلێمانی، بەرگی دووەم، ۱۹۸۹، ل ۲۸۳.

سنۆقە ئاوازە و قەوان پەیدا ببوو.[1] لەگەڵ ئەوەش‌دا لە رووسیا مۆسیقای کوردی تۆمار کرابوو. تا ساڵی ١٩٢٧، گرامافۆن و قەوان تەنیا مۆسیقای گەلانی تریان لە کوردستان بڵاو دەکردەوە.

بە کرانەوەی بازاڕی دەنگ و پەرەگرتنی دوای شەڕی جیهانی هەوەڵ، لە تاران و بەغدا و ئیستامبوڵ و قاهیرە، کۆمپانیە رۆژاوایی‌یەکان کارخانەی قەوان رۆنانیان دامەزراند و لە گۆرانی‌بێژ و ئامێرژەنی باش دەگەڕان بۆ تۆمار کردنی دەنگ. ئەو کۆمپانیانە، بە پارەیەکی کەم دەنگی گۆرانی‌بێژەکانیان دەکڕی و بە فرۆشتنی قەوان زێدەبایان پێکدەهێنا. بۆ وێنە، کۆمپانی ئۆدیۆن (Odeon) لە بەغدا، لە ساڵی ١٩٢٨ پێشنیاری ٢٠٠ رووپیەی دا بە مەلا کەریم بۆ پێنج قەوان، بەڵام تەنیا یەک قەوانی تۆمار کرد و نرخی هەر قەوانێکی لە ٢٠ هەتا ٢٥ رووپیە دانا. هەروەها، کۆمپانی بەیدافۆن (Baidaphon) ١٠٠ رووپیەی بە حەمەدی ئەفەندی دا بۆ تۆمار کردنی پێنج قەوان، بەڵام نرخی هەر یەک لە قەوانەکان لە ٢٠ هەتا ٥٠ رووپیە داندرابوو. کۆمپانی هیز مەسترز ڤۆیس (His Master's Voice) قەوانێکی گۆرانی‌یەکانی مەلا کەریمی پێکهێنا بێ ئەوەی پارەی بداتێ. حەسەن جەزراوی گێڕاویەتەوە کە کۆمپانی هیزمەسترزڤۆیس بۆ هەر قەوانێک دوو دیناری دەدا بە خۆی و بە گۆرانی‌بێژەکانی دی.

تێکنۆلۆژی چاپ، لە ئورووپای سەرمایەداری تازە پێ‌گرتوودا، کێشەی مافی نووسەر (droit d'auteur بە فەڕانسەیی و Copyright بە ئینگلیسی)ی هێنا گۆڕێ. نووسەر خاوەنی بەرهەمی فکری خۆی بوو بەڵام مافی بڵاو کردنەوەی بە چاپخانە یان کۆمپانی‌یەکی بڵاوکەرەوە دەفرۆشت و خۆشی بەشێکی لە داهاتی کتێبەکەی وەدەست دەکەوت. تێکنۆلۆژی قەوان کێشەی مافی گۆرانی‌بێژی هێنا گۆڕێ.

ئەگەر، بەیت کوتن و خۆش‌خوانی لە بەیت‌بێژ و خۆش‌خوان جوێ نەدەکراوە، و هەڵکەتی و خڕناڵ دەبوو وەدوای بەیت‌بێژ بکەون، قەوان بۆ هەوەڵ جار دەسەڵاتی گۆرانی‌بێژی کوردی بەسەر بەرهەمەکەی‌دا لابرد و رایگوێزتەوە بۆ کۆمپانیە دەسمایەداریی‌یەکان - ئەوەش لە بارودۆخی نەبوونی قانوونی مافی نووسەر و مافی گۆرانی‌بێژ. سەرباقی نابەرابەری دەسەڵاتی کۆمپانی‌یەکان و گۆرانی‌بێژەکان، و نەبوونی قانوونی مافی نووسەر لە ئێران و لە عێراقی ساڵانی ١٩٢٠-١٩٣٠، کۆمپانی‌یەکان بە ئیمزا کردنی بڕیارنامە موڵکێتی فکری (intellectual property) گۆرانی‌بێژەکانیان بە نرخێکی هەرزان دەکڕی و بە یەکجاری دەیانکرد بە مڵکی خۆیان. بۆ وێنە نوێنەری کۆمپانی

١- عبدالله ناهید ،خاطرات من، به اهتمام احمد قاضی، ١٣٦٢، ص ٢٩.

پۆلیفۆن (Polyphon)، حەبیم حەکاکی بەغدادی، ئەو بڕیارنامەی لە ساڵی ١٩٢٨ لەگەڵ سەید عەلی ئەسغەری کوردستانی (سید اصغر شهابی) ئیمزا کرد.[1]

لێرەدا پێویستە بڵێم کە تەنیا هونەری زارەکی نەبوو کە لە چوارچێوەی بەرتەنگی پێوەندی دەرەبەگایەتی‌دا دەخولاوە. ئەدەبی نووسراوی کوردی، کتێب، گۆڤار و رۆژنامەش لەو چوارچێوەدا لە تورکیەی عوسمانی لە ساڵانی ١٨٨٩ تا ١٩٢٢ و لە کوردستانی عێراق لە ساڵی ١٩١٨ بەولاوە سەری هەڵێنا. لە کوردستانی عێراق‌دا، سەرکوت کردن و سانسۆری دەوڵەت لە سەرەتاوە پێشی پەرەگرتنی چاپەمەنی کوردی دەگرت، بەڵام بەرهەڵستی لەوە گرینگتر پێوەندی ئابووری دەرەبەگایەتی بوو کە رێگەی نەدەدا بەرهەمی نووسراو، بە چاپ بوون و بڵاو کردنەوەی، ببێتە کالا. هەروەها، ئەو نیزامە رێگەی گرتبوو لە رێکلام (ئاگەهی تجارەتی) کە لە ئابووری دەسمایەداری‌دا، سەرچاوەی سەرەکی داهاتە لە ئامرازی وەک رۆژنامە، گۆڤار و رادیۆ و تلفزیۆن. جەماڵ نەبەز لە ساڵی ١٩٥٧، سەبارەت بە بێدەرەتانی نووسەری کورد لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەم‌دا، ئەو تێبینی‌یانەی نووسیوە:

«کە واتە لە کوردستان ماوەی چاپ و چاپگەری نیە. لەبەر ئەوەیە کوردێکی بەسزمان کە بە هەزاران کوێرەوەری و ترس و شەونخوونی ناميلکەیەک ئەهێنێتە بەرهەم ئەبێ روو بکاتە (بەغدا) و لەوێش ناچار ببێ لە چاپخانەی (مەعارف) لە چاپی بدا. چونکە هەتا ئەو دوایی‌یە پیتی کوردی هەر لەوێ دەست ئەکەوت. چاپخانەی (مەعارف)یش بە هۆی ئیش زۆری و بێباکی‌یەوە چەند مانگێک ئەو کەسە لە (بەغدا) ئەهێڵێتەوە یان ئەوەندە هاتوچۆی بەغدای پێ ئەکا تا نووسراوەکە (١٠) قات و (١٥) قات لەسەری ئەکەوێ. ئەو حەلە چاری نامێنێ ئەچێ نرخێکی وا زۆری لەسەر دائەنێ کە زیانی تیا ئەکات. لەوەدا ئەبینێ کتێبەکانی بۆ نافرۆشرێ و ئەکەوێتە ژێر باری قەرزەوە. بە کورتی کارێک بەسەر ئەو ئەکیەتە دێ ئەگەر زۆر بەزات و چاوقایم ئەبێ ناتوانێ جارێکی تر لاپەڕەیەک لە چاپ بداتەوە.

ئەمە هەتا ئێرە بەزمی چاپ کردن بوو. ئەمجا با بێینە سەر بەزمی بڵاو کردنەوەی ئەو چاپ کراوەی کە وا بەم دەردی سەریە پێکهاتووە: ئەبینی ئەو

١- ئەو بڕیارنامەیە بە فارسی نووسراوە و محەممەد حەمە باقی وێڕای بڵاو کردنەوەی مەتنە فارسی‌یەکە، کردوویەتە کوردی: محەممەد حەمە باقی، سەیید عەلی ئەسغەری کوردستانی، ١٩٩٨، ل ٦٨

کەسە هەر ئەوەندە کتێبەکەی لە ژێر چاپ دەرچوو دەستبەجێ تەنگوچەڵەمەی بڵاو کردنەوەی دێتە بەر دەم. بە راستی بڵاو کردنەوەی چاپ کراو لە کوردستانا لە چاپ کردن گرانتر نەبێ ئاسانتر نیە. چونکە هەندێ جێ هەر بە جارێ کتێبخانەی تیا نیە. لەبەر ئەوە زۆر جار کتێبەکان بەسەر ورگی خاوەنەکەیان ئەمێنێتەوە و هەندێ جاریش ناچار ئەبێ بیداتە دەست کەسانی ئەوتۆ کە پارەکەی بۆ بخۆن و مایەی بکەن بە مایەی پیازفرۆش. جا ئەو حەلە ئەگەر نووسەر زۆر دڵسۆز و لێبوردوو نەبێ بە تەواوی زەوقی ئەشکێ و ورە بەر ئەدا و ئیتر لەباتی تۆبەیەک سەد تۆبە ئەکا کە تا ماوە کتێب چاپ نەکاتەوە.»

[خوێندەواری بە زمانی کوردی، بەغدا، چاپخانەی النور، ١٩٥٧، ل ٢١-١٨]

گۆڤاری گەلاوێژ کە یەکێک لە گۆڤارە ئەدەبی‌یە گرینگەکانی ناوچە بوو نەیدەتوانی بە ئابوونە و بە فرۆشی تاقە ژمارە خەرجی خۆی دەربێنێ و چارەی ئەما ئێوی ئەو کەسانەی ئابوونەیان بۆ ماوەیێکی زۆر نەدابوو بڵاو بکاتەوە. لەو باروودۆخەدا، دیارە «مافی نووسەر» نە مانای هەیە نە ئەگەر لە قانووندا هەبووبا کەس گوێی دەدایە. «مافی نووسەر» و بیر و قانوونی «موڵکییەتی فکری» بە پەیدا بوونی دەسمایەداری لە ئورووپا هاتە گۆڕێ.[1]

مامۆستا محەممەدی خاڵ لە پشتی جزمی سێهەمی فەرهەنگی خاڵ ئەوەی نووسی:

بۆ ئاگاداری

کەس لە پێش منا راڤەی وتەی کوردی بە کوردی نەکردووە. راڤەی هەر وتەیەکم کە کردووە هی خۆمە و دەستکردی خۆمە، بەڵکوو هەموو راڤەیەکم تەئلیفێکی سەربەخۆیە بۆ خۆی، بۆ کەس نیە ئەو راڤانەم وەربگرن لە فەرهەنگی خۆیانا بە بێ ناو بردنی فەرهەنگی خاڵ. واتە بۆ هەموو راڤەیەکم کە وەرئەگیرێ ئەبێ بەتایبەتی نیشان بدرێ کە لە فەرهەنگی خاڵ وەرگیراوە، وەک فەرهەنگی فیرۆزئابادی کە کردوویەتی بەرامبەر بە فەرهەنگی صحاحی جوهری.

[سلێمانی، چاپخانەی کامەرانی، ١٩٧٦]

١- بۆ زانیاری سەبارەت بەو مێژوویە بڕوانە:

Ronald Bettig, "Critical Perspectives on the history and philosophy of Copyright", *Critical Studies in Mass Communication* , Vol. 9, No. 2, June 1992 , pp. 131-155.

لێرەدا، مامۆستا نەیویستووە «مافی نووسەر»ی خۆی بسەلمێنێ و تەنیا حەول دەدا کە بەرهەمی فکری خۆی، واتە هەوڵ فەرهەنگی کوردی-کوردی و دانانی سوننەتێکی مانا کردنەوەی کوردی بە کوردی، وەک فکرێکی رەسەن، رابگەیێنێ. ئەو داوای نەکردووە کە فەرهەنگەکەی وەک «مافی نووسەر»، بە شێوەی قانوونی، مۆر بکرێ و داهاتی لێ چاوەڕوان بکا. داخوازییەکەی مامۆستا لە چوارچێوەی پێوەندی ئابووری پێش دەسمایەدارییدایە کە وەک وسوو شایەر داوای نەمەک ناسین، بەئەمەگ بوون و رەحمەتخوازی دەکا.

«بەڕێز سەیید ئەسغەری شەهابی کوڕی بەڕێز سەیید نیزامەدینی سەڵەواتئاوایی لەگەڵ بەڕێز حەبیم حەکاکی بەغدادی ئامادە بوون. بەڕێز شەهابی هەر لە ئێستاوە کە شەشی مانگی ئابانی ساڵی ١٣٠٧ هەتاوی - ١٩٢٨/١٠/٢٧ز - یە، تا ماوەی یەک ساڵیتر کە دەبێتە شەشی مانگی ئابانی ١٣٠٨ هەتاوی - ١٩٢٩/١٠/٢٧ز - لە سەری پێویست دەبێ ١٠ قەوانی دووڕوو بە دەنگ و ئاوازی کوردی، بۆ بەڕێز حەبیم حەکاکی پڕ بکاتەوە؛ بەرامبەر بە ٧٠ تمەنی دراوی برەودار، هەروەها پابەندی ئەوەشە ئەگەر لە ماوەی ئەو یەک ساڵە دیاری کراوەدا، تا ١٠ قەوانی لە دەنگ و ئاوازی کوردی بۆ حەبیم پڕ نەکردەوە، ئیتر مافی ئەوەی نییە لە جێگەی تر و بە ئامێرێکی تر، نە لە ئێران و نە لە دەرەوەی ئێراندا ئاوازی کوردی بچڕێ. هەموو خەرجی و مەسرووفاتی بەڕێز شەهابی، بە چوون و گەڕانەوەی و ماوەی ١٠ رۆژ مانەوەی لە تاران پێویستە لەسەر گیرفانی بەڕێز حەکاکی بێت. هەر دوو لاش پابەندی ئەم بڕیارنامەیە دەبن و هەر لایەکیان سەرپێچی ئەم بڕیارنامە نووسراوەیان کرد، دەبێ ٧٠ تمەن بدات بە لایەنەکەی تر. مانگێک دوای ئەم بڕیارنامەیەش، هەر کاتێ ئامێری دەنگ تۆمار کردنەکەی بەڕێز حەکاکی ئامادە کرا و بەڕێز شەهابی هەر جۆرە کەمتەرخەمییەکی لە ئاواز چڕینی کوردیدا بۆ پڕ کردنەوەی ئەو قەوانگەلە نواند؛ دەبێ ٩٠ تمەن لە گیرفانی خۆی بدات بە حەکاکی. ئێستاش پێشەکی بەڕێز حەکاکی، ٢٥ تمەنی ئەو ٧٠ تمەنی مافی کارەی بە بەڕێز شەهابی داوە و پاشماوەکەی تری لە کاتی پڕ کردنەوەی قەوانەکان بە ئاوازی کوردی، دەداتێ.

٦ی مانگی ئابان - ساڵی ١٣٠٧ هەتاوی

بەرامبەر: ١٩٢٨/١٠/٢٨ زایین»

بە گوێرەی ئەو بڕیارنامەیە، سەید عەلی ئەسغەر دەبوو لە ماوەی یەک ساڵدا ١٠ قەوان پڕ بکاتەوە کە بە لانی کەمەوە دەبوو بە بیست گۆرانی و ئەگەر نەیتوانیبا لە ماوەی ساڵێکدا ئەو گۆرانییانە تۆمار بکا لە مافی گۆرانی کوتن لە جێگەی تر و بە ئامێرێکی تر نە لە ئێران و نە لە دەرەوەی ئێران بێبەش دەکرا. کۆمپانییەکان لە هەمان کاتدا ڕێگەیان نەدەدا ئیستگەی رادیۆیی گۆرانی قەوانەکان بڵاو بکەنەوە.

دەکرێ بڵێین، دەنگی سەید عەلی ئەسغەر، چۆنێتی دەنگەکەی (دەنگی خۆش و بەناوبانگ) و چاڕانییەکەی، بە فرۆشرانی بە کۆمپانی پولیفۆن بوو بە کالا. سەید عەلی بە گۆڕینەوەی گۆرانییەکانی بە پارە، بە پێچەوانەی وسوو شایەر، بەرهەمەکەی کرد بە کالا، بەڵام نەیتوانی بە کڕینی کالای تر و فرۆشتنی، یان بە دەکارهێنانی ئەو پارەیە بۆ بەرهەم هێنانی کالای دی و وەدەست کەوتنی زێدەبایی بکەوێتە خولی دەسمایەداری. بەڵام دەکرێ بڵێین کۆمپانی پولیفۆن، بە کڕینی هێزی کاری سەید عەلی، ئەویش بە نرخی هەرزان و بە پاوان کردنی مافی بڵاو کردنەوەی ئەو دەنگە، بە شێوەیەکی دەسمایەداری زێدەبایی پێکهێنا.

دەست پێکردنی بەرنامەی رادیۆیی بە زمانی کوردی (لە عێراق ١٩٣٩، لە ئێران ١٩٥٩)، وەک پەیدا بوونی گرامافۆن و قەوان، نیازی بە مۆسیقای کوردی پێکهێنا و چەند گۆرانیبێژێک وەک مووچەخۆری رادیۆی دەوڵەتی دامەزران. بەڵام پێوەندی دەرەبەگیانە لە بەرهەمهێنان و بڵاو کردنەوە و وەرگرتنی مۆسیقا بەردەوام بوو. بەرهەمهێنان و بڵاو کردنەوە و وەرگرتنی زانیاری (information) و ڕابواردن (enfertainment) ئێستە لە سەرەتای سەدەی ٢١دا خەریکە وردەوردە، ئەویش دە شاردا خێراتر لە گوندەکان، بەرەو پێوەندی دەسمایەداری دەڕۆن؛ کالایی بوونی زانیاری و ڕابواردن بازارێک (market) پێکدێنێ کە نێوبژی نێوان دانەر (گۆرانیبێژ، هونەرمەند...) و وەرگر (خوێنەر، بیسەر، بینەر) دەکا (بڕوانە باسی خشتەی ٢). ئەو نێوبژییە دەسمایەدارانەیە، بە کالایی بوونی بەرهەمەکە و کالایی بوونی هێزی کاری بەرهەمهێنەر دەست پێدەکا و لە ڕێژیمی دەرەبەگییانەی ڕاگرتن و بەخۆ کردنی (patronage) خۆشخوان و گۆرانیبێژ و شایەر دوور دەبێتەوە. بەڵام، سەرباقی ئەو گۆڕانە گرینگە، هێشتا دابڕانێکی شێوەی ڕۆژاوا لە نێوان فۆرماسیۆنی دەربەگی و دەسمایەداری کوردستاندا بەدی ناکرێ، ئەوەش لە کاتێکدا کوولتووری زارەکی بە هۆی تێکنۆلۆژی تازە - بەتایبەتی ئینترنێت - بەرەو ئاسۆیەکی نادیار و نەناسراو دەڕوا.

لە کاتێکدا کە گرامافۆن و رادیۆ و بە دوای ئەودا تلفزیۆنی ساتلایت جەماوەری

بیسەر و بینەری پێکهێنا، ئینترنێت لەوانەیە ئەو جەماوەرە پەرش‌وبڵاو بکاتەوە و بە شێوەیەکی دی تێکیان بخاتەوە. ئەگەر شێوەی بەرهەمهێنانی خۆبژێوی و ناکالایی لە نیزامی دەرەبەگی‌دا باو بوو، ئینترنێت لەوانەیە شێوەی نوێی ئەو پێوەندی‌یانە، لە بارودۆخی نوێ‌دا، وەربخا.

ب. زارەکێتی و نووسیارێتی: کێشەیەکی سیاسی و ئیدەئۆلۆژی

مەبەستێک لە لێکدانەوەی پێوەندە کۆمەڵایەتی و ئابووری‌یەکانی هونەری زارەکی ئەوەیە کە رەخنەی دابڕانی گەورە بەرەو ئاڵۆزی و قووڵایی بەرم. زانستی رۆژاوا تێبینی گرینگ و زانیاری زۆری سەبارەت بە ژیانی زارەکێتی/نووسیارێتی هەڵچنیوە. بەڵام بەشی هەرە رەخنەگرانەی ئەو زانستی‌یە کاتێکی رەخنە لە دووبەرێتی زارەکێتی‌نووسیارێتی دەگرێ، خۆی لەو دووبەرێتی‌یەدا دەمێنێتەوە، بە دەوری خۆی‌دا دەسووڕێ، سەرەدەری لێ ناکا و تەنانەت سەری لێ‌دەشێوێ. با ئەو باسە بڕێک شی‌بکەمەوە.

دوو بۆچوون سەبارەت بە دابڕانی گەورە

با لە پێش‌دا پێداچوونەوەیەکی تێزی دابڕانی گەورە بکەم. ئەو بۆچوون یان تێزی‌یە زارەکێتی و نووسیارێتی لێک جیا دەکاتەوە و دەیانکاتە دوو دیاردەی لێکهەڵبڕاو و دژ بە یەک وەها کە بەرێک ناتوانن ببێتە بەرەکەی دی: سوننەتی زارەکی، زارەکەیە و سوننەتی نووسراو، نووسیارێتی‌یە. زمانی نووسراو بەرزە و زمانی زارەکی نزمە. زمانی نووسراو بەهێزە، زمانی زارەکی لاوازە. زمانی نووسراو راستە، زمانی زارەکی چەوتە. زمانی نووسراو پێشکەوتووە، زمانی زارەکی دواکەوتووە. زمانی نووسراو دەوڵەمەندە، زمانی زارەکی هەژارە. نووسین زمانی دەربڕینی بیری قووڵ و وردە، ئاخافتن زمانی دەربڕینی بیری ساکار و ئاسایی‌یە. نووسین زمانی زانایی‌یە و پەیڤین زمانی نەفامی‌یە (نەفامی = نەخوێندەواری): ئینسانی نەخوێندەوار کوێرە و کۆمەڵگەی زارەکی دواکەوتوو و سەرەتایی و نەگۆڕە. ئەدەبی نووسراو ئەوپەڕی کەماڵە و ئەدەبی زارەکی کەمایەسی‌یە. زمانی نووسراو زمانی شار و شارستانی‌یە، زمانی زارەکی ئامرازی ژیانی لادێیی و عەشیرەیی و سەرەتایی‌یە.

ئەوانەی کە بەرپەرچی دابڕانی گەورە و دووبەرەکێتی‌یەکەی دەدەنەوە باسی

پێوەندی بەرینی نێوان دوو بەر دەکەن و پێدادەگرن لەسەر تێوەچوون و تێکهەڵچوونی نێوان هەر دوو لا. بۆ وێنە، لە باسی بیری موجەڕڕەدا، دەکرێ بڵێین کە وشە یان چەمکی موجەڕڕەد تایبەتێتی زمانی نووسراو نیە و لە زمانی زارەکیشدا هەیە. لە سوننەتی زارەکیشدا ئەوپەڕ-زمانیان تێپەڕ زمان (metalanguage) هەیە. مەبەست لە ئەوپەڕ-زمان، دەکار هێنانی زمانە بۆ وردبوونەوە لە زمان و شیکردنەوەی زمان. بۆ وێنە لە پەندی پێشینیاندا، باسی قسە کردن، دەوری قسە کردن لە ژیاندا و لێدوان و نابەرابەری دەسەڵات کراوە:

«قسە یا لە شێت ببیسە یا لە منداڵ.

قسان لە قەدەر دەموولەوست بکە.

قسە زۆر کوترا بێتام دەبێ.

قسە ئەگەر هات قووت نادرێتەوە.

قسە هەزارن، دوویان بەکارن.

قسە، قسەی دێنێ.

قسە کەوتە زارێکی، دەکەوێتە شارێکی.

قسەخۆشی عەمەلسەگ!

قسەی پاڵەوە هاسانە.

قسەی هەق تاڵە.

زمان درۆ ناکا.

دەنگی هەیە و رەنگی نییە.

سەری بێزمان دەبن گڵیدایە.»[1]

یان لە بەیتی هەڵکەتی و خرناڵدا لە باسی بەیت و بەیت کوتندا، ئەوپەڕ-زمانی وەک مورەتەب، پاش و پێش نەبوون، رانەمان و کوتن بە سەد جوور دەکار هاتووە. هەروەها، ژیانی مۆسیقایی زارەکی ئەوپەڕ-زمانی خۆی داناوە. بۆ وێنە ئامرازی مۆسیقا (دووزەلە، بلوێر، دووتەپڵە، شمشاڵ و...) ژانری (genre) مۆسیقا (گۆرانی، حەیران، لاوک، قەتار...)، هەوا (ئای‌ئای، خاوکەر، ئەوا...)، و تەنانەت دابی گێرانەوە و... وەک گەرەلاوژە.

١- ئەو پەندانەم لەو سەرچاوەیە وەرگرتوون: قادر فتاحی قاضی، امثال و حکم کُردی، جلد ١، خرداد ١٣٦٣؛ بخش دوم، آبان، ١٣٧٥، انتشارات دانشگاه تبریز.

هەروەها، دەکرێ بڵێین کە جیاوازی ئەدەبی زارەکی و نووسراو یەکجارەکی و موتڵەق نیە. بۆ وێنە، ڕووداوی شەڕی دمدم (شەڕی شاعەباس لە دژی خانی برادۆست لە ساڵانی ١٦١٠-١٦٠٩) بە شێوەی نووسراو لە کتێبی عالم‌آرای عباسی بە فارسی تۆمار کراوە، نووسەر، اسکندربیگ ترکمان، خۆی شەڕەکەی بە چاوی خۆی دیبوو. لە کوردەواری‌دا، شەڕی دمدم بە شێوەی زارەکی و بەتایبەتی بە ژانری بەیت گێڕدراوەتەوە، هەم بە سۆرانی هەم بە کورمانجی، و لە هەمان کات‌دا، بە هەڵبەستی نووسراویش تۆمار کراوە. هەروەها، لە سەدەی بیست‌دا، ئەو حیکایەتە وەک ڕۆمان، چیرۆکی هونراوەوە و شانۆ لە یەکێتی سۆڤێت و ئێران و عێراق و وڵاتی تر گێڕدراوەتەوە.[1] یاخۆ مەم و زین لە پێش‌دا مەتنی زارەکی بووە و خانی کردوویەتە مەتنی ئەدەبی نووسراو و بە دوای خانی‌دا کراوەتە مەتنی شانۆیی و سینەمایی.

دەکرێ ڕەخنەی دووبەرێتی زارەکێتی و نووسیارێتی درێژە پێبدەم بەڵام هەر لەو کورتەباسەدا دەردەکەوێ کە ئەو ڕەخنەیە وەک تێزی دابڕانی گەورە خۆی تووشی موتڵەق کردن بووە. ئەگەر لایەنگرانی دابڕانی گەورە جیاوازی دووبەرە موتڵەق دەکەن، ڕەخنەگران، وێکچوونی دووبەرەکە وەها موتڵەق دەکەن کە لەوانەیە باوەڕ بکەین جیاوازی‌یەک نیە لە نێوان نووسین و کوتن‌دا.

بەدیلی ئەو دوو بۆچوونانە، ڕوانگەی دیالێکتیکی‌یە کە بەرەی دژ بە یەک لێکهەڵنابڕێ و کۆکی و ناکۆکی‌یەکانیان لە ژیانی دیاردەیەک‌دا بەدی دەکا. لەو ڕوانگەوە، نووسیارێتی و زارەکێتی هەم جیاوازن و هەم وێکدەچن و ئەو جیاوازی و وێکچوونانە پێوەندی ئاڵۆز لەگەڵ نیزامی کۆمەڵایەتی- ئابووری و دابەش بوونی نابەرابەرانەی دەسەڵات دادەمەزرێنن. بۆ وێنە، لەگەڵ ئەوەش‌دا چەمکی موجەڕڕەد یان ئەوپەڕ-زەمان هەم لە سوننەتی زارەکی‌دا هەیە و هەم لە سوننەتی نووسیارێتی‌دا، ئەو دوانە هاوسەنگ و بەرابەر نین. بۆ وێنە ئەگەر تەواوی زاراوەی مۆسیقا لە سوننەتی زارەکی کوردی و تورکی و عەرەبی و فارسی‌دا کۆ بکەینەوە، نە لە باری چۆنێتی‌دا نە لە چەندێتی‌دا، ناگاتە ڕادەی فەرهەنگی زاراوەی مۆسیقا لە زمانی ئەڵمانی، فەڕانسەیی، ئیتالیایی یان ئینگلیسی. دیارە لێرەدا، مەبەستم زاراوەی مۆسیقایە کە بە دوای پەیدا بوون و پەرەئەستەندنی چاپ

١- بۆ کورتەباسێکی ڕووداوەکە و مەتنە زارەکی و نووسراوەکانی بڕوانە: ئۆردیخوو خانی جەلیل، داستانی قارەمانیەتی خانی لەپ‌زێڕین ـ دمدم، ئامادە کردن و وەرگێڕانی جەمشید حەیدەری، گزینگ، ژمارە ١٢، هاوینی ١٣٥٧، ل ٤١-٣٥.

Amir Hassanpour, "Dimdim", *Encyclopaedia Iranica*, Vol. 7, 1996, pp. 404-405.

له ئـــورووپای رۆژاوادا دانـــدرا. ئـــەوەش، واتـــە ئـــەو ئـــیستیدلاله، روانگـــەیەکـــی ئورووپا-تەوەری (Eurocentrist) نیە.[1] لە ئورووپاش هـەر وا بـووە. لەویش، دوای پـەیدا بوونی چاپ و پەرەگرتنی خوێندن و لێکۆڵینەوەی نوێباو (مۆدێرن) کە بە سـەرهەڵدانـی دەسـمایەداری دەسـتی پێکـرد، ئـەوپەڕ-زمـانی نـووسراو وەپـێش ئـەوپەڕ-زمـانی زارەکی کەوت - لە مۆسیقاڕا بگرە هەتا کشتوکاڵ و فەلسەفە و ئابووری. نووسین بە شێوەی چاپ، بڵاو کردنەوەی کتێب، گۆڤار و رۆژنامە و نامیلکە دەرفەتی وا بۆ زانست و پەرەپێدانی زانست دەرەخسێنێ کە لە ژیانی زارەکی دایاندەبڕێ.

نـووسین ڕێگـە دەدا بـە کـۆ بـوونەوەی زانست - کـۆن و نـوێ، خـۆمـاڵی و هـەندەران، روانگـەی ژن و پیاو، چـینی دەسـەڵاتـدار و ژێردەست - و لێکدانـەوە و شیکردنەوە لە رادەیەکی وا کە لە ژیانی زارەکیدا پێکنایە. بەڵام نـووسین، هـەروەک لە پێشدا باس کرا، هێزێکی سەربەخۆ لە دەسەڵاتی سیاسی و کۆمەڵایەتی نیە. چۆن؟

بۆ شـیکردنەوەی ئـەو بـابەتە، دەگـەڕێمـەوە سـەر بـەیتی هـەڵکـەتی و خـڕنـاڵ. لێرەدا، دوو کچەکەی وسوو شایەر بەربەرەکانی باوکیان دەکەن کە دەیەوێ، بە بێ مەیل و ئیزنی خۆیان، بەمێردیان بدا. ئاشکرایە ژنان، هەم لە کوردستان و هـەم لە وڵاتـی دی، لە دژی ژێردەستی خۆیان خەباتیان کردووە (بـۆ وێنـە بـە رەدووکـەوتن لە بـەیتی خـەج و سیامەند و لە ژیانی ژنان لە کوردەواریدا) و تەنانەت باسی زوڵمی پـیاوانـیان کـردووە. بەڵام فێمینیسم، واتە زانست سەبارەت بە نـیزامـی پیاومەزنی، مـافی ژنـان، بـەرابـەری، عەداڵەت و گۆڕینی ئەو نیزامە، تەنیا لە ئورووپای رۆژهـەڵات ئـەویش لە ئـاخروئۆخـری سەدەی ١٨ پەیدا بوو. سەرهەڵێنانی فێمینیسم نزیکەی پێنج هەزار سـاڵ دوای داهـێنـانی نووسین بە هۆی گۆڕانێکی گرینگی مێژوویی بەدیهات: بزووتنەوە فکـری و سـیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی دەوری رۆشنگەری (The Enlightenment) کـە لە نـیوەی دووهـەمی سـەدەی ١٧ تـا ئـاخری سـەدەی ١٨ درێژەی هـەبوو.[2] لەو دوو سـەدەدا، کـە سـەرەتای

١- ئورووپا-تەوەری ئەو روانگەیە کە مێژوو و سیاسەت و کوولتووری وڵاتی غەیری ئورووپایی بە بنەمانەی مێژوو و سیاسەت و کوولتووری ئورووپا و رۆژاوا هـەڵدەسـەنگێنـێ و جـیاوازی و تـایبەتێتـی کۆمەڵگەی نائورووپایی نابینێ.

٢- سەردەم یان دەوری رۆشنگەری لە ئورووپای رۆژاوا لە ئاخری سەدەی حەڤدەوە دەستی پێکرد و هـەتا ئـاخروئۆخـری سـەدەی هـەژدە درێژەی هـەبوو. لەو مـاوەیەدا بـزووتنەوەی فکـری و سـیاسی و کوولتووری و کۆمەڵایەتی دژی نیزامی دەرەبەگی بەردەوام بوو و سیاسەت و ئیدەئۆلۆژی چـینی نـوێی بورژوازی جێپێی خۆش کرد. فکر و سیاسەتی دیمۆکراسی، نـاسیۆنـالیسم، فـێمـینیسم، راسـیۆنـالیسم، ئەمپیریسیسم، لیبرالیسم و ئیندویدوالیسم و ریفۆرمی دینی لەو سـەردەمەدا گوورا و پەرەی پەیدا کرد.

سەرهەڵدانی نیزامی دەسمایەداری بوو، ژنان - ئەویش تەنیا ژنی ئەریستۆکرات و چینی تازە پێهەڵگرتووی بورژوازی - دەرکی خوێندن و نووسینیان بەسەردا کرابۆوە. نووسین و کوولتووری نووسین بە درێژایی مێژوو پیاوانە و پیاوەزنانە بوو. جیهانبینی‌یەکەی دژی ژن بوو، و ژێرچەپۆکەیی ژنانی دابین دەکرد. بەڵام نووسین مەرجێکی پێویست بوو بۆ گۆڕانی زانستی رزگاریخوازی ژنان (فێمینیسم). ژنان دەبوو بە چەکی نووسین لە دژی سیاسەت و سوننەت و زانستی پیاوەزنانە خەبات بکەن. ئەو خەباتە، تەنیا بە کرانەوەی دەرگای نووسین، سەرنەدەکەوت. مەرجێکی گرینگی تر کە لە ئورووپای ئەو زەمان پێکهات گۆڕانێکی گرینگی مێژوویی بوو کە ریگەی دا ژن ببێتە هێزێکی کۆمەڵایەتی نوێ. نووسین نەیدەتوانی لەخۆیەوە بەردی بناغەی زانستێکی دژی کەونەدنیای پیاو ـ تەوەرە دابڕێژێ. ئەو گۆڕانە گرینگە چ بوو؟

ئەگەر بڕوانینە مێژووی داهێنانی تێکنۆلۆژی راگەیاندن (بڕوانە زەمان و مەکان و تێکنۆلۆژی‌یەکان لە خشتەی ٢دا)، بۆمان روون دەبێتەوە کە هەوەڵ شۆڕشی هەرە گەورەی تێکنۆلۆژی، نووسین و چاپ بوون کە لە ئاسیا (یەکیان لە رۆژاوای ئاسیا و ئەوی دی لە رۆژهەڵاتی ئاسیا) دەستیان پێکرد. داهێنانی نووسین و چاپ لە ئاسیا لەبەر ئەوەی نەبوو کە خەڵکی ئەو قارەیە لە خەڵکی دی بەهۆش‌تر بوون. هۆیەکانی دەگەڕێتەوە سەر پێداویستی‌یەکانی شۆڕشی کشتوکاڵ و شۆڕشی شارنشینی کە ئەوانەش لە ئاسیادا دەستی پێکرابوو. ئەگەر لە زانیاری‌یەکانی خشتەی ٢ وردبینەوە، دەردەکەوێ کە تەواوی دەستکەوتە گرینگەکانی راگەیاندن هەتا سەدەی ١٥ لە ئاسیا و ئەفریقای باکوور بووە و لە سەدەی ١٥ بەولاوە هەر چی شۆڕشی گەورەی تێکنۆلۆژی‌یە لە رۆژاوا (ئورووپا و ئەمریکای باکوور) دەستی پێکردووە. ئەو راگوێزرانە مێژوویی‌یە لە رۆژهەڵات بۆ رۆژاوا هەڵکەوت نەبوو و دەتوانین سەرچاوەکەی لە گۆڕانی کۆمەڵایەتی ـ ئابووری سەدەکانی ١٥ و ١٦ بەتایبەتی سەدەی ١٧ و ١٨ لە ئورووپای رۆژاوادا ببینینەوە. لە برگەی سەدەکانی ١٦-١٥، رێژیمی دەرەبەگی (فیۆدالی) سەدەکانی ناوەڕاست بەرەو ئوشوست دەڕۆیی و رۆنیسانس[1] و ریفۆرماسیون[2] و دەسمایەداری تیجارەتی لە دژی ئەو نیزامە وەخۆ

١- رۆنیسانس (Renaissance)، مانای وشەکە ژیانەوەیە و لە مێژووی ئورووپادا، سەردەمی سەدەی پازدە هەتا هەڤدەیە. لەو سەردەمەدا، لە هونەر و ئەدەبیات و فەلسەفە و زانستدا گۆڕانێکی وا پێکهات کە رێگەی خۆش کرد بۆ سەربەرەو ژێر چوونی جیهانبینی دەرەبەگی و سەرهەڵدانی نیزامی بورژوایی ـ سەرمایەداری. لەو سەردەمەدا، بۆچوونی زانستی سەبارەت بە ئەرز و ئاسمان و سروشت، فەلسەفەی ئومانیستی (گرینگ بوونی ئینسان و مافەکانی و کەسایەتی و ژیانی) و سەرەتای

کەوتبوون. لە ئاکامی ئەو گۆڕانە گرینگەدا لە سەدەکانی ۱۸-۱۷دا دەوری رۆشنگەری دەستی پێکرد و جیهانبینی چینی نوێی بوورژوازی (دەسمایەدار)، جیهانبینی دەرەبەگی وەلانا. لە ئاخری سەدەی ۱۸دا، چینی نوێی بورژوازی لە ئامریکا، هولەند، فەرانسە و ئینگلستان دەسەڵاتی دەوڵەتی وەرگرت. چاپ و رۆژنامە و گۆڤار دەورێکی گرینگیان لە گووران و دامەزرانی دەسەڵاتی ئەو چینە کۆمەڵایەتییەدا گێڕا. بەڵام لە چین و کۆرە، کە جێگەی لە دایک بوونی چاپ و کاغەز بوو، ئەو تێکنۆلۆژییە نەیتوانی کۆمەڵگەیەکە بەرەو دەسمایەداری وەرێبخا. دەکرێ بڵێین، لە ئورووپا چاپ نیزامی دەسمایەداری پێکنەهێنا. بە پێچەوانە، دەسمایەداری بوو کە چاپی کرد بە مەیدانێکی خەبات بۆ خوڵقاندنی دنیای خۆی.

گۆڕانێکی هەرە گرینگ دوای داهێنانی چاپ، شۆڕشی سەنعەتی لە ئورووپا بوو (سەدەی ۱۸ و ۱۹) کە کۆمەڵە شۆڕشی گەورەی لە دنیای راگەیاندن وەرێخست و هێشتا درێژەی هەیە. لە ئاخروئۆخری سەدەی ۱۹دا، راگەیاندنی نووسین و دەنگ بە تەل (تێلێگراف و تەلەفوون)، تۆمار کردنی دەنگ (فۆنۆگراف)، وێنەگەری و وێنەی بزوێن (سینەما) بوو بە سەرەتای گۆڕانێکی گرینگ بەتایبەتی لە پێوەندی نێوان نووسین و کوتن و لە ئامرازی راگەیاندن. دەنگ کە جاران نەیدەتوانی مەکان ببڕێ، لێرەوپاش بە قەوان و بە تەل بەسەر مەکاندا زاڵ دەبوو و لە سەرەتای سەدەی بیستدا تێلێگرافی بێتەل ئەو دەسەڵاتەی دابین کرد.

شۆڕشێکی گەورەی تێکنۆلۆژی لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەمدا، داهێنانی

---

* بیری ئەنتیویدوالیسم (گرینگی تاقەکەس و بەرژەوەندییەکەی) و فکری دەوڵەتی ئادیتی، سەرهەڵدانی ئەدەبیات بە زمانی «نەتەوەیی» و بۆچوونی نوێ لە ئارشیتێکت و مۆسیقا و نیگارگەری و هونەرەکانی تر - بەتایبەتی لە ئیتالیا - دەستی پێکرد و درێژەی هەبوو. لە باری ئابوورییەوە، دەسمایەداری تیجارەتی، سەفەری دەریایی و داگیرکرانی وڵاتانی دی (ئەمریکا و ئاسیای خوارو و ئەفریقا) لە لایەن ئیتالیا، پرتەقاڵ، سپانی، هولەند و ئینگلستان لەئارادا بوو.

۲- ریفۆرماسیۆن (Reformation) بزووتنەوەیەکی دینی دژی دەرەبەگایەتی و دژی مەزهەبی کاتۆلیک بوو کە لە نیوەی هەوەڵی سەدەی ۱۶ دەستی پێکرد و لە نیوەی دووەمی ئەو سەدەیەدا پرۆتستانیسمی پێکهێنا. ئەو بزووتنەوە لە پێشدا لە ئەلمان دەستی پێکرد و زوو ئینگلستان، سکاندیناوی، فنلاند و هولەندی داگرت. ئەو بزووتنەوەیە لە دژی فەساد و زوڵم و زۆری کلیسای کاتۆلیک راپەڕی و کلیسا و داب و نەریتی ئایینی بە گوێرەی پێداویستییەکانی بورژوازی دیمۆکراتیزە کرد. مارتین لووتر (۱۵۴۶-۱۴۸۶) رابەرێکی هەرە گرینگی ئەو بزووتنەوە بوو، ئینجیلی بۆ هەوەڵ جار وەرگێڕا سەر ئەلمانی و بەو کارە زمانی یەکخستنی ئەدەبی ئەلمانی دارشت و لە خەبات لە دژی کلیسای کاتۆلیک لە تێکنۆلۆژی چاپ کە هاوکات لەگەڵ راپەڕینەکەی پەیدا بوو کەڵکی وەرگرت.

کامپیوتێر و مانگۆڵه بوو که دوای ماوەیێکی کورت ئینترنێتی وەڕێخست. ئیستە، ئینترنێت تەواوی تێکنۆلۆژی‌یە ڕاگەیاندنەکانی دی تێکەڵ کردووە - نووسین و کوتن، ڕادیۆ، تلویزیۆن، سینەما، تەلەیفوون، تێلێگراف، ڕۆژنامە، گۆڤار، کتێب و نووسین بە دەست و بە چاپ و تەنانەت دەبێتە کتێبخانە و مەجلیسی کۆمەڵایەتی و سیاسی وماڵباتی. ئینترنێت بەسترانەوەی دەنگ و ڕەنگ بە زەمان و مەکان دەشێوێنێ. ڕاگەیاندنی زارەکی چی تر، وەک ڕادیۆ یان تلفزیۆن، یەکلایەنە (لە بێژەر بۆ بیسەر) نیە و بێژەر و بیسەر لە هەر جێیەک بن (لە ئاسمان و لە ژێر ئاو) دەتوانن بدوێن. هەروەها، هەرکەسەی تێکنۆلۆژی ئینترنێت و کامپیوتێری لەبەر دەست بێ، دەبێتە چاپگەر و بڵاوکەرەوەی ڕۆژنامە و کتێب.

سەفەری چاپ لە ئەڵمان بەرەو وڵاتانی تر سەفەرێکی یەکسەرەکی و یەکدەست و یەکاویەک نەبوو. چاپ وەک لافاوێک هولەند و ئیتالیا و فەڕانسە و ئینگلستانی داگرت. بەڵام لە ئیمپراتووری عوسمانی تووشی کەندوکۆسپ بوو. سوڵتانی عوسمانی دوو فەرمانی دەربڕی و دەکارهێنانی چاپی لە نێو کۆمەڵگە موسوڵمانەکاندا قەدەغە کرد (ساڵانی ١٤٨٥ و ١٥١٥). بەڵام کاتێکی بەرهەڵستی سیاسی لەسەر ڕێگەی چاپ وەلاچوو، ئەو تێکنۆلۆژی‌یە هێشتا ئەو توانایی‌یەی نەبوو کە پێوەندی دەسەڵات (ئیستیبداد لە دەوڵەت، دین، ماڵبات و کۆمەڵگە) تێکبدا و پێوەندی نوێی لە باتی دامەزرێنێ. ئەگەر بگەڕێینەوە سەر باسی فێمینیسم، پێویستە بڵێم فکری بەرابەریی ژن و پیاو بە هۆی گۆڤار و ڕۆژنامەکان لە ئاخروئۆخری سەدەی ١٩ گەیشتە نێو ڕووناکبیرانی کوردی ئیستامبووڵ و لە گۆڤارە کوردی‌یەکانی ١٩٠٨-١٩٢٣ (ڕۆژ کرد، هەتاو کرد، ژین)دا ڕەنگی داوە و لە ساڵی ١٩١٩ هەوەڵ ڕێکخراوەی ژنی کورد دامەزرا. بەڵام سەرباقی هەشتا ساڵ باس کردنی کێشەی ژن لە چاپەمەنی کوردی‌دا، هێشتا فێمینیسم وەک بزووتنەوەیەکی فکری و سیاسی و فەلسەفی و کۆمەڵایەتی جێی خۆش نەکردووە. هێشتا نەخوێندەواری لە ئاسیا و ئەفریقادا باوە. تێکنۆلۆژی گەیشتۆتە ئەوپەڕی پێشکەوتن، بەڵام پێوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکان پێ‌دادەگرن و کۆڵ نادەن و تێکنۆلۆژی خۆی لە خۆی‌دا و بەتەنێ ناتوانێ بەرەنگاریان بێ.

خشتەی ٢: داهێنانی تیکنۆلۆژی راگەیاندن

ساڵ	تیکنۆلۆژی راگەیاندن	جێگە
٥٠/٠٠٠ ساڵ لەمەوپێش	قسە کردن	؟
٣/٥٠٠ ساڵ پێش زایین	نووسین لەسەر سواڵەت	ئاسیا (سومێر)
٢/٥٠٠ ساڵ پێش زایین	نووسین لەسەر پاپیروس	ئەفریقا (میسر)
١/٥٠٠ ساڵ پێش زایین	کاغەز	ئاسیا (چین)
١٥٠ زایینی	کتێب (بە چەرم)	ئاسیا (چین)
ئاخری سەدەی دووهەم	هەوڵ کاری چاپ	ئاسیا (چین)
٦٠٠ زایینی	باش کردنی چۆنێتی کاغەز	ئاسیا
١٠٤٠ زایینی	چاپ بە حەرفی بزوێن - سواڵەت	ئاسیا (چین)
١٤٠٠ زایینی	چاپ بە حەرفی بزوێن - فلز	ئاسیا (کۆرە - چین)
١٤٥٠ زایینی	چاپ بە داڕشتنی حەرف - گۆتێنبێرگ	ئورووپا (ئەلمان)
ساڵانی ١٥٠٠	پەرەسەندنی خێرایی چاپ	ئورووپا
	ریفۆرماسیۆن (چن کردنی دین)	ئورووپا
١٦٠٥-١٦٢٢	هەوڵ رۆژنامەکان	ئورووپا
١٦٣٨	هەوڵ چاپخانە لە کۆلۆنی‌یەکان	ئەمریکای باکوور
١٧٠٤	هەوڵ رۆژنامە لە کۆلۆنی‌یەکان	ئەمریکای باکوور
١٧٣١	گۆڤار	ئورووپا
ئاخری سەدەی ١٧ تا ئاخری سەدەی ١٨		
	دەوری رۆشنگەری	ئورووپای رۆژاوا
	پەیدا بوونی جەماوەری خوێنەرەوە	ئورووپای رۆژاوا
	پەیدا بوونی بازاڕی زانیاری و رابواردن	ئورووپای رۆژاوا
	شۆڕشی ئەمریکا (١٧٧٦ سەربەخۆیی لە ئینگلستان)	ئەمریکای باکوور
	شۆڕشی فەڕانسە (١٧٨٩)	ئورووپا
	شۆڕشی سەنعەتی	ئورووپا - ئەمریکا

خشتەی ٢: داهێنانی تێکنۆلۆژی ڕاگەیاندن (ماوە)

ساڵ	تێکنۆلۆژی ڕاگەیاندن	جێگە
١٨٣٠ و ١٨١١	ماشێنی چاپ (هێزی هەڵم	ئەمریکا
١٨٢٥	هەوڵ ئاژانسی هەواڵ دان	ئورووپا
١٨٤٤	تێلێگراف (مۆرس)	ئورووپا - ئەمریکا
١٨٤٦	ماشێنی چاپی ڕۆتاری	ئەمریکا
١٨٧٦	کابڵی ئوقیانووسی ئەتڵەس	ئورووپا - کانادا
١٨٧٧	وێنە گرتن (فۆتۆگرافی)	ئەمریکای باکوور
١٨٧٩	کارەبا	ئەمریکا
١٨٨٨	تۆمار کردنی دەنگ (فۆنۆگراف)	ئەمریکای باکوور
١٨٨٩	سینەما	ئەمریکا - ئورووپا
١٩٠١	تێلێگرافی بێتەل (مارکۆنی)	ئەمریکای باکوور
١٩١٩	هەوڵ ئیستگەی ڕادیۆ	ئەمریکای باکوور
١٩٢٣-٢٦	تلفزیۆن	ئورووپا - ئەمریکا
١٩٢٥	تێلێگرافی ڕادیۆیی	ئەمریکای باکوور
١٩٢٧	هەوڵ فیلمی دەنگدار	ئەمریکا
١٩٤٦	کامپیوتێر	ئەمریکا - ئورووپا
١٩٥٧	مانگۆڵە (سپووتنیک)	یەکێتی سۆڤێت
١٩٨٣	ئینتەرنێت	ئەمریکا

شیر و قەڵەم: زارەکێتی و نووسین و دەسەڵات

نووسین و تێکنۆلۆژییەکانی تری ڕاگەیاندن لە کۆمەڵگەیەکدا پەیدا بوون و دەکار دێن کە لە باری ئابووری، کۆمەڵایەتی و جێنسیێتییەوە نابەرابەر و ناکۆک بوون. لەو بارودۆخەدا نووسین ناتوانێ بێلایەن بێ. بۆ وێنە ژنان، چینە چەوساوەکان و خەڵکی هەژار بە درێژایی مێژووی نووسین لەو شێوە ڕاگەیاندنە بێبەش کراون و ئێستەش لە

پیاوان و له چینه دەسەڵاتدارەکان وەدوا کەوتوون. بەڵام لێرەدا، زۆرتر باسی پێوەندی نووسین و دەسەڵاتی دەوڵەتی و نەتەوە دەکەم.

هەم لە ڕۆژهەڵات و هەم لە ڕۆژاوا، پێوەندی نێوان نووسین و دەسەڵاتی دەوڵەتی لە کۆنەوە بە دوانەی شیر و قەڵەم باس کراوە. بۆ وێنە ئەحمەدی خانی سێسەد ساڵ لەمەوپێش باسی مەحرووم بوون و مەحکووم بوونی گەلی کوردی بە دەست دەوڵەتی عوسمانی و سەفەوی کرد. خانی (١٧٠٦-١٦٥٠) کە لە جەنگەی گەشەیی نیزامی دەرەبەگی کوردستان دەژیا، پێیوابوو گەلی کورد لەبەر نەبوونی شیر و قەڵەم ژێرچەپۆکەی دوو زلدەوڵەتی عوسمانی و سەفەوی بووە:

انـــواع مـــلل خـــدان کـــتیبن   کـــرمانج تـنی د بـی حسیبن[1]

خانی پێیوابوو کە عوسمانی و سەفەوی تەنیا ئیمپراتووری شمشیر نەبوون و دەسەڵاتیان هەم بە شیر دەکار هێناوە، هەم بە قەڵم. گەلی کورد بۆ ئەوەی لە مەحکوومی و مەحروومی ڕزگاری بووبا، دەبوو وردە دەوڵەتە کوردییەکان - واتە ئەمارەتەکان - لە ژێر ئاڵای پاشایەکی کوردا یەک بگرن و شاعیرانیش دەست بەرنە قەڵەم. خانی خۆی بۆ ئەوەی قەڵەمی گەلی کورد بەرز بکاتەوە، شێعری دەکوت، فەرهەنگۆکێکی عەرەبی-کوردی دانا و کتێبی مەم و زینی نووسی. بەڵام مەبەستی خانی تەنیا زۆروبۆر کردنی قەڵەمی کوردی نەبوو. مەبەستی لە نووسین گەیشتنی کورد بە دەسەڵاتی دەوڵەتی بوو، جا بۆیە لە باتی کوردی کردنی لەیلی و مەجنوون یان ویس و ڕامین ڕووی لە ئەدەبیاتی زارەکی کرد و بەیتێکی هەڵبژارد کە کوردی بوو و لە گەلانی هاوسێ، یان لە دوو زمانی دەسەڵاتداری عەرەبی و فارسی وەرنەگیرابوو.

دوو سەدە دوای خانی کە بیری نەتەوە و نەتەوەڕۆنان لە ناو کۆمەڵێک کوردی ئیستامبووڵ و چەند بازاری تر پەیدا بوو، حاجی قادری کۆیی پێوەندی نووسین و ئەدەبی زارەکی و نەتەوەی بە شێوەیەکی ڕاشکاو هێنا گۆڕێ. شێعری حاجی قادر بە چەمکی وەک زمان، نووسین، کتێب، دەفتەر، جەریدە، کاغەز، قەڵەم و تەرجومە ڕازاوەتەوە:[2]

١- احمد خانی، مەم و زین، مسکو، ١٩٦٢، ل ٣٥.

٢- شێعرەکانی حاجی قادرم لەو دوو کتێبە وەرگرتوون: ئەلف) [محەممەدی مەلا کەریم، حاجی قادری کۆیی شاعیری قۆناغێکی نوێیە لە ژیانی نەتەوەی کورد، بەغدا، ١٩٦٠.] ب) [دیوانی حاجی قادری کۆیی، لێکۆڵینەوەی سەردار حەمید میران و کەریم مستەفا شارەزا، هەولێر، ١٩٨٦.]

مـیللەتی بـێ کـتێب و بێ نـووسین غەیری کوردان نییە لە ڕووی زەمـین...

□

هـەر کـوردە لە بـەینی کوللی میللەت بـێ بـەهرە لە خـوێنـدن و کـیتابەت

بـــێگـانە لە تـەرجـومەی زوبـانی ئـەسراری کـتێبـی خـەڵکـی زانـی

یـــەکسـەر عـولەما درشت و وردی نـەیخوێنـدووە دوو حـەرفی کـوردی

حاجی پێوەندی شیر و قەڵەمی بە ڕاشکاوی ڕوون کردەوە:

بـە شـیر و خـامە دەوڵەت پایەدارە ئـەمن خـامەم هـەیە، شـیر نـادیارە

نە بەیداخی هەیە نـە تـەپڵ و کـووسی ئـەمەندەی پێیکرا بێچـارە نـووسی

وەزیـفەی خـۆم بـەجێ هێنـا تـەمامی بـە شیری دەوڵەتـە میللەت نـیزامـی

ئەوا خۆی کـردە «مـهدی» حـاجی قـادر نـە نـادرشای هـەیە، نـە شـاهی نـادر

لە جێیەکی دیدا دەڵێ:

شیر و قـەڵەم شـەریکن لەم عـەسرەدا شیرم قەڵەمتراشە و کالانییە قەڵەمدان

حاجی قادر کە وەکوو خانی، بەربەرەکانی ژێرچەپۆکەیی گەلی کـوردی دەکـرد، مەبەستی تەنیا نورسین لە بۆ نووسین نەبوو. بە پێچەوانەی خانی، کـە هـێشـتا دەسـتی نەگەیشتبوو بە زانستی نوێباو (ئەو زانستییە لە ئورووپاش تازە دەسـتی پـێکـردبوو)، حاجی قادر مەبەستی نووسین و وەرگێڕانی زانستی نوێ بەتایبەتی زانستی ڕۆژاوا بوو و ویرای ئەوە، دانانی ئەدەبێکی کوردی بەپێز و بەهێز. ئەوەش بەشێک لە پڕۆژەی دارِشتنی قەوارەی نەتەوەی کورد و سەلماندنی مافی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کورد بـوو. ئـەویش وەک خانی، کە شێوازی ئـەدەبی لە فـارسی و عـەرەبـی و تـورکی عـوسمانی وەرگـرت، دەیەویست ناوەرۆکی ئەدەبی کوردی خوازراو نەبێ. ئـەدەبی کـوردی دەبـوو لە ئـەدەبی تورکی عوسمانی، فارسی و عەرەبی جیاواز بێ و لە بەرامبەریاندا قوت بـبێتـەوە. بـەڵام ئەدەبی نووسراوی کوردی نە لە باری چۆنێتییەوە، نە لە ئاستی چـەندێتـیدا وەک سـێ ئـەدەبیاتە دەسـەڵاتدارەکـە دەوڵەمـەند نـەبوو. جـا بـۆیـە حـاجی، وەک نـاسیۆنـالیستە ڕۆمانتیکەکانی ئورووپا، بەڵام لە بارودۆخی جیاوازدا، پەنای بردە سوننەتی زارەکی.

له هەڵبەستە بە ناوبانگەکەی شەمسەواری بەلاغەتی کوردان‌دا، حاجی باسی ٢٥ شاعیری کورد دەکا و لە وێدا بەیت‌بێژی هەرە بە ناوبانگی کورد، عەلی بەردەشانی، لەگەڵ عەلی حەریری، یەکێک لە داهێنەرانی ئەدەبی نووسراوی کوردی، لە یەک ریز دادەنێ:

دوو عەلین شاعیرن وەکوو حەسسان   بەردەشان و حەریرە مەسکەنیان

هەر لەو هەڵبەستەدا، دەڵێ ئەگەر بەیتی کوردی نووسرابارە، وەک شانامەی فیردەوسی و بەرهەمە گرینگەکانی ئەدەبی عەرەبی و فارسی پایەبەرز دەبوو:

بەیتی دمدم کە قەدری نازانن   پاکی سیحری حەڵاڵی کوردانن
وەکوو شانامە گەر بنووسرایە   لێت موعەییەن دەبوو چ وەستایە
"ئەسپی رەش" بەیتی تا بڵێی چاکە   نەزمی یەکجار سوار و چالاکە
ئەسپی شەش پێی قەهرەمانی عەجەم   مەحزی کیزبە بە ئیتیفاقی ئومەم
چونکە نووسراوە خەڵکی دەیخوێنن   لەم هەموو بەیتی ئێمەدا کوێرن

کە وا بوو، بە بۆچوونی حاجی قادر، گەلی کورد لە باری چەندێتی و چۆنێتی بیر و بیر کردنەوە و سوننەتی ئەدەبی، لە نەتەوە دەسەڵاتدارەکان وەدوا نەکەوتووە، بەڵام زارەکی بوونی کوردەواری و نزم بوونی نووسیارێتی، گەلی کوردی لەقەڵەم خستووە و بردوویەتە ژێر شیری دەسەڵاتی بێگانە.

حاجی قادر، لە چوارچێوەی بەرژەوەندی نەتەوەیی‌دا، دە پێوەندی شیر و قەڵەم دەگا. قەڵەم لەو بەربەرەکانی‌یەدا، لە شیر جوێ نابێتەوە بە شیر و خامە دەوڵەت پایەدارە یان شیر و قەڵەم شەریکن لەم عەسرەدا بەڵام لە ئەنجامدا، دەسەڵاتی شیر لە دەسەڵاتی قەڵەم برەوی زۆرترە (بە شیری دەوڵەتە میللەت نیزامی) و بە بێ دەسەڵاتی دەوڵەتیی شیری حاجی قەڵەمتراشە و کالانەکەشی قەڵەمدانە. بە بۆچوونی حاجی، ئەدەبی زارەکی، بەیتەکان خۆیان، سەرباقی زارەکی بوونیان، هاوشانی ئەدەبی نووسراون - بەتایبەتی ئەدەبی زمانە دەسەڵاتدارەکان. زارەکی بوون نزمی و دواکەوتوویی یان کەموکووڕی نیە. تەنانەت نووسینیش، خۆی لە خۆیا، سەرچاوەی بەرزی و پێشکەوتوویی و کەماڵ یان رزگاری نیە:

قەید و تەزبیب و شەرح و حاشیەکان   بوونە سەددی مەعاریفی کوردان

بەڵام کەم ڕێکدەکەوێ کە پێوەندی زارەکیتی/نووسیاریتی لە چوارچێوەی پێوەندی‌یە ئاڵۆزەکانی دەسەڵاتدا لێکبدرێتەوە. تەعەسوبی نووسیاریتی هێشتا زاڵە و پێوەندی نێوان ئەدەبی زارەکی و نووسیاری بە شێوەیەکی یەکلایەنە و ساکارانە لێکدەدرێتەوە. بۆ وێنە، لە وتووێژێکدا لە گۆڤاری ئاوێنە (ژمارە ٣٥-٣٣، ساڵی ١٣٧۶، ل ١٣-١٢) ئەو باسە کراوە:

«ئەدەبیاتی شەفاهی دێر یا زوو چ خەفەت بخۆین، چ نەخۆین ئەمرێ و قەھرەن ڕوو بە ئەدەبیاتی کەتبی ئەچێ، ئەویش مودەتێکە، وردەوردە خۆی ئەدا بە دەستی ئەدەبیاتی وێنەیی‌یەوە. ڕێگای نییە، تەنیا ڕێگایە بۆمان ماوە ئەوەیە کە هەر چی ئاستی خوێندەواری زیاتر بێ، فەرهەنگی شەفاهی کەم دەکات، ئەگەر تا ئێستا فەرهەنگی شەفاهی زاڵ بوو لەبەر ئەوەیە کە نەخوێندەواری بە سەر خوێندەواری‌دا زاڵ بووە ئەمە ڕاستەقینەیە، بەڵام ئێستا بە گوێرەی ئامارێک کە دابیانە کوردستان ٨٠٪ خوێندەوارە، ئازانم ڕاستە یا درۆ، بەڵام ئەمە بۆخۆی ئەبێتە هۆی ئەوە کە ئەدەبیاتی شەفاهی خۆبۆخۆ کەم‌کەم لەناو بچێ، یانی لە سینەوە دێتە بان کاغەز کە وردەوردە ئەگۆڕێ بۆ شتێکی تر. گۆڕان پەیدا ئەبێ، ئەمە هیچ خەفەت و پەژارەیەک بۆی نییە، تەنیا ئەو شتانەی کە پێویستە ئەبێ بیانپارێزین. بەیتە شەفاهی‌یەکان کەم‌کەم دێننە بان کاغەز و کەم‌کەم دێنە بان ئەوار، زیندووی ئەکەنەوە بە هۆی کاغەزەوە، ئەدەبیاتی شەفاهی حوسنی نییە، هەندێ شت هەیە ڕوایەتی‌یە لە سینەوە بۆ سینەوە گوێزراوەتەوە و یا حیکایەتێک هەبووە، فەرهەنگیان خستۆتە جوڵان و نیشانەی ئەوەیە کە فرە خوێندەواریان نەبووە، بە ڕای من ئەمە کەمایەسی فەرهەنگی‌یە، کەماڵ فەرهەنگی نییە، ئێستا کتێب هەیە، جاران خەڵک شێعریان لەبەر ئەکرد، ئێستا کەم کەسێک شێعر لەبەر ئەکات، چونکە بە ئەندازەی پێویست کتێب هەیە، کام شێعری گەرەکە کتێبەکەی دێنێ شێعرەکەی ئەخوێنێتەوە، ئەمە ڕەوشتی کۆنە، ڕەوشتگەل مودێرن ئەمیدا بە کامپیوتێر، ئەدەبیات ئەشێ بە ڕەمیی من زەبتی کەین، ئەشێ کۆی بکەینەوە، دابەش و شی‌کەینەوە، پەڕاوێزی بۆ بنووسین، گشتی بخەینە سەر دێری نووسراو، ئەمێنێتەوە، چونکە ئەوەی کە هەڵگری شێعری شەفاهی‌یە عومری درێژ نییە، هەر ئامێنێ، ڕۆژێ ئەمرێ،

بەڵام ئاسەوارەکە نابێ بمرێ، نەشێ ماندگار بێ، نەشێ ئەدەبیاتی شەفاهی بەرەو نووسراو ببەین، هەر چی زووتر ئەم کارە ئەنجام بدەین بردوومانەتەوە.»

لێرەدا، تێکنۆلۆژی ڕاگەیاندن - نووسین بەتایبەتی و وێنەبیتی و ئامرازی مۆدێرنی وەک کامپیوتێر - سەربەخۆ لە پێوەندی دەسەڵات و جیا لە زەمان و مەکان وەک لۆکۆمۆتیوی مێژوو وەڕێکەوتووە و کەس ناپارێزێ و کەس ناتوانێ ڕەگەڵی نەکەوێ. ئەدەب و سوننەتی زارەکی بەرەو مردن دەڕۆن و تەنیا نیشانە و ناوێکی لێیان بمێنێ لەسەر کاغەز و لە نێو کامپیوتێرە. زارەکیتی، کەمایەسی و کۆنەخوازی‌یە و نووسیاریتی، کەماڵ و مۆدێرنیتەیە.

ئەو بۆچوونە، هاوژینی زارەکیتی و نووسیاریتی و بەسترانەوەیان بە یەکتر ئینکار دەکا و ئەوە نابینێ کە تەنانەت لەو کۆمەڵگایانەی نووسیاریتی بە سەر زارکیتی‌دا زاڵە و کامپیوتێر وڵاتی داگرتووە، خەڵک هێشتا قسە دەکەن، حیکایەت دەگێڕنەوە، و تێکنۆلۆژی مۆدێرنی وەک تەلەیفوونی دەستی بە هانای قسە کردن هاتووە، و ژووری قسە کردنی سەر ئینترنێت گوتن و نووسینی تێکەڵ کردووە و قسە کردن بە سەر سنووری مەکاندا زاڵ بووە و ئامرازی مۆدێرنی وەک فیلم و ڕادیۆ و تلفیزیۆن بە بێ دەنگ هەڵناکەن.

پ. فەرهەنگی زارەکی کوردی

لە سەرەتای ئەو نووسراوەدا، کۆمەڵە پرسیارێکم کرد: **فەرهەنگی زارەکی چی‌یە؟ زارەکیتی چی‌یە؟ پێوەندیی‌یەکانی زارەکیتی و نووسیاریتی چین؟ ئەو فەرهەنگە تا چ رادەیەک لە فەرهەنگەکانی دی دابڕاوە؟** ئێستە دوای لێکدانەوەی سوننەت و ژیانی زارەکیتی و نووسیاریتی، دەگەڕێمەوە سەر باسی فەرهەنگی زارەکی و هەڵسەنگاندنی فەرهەنگی زارەکی موکریان.

ئەو باسەی تا ئێستە کردوومە ڕەنگە ئەوەی ڕوون کردبێتەوە کە لێدوانی زارەکی و ڕاگەیاندنی زارەکی دیاردەی تەواو ئاڵۆزن و پێوەندی قووڵ و بەرینیان بە ژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی کۆمەڵگەوە هەیە. تێگەیشتن و لێکۆڵینەوە و لێکدانەوە و کۆ کردنەوەی سوننەتی زارەکیش ئەرکێکی هاسان و ساکار و بێ‌لایەنانە نیە.

«کۆ کردنەوەی» زمانی زارەکی

لەگەڵ ئەوەشدا لە بەعزە زمانێکدا دەکرێ فەرهەنگی تێروتەسەل بە پشکنینەوەی مەتنی نووسراو دابندرێ، لە باروودۆخی زمانی کوردیدا کۆ کردنەوەی وشەکان بە بێ هەڵچۆڕانی زمانی زارەکی سەرناکەوێ. لەو باسەی ژوورەوە رەنگە ئەوە روون بووبێتەوە کە زمان دیاردەیەکی زیندووە و دەگۆڕدرێ و ئەو گۆڕانەش هەم لە کوتن/بیستن‌دا و هەم لە نووسین/خوێندنەوەدا و لە نێوەچوونی ئەو دوانەدا وەدی دێ. هەروەها، زمان تەنیا کۆمەڵێک وشەی لێکهەڵبڕاو و سەربەخۆ نیە و فەرهەنگەکان بە شێوەیەکی دەستکردی، زمان لە وشەدا کورت دەکەنەوە.

زمانی زارەکی و نووسراو هەم بە یەکترەوە بەستراونەوە و هەم سەربەخۆن و چۆنیەتی ئەو پێوەندی‌یانەش بەستراوەتەوە بە برگەی مێژوویی. بۆ وێنە دوای پەیدا بوونی رادیۆی ترانزیستۆر و کرانەوەی مەدرەسە لە گوندەکان‌دا، پێوەندی زمانی نووسراو و زارەکی بەرین‌تر بوو. ئێستە کە پێوەندی شار و دێ لە گۆڕانی بێ‌وچان‌دایە - بە هۆگەلی ئابووری، سیاسی، شەڕ - زمانی زارەکی و نووسراو زۆرتر تێکەڵاو دەبن. زۆربەی خەڵک، چ لە شار چ لە گوند، لە زۆربەی ماوەی ژیانی خۆیان‌دا بە زمانی زارەکی دەدوێن و زمانی زارەکی - بە سەربەستی لە زمانی نووسراو و بە تێکەڵاوی ئەو زمانە - وشە و رستە و مانا و گوتنی خۆی دادەهێنێ. ئەو چالاکی‌یەی زمانی زارەکی لە گشت زمانێکدا بەدی‌دەکرێ. تەنانەت لە زمانی فارسی‌دا کە کەلەپووری نووسراوی زۆر دەوڵەمەندە، زمانی زارەکی وشە و وتاری خۆی دادەهێنێ. بۆ وێنە **فرهنگ لغات زبان مخفی** (مهدی سمائی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۸۲) وشە و عیباراتی کچ و کوڕی گەنجی تارانیی کە لە نێو خۆیان‌دا بە زمانێکی نهێنی دەدوێن کۆ کردۆتەوە. هەروەها، چین و توێژ و گرووپی جۆراوجۆر وردەزمانی خۆیان دەخوڵقێنن - بۆ وێنە زمانی زیندانیان. لە چینێ، پێش شۆڕشی ۱۹۴۹، ژنان زمانێکی نهێنیان دانابوو و بە شێوەیەکی جیاواز لە نووسینی چینی دەیاننووسی‌یەوە.[1]

ئەو وردەزمانانە، ئەگەر تۆمار نەکرێن، بە گۆڕانی پێوەندی‌یەکانی دەسەڵات، فەرامۆش دەبن و دەفەوتێن. هەروەها، زمانی نووسراو ژانری جۆراوجۆری هەیە و چین و توێژ و گرووپی جۆراوجۆر دەکاری دێنن و بەعزە وشە و شێوەی دەربڕین لە گشت شوێن

---

1. "Secret language among Chinese women discovered", *Women Envision*, No. 75, November 1999, p. 4.

و برگەیەکدا دەکارناهێندرێن. هەم لە زمانی نووسراودا هەم لە زارەکیدا پرۆسەی سانسۆر و دابێژتن لەئارادایە.

بەرهەڵستێکی گرینگ لە دانانی فەرهەنگدا - ج نووسراو ج زارەکی - هەڵبژاردنی وشە و مانا کردنەوەیەتی. لە پێشدا باسی هەڵبژاردن دەکەم. هەڵبژاردنی وشە ئەرکێکی سیاسی و ئیدەئۆلۆژییە. ئەگەر زمان دیاردەیەکی تەواو ئاڵۆزە و پێوەندی قووڵی هەیە بە دەسەڵاتی سیاسی، ئابووری و کۆمەڵایەتی (جینسیتی، چینایەتی...) و خۆشی کانگایەکی دەسەڵاتە، هەڵبژاردن و کۆ کردنەوەی وشە ناتوانن ئەرکێکی بێلایەن بێ. من بۆ شیکردنەوەی ئەو بابەتە تەنیا باسی کۆ کردنەوەی وشە لە روانگەی سیاسەتی ناسیۆنالیستی دەکەم.

پێش پەیدا بوونی بیر و سیاسەتی ناسیۆنالیستی و تەنانەت لە سەرەتای سەرهەڵدانیدا (ئاخری سەدەی ١٩ تا ساڵانی ١٩٢٠)، شاعیر و نووسەر و رۆژنامەنووس و گشت خوێندەواری کورد وشەی وەرگیراو لە زمانی تر - وەک عەرەبی، تورکی و فارسی - یان، دەکار دەهێنا. زمانی زارەکی هەموو کاتێ ئامادەی خوازتنەوەی وشە لە زمانی تر بەتایبەتی زمانی گەلانی هاوسێ - هەرمەنی، ئاسوری، عەرەب، فارس و تورک - بووە.

لە ساڵانی ١٩٢٠ بەولاوە، قسە کردن و نووسین بە کوردی لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستان قەدەغە کرا (تورکیە لە ساڵانی ١٩٢٥ بەولاوە، ئێران لە ساڵانی ١٩٣٠ هەتا ١٩٤١). لەو دوو وڵاتەدا، دەسەڵاتی دەوڵەتی بە تەواوی زەبروزەنگی خۆی (بە ئەرتەش و پۆلیس و زیندان) و بە زەبری چاپ و ئامرازی راگەیاندنی گشتی وەک کتێب و رۆژنامە و گۆڤار و رادیۆ و فیلم لە دژی زمانی کوردی و زمانی غەیری فارسی وەگەڕ کەوت. بەشێک لەو سیاسەتە زمانکوژییە پڕۆپاگاندە لە دژی کوردی بوو. حەول دەدرا کە کوردی بکەن بە لەهجە یان گویشی فارسی، کە بە کاری نووسین و کاری فکری و ئامرازی راگەیاندنی گشتی نایە.[١] لە تورکیە، ئەو زمانکوژییە گەیشتە ئەوپەڕی زەبروزەنگ. ئەگەر

١- سادق کیا، مامۆستای زانستگای تاران لە بەرنامەی «مرزهای دانش» (سنووروەکانی زانست)ی رادیۆ ئێران لە ساڵی ١٣٣٩ کوتی:

«به دلایلی در روزگار ما کوشش میشود که برخی از گویش‌ها مانند پشتو، بلوچی و کُردی شمال عراق را در نوشتن به کار برند و برای آنها رفته‌رفته ادبیات خاصی پدید آورند. نوشته‌هایی که تا کنون به این گویش‌ها نشر یافته پر از واژه‌های بیگانه است و تقریباً در آنها هیچ واژه‌ی فرهنگی و دولتی که ویژه‌ی گویش باشد دیده نمی‌شود.»

[صادق کیا، «گویش‌های ایرانی»، مجله‌ی رادیو ایران، شماره‌ی ۵۲، دی ماه ۱۳۳۹، ص ۸]

خوێندەواری کورد لە رابردوو، بە بێ زەبروزەنگ زمانی فارسی و عەرەبی فێر دەبوو و زمانی خۆشی دەپاراست، ئێستە دەبوو زمانی خۆی فەرامۆش بکا. زمانی فارسی لە ئێران و زمانی تورکی لە تورکیە بوون بە ئامرازی سەرکوت کردنی گەلی کورد و زمانەکەی.

تەنیا لە عێراق (لە ١٩١٨ بەولاوە) و لە یەکێتی سۆڤێت (لە ١٩٢١ بەولاوە)، کوردان ئازادی نووسین و قسە کردنیان بە زمانی کوردی هەبوو. لەو دوو وڵاتانە دوو سیاسەتی جیاواز سەبارەت بە زمانی کوردی و بە فەرهەنگ نووسینی کوردی رەچاو کرا.

لە کوردستانی عێراق، بزووتنەوەی ناسیونالیستی (کوردایەتی) پرۆژەی پەتی کردنی زمانی کوردی بەڕێوە برد. لە پێشدا، وشەی خوازراوی عەرەبی و تورکییان لە کوردی وەدەر نا، بەڵام زۆر تخوونی وشەی خوازراوی فارسی نەدەبوون. بۆ بەڕێوە بردنی ئەو بەرنامەیە، دەستیان بردە داوێنی زمانی زارەکی، بەتایبەتی زمانی گوندەکان و خەڵکی نەخوێندەواری لادێ، کە زۆر کەم تێکەڵاوی تورک و عەرەب ببوون. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بزووتنەوەی پەتیگەری بە بێ پشتبەستن بە زمانی زارەکی و ئەدەبی زارەکی سەرنەدەکەوت. کۆ کردنەوەی ئەو کەلەپوورە وەپشت گوێ خرا. زمانی کوردی لە عێراقدا، لە بەرامبەر چیای بەرزی ئەدەبی عەرەبیدا، نزمایی تەپۆڵکەیەکیشی نەبوو. جا رۆشنبیری کورد بایەخیان بە کەلەپووری دەستنووسی کوردی دا کە زۆرتر دیوانی شێعر بوو، و حەولیان دا لە پێشدا ئەوانە چاپ بکەن و بیسەلمێنن کە کوردیش ئەدەبی نووسراوی هەیە. لە یەکێتی سۆڤێت، کە ڕێگە نەدەدرا بە ناکۆکی و قینەبەری نێو گەلان، زمانی کوردی بەو چەشنەی کە قسەی پێدەکرا (لەهجەی کورمانجی) و لەسەر بنچینەی ئەدەبی کلاسیک (مەکتەبی خانی) بە بێ پەتی کردنی توندوتیژ، بوو بە زمانی خوێندنگا و چاپەمەنی و رادیۆ. لە فەرهەنگە کوردییەکانی سۆڤێت، وشەی خوازراو و خۆماڵی وەک یەک تەماشا کراوە، چونکە وشەی خوازراو، دوای وەرگێرانی، دەبێتە وشەی خۆماڵی. هەروەها، سەرباقی ئەوەی سیاسەتی زمانیی دژی پەتی کردن بوو حەولێکی زۆر درا بۆ کۆ کردنەوە و بڵاو کردنەوەی کەلەپووری زارەکی و بڵاو کردنەوەی بەرهەمی ئەدەبی نووسراو.[1]

لەگەڵ ئەوەشدا، ئەو دوو سیاسەتە - پەتی کردن و پەتی نەکردن - جیاوازیان زۆرە، هیچ کامیان یەکدەست و یەکدەنگ نین. بۆ وێنە، لە بزووتنەوەی پەتی کردنی

١- سەبارەت بەو سیاسەتە بڕوانە ئۆ. ل. ڤیلچێفسکی، «دەربارەی یەکەمین کونفرانسی کوردناسی سۆڤیەتی ساڵی ١٩٣٤ لە ئێریڤان و زمانی ئەدەبیی یەکگرتووی کوردی»، لە ئەنوەر قادر محەممەد، چەند وتارێکی کوردناسی، سوید، بنکەی چاپەمەنی رۆژ، ٢٠٠١، ل ٣٠-٣٧.

کوردستانی عێراق و ئێراندا، هێڵی ئەهوەن و سەرەڕۆ بەدی دەکرێ. بۆ وێنە مامۆستا هێمن لەگەڵ ئەوەش‌دا وشەی پەتی، بەتایبەتی ئی زمانی زارەکی، دەکاردێنا، دژی پەتی کردنی سەرەڕۆیانە بوو.[1]

سیاسەتی پەتی کردنی سەرەڕۆیانە زمانی کوردی کز کردووە. زۆربەی رۆشنبیرانی ناسیۆنالیست هەوڵ دەدەن بە هەر شێوەیەک بێ وشەی عەرەبی و تورکی و فارسی دەکار نەهێنن. وا هەیە لە وەرگێڕانی رستەیەکدا، ماناکەی دەگۆڕێ لەبەر ئەوەی وشەی بێگانە دەکار نەهێنن. ئەو سیاسەتە خۆ لە قەرەی رەگەزپەرستی و شۆڤێنیسمی نەتەوەیی دەدا. بۆ وێنە، کوردی عێراق کە دەوڵەتێکی عەرەبی سەرکوتی کردوون، وشەی خوازراوی عەرەبی فڕێ‌دەدەن و زمانەکە وەبەر لێشاوی وشەی فارسی دەدەن لەبەر ئەوەی کە پێیان‌وایە زمانی کوردی و فارسی خزمن و رەچەڵەکیان ئارییایی یان هیندوئوروپایی‌یە. کە فارسی وەفریا نەکەوت، وشەی عەرەبی قانوون فڕێ‌دەدەن و وشەی مەغوولی یاسای لە جێگە دادەنێن. کوردی ئێران کە دەوڵەتێکی فارس‌زمانیان هەبووە، وشەی فارسی بە عەرەبی و تورکی دەگۆڕنەوە. فشاری فارسی فڕێ‌دەدەن و زەخت ضغطی عەرەبی لە باتی دەکار دێنن. کوردی تورکیەش هەر چی وشەی داتاشراوی ساڵانی ۱۹۴۰-۱۹۳۰ی بەدرخانی‌یەکانە وەک وشەی رەسەنی کوردی لە باتی وشەی خوازراوی تورکی دادەنێن، بەڵام پێکهاتەی ڕێزمانی تورکی بە لێشاو لە کەلێن و کولێنی بێژینگی پەتی‌گەری‌یەکەیاندا دەڕژێتە خوارێ (بۆ وێنە سەردێڕی کتێبی رۆهات، د فۆلکلۆرا کوردی دە سەردەستیەکە ژنان لە باتی سەردەستیەکە ژنان د فۆلکلۆرا کوردی دە).

مەلای جزیری، ئەحمەدی خانی، حارسی بتلیسی و شاعیرانی کلاسیکی تر، کوردی‌یان لە زمانێکی زارەکی کردە زمانێکی نووسراو بێ ئەوەی زمانەکە پەتی بکەن. ئەوان بێ ئەوەی دژایەتی زمان و ئەدەبی فارسی و عەرەبی بکەن، دەیانەویست زمان و ئەدەبی کوردی بێننە ریزی ئەو زمانە مەزنانە. ئەوان وشە و عیبارەت و مانا و فۆرمی ئەدەبی‌یان لە عەرەبی و فارسی وەرگرت و ئەدەبیاتێکی نوێ‌یان خوڵقاند.

پەتی‌گەرە سەرەڕۆیەکان زمانی کوردیان تەواو کز و هەژار کردووە. ئەگەر فەرهەنگی زمانی ئینگلیسی پڕە لە وشە، کە لە سەدان زمانی دنیا وەرگیراون، ئەگەر فەرهەنگی فارسی پڕە لە وشەی عەرەبی و تورکی و یۆنانی و هیندی و فەرانسەیی و

١- بۆ لێکدانەوەی ئەو سیاسەتانە بەتایبەتی زمانی مامۆستا هێمن بڕوانە:

Jafar Hasanpoor, *A Study of European, Persian and Arabic Loans in Standard Sorani*, Sweden, Uppsala University, 1999.

ئینگلیسی و رووسی و زۆر زمانی تر، زۆربەی فەرهەنگە کوردی‌یەکان، وشە خوازراوەکانی ئەدەبیاتی کلاسیکی کوردی لە بێژینگی پەتی‌گەری دەدەن. بۆ وێنە ئەو وشانە لە شیعری نالی، شاعیری پایەبەرزی کلاسیکدا دەکار هاتوون:

حازر ـ حوجرە ـ حوسن ـ حەقیقەت ـ حەلقە ـ حیکایەت ـ عوجب ـ عوریان ـ عوزار ـ عوقدە ـ عومر ـ عەسر ـ عەیب ـ عەیش ـ عیبادەت ـ عیشق ـ عیلم ـ عینایەت ـ غارەت ـ غایب ـ غوربەت ـ غوفران ـ غوڵام ـ غەرامەت ـ غەریق ـ غەواس

[دیوانی نالی و فەرهەنگی نالی، مارف خەزنەدار، بەغدا، ۱۹۷۷]

بەڵام ئەو وشانە و زۆر وشەی وا، کە بەشێک لە زمانی کوردین، لە فەرهەنگی کوردستان (گیوی موکریانی، ئامادە کردنی د. کوردستان موکریانی، ۱۹۹۹)دا تۆمار نەکراون یان بە گۆڕینی حەرف (غ ـ خ) و دەست تێوەردانی تر لە فەرهەنگەکەدا ون بوون. تەنانەت لەو دوو فەرهەنگەدا کە لە باری چەندێتی وشە دەوڵەمەندن (واتە قامووسی زبانی کوردی و فەرهەنگی هەرمان) بەشێکی زۆر لە وشە خوازراوەکانی نالی تۆمار نەکراوە، بۆ وێنە:

ئابادی ـ ئاتەشین ـ ئاحاد ـ ئارایش ـ ئاشیان ـ ئاغاز ـ ئاغووش ـ باتین (باطن) ـ بەشارەت (بشارت)...

ئەوەش سەرباقی ئەوەی کە دانەری قامووسی زبانی کوردی، عەبدولڕەحمانی زەبیحی دژی پەتی‌گەری سەرەڕۆیانە بوو.[1] ئەو دابێژتنەی وشەی خوازراو، زمانی کوردی کز و هەژار دەکا.

بەڵام پەتی‌گەرە توندوتیژەکان هیچ بەشێکی زمان ناپارێزن. تەنانەت دەنگ و حەرفی زمانی کوردیش وەبەر خەنجەری کوردپەروەری دەدەن و سەری دەنگی وەک ح ـ ع ـ غ ـ ق هەڵدەقەنن، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو دەنگانە لە زمانی زارەکی‌دا زۆر باون و کەس بە بێگانەیان دانانێ. لەوەش توندوتیژتر تێکدانی ڕیزی ئەلفوبێی کوردی‌یە

۱- ئەمیری حەسەنپوور، «بەربینگی زمانی کوردی بەربەدەن‌امله عەلی کەریمی، ژیان و بەسەرهاتی عەبدولڕەحمان زەبیحی (مامۆستا عولەما)، گۆتنبێرگ، سوێد چاپەمەنی زاگرۆس، ۱۹۹۱، ل ۲۶۲-۲۲۶.

(ء ـ ب ـ پ ـ ت ـ ج ـ چ...). دانــەری فەرهەنگی هــەرمان بـۆ ئـەوەی لاسایی لە ئـەلفوبێی عەرەبی‌نەکا، ریزی ئەلفوبێ‌یەکەی تێکداوە و سەرێکی کە نایێشن پرێسکەی لێ‌بەستووە و ئەوەندەی بۆی کراوە فەرهەنگەکەی بێ سەرەوبەرە کردووە.[1]

تەنانەت لە داتاشینی وشەدا، هەستی نەتەوەیی و رەگـەزیی لەسـەر بـەرژەوەندی زمانی کـوردی‌دا زاڵ دەبـێ. پـێویست نـیە وشـەی وەک قـەڵەم، کـاغەز، کـتێب و قـانوون فرێ‌بدرێن و وشەی داتاشراوی وەک پێنووس، تێنووس، پەرتووک و یاسا لە جـێگـەیان دابندرێن. هەروەها پێویست نیە لەباتی موجەرِەد (abstract) وشەی وەک دەرهەست یان لەباتی ئیستیدلال/احتجاج وشەی مشتومڕ دەکاربێنین.[2] وشەی وەک حەقیقەت، واقیعیەت، مەنتیق و فەلسەفە، لە هەر زمانێک وەرگیرابێ، ئێستە بەشێک لە زمانی کوردین.

ئەگەر ئەو سیاسەتە درێژەی هەبێ، زمانی کوردی بەرگەی لافاوی وشە و زاراوەی کوولتووری و زانستی رۆژاوا ناگرێ. ئەویش لەبەر ئەوەی نیە کە زمانەکە ناتوانێ وشـە رۆبنێ. گشت زمانێک پێکهاتە و دەزگای وشە رۆنانی هەیە، بەڵام هـیچ زمـانێک نـیە کـە بارودۆخی مێژوویی زمانی ئینگلیسی یان عەرەبی بۆ دووپاتە ببێتـەوە. تـەنانەت زمـانی وەک عەرەبی، سویدی، ئیتالیایی و یۆنانیش دەرەقەتی زمانی ئینگلیسی نـایەن و زمـانی وەک فارسی و عەرەبیش بە زەحمەت خۆیان لەو لافاوە دوور خستۆتەوە. زمانی فارسی خۆی لە پەتی‌گەری سەرەڕۆیانە پاراستووە، بەڵام ئەو رۆشنبیرە کوردانـەی ئـاگـایان لە زمانی فارسی و عەرەبی هەیە بـەربینگی زمـانی کـوردی بـەرنادەن و ئـەوە نـابینن کـە سیاسەتی کوردپەروەری لە دژی بەرژەوەندی زمانی کوردی وەخۆ کەوتووە. ئـێستە، لە چوارچێوەی ئەو سیاسەتەدا، ئیدی کەس دەربەستی وەی نیە کە زمانی کوردی مەبەستی ئاڵۆزی فکری و تیۆری پێ‌دەردەبڕدرێ یان نا. وای لێهاتووە کە وشـەی رەگەز کە لە باتی (race)، عیرق و نیژاددا پەسند کرابوو (وەک رەگـەزی رەش، رەگـەزی سـپی)، ئـێستـە بـۆ وشـەی gender (جینسیتی) دەکار دەهێندرێ و دەڵێن رەگەزی مێ و رەگەزی نێر و رەگەزی پیاو. ئەوەش زۆرتر لەبەر ئەوەیە کە زمانی کوردی پاک و خاوێن بمێنێ و وشەیەکی بـە رەچەڵەک عەرەبی وەک جینسیتی زمانی کوردی گڵاو نەکا!

١- عەلی نانەوازادە، فەرهەنگی کوردی هەرمان ، بەرگی یەکەم (ئـا ـ ب)، تـاران، ١٣٨٠، ل ٢٣-٢١. ئـەوە فەرهەنگێکی باشە و وەشوێن قامووسی زبانی کوردی کەوتووە. هەروەها فەرهەنگی کوردستان (گیوی موکریانی) تا رادەیەک ریزی ئەلفوبێی کوردی تێکداوە.

٢- بەختیار سەجادی و محەممەد مەحموودی، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی ، سلێمـانی، دەزگـای چـاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٢. دانەرانی ئەو فەرهەنگە حەولێکی باشیان داوە بۆ هەڵبژاردن و داتاشینی زاراوەی ئەدەبی بە زمانی کوردی.

تــەعەسسوبی پــەتی‌گەری لە زمــان و ئــەدەبی زارەکــی‌دا بــەدی‌ناکــرێ. ئــەوە لە فەرهەنگی زارەکی موکریان و لە بەیتەکان‌دا بە راشکاوی تۆمار کــراوە. دیــارە کــە زمــانی زارەکی لادێ تا ۵۰-۴۰ ساڵ لەمەوپێش دوورەپەرێز بوو و پەتی‌تر مابوو و زمانی زارەکی شار تەواو تێکەڵاوی زمانی رەسمی و دەسەڵاتدار بووە.

مەبەستی من لەو باسە ئەوە نیە کە پەتی کردن دەبێ بە یەکجاری وەلابنێین. ئــەو نــووسینەی مــن زمــانی پــەتی‌کراو دەکــاردێنــێ و تــەنانەت چــەند وشــەم داتــاشیوە (زارەکیتی، نووسیاریتی، ئەوپەڕ-زمان). مەبەستم پێداگرتنە لەســەر ئــەوە: پــەتی‌گەری سـەرەڕۆیانە، فــڕێ دان و وەدەرنــان و تــووڕ هــەڵدان و رەجــم کــردنی[1] وشــەی کــوردی خوازراو، دژایەتی کردنی زمانی کوردی‌یە. ئەوەش بۆ هــەر فــەرهەنگنووسێکی زمــانی کــوردی - زارەکــی یــان نــووسراو - کــێشــەیەکی گــرینگە. دەکــرێ بــپرسین سـیاسەتی فــەرهەنگی زارەکــی مــوکریان لەمــەڕ کــێشــەی وشــەی خــوازراو چــی‌یە و لە داهاتوودا چۆن دەبێ؟

لە بەرگی هەوەڵی فەرهەنگی زارەکیِ موکریان دەردەکــەوێ کــە ســیاسەتی دانــەر پەتی‌گەری سەرەڕۆیانە نیە. بۆ وێنە وشەی وەک ئەحواڵ، ئیجازە و ئینشاڵڵا، کە لە عەرەبی وەرگیراون و لە قامووسی زبانی کوردی و هەنبانە بۆرینەدا هاتوون بــەڵام لە فــەرهەنگی کوردستان تووڕ هەڵدراون، لە فەرهەنگی زارەکی موکریان‌دا ماڵیان کردووە. بەڵام بڕیار دان لەســـەر تــێ‌هــاویشتنی وشــەی وا، لە فــەرهەنگێکی کــە ســیاسەتی رەگــەزپەرستانەی نەبێ، کارێکی زەحمەت نیە. ئەو جــۆرە وشــانە لەمــێژە هــاتوونە نــێو زمــان و خــۆمــاڵی بــــوون. زمـــــانی زارەکـــی، بـــەتایبەتی لە شـــار، پــڕە لە وشـــەی خـــوازراو و ئـــەو پرۆسەیە، لەبەر نەبوونی خوێندن بە زمانی کوردی و بــە زۆر هــۆی تــر، درێژەی هــەیە. ئــەگــەر زمــانی نــووسراو لە پــەتی‌گەری‌دا تــێوەچــووە و تــێدادەچــێ، زمــانی زارەکــی لە وشەخوازی‌دا نخوون بۆتەوە. ئەو وشەخوازی‌یەش هەر لە گۆڕەپانی چــەمکی فکــری و زانستی‌دا نیە و گشت لایەنی ژیان دەگرێتەوە. بۆ وێنە فــەرهەنگی زارەکــی مــوکریان چ لە وشەی خوازراوی کێشان کە ماوەی ۱۵-۱۰ ساڵە خەڵکی مــەهاباد دەکــاری دێنــن، دەکــا؟ دیارە وشەی کێشان کوردی‌یە، بەڵام مەبەستی من ئەو کێشان‌ەیە کە خەڵکــی مــەهاباد لە کشیدنی فارسی‌یان وەرگرتووە و مانای تێ‌کردنی چێشتی هەیە. من کە لەو شارە گەورە بووم، قەت لە کەسم نەبیستبوو وشەی کێشان بەو مانایە دەکاربێنێ. تێ‌کــردن بــە مــانای شتێک (خۆراک، چا، ئاو...) لە دەفرێک (شاکاسی،چادان، سەماوەر...) هەڵگرتن و لە دەفرێکی

---

[1] - وشــەی درەجمە لە فەرهەنگی کوردستان، هەنبانە بۆرینە و فەرهەنگی خاڵ‌دا نەهاتووە.

دی (پیاڵە، دەوری، ئیستیکان...) کردن لە کۆنەوە لە زمانی کوردیدا هەبووە و هیچ پێویست نیە لەباتی وی وشەی کێشان بخوازرێ. بەڵام بۆ خەڵکی ساباڵغ، کە لەوبەری کەڵکی بەگزادان (جێگەیێکە لە پێنج کیلۆمیتری باکووری مەهاباد) کەس بە کورد دانانێن وا هەڵوەدای وشەی کێشان بوون و دەستی لێهەڵناگرن؟ سیاسەتی فەرهەنگی زارەکی موکریان سەبارەت بەو دیاردە زارەکییە چییە؟

کێشەیەکی تر لە گشت فەرهەنگێکدا، لەتوکوت کردنی زمانە بۆ ئەوەی ئەو دیاردە ئاڵۆزە بکرێتە کۆمەڵێک وشەی لە یەک هەڵبڕاو کە بە شێوەی ریزی ئەلفوبێ، یەک بە دوای یەکدا قەتار دەکرێن. لە کاتێکدا بۆ دانانی ئەو چەشنە فەرهەنگانە ئەو تێکدانەی زمان پێویستە، دەبێ لەبیرمان بێ زمان وەک تاقەوشەی لێکدابڕاو دەکارناهێندرێ. لە فەرهەنگی زارەکی موکریاندا زیاتر لە فەرهەنگەکانی دی، حەول دراوە وشەکان لە رستە و حیکایەت و شاهید و گێرانەوەی جۆراوجۆردا ژیانی ئاسایی خۆیان بنوێنن.

ئەو بۆچوونە سەبارەت بە زمان (زمان تەنیا کۆمەڵە وشەی لێکهەڵبڕاو نیە) لە کۆ کردنەوەی زمانی زارەکیدا مێتۆدی تایبەتی داوا دەکا. فەرهەنگی زارەکی موکریان حەولی داوە «پیرەپیاو و پیرێژنی مەنگوڕ و گەورک و محاڵ» وەک بێژەری باوەڕپێکراو بکاتە داوەر و شاهید. لەو بۆچوونەدا، رەسەنایەتی پێوانەیە و زمانی منداڵان، گەنجان، یان زمانی زارەکی شار بایەخی پێنادرێ. هەروەها، سەرچاوەی ئەو زمانە، چ پیرەپیاو و پیرێژنی گوند بێ، چ گەنج و منداڵی شار، ئاخێوەران نابێ تەنیا وەک شاهید چاویان لێبکرێ.

راستییەکەی ئەوەیە کە کۆ کردنەوەی زمان تەنیا کارێکی زمانناسییانە نیە و فەرهەنگنووس هەر هەنگاوێک هەڵگرێ خۆی لە قەرەی دەسەڵات و دابەش بوونی نابەرابەرانەی دەسەڵات دەدا. لە وەڵامی پرسیارێک (چۆن لە زمانی خەڵک وشە کۆ دەکەیەوە؟) کە لە ساڵی ١٩٧٨ لە مامۆستا زەبیحیم کرد، نووسی:

«کاری کۆ کردنەوەی وشە بەم جۆرەی خوارەوە ئەنجام دەدەم:

A / ئاشکرایە خۆم هێندێک وشەی کوردی دەزانم.

B / لە سەرچاوەکانی کە باسم کردوون کەڵک وەردەگرم.

C / لەو مەڵبەندانە کە گەڕاوم گەلێ وشەی تر فێربووم.

لەوانەش بگەڕێتەوە هەمیشە خەڵکی گەلێ ناوچەی کوردستان دەبینم و وشەیان لێوەردەگرم، بەڵام بە راستی، وشە کۆ کردنەوە لە زمانی خەڵکی، بەتایبەتی خەڵکی سادە و نەخوێندەوار و نیمچە خوێندەوار، زۆر

دژواره. چونکو له وڵاتمان فاسیلەی نێوان خوێندەوار و نەخوێندەوار (هیچ نەبێ له بەر چاوی نەخوێندەوارەکە) گەلێکە. کابرای نەخوێندەوار لای وایە خوێندەوار هەموو شتێک دەزانێ یا دەبێ بزانێ، بۆیە کاتێ وشەیەکی سەرنج ڕاکێش له دەم کابرایەکی سادە دەردەچێ و بۆ ئەوەی چاکتری تێبگەی لێی دووپاتە دەکەیتەوە، کابرا دەموودەست له دڵی خۆیدا وای دادەنێ که دەتەوێ گاڵتەی پێبکەی، دەنا چۆن تۆ که خوێندەواری و (هەموو شتێ دەزانی) وشەیەکی که لای ئەو هیچ نییە، تۆ نایزانی و لەوی دەپرسیتەوە؟ هەر چەندیش زیاتر تێبکۆشی و هەوڵ بدەی تێیبگەیێنی که بە ڕاستی تۆ ئەم وشەیە نازانی و مەبەستت ئەوەیە فێری ببی، کابرا زیاتر وا دەزانێ گاڵتەی پێدەکەی و زیاتر دەمی خۆی دادرووێ. سەرەڕای ئەوانە هەمووی، من لەبەر مۆقییەتێکی کۆمەڵایەتی تایبەتی که بۆم ڕوخساوە کۆمەڵێکی زۆری خەڵکی جۆربەجۆر دەناسم که له خەڵکی دیکە هاسانتر بە دەستمەوە دێن، وەڵامی پرسیارم دەدەنەوە، ئەگەر چی گەلێ جار تووشی ئەوە هاتووم کابرا پێمدەڵێ: «قوربان جا ئەوە چییە، چۆن جەنابت شتی وا نازانی؟»، یاخۆ زەردەخەنەیەکی دێنێ و بێدەنگ دەبێ. بەم حاڵەشەوە ئەگەر له خەڵکی ناوچەیەکی موعەییەنی کوردستان وشەیێکم بیست و له وانە بوو که نەیزانم و نەمبیستبێ، له چەند کەسێکی دیکەی خەڵکی ئەو ناوچەیە دەپرسمەوە، کاتێ بۆم دەرکەوت و دڵنیا بووم کە وشەیێکی ڕایجی ناوچەیەکە و خەڵک له قسەکردنا بە کاری دێنن ئەو جار فیشێکی بۆ دروست دەکەم و له شوێنی خۆی هەڵیدەگرم، پاشان هەوڵ دەدەم له شێعری شاعیرانی کۆن، قسەی نەستەق و مەتەڵی کوردیدا بیدۆزمەوە. هەروەها تێدەکۆشم بزانم کە له چ ناوچە و مەڵبەندێکی دیکەشا بە کار دێت یان نا؟ ئەسڵ و سەرچاوەی ئیشتیقاقی بدۆزمەوە. وتم که کۆ کردنەوەی وشە له دەم خەڵکی نەخوێندەوار کارێکی دژوارە، بەڵام لەویش گرانتر و دژوارتر، کۆ کردنەوەی وشە له خەڵکی خوێندەوارە، چونکو کابرای خوێندەوار بە ئارەزووی خۆی و له باری سەرنجی خۆیەوە مانات بۆ لێکدەداتەوە و تووشی (تناقض)ێک دەبی سەرت لێدەشێوێ و لەوانەیە وشەیەکی ڕەسەنی کوردی بە جارێک سەری تێدا بچێ، له خوارەوە نمونەیەکتان عەرز دەکەم: له مەڵبەندێ که پێیدەڵێن "بان سیروان" و دەکەوێتە دەوروبەری چۆمی "سیروان"ی بە ناوبانگ، مەلایەکی

تێگەیشتوو بە هۆی دۆستێکی موشتەرەکمانەوە کۆمەڵێ وشەی بۆ ناردبووم
کە گەلێکیان لای خۆم تۆمار کرابوون، سەرەڕای ئەوەش من هاتم و کۆمەڵە
فیشێکی تایبەتیم بۆ هەموو وشەکانی ساز کرد، چونکوو لەو باوەڕەدام کە
ئەم ناوچەیە (بان سیروان) دەگەڵ مەڵبەندی "ژاوەرۆ"ی ئەودیوی سنوور لەو
شوێنانەن کە وشەی کوردی ڕەسەنایەتی خۆی تێدا پاراستووە، هەر وەکوو
"هەورامان" نەک هەر ڕەسەنایەتی وشە بەڵکوو شکڵی کۆنی گەلێ وشەی بەو
جۆرەی کە لە دەووروبەری بڵاو بوونەوەی ئیسلامەتی‌دا هەیانبووە
ڕایانگرتوە. لە ناو ئەو وشانەدا کە ئەمبیستبوون وشەی «بانگەشە» بوو کە
مامۆستا بە «دعایە» یەعنی «تبلیغات propagano» مانای لێدابۆوە.
خوالێخۆش‌بوو مامۆستا "گیو"یش ئەو وشەیەی بە دوو شکڵی «بالگاشە» و
«بانگاشە» هەر بەو مانایەی نووسیوە. کە تەماشای سەر و شکڵی وشەکەم
دەکرد لەوانە نەبوو تازە داتاشراو بێ تا مانای پروپاگەندە بدات، چونکوو
مەفهوومی پروپاگەندە خۆی تازە هاتۆتە ناو کۆمەڵگا و زمانی کوردیەوە و
ناچێتە عەقڵەوە وشەیەکی کۆن ئەو مانا تازەیەی هەبێ، بەڵام لەو باوەڕەش‌دا
بووم کە ئەو مامۆستایەی وشەکەی بۆ ناردووم لەخۆڕا نەینووسیوە
و بێ‌گومان لە مەڵبەندی "بان سیروان" بەکار دێت، بەڵام بۆ چی؟ و بە
چ مانایەک؟ ئەوەیان جێگای دوودڵی بوو. ئەو جار کەوتمە سەر و
کاری (تجزیە)ی وشەکە بە لای خۆمەوە بۆم دەرکەوت کە لەم کەرتانە
پێکهاتووە: [بانگ + ا ـ ئاش + ە ـ ئە / ا] کە هاومانای «ئاش‌بەتاڵ»ە. لە
واقیع‌دا مەدلوولێکی پرۆپاگەندەشی هەر تێدایە. ئیتر بە دڵنیایی تۆمارم
کرد و لە بەرگی دووەمی قامووسا (ب) کە هەر ئێستا لە بەر دەستمە و
ئامادەی دەکەم بۆ چاپ، دەیبینن.»[1]

١- «نامەی کاک ئەمیر حەسەنپوور بۆ مامۆستا زەبیحی و جوابی مامۆستا بۆ کاک ئەمیر»، لە عەلی کەریمی، ژیان و بەسەرهاتی عەبدولڕەحمان زەبیحی (مامۆستا عولەما)، گۆتنبێرگ، سوید، چاپەمەنی زاگرۆس، ١٩٩١، ل ٢٨٥-٢٨٦. لەو باسەی مامۆستا زەبیحی دەریدەکەوێ کە پێوەندی نێوان شارستانی و گوندی و خوێندەوار و نەخوێندەوار - لێرەدا دەبێ ژن و پیاو و گەورە و منداڵی لێ زیاد بکەم - پێوەندی‌یەکی بەرابەر نیە و ئەو نابەرابەری‌یەش لە کۆ کردنەوەی وشە و لە گشت لایەنی فەرهەنگنووسی باودا ڕەنگ دەداتەوە. هەروەها دیارە کە مامۆستا زەبیحی، سەرباری ئەوەی شاهیدی زۆری بۆ مانای جۆراوجۆری وشەکان هێناوەتەوە، بۆ دانانی قامووسە مەزنەکەی وەدوای تاقە وشە کەوتووە و مێتۆدەکەی لە کۆ کردنەوەی زمانی کوردی پرسین و لێکدانەوەی تاقە وشە لە سەرچاوەی «باوەڕ پێکراو» بووە. من لەو
←

باسی من لێرەدا زۆرتر زمانی زارەکییە، بەڵام لەو قسانەی مامۆستا زەبیحیدەردەکەوێ کە بڕیار دان لەسەر وشەی نووسراویش کارێکی ئاسایی نیە. شێوەیەکی کۆ کردنەوە و تۆمار کردنی زمانی زارەکی کە لە دابی باو باشترە ئەوەیە کە لە کۆ بوونەوەیێکی ئاسایی‌دا (لە ماڵێک، لە مەزرایەک، لە گۆشەی قاوەخانەیەک، یان هەر جێیەکی دی) باسێکی زمان بێتە گۆڕێ و هەر کەسەی هەر چی دەیزانێ هەڵیبڕێژێ و کۆکەرەوە جیاوازی بێژەران لە باری تەمەن، چینایەتی، شارێتی و لادێیتی، جینسیتی (ژن و پیاو)، ناوچە (محاڵ، بلۆکاس...) و شتی وای لەبەر چاو بێ و تۆماری بکا. دیارە ئەو شێوە کارە پێویستی بە کات و فەراغەتی زۆر هەیە.

زمانی زارەکی چییە؟

لەو باسانەی تا ئێستە کردوومن، دەردەکەوێ کە زمانی زارەکی یەکدەست و یەکدەنگ و یەک جۆر نیە. زمانی زارەکی کوردی، چ لە موکریان چ لە ناوچەکانی دی، بە گوێرەی پێوەندی کۆمەڵایەتی- ئابووری (شار و لادێ، کۆچەرێتی و نیشتەجێیی، دەرەبەگێتی و دەسمایەداری)، چینی کۆمەڵایەتی (جووتبەندە و ئاغا...)، جینسیتی (ژن و پیاو)، تەمەن (منداڵ، گەنج، گەورەساڵ)، خوێندن (خوێندەوارێتی و نەخوێندەوارێتی)، یان توێژی کۆمەڵایەتی (مەلا، فەقێ، دووکاندار...) دەگۆڕدرێ. هەروەها، بە پەیدا بوونی رادیۆ و تلفیزیۆن، زمانی زارەکی تایبەتی ئەو ئامرازانە پەیدا بووە و ئەو زمانەش شێواز و ژانری جۆراوجۆری خۆی هەیە (چیرۆک، شانۆ، هەواڵ، لێکدانەوەی هەواڵ و...) و سەرباقی تێکەڵاو بوونی لەگەڵ نووسیندا، تایبەتێتی خۆی هەیە.[1] ئێستەش ئینترنێت و ژووورە جۆراوجۆرەکانی، تەلەفونی مۆبایل و کۆ بوونەوەی گشت ئامرازەکانی نووسین و فیلم و رادیۆ و تلفیزیۆن لە یەک ئامرازدا - واتە ئینترنێت - زمانی زارەکی دەگەیێنێتە قۆناخێکی نوێ. دەکرێ بپرسین فەرهەنگی زارەکی موکریان ئەو ئاڵۆزییەی زمانی زارەکی بە گشتی و زمانی زارەکی کوردی بەتایبەتی چۆن دەخاتە ناو دوو بەرگی کتێبەکە؟

---

* نووسراوەدا پێشنیار دەکەم ئەو بۆچوونە سەبارەت بە زمان و فەرهەنگ نووسین بگۆڕدرێ و لە کۆ کردنەوەی زمانی زارەکی‌دا لە مێتۆدۆلۆژی مێژووی زارەکی (oral history) کەڵک وەربگرین.

1. Amir Hassanpour, "Language and Television", *Encyclopedia of Television*, Vol. 2 , 1997. pp. 923-926.

فەرهەنگەکە بە ئەو ڕێگەیەدا دەڕوا کە کتاب کوچەی ئەحمەدی شاملوو خۆشی کردووە. ئەوە بەرهەمێکی یەکجار بەنرخە کە بەداخەوە ناتەواو ماوەتەوە. بەڵام، بە بۆچوونی من، بۆ پرۆژەی کاک سەلاح چەند تەنگانەیێک دێنێتە گۆڕێ. لە سەردێڕی کتێبەکە دەردەکەوێ کە شاملوو حەولی داوە زمانی کووچە و کۆڵان - ئەو زمانەی کە کەمتر دێتە سەر کاغەز - تۆمار بکا. دیارە ئەوە زۆرتر زمانی کووچە و کۆڵانی شارە و ڕەنگە زۆرتریش شاری تاران. بەڵام شارەکان کووچە بە کووچە و مەڵبەند بە مەڵبەند جیاوازن و ئەو جیاوازییانەی لە پێشدا باسم کرد لە هەر کۆڵانێک وەبەر چاو دەکەون. لە فەرهەنگی زارەکی موکریانیشدا، ئەو ڕێبازە وەبەر چاو دەکەوێ - زمانی زارەکی یەکدەست - بەڵام لێرەدا زمانەکە، زمانی خەڵکی گوندە و ئەویش ئی خەڵکی بەتەمەنی باوەڕپێکراو. مەبەستم لەو باسە ئەوە نیە کە کاک سەلاح ڕێبازی فەرهەنگەکە بگۆڕێ. بەڵام پێویستە لە سەرەتاوە و لە درێژایی ئەو پرۆژەدا، سنووری زمانی زارەکی فەرهەنگەکە دیاری بکا، هەر چەندە ئەو سنوورانە پەرژینی قایم و قوڵ نەبن.

ڕێکخستنی ناوەرۆکی فەرهەنگەکە

فەرهەنگی زارەکی موکریان وەک فەرهەنگی نووسراوی کوردی و زمانی تر، وشەکان بە ڕیزی ئەلفوبێ تۆمار دەکا، بەڵام وەک کتاب کوچە مانای هەر وشەیەک بە گوێرەی ڕێزمان (زاراوە، ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی) و جۆر و چەشن و ژانری فۆلکلۆر (باوەڕ، مەسەل، دەرمان، جنێو، پەند، کایە و گۆرانی، دوعا و...) دەهۆنێتەوە. دیارە ئەو مێتۆدە فایدەی خۆی هەیە، بەڵام دەکرێ ناوەرۆکەکە بە شێوەی تریش ڕێکبخرێ. بۆ وێنە دەکرێ بۆ ساکار کرانی ناوەرۆکەکە و بۆ لابردن یان کەم کردنەوەی ژمارەکان، ژێردێڕە فۆلکلۆرییەکان (باوەڕ، کایە...) لابیردرێن و تەنیا لە ژێر مانای وشە و زاراوە و پەندی پێشینیاندا کۆ بکرێنەوە یان بە گوێرەی زمانی ژن و پیاو، منداڵ و گەورە، شار و گوند و پێوانەی کۆمەڵایەتی تر دابەش بکرێن. هەر کام لەو مێتۆدانە ڕەچاو بکرێ، دەکرێ وشەکان و ڕستەکان لە پێرستدا بە پێوانەی دی ڕیز بکرێن.

لێرەوپاش کە فەرهەنگ و نووسراوەی تر بە شێوەی ئێلیکترۆنیک بڵاو دەبنەوە، پێویستە ئەو فەرهەنگەش هەر لە ئێستاوە بۆ وەدەست خستنی لە ڕێگەی ئێلیکترۆنیک و ئینتەرنێتەوە ئامادە بکرێ. زانیاری سەبارەت بە وانەی کە زمانەکەیان کۆ کراوەتەوە

- دەنگ و رەنگ و بەسەرهاتیان - دەبێ تۆمار بکرێ و بدرێتە دەستی خوێنەرەوە و بیسەر. ئەگەر زمانی زارەکی، زمانێکی زیندووە دەبێ بزانین کێ پێی‌دەدوێ، چۆن، بۆ چی و لەکوێ؟ ئاخێوەران چ لە زمان دەکەن و زمان، وەک دیاردەیەکی سەربەخۆ، چ لە ئاخێوەران دەکا؟

ئەوانەی بە شێوەی سوننەتی گۆرانی و بەیت و باویان کۆ کردۆتەوە، زانیاری زۆر کەم سەبارەت بە بێژەر، شێواز و بڕگەی کۆمەڵایەتی و مێژوویی گوتن و نواندن، و بارودۆخی ژیانی بێژەریان تۆمار کردووە.[1] لە کۆ کردنەوەی بابەتی زمانی (وشە بەتایبەتی)، فەرهەنگنووسەکان باسی ئەو کەسانە کە زمانیان تۆمار کراوە ناکەن. لەو مێتۆدەدا، ئامانج کۆ کردنەوەی مەتنە، بەڵام ئەو مەتنە لە زەمان و مەکان و لە ژیانی داهێنەران و دەکارهێنەرانی دابڕاوە و بەو دابڕانە ماناکەشی تەنیا لە خۆی‌دا و لە پێوەندی لەگەڵ مەتنەکانی دی‌دا دادەمێنێ.

مانا کردنەوە: سیاسەت و دەسەڵات

ئەگەر هەڵبژاردن و دابێژتنی وشە کردەوەیەکی ئاڵۆزە و پێوەندی بە بۆچوونی فکری و سیاسی و ئیدەلۆژی‌یەوە هەیە، مانا کردنەوە و شی‌کردنەوەش لە سیاسەت‌دا لەنگەری خستووە. زمان خۆی کانگایەکی دەسەڵاتە و هەم بە دەسەڵات بەستراوەتەوە و هەم سەربەخۆیە لە دەسەڵات. وشەی زمانی کوردی، وەک گشت زمانی تر، بە لای چین و توێژی دەسەڵاتداردا شکاوەتەوە. زۆربەی وشەکان دژی ژنن و بێ‌حورمەتی بە ژن دەکەن و ژێردەستی ژن بەرهەم دێننەوە. هەروەها بێ‌حورمەتی بە جووتیار و خەڵکی هەژار و کەمایەتی دینی و قەومی لە وشەکانی زمانی کوردی‌دا دەربڕاوە. بۆ وێنە وشەی ژن و جوولەکە هەر کامەی چەند مانایان هەیە کە یەکێکیان ترسەنۆک و خوێڕی‌یە. لەگەڵ ئەوەش‌دا، فەرهەنگنووس دەبێ گشت مانایەکی گشت وشە و رستەیەک تۆمار بکا، پێویستە بە زمانێک مانایان بکاتەوە کە پیاوەزنانە، رەگەزپەرستانە، چینایەتی‌یانە و نەتەوەپەرستانە نەبێ. بۆ نموونەی بۆچوونی وا شاهیدێک لە حاجی قادری کۆیی دێنمەوە:

---

[1]- لە کوردستانی ئێران، کاک قادری فەتاحی قازی زانیاری زۆر گرینگی سەبارەت بە بەیتبێژان و بەیت گوتن و بەیت فێربوون تۆمار کردووە لە یەکێتی سۆڤیەتیش کە بەیتی کوردی زۆر کۆ کراوەتەوە زانیاری سەبارەت بە بەیتبێژەکان تا رادەیێک تۆمار کراوە. لە کوردستانی عێراق، لە ١٥-١٠ ساڵی رابردوودا بەسەرهاتی گۆرانی‌بێژەکان زۆرتر لە جاران نووسراوەتەوە و بڵاو بۆتەوە.

«جووە چ قەدری هەیە لە نێو کوردان غەیری لێدان و جوێن و تێهەڵدان
حاڵەتی ژێردەستی هەر وایە نۆکەری کاری چاکی بۆ نایە»[1]

بێرەدا بێحورمەتی بە کەمایەتی جوولەکە گەیشتۆتە رادەی زەبروزەنگی زمانی و سیاسی و نۆکەریش لە روانگەی کۆمەڵگەی دەرەبەگییەوە وەک ئینسانێکی نزم و پەست چاوی لێدەکرێ. دیارە حاجی قادر لێرەدا وشەکانی وەک فەرهەنگنووس مانا نەکردۆتەوە و مەبەستی من لە هێنانەوەی ئەو شاهیدە ئەوەیە کە لایەنێک لە بۆچوونی کوردەواری سەبارەت بە کەمایەتییەکان و خەڵکی هەژار پێشان بدەم. بۆ پیشاندانی تەعەسوبی چینایەتی و جینسیتی (پیاوەزنانە)، چەند نموونە لە هەنبانە بۆرینە دێنمەوە (ئەو فەرهەنگە کوردی-کوردی-فارسییە):

١ - بۆرەپیاگ: پیاگی رەمەکی و سەرنەناس.
٢ - ئاغایەتی: ئاغاتی، مەزنایەتی، گەورەیی.
٣ - حیز: ١) ترسنۆک، ٢) ژنی سووک، ٣) پیاوی چاوباز.
٤ - حەشەری: ژنێ کە زۆر تینووی گانە.
٥ - حەکەدار: حەشەری، ژنی تینووی گان.
٦ - ئالۆش: ئارەزوو کردنی نێر. [ف] کنایە از زن شهوت‌ران.
٧ - ژنباز: پیاوێ کە حەز لە زۆر ژنان دەکا، داوێنتەڕ.

لە نموونەی (١) و (٢)دا، بۆرە پیاگ و ئاغایەتی لە روانگەی چینی دەسەڵاتداری کۆمەڵگەی دەرەبەگی مانا کراونەتەوە و لە نموونەی (٣) و (٤) و (٥) و (٦)دا بۆچوونی دژ بە ژن و پیاوەزنانە ژن وەک ئینسانی ئەسیری مەیلی جینسی دادەنێ، بەڵام لە نموونەی (٧)دا پیاو تەنیا حەز لە ژنان دەکا. مەیلی جینسی ژن گەورە کراوە و سەرکوت کراوە، بەڵام ئی پیاو ئاساییە.

حیز کە بۆ ژن و پیاو دەکار دێ، ماناکەی بۆ ژن ژنی سووکە بەڵام بۆ پیاو پیاوی چاوبازە. حەشەری بوون و حەکەداری هەر بۆ ژنە و سووکایەتییە بەڵام پیاوی ژنباز کە حەز لە زۆر ژنان دەکا سووک نیە. لەو مانا کردنەوەدا، بۆچوونی سیاسی فەرهەنگنووس سەبارەت بە پێوەندی ژن و پیاو دەردەکەوێ. پێویستە ئەوە زۆرتر روون بکەمەوە کە

١- دیوانی حاجی قادری کۆیی، ١٩٨٦، ل ٢٦٥-٢٦٣.

زمانەکە خۆی دژی ژنە و وشە دژی ژنەکان و ماناکەیان دەبێ تۆمار بکرێن، بەڵام فەرهەنگنووس دەتوانێ و دەبێ وشەکان بە زمانێکی کە پیاوەزنانە نیە مانا بکاتەوە.[1] بۆ وێنە یەکێک لە ماناکانی ژن، خوێڕییە و یەکێک لە ماناکانی پیاو، ئازایە. لەگەڵ ئەوەش‌دا فەرهەنگنووس دەبێ ئەو مانایە تۆمار بکا، نابێ خۆی لە لێکدانەوەی مانای وشەکانی زمانی کوردی، ئەو دوو وشەیە - پیاو و ژن - بەو مانایە دەکار بێنێ. بۆ نموونە، لە فەرهەنگی زارەکی موکریان‌دا رستەی لە سوارچاکێنی نیە ئەسپەکەی هەڵیگرتووە. ئاوا مانا کراوەتەوە: تازە کارەکە وا هاتووە دەنا لە ئازایەتی و پیاوەتیانی نیە. لێرەدا فەرهەنگنووس وشەی پیاوەتی و ئازایەتی وەک هاومانا دەکار هێناوە.

ئەرکی گران

دانانی فەرهەنگی رێکوپێک و تێروتەسەل ئەرکێکی یەکجار گرانە کە لە تاقەتی کەس‌دا نیە. کۆ کردنەوە و تۆمار کردنی زمانی زارەکی پێویستی بە دەزگایەکی بەرین هەیە کە خەڵکی خوێندەوار و نەخوێندەوار تێی‌دا هاوکاری بکەن. بەڵام نە دەزگا و ئیمکاناتی وا هەیە، نە زەمان و زەمانە رادەوەستێ کە دەرفەتی وا پێکبێ. راستییەکەش ئەوەیە کە زۆر پرۆژەی وا، چ لە کوردستان و چ لە وڵاتی تر، بە هیممەتی تاقەکەس وەڕێکەوتوون و بە شەونخوونی و لەخۆبردوویی بە ئاوات گەیشتوون. بە هەڵسەنگاندنی من، بەرگی هەوەڵی فەرهەنگی زارەکی موکریان بەرهەمێکی بەکەڵک و رێکوپێکە کە کەلێنێکی گەورە لە زمانی سەرکوتکراوی کوردی پڕ دەکاتەوە. کاک سەلاح لێهاتوویی و چازانی خۆی، هەم لە زمانی کوردی و هەم لە هونەری فەرهەنگ نووسین‌دا، لە لاپەڕەکانی ئەو کتێبە دەربڕیوە.

تەواو کردنی ئەو پرۆژەیە ماوەیەکی زۆر و ئیرادەیەکی بەهێزی پێویستە و هیوادارم دانەری ئەو بەرهەمە گرینگە درێژە بەو خەباتە بدا و تەواوی بکا. لەگەڵ ئەوەش‌دا قەوارەی فەرهەنگەکە دارێژراوە، درێژە پێدانی دەبێ وەک پرۆژەیەکی پێداچوونەوە، فێربوون، چاک کردن و ساغ کردنەوە چاوی لێ‌بکرێ. پێویستە خوێنەرەوە بەشداری لەو پرۆژەیەدا بکا - بە ناردنی بابەت، پێشنیار دان، رەخنە گرتن و رێنوێنی کردن.

ئومێدم ئەوەیە ئەو نووسراوەی من بتوانێ گرینگی و بایەخی فەرهەنگی زارەکی موکریان و کولتووری زارەکی روون بکاتەوە.

---

1. Amir Hassanpour, "The (re)production of patriarchy in the kurdish language", in Shahrzad Mojab (ed). *Women of a Non-State Nation*, 2001, pp. 227-263.

بە بیانووی پێشەکی

نازانم، بۆ یەکەم جار، کەنگێ و لە کوێ و چۆن بوو فەرهەنگە بەوەجەکەی کوچەی شاملووی ناودار سەرنجی منی بۆ لای خۆ راکێشا. بەڵام وەک ئەورۆم لەبیرە هەر ئەوەختی بە دڵمدا هات شتێکی لەگوێن ئەو گەڵاڵە بکەم.

دەستێکم کەوتە ئەولا و دەستێکم کەوتە ئەولای: کوچە ئەوەندەی دەستی لە سەر دانێ و هەر چەندی خودا حەزێ دەکا بەهێز و ئەمنیش سەد هێندە بێهێز، ئەو ئەمسال و حیکەمی دێهخۆدای یەکێک لە سەرچاوەکانیەتی، ئەتۆ چی؟ سەراوان و بناوان دوو بەرگ ئەمسال و حیکەمی کاک قادری فەتتاحی قازی و بڕۆ بە دۆڵێدا.

لێرولەوێ کەڵکەڵەی ئیشەکەم درکاند، یەک دەیگوت: ئەوە بەردەعازەبەیە و زڕت دەدا! ئەوی دی دەیگوت: ئەوە کاری گرووپی‌یە و دەگەڵی دەرنابەی! ئی واش هەبوو دەیگوت: بۆ خۆت بەخێرنییەوە حەوت زەمانە لەو کارەی بوومەوە! کورتی ببڕمەوە لێیان کردمە هەشتی پاک و نۆی پیس و کردیانمە هێنی نیوەزەڕ. ئەما وەک دەڵێن ئەگە مۆز هەیە مۆز خۆریش هەیە، کەم نەبوون ئەو گەلی دۆست و برادەرانەی کە بە لاگیری ماددی و مەعنەوی خۆیان لە دەراوانیان پەڕاندوومەتەوە و گۆپاڵیان لە خێزی هێناومەتە دەرێ.

جا ریش ئەگە بوو بە ریش، دەبێ شانەی بۆ هەڵگری. بۆ دابین کردنی کەرەسەی کارەکە، وەکو هەموو کارێکی لێکۆڵینەوەیی، دوو ڕێم لەبەر بوون. یەکەم: لێکۆڵینەوەی کتێبخانەیی و دووهەم لێکۆڵینەوەی مەیدانی.

پیاو ئەگەر بە کەمی نەزانێ بە زۆریش نازانێ، ماڵە هەموو ئەو کەسانە ئاوەدان بێ چ بە کتێب و چ بە وتار و نووسراوە - لە گۆوارەکاندا - هەر کام گۆشەیەکیان لە کەلەپووری نەتەوایەتی گەلەکەیان لەم بەشەی کوردستان - موکریان - تۆمار کرد. بەڵام بە راستی لەبۆ کارێکی ئەوتۆ ئەوەندەی تێدا نیە ئەگەر بڵێی بە حەقی ئەو زەوادەی. لە چەندیی کارەکان بترازێ، مەسدەریی نەنووسرانی بابەتەکان، نەهێنانی شاهید بۆ باشتر وەرگرتنی چەشنی دەکار کردنیان و دیاری نەکرانی چوارچێوەی جوغرافی کارەکان و... وایان لێکردم هێندێک بە دڕدۆنگی‌یەوە تێیانفکرم و بەپارێز و جاروبارەش بە پرسەوە دەکاریان بکەم.

دەگەڵ لێکۆڵینەوەی مەیدانی چم کردووە؟

یەکێک لە تایبەتمەندی‌یە هەرە بەرچاوەکانی ئەو چەشنە بابەتانە (زاراوە، مەسەل و...) ئەوەیە کە زادەی لادێن، زادەی ژیانی ئابووری سوورنەتین. جا کەسێک کە خۆی دەو قاڵمەقاڵمەی هاوێ بە مەرجێک کارەکەی باوەڕ پێکراو دەبێ کە یا بۆخۆی دە جەرگەی شێوە ژیانی گۆڕیندا بێ یان ئەگەر فرچکیشی پێوە نەگرتبێ ئەوا حەکمەن دەبێ پێوەندی‌یەکی قایم و نەپچڕاوی دەگەڵدا بووبێ. نامهەوێ بەو قسانە شاخ و باڵ وەبابەتی بەرباس بخەم و بیکەمە نەخشی باڵبالێ! بە سەرنجدان بەوەی کە زاراوە و مەسەل و... لە نێو خەڵکیدا بەڕمێنن و گوتنەوەیان تایبەت بە چین و توێژێکی دیاری‌کراو نیە، فێربوونیان چ لە باری راوێژ و چ لە باری چۆنیەتی دەکار کردنەوە وەک ئاو خواردنەوەی وایە؛ بەڵام دۆزینەوەی سەرچاوەکان و هەڵنانی وردەکاری‌یەکانیان تەنیا لە دەست ئەو تاقمانە دێن کە باسیان لێکرا. ئەوەتا زاراوەی جۆڵایەتی پیاوی وەک مامۆستا هێمنێ هەتلە کردووە:

هێشتا دوور نەبووم لە هەڵگورد کیژم دەهاتن لە شە و گورد

[تاریک و روون، بناری هەڵگورد]

ئەگەر ئەو لە شە و گورد هاتنەی دەگەڵ ژمارە (١٩٨٣) رەبەریەکێنێن دەزانن کە مامۆستا لە کوێی لە حەرزێ داوە!

جا رەنگە خوێنەری بەڕێز بڵێ ئەریٚ کاک سەلاح سڵاو لە تۆ! خۆ مامۆستا لادێیی بووە و بۆ زمانزانەیش، بە تایبەت موکریانی، شۆخی پێناکرێ و مەمانان هەر تۆزیشی ناشکێنین؟! بەڵێ راستە، بەڵام هۆی هەتلە بوونی مامۆستاش دەگەڕێتەوە سەر ئەو تایبەتمەندی‌یەی بابەتگەلی بەرباس و پێویستی ناسینی سەرچاوەکانیان. تیری ئەبەدی وە نامۆزای دەکەوێ هەتا نەزانی ریشەی ئەو مەسەلەی دەکوێ‌دایە، چۆنی لێکدەدەیەوە؟ ئەگەر بە رووالەتی بابەتەکان بکەی کە گوتیان بۆ دەڵێن فلانی ناوێ ناپاڵێوێ نەرمە کۆخێکت دیتێ و دەڵێی: پاڵوێنە شتێکە لەو حاڵەی و لەو رەنگەی! ئەگە گوتیان ناوی دانوان بەخۆدا کردن لە کوێوە هاتووە بڕێک خۆ دەچیرەوە دەبەی و دەڵێی: ئەوە لەو ئیستلاحانەیە کە مانا بە دەستەوە نادەن و دەبێ وەک وشەی نائاشنا فێریان بی! کەوت لێ دەبێتە زڕەکەو و ئاو لە ئاوەڕۆ دەرکرانت لێ‌دەبێتە ئاو دەئاوەڕۆ کردن و...

کتێبی بەرحزوور لەم بابەتەوە، چ لە باری دروستی تۆمار کران و چ بۆ لێکدانەوە - لانی کەم مانا باوەکانیان - ، سەد لە هەزار باوەڕ پێکراوە و بۆ ئەوەی دەبێ دەستی خاترجەمێی بۆ باوێیە پاش ئەستۆیان. قسەشم بۆیە وا ئێژن وڵام و شەرحەکانم لە سەرینچاوەی بابەتەکان هەڵێنجاوە. زاراوەکان بە چەشنی مەسدەری نووسراون، دەگەڵ مانا کردنەوەکان لە هەر جێیەکی پێویست بووبێ دیاری کراوە کە داخوا بە باری موسبەتدا دەکار دەکرێ یان مەنفی یان بە هەرتک باردا. ئەوەندەی کراوە بۆ بابەتەکان لە نەسر و شێعر و بەیتوباوان شاهید هێندراوەتەوە و حەولم داوە لە شاهیدی دەستکرد خۆ بپارێزم.

داڕشتی کارەکە

هەر وەک چۆن فکرەکەم لە فەرهەنگەکەی شاملووی رەحمەتی وەرگرتووە، چەشنی تەدوینەکەشم هەر لەسەر داروپەردووی کاری گۆڕین بووە. بابەتەکان بە پێی نیزامی ئەلف و بێیی سەرینچاوەکان و تەوەرەکان گونجاون. ئینجا سەرجەمی ئەو کەرەستانەی کە سەرچاوە و تەوەرەیەکی هاوبەشیان هەیە لە ژێری سەرینچاوەکە بە پێی ناوەرۆک تەرگەتەرگە کراون. بابەتە سەرەکی‌یەکان ئەمانەن: ١ - باوەڕ ٢ - داوودەرمان ٣ - لێکدانەوەی خەون ٤ - کایە و گۆرانی ٥ - مەتەڵ ٦ - زمان خەڵەتێنە ٧ - پەند

٨ - داب ٩ - دوعا ١٠ - سویند ١١ - مەسەل ١٢ - جنێو ١٣ - فڕ ١٤ - ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی ١٥ - زاراوە ١٦ - ڕێکەوەندەکانی تر.

سەرەڕای ئەوەش نابێ لەبیرمان بچێ کە ئەو تەرگەتەرگە کردنە نەگۆڕ و تا سەر نیە و لە زۆر جێیان وا هەیە هەر کام لە کەرەسەی ئەو یا هۆو تاقم و تەرگەیە، بۆخۆی وەکوو سەرینچاوەیەکی نوێ لە سەرووی بڕە کەرەسەیەکی تر دابمەزرێ کە چار ناچار دەبێ بە یەک یا چەند یا هەمووی ئەو بابەتە فەرعی‌یانە دابەش بکرێ. بۆ وێنە ئاو سەرینچاوەیەکە. لە تاقمی «ڕێکەوەندەکان»ی ئاو، دەگەینە دەستاو کە بۆخۆی مانای لێک جوێیە (بڕواننە ژمارەکانی ١٢٨١ و ١٢٨٣) دەبینین کە هەر کام لەو مانایانە خاوەنی هێندێک ڕێکەوەند یا زاراوەی ترن کە بە ناچار هەر تاقمێک لە ئەوانە لە ژێر سەردێڕی بابەتیی خۆی، ژێری چاوگەکانی ئەو مانا تایبەتە لە دەستاو کۆ ببنەوە. بەم بۆنەوە هەمووی ئەو مەسەلانەی کە وشەی ئاویان بە مانای موتڵەق تێداهاتووە لە تاقمی مەسەلەکانی موتڵەقی ئاودا هاتوون و تەواوی ئەو چاوگانەی کە بەو وشەیە ساز کراون لە تاقمی زاراوەکانی ئەو دان.

دەسپێکی هەر تاقمێکی تازە کە بەم چەشنە لە ژێر فڵانە یا فیسارە سەرینچاوە فەرعی‌یەدا پێکهاتووە لەم نیشانگەیە ـــ+ـــ رایە و لەم نیشانگەیەش ـــ+ـــ دەبڕێتەوە. خاڵێکی دیکە کە ئەو تێکەڵ بوون و لێکدابڕانانە دیاری بکا سەرنجدانە بە ژمارە دانانی کەرەسەکانی کتێب. هەر کەرەسەیەک ئەگەر بابەتی سەرەکی‌یە دوو نیشانەی تایبەتی هەیە. یەکەم ئەوەی کە جۆری فۆنت و قەڵەمەکەی جیاوازە (درشت و ناوبەتاڵە). دووهەم ئەوەی کە تەنیا یەک ژمارەی هەیە. هەر وەک کەرەسەکانی ئاو (بە ژمارەی ٧٢٥) ئاوڕ (بە ژمارەی ١٦١٤) و ئاور (بە ژمارەی ١٣٨٩) و... کەرەسەکانی تر دوو ژمارەیان هەیە: یەکیان سەرەکی (کە ژمارەی ڕەدیفە) و ئەوی دیش لە نێوان دوو کەوانە ( ) دایە کە سەرچاوە یا خاڵی ئیشتقاقی کەرەسە پێشان دەدا. بۆ وێنە وەک ئاو خوارنەوە ئاوایە (٩٩٦) ١٠١٠، کە دەری‌دەخا سەرچاوەی ئەو ژمارە ٩٩٦ واتە ئاو خواردنەوەیە و یەکێک لە زاراوەکانی ئاوە. [کوچە/ئە و دە]

بابەتگەلێکیش کە دواتر وەگیرم کەوتن، پیتەکانی (a , b , c , ...)م لە تەنیشت دانان.

کۆتایی

سەرەڕای هەموو حەوڵودەولەکان بۆی هەیە خوێنەری زیت و بەپرسیار لە زۆر جێیان چاوی بەوەی بکەوێ کە جێگەی مەسەل و ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی ئاڵوگۆڕ بووبن. هاوتا یا دژە مانایەک لە قەڵەم کەوتبێ. بابەتەکان بەگشتی و ئەوانەی حاڵەتی تەمسیلیان هەیە بەتایبەتی، جەغزی مانایان زۆر لەوەی هەراوترە کە ئاماژەیان پێکراوە و...

جا بە قەولی کاک ئەحمەدی شاملووی ڕەحمەتی کە لە زمان دای دوونی چینی دەنووسێ: ئەگەر بڕیار بوایە ئەوەندە ڕاوەستم هەتا کارەکەم کەموکووڕی نەمێنێ و عەیبی لە ڕوو هەڵگیرێ، ئەو کتێبە قەتقەت خلاسی نەدەهات. بەڵام ئەو کارە خلاسی نەهاتووە و بەرایی پڕۆژیەکی درێژخایەنە.

سەلاح پایانیانی

مەهاباد ـ خەرمانانی ۱۳۸۴ی هەتاوی

پێزانین

پێشینە دەڵێن گا بەتەنێ جووتی ناکا. بێگومان ئەگەر دۆست و برادەر دەستیان دەگەڵ نەدابامێ، کارەکە نەدەگەیشتە حاسڵاتی و بە جارێکی لێمان کاڵەجۆش دەکرا.

سەرەتا سپاس بۆ هەموو ئەو داپیر و باپیرانەی کە سەرم هێنشاندن، خودا سەریان نەهێنشێنێ. لە سەرووی هەموان مامە وسێنە و قالە شین، زۆریان پێقەرزدارم، قەرزیش کۆن دەبێ و نافەوتێ. ئەوان سێحەبچاکە بوون و ئێمەش بێئەمەگ نین و پێدەزانین. قەولیش بێ و خودا راست بێنێ، ناو و بەسەرهاتی ئەو کەسانە و تەواوی بەیتبێژانی موکریان دەکەینە نامیلکەیەک و وەک پاشکۆی ئەم فەرهەنگە بڵاوی دەکەینەوە.

هێندی ئەو دنیایەش سڵاو و سپاس بۆ ڕێزدار ئەحمەد بەحری کە هەر چی هەیە هونەری جەنابیانە. بە دەستەواری بابەتی کۆکراو دامێیە، بەرگێکی کتێبی ئامادەی چاپ بە ناوی فەرهەنگی زاراوەی موکریان پێبەخشیم و کارەکەی وا بۆ هاسان کردمەوە، بوومە حازرخۆری بەر سێبەرێ. کورت و کرمانجی کاری کاری خاتوونێ و نێو نێوی مەیموونێ. هیوادارم ئەم کتێبە بەشێک لەو هەمووە چاکەی ئەو زاتە گەورەیەی قەرەبوو کردبێتەوە.

بەڕێز کاک سەلاحەددینی ئاشتی یەکێک لەو بڕەکەسانە بوو کارەکەمی بە دڵەمەیی بینی و هاندەری سەرەکی من بوو. ڕەنگە ئەگەر جەنابیان هانی نەدابام تەواوێک شلەم دابایە. دەگەڵکوو لە تایپی کارەکەش بووینەوە، ڕێزداریان ئەرکی

پێداچوونەوەی کەوتە ئەستۆ و لە زۆر جێیان لە بۆچوون و ڕێنموونی جوان و دڵسۆزانەی کەڵکم وەرگرت. زەحمەتەکانی لە بیر ناکەم و خانەی بە خانەی خودای بێ.

مامۆستا ئەحمەدی قازی کە لە گەرمەی کاری وەرگێڕاندا بوو، کاری خۆی بۆ من وەلا نا و دەگەڵ زەحمەتی پێشەکییەکە بە کارەکەشدا هاتەوە. منەتباری چاکەییم.

هەزاران درروود و هەزاران سڵاو و سپاسیش بۆ مامۆستای پسپۆڕ و کارزان جەنابی دوکتور ئەمیری حەسەنپوور کە سەرەڕای پڕکاریان دەگەڵمان لەسەرەخۆ بوو و جگە لە نووسینی ئەو پێشەکییە تێروتەسەلە، لە بنی دنیایەڕا بە تەلیفوون و نامە و ئیمێل چاوساغی من بووە.

مامۆستا قادری فەتتاحی قازی هەر چی بەیتی کۆکراوەی هەیبوو، دایە دەستم و بۆ شاهیدی نەزم و نەسران کارمی ڕاست هێنا. کاک سوارەی فتووحی. ئەمین گەردیگلانی و ڕەحمان بەیگیپوور مەتەڵێکی زۆریان بۆ ناردم. مەهەندیس جەوادی مەنسوورپوور بە هەڵوێستی کوردانەی خۆی ژیانی منی بەو بارەیدا خست کە بەرهەمێکی ئەوتۆی لێبکەوێتەوە. ئەندامانی بەڕێزی دەوری دووهەمی شوورای شاری مەهاباد، لە سەرووی هەموان کاک فەتاحی قازی، ڕێزدار مەهەندیس ئیبراهیمی سوڵتانی شارەداری شار زۆریان جامینی من لەبەر بووە. کاک میرزا مەنالی شافعی سەرخەرجی زۆر سەفەرانمان بووە. کاک ڕەحیمی ئەمینی دەستی دەگەڵ داینێ هەتا خەجاڵەتی ئەو دۆست و برادەرانە نەبین. لە خودام تەڵەب و تەمەنایە نانی کەمن نەخوا! هەموو شتی زۆر بێ، دەرد و بەڵا نەبێ. خێزانم، سەیزادە لەیلای نووورانی بەوپەڕی لەخۆبردوویی خۆشترین ڕۆژانی ڕۆژگاری لەسەر تایبی بنەمای کەرسەکان دانا. چاکە و پیاوەتی دوکتور کامرانی شاتری و کاک ئازادی سیراجی دە گەڕانەوە نایە، خودا وەرییان بێنێتەوە.

ریزی نیشانه و پیته کورت کراوەکان

◊ باوەڕ
⊕ پەند
ɸ جنێو
♎ داب
✠ داوودەرمان
⊠ دوعا
☆ ڕێکەوەندەکان
≈ ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی
○ زاراوە
◆ زمانخەڵەتێنە
ɸ سوێند
● فڕ
♋ کاێە و گۆرانی
ξ لێکدانەوەی خەون
§ مەتەڵ
♓ مەسەل
/ ١ ـ لە جیاتی «یا» هاتووە . ٢ ـ دێڕی شێعر و بەندان لێکهەڵداوێرێ.
= سەرچاوەی بابەت یا نەقڵ و نوکتەیەکی بە دوادا دێ.
| نیشانەی جوێ بوونەوەی بابەتەکان لێکترە.
≠ دژە مانا
بڕ بڕواننە...

ئـ

١ ئابڕوو

(ئاب + روو.) ١) ڕەونەقی ڕوو، ورشە و گەشەی دەموچاو. ٢) لە حاڵەتی مەجازیدا بە مانای سەربڵیندی و شەرەف و نامووس و حەیایە. ئەگەرچی مەعنای دووهەم مەجازە، بەڵام ئەم وشەیە لە کوردیدا هەر بەم مەعنایە بەکار دەهێنرێ و هیچی تر.
[قامووس]

زاراوە

ئابڕوو (١)

١(٢ ○ ئابڕوو بڕان

بێحورمەت بوونی کەسێک بێئەوەی (فاعیل)ی کارەکە دیاری کرابێ.

[قامووس]

١(٣ ○ ئابڕوو براو

کەسێکی ڕیسوا کرابێ.

١(٤ ○ ئابڕوو بردن

ناو زڕاندن. «بە دەنگی زل و بیری ورد / ئابڕووی زۆڵە کوردانی برد.»

[بەسۆ کوردستان / ٩١]

«هەوەڵ مانگی سەفەرێ / سێزدەی سێزدەبەدەرێ / دوازدە لە شەهریوەرێ / بیست و یەک لە ئازەرێ / هەر هێندەی کوتم جوانە / خەریک بوو ئابڕووم بەرێ.»

[کانی مرادان / ١٠٢]

پەند

ئابڕوو بردن (۴)

۵(۴) ⊕ ئەگە ئابڕووی خۆت خۆش دەوێ، ئابڕووی خەڵکیش مەبە.

مەسەل

ئابڕوو بردن (۴)

۶(۴) ✱ **ئابڕووی هۆزێک دەبا ریش‌بۆزێک**

یەکی خراپ بە کردەوەیەکی نالەبار جەماحەتێک بە خۆیەوە بەدناو دەکا. «تــووک سپی زیانە لە پەمەمۆ تۆزێک / ئابڕووی هۆزێ دەبا ریش‌بۆزێک.»

[بــۆ کوردستان]

۷(۴) ✱ **بزنێکی گڕوێ ئابڕووی مێگەلێکی دەبا**

بڕ = ۶.

۸(۴) ✱ **خۆش هاتی و خۆش رابردی، داوودەلینگت ئابڕووی بردی**

کارەکەت جوان بوو ئەما فڵانە شتەت لێی تێکدای. «مەڵەڕینەکەت قسەی لە سەر نەبوو ئەما کەوشەکانت تێکی‌دا.»

۹(۴) ✱ **گوێز ئابڕووی هەزاری بردۆ / بردووە**

(هەتا پار و پێرار گوێز هەر بە هەزار دەفرۆشترا، ئێستا ئەویش هەر بە کیلۆیە.)

ا هەزار گوێز کەمە و چ نیە.

۱۰(۴) ✱ **مانگایەکی ریخن ئابڕووی گاڕانێکی دەبا**

بڕ = ۶.

زاراوە

ئابڕوو بردن (۴)

۱۱(۴) ○ **ئابڕوو و حەیا بردن**

سووک و چرووک کردن

۱۲(۴) ○ **ئابڕوو و نامووس بردن**

حەیا پێ‌نەهێشتن. «بڵێ کاکەمیر و کاکەشێخ تێمرستوون و ئابڕوو و نامووسی منیان بردووە.»

[کاکە میر و کاکە شێخ . حەمەدی ئاغای]

ا بڕ = ۱۱.

۱۳ (۴) ○ **ئابڕووی بە هەزار ساڵی کەسێ بردن**

بە یەکجاری ئابڕوو بردن.

۱۴ (۴) ○ **ئابڕووی وڵات بردن**

مایەی ریسوا بوون بە هۆی ئەنجامی کارێک / نیشان دانی ناکارێک /کردەوەیەکی ناپەسند.

۱۵ (۱) ○ **ئابڕوو بڵاو بوون**

«چلۆن ئابڕوومان بووە بڵاوە / ئیختیارم دە مست کچێ ماوە.»

[تـحـفـه / ۵۹۱]

۱ بڕ = ۳۲.

۱۶ (۱) ○ **ئابڕووبەرە**

کەسێکی ببێتە مایەی ریسوا بوون. **«زۆر جار دەمکوت برا ئێوە شەرم لە لەقەب و ناوتان بکەن، ئێوە بە خەیاڵ هەڵبژاردەی هەرە زانای ئەم میللەتەن کە دەبێ خەڵکی رەمەکی چاوتان لێ بکا و لێتان فێرە ئەخلاق بێ کە چـی ئـێوە ئـەوەندە سـووکن و ئەوەندە ئابڕووبەرەن....»**

[چێـشتی مجێـور / ۵۲۰]

مەسەل

ئابڕووبەرە (۱۶)

۱۷ (۱۶) ☓ **پاشەبەرە ئابڕووبەرە**

(پاشەبەرە بریتی‌یە لە دوامین منداڵ.) **۱** دەڵێن ئاخر منداڵ هار و هاج و هەراشە.

≠ تۆبەرە تاجی سەرە.

۱۸ (۱) ○ **ئابڕوو پێ‌نەهێشتن**

«رۆڵە گیان بێ‌دەفتەری حەیاتی لێ‌بڕین و کەمتەرخەمی تاڵانی کردین.»

[هاوارەبەرە / ۷۲]

۱ بڕ = ۱۳.

١٩ (١) ○ **ئابڕوو تکان**

ئاو زڕان. «هەر دار بە شانە و هەر سەر شکانە / هەر خوێن ڕژانە و ئابڕوو تکانە.»

[بۆ کوردستان ، ٨٨]

٢٠ (١) ○ **ئابڕوو تکاو**

سـووک و چـرووک. ئـەوەی زۆر لە حـەیـبە و شـتی وا نـاپرسێ. «کـورد نـەتواوە و ئابڕووتکاوی و ڕیسوایی مێژوو بۆ پۆلیسی ڕەزاخان مایەوە.»

[پێشکەوتنی گەدا ، ٩]

٢١ (١) ○ **ئابڕوو چوون**

سووک بوون لەبەر چاوی خەڵک. «میرحەج گوتی: چۆن دەکرێ پیاو داوای ژنـێ لە کرمانجی بکا و حەمامی ژنانی بۆ تۆکەری پێبگرێ؟ ئەو قسە باسی سەرە و ئـابڕوو چوونی تێدایە.»

[بەیتی برایمسۆک ، حەمەدی بەیتان]

- دەیکوت لە 'بەیرەم'ی ژنێک پیاوی لەسـەر گیرابوو. سواری کـەرێیـان کـردبوو و ماڵەو هێلکەیان پێدادابوو، کەرەکە سەرسمێ دەدا، ژنە بە لادا دێ و توند دەسـتان قایم دەکا و دەڵێ: ئەیرۆ نەمخا ئابرووم بچێ!

٢٢ (٢١) ○ **ئابڕووی بە هەزار ساڵی چوون**

ئابڕوو بۆ نەمان. «ئەگە ئەمن لەبەر خاتری تۆ نەبێ، دەنێرم لە سـندووسی بـێنـەوە سەرباز و تۆپخانە / بە خوڵای ئەمن ئابڕووی بە هەزار ساڵم چوو لە نێو عێلانە.»

[بەیتی لەڕ وگوڵەزەر ، ئێستوحنە ، ٧٠٦]

کایە و گۆرانی

ئابڕوو چوون (٢١)

٢٣ (٢١) ☋ **ئابڕووی چوو/حەیای چوو/چەمەدانەکەی (یا) چەرمی قوونی لە بیر چوو**

(ڕەنگە چەمەدان، جەمەدان بووبێ.) | ئەگـە مـنداڵێک کـارێکـی بـە جـوورێکـی لێقەوماوا، پاتۆڵی هاتبا خوارێ، بای لێبباوە،... ڕەفیقەکانی لێکرا لێیان لە هەڵـلا دەدا و ئەو بەندانەیان دەکوتەوە. دیارە ئەوە گۆرانی نیە و زۆرتر وە قومارێکی لەفزی دەچێ کە مەبەستی گاڵتە پێکردنە و کەمـیش وا بووە کەسـێک وەبەر ئـەو بـەندانـە کەوتبێ لیچی نەکردبێ و بە شین و گریان خۆی دە ژووری نەکوتابێتەوە.

پەند

ئابڕوو چوون (٢١)

٢٤ (٢١) ⊕ ئەو ئاوەی مەخۆوە ئابڕووی پێوە بچێ

بڕ = ٨١١.

مەسەل

ئابڕوو چوون (٢١)

٢٥ (٢١) ✗ نی بزنی ساڵدەری دوازدەی مانگێ بە دەرەوەیە، مەڕ ئەگە جارێکی وەسەر پشتێ گەڕا دەڵێن ئابڕووی چوو

خەڵکی هەموو گیانیان عەیبە کەسیش نایبینێ و باسی ناکا، ئەو شتە چکۆڵەی ئیمەش دەهۆڵی بۆ هەڵگیرا و بۆیان کردینە ئالا.

---

٢٦ (١) ○ ئابڕوو ڕژان

تووشی سەرشۆڕی بوون. «خوێن ڕژا، ڕۆڵە کوژرا، کەللە بڕا / خوێن ڕژان خۆشە کە ئابڕوو نەڕژا.»

[بۆ کوردستان / ١١٦]

ا بڕ = ٢ و ٢٠ و ٢١.

٢٧ (١) ○ ئابڕوو دە قوونی سەی دابوون

بێئابڕوو بوون.

٢٨ (١) ○ ئابڕوو نەمان

«دایکی دەڵێ کوێنم دەبەر کەن کچەکەم دەگەڵ ئەو شەیتانەی ئابڕووی نەماوە.»

[بەیتی شێخ فەرخ و خاتوون ئەستێ ـ تحفە]

ا بڕ = ١٩.

٢٩ (١) ○ ئابڕوو لە ماڵە باب بەجێ هێشتن

١) کچێنی لە دەست دان پێش شوو کردن. ٢) بێحەیا و بێشەرم بوون.

٣٠ (١) ○ ئابڕوو لێهەڵگیران

ئابروو تکان، حەیا نەمان. «دەڵێ مەتڵەبت چییە؟ دەڵێ قوربان ئابڕووم

لێ‌هەڵگیراوە. مەتڵەبی من خاتوون ئەستی‌یە / ئەگەر ئـەویم دەدەنـێ دەچـمەوە بەر مەڕی‌یە.»

[بەیتی شێخ فەرخ و خاتوون ئەستی، لـێوحفە / ٥٠١]

٣١ (١) ○ ئابڕووی کەسێ دە قوونی سە رۆ کردن

بێ‌فەزیحەتی پێ‌کردن. ▌ بڕ = ١٣.

٣٢ (١) ○ ئابڕووی کەسێ کردنە ئابڕووی پیوازفرۆش

(مەبەست لە پیوازفرۆش ئەو حەجمەڕەشکانە بوون کە بە گوندرێژان پیوازیان، بۆ فرۆشتنێ، بە دێیان‌دا دەگێرا و بە بێ‌حەیایی ناوبانگیان کردووە.) ▌ بڕ = ١٢ و ٣١.

٣٣ (١) ○ ئابڕووی کەسێ کڕینەوە

پێش بە ئابڕوو چوونی کەسێک گرتن. «لە هەژارت کەوێ کاکە / با پێت بنازێ ئـەم خاکە / ئابڕووی کوردت کڕیەوە / دەستی زۆردارت بڕیەوە.»

[بۆ کوردستان / ١٠٤]

>——*——<

٣٤ (١) ○ بەئابڕوو

بەحەیا. «ویستوومە ڕۆژگارێک دابێ هەژار لە بێگار ڕزگـار بـێ و بـە گـیان‌دارێکـی بەئابڕوو حەساو بکرێ.»

[بۆ کوردستان / ٢]

≠ بێ‌ئابڕوو.

٣٥ (١) ○ بێ‌ئابڕوو

ئەوی یەکی بە ئابڕوو نەکەوێ. «هومێدم ببیە پیاوێک... خەڵک و خوا خۆشیان بوێی و نەڵێن پیاوێکی بێ‌ئابڕووە.»

[چێشتی مجێور / ١٠]

٣٦ (١) ○ بێ‌ئابڕوو کردن

ئابڕوو بردن. «ئەحمەدە کوێر کوتی: پێتو لە من، هەتیوێکی خوێری لەو لای‌ڕا دێ میری شەمێ دەبێ‌ئەمن بێ‌ئابڕوو بکا.»

[تـێوحفە / ٥٥٥]

٣٧ (١) ○ سێحەب ئابڕوو

بڕ = ٣٤.

٣٨ ئاتەران / هاتەران پاتەران

قسەی بێسەرەوبەرە. هەر لە قسەی ئاتەران پاتەران ئازایە

٣٩ ئاتەش

لە کوردی و فارسیدا هەیە. ئاتەر، ئاتەرش، ئاور. ئەگەرچی ئەم وشەیە لە هەندێ ناوچەی کوردوستان بەکار دێت بەڵام زیاتر لە وشەی تێکەڵاودا دەبیندرێ.

[قاموس]

رێکەوەندەکان

ئاتەش (٣٩)

(٣٩) ٤٠ ☆ **ئاتەشبازی**

هەڵدانی فیشەکە شیتە و تەقەمەنی رەنگاورەنگ لە جێژن و ئاهەنگدا بۆ کەیف و خۆشی.

مەسەل

ئاتەشبازی (٤٠)

(٤٠) ٤١ ✱ **ئاتەشبازی بە دەستی خاڵی ناکرێ**

کار کەرەستەی دەوێ و [کار] بە عام لە سەر تێرێ دەکرێ. ! ئەو مەسەلە بەم جۆرانەش دەکار دەکرێ: بە زگی خاڵی و ئاتەشبازی؟ ئاتەشبازی بە قنگی / کونگی خاڵی ناکرێ.

٤٢ ئاتەگ

١) داوێنی کەوا و کورتەک و مرادخانیی و کوردیی و چاکەتی فەرەنگیی لە لای پێشەوە، شاقەل. ٢) لای خوارەوەی شاخ و کێو. سوارەکان بە ئاتەگی شاخەکەوە بوون. ٣) ژێرکراسی ژنانە.

[قاموس]

«ئەمانەتدارت بن حەسەن و حوسێنی عەلی ئەبووتالیب. ئەگەر شەهیدن لە کەربەلایە / حەزرەتی ئەلیاس و ئەلیاسە ئەگەر دەڵێن لە ئاتەگی بەحرێدایە.»

[بەپێی مەم و زین، ئەحمەدی لوتفی]

«ببم بە قوربان ئاتەگ کەواکەت / فەرامۆشیم دێ بە دەستە براکەت.»

[کانی مرادان، ۴۹]

۴) داوێنی زین کە دەکەوێتە ژێر رانی سوار. ۵) داوێنی گیاندار. «وڵاغیان هەمووی سێ ساڵە / شێ خەزاڵی و ئاتەگ کاڵە / وەکوو باڵدار خاوەن باڵە.»

[بەپێی سەعید و میر سێبووەدین، ئەحمەدی لوتفی، ۱۶۵]

باوەڕ

ئاتەگ (۴۲)

۴۳ (۴۲) ◇ ئەگە چاوی یەکێکی چاوپیس کاری لێ کردی کوتێک لە ئاتەگی دادرە، بسووتێنە و «زووروەکەی (بە سوتووی پەڕووپاڵ دەڵێن) بە ئاوێ دادە.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاتەگ (۴۲)

۴۴ (۴۲) ≈ **دەستم بە ئاتەگت / لایەکی ئاتەگت نەشمانبوو**

ژن بە یەکێکی دەڵێن ئەگە خۆی یا کەسێکی دی بە ماڵ و سامان هەڵکێشێ و ئەزەری چاوبزدانێی بێ. «ئەرێ خاتوو ئایشێ قەدمرێکە کەسکی ماڵە مەت دزیوە هەر سەرانسوێ یەکمان ناکەی؟ ـ کچێ بڵێم چی لەوەتی ئەو پیاوەمان ماشێنی کڕیوە ناهێڵێ وەماڵێ کەوینەوە. ـ تێیا دەستم بە ئاتەگەت نەشمانبوو!» هەر بەم شێوەیە و بە گۆڕینی جێناو بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ. «دەستم بە لایەکی ئاتەگی نەشمانبوو!»

زاراوە

ئاتەگ (۴۲)

۴۵ (۴۲) ○ **ئاتەگ درێژ بوون**

(هەر باری مەنفی هەیە.) | راوێژی بەحەدەبانەی قوون خاوێن بوون. «هەتا ساحەبی ئەو دایک و بابەی بێ. قەت ئاتەگی لەوەی درێژتر نابێ.» واتە وەزعی لە وەی باشتر نابێ.

۴۶ (۴۲) ○ **له نێو شان دەرهێنان و دە ئاتەگ کردنەوە**

هەر وەک خوێیەتی و زیاد بوونێک دەگۆڕێدا نیە. «قاله چکۆڵ بێخەبەر نەبی مام وسێن دوو خووری دیشی بۆ زیاد کردووی. بەدی دەوەیدا نیە. کوڕە خۆ ساڵی ئەوساڵ کەوشم دەپێدا نەبوو. دەڵێ قەراری کەوشانم دەگەڵ نەکردووی. ئەوە مام وسێنە و دیاری. هەر لە نێو شانی دەردێنێ و دە ئاتەگی دەکاتەوە» ‖ هاوتای لە درێژایی دەرهێنان و دە پانایی کردنەوە. لە ردێن دەرهێنان و دە سمێڵ کردنەوە.

۴۷ (۴۲) ○ **نوێژ لە سەر ئاتەگ کران**

بە پیاوچاکانی دەڵێن. ‖ هاوتای بەرماڵ لە سەر ئاو گەڕان.

۴۸ ئاجووج و ماجووج / ئاجووڵ باجووڵ

۱) دە فەرهەنگی موعیندا هاتووە: «یەئجووج و مەئجووج ناوی دوو هۆزە کە لە تەورات و قورئانی پیرۆزدا باسیان کراوە. لە قورئاندا هاتووە ئەوانە خەڵکێکی گەندەڵن کە پادشایەک بە ناوی زولقەرنەین (دوو شاخ) بۆ بەرگری لە پەلاماریان بۆ سەر هۆز و گەلانی دەور و پشت، دیواری بەرینی لە پێش هەڵچنیون. وێدەچێ ئەم دوو وشەیە ناوی دوو هۆز لە هۆزەکانی دانیشتووی چینی باکووری بووبن. حەشیمەتی یەئجووجەکان پتر لە حەوسەت هەزار کەس بوون و پەیتا پەیتا وڵاتی چینیان داگیر دەکرد و بە کەیفێ خۆیان پاشاکانی ئەو وڵاتەیان ئاڵوگۆڕ کردووە. خەڵکی پرش‌وبڵاوی مەغوولستان دەگەڵ وەحشییە خۆجێییەکانی رۆژئاوای چینێ کە راستەوخۆ لە رەچەڵەکی "یوجانگ" یاجووجەکان بوون و ئێستا بە «وەحشییەکانی ئاسمان» نێودێر کراون، لە باکوور و رۆژئاوارا بگرە هەتا دەگاتە سەرحەدی چینێ هیچ کوێیان نەدەپاراست، هەتا دیوارەکەی چینێ کشا.» ۲) دە کتێبی زمان‌ناسی دوکتور "خانلەری"دا بەو زمانە قەراردادییە دەکوترێ کە لە نێو کەس یا تاقمێکدا باوە و خەڵکی لێی حاڵی نابن. لە موکریانیش لەو زمانانە هەیە غایەتێکی ئەو نێوەی لە سەر نیە. مامۆستا "زەبیحی" لە پێشەکی قامووسەکەیدا دەفەرموێ: «لە کۆمەڵگای مەهاباتا بەتایبەتی لە ناو ئافرەتانا جوورە زمانێکی لاپرەسەنی باو بوو کە دەنگی (ز) یا (سک) یان لە هەموو کەرتێکی وشەیەک زیاد دەکرد و بە رەوانی گفت‌وگۆیان پێ دەکرد و ناویان نابوو: ئەزەتۆزۆ یا ئەسکەتۆسکۆ.»

ئێستاش لە نێو شایەر و چاوەشاندا زمانێک هەیە: دەبینی یەکیان قسێکی

دەکا ئەوی دی لەو بەری پێی ناجوانە، دەڵێ: لیسانی غەور مەسەکە (قسەی ناحەز مەکە)، گزە بسنەوێ خیت دەبێوە (کابرا حاڵی بێ خەجاڵەت دەبیەوە)، ئەرێ کەورەی نەمەرزین؟ (نانی نەخۆین)، شەرێتی نەمەرزین؟ (چای بەخۆینەوە)، بە خوای زەینە (بە خوای جوانە)، دەبێ لیسانی پێ بسەکم زێن نەبێ بۆم؟ (بڵێی قسەی پێبڵێم بۆم ساز نەبێ)، لیتەی بەوتە (سمتی جوانە) و...

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاجووج و ماجووج / ئاجوول باجوول (٤٨)

٤٩ (٤٨) ≈ **دەڵێی ئاجووج و ماجووج / ئاجوول باجوولن**

به ماڵ یا منداڵی بێسەرەوبەرەی دەڵێن.

---

٥٠ ئاخ

١) بۆ دەربڕینی بێزاری دەکاری دەکەن، هاوار. «ئاخ لە داخانت. ئاخ.» ٢) خۆزیا، بریا. «ئاخ خۆزگە لە مردنا بە مەی شۆراوم.»

[چوارینەکانی خەییام]

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاخ (٥٠)

٥١ (٥٠) ≈ **ئاخ بۆ قوـێکی پەرداخ، بیبەی بۆ وەتاغ، لێیدەی بە چەخماغ**

هەتیومەتیوی قوشمە هەر تاوناتاوێکی بە سەر زاریاندا دێ.

پەند

ئاخ (٥٠)

٥٢ (٥٠) ⊕ **لە دوای چووان مەڵێ ئاخ**

خۆ بە شتێکەوە تەنگاو مەکە ئەگە بە نەسیبت نەبووە، فکری خۆت بە دەرفەتی لە کیس چووە ئاڵۆز مەکە.

مەسەل

ئاخ (٥٠)

٥٣ (٥٠) ✗ **ئاخ لە دەردی زەمانە، کەکرەش بۆتە ریحانە**

ئەوی کە قەتیش هیچ نەبووە ئیدیعای هەیە. | **هاوتای دنیا حەمری ئەمێنێ چۆلەکەش قوون هەڵدەتەکێنێ.**

٥٤ (٥٠) ✗ **نە کوێرەکانی بە باغ، نە لە دوای چوونی ئاخ**

هەرتکیان بێسەمەرن. | مەسەل ئاواش هاتووە: **کوێرەکانیان مەکە بە باغ، کچەتیوان مەکە چەلاخ، لە دوای چووان مەکێشە ئاخ.**

زاراوە

ئاخ (٥٠)

٥٥ (٥٠) ○ **ئاخ خواردنەوە**

ئاخ هەڵکێشان. **«ئەمما ئەمن چەندم حەیف و جەغەری لە وێ کەونە دنیایە دەکوژن / لەبۆ وان گەورە کچی دە مەزنە ماڵان ئەگە شەو دە سێباری نیوەشەوێدا / کەلەکە و کەلەکان دەگۆڕن و ئاخان دەخۆنەوە بە تاقی تەنێ.»**

[حەیران، گەنجی سەربەمۆر / ١٨١]

٥٦ (٥٠) ○ **ئاخ لە دڵ**

حەسرەتدار، دەردەدار و ناکام. **«مردن گەلێک دەحبایەکی زەرەندەیە / لە پیر و لە جوانان ناپرسی / گەلێک جوانکەی دە وەکوو تۆ / دەچنەوە ژێرباری دە گڵی / بە ئاخ لە دڵی و بە بێخۆشی و نامرادی.»**

[حەیران، گەنجی سەربەمۆر / ١٨٩]

دوعا

ئاخ لە دڵ (٥٦)

٥٧ (٥٦) ⊡ **یا رەببی ئاخ لە دڵ نەبی**

دوعای ژنانە.

۵۸ (۵۰) ○ **ئاخ لە سەر ئاخ هەڵکێشان**

حەسرەت خواستنی لە رادەبەدەر لە سوێی کەسێک یا شتێک. «ئاخ لە سەر ئاخێ ئەما سەد جاران ئاخ لە سەر ئاخێ / ئەمن دوو ماچم دەس‌قەرزن یەکیان لە ژێر پەرەنگۆڵەی دەگواران / ئەوی دیکە لە ژێر پەرەنگی دە سەنجاخێ.»

[حەیران . وسێس شمنە]

۵۹ (۵۰) ☆ **ئاخ و ئۆخ**

ئاه و ناڵەی زیاتر لە جارێک.

۶۰ (۵۹) ○ **ئاخ و ئۆخ لێ‌بڕان**

۱) وێکەوتن و تێ‌هەڵدرانی زۆر. «هێندەیان کوتاین ئاخ و ئۆخمان لێ‌بڕا.» ۲) حەواردنی زۆر. «ئەوشۆ هێندممان تێ‌ئاخنی ئاخ و ئۆخمان لێ‌بڕا.»

۶۱ (۵۹) ○ **ئاخ و ئۆخ لێ‌بڕین**

لێدان و کوتانی زۆر. وەکوو هەڕەشەش دەکار دەکرێ. «بە خودای زەوت نەبی ئەوەندەت دەکوتم ئاخ و ئۆخت لێ‌دەبڕم.»

۶۲ (۵۰) ☆ **ئاخ و داخ**

ئاەوناڵەی تێکەڵ بە نیمچەگریان و کڕووزانەوە و زیاتریش لە جارێک.

۶۳ (۶۲) ○ **ئاخ و داخ پێ‌مان**

رەنج بە خەسار بوون. «... لە نیوەی رێدا بەجێ ما و لە سوێی ئەو نیوە و نیوەچڵی‌یە هەر ئاخ و داخی پێ‌ما.»

[شەڕەفنامە / ۶]

۶۴ (۵۰) ○ **ئاخ هەڵکێشان**

لە خەمان ئاخ و داخ کوتن. «ماڵ لە مەریوان، دڵ لە دەروێشان / مردن خۆش‌ترە لە ئاخ هەڵکێشان.»

[کانی مرادان / ۶۹]

‖ هاوتای ۵۸.

٦٥ (٥٠) ○ **به ئاخ و داخانەوە سەرنانەوە**

بە ناهومێدی و حەسرەتەوە مردن. «ئەجەل تۆکێت هێشت، کێت پاماڵ نەکرد / لەشی کێت بە داخ کۆی زووخاڵ نەکرد / کێهە مەجنوونت نەبردە شاخان / نەتکوشت ئاخری بە ئاخوداخان.»

[ئاواب]

---

٦٦ ئاخر

١) ئەنجام و دوایی کار. ٢) دوارۆژ. ٣) بۆ سەرکۆنە کردن. «چاکە، جا ئاخر کوا ئەوە کاری کردنی‌یە.» ٤) دوایین. ≠ هەوەڵ.

باوەڕ

ئاخر (٦٦)

٦٧ (٦٦) ○ **هەوەڵ شام و ئاخر شام.**

لە شامی بەوەلەد بووین، حەشر لەوێ دەکرێ و دەچینەوە وێ. = حاجی مەلا عەلی ئاغای لاچینی بوو، هەموو مڵکەکەی فرۆشت کوتی دەچمە شامێ.

مەسەل

ئاخر (٦٦)

٦٨ (٦٦) ✻ **ئاخری پیری جۆ بە تیری**

بە پیری تووشی لێ‌قەومان و دەست‌تەنگی بوون.

٦٩ (٦٦) ✻ **ئاخری عومرە و هەوەڵی کارێ**

١) بە پیری دەست بە کارێک کردن. «کوا تازە پێک‌دێ وەسڵی ئەو یارە / ئاخری عومرە و ئەوەڵی کارە.»

[مەلا غەفوور]

٢) بریتی لە نیزیک بوونەوە لە مەرگ و دەست پێ‌کردنی سوال و جوابی ئەو دنیا.

٧٠ (٦٦) ✻ **تاژی ئەگەر زۆری تێ‌بەردەی ئاخری لە راو دەکەوێ**

(تاژی بە راوی زۆر، دەغەڵ دەبێ.) ‖ هەر شتەی حەدد و سنوورێکی هەیە. ‖ هاوتای هەموو شتێک بە خوێ و خوێش بە مانا. کاسە ئەگە پڕ بوو لە سەری دەڕژێ. ٧٢ .

٧١ (٦٦) ✻ **ژن هەزار مەکری هەیە ئاخریان گریانە**

ژن ئەوەی بە مەکران بۆی بکرێ ئەوە دەیکا دەنا دەست دەکا بە گریانێ کە لە ڕاستی‌دا ئەویش هەر مەکرە.

٧٢ (٦٦) ✻ **سیرمەش زۆری لەبەریەک بکێشیێوە ئاخری دەپسێ**

هەموو شتێک حەدد و ئەندازێکی هەیە. ‖ هاوتای ٧٠.

٧٣ (٦٦) ✻ **سەت ساڵی بکەی بێگانەپەرستی ئاخری دێنی نشوستی**

ئەوی پشت دە خزم و ڕوو دە بێگانەی کا قەت پێ‌ناگا. «هەر کەس بکا بێگانە بە خوێش / کردی بە سەریا خۆڵ بە دەستی وێش / بێگانە وەکوو بوت بپەرستی / ئاخری و عاقیبەت دێنێ نشەستی.»

[مەلا مەغفور]

‖ بەم جۆرەش دێ: ئەوی بکا بێگانە پەرستی، ئاخری دێنێ شکەستی.

٧٤ (٦٦) ✻ **قەتار پێشەنگی کەر بێ، ئاخری بە تۆپینێ دەچێ**

لە کاتێک‌دا دەگوترێ کەسێکی نالایق جڵەوی کار یا دەسەڵاتی بە دەستەوە بێ. = وەزیری بەغدایە دەسەر کابرایەکی کوێری کرد "باز"ی بۆ بگرێ: دەنا نا لەو وڵاتەی نەمێنێ. کابرا بە کوڕەکەی کوت: ڕۆڵە! باز لە پایزێ‌دا گەرمێن و کوێستانێ دەکا، لەو حەفتەی‌دا بۆمان نەگیرێ پەرەوازە دەبین. بەڵێ کابرا کوێرە و کوڕە چوون دە سێپەوە. کوڕە کوتی: ئەها بابە پۆلێک هاتن. کوتی: کوڕم پێش‌قەتارەکەیان چێ؟ کوتی: بابە شەقارە. کوتی: نا ڕاو بەتاڵە. ڕۆژەودوا پۆلێکی دی هاتن، کوتی: بابە پێش‌قەتاری ئەوانە شاللوورە. کوتی: با ڕاو بەتاڵ بێ. بۆ سبحەینێ کوتی: بابە پێش‌قەتاریان "جرە گووخۆرەیە". کوتی: بابت بە قوربانت بێ "هۆیە و هەر ئەوڕۆیە" ڕاو خۆشە. دەستیان بە ڕاوێ کرد، قەت تاقیان دەرنەچوو.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاخر (٦٦)

٧٥ (٦٦) = **ئاخری شەڕان ئاشت بوونەوەیە**

لە کاتی ڕازی کردنی شەڕکەر بۆ ئاشت بوونەوە دەگوترێ.

٧٦ (٦٦) = **ئاخری غەمان بێ**

بۆ سەرەخۆشی بە سەحەب مردووی دەڵێن.

٧٧ (٦٦) ≈ **ئاخری هەر بستە قەبرێکە و دووگەزە جاو، ئەویش ئەگە خودا بە نەسیبت کا**

(بۆیە دەڵێن ئەگە خودا بە نەسیبت کا، چونکە ئیوایە دەسووتێن، ئیوایە دە ئاوێدا دەخنکێن و... ‖ گەز ئامرازێکی پێوانە و بەم شێوەیە ساز کراوە: دارێکی باریک و شووشیان داوەتە دەست دەستەپیاوێک ئەویش لە سەرێکی دارەکەوە دەستی بە پێوان کردووە. هەر بستێکی هاویشتو و رستە یا شێوە رستەیەکی کوتووە: «گەزێ - لەزێ - لە کوێ بووی؟ - لە چۆمی - کێ بری؟ - جۆڵا - بۆ چی؟ - بۆ جاوی - سەردڕ - بن دڕ - تێرە بگر - تێرە ببڕ.» لەو حاستەی بڕیویانە و بووە بەگەزێک.) ‖ یەکێک دەیڵێ ئەگەر باسی بەتەماحی و قڕنیسی و دەستپیسی کەسێکی بۆ دەکرێ. واتا بۆ کوێی دەبا؟

٧٨ (٦٦) ≈ **ئاخری هەر قەبری تەنگە**

«عومرێکی تووڕڕەهاتە، بێکەلک و بێسەباتە / ئاخری قەبری تەنگە ئەوی کە لورت و لاتە.»

[قابیل بێکەس]

- دەیکوت باڵووڵ هەرکەس زوڵمی لێکردبا چی پێ نەدەکوت، دەچۆ سەر قەبران دەیکوت: ئاخری هەر دێنیەوە ئێرە. ‖ **هاوتای چ شا بی و چ گەدا بی بەشت هەر گەزە جاوێکە.**

a ٧٨ (٦٦) ≈ **شەدە و دووپارە و گوڵگوڵ / ئاخری دەچنە بن گڵ**

مادامێکی هەمووی گیای مردنێین، ئەو هەمووە خۆ رازاندنەوە و خۆ تیفتیفە دانە بۆ چیە؟

٧٩ (٦٦) ≈ **هەوەڵ لە تۆ ئاخر لە وی**

بەو کەسەی دەڵێن ئەگە سڵاوی یەکێکی پێیە. «کا رەسوو زۆری لێدەپرسی و سڵاوی دەگەیاندی. - هەوەڵ لە تۆ و ئاخر لە وی.» (مەبەست سڵاوەکەیە).

زاراوە

ئاخر (٦٦)

٨٠ (٦٦) ○ **ئاخر خێر بوون**

١) پیاوێ کە کاروبار و ژیانی بە چاکی و خۆشی دوایی بێت. ٢) وەکوو تەوس و بە نیشانەی رازی نەبوون. لە کار و کردەوەی کەسێک نیگەران بوون. «ئاخیری خێر بێ.»

٣) کەسێ کە دوایی تەمەنی بە دینداری بەرێتە سەر. «سەری دانا لە سەر رێی تۆ بە شوێنی زولفی تۆدا چوو / وەفایی ئاخری خێر بێ دەمێکە بێسەروشوێنە.»

[وەفایی]

باوەڕ

ئاخرخێر (٨٠)

٨١ (٨٠) ○ هەوەڵ مەڕی مێگەل ئەگە نێری ببینێ، مێگەلەکە ئاخر خێر دەبێ.

دوعا

ئاخر (٦٦)

٨٢ (٦٦) ☒ ئاخر و ئاقیبەت خێر / بەخێر بوون

دوعای ژنانە، دە چاک و خۆشیشدا هەر دەیڵێن. پیاو دەڵێن ژن هەر ئەو دوعایەیان بەکار دێ، هەر بۆیە بە ئەمانەتداریەوە دەکاری دەکەن: «ژنان دوعایەکیان هەیە دەڵێن ئاخرت خێر بێ، ئەمن ئاخرم خێر نیە، خەڵک هەروا ناخۆشیان دەوێم، لەمێژە چەتەییم وەلاناوە کێ بڕوام پێدەکا.»

[میرزا / ٧١]

٨٣ (٦٦) ○ ئاخر وەخێر گەڕان

بڕ = ٨٠.

٨٤ (٦٦) ○ ئاخرشەڕ بوون

١) کەسێک کە لە دوایی تەمەنی خۆی و لە کاتی پیریدا دەستی کردبێتە کاری پێچەوانەی دین. «پیری ئاخر شەڕ وەتەنت فرۆشت / ئابڕووت گۆڕیەوە بە پڵاو و گۆشت؟»

[بێتوکوردستان / ١٦٤]

٢) بۆ دوعا لێکردنیش دەیڵێن. «رەبی پیرێژن بە رۆژێک بمری بەفر و باران بێ / قەبر هەڵقەنت کەری گاڕان بێ / یاسینخوێنەکەت ورچێکی لەڕ بێ / بەردی ئەلحەدت تەپاڵەی تەڕ بێ / رۆژی قیامەتێ ئاخرت شەڕ بێ.»

[کانی مرادان / ١٠٨]

٨٥ (٦٦) ○ **ئاخری عومر بوون و ترتڕەی قوون بوون**

بە پێچەوانەی عادەتی پێشوو، جووڵانەوە بە باری چاکەدا. «مامە سێنەم دەڵێ قوربانێ دەکەم. ـ حەجایب وەڵڵاهی وا هەر نیە، بە ضەوس ئاخری عومرێتی و ترتڕەی قوونێتی.»

٨٦ (٦٦) ○ **تڕی ئاخر کەندن**

١) مردن یا لە مردن نیزیک بوونەوە. «ئەرێ کا خدر هەر دیار نێ؟ ـ کا خدر تڕی ئاخری کەندووە، ئەوە سێ مانگە لە لاق پەڕیوە.» ٢) شکستی یەکجارەکی خواردن لە کارێکدا. «ئەرێ کاکە رەحمان دەگەڵ مەڕداری‌یە چی کرد؟ ـ جا چی کرد وەڵڵا تڕی ئاخری کەند، مەڕ قڕانی کرد قەت سەرێکی بۆ نەماوە.»

ڕێکەوەندەکان

ئاخر (٦٦)

٨٧ (٦٦) ☆ **ئاخرباز**

کۆترێک کە دەگەڵ نیزیک بوونەوە لە نیشتن بە تەقڵەلێدان هەڵدەستێتەوە.

٨٨ (٦٦) ☆ **ئاخربەر**

دوایین بەری وێنجە و کەوەر. ئی وێنجەی دپێوەرەشی پێ دەڵێن. ئاگاتە گوڵ کردن و کورتە باڵایە.

٨٩ (٦٦) ☆ **ئاخرزەمان**

دوایین قۆناغی ژیانی ئەم دنیایە.

باوەڕ

ئاخر زەمان (٨٩)

٩٠ (٨٩) ○ ئەگەر خۆشەویست چووە مێعراجێ تەماشای کرد بەرخێکی پیسە کە چەند مێگەلە مەڕی مشتن و هەر دمشیقاڕاند. خۆشەویست فەرمووی جوبرەئیل ئەوە چیە؟ گوتی: یا خۆشەویست ئەوە ئومەتی ئاخری زەمانێن ئەگە دنیایە بخۆن هەر قاڕەیان دێ.

٩١ (٨٩) ○ ئەگە ئێستر زا ئاخر زەمانە. ـ لە "کانی سێوێ" (دێ‌یەکی ناوچەی گەورکی مەهاباد) یەستر زاوە.

۹۲ (۸۹) ○ خەڵکی ئاخر زەمانێ ماڵەکەیان هەموو حەرامە و هەمووشی دە قوڕێ دەکەن (قوڕەکاری زۆر دەبێ).

۹۳ (۸۹) ○ لە ئاخری زەمانێدا هەر چی سێحرە پەیدا دەبێتەوە.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاخر زەمان (۸۹)

۹۴ (۸۹) = **ئاخرزەمانە**

دوایین قۆناغی ژیانی ئەم دنیایە ئاخر زەمانە. دەس‌پێ‌کردنی ئەو دەورەیان بە وەدی‌هاتنی هێندێک نیشانەی سەیرەوە بەستوتەوە. بەم پێیە ئەو دیاردانەی کە بە لای پێشینیانەوە پەسند نەبوونە (سەر و کەللە رووت کردن، سینگ و بەرۆک ئاوەڵا کردنەوەی ژنان و...) بە نیشانە ئاشکراکانی ئەم دەورانە لە قەڵەم دەدرێن و بە دیتن یا بیستنی شتێکی ئەوتۆ دەڵێن ئاخر زەمانە. «دەبێتە قیڕەی حاجیاغا: ئەی هاوار ئاخر زەمانەا نیشانەکەی هاتۆتەدی، مناڵی دەمڕووت و هەرزەکاری خۆم... لە رووم وەردەگەڕێتەوە و لاشی وایە ئەو لە من ئاگادارترە.»

[جابە - باوە، ۳۲]

۹۵ (۸۹) = **پێغەمبەری ئاخر زەمان**

هاواری دەکەنێ. یا پێغەمبەری ئاخرزەمان. «پێغەمبەری ئاخر زەمان / بە تۆن هێنا شادە و ئیمان / وشتر لە لات هاتە زمان.»

[فۆلکلۆر]

۹۶ (۸۹) ☆ **ئاخروئۆخر**

دوایی کارێک یا شتێک. «زستان ئاخروئۆخرێتی.»

۹۷ (۸۹) ☆ **ئاخری و ئاقیبەتی**

سەرەنجام، هەر.

۹۸ ئاخرەت

ڕۆژی قیامەت، هەستانەوەی پاش مردن.

زاراوە

ئاخرەت (٩٨)

٩٩ (٩٨) ○ دیدار / لێک دیدار ئاخرەت بوون

یەکتر نەدیتنەوەی دوو کەس بە هۆی نەمان یا بێسەروشوێن چوونی لایەک. «کاکە مەم دەڵێ: پێیان بڵێ گەردنم ئازاد بکەن / دەوڵەت زیاد و ماڵی ئاوا / لە تۆ دیدار ئاخرەت بووم / لە ئاهی دایک و بابم مەخسوودم نەبوو تەواوە.»

[بەیتی مەم و زین ، تـوحفە]

«بابان وێران خۆم، زمانم بە برین چێ، خۆ کەس بەڵەدیی بە چل پلەی حومانێ نیە / ئەمن ئەو پەڵپەم بۆ لە لاسی گرت؟ دەترسم لە لاسی ببمەوە بە دیدار ئاخرەتی‌یە.»

[بەیتی لاس و خەزاڵ ، ئەحمەدی لوتفی / ٩٢]

١٠٠ ئاخنین

پڕ کردن، تێپەستاوتن، بەو جۆرەی لۆکە یا خوری دەخرێتە ناو لێفە و دۆشەگ یا کەل‌وپەل دەخرێتە ناو هەمبانەوە. «کولانەی مریشکەکان چاک باخنە.» «هەر ئێستا گلۆێنەکە داخنم و دەست دەکەم بە نان کردن.»

[قامووس]

زاراوە

ئاخنین (١٠٠)

١٠١ (١٠٠) ○ بە چیلکە پووشکە دە کونگی کەسێک ئاخنین

بە جەفەنگ وەکوو هەڕەشە دەکار دەکرێ. «کوڕە لە خۆت گەڕێ، ئەوە خدری پێدەڵێن بە خودای بە چیلکەی پووشکەت دە کونگی داخنێ.»

١٠٢ (١٠٠) ○ دەمئاخنین

بێدەنگ بوون. «ئەرێ بۆ تاوێکی ئەو دەمت ناخنی؟»

a ١٠٢ (١٠٠) ○ کا دە پێستی سەری کەسێک ئاخنین

هەڕەشەیە.

١٠٣ (١٠٠) ○ **گوێ ئاخنین**

بێدەنگە لێ‌ڕاکردن لە باس‌وخواسێک، مەسەلەیەک یا ڕووداوێک. «ئەرێ بابەزین چی پێوەهێناوی؟ بە خودای جارێ گوێی خۆی لێ‌ئاخنیوە» «ئەرێ دەڵێم خوشکێ شتێکی نەکڕین؟ کچێ شتی چی؟ ئەخە وەڵڵاهی پیاو پێ‌ناوەستێ. گوێی لێ‌باخنە ڕەحمەت لە دینت.»

ڕێکەوەندەکان

ئاخنین (١٠٠)

١٠٤ (١٠٠) ☆ **ئاخنینەوە**

هەر بە مەعنای ئاخنین هاتووە بەڵام بۆ ئەو جۆرە شتانەی کە ماوەیەک لە ناو دەفردا بمێننەوە. «حەسەنی پیرەی هەموو ساڵێ چل پێستە پەنیری داخنیەوە.» «ئەو ساڵ دوو کووپە شیرێژمان ئاخنیوەتەوە.» [قاموس]

١٠٥ (١٠٠) ☆ **تێ‌ئاخنین**

ئاخنین لە سەرڕا بۆ خوار.

مەسەل

تێ‌ئاخنین (١٠٥)

١٠٦ (١٠٥) ✗ **مانگا ئەگە کونگی دڕا بە بەڵم تێ‌ئاخنین چا(ک) نابێ**

(بەڵم: کلۆشی هەرزن، ئەو بەشەی گیا کە لە گەنم و جۆدا دەیکوتن و دەبێتە کا.)

‖ ١) لە کاتێکدا دەکار دەکرێ کە کارێک یا قسەیەک کە نەدەبوو ببێ، بووە و کەس یا کەسانێک حەولی داپۆشین و نەدرکانی دەدەن، ئەگەرچی تازە کار لە کار ترازاوە. ٢) بریتی‌یە لە ڕەچاوکردنی ڕێگا چارەی نادروست. ‖ بەم جۆرەش دێ: وشتر قونگی دەدڕا، بەڵمیان دە زاری داخنی.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی

تێ‌ئاخنین (١٠٥)

١٠٧ (١٠٥) = **دەڵێی عیسا گرتوویە و مووسا تێی‌ئاخنیوە**

بە ئینسانی زۆر قەڵەو دەڵێن.

زاراوە

تێئاخنین (۱۰۵)

(۱۰۵) ۱۰۸ ○ **تێئاخنین**

لە مانای مەجازیدا لە رووی گاڵتە یا دڵگرانییەوە بۆ زۆر خواردن. ئەرێ دەرکت دەرێ بۆ هێندەی تێداخنی.

(۱۰۰) ۱۰۹ ☆ **هەڵاخنین**

۱) کەڵەکە کردنی شت بە سەر یەکدا، قەڵاپەچن کردن. ۲) پڕ کردنی دەفر یا هەرچێکی وەکوو دەفر بێ لە ژێرڕا بۆ سەرەوە. ≠ تێئاخنین.

[قاموس]

۱۱۰ ئاخوڕ

جێگایەک لە ناو پێگە و تاوڵەدا، بە خشت یا بەرد و قوڕ هەڵیدەبەستن. وەکوو قووڵکەیەک وایە کە هەندێ لە زەویی بەرز بێ، ئالیکی بۆ وڵاغ تێدەکەن، دەکرێ ریزێک بە تەنیشت یەکەوە هەڵبیەسترێن یا یەکی درێژووکە هەڵدەبەستن و چەند وڵاغی لە سەر ببەستنەوە.

[قاموس]

مەسەل

ئاخوڕ (۱۱۰)

(۱۱۰) ۱۱۱ ✕ **ئاخوڕی بۆ هەموو کەرێکی هەڵنابەستن**

هەموو کارێک بۆ ئەوەی نایێ سەرمایەی فکری و ماددی بۆ دابنێی.

(۱۱۰) ۱۱۲ ✕ **کابرا ئەسپی نەبوو ئاخوڕی بۆ هەڵدەبەست**

یەستا پێشەکیی کارەکەی جێبەجێ نەکراوە چاوەڕوانی ئاکامەکەیەتی. = کابرایەک قەرزی لە سەر یەکێکی بوو، هێندە چوو بوو هەراسی پێهەڵگرتبوو، هەر نەیدەدایە.

کەرێکی پێبوو کەرەکەی ئاوس بوو، دوو ئاخوڕی هەڵبەستن. ژنی کابرای قەرزدار گوتی: دوو ئاخوڕت بۆ چن؟ گوتی: ئەوە ئی کەرەکەی و ئەوەیانیش ئی جاشکەکەی. مێردەکەی هاتەوە گوتی: کوڕە دەستم بە دامێنتا ئەوە چیە تووشی هاتووین؟ خۆ یەستا جاشک دە زگی دایکیدایە ئاخوڕی بۆ هەڵبەستووە، بێنە پووڵەکەی دەیە.
▮ هاوتای نە ڕێسراوە، نە پێچراوە: جۆڵا شەقڵە شەقێتی / جۆڵا شەقڤەی دێ.

١١٣ (١١٠) ✱ **هەوەڵێ ئەسپەکەی بکڕە دوایە ئاخوڕەکەی هەڵبەستە**

هەتا موقەددەماتی کار پێکنەهێنی بیر لە ئاکامەکەی مەکەوە. **▮ هاوتای دەپێش‌دا جێ ڕمبەکەی بکەوە دوایە ڕمبەکەی بچەقێنە.**

١١٤ (١١٠) ✱ **لە ئاخوڕیش دەلەوەڕێ و لە توربێنێش دەخوا**

(حاڵەتی تەوسی هەیە.) **▮ بە دوو سەرە لە قازانجێیە. مەسەل بەم جۆرەش هاتووە: لە توورەکەش دەخوا و لە ئاخوڕیش دەخوا. ▮ هاوتای وەک کەری نێو جۆگە لە هەرتک لایان لەوەڕان.**

زاراوە

ئاخوڕ (١١٠)

١١٥ (١١٠) ○ **ئاخوڕبەرز**

بە پۆزوتوز بوون.

١١٦ (١١٠) ○ **ئاخوڕچەور**

سامان‌داری نان‌بدە.

١١٧ (١١٠) ○ **ئاخوڕ گۆڕین**

گوێزتنەوە لە جێیەک بۆ جێیەکی دی. «لە کن برایم ئاغای بۆم نەدمهات ئاحیلاج ئاخوڕم گۆڕی هاتمە ئێرە»

١١٨ (١١٠) ○ **ئاخوڕ لێ گۆڕان**

نەمانی سەرچاوەی گوزەرانی خۆش بۆ کەسێک کە بە مفتەخۆری بەڕێدەچێ. بە باری مەنفیدا دەکار و حاڵەتی تەوسی هەیە.

١١٩ (١١٠) ○ **پڕزئاخوڕ بوون**

لە لەوەڕ ترسانی ماڵات بە هۆی زۆردەبەر کرانی.

١٢٠ (١١٠) ○ **گوێلک فێرە ئاخوڕ بوون**

١) فێرە حیزی و داوێن‌پیسی بوون. ٢) عادەت گرتن بە سەرجێی کردن دەگەڵ ژن.

‖ هاوتای ١٩٠٠ .

١٢١ (١١٠) ○ **گوێلکی دوو ئاخوڕان**

بڕ = ١١٤ .

١٢٢ (١١٠) ○ **لە ئاخوڕی خوڵای / شای لەوەڕان**

١) بەکەیف بوون. ٢) بە بێ‌زەحمەت و کوێرەوەری بەڕێچوون. ٣) قەڵەو بوون. ٤) ئەوەی بە هەموو تەعامێک رازی نەبێ. «چاکە ئەلمان بۆ نایە سەر سفرەی. ـ لێی‌گەڕێ نیسکێنەی بە گەروو رۆناچێ؟ ئەوە لە ئاخوڕی شای لەوەڕاوە»

ڕێکەوەندەکان

ئاخوڕ (١١٠)

١٢٣ (١١٠) ☆ **میرئاخوڕ**

ئەوی بە سەر تەویلەی خان رادەگا. «بە نۆکەر و بە عەمربەر و بە کڵفەت و بە میرئاخوڕ و بە بەردەست و کارداری خۆی کوت زیندیناغا.»

[بەیتی سەعید و میر سێـوەدین . ئەحمەدی لوتفی / ٦]

---

١٢٤ ئاخـــۆران بخـــۆران

تێکەولێکە، کەس بە کەسی.

---

١٢٥ ئاخـــۆران زاخـــۆران

کەس بە کەس نەبوون. ‖ هاوتای ١٢٤ .

---

١٢٦ ئادار

شوێنەوار.

زاراوه

ئادار (١٢٦)

(١٢٦) ١٢٧ ○ **ئادار بە سەر پادارەوە نەمان**

ئاڵۆز و تێکەڵ بوون. خرا بوونی شتێک لە بنەڕەتەوە. «هەوری چڵکنی نالەبار وەها تەرت و تونا بوو کە ئاداری بە سەر پاداریەوە نەما.»

[شەرەفنامە / ١٣]

(١٢٦) ١٢٨ ○ **ئادار بە سەر پادارەوە نەهێشتن**

تێکوپێک دان. «نەیەڵن ئادار بە سەر پاداری ئەو دەربارەوە / چونکە دەیگوت نایەڵم ئاداری کورد پاداری کورد.»

[تاریک و روون / ١٢٤]

---

١٢٩ ئادار

شەشەمین مانگی ساڵ بە حیسابی سوریانی و سێیەمین مانگە بە حیسابی رۆمیی، ئاخر مانگی زستان بە حیسابی نەورۆز (٢١) رۆژی ئەم مانگە ومبەر خۆی ئەدات.
[قاموس]

مەسەل

ئادار (١٢٩)

(١٢٩) ١٣٠ ✕ **مانگی ئاداری، بەفر بباری هەتا گوێی داری، خۆ ناگری هەتا ئێواری**

تاووبان خۆشە و بەفر زوو دەچێتەوە.

١٣١ ئادەم

یەکەم ئینسانیی سەر زەوی و مێردی دایکە حەوایە.

مەتەڵ

ئادەم (۱۳۱)

۱۳۲ (۱۳۱) § دنیا بە چەرخ و فەلەک دەگەڕێ / بەرانە و دایکی مەڕێ

ـ ئادەم

۱۳۳ (۱۳۱) § سێحەبی وەلەدە و لە دایک و باب بەوەلەد نەبووە

ـ ئادەم

۱۳۴ (۱۳۱) § لێرەڕا تا مازەندەران / بپرسن لە ئاقڵ بە سەران / بەرخ مێ‌یـە و دایک بەران

ـ ئادەم

رێکەوەندەکان

ئادەم (۱۳۱)

a۱۳۴ (۱۳۱) ☆ بابادەم

بڕ = ۱۳۱. «لەو دەوری هەتا ئەو زەمـانی / لە بـابادەمی هـەتا ئـۆشـیرەوانـی / لە ئۆشیرەوانی هەتا جمجمە سـوڵتـانی / هـیچ کـەسم نـەدیوە وەک مـیرسێوەدیـن بەگی / نان‌بدە، سەغی، بداتەوە نانی.»

[بەپێی سەعید و میر سێـوەدین، ئەحمەدی لوتفی]

b۱۳۴ (۱۳۱) ☆ بنیادەم

نیـــان. ئادەمی.

مەتەڵ

بنیادەم (b۱۳۴)

c۱۳۴ (b۱۳۴) § سەرێکی هەیە و دوو دەست و پا / خولان دەخوا وەکوو دەعبا / هەستێ بە رێدا دەڕوا

ـ بنیادەم

مەسەل

بنیادەم (b۱۳۴)

d۱۳۴ (۱۳۴b) ⚹ **بنیادەم وەک مێشەی وایە**

راست و خواری تێدایە و هەموو جووری لێ‌هەڵدەکەوێ.

e۱۳۴ (۱۳۴b) ⚹ **کەس شەیتانی بە چاوی خۆی نەدیوە، شەیتانی بنیادەمی بنیادەمە.**

f۱۳۴ (۱۳۴b) ⚹ **لە بنیادەم هەڵدەکەوێ یەک بە هەزار**

مەسەل ئاواش دەکار دەکرێ: لە هیچ شتێکی یەک بە هەزار نێ، لە بنیادەمی نەبێ. بنیادەم یەک بە هەزارە.

«دەڵێن ڕەزا شاش وایە، کەس ئاوێرێ چاوی لێ‌بکا، ئەی مارێ، بنیادەم یەک بە هەزارە.»

[صبرا: ۶۱]

---

۱۳۵ ئادەمی

بەشەر.

مەسەل

ئادەمی (۱۳۵)

۱۳۶ (۱۳۵) ⚹ **ئادەمی تەیری بێ‌باڵە**

ئینسان هەر سەعاتەی لە جێ‌یەکی‌یە. «دەڵێن ئادەمی تەیری بێ‌باڵە / لە چۆل و چیا وێڵ و عەبداڵە / گا لە پێدەشتە، گا لە دەم یاڵە / ڕۆژێ دوور وڵات، ڕۆژێ لە ماڵە.»

[مەلا غەفوور]

۱۳۷ (۱۳۵) ⚹ **ئادەمی / ئینسان شیری خاوی خواردووە**

دەگەڵ حەیوان خاڵی هاوبەشی هەیە، بۆ بەقایە نابێ و... ‖ بڕ = a ۲۶۱۴ .

---

۱۳۸ ئادەمیزاد

بەشەر، ئەو گیان‌دارانەی لە ئادەم کەوتوونەتەوە.

مەسەل

ئادەمیزاد (١٣٨)

١٣٩ (١٣٨) ✱ **ئادەمیزاد لە دین دەبێ و لە خوێن نابێ**

ئینسان وا هەیە دینی خۆی لە بیر بکا، بەڵام تەعەسوبی خزمایەتی وەلا نانێ.

١٤٠ (١٣٨) ✱ **ئادەمیزاد وەک داسە، هەتا بیسووی تیژتر دەبێ**

تەئسیر وەرگرتنی ئینسان دەگەیەنی کە ئەوەندی دنەی دەی و بیبزێوی پتر دەهارووژێ.

---

١٤١ ئادی و بـۆدی

قسەی هیچەکە و پووچەکە. | هاوتای هاتەران پاتەران. هەللەق‌مەللەق.

---

١٤٢ ئارا دەگەڵ کەس / شتێک نەبوون / نەهاتن

دۆستایەتی و نێوان‌خۆشی. «خەبەری سیامەندی؟ ـ جا خەبەری چی، هێندەمان ئارا دەگەڵ یەک نیە.» «ئەوە بۆ ئیستکانەکەی بەلادا دەخەی؟ ـ وەڵڵاهی هێندەم ئارا دەگەڵ چا نێ.»

---

١٤٣ ئارا و قارا لێ‌هەڵگیران

نارەحەت بوونی زۆر بە هۆی ژان و ئێش و نەخۆشی یا خەم و پەژارە و خەیاڵاتەوە. «ژانی ددانم ئارا و قارای لێ‌هەڵگرتووم.»

---

١٤٤ ئارپە لێ‌بوونە جرپە

سەر لێ‌شێوان، تووشی دەردەسەری بوون.

---

١٤٥ ئارد

دەغڵ و دانەوێڵەی هاڕدراو.

داوودەرمان

ئارد (١٤٥)

١٢٦ (١٤٥) ❊ ئەگە منداڵی چکۆڵە بۆقژەی گرت دایک یا خوشک یا کەسێکی، ئەختێک ئارد دە بنی کاسەیەک دەکا و منداڵەی وەدوای خۆی دەدا، ئەگەریش ساوا بوو لە کۆڵیی قایم دەکا، حەوت دەرکان دەکا؛ مرتەقێ لە خۆ دەبڕێ و کاسەکەیان بۆ رادێڵێ، هەر ماڵەی تۆزێکی ئارد بۆ تێدەکەن. پاش ئەوەی ئاردی حەوت ماڵانی کۆ کردەوە، لە ماڵێ دەیگرێتەوە و دەیکاتە ئەنگوتکی چکۆڵە چکۆڵە و بە کۆڵەکە یا دیواری ماڵێیان دادەدا. هەر منداڵێک ئاوا سواڵی بۆ بکرێ دەرد و عەلەمی لێدەبڕێ.

کایە و گۆرانی

ئارد (١٤٥)

١٢٧ (١٤٥) ☏ **ئەمن دەخۆم ئاردی هەمبانێ / ئەتۆ بخۆ گووی پوور ئامانێ / ئەو دێیە بە من ئاوەدان بێ و بە تۆ وێران / ئەمن دەخۆم کولێران / ئەتۆ بخۆ گووی گا و گێران / ئەمن دەخۆم برێشکان / ئەتو بخۆ ئەسپێ و رشکان / لە سەر بەردێکی پانە / خودا بتکا بێئیمانە / لە سەر بەردێکی تەڕ تەڕ / خودا بتکاتە سلە مەڕ**

▌ دوو منداڵ بەرانبەر بە یەک دادەنیشتن ئەو بەندانەیان دەکوتەوە. دیارە ئەوە زۆرتری بە بەرەوە بووە. ئەوی بەزیا دەبوو دێی بە وی دی بەخشیا.

مەتەڵ

ئارد (١٤٥)

١٢٨ (١٤٥) § **ئاردە ئاشی نەدیوە / دارە تەشوێی نەدیوە / کراسە دەرزی نەدیوە**

– سجوور

مەتەڵ بەم جوورەش هاتووە: **داری تەشوێ نەدیدە / ئاردی ئاش نەدیدە / کراسی دەرزی نەدیدە**

١٤٩ (١٤٥) § **ئاردی بێژراوە / هێڵەگی نەدیتراوە**

ـ بەفر

١٥٠ (١٤٥) § **زاری لە پشتی / بۆخۆی لە بەردی / هێزی لە ئاردی**

ـ ئاشی ئاوێ

١٥١ (١٤٥) § **مردووی بەپێوە / پەڕۆی بە قوونیەوە**

ـ کەسووی ئارد

مەسەل

ئارد (١٤٥)

١٥٢ (١٤٥) ⌘ **ئاردی خۆراسانێ و ترِی هەمەدانێ**

کوێی بە سەر کوێوەیە؟ = ژن و پیاوێک لە خۆراسانێ بوون. ژنە دەستپیس بوو، ئاردی لە ماڵێ بڕیبوو، پیاوە گوریسی گەیشتە هێچکان و لە ژنەی وەجواب هات؛ ژنە کوتی: چت لێوەشێرم پیاوەکە خەتای ئەو کۆنە فرتوڵەی خوشکتە! کابرا کوتی: جا ئەو بڵێ چی؟! کوتی: وەڵڵا حەسڵ! چۆن بڵێ چی؟ دێڵە حیبلیس لە هەمەدانێ ڕۆژێ هەر دەترِێ، دەگەڵ ترِینی ویش ئاردەکە لێرە کەم دەکا! کابرا هێنای تەندووری نێڵ دا، ڕۆبۆ تاوەی و لە سەر کولانەی داینا و دوو هێلکەی وێ گێرا. ژنە کوتی: بیسمیللا! ئەوە شێت بووی پیاوەکە؟! کوتی: بۆ شێت بووم خەریکم هێلکەوڕۆنی ساز دەکەم. کوتی: ئەخر کوا ئاورت؟ کوتی: ماڵت نەشێوێ ئەو تەندوورەم ئاوا نێڵ داوە هێشتا دەڵێی کوا ئاورت؟ ژنە کوتی: جا ئەخر پیاوی چاک ئاوری تەندوورێ بە هێلکەوڕۆنی بانی چی؟ پیاوەش کوتی: ئەدی بە قوربانت بم ئاردی خۆراسانێ بە ترِی هەمەدانێ چی؟! ‖ **هاوتای هەمزە بە هەباسی چی؟ ترِ بە تەورداسی چی؟ چی بە سەر چیەوە؟**

١٥٣ (١٤٥) ⌘ **مێرد ئەگەر لە ژنێ لە بیانوو بوو دەڵێ: ئەگەر ئاردی دادەبێژی قوونێ / قوونان دەبزێوی**

لە بیانوو بوون و بەهانە پێ گرتن. «پیاو ئەگەر لە ژن لە بەهانە بێ / کارەکانیشی عاقڵانە بێ / پێی دەڵێ ئەگەر ئارد دادەبێژی / خۆت بۆ با دەدەی؟ تۆ مەگەر گێزی؟»

[مەلا غەفوور]

زاراوە

ئارد (١٤٥)

١٥٤ (١٤٥) o **ئارد دە بەرە دۆی خۆ کردن**

(بەرەدۆ : کووپەی گەورەی چەند هەنگڵ: دۆی تێدەکەن.) ‖ لە خۆ تێکدان، زەرەر لە خۆ دان. قسە بۆ خۆ یا خزم و کەس ساز کردن. ‖ هاوتای ١٥٧

١٥٥ (١٤٥) o **ئاردی خۆ دابێژتن و کەپەکی خۆ رشتن**

کار مەیسەر بوون. «کوتم ئەوە وێنەی کێیە؟ قسەکەی بڕی، چاوی لە چاوم کرد و کوتی: هەتیوە شەیتانە ئاردی خۆت بێژتووە، کەپەکت هێشتووە، لە چاوانت را دەزانم ئاشقی...»

[هاوارمەدە / ١٦٨]

‖ هاوتای ٢٥٣٩ .

١٥٦ (١٤٥) o **ئاردی نێو دڕوان**

پرش و بڵاو. «لەشکری شاوێردی خۆی نەگرت و رای کرد و هەر کەسە لەو رۆژەدا ببووە دزی گای خۆی و وەک ئاردی ناو دڕکانیان لێهات.»

[چێشتی مجێور / ١٢٠]

١٥٧ (١٤٥) o **خۆڵ دە دۆی خۆ کردن**

بڕ = ١٥٤ .

١٥٨ (١٤٥) o **لە نێوان دوو بەردان ئاردێکی ورد ویستن**

١) لە کەسێک لە بیانوو بوون. ٢) عەزم جەزم کردن و سوور بوون لە سەر شتێک. ٣) لە شەڕ و کێشەدا لە قازانجی خۆ گەڕان.

١٥٩ (١٤٥) **ئارداوی**

ئەوی گیانی بەئارد بووبێ.

مەسەل

ئارداوی (١٥٩)

١٦٠ (١٥٩) ⁎ **ئارد بە ئارد، دەست ئارداوی**

بە قەرز دان منەتی پێ ناوێ، ئەوەی داوای قەرزێ دەکا دەیڵێ واتە وەک ئەوەیە

ئارد بە قەرز بدەی و ئارد وەرگریەوە لەو نێوەیدا دەست بەئارد دەبێ و ئیلەڵلا، ئەدی منەتەکەی دەکوێدایە؟

۱۶۱ (۱۵۹) ✱ **قەرز بە قەرز دەست ئارداوی**

بڕ = ۱۶۰.

۱۶۲ (۱۵۹) ✱ **سەی سپی دەتەکێنێ دەڵێ رەنگە ئارداوی بێ**

زۆر نەدارە. | هاوتای بۆ نانی رەسەی دەکەوێ. سواڵی لە قوونی سەی دەکا.

| بڕ = ۱۶۴ و ۲۳۶۶ و ۲۵۷۹.

زاراوە

ئارداوی (۱۵۹)

۱۶۳ (۱۵۹) ○ **شانی خۆ ئارداوی کردن**

تۆمەت بە خۆ کردن، کارێکی نەکردوو خستنە ئەستۆی خۆ.

۱۶۴ (۱۵۹) ○ **کلکی مشک دە ماڵە کەسێکدا ئارداوی نەبوون**

بریتی‌یە لەوپەڕی هەژاری و نەداری کەسێک. | هاوتای ماڵی لە کەروێشک نێی تاجی نایگاتێ. نێوماڵیی کورسی‌یە و چوارپێی سەیە. | بڕ = ۱۶۲.

۱۶۵ (۱۵۹) ☆ **ئارداوێژ**

۱) کاری فڕێ دان و هاتنە دەری ئارد لە نێوان دوو بەرداشی ئاشەوە. ۲) لێوارە بەرداش لە گەڕان کە ئارد دەهاوێژێتە ناو قوڵکە.

زاراوە

ئارداوێژ (۱۶۵)

۱۶۶ (۱۶۵) ○ **ئارداوێژ**

گفتوڵفت، دم و راوێژ. «حەمەی بەیتان بەیتبێژێکی ئارداوێژ خۆش بوو.»

۱۶۷ (۱۴۵) ☆ **ئاردکێش**

ئامرازێکە وەکوو بێڵ و خاکەناز.

۱۶۸ (۱۴۵) ☆ **ئارد ماڵک**

[ئارد + ماڵ (ماڵینەوە) + ئک]، ئامرازێکە، تۆپەڵی پەڕۆ و پاڵ، پاش تەواو بوونی

کاری ئاش و راوەستانی، دەور و بەری بەرداشەکانی پێ دەماڵنەوە و خاوێنی دەکەنەوە. «لە ناوچەی محاڵ چونکە زۆر جار کەوڵە بەرخی تێوناخن دەکەن، کەوڵە بەرخیشی پێ دەڵێن.»

[سەلاح ئاشتی]

١٦٩ (١٢٥) ☆ **ئارد و رۆن**

میوانی، چێشتێکە لە ئارد و رۆن ساز دەکرێ، خواردنی ژنی زەیستانە.

١٧٠ (١٢٥) ☆ **ئاردبارە**

بەشە ئاردێک کە ئاشێر بۆ هەر بارێک کەمێکی بە خۆشی خۆی بە ئاشەوان دەبەخشێ.

١٧١ (١٢٥) ☆ **ئاردە برنج**

برنجی هاڕاوە.

١٧٢ (١٢٥) ☆ **ئاردەبێژ**

شتێ زۆر ورد هاڕابێتەوە.

---

١٧٣ (١٢٥) ☆ **ئاردەتوو**

تووی وشک کراوی هاڕدراو.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاردەتوو (١٧٣)

١٧٤ (١٧٣) ≈ **وەک ئاردەتوو**

بۆ شتی شیرن و بەتامی دەڵێن. «شیرینی دەڵێی ئاردەتووی / دادبەستۆ دەگەڵ ڕەسووی / بە دندووکێ پێوە بووی.»

[ڕەسووڵی نادری]

---

١٧٥ (١٢٥) ☆ **ئاردە جۆ**

هاڕاوەی جۆ.

١٧۶ (١٢٥) ☆ **ئاردەشێلە**

هەویری زۆر شل و ئاوەکی.

داب

ئاردەشێلە (١٧۶)

١٧٧ (١٧۶) ♎ رۆژێک پێش بووک گوێستنەوە برازاوا دەچێتە ماڵە بـووک و هـەتا سـبحەینەکـەی لە وێ دەمێنێتەوە. لەو ماوەیەدا دوو سێ قۆشمەی ماڵی بووکێ هـەر بـە دوایـەوە دەبن ـ جاروبارمش خەڵکی لاوە ـ هەتا ئەگەر بـۆیـان هـەڵکـەوێ ئـاردەشێڵەی دە قوونێ هەڵسوون. ئەوە جوورێک سووکایەتی‌یە و زۆری هەڵلا لە سەر ساز بووە.

---

١٧٨ (١٢٥) ☆ **ئاردەڵووکە**

١) ئاردێ کە لە ناو قووڵکەی ئاش دەمێنێتەوە. «کاسە بۆیە لازمە تا ئاردەڵووکی دەر بدا / سەوڵی بۆیە لازمە نەک جۆگەلەی بیبا بە تاو.»

[ئاڵی]

٢) جۆرێ بەفرە، کلووی وردە کە دەستی لێ‌بدرێ وەکوو جـوورەکـانی تـری بـەفر دەست تەڕ ناکا و بە هاسانیش توپەڵ نابێ.»

[قامووس]

١٧٩ (١٢٥) ☆ **ئاردەمشار**

وردەی دار، بڕەی مشار، بڕەی دار.

١٨٠ (١٢٥) ☆ **ئاردە نۆک**

هاراوەی نۆک.

١٨١ (١٢٥) ☆ **ئاردەوا**

پەڵوولە، شۆرباوی ئارد و گەنم.

١٨٢ (١٢٥) ☆ **ئاردەوارە**

ئاردەبارە.

١٨٣ (١٢٥) ☆ **ئاردی بەهاروو**

ئاردی ئەو گەنمەی کە بەهاران دادەچێندرێ و جگە لە نان هەرشتە و شتی واشی لێ دێ.

مەسەل

ئاردی بەهاروو (١٨٣)

١٨٤ (١٨٣) ✱ **ئاردی بەهاروویە هەموو نانێکی لێ دێ**

هاچەر فەرانسەیە، بۆ هیچ کارێ دانامێنێ. «زۆر عالم، زۆر کورد، شاعیر، ئیتر وەک ئاردی بەهاروو بۆ هەموو شت دەبوو.»

[جێشنی مجێور / ٣٩]

---

١٨٥ (١٢٥) ☆ **ئاردی هەشتەرخان**

«هەشتەرخان حاجی تەرخانە کە بە رووسی "ئاستەرخان"ی پێ دەڵێن، ئەویش شارێکی بەندەری‌یە کە لە لێواری چۆمی «ڤۆڵگا»، لە لێواری زریای «خەزەر» و باشووری رۆژئاوای «کراسنی‌یار» هەڵکەوتووە. عەبدوڵڵا موستەوفی سەبارەت بە چۆنیەتی نێودێر بوونی «ئاردی هەشتەرخان» دەڵێ: «ساڵی ١٢٨٨ای کۆچی مانگیی، قاتی و قڕی هەموو ئێرانی داگرتبوو... مەزندەی نان کە لە سەرەتای ١٢٨٧دا لە یەک مەنی حەوت شایی هەوراز نەدەچوو مەنی گەیشتە «قڕان»ێک. لە زستانی ساڵی ١٢٨٨دا نرخی نان بوو بە مەنی پێنج قڕان (واتا پازدە شازدە بەرابەری مەزندەی ئاسایی خۆی) هەتا چاریان ناچار دەستەوداوێنی عرووسان بوون و بەم چەشنە و رەنگبێ بۆ یەکەم جار ئاردی رووسی هاتە ئێران و چونکە رێگای هاتوچۆیەکەی بە «حاجی تەرخان»دا بوو بە ئاردی حاجی تەرخان (هەشتەرخان) نێوبانگی دەرکرد.»»

[کوچە / ٣١٤ و ٣١٥]

١٨٦ (١٢٥) ☆ **بەرەئارد**

پێنج شەش کیلۆ ئارد دەبێ. «ئاچمە ئاشی حەوتاشان (دەبەر ماڵی یاڵەمەری دابوو) هەتا ئێوارێ دوو بەرە ئاردان داناهێنێ.»

١٨٧ ئارەزوو

١) ئیشتیای خواردمەنی. «بە ساڵ گۆشتی نەخۆم ئارەزووی ناکەم» ٢) ئیشتیای دیتنی کەسێ. «ئەرێ ئەوە بۆ بوویە کوڵەکەزیزە بە خودای لەمێژە ئارەزووت دەکەم» ٣) ئاوات. «لەمێژە بە ئارەزووی ئەو کتێبەم» ٤) ویستی هەر شتێک بە خەیاڵ، مەیل، ئیشتیا، تاسە، هیوا.

باوەڕ

ئارەزوو (١٨٧)

١٨٨ (١٨٧) ○ ئەوی بتوانێ دەرزی دە گێژەڵوکەی هاوێ هەر ئارەزوویەکی بیکا دێتە دی.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئارەزوو (١٨٧)

١٨٩ (١٨٧) ≈ **تەماح و ئارەزوو دە ئینسانادا پیر نابن.**

١٩٠ (١٨٧) ≈ **جۆگە بە ئارەزووی خۆی دەڕوا**

کار بە زۆری جوور نایە و نابێ پێتوابێ هەموو شتێک دەبێ بە دڵی تو بێ. «دنیا بە کەیفی تۆ ناگەڕێ. جۆگە بە ئارەزووی خۆی دەڕوا چۆنی پێ خۆشە وا دەکا. جا ئەتۆش پێت خۆش دەبێ یا ناخۆش کەیفی خۆتە»

ڕێکەوەندەکان

ئارەزوو (١٨٧)

١٩١ (١٨٧) ☆ **ئارەزوو کردن**

هەست کردن بە ئیشتیای شتێک یا کەسێکی تر.

---

١٩٢ ئارەق / ئارەقە

تراوێکە لە ئەنجامی گەرمای ماددی، سروشتی یا دەستکرد، یاخۆ کارەساتێکی نەفسی (وەکوو تووڕە بوون)، یا ماندوو بوونی لەش: لە کۆمەڵێ گریمانە (غدە) کە لە ناو پێستی لەش دان و ژمارەیان دەگاتە دوو میلیۆن، لە کونە وردیلەکانی پێستی

لەش دێتە دەر. لە کاتی نەخۆشی‌دا نەبێ ئارەقی لەش وەکوو ئاو بێ‌ڕەنگە، ئارەقی هەر جێگایەکی لەش بۆنێکی تایبەتی هەیە کە دەگەڕێتەوە سەر وجوودی ترشی کیمیایی (ئەسید = حامض) لە ناو ئارەقەدا. ۹۹٪ی ئارەق ئاوە و باقی ماددەی کیمیایی مەعدەنی و ئەندامی‌یە کە لە هەمووان گرینگ‌تر یوورەیە. ئینسانی باڵق لە سەعاتێکدا ۳۰ ـ ۴۰ گرام ئارەق دەکات، ئارەق کردن دەبێتە هۆی پاک بوونەوەی خوێن لە خڵتوخاڵ. ئارەقە، عەرەق.

[قاموس]

باوەڕ

ئارەقە (۱۹۲)

(۱۹۲) ۱۹۳ ◇ لە وەختی قەبر هەڵقەندنی‌دا ئەگە ئارەقەی بکەی لەشیشت پیس بێ خاوێن دەبێوە (هێندە خێرە).

مەسەل

ئارەق / ئارەقە (۱۹۲)

(۱۹۲) ۱۹۴ ✻ **ئارەق / ئارەقە نەڕێژی شیرنی ناچێژی**

بێ‌حەول‌وەدەول بە ئاکام ناگەی. | **هاوتای دەستی ماندوو لە سەر زگی تێرە. نەکێشی ڕەنجی نابینی گەنجی. خودا بۆ کەس دە کولانەی ناکا.**

زاراوە

ئارەقە (۱۹۲)

(۱۹۲) ۱۹۵ ○ **ئارەقە لە سەر شتێک کردن / ڕشتن**

ڕەنج و زەحمەت کێشان و خۆ ماندوو کردن. «کا حەمەد وای قوچاندووە بە حەزرەتی قادیسیش تەمنێکی لە چەنگ نایەتە دەر. ـ وەڵڵاهی ناهەقیشی نیە. هێندی ئارەقە لە سەر ڕشتووە مەگە خودا بزانێ.»

(۱۹۲) ۱۹۶ ○ **ئارەقە بە شتێکەوە کردن / نەکردن**

کوێرەوەری دیتن یا نەدیتن بۆ کارێ. «هیچ کەس دڵی نەو مامەی منی نیە بە خودای هەچی داوای لێبکا دەستی ناگێڕێنەوە. ـ جا بۆ دەگێڕێتەوە ئیدی هێندی ئارەقە پێوە کردووە...»

(۱۹۲) ۱۹۷ ○ **ئارەقە ئیشک بوونەوە / نەبوونەوە**

حەسانەوە / نەحەسانەوە. «دیواری حەسارەکەم دانا ئێستا ئارەقەم ئیشک نەبۆوە زگی دا و رووخا»

(۱۹۲) ۱۹۸ ○ **ئارەقە بە کەسێک کردن**

۱) خەجاڵەت و تەریق کردنەوە. ۲) ترساندن و توقاندن. ۳) پارە ئەستاندن لە کەسێ بە نیوە زۆر و نیوە خواهیشت.

[قاموس]

(۱۹۲) ۱۹۹ ○ **ئارەقە کردن**

خەجاڵەت بوونەوە.

(۱۹۲) ۲۰۰ ○ **ئارەقە لە گوێزینگی کەسێک تکان**

زۆر ماندوو بوون. «هێند هیلاک بوو ئارەقەی لە گوێزینگی دەتکا»

(۱۹۲) ۲۰۱ ○ **ئارەقە لێ سارد بوونەوە**

باپەڕ بوون، بە لەشی گەرم و ئارەقاوییەوە چوونە بەر هەوای ئازاد و نەخۆش کەوتن. «ئەسپەکەت زۆر ڕەتاندووە ئەختێکی بگێڕە با ئارەقەی لێ سارد نەبێتەوە»

(۱۹۲) ۲۰۲ ○ **ئارەقەی رەش و شین دەردان / دەر کردن**

زۆر ماندوو بوون بە ئیش یا قسە و کاری فیکرییەوە.

(۱۹۲) ۲۰۳ ○ **بێئارەقە رزگار بوون**

بێ زەحمەت و کوێرەوەری و ماندوو بوون لە جێیەک / کارێک / قۆناغێک رزگاری هاتن.

(۱۹۲) ۲۰۳ھ ○ **گیان / بەدەن وەسەر ئارەقە گەڕان**

بڕ = ۹۶۸ .

(۱۹۲) ۲۰۴ ○ **نێو چاوانی کەسێک ئارەقە کردن**

کار کردن، ماندوو بوون، حاڵەتی تەوسی هەیە و بە باری مەنفیدا دەکار دەکرێ.

ڕێکەوەندەکان

ئارەق / ئارەقە (۱۹۲)

(۱۹۲) ۲۰۵ ☆ **ئارەقاوی**

ئەوی گیانی بە ئارەقەی تەڕ بووبێ.

(١٩٢) ٢٠٦ ☆ **ئارەقگیر**

١) پارچە لبادێکە لە ژێر زینەوە لە ئەسپ دەکرێ و ئارەقەی هەڵدەمژێ.
٢) کراسێکی تەنکە لە بن لیباسی دمبەر دەکرێ.

(١٩٢) a٢٠٦ ☆ **ئارەقچن**

کڵاوێکە لە کەتانی سپی.

(١٩٢) b٢٠٦ ☆ **مردە ئارەق**

ئارەقی دەمی مەرگ.

٢٠٧ ئارەق

١) خواردنەوەیەکی ئاڵکوڵدارە، ٧٠ ـ ٥٠٪ ئالکوڵی تێدایە، خواردنەوەی، پیاو سەرخۆش دەکا. ٢) جەوهەری هەندێ گژ و گیایە کە بە شێوەی تایبەتی و بۆ مەبەستی جیا جیا ئەگیرێ.

[قاموس]

زاراوە

ئارەق (٢٠٧)

(٢٠٧) ٢٠٨ ○ **بە بێئارەق مەست بوون**

کاری سووکە کردن. «باسی وی هەر مەکە بە بێئارەق مەستە»

ڕێکەوەندەکان

ئارەق (٢٠٧)

(٢٠٧) ٢٠٩ ☆ **ئارەقخۆر**

ئەوی ئارەق دەخواتەوە.

باوەڕ

ئارەقخۆر (٢٠٩)

a ٢٠٩ (٢٠٩) ◇ ئەو کەسەی ئارەقخۆر بێ، میزی منداڵە ساواکەشی گڵاو دەبێ و وەهەر کەس کەوێ لە نوێژی دەبا.

---

٢١٠ (٢٠٧) ☆ **ئارەقی جاترە**

ئەو ئارەقەی لە جاترە دەگیرێ.

داوودەرمان

ئارەقی جاترە (٢١٠)

٢١١ (٢١٠) ✲ بۆ ژانە زگ یەکاویەکە.

٢١٢ (٢١٠) ✲ بۆ دڵ هەڵەنگووتنێ دەناڵێ.

---

٢١٣ ئاڕاییش

١) رازاندنەوە. ٢) جوان و رێکوپێک کردنی شتێک یا کەسێ. ٣) خشڵ و ئەسپابی جوانی بە خۆوە کردن.

[قاموس]

زاراوە

ئاڕاییش (٢١٣)

٢١٤ (٢١٣) ○ **حەوت قەڵەم خۆ ئاڕاییش دان**

خۆ جوان کردنی ژنان بە حەوت جۆرە داوودەرمان: ١) خەنە. ٢) رەنگ. ٣) کل. ٤) سووراو. ٥) سپیاو. ۶) خاڵ. ٧) میل.

٢١٥ (٢١٣) ○ **خۆ ئاڕاییش دان**

خۆ جوان کردن، خۆ رازاندنەوە (بۆ ژنان).

ڕێکەوەندەکان

ئاڕاییش (۲۱۳)

۲۱۶ (۲۱۳) ☆ ئاڕاییش کردن

بڕ = ۲۱۳.

---

۲۱۷ ئازا

۱) گورج، چالاک و توندوتۆڵ. ۲) ساغ و بێعەیب. ۳) ئەندامی لەش.

دوعا

ئازا (۲۱۷)

۲۱۸ (۲۱۷) ☒ **ئازا و رزگاری ماڵە خودای بوون / نەبوون**

دوعای دایکانە، ئەگە لە عەولادی رازی بوو بۆی دەکا و دمنا لێیدەکا. «رۆڵە ئازا و رزگاری ماڵە خودای بی»

سوێند

ئازا (۲۱۷)

۲۱۹ (۲۱۷) ♦ **بەو قوڕئانەی / قوڕحانەی ئەگە مەردی ئازای لێدەگەڕێتەوە...**

مەردی ئازا سوێند بە قوڕئانێ ناخوا و لێی دەگەڕێتەوە.

مەسەل

ئازا (۲۱۷)

۲۲۰ (۲۱۷) ✠ **ئازا جارێک دەمرێ، ترسەنۆک رۆژێ جارێک**

ترسەنۆک بە هەر ناڕەحەت و گرفتێک، دەمرێ و دەژێتەوە.

۲۲۱ (۲۱۷) ✠ **حیز و ئازا پێکهاتن، هەر دوو وەک یەک / سەربەسەر هاتن**

ئینسانی باش ئەگە دەگەڵ ئینسانی هیچەکە و خوێڕیلە هەستان و دانیشتی

بێ، دەچێتە ریزی وی. «چاکی کوێیەا ئەگە چاک بایە هاموشۆی ئەو خوێریەی نەدەکرد. حیز و ئازا پێکهاتن هەر دوو...»

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئامالڕستەیی

ئازا (٢١٧)

٢٢٢ (٢١٧) ≈ **ئازا ئازا**

بۆ دنەدانی منداڵی تازە پێ گرتوو دەیڵێن هەتا لە سەر پێ راوەستێ و زوو پێهەڵگرێ.

زاراوە

ئازا (٢٢٢)

٢٢٣ (٢٢٢) ○ **ئازا ئازا کردن**

سەرەتای پێ گرتنی منداڵ. «کوڕەکەی ئازا ئازای دەکا.»

٢٢٢ (٢١٧) ≈ **ئازا لە قوڵاغێ / لە وەندەی**

(قوڵاغ : بەڵگەی حەیوانی ون بوو کە دەبێ شوان نیشانی بدا.) ‖ ئەوەندەی نامێنێ. خلاس دەبێ. «کاکە هەنگوینی شانەم هەیە بەیانی زوو خۆت دەگەێنێ چاکە، دەنا ئەو ئاجوول باجوولانە پێبزانن هەتا ئێوارێ ئازا لە قوڵاغێ.» ‖ هاوتای تاپۆ بوون. لێس دران.

a ٢٢٤ (٢١٧) ≈ **ئازای ئەندامم / بەدەنم کاوەکاوێتی**

هاوتای b ٢٢٤. ‖ بڕ = ١٥٢٧.

b ٢٢٤ (٢١٧) ≈ **ئازای ئەندامم / بەندەنم دەڵێی دە زاری ماراندایە**

هێندم گیان دێشێ. ‖ بڕ = a ٢٢٤ .

c ٢٢٤ (٢١٧) ≈ **ئازای قسان، کوڵەواری دەستان**

بڕ = ٦٧٠ .

٢٢٥ (٢١٧) = **کێ ئازایە / دەوێرێ بڵێ لەل**

کێ زاتی هەیە قسان بکا. «بەراستی مەلهوڕێک بوو دوژمنی گەل / لەبەر ئەو نەیدەوێرا کەس بڵێ: لەل.»

[گریک و روون / ٢٢٢]

زاراوە

ئازا (٢١٧)

٢٢٦ (٢١٧) ○ **گەردن ئازا بوون / نەبوون**

«کوتی: وەفا لێم دیدار ئاخرەت بوو ئەگە ماوە گەردنی ئازا بێ ئەگە نەشماوە گەردنی ئازا بێ.»

[بەیتی میشەر و وەفا . ئەحمەدی لولقی]

‖ بڕ = ٢٢٧ .

---

٢٢٧ (٢١٧) ○ **گەردن ئازا کردن / نەکردن**

بۆ چاوپۆشی کردن لە مافی ماددی یا مەعنەوی دەکوترێ. «کاکە مەم دەڵێ پێیان بڵێ گەردنم ئازا بکەن؛ دەوڵەت زیاد و ماڵی ئاوا.»

[بەیتی مەم و زین . نسوحفە]

باوەڕ

گەردن ئازا کردن (٢٢٧)

a ٢٢٧ (٢٢٧) ◇ ئەگەر زوو گەردنی مردوو ئازا بکەی خەونی پێوەنابینی.

---

٢٢٨ (٢١٧) ○ **خۆ ئازا کردن**

خۆ نەترس پیشان دان، کارێکی وا کردن کە خەڵک هەست بە جەربەزەیی بکەن.
«وەرە دانیشە هێندە خۆتمان لێ ئازا مەکە.»

[قاموس]

۲۲۹ (۲۱۷) ○ **وەک گوێزی ئازا بوون / لێ‌هاتنەوە**

(گوێزی ئازا ئەو گوێزەیە ئەگە بێ نارەحەتی و بە ئازایی لە توێلک دێتە دەر. ≠ ۱) کوێرە گوێز. ۲) گوێزی خانمان: کە خلنم بەکاوەخۆ و بە دەرزی کاکڵی دەردێنن.) ‖ ساغ و سەلیم بوون / بوونەوە.

ڕێکەوەندەکان

ئازا (۲۱۷)

۲۳۰ (۲۱۷) ☆ **ئازایانە**

وەکوو ئازایان.

۲۳۱ (۲۱۷) ☆ **ئازایەتی**

نەترسان، غیرەت.

---

۲۳۲ (۲۱۷) ☆ **ئازایی**

۱) ئازایەتی. ۲) ڕزگاری و ئازادی.

مەسەل

ئازایی (۲۳۲)

۲۳۳ (۲۳۲) ✗ **جاری وایە هەڵاتن ئازایی‌یە**

شەڕ ئەگە بوو بە خۆتڕینە دەبێ لەبەری هەڵێی. ‖ مەسەل ئاواش دەکار دەکرێ: **جاری وایە هەڵاتن دەس‌کردنەوەیە.**

۲۳۴ (۲۳۲) ✗ **کوڕێک بە بابی کوت کەروێشک لە گیشەکەمان‌دا هێلانەی کردووە، بابی کوتی ئەوە لە ئازایی تاجیەکەمانە!**

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئازایی (۲۳۲)

۲۳۵ (۲۳۲) ≈ **گەردن ئازایی**

«سەعید بۆ گەردن ئازایی دەچێتە کن حاسیبە خانێ.»

[بەیتی سەعید و میر سێـوەدین، ئەحمەدی لوتفی]

‖ بڕ = ۲۲۶ و ۲۲۷.

٢٣٦ (٢٣٢) ≈ **مەرد ئازایی / ئازایەتی**

غیرەت و ئازایەتی. «نووسینی ئەو کتێبەی مەردئازایی من نیە و ماڵە ئەو پیرێژن و پیرە پیاوانە ئاوەدان بێ.» ‖ مەردئازایی.

زاراوە

ئازایی (٢٣٢)

٢٣٧ (٢٣٢) ○ **بە گەردن ئازایی شتێک بەخشین**

بە حەڵاڵی و بە دڵە خۆ شتێک بە کەسێ بەخشین. «بە گەردنئازایی بنەتووی ئەو ساڵم داوەتێیە. لە قەرزەکەی دووسەتی هەروا بە گەردنئازایی داوەتەوە بە خۆم.»

---

٢٣٨ ئازاد

رزگار، سەربەست.

زاراوە

ئازاد (٢٣٨)

٢٣٩ (٢٣٨) ○ **لە حەوت دەوڵەتان ئازاد بوون**

بۆ ئینسانی بێعاقڵ دەکار دەکرێ. «مەلیحا قسەی لێ ناگیرێ لە حەوت دەوڵەتان ئازادە.»

---

٢٤٠ ئازار

١) ئێش و ژان. ٢) نەخوشی لێوەگر. ٣) نەخۆشی گرانیی ئادمیزاد. = لەدێیەکی ئازار هاتبوو، پیرێژنێکیش تەقە کورێکی بوو، کوتی: رۆڵە برۆ خۆ بشارەوە لێرە، ئازارە. رۆیی، چەند فەسڵێک چوو دە ئەشکەوتێکێوە، شەوێ نەفەرێک هات، کورە دەنگی دا، کوتی: دێوی؟ درنجی؟ چکارەی؟ کوتی: نە دێوم و نە درنجم، ئەمن ئازارم. ئەلحانیش هەستە برۆ لە مەملەکەتی خۆت دانیشە ئەتو ئێوت تێدا نیە و نامری.

مەسەل

ئازار (٢٤٠)

٢٤١ (٢٤٠) ✗ **جەرگ ئازاری هەیە بێزاری نیە**

بە عەولادی دەڵێن. پیاو رقی لە عەولادی هەڵدەستێ ئەما رقی لێ هەڵناگرێ.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئازر (٢٤٠)

a٢٤١ (٢٤٠) ≈ **بێئازار بی**

فرۆشیار لە وڵامی کڕیار یا رێبوارێکدا دەیڵێن کە، وەکوو ماندوو نەبوونی و سڵاو. پێی بڵێ: «بە بازاڕ بی.» یان «بازاڕت بێ.» ئەویش جواب دەداتەوە: «ئازارت نەبێ.»

زاراوە

ئازار (٢٤٠)

٢٤٢ (٢٤٠) ○ **ئازار لە سەر بوون**

فێ‌دار بوون. «مامەند ئازاری لە سەرە و چی پێ ناکرێ.»

رێکەوەندەکان

ئازار (٢٤٠)

٢٤٣ (٢٤٠) ☆ **ئازار دان**

عەزیەت دان، ئێش گەیاندن بە کەسێک چ بە لێدان و چ بە قسە.

٢٤٤ (٢٤٠) ☆ **ئازارە باریکە**

نەخۆشی سیل.

٢٤٥ (٢٤٠) ☆ **ئازاری سیل**

دەردە باریکە، لە سیپەلاک دەدا و جار دەگەڵ جارێ نەخۆشی لەڕ و لاواز دەکا.

٢٤٦ (٢٤٠) ☆ **ساڵی ئازارێ**

ساڵی ١٣٣٦ی کۆچی کە مەهاباد کۆلێرای تێ‌کەوتووە. «کابرا دەچووە جووتی لە رێیە کۆخی‌یا و بەڵغەمی هێناباوە لە حاستە خۆی دەگەڕاوە و گایەکانی دادەکردەوە. دەیانکوت: بۆ هاتیەوە؟ دەیکوت: دەمرم.»

٢٤٧ به ئازاز و کەرەم / کەرەمێ

به هیچ کوللوو وەجهێک، به هیچ جۆر. «هەرچەندی دەبەری‌دا شل‌وکوت بووین به ئازاز و کەرەم دەگەڵمان نەهاتە رەدایە.»

---

٢٤٨ ئاژاوە

١) حاڵەتی شێواوی و پشێوی شار یا وڵاتێک کە هەر کەسە بۆخۆی حیساب بێ و هەر چی ویستی بیکا، بێ‌ئەوەی گوێ بداتە قانوون. ٢) هەرا و هوریا و بەگژ یەکا چوونی منالان لە ماڵێک‌دا. ٣) بەگژ یەکا چوونی خەڵکی شوێنێکی دیاری (بازاڕ، ماڵ و...) ٤) بەلبەشوێی و فیتنە و ئاشووب بە گشتی.

زاراوە

ئاژاوە (٢٤٨)

٢٤٩ (٢٤٨) ○ **ئاژاوە تێ‌خستن**

ساز کردنی هەڵلا و هەنگامە لە جێگایەک.

٢٥٠ (٢٤٨) ○ **ئاژاوە خستنەوە**

ساز کردنی ئاژاوە.

٢٥١ (٢٤٨) ○ **ئاژاوە نانەوە**

«نەبووبەکر ئاغا لاگری شەڕ و ئاژاوە نانەوە نەبوو نەیدەویست دوژمن و خوێنەخوێ بۆ ئاغای پەیدا بێ.»

[شەڕەفنامە ، ٢٥٦]

بڕ = ٢٥٠ و ٢٥٤ .

رێکەوەندەکان

ئاژواه (٢٤٨)

٢٥٢ (٢٤٨) ☆ **ئاژاوەچی**

ئەوی ئاژاوەی دەگێڕێ.

٢٥٣ (٢٤٨) ☆ **ئاژواه‌گێڕ**

ئاژاوه‌چی.

زاراوه

ئاژاوه‌گێڕ (٢٥٣)

٢٥٤ (٢٥٣) ○ **ئاژاوه‌گێڕان**

هه‌ڵایساندنی فیتنه.

---

٢٥٥ ئاسته‌م

که‌مووسکه‌، به‌حاڵ.

ڕێکه‌وه‌نده‌کانی ڕسته‌یی و ئاماڵڕسته‌یی

ئاسته‌م (٢٥٥)

٢٥٦ (٢٥٥) **به ئاسته‌م / حاسته‌م و دوو به‌ڵا**

نه‌ختێک، که‌مووسکه‌یه‌ک. «به حاسته‌م و دووبه‌ڵا وێی که‌وت و وێی‌نه‌که‌وت.» ‖ هاوتای به حاڵ و دووبه‌ڵا. به ئاستایه‌ک(ی).

---

٢٥٧ ئاسک

غه‌زال، مامز. «ده‌بێ خۆم هه‌راسان پکه‌م ئه‌من بێدار بم شه‌وێ / هه‌تا گوێم له هاسکه‌ی ئاسک بێ و له قاسپه‌ی که‌وێ.»

[به‌یتی ئه‌حمه‌دی شه‌نگ. ئه‌حمه‌دی لوتفی]

مه‌سه‌ل

ئاسک (٢٥٧)

٢٥٨ (٢٥٧) ✻ **بێچووی مه‌یموون له‌به‌ر چاوی دایکی ئاسکه**

هه‌رکه‌سه منداڵی خۆی پێ له منداڵی هه‌موو که‌س جوان‌تر و شیرن‌تره ‖ هاوتای جووشک بێچووی خۆی ده باوه‌ش ده‌گرێ ده‌ڵێ: تۆخه‌ی نه‌رم و تۆڵه‌که‌م!

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی

ئاسک (٢٥٧)

٢٥٩ (٢٥٧) ≈ **وەک ئاسک**

بـۆ کـچ یـا ژنـی زۆر جـوان و خـۆش ڕەوت دەگوترێ. «عـاشقان پـاک دڵیـان ئاسکە / مەعشووقەیان وەک ئاسکە.»

[فـۆلکلـۆر]

«خاتوون پەریخان... دەست و پەنجەی بە حاستەم لە تـاو دەنگـاوتی... ڕادەوەسـتا وەک ئاسکی گەردنکێل لە سەر بەردە تاتی.»

[بەیتی برایمـۆک ـ قادر قادرپوور]

زاراوە

ئاسک (٢٥٧)

٢٦٠ (٢٥٧) ○ **ئاسکی ماندوو گرتن**

بەگژکز و لاواز و فەقیردا چوون، زوڵم لە ئینسـانی لە خۆ بێهێزتر کردن. ‖ هاوتای گورگی شەل و کوێران بوون.

٢٦١ (٢٥٧) ○ **ئاسکی نەگیراو بەخشین / فرۆشتن**

١) قەولی لە دەست نەهاتوو دان، قەولی مفت دان. ٢) کڵاو لە سـەر نان، زرینـگ بوون. ‖ هـاوتای ورچی نەکوژراو فرۆشتن. چۆلەکە لە حەوا فرۆشـتن (دەگـەڵ مانای دووهەم) و ٩٦٧ .

٢٦٢ (٢٥٧) ○ **ئاسکی نەگیراو کڕین**

١) کڵاو چوونە سەر. ٢) کڕین یا بە قەول وەرگرتنی شتێک کە دەست کەوتنی زۆر دژوار یا دوورە ئەقڵ بێ.

٢٦٣ ئاسمان

حەوا، بەرزایی کە ئەستێرە و مانگ و ڕۆژی لێوە دەبیـندرێن. عاسمان.

باوەڕ

ئاسمان (٢٦٣)

٢٦٤ (٢٦٣) ◊ بۆ ئاسمانی تاقە ڕێگایەک هەیە ئەویش ئەو ڕێگایەیە کە خۆشەویست پێیدا چۆتە میعراجێ.

٢٦٥ (٢٦٣) ◊ ئاسمان حەوت تەبەقەیە. «بە بێ‌سووچ‌وتاوان خۆم / لە سەر چی لێت‌گرتووم قین / دوو جار بەو چاکە چکۆڵەی / بە ئاسمانی حەوتەمین / هەر کەس لە قەول بازگەشت بێ / وەک جوو پەنجەی ببێ شین.» [کانی مرادان / ٨٧]

٢٦٦ (٢٦٣) ◊ ئاسمان شیو شیوە؛ ئەگە ڕۆژی تێ‌کەوت ڕۆژ دەگیرێ.

٢٦٧ (٢٦٣) ◊ ئەو مارانەی ناتوێن و دەبنە هەژدیها، لە ئاسمانێ‌را زنجیریان بۆ دادێڵن و هەڵیان‌دەکێشن بۆ جەحەندەمێ. (بە زنجیرەکان دەڵێن کەڕە).

٢٦٨ (٢٦٣) ◊ مار ئەگە گەورە بوو لە شەڕافەتی حەزرەتی مەحمەد (د.خ) هەڵدەکێشرێ بۆ ئاسمانێ.

٢٦٩ (٢٦٣) ◊ هەموو کەس لە ئاسمانێ ئەستێرەیەکی هەیە ئەگە هاتە مردنێ ئەستێرەکەی دەگوژێتەوە.

مەتەڵ

ئاسمان (٢٦٣)

٢٧٠ (٢٦٣) § ئاسمانی سەوزە و ئەرزەکەی سوورە و ئینسانەکانی ڕەشن

ـ شووتی

٢٧١ (٢٦٣) § ئاقڵدارەی ئاقڵت پێوە! / پیرۆزەیە و سێ شتی پێوە

ـ ئاسمان، مانگ، ئەستێرە

٢٧٢ (٢٦٣) § چادری حەوڵا ڕەشی / دنیای داپۆشی

ـ ئاسمان

٢٧٣ (٢٦٣) § دوویە و نابێ بە سێ

ـ ئاسمان

٢٧٤ (٢٦٣) § دێوە ڕەشەی ئاسمانە / چاوی پڕ لە گریانە

ـ هەور

٢٧٥ (٢٦٣) § کەری کەس نەبەزاندوو / گۆمی کەس نەشڵەقاندوو / داری کەس نەچەقاندوو

ـ شەیتان، ئاسمان، قامیش

(۲۶۳) a ۲۷۵ § **گا قووڵەی مەیدانێ / کلک هەڵدێنێ هەتا ئاسمانێ**

- دووکەڵ و تاور

سوێند

ئاسمان (۲۶۳)

(۲۶۳) b ۲۷۵ ♦ **بەو ئاسمانە شینەی**

تایبەتی منداڵ و مێرمنداڵانە.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاسمان (۲۶۳)

(۲۶۳) ۲۷۶ ≈ **ئاسمان بڕووخێ بە سەر (فڵانە شتەی)دا دەڕووخێ**

زۆرە. «ئاسمان بڕووخێ بە سەر ژنێ / میوە و... دا دەڕووخێ.»

(۲۶۳) ۲۷۷ ≈ **ئاسمان دوور و زەوی سەخت**

چ دەرەتان نیە.

(۲۶۳) ۲۷۸ ≈ **ئاسمان کوڵەکەی دەوێ**

قسەکەت زۆر لە راستی بە دوورە. ئەگەر ئەو قسەیەی تۆ راست بێ وەک ئەوەیە بڵێی ئاسمان کوڵەکەی دەوێ.

(۲۶۳) ۲۷۹ ≈ **ئاسمان کون بووە و فڵانی پێدا هاتۆتە خوارێ**

شایی بێ‌جێ و بەخۆرایی بە کەسێک بوون. «بابم پێم خەنی ببوو، وەک دنیایان دابێتێ لە نێو بازاڕی وەدووی خۆی دەدام، وەیدەزانی ئاسمان کون بووە و ئەمنی بۆ هاتۆتە خوارێ.»

[میرزا ۹۱]

(۲۶۳) ۲۸۰ ≈ **ئاسمان و رێسمان**

۱) قسە، کار یا شتێ سەر و بنی پێکەوە نەنووسێ. ۲) وەڵامێک پێوەندی بە پرسیارەوە نەبێ. ۳) حاڵەتی دوو شتی جیاواز لە یەکتر. «تۆ هەتە تیغی دەبان و من هەمە تیغی زبان / فەرقی ئەم دوو تیغە هەر وەک ئاسمان و ریسمان.»

[شێخ رەزا]

(۲۶۳) ۲۸۱ ≈ **بچێتە حەوێق / حەیبوقی ئاسمانێ...**

بڕ = ۳۰۳.

٢٨٢ (٢٦٣) ≈ **بەرد لە ئاسمانێ بەربێتەوە خەتای (فڵانی)یە)**

بۆ نیشان دانی ئەوپەڕی بەدفەڕی و لاساری کەسێک دەگوترێ.

٢٨٣ (٢٦٣) ≈ **بەردێک لە ئاسمانێ بەربێتەوە وە سەری (فڵانی) دەکەوێ**

هێند چارەڕەشە.

٢٨٤ (٢٦٣) ≈ **حەرز و ئاسمان خۆ لێک دا خەتای...**

بڕ - ٢٨٢.

٢٨٥ (٢٦٣) ≈ **حەرز و ئاسمان خۆ لێک دا...**

حوکم و پێداگری‌یە لە سەرئەنجام نەدرانی کارێک. «ئەگە حەرز و ئاسمان خۆ لێک‌دا ناهێڵم بڕۆیەوە.»

٢٨٥a (٢٦٣) ≈ **سەگ بە ئاسمانێ دەوەڕێ**

بۆ کەسێک دەکار دەکرێ کە بە خراپە باسی ئینسانێکی باش و بێ‌غەل‌وغەش بکا.

٢٨٦ (٢٦٣) ≈ **لە ئاسمانێت لێ‌دەگەڕام لە عەرزیم وەدەست کەوتی**

لەمێژە بە دواتەوەم و وەگیرم ناکەوی.

٢٨٧ (٢٦٣) ≈ **مارەیی کچە مام و کوڕە مامان لە ئاسمانێ بڕاوەتەوە**

(باوەڕێکی کۆنە بۆ وەڕمێن خستنی زەماوەندی ئامۆزایان دەگەڵ یەکتری، بە مەبەستی پاراستنی تۆو و رەچەڵەک کە سەرچاوەکەی بابە نەک دایک.)

[کوچە / ٤٦٠]

|| لە وەختی زەماوەندی جووتەی ئامۆزایان‌دا دەگوترێ.

٢٨٨ (٢٦٣) ≈ **نەمزانی نە عەرز قووتی دام و نە ئاسمان هەڵی‌کێشام**

١) بۆ نیشان دانی شەرمەزاریی و خەجاڵەتباری زۆر. ٢) ئەگەر بۆ سێهەم کەس دەکار کرێ مانای ون بوونی لە نەکاو دەگەیێنێ. «وەک بسم‌الله لە جندۆکە بکەی، قەت تاقە مامۆستایەک نەماوە... نازانم ئاسمان هەڵی‌کێشان، عەرز قووتی دان؟»

[چێشتی مجێور / ٣٧١]

٢٨٩ (٢٦٣) ≈ **کەس لە ئاسمان بۆی ناباری**

بە بێ زەحمەت‌کێشان کەس پێ‌ناگا. «خۆ ئەو عالەمە هیچی لە ئاسمانێ بۆی نەباریوە / هەر کەسێ بە رێ و شوێنێک عەتای خوڵای دیوە.»

[بەیتی سەعید و میر سێوەدین . ئەحمەدی لوتفی / ٨٩]

٢٩٠ (٢٦٣) ≈ **یا خوڵای / خودای عەرز و ئاسمانان! لە کەس نەگۆڕی حاڵان**

بە تەشەر بە یەکێک دەڵێن قسەی ناحەز و حەللەق مەللەق بکا.

زاراوه

ئاسمان (٢٦٣)

(٢٦٣) ٢٩١ ○ **ئاسمان بە نێو لینگدا دیار بوون**

زۆر درێژ و تەزە بوون. هاوتای حووجی بنی عەللەق.

(٢٦٣) ٢٩٢ ○ **ئاسمان رووخان**

دنیا خرا بوون. «دیارە دایک و بابم بەو خەبەرە زۆر تێکچوون. بەڵام هەر چۆنێک بوو دەدانیان بە جەرگی خۆیان داگرت و کەوتنە دڵخۆشی دانەوەی من، رۆڵە دنیا سەری بە پووش نەگیراوە، خۆ هەموو کەس نابێتە ئەفسەر، بۆ پێت وایە ئاسمان رووخاوە.»
[گێسـە پیاو / ٢٢]

⇐ هاوتای پردی قیامەت پسان. قیامەت رابوون.

(٢٦٣) ٢٩٣ ○ **ئاسمان لەبەر چاو تاریک بوون**

١) لە رادەبەدەر تووڕە بوون. ٢) هەست کردنی ئێش و توقی زۆر بە هۆی زەبرێک.

(٢٦٣) ٢٩٤ ○ **ئەستێرە بە ئاسمانەوە مان**

بریتی‌یە لە بەیانەی زوو. «وەنەبێ کچ کە ئەچووە بەرماڵات بحەسێتەوە، نەخێر... هێشتا ئەستێرە بە ئاسمانەوە هەن هەڵدەستێ و ماستی جمک لە مەشکەی گاوس دەکا و وەبەر گوڕمانی دەدا.»

[جەیکسن کوڵ / ١١]

(٢٦٣) ٢٩٥ ○ **تیرتیرێن دەگەڵ ئاسمان کردن**

بۆ منداڵی بزۆز و بەدفەڕی دەکار دەکەن. «دوو منداڵی هەن تیرتیرێنێ دەگەڵ ئاسمانێ دەکەن» | هاوتای ١٨٨٩ a .

(٢٦٣) ٢٩٦ ○ **تەشقی عەرز و ئاسمان شکان**

گۆڕانی هەوا لە نیوەی هاوین بەرەو فێنکی و لە نیوەی زستان بەرەو گەرمی. «کوڕی راوچی شەوی پازدەی رێبەندان هێشتا نەیتوانیوە بگەڕێتەوە. باوکی دەسنەوەستاو بە خێزانی دەڵێ: ئەگەر شەوی رابردوو هیچی لێ‌نەهاتبێ خەفەت مەخۆ تازە چی لێ‌نایە. ئاخر ئەمشۆ تەشقی عەرز و ئاسمان دەشکێ و پشکۆ لە ئاسمان دێنە خوار. هەر واش دەبێ.»

[سروە]

(٢٦٣) a ٢٩٦ ○ **بەری ئاسمان لێ تاریک بوون**

بێ‌هیوا بوون. سەری حەوت کێو لێ وێکهاتن.

٢٩٧ (٢٦٣) ○ **بە قەت عەرز و ئاسمان(ان)**

زۆر و زەوەند. ‖ هاوتای بە قەت ئەستێرەی ئاسمانێ. بە قەد خیزی قەراغ چۆمێ. وەک خیزوخۆڵێ.

٢٩٨ (٢٦٣) ○ **بە قەت عەرز و ئاسمان(ان) لە کەسێک رازی بوون / نەبوون**

ئەوپەڕی رازی بوون / نەبوون. «بە قەت عەرز و ئاسمانان لەو برازایەم رازیم»

٢٩٩ (٢٦٣) ○ **تۆز بەری ئاسمان گرتن**

هەستانی تەپوتۆزی زۆر. «دمدمم بەردی مەیدانێ / لێیدەن تۆپی نیسفەهانێ / تۆز گرتی بەری ئاسمانێ / مەردچاک تێیدا دەگرن مانێ / بۆ رۆژی ئاخر زەمانێ.»

[بەیتی دمدم. حەمەدی بەیتان]

٣٠٠ (٢٦٣) ○ **تەیر لە ئاسمان راگرتن**

زۆر دەنگ خۆش بوون. «شا کردی گفتار: ئەی لۆتی باشی! کامەتان فێری سێحر و مەکرن / ئەوڕۆ درەنگە، سبحەینێ زوو زوو بەزمێ بگرن / لە تەشقی عاسمان تەیران رابگرن.»

[بەیتی کەڵ و شێر. ئەحمەدی لوتفی]

٣٠١ (٢٦٣) ○ **جووتە لە ئاسمان دان**

تووڕە بوونی بە دەم جنێوانەوە. «... خۆیان بە پارە و پوڵ بە دوژمنانی کورد و کوردستان فرۆشتووە نووکی قەڵەمی منیان وەک نەقیزە تێڕاچووە؟ جووتەیان لە ئاسمان دا.»

[سۆکوردستان / ١١]

٣٠٢ (٢٦٣) ○ **چنگ لە ئاسمان / پەڕپەڕۆچکەی ئاسمان دان**

بڕ = ٣٠١.

٣٠٣ (٢٦٣) ○ **چوونە پەڕپەڕۆچکەی ئاسمان**

١) بۆ نیشان دانی ئەوپەڕی بێباوەڕی کەسێک بە کەسێکی تر دەکوترێ. «بچێتە پەڕپەڕۆچکەی ئاسمانێ بەقای پێناکەم.» ٢) دەسەرەوە نەچوون. «لەتی گەورەی گوێیەتی دەیکوژم ئەگەر بچێتە پەڕپەڕۆچکەی ئاسمانێ دەیکوژم...»

[هاوارمبەرە / ١٨٩]

‖ هاوتای کراسی قوڕئان دەبەر کردن و باوەڕ پێنەکردن. ٢١٢٥ و ٢١٥٨.

٣٠٤ (٢٦٣) ○ **حەپە لە ئاسمان کردن**

لە دوورەوە هەڕ و گێف کردن.

٣٠٥ (٢٦٣) ○ **درۆی عەرز و ئاسمان(ان) کردن**

بۆ درۆزنی لەزەبری دەکار دەکەن. « دوو کەس لە "زینوێ شێخی" تووشی یەک هاتن، یەکیان لە یەکیانی پرسی چ کارەی؟ گوتی: وەڵڵا خودا دایناوم بۆ درۆیان. دە گوتی: بە خودای دەنا ئەمنیش کارم ئەوەیە. بەڵێ بوونە ڕەفیق و چوونە ماڵێکی داوەتیان بوو. یەکیان گوتی: ئەها قوورە لە ئاسمانێ هات! هەموو عالەم سەتحی بوو. ڕەفیقەکەی گوتی: ڕەنگە هەڵۆ تووتک و شتی وای هەڵگرتبێ. نان‌ومان خورا و وەدەرکەوتن. یەکیان گوتی: بابە ئەمن ڕەفیقایەتی تۆ ناکەم. گوتی: بۆ؟ گورە گوتی: ماڵت بە سێ‌چەپەی قوڕێ گیرێ، لە سەر ئەو هەمووە درۆیەی حەرزیڕا گوێرا گەیشتێ حاسمانێ!

٣٠٦ (٢٦٣) ○ **ڕاخەری کەسێک عەرز و پێخەوی ئاسمان بوون**

رووت و ڕەجاڵ. «ترسی لە چاودا مردووە، شا بە گاوان ناگرێ، نانی ئەو جەمەی هەبێ لە جەمی دی ناپرسێ، ڕاخەری عەرز و پێخەفی ئاسمان، کەرکوڵ و بارسووک.»

[هاوارەبەرە / ٩]

٣٠٧ (٢٦٣) ○ **زیڕەی کەسێک گەیشتنە ئاسمان**

زیڕاندنی زۆر توند بە هۆی پێ‌گەیشتنی ئێش و ئازار. «ئەو کەسەی ئەیهاڕی بەرداشی زەمان / ئەو کەسەی زیڕەی ئەگەییە ئاسمان.»

[ناڵەی جودایی]

٣٠٨ (٢٦٣) ○ **گەیاندنە ئاسمان**

بردنە سەری پلە و پایەی ماددی و مەعنەوی کەسێک بە پێ‌هەڵاگوتنی زۆر. «خودا نەکا پیاو بکەوێتە سەر زار و زمانان، هەوەڵێ وات گەورە دەکەن دەتگەیەننە ئاسمانێ: ئەوجار لە سەرڕا دە عەرزیت دەکوتن.»

٣٠٩ (٢٦٣) ○ **لە حەوت ئاسمانان ئەستێرەیەک شک نەبردن**

بەدبەخت و چارەڕەش بوون، بێ‌کەس‌وکار بوون. «گەر لە ئاسمان نیتە ئەستێرە / خۆت بە پیاوەتی ئارەق بسپێرە.»

[بۆ کوردستان / ٢٥]

ڕێکەوەندەکان

ئاسمان (٢٦٣)

٣١٠ (٢٦٣) ☆ **ئاسمانە**

١) میچی بەرز. ٢) مەلاشووی زار، ئاسمانەی دەم.

٣١١ (٢٦٣) ☆ **ئاسمانی**

ئابی، شینی لە رەنگی ئاسمان.

٣١٢ (٢٦٣) ☆ **پەراوێزی ئاسمان**

ئاسۆ.

٣١٣ ئاسن

هاسن، هەسن، حەسن. "پووداود" ئاوێستایی ئەو وشەیەی بە "ئەیەنگە" داناوە و "ژابا" بە "هەنوسەفنە". هەر "ژابا" بە تەنیشت وشە ئاوێستاییەکەوە پرسەکێکی داناوە. دوکتور "معین" لە زمان "بارتولە"را "ئەیەهە" دەگێڕێتەوە. بەلای منەوە ئەوی پووداود نیزیکترە لە راستی. ئەگەرچی من وای بۆ دەچم کە "ئەسەنگهە" بە مانای "بەرد" ئەو وشە ئاوێستاییە بێ کە "ئاسن" و "سەنگ"ی لێ کەوتبێتەوە. پەهلەوییەکەی بە رای زۆران هەر "ئاسن"ە. دەنگی «س» لە وشەی ئاسن و لک و پۆپەکانیدا «س»ی تەواو نیە، بەڵکوو دەنگێکە لە نێوان «س»ی کوردی و «ص»ی عەرەبی، پێوستی بە لێکۆڵینەوە هەیە.

[قاموس]

باوەڕ

ئاسن (٣١٣)

٣١٤ (٣٠٨) ◇ ئەگەر پەلکە نانێک، کوتە ئاسنێک یا قوڕنانێک لە بن سەنیری ژنی زاو دابنێن ئاڵ تخوونی نابێ.

مەتەڵ

ئاسن (٣١٣)

٣١٥ (٣١٣) § **ئاسنی جڵەوداری / دار لە سەر داری**

ـ تەشی

٣١٦ (٣١٣) § **ئەولای دار و ئەولای دار / نێو ئاسنی جەوهەردار**

ـ تەشی

٣١٧ (٣١٣) § **بان لە بان دارە / ئاسن جڵەوداره**

ـ تەشی

(٣١٣) ٣١٨ § **باڵەخانە گۆشتنی / پێلپیلکانەی ئاسنی**

ـ تەسب و ئاورەنگی

(٣١٣) ٣١٩ § **چەرم و ئاسن و کردۆڵە / وێی دەخەن رەشی دووڵا / سەر گەورە کردی بە قووڵە**

ـ حەرەک

(٣١٣) ٣٢٠ § **دار لە دارە / ئاسنی جڵەودارە / بەنی هەوسارە**

ـ تەشی

(٣١٣) ٣٢١ § **دار لە داری / پەتک لە هەوساری / ئاسن لە زاری**

ـ تەشی

مەسەل

ئاسن (٣١٣)

(٣١٣) ٣٢٢ ✱ **ئاسن بە هوو / فوو / پوو نەرم نابێ**

١) کاری گران بە زەحمەتی کەم پێکنایە. ٢) جاری وایە بۆ نیشان دانی کاری چەتوون ونامومکین دەگوترێ. «ئاسنی سارد بە فوو نەرم نابێ / بە ترانیش حەمام گەرم نابێ.»

[مەلا غەفوور]

‖ **هاوتای کەر بە وڵامان ئاو ناخواتەوە. وشتر بە قاپووچکان ئاو نادرێ.**

(٣١٣) ٣٢٣ ✱ **ئاسن لە جێی تەڕ ژەنگ دێنێ**

جێگای خراپ ئینسانی خرا دەکا. ‖ **هاوتای خەنجەری بێ کالان ژەنگ دێنێ.**

(٣١٣) ٣٢٤ ✱ **ئاسنی گەرم بە فوو سارد نابێتەوە**

بڕ = ٣٢٢.

(٣١٣) ٣٢٥ ✱ **پشتم سەفین بێ، تف لە ئاسنیش دەکەم**

ئینسان ئەگە لە باری ماددیی و مەعنەوی‌یەوە دابین بێ لە هیچ کار و گرفتێکی دانامێنێ.

(٣١٣) ٣٢٦ ✱ **دڵۆپە، ئاسنیش / بەردیش کون دەکا**

١) کاری بەردەوام باکەمووسکەیەکیش بێ بە ئاکام هەر دەگا. ٢) پرتە و بۆڵە ئاخیری ئینسانی وەگیان دێنێ.

(٣١٣) ٣٢٧ ✱ **شیری لە گاسنی، هەموو رۆژێ بیبسنی، هەر دەچێتەوە سەر ئاسنی**

ئەوی لە ئەسڵ و بنەڕەتڕا خراپ بێ بە هیچ شتێکی باشاری ناکرێ. ‖ هاوتای **دێڵی فسۆس تاجی رەشکووژی لێ پەیدا نابێ. گیا لە سەر پنجی خۆی شین دەبێ.**

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالڕستەیی

ئاسن (٣١٣)

٣٢٨ (٣١٣) = **ئاسن**

١) ڕەق، سەخت. ٢) بێڕوحم و دڵڕەق. وشەی (وەک) یا (دەڵێی) دەپێش‌دا دێ.

«ستی وەک ئاسن وایە.» «سەرم بێ سەرگەردانی / روحم بێ بە قوربانی / دەڵێی ئاسن و پۆلایە / روحمی تێدا نیە گیانی.» [کانی مرادان / ١٥٢]

٣٢٩ (٣١٣) ≈ **ئاسن و پۆلا**

راویژیی بە ئیفراق‌تری ئاسن«ئەنگۆ ئەوان قونگرە و قەڵاتان باوێنە سەر ملی دە منە/ بە تۆوفیقی خوڵاوەندی مووبین لەبۆو دەشکێنم قەڵات و قونگری دە پۆلا و ئاسنە.» [کانی مرادان / ١٥٩]

٣٣٠ (٣١٣) ≈ **قسەی (من) لە کەلێنی پۆلایە و بە ئاسن جۆش ناخواتەوە**

قسە قایم بوون. **«میر حوسێن لە خەو هەستا سەری هەڵێنا و کوتی: سۆسەن ئەوە هاتی؟ قسەی من لە کەلێنی پۆلایە، بە ئاسن جۆش ناخواتەوە، شەرتم کردۆ بۆخۆی دۆخینم نەکاتەوە تخوونی نەکەوم.»** [بەیتی لاس و خەزاڵ ـ ئەحمەدی لوتفی / ١٢]

٣٣١ (٣١٣) ≈ **یەکیان ئاسنە، یەکیان پۆلایە**

بە دوو کەسی خۆ بە زلزان دەڵێن. ‖ **هاوتای هەر دووک پووتن.**

زاراوە

ئاسن (٣١٣)

٣٣٢ (٣١٣) ○ **ئاسن ساردەکوت کردن**

بڕ = ٣٣٣.

٣٣٣ (٣١٣) ○ **ئاسنی سارد کوتان**

کاری بێ‌کەڵک و بە خۆڕایی کردن. **«ئەو کەسەی دەبوو نەدۆڕێ دۆڕا / بۆ ئاسنی سارد دەکوتی لە خۆڕا.»** [مەلا غەفوور]

‖ **هاوتای ٣٣٢**

٣٣٤ (٣١٣) ○ **کاڵەی ئاسن بۆ شتێک / کەسێک هەڵبەستن**

بڕینی ڕێگایەکی دوور و درێژ لە دوای شتێک یا کەسێک. کەوتنە شوێن کارێکی چەتوون. **«یەکوو بەڕێ دەکەمەوە بۆ گەرمێن، ئەوی دیکەو بەڕێ دەکەمەوە بۆ**

کوێستانێ / قاسید حەوت کاڵەی ئاسن بدڕێ، حەوت گۆچانی پۆڵا بشکێنێ، هیچوو بە سۆراغی هیچانوو نەزانێ.»

[بەپێی براپەستوک ـ خلە نەوزی]

ڕێکەوەندەکان

ئاسن (٣١٣)

٣٢٥ (٣١٣) ☆ **ئاسنگەر**

ئەو کەسەی ئاسن لە کوورەدا سوور دەکاتەوە و ئامرازی جۆربەجۆری (گاسن، پێمەڕە، ناڵ و...) لێ دروست دەکا. «لە سەر دوکانی ئاسنگەری جووتێک ڕکێفی دروس دەکرد، دانە لغاوێکی حەوێز مروارە.»

[بەپێی قسۆی عوسمان ـ تسۆحفە ؛ ٦٢٤]

٣٢٦ (٣٢٥) ☆ **مەیدانی ئاسنگەران**

شوێنێک لە بازاڕ کە کۆمەڵی ئاسنگەرانی لێیە.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالڕستەیی

مەیدانی ئاسنگەران (٣٢٦)

٣٢٧ (٣٢٦) ≈ **مەیدانی ئاسنگەران**

١) جێگای هاڵۆزوبڵۆز. ٢) ئەو جێی ئەگە دمنگەدمنگ و زمنازەنای زۆرە، بەتایبەتی دمنگی تمقە و کوتەی ئاسنەواڵە لێبێ. وشەی (وەک) یا (دەڵێی) دەپێشدا دێ.

«ئەرێ ئمو تمقەتمقەو لەچیە؟! دەڵێی مەیدانی ئاسنگەرانە.»

٣٢٨ (٣٢٦) ≈ **مەیدانی ئاسنگەرانە هەر دەیگریەوە**

هەر وەک گوترا مەیدانی ئاسنگەران گاسن و پێمەڕە و ناڵ و شتی وای لێ ساز دەکرا، بەو پێیە کەس نەیتوانیوە پێی لێ ببڕێ و حەتمەن ساڵێ چەند جارانی ڕێ تێ کەوتووە. جا ئەگە یەک دەگەڵ یەکێ بەشەڕ هاتبا وەکوو هەڕەشە کوتوویە.

| هاوتای دەتبینمەوە.

٣٣٩ (٣٣٥) ☆ **ئاسنگەری**

کار و پیشەی ئاسنگەر.

مەتەڵ

ئاسنگەری (٣٣٩)

٣٤٠ (٣٣٩) § **پێستی هەیە مووی نیە / خواردنی هەیە گوی نیە / پشووی هەیە رووحی نیە**

ـ کوورەی ئاسنگەری

٣٤١ (٣١٣) ☆ **ئاسنەواڵە**

شرە و برەی ئاسن.

a٣٤١ (٣١٣) ☆ **ژەنگاسن**

ژەنگی ئاسن.

b٣٤١ (٣١٣) ☆ **گاسن**

بڕ « گاسن، پیتی «گ».

c٣٤١ (٣١٣) ☆ **گووراسن**

١) خۆڵەمێشی پێکەوە نووساوی رەق و سندە سندەی ناو تەندوور. ٢) ئاسنی ناخالیس. ٣) خشتی لە خەمیردا سووتاو (خشتێک کە بووبێتە جۆش).

٣٤٢ ئاس و پەڵاس

رووت و رەجاڵ. «وا نیمە بەکوردی تەڕەفی خۆم کە نەناسم / رووی دیارە لە بن پەردە وەکوو ئاس و پەڵاسە»

[ئەدیب]

(ئاس "بەرد" + پەڵاس "کوێن") کینایە لە رووت و قووتە. نەدار و پەرێشان. «ئاس و پەڵاس ئازا لەومندەی» یانی سوێند بە ئاس و پەڵاس (رووتی و قووتی) هیچ. مەبەست لە ئاس و پەڵاس ئەوەیە هێندە رووت و نەدار. بەرد (ئاس) سەرین و کوێن (پەڵاس) رایەخ و پێخەفێتی.

[قاموس]

زاراوە

ئاس و پەڵاس (۳۴۲)

۳۴۳ (۳۴۲) ○ **بە سوێندان‌دا بە ئاس و پەڵاس‌دا چوون**

یانی سوێندی‌خوارد (بە رووتی و رەجاڵی خۆی) کە ئاگای لە فلانە کار یا شت نیە.

[قامووس]

«ئەمیرخان بە ئاس و پەڵاس‌دا دەچوو و بە فڕ و فێڵ و درۆ و دەلەسەی خۆی و غوڵام و نۆکەر نیشان دەدا و...»

[تشوحفە ، ۳۱]

۳۴۴ (۳۴۲) ○ **بە سوێندانەوە ئاس و پەڵاس بوونەوە**

سوێند خواردنی زۆر، بە سوێندانەوە شین‌ورەش بوونەوە. ا بڕ = ۳۴۳

۳۴۵ (۳۴۲) ○ **دەبەر کەسێک‌دا بوونە ئاس و پەڵاس**

داوا کردنی کارێک یا شتێک لە کەسێک بە پاڕانەوە و لاڵانەوە. «دەبەری‌دا بوومە ئاس و پەڵاس جوابی هەر نەدامەوە.»

۳۴۶ ئاسوودە

۱) حەساوە. ۲) بێ‌خەموخەفەت. ۳) بێ‌قڕەوبڕە. ۴) بێ‌گیروگرفت و دوور لە نارەحەتی. «چا بوو مرد، بۆخۆی ئاسوودە بوو.»

مەسەل

ئاسوودە (۳۴۶)

۳۴۷ (۳۴۶) ✕ **زمان لێ‌گەڕێ سەر ئاسوودەیە / سڵامەتە**

«بریا هێندەی لە سەر نەڕۆیشتبام. ڕاستە کە دەڵێن ئەگەر زمان لێ‌گەڕێ سەر ئاسوودەیە... فەرماندە گوتی: بۆ خۆم لەگەڵت دێم و لەوێ پارەکەت تەسلیم دەکەم.»

[گلـەپیاو / ۲۰۱]

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی

ئاسوودە (۳۴۶)

۳۴۸ (۳۴۶) = **ئاسوودە و بەڕەحەت**

بێغەم‌وخەفەت.

۳۴۹ (۳۴۶) = **ئاسوودە و ناڕەحەت**

بە تەشەر بۆ گوزەرانی بەرواڵەت خۆش و لە ڕاستی‌دا ناخۆش دەکار دەکرێ. «پێم وانێ کەس لە دنیایەدا وەک تۆی بۆ گوزەرابێ. ـ کوڕە ئەی چی ئاسوودە و ناڕەحەت: وەک شای دەگوزەرێنم.»

زاراوە

ئاسوودە (۳۴۶)

۳۵۰ (۳۴۶) ○ **ئاسوودە بوون**

۱) لە کۆڵ بوونەوەی گیروگرفت. «گوتی: مەترسە بە گۆڕی بابم / تۆڵەت نەستێنم ئاسوودە نابم.»

[بێ کوردستان]

۲) ماندوو حەسانەوە. ۳) ڕەحەت بوون، ئاو هاتنەوە.

۳۵۱ (۳۴۶) ○ **ئاسوودە کردن**

۱) گیروگرفت لە کۆڵ کردنەوە. ۲) بار سووک کردن و حەساندنەوەی ماددی و مەعنەوی کەسێک. ۳) کوشتن و لە ناو بردن. «ببەن ئاسوودەی کەن.» ۴) ڕەحەت کردن، ئاو هێنانەوە.

ڕێکەوەندەکان

ئاسوودە (۳۴۶)

۳۵۲ (۳۴۶) ☆ **ئاسوودەیی**

۱) حاڵەتی بێ‌گیروگرفتی. ۲) سەرسووکی و بێ‌قەرەوبرەیی. ۳) ئارامی و بێ‌شەڕوشۆری.

[قامووس]

زاراوە

ئاسوودەیی (٣٥٢)

٣٥٣ (٣٥٢) ○ **نانی ئاسوودەیی / بە ئاسوودەیی نەخواردن**

دە عەزاب و کوێرەوەری هەمیشەییدا بوون. مئەو کاک محەممەدە چارەڕەشەش هەتا ما نانی ئاسوودەیەی نەخوارد.»

٣٥٤ ئاسەوار

نیشانەیەکی ماددی کە لە کەسێ، خێزانێ، عەشیرەتێ یا نەتەوەیەک و گیاندارانی تر دەمێنێتەوە و بەڵگەی بوونیانە.

دوعا

ئاسەوار (٣٥٤)

٣٥٥ (٣٥٤) ⊠ **ئاسەوار بڕان**

بۆ ئینسان و ماڵات دەکار دەکرێ. «ئێستا ئەوە بۆ زموت نابێ یا خودا ئاسەوارو بڕێ. ـ کشەکش ڕەببی ئاسەوارت بڕێ.»

زاراوە

ئاسەوار (٣٥٤)

٣٥٦ (٣٥٤) **ئاسەوار بڕان / نەمان**

بڕان و نەمانی پاشماوەی ڕەچەڵەک. «... ئێستاش خۆیان بە عوسمانیان فرۆشتوە و هاتوون کوردی بۆ بکوژن و ئاسەوارمان ببڕنەوە، جا لە چاوی منوو کەوێ دەست هەڵێنن، ورەیان لێ بتارێنن، کەس بەزەیی بە زەرزادا نەیەتەوە.»

[شەڕەفنامە : ٢٩٩]

٣٥٧ ئاش

دەزگایەکە گەنم، جۆ و دانەویڵەی تری پێ دەهاڕن و دەیکەن بە ئارد، یا بۆ مەبەستێکی تر وردی دەکەن.

[قاموس]

باوەڕ

ئاش (٣٥٧)

٣٥٨ (٣٥٧) ٥ حەزرەتی فاتمە دەستاڕی ساز دەکرد، شەیتان ئاشی بۆ دروست دەکرد، پێیان زانی، غاریان دا ئەگە بیگرن، بۆیان نەگیرا و هەڵات. ئەگە چوونە سەر ئاشی پێیان چاک بوو، هەرایان کردێیە چی ماوە؟ کوتی: راستە و ئاو، ئاوی تێ هەڵبەستن و راستەی بگرن.

مەتەڵ

ئاش (٣٥٧)

٣٥٩ (٣٥٧) § **ئەو لام دیوار، ئەو لام دیوار / تێیدایە سەگێکی هار**

ـ ئاش

٣٦٠ (٣٥٧) § **باڵی لە شاخانە / ئاوی لە چۆمانە / خواردنی لە ماڵانە**

ـ ئاش

٣٦١ (٣٥٧) § **چوومە سەر هەردێکی / روانیمە وەردێکی / دارێک بە چەپۆک / دەیدا لە بەردێکی**

ـ ئاش

ئەو مەتەڵە بەم جوورەش دەگوترێ:

چوومە سەر بەردێ / روانیم لە زەردێ / دارێ بە چەپۆک / بەربوو لە بەردێ

٣٦٢ (٣٥٧) § **داری تەشوێ نەدیدە / ئاردی ئاش نەدیدە**

ـ سنجو

٣٦٣ (٣٥٧) § **دوومبەران بە دوومبەران / ئاشی لە سەر دوو قۆلەران / بە دەوری پیر و پێغەمبەران**

ـ قەبر

زمان خەڵەتێنە

ئاش (٣٥٧)

٣٦٤ (٣٥٧) ♦ **سوارێ هات لە ئاشەوە، سێ توورەکەی بە پاشەوە، یەکیان گوو بوو، یەکیان موو بوو، یەکیان توو بوو، لەقەمدا لە گوو، دەستم برد بۆ موو، قەپم گرت لە توو**

زمان خەڵەتێنە جۆرێک بەزێنەی زارەکی‌یە لە نێوان دوو یا چەند کەس‌دا و بە رستەیەکی وەک: مدمنا نەگە پیاوی دوو جار، سێ جاران ئەوەی لە سەر یەک بڵێوە، دەست پێ‌دەکا.

پەند

ئاش (٣٥٧)

٣٦٥ (٣٥٧) ⊕ **جۆخین ماڵ بە، ئاش ماڵ مەبە**

بۆ حەق و ماڵی خۆت دە سەر کەسەوە مەچوو، ئەما چاوت لە ماڵی خەڵک سەبێ جۆخین گەنمی خۆتە ئەما ئاش گەنمی خەڵکە.

مەسەل

ئاش (٣٥٧)

٣٦٦ (٣٥٧) ✻ **ئاش ئەگە لە بنەوەڕا خرا نەبێ چا(ک) کردنەوەی‌هاسانە**

گرفتی بنەڕەتی چارسەر کردنی چەتوونە. ‖ هاوتای جۆگە ئەگە لە بنەوانی هەڵنەدێرێ چاک بوونی هاسانە.

٣٦٧ (٣٥٧) ✻ **ئاش ئەوەندەی دێنێ ئاشەوان بیقرتێنێ / بیقەپێنێ**

بڕ = ٤٤٧.

٣٦٨ (٣٥٧) ✻ **ئاش بە ئاو دەگەڕێ نەک بە فوان**

کار خەرج و زەحمەتی دەوێ و بە قسان چ ناکرێ. ‖ هاوتای حەمام بە تڕان گەرم دانایە.

٣٦٩ (٣٥٧) ✻ **ئاش بە تڕان / دوعایان / فوان ناگەڕێ**

بڕ = ٣٦٨.

٢٧٠ (٢٥٧) ✖ **ئاش بە نۆرەیە / بە نۆرە دەگەڕێ**

«سۆفی تا ئێستا مات بووە، متەقی لەبەر هەڵنەستاوە. هەستا سەرچۆکان و کوتی: کاکە گیان! ئاش بە نۆرەیە، با ئەوڕۆ ژێر باری حاجی بم...»

[هاوارەبەرە / ١٣٩]

٢٧١ (٢٥٧) ✖ **ئاش بێ گەنم ناگەڕێ**

١) هیچ کەس کارێک بێ مەبەستێکی تایبەتی ناکا. ٢) پێکهاتنی ئیش خەرجی پێ دەوێ.

٢٧٢ (٢٥٧) ✖ **ئاش دە خەیاڵێکدا و ئاشەوان دە خەیاڵێکدا**

بڕ = ٤٤٨.

٢٧٣ (٢٥٧) ✖ **ئاش کاری خۆی دەکا، چەقەنە دم و ددانی خۆی دەشکێنێ**

کار بەرەوپێشە، یەک لە خۆڕا چەنەچەنی زیادی دەکا و کەسیش گوێی پێ نابزوێ.

«ئاش هەر کار دەکا گەنم دادێنێ / چەقەنەش سەری خۆی بۆ دەشکێنێ.»

[سەد ٧ غەفوور]

٢٧٤ (٢٥٧) ✖ **ئاش گرتنت لە چی و ئەلیاس بانگ کردنت لە چی!؟**

بە کەسێکی دەڵێن ئەگە دوو کاری دژ بە یەک دەکا. ‖ هاوتای ئەوەت لە چی و ئەوەت لە چی!؟ لێدانت لە چی و سووتانت لە چی!؟

٢٧٥ (٢٥٧) ✖ **ئاش لە خەیاڵێکی و ئاشەوان لە خەیاڵێکی**

بڕ = ٤٤٨.

٢٧٦ (٢٥٧) ✖ **ئاش لە میزتن بێ هەر دەمیزێ**

کەس یا شتێک کە کار یا رووداوی خراپی لێبوەشێتەوە، با پێوەشی دیار نەبێ، درەنگ یا زوو دەریدەخا. «بە قسەی ئەم و ئەو کەس هەڵنەتیزێ / ئاش لە میزتن بێ ڕۆژێک دەمیزێ.»

[سەد ٧ غەفوور]

‖ بڕ = ٤٢٥.

٢٧٧ (٢٥٧) ✖ **ئاش ناگەڕێ خەتای گەنم دەگرێ**

کاتێک دەیڵێن کە سووچ و خەتا بە ناراست خرابێتە ئەستۆی کەسێک یا شتێکی تر.

‖ هاوتای بیانووی ترێ نانی جۆیە. خەوی نایە بیانووی کێچە. بووکە نەیدەزانی هەڵپەڕێ دەیکوت: حەسارەکە خوارە.

۳۷۸ (۳۵۷) ✱ **ئاش هەتا بیرازی نەکەی گەنمی ورد ناکا**

ئینسانی خراپ هەتا نەیکوتی نایەتە سەربار. | هاوتای ۳۷۹.

۳۷۹ (۳۵۷) ✱ **ئاشی بیراز نەکەی ئاردی ورد ناکا**

بڕ = ۳۷۸.

۳۸۰ (۳۵۷) ✱ **ئاشی درۆیان بە فوو دەگەڕێ**

درۆ کردن هاسانە و هەموو شتیش بە قسە جێبەجێ دەبێ. | هاوتای قسە خەرجی هەڵناگرێ. قسە بێزەکاتە. قسە کردن نە زەکاتی دەوێ و نە بەرات.

۳۸۱ (۳۵۷) ✱ **ئاشێک فێرە میزتن بێ قەت چا(ک) نابێ**

بڕ = ۳۷۶.

۳۸۲ (۳۵۷) ✱ **ئاشی نەزانان هەر خودا دەیگێڕێ**

نەزان ئەگە کاری دەچێتە پێش بە ڕوحمی خودایە نە بە ئاقڵی خۆی. | هاوتای خودا هێلانەی بۆ دەعبای کوێر دەکا.

۳۸۳ (۳۵۷) ✱ **ئەگەر ئاش دروست کرا یا دانی دە یا ئاوی لێ ببڕە**

کار نەیکەی، ئەگە کردت پیاوانەی بکەی. سەرکۆنەی کەسێکی پێدەکەن ئەگە کاری لەبەر دەست ڕانایەڕێ.

۳۸۴ (۳۵۷) ✱ **ئەمن لە ئاشی دێمەوە ئەتۆ خەبەری ئاشیم بۆ دەگێڕیەوە**

ئەوەی ئەتۆ باسی دەکەی، ئەمن زۆر لە تۆی چاتر لێحاڵیم. | بڕ = ۲۲۸۹.

۳۸۵ (۳۵۷) ✱ **ئەوی لە ئاشی بێ شانی ئارداوی دەبێ**

هەموو کارێک خەرجی هەیە و جاروبار دەبێ چاوەڕوانی زەرەر و زیانیشی بێ. | هاوتای پیاو بچێتە ماسیان قوونی تەڕ دەبێ و ۴۴۶.

۳۸۶ (۳۵۷) ✱ **ئی خاسمان مام ئەلیاس بوو ئەویش دە کۆرەگەی ئاشی ریبا**

شایی دنیایەیان بە یەکێ بووە ئەگەرچی ئەویش کاری دزێوی لێ روو داوە. | هاوتای ۳۹۵.

۳۸۷ (۳۵۷) ✱ **باران بباری ئاشی دەگەڕێ، باران نەباری جووتی دەگەڕێ**

(ئاشەکە ئاشی ئاوە.) | گوزەرانی خۆشە؛ لە هەر هەلومەرجێکدا قازانج و بەهرەی خۆی دەبا.

۳۸۸ (۳۵۷) ✱ **پیاوی ژندار وەک تێچێنی ئاشە**

(تێچێن: گەنمی کەمیی ناو باراشان. کابرا کیلەیەک، دوو کیلە گەنمی پێدەبوو.

ئەوانی تر سێ چوار باریان پێدەبوو. دەیگوت: بابە ئەمن تێچێنێکم پێیە مەحتەلم مەکەن. زۆر جاران رێیان داوە و زۆر جارانیش راگیریان کردووە.) ‖ کابرای ژنداریش جاروبارە حالی شڕە و جاری واشە باشە. ‖ مەسەل بەمجۆرەش دێ: **پیاوی ژندار وەک تێچێنی ئاشە، جاری وایە لێیدەکا جاری وایە لێیناکا.**

٢٨٩ (٢٥٧) ✱ **خودا غەزەب لە داری بگرێ دەیکاتە چەقەنەی ئاشی**

بڕ = ٤١٦.

٢٩٠ (٢٥٧) ✱ **رۆژت دێتەوە تۆرە ئاشت بێتەوە**

قەیدێ ناکا ئەو کارەی بۆ من جێبەجێ مەکە کارت پێم دەبێتەوە.

٢٩١ (٢٥٧) ✱ **سە ئاشی دەلستەوە، ئاشەوان قوونی سەی**

بڕ = ٤٥١.

٢٩٢ (٢٥٧) ✱ **کوڕ دەبێ کوڕ بێ، لە دیوانان دیواندڕ بێ، لە ئاشان تۆرەبڕ بێ**

(دیواندڕئەوەی دڕ بە دیوان دەدا.) ‖ کوڕ دەبێ زیت و وریا و بەکار بێ.

٢٩٣ (٢٥٧) ✱ **گوێم لە دەنگی ئاشە و هێچ ئاردێک نابینم**

بە وەی دەڵێن ئەگە قسەی بێکردەوە دەکا. ‖ **هاوتای بۆتە ئاشەکەی گۆڕین، تەقەی هەیە و ئاردی نیە. وەک ئاش گرمەی دێ و ئاردی نیە.**

٢٩٤ (٢٥٧) ✱ **لە حەوت ئاشان درمێکی ئارد نیە، داوای ئاغایەتی دەکا**

بە تەوسەوە بە هەژاری پڕ موددەعا دەڵێن. بڕ = ٥٥١.

٢٩٥ (٢٥٧) ✱ **لە هەمووان چاکتر مامەندۆڵە بوو ئەویش دە کۆرەگەی ئاشی دەڕیا**

بڕ = ٣٨٦.

٢٩٦ (٢٥٧) ✱ **ماڵی بێ میوان ئاشی ئاو لێبڕاوە**

ماڵی بێ میوان چۆڵوهۆڵە و بەرەکەتی لێهەڵدەگیرێ. زۆرتر خانەخوێ بەرەوڕووی میوان دەیڵێ.

٢٩٧ (٢٥٧) ✱ **مشک نەیزانیوە هەمبانە چۆتە ئاشی**

بە فشە بۆ کەسێک دەکار دەکرێ کە بۆ وەدەست هێنانی شتێک (وەک پووڵ) لە ڕێگەی فێڵ و تەڵەکەوە چووبێتە شوێنێک، بەڵام بە سەر هەواری خاڵیدا بکەوێ و مەبەستەکەی پێکنەیە. «هاتبوو پووڵێکی لێ گیر بکا، زانیبای لە ماڵ نیە نەدەهات. مشک نەیزانیوە...»

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی

ئاش (۳۵۷)

۳۹۸ (۳۵۷) ≈ **ئاش بەتاڵ**

ڕستەیەکە هەرکاتێ ئاش دانی نەما بۆ هاڕین، ئاشەوان بە دەنگی بەرزی وەکوو هاوار دەیڵێ و خەڵکی ئاگادار دەکا تا هەرکەس بارێکی هەبێ بیبا بۆ هاڕین.
[قامووس]

زاراوە

ئاش بەتاڵ (۳۹۸)

۳۹۹ (۳۹۸) ○ **ئاش بەتاڵ (لێ) کردن**

واز لەکار هێنان و بەجێ هێشتنی بە نیوەچڵی. ئەوڕۆ تەواو زاراوەیەکی سیاسی‌یە و بۆ ئەو تاقم و ڕێکخراوانە دەکار دەکرێ کە خەباتەکەیان بە نیوەچڵی دەبڕنەوە.

۴۰۰ (۳۵۷) ≈ **ئاش دۆڵە**

ئەگە بارێ یەکێ لێ‌کرا ئاشەوان هەرا دەکا: «ئاش دۆڵە» واتە ئاشێری دی با بێ.

زاراوە

ئاش دۆڵ (۴۰۰)

۴۰۱ (۴۰۰) ○ **ئاش دۆڵ بوون**

هەل هەڵکەوتن و دەرفەت ڕەخسان. ‖ هاوتای کەڵێن بەتاڵ بوون. جارێکە و ئەوجار بوون. دار پیر دەبێ جارێکی باز لە سەر دەنیشێ. بەخت روو تێ‌کردن.

۴۰۲ (۳۵۷) ≈ **دەڵێی / دەڵەی چەقەنەی ئاشێ**

دەنگە دەنگی زۆر. «هەرا هەرایەکی بوو دەتکوت چەقەنی ئاشێ»

۴۰۳ (۳۵۷) ≈ **دەڵێی / دەڵەی گوڵی گەنم و چەقەنەی ئاشی نەدیوە**

بە یەکێکی دەڵێن ئەگە خۆی ناشی دەکا. ‖ هاوتای دەڵێی تارانێ / تەورێزێ گوڵە گەنمی نەدیوە.

(٣٥٧) ٤٠٤ ≈ **دەڵێی لە ئاشی هاتۆتەوە**

بڕ = ٤٥٦.

(٣٥٧) ٤٠٥ ≈ **وەک ئاش**

زۆر خۆر. «تازیەکانم زۆر باشن / لە نان خواردن وەک ئاشن.»

[بەشو کوردستان / ٣٠٢]

(٣٥٧) ٤٠٦ ≈ **وەک ئاشی گرمەی دێ و ئاردی نیە**

قسەی بێ کردەوە دەکا.

(٣٥٧) ٤٠٧ ≈ **وەک ئاشە کۆنی مەحمەشەی**

(مەحمەشە: دێیەکە لە نێوان مەهاباد و نەغەدە.) ‖ بە جێگای ویران دەگوترێ.

(٣٥٧) ٤٠٨ ≈ **وەک ئاشی بەتاڵ**

شوێنی چۆڵوهۆل و ساردوسڕ و ویران. «عەشقی سادە ساردە بێشک هەر وەکوو ئاشی بەتاڵ / هەر زڕەی لەرزانەیە دەروێش ئەخاتە بەزمی حاڵ.»

[قانع]

‖ هاوتای ٤٨٦.

(٣٥٧) ٤٠٩ ○ **ئاش بە... گەڕان**

بریتی‌یە لە زۆر و زەوەندی. «... بە تکای ئێمە بە سەد و یەک هەزار «تمەن» بوو بە پێشتۆیژ، جگە لە سەرفترە و... بۆ خۆشت دەزانی سەرقەڵەمانە ئاشی پێ دەگەڕێ، دەبڕۆ بابی بابم هەر قانوون وەرگێڕە.»

[جەیکسن گۆل / ١٣٢]

«... هاتن و بوونە میوانی مامێر، گۆشت بەراز و مریشک و پڵاو، ئاشی پێ دەگەڕا.»

[جێـــنی مجێـــور / ١٥٩]

(٣٥٧) ٤١٠ ○ **ئاش بە گۆپاڵ گێڕان**

بڕ = ٤١٢.

(٣٥٧) ٤١١ ○ **ئاش لە ئاو کەوتن**

١) بێ‌کار مانەوە. ٢) هێز و توانا لە دەست دان. ٣) پەک کەوتن / لە کار کەوتن. ٤) بێ‌دەنگ و باس بوون. «داخم ئەوەیە هاووەتەنم زۆری نەزانە / بەم دەردەوە ئەتلێمەوە ئاو کەوتووە ئاشم.»

[زێوەر]

«ماڵ چوونکی هەرا و هوریای کەم بووە / هەر دەڵێی ئاشە و ئاوی کەوتووە.»

[مەلا غەفوور]

‖ هاوتای لە گورد کەوتن (دەگەڵ مانای ٢). ٤١٤.

٤١٢ (٣٥٧) ○ **ئاش لەبەر کەسێک گەڕان**

زێدە لە ئەندازە تووڕە بوون. ‖ هاوتای **ئاش لەبەر گۆیاڵی کەسێک گەڕان** و ٤١٣ و ٤١٩ .

٤١٣ (٣٥٧) ○ **ئاش لێ کردن**

بڕ = ٤١٢ .

٤١٤ (٣٥٧) ○ **ئاش نانەوە**

ساز کردنی ئاش. «خاڵە حەمە ئاشی چاک دەنێتەوە»

زاراوە

ئاش نانەوە (٤١٤)

٤١٤ ه (٤١٤) ○ **ئاش نانەوە**

ساز کردنی گێرە و کێشە و گرفتاری بۆ کەسێک.

٤١٥ (٣٥٧) ○ **ئاشی ئاو لێ بڕاو**

بڕ = ٤١١ .

٤١٦ (٣٥٧) ○ **ئاشی کەسێک بەڕمێن بوون**

بازاڕی کەسێک بە ڕەواج و گەرم بوون.

٤١٧ (٣٥٧) ○ **بوونە چەقەنەی ئاش**

پڕ کار بوون، زۆر هاتن و چوون. «دڵت بۆتە چەقەنەی ئاش، دایمە هەڵدەبەزێ و خۆ لە ئاش دانە / ئەو کەسە گۆ لە مەیدانێ دەباتە دەرێ ئەگە بە حەوسەلە و بە وچانە.»
[بەیتی لاس و خەزاڵ ـ ئەحمەدی لوتفی / ٦٩]

٤١٨ (٣٥٧) ○ **بەڕمێن بوونی ئاش**

چوونی دانی زۆر بۆ هاڕین.

٤١٩ (٣٥٧) ○ **بە گۆیاڵ ئاش گێڕان**

بڕ = ٤١٠ و ٤١٢ .

٤٢٠ (٣٥٧) ○ **جەواڵی بەتاڵ بردنە ئاش**

کار نەزانین یا کاری بێقازانج کردن.

۴۲۱ (۳۵۷) ○ **دانەڕێزە کردنی ئاش**

لە جیاتی ئارد گەنم هێنان و بیراز هاتنی.

۴۲۲ (۳۵۷) ☆ **دەومناش**

کێشەی نەفامانە، دەومەناش.

زاراوە

دەوەناش (۴۲۲)

۴۲۳ (۴۲۲) ○ **دەوەن بە ئاش پێ کردن**

لە کەسێک لە بیانوو / لە شەڕ بوون. «کوڕە، باوکم، برام دەوەن بە ئاشی چەم پێ دەکەی؟ تۆ خۆت تەماعی ماسی ناو دەریا کەوتۆتە سەرت، واز لە من بێنە.»

[پێکەنینی گەدا]

- دوو ئاشێر پێکەوە چوونە ئاشی، لە ڕێیە قسەیان لێ پەیدا بوو. یەکیان دەیگوت: دەپێشدا ئەمن لێ‌دەکەم، ئەوی دیان دەیگوت: نەخێر با نۆرەی من بێ. هەروا بە شەڕە دندووکە ڕۆیشتن هەتا گەیشتنە دەومنێک. یەکیان کە زۆری ڕق هەستابوو گوتی: دەجا با شەڕەکەمان دوور نەخەینەوە، ومبزانە ئەو دەومنە ئاشە، بزانم چۆنی لێ‌دەکەی! قسێک لەم و قسێک لەوی تیروپریان تێک‌هەڵدا.

۴۲۴ (۳۵۷) ○ **سەر بوونە ئاش و قوون بوونە ماش**

پڕ کار بوون، تووشی گیروگرفتی زۆر بوون.

۴۲۵ (۳۵۷) ○ **سەر لە ئاش سپی نەکردن / کردن**

بێ‌ئەزموون نەبوون / بوون. «... دەترسم جرجاڵ نیزیک بێ، کچەکێ بە شێتم مەزانن، ئەو سەرەم لە ئاشی‌دا سپی نەکردووە.»

[هاوارمەهرە / ۱۲۸]

‖ لە دنیا حاڵی بوون / نەبوون.

۴۲۶ (۳۵۷) ○ **فیچقە کردنی ئاش**

کون دە دۆڵاش بوون و دەرپەڕینی ئاو لە کونەکە.

٤٢٧ (٣٥٧) ○ **كڕانی ئاش**

لێکخشانی بەرداش بە هۆی هاتنە خواری دانی کەمتر لە پێویست

٤٢٨ (٣٥٧) ○ **کەسێک لە ئاش کردن**

لێدان و ئەزیەت دانی زۆر. «جا ئەوە رووحی خۆت بۆ کوێ دەبەی خۆ بنگرێ لە ئاشت دەکا.»

٤٢٩ (٣٥٧) ○ **کەمەرە کردنی ئاش**

خاو بوونی دان و جووتن و قەڵتوبڕ کردنی.

٤٣٠ (٣٥٧) ○ **لە ئاش زۆر پێچوون و لە رێیە پەلە کردن**

درەنگ وەخۆ کەوتن و ئاخری کار وەپەلە کەوتن. «لە ئاشی زۆرت پێچووە لە رێ / وەپەلە کەوتووی زوو بگەیە جێ.» [مەلا غەفوور]

| هاوتای لە کانی زۆر پێچوون و لە رێگا پەلە کردن.

٤٣١ (٣٥٧) ○ **لە ئاشی خوارەوە لێنەکردن و لە ئاشی سەرەوەش جێنەبوون**

بە کەمی رازی نەبوون و دەست بە زۆریش نەگەیشتن. «ئەرێ ئەوە حەیز ژنێکی هەر وەگیر نەکەوت؟ کوڕە ئەوەڵڵا هەتا لە سەر ئەو ئەخلاقەی بێ قەت سێحەمبی ژن و ماڵی نابێ. لە ئاشی خوارەوەی لێناکا و لە ئاشی سەرەوەش جێی نیە.» **| هاوتای بە خوارێ رازی نیە و لە سەرێش جێگای نیە.**

٤٣٢ (٣٥٧) ○ **لە ئاشی سەرەوە لێ کردن**

لووت بڵیند بوون، بە زۆر شت رازی نەبوون.

٤٣٣ (٣٥٧) ○ **لە حەوت ئاشان دەنکە جۆیەک شک نەبردن**

زۆر هەژار و نەدار بوون. **| هاوتای لە حەوت ئاشان درەمێک ئاش شک نەبردن.**

٤٣٤ (٣٥٧) ○ **لە سەت ئاش(ان) لێ کردن و لە یەکێک نەماڵینەوە**

١) قسەی هاتەران پاتەران کردن. ٢) وازی وازی بوون لە کاران. «سەد خەرمانان گەڕام بە دەستی خاڵی / سەد ئاشم لێ کرد هیچم نەماڵی.» [ئاوات]

| هاوتای ئەگە وەسەری کرد بۆخۆشی نازانێ دەڵێ چی (لەگەڵ مانای ١). هەر دەمەی هەوایەک بوون (لەگەڵ مانای ٢).

٤٣٥ (٣٥٧) ○ **میزتنی ئاش**

کرانەوەی کونی بەرداشی ژێرەوە و دان پێداچوون بۆ خوارێ لە باتی ئارد.

| بڕ = ٣٧٦.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

میزتنی ئاش (۴۳۵)

a۴۳۵ (۴۳۵) ≈ **وەک ئاشی هەر لە میزتنێ‌یە**

ها خرا بێ و ها خرا نەبێ. ‖ هاوتای لە پلە / پل / تڕ بەند بوون.

۴۳۶ (۳۵۷) ○ **وەک ئاش گرمە هاتن**

ئازا بوون لە کارێ (کارێک کە هەڵسووڕان و داسووڕانی لەگەڵ بێ).

۴۳۷ (۳۵۷) ○ **هەر کەسە لە ئاشێک لێ کردن**

قسەی یەکتری نەسەلماندن، تێکەوڵێکە بوون.

۴۳۸ (۳۵۷) ☆ **ئاش‌بگیر**

تاڵان کرانی ئاش.

۴۳۹ (۳۵۷) ☆ **ئاش وەستا**

وەستای ئاش نانەوە و ئاش چاک کردنەوە.

۴۴۰ (۳۵۷) ☆ **ئاشەکۆن**

ئاشی کۆن و لەمێژینە و لە کار کەوتوو، کاولاش. «بەژنت داری خێوەتێ / هەڵیان دەدا فەڕراشان / چەندم جێ‌ژوان دەگەڵ کرد / قووژبن و کۆنە ئاشان.»

[فـولکلـور]

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاشە کۆن (۴۴۰)

۴۴۱ (۴۴۰) ≈ **پیاوی وا لە ئاشەکۆنانیش وەگیر ناکەوێ**

بۆ تاریفی کەسێ دەیڵێن، حاڵەتی جەفەنگی هەیە.

زاراوە

ئاشە کۆن (۴۴۰)

۴۴۲ (۴۴۰) ○ **ئاشەکۆن**

زاراوەی کایەی پشکیلانە. «کونە چاڵ»یشی پێ دەڵێن و بەو شوێنەی دەڵێن دەپێش‌دا ماتەی تێدا بووە.

---

۴۴۳ (۳۵۷) ☆ **ئاشەوان**

بەڕێوەبەری ئاش.

باوەڕ

ئاشەوان (۴۴۳)

۴۴۴ (۴۴۳) ◇ ئەوی ساڵێکی ئاشەوان بێ، دەبێ حەوت ساڵان مجێوری مزگەوتی بێ دەنا نەجاتیی نابێ (چونکە تۆزی ئاشی دەماڵێتەوە و گەنمی هەموو کەسی دەگەڵە).

مەسەل

ئاشەوان (۴۴۳)

۴۴۵ (۴۴۳) Ж **ئاشەوان چ دۆست و چ دوژمن**

ئەوەی بە پووڵ جێبەجێ بێ، منەت هەڵگرتنی ناوێ.

۴۴۶ (۴۴۳) Ж **ئاشەوان هەمیشە شانی ئارداوی‌یە**

بڕ = ۳۸۵ .

۴۴۷ (۴۴۳) Ж **ئاش هەر ئەوەندەی دێنێ ئاشەوان بیقەپێنێ / بیقرتێنێ**

خەرج زۆرتر لە دەخڵ و داهاتە. «خەرج گرانە، دەربناهێنێ. کەل‌وپەل خوێنێ دەکا. دەست کورتە، ساحەب خێزانە، ئاش هەر ئەوەندەیە ئاشەوان بیقەپێنێ.»

[سروە / ژمارەی ۴۷]

«ئاشەکەمان هەر ئەوەندە دێنێ / کاکی ئاشەوان خۆی بیقرتێنێ.»

[مەلا مەحمود]

۴۴۸ (۴۴۳) Ж **ئاشێر دە خەیاڵێکی‌دایە و ئاشەوان دە خەیاڵێکی‌دا**

ئاشێر خودا خودایەتی زوو لێ‌کا و بڕواتەوە. ئاشەوانیش لە خودایەتی باری

ومباری ڕانەگا. هەر کەسە لە سەر کارراستی خۆیەتی. «خەیاڵی ئاش و ئاشەوان جوێیە / هیچیان نازانن دانیان لە کوێیە.» ‖ بڕ = ۳۷۲ و ۳۷۵. [پیرەمێرد]

۴۴۹ (۴۴۳) ✱ **ئاوان سەگ خواردی و ئاشەوانیش ئەوی لستەوە**

بڕ = ۴۵۱.

۴۵۰ (۴۴۳) ✱ **ئەو پەلەی لە ئاشێڕە لە ئاشەوان نیە**

کاتێک دەیڵێن یەکێک لە کارێک بە پەلە بێ و لایەنەکەی بەکاوەخۆ. واتا ئەمن وەک تۆ پەلەم نیە.

۴۵۱ (۴۴۳) ✱ **سە ئاشی دەلێستەوە، ئاشەوان قوونی سەی**

بۆ کەسێک یا کەسانێکی دەڵێن کە بژیویان بە دەست کەسێکی نەدار و هەژارەوە بێ کە ئەویش بە زەحمەت و کوێرەوەری زۆر پەیدای دەکا. «دەڵێن سەگ چوو ئاشی لستەوە / یەکێکی تر چوو پاشی لستەوە.» [مەلا غەفوور]

‖ بڕ = ۳۹۱ و ۴۴۹.

۴۵۲ (۴۴۳) ✱ **سێ شت جێی بەقایە نین، کەری باغەوان و مریشکی ئاشەوان و کچۆڵەی ماڵان**

کەری باغەوان هەر ڕۆژەی یەک دەیبا و بە هەموو لەوەڕێک فێرە. مریشکی ئاشەوان دانی هەموو کەس دەخوا و لە هەموو باراشێک چینە دەکا. کچۆڵەی ماڵانیش هەر دەمەی لە ماڵێکە و ناحاملێ و تەربییەتێ هەڵناگرێ. بۆ کچ یا ژنێکی وا دەکار دەکرێ کە لە وەها هەلومەرجێکدا ژیابێ.

۴۵۳ (۴۴۳) ✱ **هەر چی لە ئاشی بوو ئاشەوان نیە**

بڕ = ۵۲۴.

۴۵۴ (۴۴۳) ✱ **هەموو کەس بە مشکی پێدەکەنێ مشکیش بە ئاشەوانی**

بۆکەسێک دەگوترێ لە سەر حاڵی خۆیڕا قومار بە خەڵکی دەکا.

۴۵۵ (۴۴۳) ✱ **یا ناچێتە ئاشی یا ئەگە چوو ئاشەوانی دەکووژێ**

ئەوی بە زۆری و بە نابەدڵی کارێک وەستۆ گرێ و ئاخیری کارەکەش شتێکی وا بکا قازانج سەری مایەی بخوا.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاشەوان (۴۴۳)

۴۵۶ (۴۴۳) ≈ **دەڵێی ئاشەوانە**

تۆزاوێ. = بڕایمێک بوو لە نێو مەنگوڕان، دزی دەکرد، شێخ محەممەد

کوتی: برایمی بکەن بە ئاشەوان. برایم زۆر قــە خۆش بوو. شێخ ئەگە وەڕەز دەبوو دەیکوت بچن برایمی بانگ کەن. ڕۆژێکی ناردی لەدووی. کوتی: بـرایـم لەکـنەخۆ ئەتو ئاشـەوانی ئەدی چۆنە قەت تۆزاوی نی؟ کوتی: قـوربان ئـەوەی خـۆشـم‌ویـست ئاشـەکەی دەبەر دەسـتی دەنێم هەتا لێی‌دەکا تخوونی نابم؛ ئەوەی ناخۆشیشم‌ویست هێندەی درشت دەکەم تۆزی نیە! ▮ هاوتای ٤٠٤ .

٢٥٧ (٤٤٣) ≈ (وەک) مریشکی ئاشەوان

بریتی لە ئینــسانی ورگنی مفتەخۆر.

زاراوە

ئاشەوان (٤٤٣)

٢٥٨ (٤٤٣) ○ **بە قەت حەمە ئاشەوان لێ حاڵی بوون / نەبوون**

نەزانین و ناحاڵی بوون. «تاواڵەکانی خۆمان کە بە قەد حەمە ئاشـەوانیش لە عـیلم و شـەرع ناگەن، بە ڕیش و کەوا و سیواکەوە ئی وایان هەیە میلیاردێرە.»

[چەپکێ گوڵ / ١٣٢]

هەر بە قەد حەمە ئاشەوانی لێ حاڵیە.

٢٥٩ (٤٤٣) ○ **کەڵاشی مام ئاشەوان لە سەر زگی خۆ لابردن و لە سـەر زگـی یـەکـی دی دانان**

خەتا یا ئەرکی خۆ خـسـتنە ئـەسـتۆی ئـەم و ئـەو. «تـۆ پـێت ڕەوا دیـم ئـەم کـارە جوانە / ئەقڵی کەڵاشی مام ئاشەوانە.»

[سەلا غەفوور]

= دوو کەس دەچنە ئاشی. شەویان بە سەردا دێ و لە ئاشەوان میوان دەبن. یەکیان کارێکی لێ واقیع دەبێ. کابرای ئاشـەوان ئاگای لێ‌دەبێ دەڵێ هـەتا چـرایـەکـەی هەڵدەکەم لێم دەگۆڕێ، لـێـگە کەڵاشـێکی دەست دەداتێ‌یە و لە سـەر زگی کابرای دادەنێ. هەتا چراکەی هەڵدەکاتەوە کابرای خەتابار کەوشەکەی لە سەر زگی خۆی هەڵدەگرێ و لە سـەر زگی ڕەفیقەکەی دادەنێ!

٤٦٠ (٢٥٧) ☆ **ئاشی ئاو**

ئەو جۆرە ئاشـەی کە بە ئاو دەگەڕێ و لەو بەشانە پێک‌هاتووە: ١) دۆڵاش (دۆڵ ئاش) دارێکی ئەستوورە، درێژایی‌یەکەی بە جێگە دەگۆڕێ. نێوی ئەم دارە دۆڵ دەکرێ یا

دەکوڵدرێ یانی دۆڵاش جۆگەلەی داره. ٢) سپەره: ئەو چوار پێنج دارەی بۆ گێرانەوەی خشتوخاڵ دە جۆگەی دەچەقێنن. ٣) تەمبوو: پەڕەی ئاش کە لە دار ساز دەکرێ. ٤) بسته: شیشێکی ئاسنی درێژ و پانە لە بەرداشی بنەوە دێتە دەر و دەچێتە ناو (تەوەرە)وە و بەرداشی سەرەوە دەسووڕێنێتەوە. بستە لە ژێرەوە لە سەر بەردێک بە ناو "بەردەسماتە" دەسووڕێ. ٥) بەرداش کە ئەویش بۆخۆی دوو جۆرن: الف) بەردی ژێروو ب) بەردی سەروو. بەردئاش بە عام لە "داشکستان" ساز دەکرا. ٦) تەوەرە: ئەو ئاسنە خڕەی کە بە سەری بستەوەیە و بەرداش لە سەری دەگەڕێ. ٧) بانێژه: شوێنێکی تەختە دەکەوێتە ژوور بەرداشەکانەوە، دانی تێ‌دەکەن لە وێڕا دەڕژێتە کونی بەرداشی سەرەوە و لە نێوان دوو بەرداشەکان‌دا ورد دەبێ. ٨) کەویژه: ئەو دار یا تەنەکەیەی کە باراشی پێدا دەچێتە نێو بەرداشەکان. ٩) چەقەنە: دارێکە بە سەری بەرداشی سەرروودا رایەڵ کراوه. مەودای لەگەڵی بستێکە، بزمارێکی لێ‌دراوه و ئەو بزمارە شۆڕ بۆتەوە بۆ سەر بەرداشی سەرەوە و بەحاڵ وێی دەکەوێ. کەویژە لە سەر چەقەنەیە، بە چەقەنە کەویژە دەلەرزێتەوە و دانەکەی راناگرێ و وردە وردە بۆ نێوان هەر دووک بەرداشی بەڕێ دەکا. ١٠) قوڵکەی ئاش: حەوزی پێش دەمی بەرداشەکان کە ئاردەکەی دەچێ. ١١) دۆزەقە: ئەو جێ‌یەی ئاوی پێدا دەچێتە دەر.

باوەڕ

ئاشی ئاو (٤٦٠)

٤٦١ (٤٦٠) ◊ ئەو جێگایەی ئاشی ئاوێی لێ‌بێ تەیەممومی لێ دروست نیه.

مەتەڵ

ئاشی ئاو (٤٦٠)

٤٦٢ (٤٦٠) § **ئەسپە رەشەی بەر تاوان / دەخوا چل مەن دان**

ـ ئاشی ئاو

٤٦٣ (٤٦٠) § **زاری لە پشتێ / بۆخۆی لە بەردێ / هێزی‌لە ئاردێ**

ـ ئاشی ئاو

٤٦٤ (٤٦٠) § **لە دەرەوە دەکوژرێ و لە ژوورێ رووحی دەشتە دەرێ**

ـ ئاشی ئاو

۴۶۵ (۳۵۷) ☆ **ئاشی ئاور**

ئاشی ئەوروپیی کە بە کارەبا کار دەکا.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئامالرستەیی

ئاشی ئاور (۴۶۵)

۴۶۶ (۴۶۵) ≈ **ئاشی ئاور**

ئازا و بەکار (هەم بۆ خواردن و هەم بۆ خەرج کردن). | وشەی "وەک" یا "دەڵێی" دەپێش‌دا دێ. «دڵم یەکە و غەمم دوو / لەت‌لەت لە جەرگم هەڵبوو / بوومە کێردی تازەسوو / یەکسەر هەوام لێ بڵیند بوو / جا فورت وەسەر بێ «قادر» / ئەوە دۆست نەبوو هەتبوو / لێم بوو بە ئاشی ئاوری / هەچی هات زوو تۆرەی بوو.»

[مێژوولکلسۆر]

---

۴۶۷ (۳۵۷) ☆ **ئاشی با**

جۆرە ئاشێکە لە وڵاتانی دەرەوە هەبووە.

[قاموس]

زاراوە

ئاشی با (۴۶۷)

۴۶۸ (۴۶۷) ○ **ئاشی بە با بە کەسێک ئانەوە**

راوەدوونانی کەسێک.

کایە و گۆرانی

ئاشی بە بای (۴۶۸)

۴۶۹ (۴۶۸) ☋ دارێکی بە کولانەی‌دا دێنن، ئەفەرێک بە دزی ئافتاوێک ئاو دەبا و دەچێتە سەربانی؛ ئەوانی ژووریش دەڵێن وەرن «ئاشی بە بای» دروست دەکەین. دێن گوریسێکی دە دارەکەی سەر کولانەی دەخەن و ئەو سەریشی لە سەوەتێکی دەبەستن و یەکی فەقیرحاڵ، یا ئەوەی بەو کایەی نەزانێ، دە سەوەتەکەی دەنێن و سەوەتەکەی دەسوورێنن. بە سوورانی سەوەتەکە گوریسەکەشی بادەدرێ و خڕ دەبێتەوە، وردە وردە سەوەتەکە دەگاتە نیزیک بەری میچی. لەو وەختەدا کابرای

سەربانی بە ئافتاوەکە ئاوی دە سەوەتەکە دەکا و ئەوانی خوارێش سەوەتەکە بەردەدەن، سەوەتەکە بە پێچەوانە دەسووڕێتەوە و ئاو بە کونەکانی سەوەتەدا دەپرژێ و خەڵکەکە لە قاقای پێکەنینێ دەدەن. هەتا گوریس خاو دەبێتەوە سەوەتەکە هەر دەسووڕێ.

٤٧٠ (٣٥٧) ☆ **ئاشی قاوە**

مەکینەیەکی بچووکە لە ماڵان ئاڵەت و بەهارات و قاوەی بۆدراو و ئەو جۆرە شتانەی پێ دەهاڕن، بە دەست بادەدرێ.

[قاموس]

٤٧١ (٣٥٧) ○ **ئاشی کرێوە**

ئەو ئاشی ئەگە باری زۆر هێناوە، وەک کرێوەی ئاردی هێناوە، حەواڵەکەی بڵیند و زۆر بەکار بووە. ئەوی وابووە بیست بار، سێ باری وشترانی هێناوە. لە "سەدرابات"ی نیزیک "مەهابات" یەکێکی لێبووە. لە "سەدرابات" سێ ئاشی دیکەش هەبوون: ئاشی شێخ رەسووڵ، ئاشی فەتاح پاشای و ئاشی سەگان (کەس باراشی لێنەدەکرد و سەگان دەیانلستەوە). ‖ بە دوو مانایان دەکار دەکرێ: ١) هەژدەر هەژدەر قسە کردن و نۆرەی کەس نەدان. ٢) زۆر بە پەلە خواردن.

٤٧٢ (٣٥٧) ☆ **ئاشێڕ**

ئەو کەسەی باراش دەباتە ئاشی بۆ هاڕین.

مەسەل

ئاشێڕ (٤٧٢)

٤٧٣ (٤٧٢) ✱ **ئاشێڕ دە خەیاڵێکیدایە و ئاشەوان دە خەیاڵێکی دا**

بڕ = ٤٤٨.

۴۷۴ (۴۷۲) ✱ **ئەو پەلەی لە ئاشێڕە لە ئاشەوان نیە**

بڕ = ۴۵۰.

---

۴۷۵ (۳۵۷) ☆ **ئاواناش**

هەقی لێ‌کردنی باراش کە ئاشەوان دەیستێنێ. جاری وا بووە بیستێک (لە بیست تەنەکان یەک تەنەکە)ی هەڵگرتووە و هەشبووە پازدێک، دوازدێک و...

---

۴۷۶ (۳۵۷) ☆ **باراش**

۱) دەغڵ (گەنم، جۆ و پەڕش) کە ئامادە کرابێ تا بینێرنە ئاش و بیکەنە ئارد. ۲) مجاز: الف) ئەوەندە دەغڵەی کە بە یەک جار دەچێتە ئاش و دەکرێتە ئارد. ب) ئەو دەغڵەی کە چۆتە ئاش و کراوە بە ئارد جا یا لە ڕێگایە و یا کە هاتبێتەوە ماڵێ هێشتا بەتاڵ نەکرابێ. «بچن لە ماڵی کوێخاتۆفیق مشتێ ئارد قەرز کەن تا باراشەکەمان دەگەڕێتەوە» [قامووس]

مەسەل

باراش (۴۷۶)

۴۷۷ (۴۷۶) ✱ **مردووی خەڵک باراشی ئاشە**

ئەوەندەی سەیحەب مردوو غەمی مردوویەتی کوا خەڵک وایە؟

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

باراش (۴۷۶)

a۴۷۷ (۴۷۶) ≈ **لە باراش / زمهەڕی ئەو ساڵ ئاخوا**

کەلەلایە و لە مردنێ نیزیک.

ڕێکەوەندەکانی تر

باراش (۴۷۶)

۴۷۸ (۴۷۶) ☆ **باراش لێ‌کردن**

بردنی باراش بۆ ئاش، باراش هاڕین.

زاراوه

باراش لیٚ کردن (۴۷۸)

۴۷۹ (۴۷۸) ○ **باراشی خوٚ له هه‌موو ئاشێک لیٚ کردن**

۱) زیره‌ک و وریا بوون. ۲) خوٚ له‌گه‌ڵ هه‌ڵومه‌رجی زه‌مانه ریٚکخستن. ‖ هاوتای خه‌رمانی خوٚ به هه‌موو بایه‌ک شکاندن / هه‌ڵاویشتن (له‌گه‌ڵ مانای ۲).

a۴۷۹ (۴۷۸) ○ **گه‌ده‌باراش**

زوٚرخوٚر. ‖ هاوتای هوٚلمان‌زل.

۴۸۰ (۳۵۷) ☆ **به‌رداش**

بڕ = ۴۶۰.

باوه‌ڕ

به‌رداش (۴۸۰)

۴۸۱ (۴۸۰) ◇ ئه‌و کچ و ژنانه‌ی له‌م دنیایه گواره ده‌گوێیان نه‌که‌ن، له دنیای دی به‌رداشیان ده‌گویٚ ده‌که‌ن.

۴۸۲ (۳۵۷) ☆ **توٚزاش**

توٚزی ئاشی، توٚزی ئاش که له له‌شی ئاشه‌وان و خه‌ڵکی دیکه دەنیشێ.

۴۸۳ (۳۵۷) ☆ **دوٚلاش**

بڕ = ۴۶۰.

۴۸۴ (۳۵۷) ☆ **کاولاش**

خانوێک که بوٚ ئاش ساز کرابێ.

مەسەل

کاولاش (٤٨٤)

٤٨٥ (٤٨٤) ✱ **کاولاشی خۆت لە قەسری خەڵکی خۆشترە**

ئەو شتی ئیخۆت بێ، بێمنەتە. ‖ هاوتای خۆڵی قوون تەندووری خۆت بخۆی نەک پڵاوی خەڵکی. نانی نیشکی خۆت لە پڵاوی خەڵکی خۆشترە. گۆشتی رانی / گونی خۆت بخۆی لە منەتی قەسابی چاترە.

زاراوە

کاولاش (٤٨٤)

٤٨٦ (٤٨٤) ○ **کاولاش**

خانووی تەنگەبەر و نەوی. «هەر چی کۆڵان و شەقامە / دەڵێی کاولاشی بەسامە.»
[گەریک و رەوەن]

‖ هاوتای رەشەخانوو و ٤٠٨.

---

٤٨٧ ئاشق

ئەویندار، دڵدار.

مەسەل

ئاشق (٤٨٧)

٤٨٨ (٤٨٧) ✱ **تەیری گول ئاشق بە داری ژەقنەمووتە**

هەر شتەی لە تای خۆی دەگەڕێ، پیس لە پیسی دەهاڵێ. ‖ هاوتای مێش لە شتی پیس دەنیشێ. ‖ مەسەل بەم جوورەش دێ: دەعبای خوێنتاڵ لە داری ژەقنەمووتێ دەنیشێ.

٤٨٩ (٤٨٧) ✱ **مەڕ دەڵێ: بەهاران شوانم شەل بێ، هاوینان ئاشق بێ، پاییزان حەیا بەخۆ بێ**

بەهاران گەرانی پێخۆش نیە و دەیهەوێ بیچەقێنێتەوە. هاوینان خری نەکەنەوە و لە بڵێندانی دەن بۆ سەرچاوە و جێی فێنک. پاییزانیش لەبەر شەولەوەڕ.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالڕستەیی

ئاشق (٤٨٧)

٤٩٠ (٤٨٧) = **ئاشقە و ماشقە**

١) عاشق و مەعشووق، دوو کەس زۆریان یەکتر خۆش بوێ یا ڕۆربان دەگەڵ یەکدی ببینن. ‖ وشەی (وەک) یا (دەڵێی) دەپێش‌دا دێ. «وەک ئاشقە و ماشقەی وان، بە بێ یەکتری هەڵناکەن.» ٢) نێرە و مێیەی مار لە حاڵی لێکهاڵان‌دا. «باسکت ئاوێزانی گەردنی بکەم، بڵێن ئەوە ئاشقە و ماشقەی ماران وا بوونەوە ئاملانە.»

[بەیتی لاس و خەزاڵ . ئەحمەدی لوتفی / ٤٢]

باوەڕ

ئاشقە و ماشقە (٤٩٠)

٤٩١ (٤٩٠) ○ هەر کەس لە ئاشقە و ماشقەی ماران یەکێ بکووژێ ئەوی دی لە دووی نابێتەوە؛ جا یا خۆی پێ بە گوشت دەدا یا پێوەی دەدا. = شوانێک مەڕی دەبردە کوێستانێ، ئەگە تەمەشای کرد مارێک ئەوە لە سەر پشتی بەرانێک پاپۆکەی حواردۆتەوە. هات ئەگە بیکووژێ، دەستی گێراوە. مەڕی دەنگ دا و چاویشی لە مارەی غافڵ نەکرد هەتا مەڕگەییە جێ هەواری. یەک لە بەندمێ گۆرانی دەکوت. شوانە چاوی لێبوو مارە بە دەنگی کابرایەوە چوو. شوانەش بە دوایدا. مار چوو دە گۆزە ئاوی کابرایەوە. شوانە تۆپەوانەی زاری گۆزەکەی نا و هەرای کابرای کرد. کابرا هات و شوانە حاڵ و نەقڵەکەی بۆ گێراوە. کابرا کوتی هەی رەحمەت لە دایک و بابت! خۆ ئەمن ئەوە چەند دانە ساڵە لە ترسی ئەو مارە سەگدینەی وڵاتی خۆم بەجێ هێشتووە. کوتی: چۆن؟ کوتی ئاشقە و ماشقە بوون، یەکیانم کوشت و ئەوەشیان ئەوە کەڵەگایەیتم لێدەکا. سووکێکی گۆزەکەیان لە سەر ئاور دانا.

٤٩٢ (٤٨٧) = **ئاشقی ئیلاهی / خودایی**

ئەوین‌داری پاک و دوور لە ڕەنگ و فریو. «... ئەگە قەبری مەم و زینانیان داوە لە پشتێ بەرەوژێر هەر کەسە دەقەبری خۆی‌دا بوو، سەرەوەشیان پێکەوە نووسابوو؛ جا قەبرەکانیان پڕ کردەوە و کوتیان بابە ئەوانە ئاشقی ئیلاهین.»

[بەیتی مەم و زین . ئەحمەدی لوتفی]

٤٩٣ (٤٨٧) = **ئاشقی ڕووت**

ئەوین‌داری ڕووت و ڕەجاڵ کە تەنیا ئەوینی هەیە و بەس.

٤٩٤ (٤٨٧) ≈ **ئاشقی سەوداسەر**

١) ئەوینداری شەیدا و دێوانە. ٢) ئەوینداری بێباک و نەترس.

---

٤٩٥ ئاشکرا

بەرچاو، ڕوون.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاشکرا (٤٩٥)

٤٩٦ (٤٩٥) ≈ **بە عالەمی ئاشکرا کەڵەگایەتی / درۆ کردن**

زۆریی و ناحەقی / درۆ کردنی بەرچاو.

ڕێکەوەندەکانی تر

ئاشکرا (٤٩٥)

٤٩٧ (٤٩٥) ☆ **بە ئاشکرا**

١) بێپێچوپەنا. ٢) بێ دەرِوودا مان. ٣) بە دەنگی بەرز. ٤) بێ داپۆشین و پەردە بە سەر دادان.

مەسەل

بە ئاشکرا (٤٩٧)

٤٩٨ (٤٩٧) ✠ **بانگی محەممەدی بە ئاشکرا خۆشە**

کار بە دزیوفزی و ترس و لەرزەوە فایدەی نیە.

٤٩٩ (٤٩٧) ✠ **مانگا بەدزی کەڵ دەگرێ، بە ئاشکرا دەزێ**

ئەوی بە نهێنیش بکرێ ئاخیری ئاشکرا هەر دەبێ. دەرێ کاکە ئەو سرتوخورتەو لە چیە با ئێمەش بزانین قەرارە کێ دەخوازن. مانگا بە دزی کەڵ دەگرێ و بە ئاشکرا دەزێ.

---

(٤٩٥) ٥٠٠ ☆ ئاشکرا بوون

١) روون بوونەوەی مەسەلەیەک. ٢) دەرکەوتنی نهێنی. «وەرە مەردی خودای بە ڕێبەکەم پێشان بدە، با زوو بیشارمەوە دەنا ڕۆژ هەڵێ لێم ئاشکرا دەبێ.»

[حکایەت]

ڕێکەوەندەکانی تر

ئاشکرا بوون (٥٠٠)

(٥٠٠) ٥٠١ ☆ لێک ئاشکرا بوون

١) دەرکەوتنی حەقیقەتی دوو کەس، دوو دەستە یا زیاتر بۆ یەکتر. «هەر شەبەقی دا، دۆست و دوژمن لێک ئاشکرا دەبن.» ٢) یەکتر ناسینەوەی دوو یا چەند کەسێ. «پاش ئەوەی تێکخورین لێک ئاشکرا بوون.»

(٤٩٥) ٥٠٢ ☆ ئاشکرا کردن

١) دەرخستنی نهێنی. ٢) داماڵینی پەردە لە سەر کارێکی تا ئەو کاتە کەس نەیزانیبێ. «پیرێژن دەڵێ: ئەتۆ دێوی؟ درنجی؟ هەر چی هەی خۆم لێ ئاشکرا کە.»

[حکایەت]

٣) روون کردنەوەی مەسەلەیەک. «کەس بە جێگای چاپخانەکەی نەدەزانی، خولە ئاشکرای کرد.»

[قاموس]

ڕێکەوەندەکانی تر

ئاشکرا کردن (٥٠٢)

(٥٠٢) ٥٠٣ ☆ پێ ئاشکرا کردن

ئاشکرا کردنی مەسەلەیەکە بە هۆی کەسێکەوە کە ئاگای لێ هەیە؛ جا بە هەوڵ و تەقەلا، یا بە هەر شێوەیەکی تر بێ. «بە زەبری تێلا دزێکەیان بە خدری ئاشکرا کرد.»

[قاموس]

(٤٩٥) ٥٠٤ ☆ ئاشکرایی

روونی و بێ‌پێچ‌وپەنایی، بێ‌نهێنی.

ڕێکەوەندەکانی تر

ئاشکرایی (٥٠٤)

(٥٠٤) ٥٠٥ ☆ **بە ئاشکرایی**

«... دوژمنی نەتەوەی ئەمیرخان بووە و داوای رەوای ئەو سەرداره مەزنەی کوردی بە لاساری، سەرپێچی و تەنانەت نمەک بە حەرامی و لە ڕێ دەرچوون داناوە بە ئاشکرایی جنێوی داوە.»

[پاشەڕۆک]

زاراوە

ئاشکرایی (٥٠٤)

(٥٠٤) ٥٠٦ ○ **ئاشکرایی لێ گوتن**

دەرخستنی نهێنی مەسەلە و کارێک، کە دوو یا چەند کەس بیزانن، لە لایەن یەکێک لە خۆیانەوە. «ئاشکرایی لێ بڵێ یا بە خۆیدا بشکێتەوە.»

[قاموس]

٥٠٧ ئاغا

١) لەقەبێکە بە دوای ناوی خاوەن مڵک و سەرۆک عەشیرەتەکانەوە دەندرێ «باپیرئاغای مەنگوڕ، حەمەداغای مامەش.» ٢) بۆ ئیحترام دەخرێتە پێش ناوی دەوڵەمەندەکانی ناو شاران.« ئاغا میرزا رەحمەتی شافیعی»

[قاموس]

مەسەل

ئاغا (٥٠٧)

(٥٠٧) ٥٠٨ ✻ **ئاغا ئەگە رۆنی دایەی دە شاقەلتی کە**

کاتێک دەیڵێن کە لە یەکی بەدمەسەلات چاوەڕوانی یارمەتی بکرێ بەڵام بۆی هەیە پەشیمان بێتەوە. «هەتا قەولی پێداوی خۆتی بکەیەنێ. بە خودای شەوی بە سەردا بێ چاوت بێی ناکەوێ. بە قەولی پێشینیان ئاغا ئەگە رۆنی دایەی دە شاقەلتی بکە.» [مەسەل ئاواش دەکار دەکرێ: «ئاغا ئەگەر رۆنی دایەی شاقەلتی بۆ بکەوە.»

۵۰۹ (۵۰۷) ✠ **ئاغای ئاغەلی کوێخای سەلمانی، دەماڵێیدا نیە زموادی نانی**

فەقیر و نەداری بە دەعیە. ‖ هاوتای دە ماڵێیدا نیە دانەی بڕوێشی، بە بێ دەرپێیی چۆپی دەکێشی. کەوشی رەش سیرەی دێ، زگ لە برسان قووڕەی دێ. سۆرانی سپی سەڵتە با بردوو، قیتە قیتێتی لە برسان مردوو. بە رۆژ دەگەڕێ بە کەتانی، بە شەو دەچتەوە بن کورتانی. پۆزی عالی، جیبی خاڵی.

۵۱۰ (۵۰۷) ✠ **ئەگەر رەعیەت با سەرگوێلکی هیچ ئاغایەکی نەدەبڕیوە**

بە ئینسانی بەدفەڕ و نەحاواوە و گێرەشێوێن دەڵێن. = "سەعید تەقە بارگین"ێک لە کۆکەی بوو لە زستانێ بەدەر لە هیچ کوێ گیر نەدەبوو. دەیکوت لە هیچ جێیەکی ریخی خۆم نەبڕیوەتەوە!

۵۱۱ (۵۰۷) ✠ **بمنوێنن بە جلی گایە، پێم بڵێن ژنی ئاغایە**

بۆ کچ یا ژنێک دەکار دەکرێ رواڵەت فیدای قازانج دەکا. ئەگە لە زمان کەسێکەوە بە یەکی دی بگوترێ حاڵەتی تەوسی هەیە. «کاری بە وەی نیە چ دەبێ و چ نابێ. هەر ئێوی نەوی لە سەر بێ بەسە. بینوێنن بە جلی گایە پێی بڵێن ژنی ئاغایە.»

۵۱۲ (۵۰۷) ✠ **بە گولله و دەرمانی بایزاغای شەق لە کەنداڵی**

بڕ = ۵۱۷.

۵۱۳ (۵۰۷) ✠ **بەو جۆرەی خەلیل ئاغا دەیکا، نە پێنشتەمەنی دەمێنێ نە دوو تەمەنی**

دەڵێن خەلیل ئاغایەک بوو زوو زوو بیانووی بە رەعیەتەکانی دەگرت و جەریمەی دەکردن. جەریمەکەش یا دوو تەمەن بوو یا پێشتەمەن (دەبوو یا دوو تەمەنی با یا پێنج تەمەنی). بەڵێ وای لێهات دوو تەمەنی و پێنشتەمەنی لە وڵاتی برا. ‖ ئێستا ئەگە کەسێک دەست بە ئەستاندن یا کۆکردنەوەی شتێک بکا ئەو مەسەلەی دەکار دەکەن.

۵۱۴ (۵۰۷) ✠ **جلیت ئاغا و نۆکەری نازانێ / پێ ناوێ**

لە کاردا لێهاتوویی و کارزانیی کەس گرینگە نەک نەسڵ و نەسەب و پلە و پایەی کۆمەڵایەتی.

۵۱۵ (۵۰۷) ✠ **شەرتی شوانی بە گا..ی ئاغاژن چی!؟**

کاتێک دەگوترێ کە کەسێک شەرتێک یا مەرجێکی وا بۆ جێبەجێ کردنی کاری کەسێکی تر دیاری بکا کە هیچ دەخلی بە سەر کارەکەوە نەبێ.

۵۱۶ (۵۰۷) ✠ **گۆزەی سوور و ئاوی شەوێ، ئاغا و کرمانج رێکناکەوێ**

بۆ دوو شتی دژ بە یەک (جیاواز لە باری پلە و پایەی کۆمەڵایەتیوە). ‖ هاوتای

کەنگر و قوماش نابنە وێلماش. باسی جیاوازی چینایەتی نێوان ئاغاوەت و رەعیەت (کرمانج) دەکا.

٥١٧ (٥٠٧) ✱ **گوللە و دەرمانی بایزاغای شەق / تەق لە کەندالی**

کاتێک دەگوترێ کەسێک لە کاری کەسێکی تردا دەست بە کەرەستەی ئیشەکەوە نەگرێ یا ئاگاداری لێ نەکا. «دڵی ناسووتێ بە ماڵی خاڵی / گوللەی بایزاغا و شەق لە کەندالی.»

[مەلا مەحموو]

٥١٨ (٥٠٧) ✱ **من ئاغا و ئەتۆ ئاغا، کێ بەڕە شرەمان بۆ راخا!؟**

ناکرێ هەموو هەر پووت بن، دەبێ یەک لە یەکێ قبوولْ بکا. «کە من ئاغا بم، تۆیش وەک ئاغا / بەڕە شرەمان کێ بۆ راخا.»

[پیرەمێـرد]

▌ مەسەل بەم جوورانەش هاتووە: ئەمن ئاغا و ئەتۆ ئاغا کێ وڵاغەکەمان ئاو دا. ئەمن ئاغا و تۆ خان، کێ راخا جێمان. ئەمن ئاغا و ئەتو ئاغا، کێ جێمان / جێگامان بۆ راخا. ▌ هاوتای ئەتۆ میر و ئەمن میر، کێ بکەینە گزیر؟ ئەمن پووت و ئەتۆ پووت دەرێناهێنین.

٥١٩ (٥٠٧) ✱ **مەنجەڵ بوو بە مەنجەڵۆکە، ئاغاژن بوو بە جندۆکە**

لە دەست دانی ماڵ و سامان دەبێتە هۆی ناحەز بوون لە لای خەڵک. ▌ هاوتای مەنجەڵ بوو بە تیانچۆکە، چارشێو بوو بە دەسرۆکە، خانم بوو بە جندۆکە.

٥٢٠ (٥٠٧) ✱ **نانی ئاغایان بۆ نۆکەران منەتی نیە**

نانێک کە بە رەنجی شانوپیل پەیدا بێ، بێمنەتە. «میر بە قوربانت بم خۆ نانی ئاغایان لە بۆ نۆکەران منەتیان نینە / هەر نانی خۆت بە فکرە / ئەمەگی نۆکەری فەلەندەرت بە فکر نینە / ئەتۆ گولێک بووی لە وانی نفرینە.»

[بەیتی برایمۆک، لـێوحەنە]

٥٢١ (٥٠٧) ✱ **نۆکەری بێخەڵاتوبەرات تانجی سەری ئاغایە**

چونکە بەخۆرایی کاری بۆ دەکا و بێجیرەومواجبە.

٥٢٢ (٥٠٧) ✱ **نۆکەری ماڵە خۆت بە و ئاغای جێیان / هەندەران**

١) ئەگەر بۆ ماڵ و منداڵت حەولێ بدەی موحتاج بە دەستی ئەم و ئەو نابی کە خۆی لە خۆیدا ئاغایەتییە. ٢) ئەوەندی خزمەتی میوان بکەی رۆژی خۆی لە ماڵان سەد هێندەت خزمەت پێ دەکرێتەوە.

٥٢٣ (٥٠٧) ✠ **نه شەرع دەگەڵ مەلا(ی)، نە عورف دەگەڵ ئاغا(ی)**

بە شەرع باشاری مەلا ناکرێ و بە قانوون دەگەڵ ئاغا دەرنابەی.

٥٢٤ (٥٠٧) ✠ **هەر چی سمێڵی سوور بوو / بێ هەمزاغا نیە**

ڕواڵەت هەمووی شتێک نیە. «هەموو راوچییەک نیساغا نیە / هەر چی ریش سوور بێ هەمزاغا نیە.» [پیرەمێرد]

▌ هاوتای ٤٥٣.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالڕستەیی

ئاغا (٥٠٧)

٥٢٥ (٥٠٧) ≈ **ئاغایەکی بە ماڵم**

بۆ ئابوتاب پێدان بە قسە لە هەوەڵی ڕستەدا دەکوترێ. «ئەخە جەرگاوسی کردبووم، لەمێژ بوو لێی داخدار بووم، لە پشت ماڵان گرتم، جا ئاغایەکی بە ماڵم کوتام ئەمما کوتام.»

٥٢٦ (٥٠٧) ≈ **ئاغاژنی عەبدەبەگ**

کچ یا ژنێک کە ئاکار و کردەوەی لە پلەی کۆمەڵایەتی خۆی بەرزتر بێ. وشەی (وەک) یا (دەڵێی) دەپێش‌دا دێ. ▌ هاوتای **دەڵێی کچی شاکوێرەی تەورێزێیە.**

٥٢٧ (٥٠٧) ≈ **ئاغا دەیبەخشێ، کوێخا نایبەخشێ**

ڕەبەر یەکیان نێن دەگەڵ: **شەڕکەر لێک‌دەبوونەوە. بەڕێوانکەر دەستیان هەڵنەدەگرت.**

٥٢٨ (٥٠٧) ≈ **پەڕ بە سەری قادراغای**

(قادرئاغا کوڕی هەباساغای دێبۆکرییە. گوایە ساڵی ١٣٢٥ی کۆچی مانگی لە گوندی 'ئیندەرقاش'ی نیزیک شاری مەهاباد کۆچی دوایی کردووە. قادراغا بە ناوبانگ‌ترین ئاغای دێبۆکریان بووە. دایمودەرهەم هەزار سواری پەڕ بە سەری لەبەر دەست‌دا بووە. دەڵێن قادراغا تاوسێکی زۆری ڕاگرتووە و پەڕی ئەو تاوسانەی دە سەری پیاوەکانی چەقاندووە.) ▌ بریتییە لە منداڵی نازدار. ▌ وشەی (وەک) یا (دەڵێی) دەپێش‌دا دێ. ▌ هاوتای **لە سەرچاوەی سنەیڕا هاتن.**

٥٢٩ (٥٠٧) ≈ **تووتنی خۆش و ئاغای کەر**

کاتێک دەگوترێ کەسێکی زرینگ بە هۆی ساویلکە بوونی کەسێکی تر دەرفەتی لێ‌بێنێ و کەڵک لە ماڵ و دارایی ئەو وەربگرێ. «چاکی بۆ هێنا بەخت و نیقباڵی / تووتنی خۆش و ئاغای ناحاڵی.»

[مەلا غەفوور]

٥۴۳ (٥٠٧) ○ **ئاغای داس لە سەپان شێرەوە**

ئەوی بۆخۆی چەت دە کاری خۆ بخا.

٥۴۴ (٥٠٧) ○ **ئاغای کەس نەکێڵ و بەردەڕەقان**

هەر بە نێو ئاغا بوون. | بڕ = ٥٠٩ .

٥۴٥ (٥٠٧) ○ **قادر ئاغایی**

گوێ نەدان بە تەشریفات. | هاوتای رادان. کوردانە. بە رانکەوە.

رێکەوەندەکان

ئاغا (٥٠٧)

٥۴۶ (٥٠٧) ☆ **ئاغابانوو**

ئاخەبانوو، جامانە.

٥۴٧ (٥٠٧) ☆ **ئاغاژن**

ژنی ئاغا، ناوەکە دوای ئەو لەقەمە دەکەوێ. «ئاغاژنە فات»

---

٥۴٨ (٥٠٧) ☆ **ئاغایانە**

باجێکە دەربەگ و خاوەن مڵک لە ناوچەیەکدا کە خۆیان مڵکیان تێدا نەبێ، بەڵام دەستیان بە سەر مەڵبەندەکەدا بڕوا، لە جووتێرەکان و خەڵکی لادێی دەستێنن.

[قامووس]

زاراوە

ئاغایانە (٥۴٨)

٥۴٩ (٥۴٨) ○ **ئاغایانە**

ئەوەی لە ئاغا دەوەشێتەوە. «ئەم فیز و ئیفادە ئاغایانە بۆ تۆ نەهاتووە»

[قامووس]

٥٥٠ (٥۴٨) ○ **ئاغایانە گوزەراندن**

تێپەڕ کردنی رۆژگار بە شێوەی ئاغایان، چاک بۆ گوزەران. «خدر لەوەتای هەیە هەر ئاغایانەی گوزەراندوە»

(۵۰۷) ۵۵۱ ☆ **ئاغایەتی**

۱) مەزنایەتی، گەورەیی. «ئاغایەتی هەر لە خۆی جوانە» ۲) مڵکداری، سەرۆکایەتی عەشیرەتان. «زەمانی ئاغایەتی بە سەر چووە» | بڕ = ۳۹۴.

(۵۰۷) ۵۵۲ ☆ **باباغا / ماماغا / کاکاغا / خاڵاغا**

وشەی بانگ کردنە بە تەناسووبی خزمایەتی و عومر و تەمەن. لە مانای (حەقیقی)یشدا دەکار دەکرێن.

۵۵۳ ئافتاوە

دەفرێکە بۆ دەست و چاو شوشتن و تارەت پێکردن، مەسینە.

مەتەڵ

ئافتاوە (۵۵۳)

(۵۵۳) ۵۵۴ § **سووری سەر سەقەت / دایدێڵمە نێو دۆزەقەت / تەڕ ناکا مەشکە ڕەقەت**

ـ ئافتاوە

مەسەل

ئافتاوە (۵۵۳)

(۵۵۳) ۵۵۵ ✱ **ئافتاوە و لوولێنە کاری یەک دەکەن، بارمتە نانیان حیسابە**

(لوولێنە لەگڵ ساز دەکرێ و دەگەڵ ئافتاوەی هەر یەک کار دەکەن بەڵام ئەگەر دە بارمتەیان نێی یەک گرانە و یەک هەرزان.) | ۱) دوو کەس یا دوو شت کاریان یەکە و وێکدەچن، بەڵام بایەخی یەکیان پترە. ۲) پیاوی بەجەوهەر، لە ڕۆژی خۆیدا، سەر بوونی خۆ دەنوێنێ.

(۵۵۳) ۵۵۶ ✱ **پیاوی بێژن، ئافتاوەی بێبن**

(ئافتاوەی بێبن، ئاوێ ڕاناگرێ، پیاوی بێژنیش ماڵی پێ خڕ نابێتەوە.) | هیچیان بەکار نایەن.

زاراوه

ئافتاوه (٥٥٣)

٥٥٧ (٥٥٣) ○ **ئافتاوه بە کەسێک هەڵنەگرتن**

(زۆرتر لە زمانی ژنانەوە دەگوترێ و حاڵەتی جنێوی هەیە.) ‖ کەسێک بە هێند نەگرتن. «پێی بڵێ لە خۆڕا نەنێرێتە سەرم. بە خودای ئافتاوەشی پێ‌هەڵناگرم.»

٥٥٨ (٥٥٣) ○ **ئافتاوه لە دوو / دوا کەسێک هەڵگرتن**

(لە وەختی پێکگرتنی دوو کەس‌دا دەکار دەکرێ (دەبێ) دەگەڵە.) ‖ لە کەسێک کەم‌تر بوون لە باری سیفەتێکەوە. «نەخە ریحان چێتی. وەڵڵاهی دەبێ سەتی وەک کەوچەرێ ئافتاوەی لە دوو هەڵگرن.»

٥٥٩ (٥٥٣) ○ **ئافتاوه هەڵگرتن**

کاری ئاو هەبوون و چوونە پێشاو. «بە بیانووی ئافتاوە هەڵگرتن لە مەجلیسێ وەدەر کەوت.»

٥٦٠ (٥٥٣) ○ **ئافتاوه هەڵگری کەسێک بوون**

نۆکەری کەسێک بوون. حاڵەتی تەوسی هەیە.

ڕێکەوەندەکان

ئافتاوه (٥٥٣)

٥٦١ (٥٥٣) ☆ **ئافتاوەدار**

خزمەتکارێک لە دیوەخانی میران و ئاغایان. بۆ هەڵگرتنی ئافتاوە و ئاو بە دەستی خەڵک‌دا کردن تەرخان کرابوو.

[قاموس]

٥٦٢ (٥٥٣) ☆ **ئافتاوه و لەگەن**

١) ئافتاوە لە عەینی کانزا "مس". "زەرد"... "لەگەن" کە دەستی لە سەر دەشۆرێ، بۆ ئەوەی ئاوەکە نەڕژێتە سەر ئەرز یا فەرشان. «کاکە مەم بانگ دێڵێ: بەنگینە خەمناکم، گەلێک دەرفکرم / ئافتاوە و لەگەنی بێنە دەس‌نوێژێکی معبارەک هەڵگرم.»

[بەیتی مەم و زین - تەوحەە]

٢) ناوی جۆرە نەخشێکی کڵاوی کوردی.

٥٦٣ ئافەریدە

(پەهلەوی: ئافریتەک.) خەلق کراو، دروست کراو، مەخلووق. ئەم وشەیە لە قالبی ئیسمی مەفعوول‌دا لە موکریان و سلەیمانی و سنە بەکار دێت، بەڵام مەسدەرەکەی لە بیر چۆتەوە و بە هۆی فیعلی موساعیدی (کردن) مەسدەرێکی تێکەڵی لێ‌دروست کراوە، بەڵام لە لەهجەی باکووری‌دا (ئافراندن) هەیە.

[قاموس]

ڕێکەوەندەکان

ئافەریدە (٥٦٣)

٥٦٤ (٥٦٣) ☆ **ئافەریدە کردن**

لە نەبوونەوە دروست کردنی شتێک.

سوێند

ئافەریدە کردن (٥٦٤)

٥٦٥ (٥٦٤) ♦ **بەو خودایەی ئەگە هەمووانی ئافەریدە کردووە.**

---

٥٦٦ ئافەرین / ئافەریم

(ئاوێستایی: ئافرینە، ئافریڤەنە. پەهلەوی: ئافرین.) زۆر چاکە، باشە. بۆ ئەم مەبەستانە بەکار دێ. ١) یەکێک کارێکی کردبێ و بە لای یەکێکی یا چەند کەسێکی ترەوە باشی کردبێ، بۆ دەربڕینی ڕازی بوونی خۆیان و هان‌دان و دڵخۆش کردنی ئەو، پێی دەڵێن. ٢) بۆ دەربڕینی ناڕازیتی لە کردەوە و ڕەفتاری کەسێ یا لە کارێکی کردوویە، بە ڕاوێژی سەر سوڕمانەوە دەکوترێ.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی

ئافەرین (٥٦٦)

٥٦٧ (٥٦٦) ≈ **ئافەریم حەمە کەریم**

زۆرتر بۆ منداڵ و بە باری باش وتەنەشەردا دەکار دەکرێ.

مەسەل

ئافەرین (٥٦٦)

٥٦٨ (٥٦٦) ✗ **ئافەریم مامە ترتر، هەرزان فرۆشی گران کڕ**

بۆ کەسێک دەکار دەکرێ لە ساتوسەودایان ناشارەزایە و زەرەدێ دەکا.

---

٥٦٩ ئاقڵ

١) هۆش، فام، تێگەیشتن. «رۆڵە ئاقڵت بێ.» ٢) وشیار، تێگەیشتوو، زانا. «ماشەڵلا کوڕی من ئاقڵە.» ٣) ئارام، بێقرەوبڕە، بێهەستوخوست. «منداڵینە ئاقڵ دانیشن.»

[قاموس]

= رۆستەم توورەسپی پڕ کرد لە جۆ، بە کوڕێکی چکۆڵەی کوت برۆ ئەوەی وەسەر ڕەخش ی کە بزانم چۆنی هەڵدەگرێ؟ زاڵ ی بابی کوتی: رۆڵە! زەمانی ئەوانە هەموو کارێک بە ئاقڵ دەکرێ، وەک تۆ نین هەر مل پێوەنێن. هەتیو هەر وای کرد ڕەخش ی راکێشا و سەری دە توورەکەی کرد.

دوعا

ئاقڵ (٥٦٩)

٥٧٠ (٥٦٩) ⊡ **خودایە لە سەر حومرم هەڵگری، لە سەر ئاقڵمی دانێی**

لە سەر بەرماڵی دەیڵێن.

مەتەڵ

ئاقڵ (٥٦٩)

٥٧١ (٥٦٩) § **ئاقڵدارەی ئاقڵت پێوە / پرۆزەیە و سێ شتی پێوە**

ـ ئاسمان، مانگ، ئەستێرە

٥٧٢ (٥٦٩) § **ئاقڵدارەکەی ئاقڵ بگیرە / لە نێو مەلاندا کامیان بەشیرە**

ـ شەمشەمەکوێرە

٥٧٣ (٥٦٩) § **بپرسن لە ئاقڵ بەسەران / بەرخ مێیە و دایک بەران**

ـ ئادەم

٥٧٤ (٥٦٩) § **جامی چل کلیل میحرابی ئاوە / هەر کەس بیزانێ ئاقڵی تەواوە**

ـ ماسی

٥٧٥ (٥٦٩) § **ساجە لەتەیە بە حەواوە / هەر کەس هەڵیدا ئاقڵی تەواوە**

ـ گوێـچکە

٥٧٦ (٥٦٩) § **سەری خڕە و بنی بڵاوە / ئەگەر ئاقڵ بی دەڵێی کڵاوە**

ـ کـڵاو

مەسەل

ئاقڵ (٥٦٩)

٥٧٧ (٥٦٩) ✠ **ئاقڵ بە ئیشارە، بێئاقڵ بە نەقیزە**

ئینـسـانی ئاقڵ زوو تێدەگا ئەما نی بێعاقڵ نا. «تەعقیبی غەرەز ناکەم و دوژمن بە کەسێ نیم / نادان نەقیزەی ئەوێ، دانا بە ئیشارەت.»

[قانع]

‖ هاوتای ئەو کەسە کەسە، حەرفێکی بەسە.

٥٧٨ (٥٦٩) ✠ **ئاقڵ بە گەورە و چووکەیی / چکۆڵەیی نیە**

هاوتای گەورەیی بە ئەقڵە نەک بە ساڵ. دەوڵەمەندی بە دڵە نەک بە ماڵ.

٥٧٩ (٥٦٩) ✠ **ئاقڵ / ئەقڵ تانجی زێڕینە لە سەر هەموو کەس نیە**

هەموو کەس ئاقڵ نیە.

٥٨٠ (٥٦٩) ✠ **ئاقڵ لە دای(ک) و بابی چاترە**

کاتێک دەگوترێ کە کەسێک کاری بێعاقڵانە بکا یا ناحەز بجووڵێتەوە. دەشڵێن دایک و باب هەمیشە دەگەڵت نین بەڵام ئاقڵ هەر دەگەڵتە.

٥٨١ (٥٦٩) ✠ **ئاقڵ / ئەقڵی منداڵی و قوونی قرژاڵی / تڕی کمنداڵی**

منداڵ نەفامە و لێیناگیرێ.

٥٨٢ (٥٦٩) ✠ **بەردێکی شێتێک دە بیرێی باوێ بە سەت ئاقڵان نایەتە دەر**

کاری خراپی بێعاقڵ بە سەد ئاقڵان ڕاست نابێتەوە. «بەردێک کە نەزان بیخاتە ناو ئاو / دەرنایە بە سەد عاقڵی بەناو.»

[پیرەمێـرد]

«دەڵێن هەر شتێک شێت بیخاتە بیر / دەرنایەتەوە بە سەد پیاوی ژیر.»

[مەلا غەفوور]

٥٨٣ (٥۶٩) ⁂ **(پیاوی) تەمبەڵ ئاقڵی چل وەزیری هەیە**

کاتێک دەڵێن کە تەمبەڵێک فکر و نەخشەی چاک بکێشێ (هەڵبەت هەتا بۆخۆی تووشی ئەزیەت نەبێ).

٥٨۴ (٥۶٩) ⁂ **جوانی بێئاقڵ گوڵی بێبۆنە**

کەماڵ و جەماڵ دەبێ ڕێککەون.

٥٨٥ (٥۶٩) ⁂ **درێژ ئاقڵی دە چۆکی / ئەژنۆی‌دایە**

کاتێک دەیڵێن کە یەکی کەڵەگەت و لەسەرلاق کارێکی بێعاقڵانە بکا. = بووک و خەسوویەک ئەو ڕۆژگارە دەچوو و دەبڕاوە دەگەڵ یەکتری دەیانکوتا. بووکە یەکی باریکەڵەی درێژووکە بوو، خەسووەش یەکی قوڵەبنە. بووکە دەیکوت: ئەمن درێژم، سەروی نازم / نەوەک قوڵە سێحربازم. خەسوو دەیکوت: ئەمن خڕم، دەسکە گوڵم / نە وەک درێژ کەم ئاقڵم.

٥٨۶ (٥۶٩) ⁂ **ژن ئاقڵی دە کۆشی‌دایە، ئەگە هەستا پێ لێی دەڕژێ**

ژن ئاقڵی ناتەواوە و کاران ئیحساسی دەکا.

٥٨٧ (٥۶٩) ⁂ **کوتیان جوعە بۆ وا ئاقڵی؟ کوتی لە هەر خەسارێ پەندێ**

مەسەل بەم جۆرەش هاتووە: لە باڵوولیان پرسی چۆنە وا ئاقڵی؟ کوتی: هەر ئاقڵەی لە خەسارێ. ‖ بڕ = ٥٩١ .

٥٨٨ (٥۶٩) ⁂ **کەس ئاقڵی لە زگی دایکی دەرنەهێناوە**

ئەقڵ بە پێی زەمان و ئەزموون پەیدا دەبێ.

٥٨٩ (٥۶٩) ⁂ **هەتا ئاقڵ هات فکر بکاتەوە، شێت لە ئاو پەڕیوە**

بۆ کەسێک دەکار دەکرێ وازی‌وازی بێ و کاران بە ساوەساو بکا.

٥٩٠ (٥۶٩) ⁂ **هەتا شێتێک نەبێ ئاقڵێک بەرێ ناچێ**

دەبێ یەک هەبێ لە رووی نەزانی خۆیەوە دەرفەت بڕەخسێنێ هەتا یەکی ئاقڵ بیقۆزێتەوە. ‖ مەسەل بەم جۆرەش هاتووە: هەتا کەرێک نەبێ ئاقڵێک ناژێ.

٥٩١ (٥۶٩) ⁂ **هەر ئاقڵەی لە خەسارێک**

ئینسان دەبێ لە هەر خەسار و شکستێ پەندێک وەرگرێ و ئیدی دووپاتەی نەکاتەوە. «هەڵە و لەبیر چوون جار و بارێکە / دەڵێن هەر عەقڵەی لە خەسارێکە.»

[مەلا خەفوور]

‖ هاوتای ٥٨٧ .

(٥٦٩) ٥٩٢ ✠ **هەر کەس نانێکی خواردبێ ئاقڵی لەتێکی هەیە**

هەموو کەس بەشی خۆی دەزانێ. | هاوتای خەڵک گیای بە کێوێوە نەخواردووە.

(٥٦٩) ٥٩٣ ✠ **هەرمەنی دەڵێ: کورد ئاقڵی هەوەڵێی بە گونم، ئاقڵی دوایەی بۆ من**

کورد لە پێش‌دا کاران بێ‌لێک‌دانەوە دەکا و هەر خۆ پێدا دەدا ئەما بۆ دواجار ئەوەشی بۆ دەبێتە تەجرەبە.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاقل (٥٦٩)

(٥٦٩) ٥٩٤ ≈ **ئاقڵت بێ**

بفامە دەڵێی چی. سۆفی ساڵە دەڵێ: ئەمن نانی ناخۆم. دەڵێن چۆن؟ دەڵێ وەڵڵا نان بە قوزەوە نەکرێ پێم خۆش نیە! سەید وسێن سەرێک رادەوەشێنێ و دەڵێ: ئەوە دەڵێی چی سۆفی؟ نابێ ئاقڵت بێ!؟»

(٥٦٩) ٥٩٥ ≈ **ئاقڵی / ئەقڵی منداڵێکی نیە**

(بۆ دووهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) | بێ‌ئەقڵە و چ نازانێ.

(٥٦٩) ٥٩٦ ≈ **ئەگەر ئاقڵیان بەش دەکرد ئەو لەوێ نەبوو**

لە ئاقڵ چی پێ نەبراوە.

(٥٦٩) ٥٩٧ ≈ **ئەوەندەی ئاقڵ ڕێیە دەدا**

ئەوەندەی ئەقڵ بڕ دەکا. «بە مەسڵەحەت و تەگبیر و ڕا / تەگبیریان لێ کرد ئەوەندەی عەقڵ ڕێ بدا.»

[بەیتی سەعید و میر سێـوەدین، ئەحمەدی لوتفی]

| بڕ = ٦٢٠.

(٥٦٩) ٥٩٨ ≈ **ئەوەندەیان بە کەرێ کوتبا ئاقڵ دەبوو**

نەسیحەتێ هەڵناگرێ و قسەی چاکی ناچێ دەگوێ‌یەوە.

(٥٧٠) ٥٩٩ ≈ **بریا ئەو ئاقڵی دە پێ /کەوشی (فڵانی)دایە دە سەری تۆدا بایە**

لە کاتی پێکگرتنی دوو کەس بە مەبەستی ڕەسەرخستنی لایەک، لە باری عەقڵەوە، دەگوترێ. «بە ڕاستی ئەو کابرایە وەکەس ناچێ. بریا ئەو ئاقڵەی لە پێی ئەودایە لە سەری من دابا.»

[هاوارمەرە، ٢٨]

(٥٧٠) ٦٠٠ ≈ **بە ئاقڵی تۆ**

بە فکری تۆ، بە نەزەری تۆ. «بە ئاقڵی تۆ دەگەڵ ئەو هەتیوەی چ بکەین؟»

٦٠١ (٥٧٠) ≈ **به ئاقڵی من / ئاقڵم / باقڵم**

لە کاتی پرس پێ‌کردن و فکر و ڕاوێژدا کابرای پرس پێ‌کراو بۆ هەوەڵیی ڕستە دەکاری دەکا. «... ئەوی دیکەیان گوتی: جا ئەگەر مەسەلە بێ و لە ئێمە داهاتبێ بە ئاقڵی من هەچی بێ خڕە وەک گۆ.»

[ھەڤاڵبەت]

٦٠٢ (٥٧٠) ≈ **جحێڵ ئاقڵی دە چاوی‌دایە**

هاوتای جحێڵ کوێرە. ‖ بڕ = ٦١٨.

٦٠٣ (٥٧٠) ≈ **چەند ئاقڵ و تەواوی**

(بۆ سێهەم کەسیش دێ.) ‖ بە تەشەر بە کەسێک دەگوترێ کار یا قسەیەکی بێ‌عاقڵانەی لێ ڕوو بدا.

٦٠٤ (٥٧٠) ≈ **حیسانی کەر بێ‌ئاقڵە**

هاوتای ٦٠٣.

٦٠٥ (٥٧٠) ≈ **خودا / خولا ئاقێلێک بدا بە مندالت**

حاڵەتی جنێوی هەیە و یانی ئاقڵت نیە.

٦٠٦ (٥٧٠) ≈ **خودا / خولا ئاقلێکت داتێ پێی بەڕێچی**

بڕ = ٦٠٥.

٦٠٧ (٥٧٠) ≈ **خودا / خولا یا بتکوژێ یا ئاقڵێکت داتێ**

هاوتای ٦٠٥ و ٦٠٦.

٦٠٨ (٥٧٠) ≈ **سەلا لە ئاقڵت**

«... لێم پرسین: مەسەلە چیە؟ ئاخر وەکو بیستبومان ئەگەر حەساوکیتاوێ لە ئارا دابا ئێمەمانان ئێستە دەبوو ئەگەر لە دوور جەهەندەم بوینایە، سەرم لەم کارە دەرناچێ؟ گوتیان: هەی سەلا لە ئاقڵت! خۆ ئێمە عەداڵەتی خوا نەیبەخشیوین و...»

[دایە ـ ١٩٠ / ٥٩ و ٦٠]

‖ بڕ = ٦٠٣.

٦٠٩ (٥٧٠) ≈ **گریانم دێ بە نەقڵ، بۆ ئینسان / عیسانی بێ‌ئاقڵ**

بە تەوسەوە بۆ کەسێک دەکار دەکرێ کە لە سۆنگەی کەم نەقڵی خۆیەوە، پەیتاپەیتا تووشی گیروگرفت بێ.

٦١٠ (٥٧٠) ≈ **لە سەر هێلانە چۆلەکێ، ئاقڵت بە گونانم شێتەکێ**

بە کەسێکی دەڵێن ئەگە کاری بێ‌عاقڵانە دەکا.

زاراوە

ئاقڵ (۵۷۰)

(۵۷۰) ۶۱۱ ○ **ئاقڵ بردنەوە بەرەخۆ**

لە کاتی سەرکۆنە کردن و نسحەت کردنی کەسێکدا دەگوترێ.

(۵۷۰) ۶۱۲ ○ **ئاقڵ بڕین**

تێ گەیشتن و قبووڵ کردنی کارێک یا مەسەلەیەک بەو جۆرەی کە باسی دەکەن یا بەو چەشنەی کە پیاو خۆی تێیگەیشتووە و بۆ خەڵکی باس دەکا. «ئاقڵ نابڕێ ئەو پیاوە شتی وا بکا. هەر چۆنێکی ئاقڵ بڕی وا بکە. بەم جۆرەی ئاقڵ دەبڕێ. ئاقڵی وای بڕیوە لۆمەی مەکەن. هیچ ئاقڵم نەیدەبڕی ئەم کارە وا بێ.»

[قاموس]

(۵۷۰) ۶۱۳ ○ **ئاقڵ بوون**

۱) بوونە خاوەن هۆش، هۆش هاتنەوە بەر، هەستکردن و تێ گەیشتن، پێزانین. ۲) تەمبێ گرتوو بوون، دەست کێشانەوە لە کارێک، واز هێنان لە کردەوەیەک. «شێرکۆ ئیتر ئاقڵ بووە چیدی قومار ناکا ـ هەر چی هەبوو بە رابز دۆڕاندی ئێستا بۆمان ئاقڵ بووە»

[قاموس]

(۵۷۰) ۶۱۴ ○ **ئاقڵ بەتاڵ بوون**

۱) بێ‌ئەقڵ بوون. ۲) نەمانی هۆش بە هۆی ئاشق بوون. «وردە وردە دێ گزەی بای شەماڵ / جار جار دەردەخا گۆنا و خەت و خاڵ / خڕەی گۆ و قۆیتاس، بازیبەندی لاڵ / ئاگای لە خۆ نیە، ئاقڵی بووە بەتاڵ / لە عیشقی سەعید بووە بە عەبداڵ.»

[بەیتی سەعید و میر سێفەدین. ئەحمەدی لوتفی / ۳۷]

‖ هاوتای ۶۲۸ (لەگەڵ مانای ۱). **ئاقڵ ناتەواو** (لەگەڵ مانای ۱).

(۵۷۰) ۶۱۵ ○ **ئاقڵ بڕ کردن / نەکردن**

بڕ = ۶۱۲.

(۵۷۰) ۶۱۶ ○ **ئاقڵ پێ‌شکان / نەشکان**

سەرەدەر لێ کردن / لێ‌نەکردن. لە شتێک تێ گەیشتن / تێ‌نەگەیشتن. فامین / نەفامین (بۆ منداڵ). «... رەشید بەو قوڕعانەی مەردی ئازای لێ‌دەگەڕێتەوە خەتام نەبوو، منداڵ بووم، هەڵیان فریواندم، ئاقڵم پێ‌نەشکا.»

«هێندێک کوتیان: خێر، بە عەرزیدا نەبڕۆیوە، ئەو وڵاغە باڵندەیە و باڵدارە / هێندێکیش لە جێ‌جێ ئاقڵیان پێ‌دەشکا، دەیانگوت ئەوە جێگای کولکە بزمارە.»

[بەیتی سەعید و میر سێسوەدین ، ئەحمەدی لوتفی / ٢٦٣]

a ٦١٦ (٥٧٠) ○ **ئاقڵ تەغیر / تەغویر بوون**

«ئەوە دایکی دەیکوت: ڕۆڵە میرەمەمەی بەڵەک‌چاوە / ئەوە بۆ دەڵەی وەحشی بووی، بەنگت کێشاوە / ئاقڵت تەغویر بووە، هۆشت لەکنە خۆت نەماوە...»

[بەیتی مەم و زین ، حەمەدی بەیان]

‖ بڕ = ٦١٧ و ٦٢٤ .

٦١٧ (٥٧٠) ○ **ئاقڵ تێک‌چوون**

١) شێوانی ئاقڵ، لە دەستچوونی هەستی تێ‌گەیشتن و سەرەدەر کردن لە کاران لێک‌نەکردنەوەی چاکە و خراپە. ٢) کینایە لە شێت بوون، خەرفان.

[قاموس]

٦١٨ (٥٧٠) ○ **ئاقڵ دە چاودا بوون**

قەزاوەت و حوکم کردن لە رووی ڕواڵەت. «خەڵکی ئەو زەمانەی ئاقڵیان دە چاویدایە.»

٦١٩ (٥٧٠) ○ **ئاقڵ دە چۆک‌دا بوون**

بێ‌عاقڵ بوون. بڕ = ٥٨٥ .

٦٢٠ (٥٧٠) ○ **ئاقڵ ڕێ دان / ڕێ نەدان**

بڕ = ٥٩٧ .

٦٢١ (٥٧٠) ○ **ئاقڵ سووک**

کەم ئاقڵ. ‖ هاوتای سەرشێت. جڕشێت. ٦٢٨ و ٦٢٩ .

مەسەل

ئاقڵ سووک (٦٢١)

٦٢٢ (٦٢١) ✻ **ئاقڵ سووک باری گرانە**

لە سۆنگەی کەم ئەقڵی، خۆی تووشی چەرمەسەری دێ.

٦٢٣ (٥٧٠) ○ **ناقڵ کردن**

١) تەمبێ کردنی کەسێک (بە قسە یا هەر کارێکی مەعنەوی کە بێشێنی، یا بە لێدان و پێ گەیاندنی زەرەری ماددی). ٢) دابین کردنی منداڵان و بێدەنگ کردنیان بە لێدان یا هەڕەشە و گوڕەشە.

[قاموس]

‖ هاوتای **بۆ باب / بابی خۆ ناقڵ کردن** (لەگەڵ مانای ١). **بۆ حەوت پشت ناقڵ کردن** (لەگەڵ مانای ١). **بۆ بابەلباب ناقڵ کردن** (لەگەڵ مانای ١) و **بۆ دنیا تەمبێ کردن** (لەگەڵ مانای ٢).

٦٢٤ (٥٧٠) ○ **ناقڵ گۆڕان**

بڕ = ٦١٧.

دوعا

ناقڵ (٥٧٠)

٦٢٥ (٥٧٠) ⊠ **خودایە ناقڵم لێنەگۆڕی**

لە سەر بەرماڵی دەیڵێن.

٦٢٦ (٥٧٠) ○ **ناقڵ گرتن**

بڕ = ٦١٢.

٦٢٧ (٥٧٠) ○ **ناقڵ لە کنەخۆ نەمان**

١) شێت بوون و ناقڵ کەم بوون بۆ ماوەیەکی کورت لە سونێی شتێک یا بە هۆی تووڕەیی و قەڵسی یا بە هۆی دیتن یا بیستنی شتێک. ٢) خەرفان (بۆ پیر).

«بەهارێ بردت غەمە / زەینم دا مەملەکەتان کوێستانان گرتیان تەمە / لەبەر غەمی دە یارێ / ناقڵم لە کنەخۆ نەما / گوڵی دە دیم دەدیتن / سەرم لێ تەحەجوب دەما.»

[بەندی بەهارە . نەرویش رەحمانی هەمزەکوڕ]

٦٢٨ (٥٧٠) ○ **ناقڵ ناتەواو بوون**

بڕ = ٦٢١.

۶۲۹ (۵۷۰) ○ **ئاقڵ ناچیزە**

بڕ = ۶۲۱.

۶۳۰ (۵۷۰) ○ **ئاقڵی خۆ خورد کردنەوە**

بڕ = ۶۱۱.

۶۳۱ (۵۷۰) ○ **بۆ باب / بابی خۆ / بابەلباب ئاقڵ کردن**

«... بچن دیزێکی پڕ بکەن لە مێوژ و خورما و گەزۆ. بێنن لێرەی دانێن. ئانیش دابنێن بۆ مەجلیسێ، ئەگەر زانی چی تێدایە ئەوە یا شێخە یا شەیتانە. ئەگەر نەیزانی بۆ بابی ئاقڵ دەکەین.»

[بەیتی شێخ فەرخ و خاتوون ئەستێ . تەوحید / ۵۵۷]

| بڕ = ۶۲۲.

۶۳۲ (۵۷۰) ○ **بۆ حەوت پشت ئاقڵ کردن**

هاوتای ۶۲۳ و ۶۳۱.

۶۳۳ (۵۷۰) ○ **شێتی ئاقڵ گێ**

ئینسانی بەرواڵەت شێت و لە بنەوەبڕ.

۶۳۴ (۵۷۴) ○ **کەم ئاقڵ بوون**

هاوتای ۶۲۱، ۶۲۸، ۶۲۹ و ۶۱۴.

۶۳۵ (۵۷۰) ☆ **ئاقڵانە**

وەکوو یەکێکی ئاقڵ.

۶۳۶ (۵۷۰) ☆ **ئاقڵمەند**

ساحیبی ئەقڵ. «ژنێکی هێندە جوان و ئاقڵمەندم دیوە بۆ تۆ دەناڵێ.»

[حەقایەت]

۶۳۷ (۵۷۰) ☆ **ئاقڵیی**

۱) تێگەیشتوویی، وریایی. ۲) چاک، چاکە. «زۆر ئاقڵیی کرد کە دەنگی نەکرد. دەنا لێیان دەبوو بە شەڕ. ئەم نیشەی ئاقڵیی بوو»

[قامووس]

٦٣٨ ئاگا

١) خەبەر. ٢) زانا و تێ‌گەیشتوو.

مەسەل

ئاگا (٦٣٨)

٦٣٩ (٦٣٨) ✗ **تێر ئاگای لە برسی نیە**

دەوڵەمەند ئاگای لە حاڵی فەقیر نیە. «پیاوی تێر ئاگای لە برسی نیە / بە ماڵ ئەخوڕێ هیچ ترسی نیە.»

[پیرەمێرد]

«ئەگەر قسەی حەق لە من دەپرسی / تێر ئاگای نیە هەرگیز لە برسی.»

[مەلا مەحموور]

! هاوتای زگی تێر ئاگای لە زگی برسی نیە.

٦٤٠ (٦٣٨) ✗ **خواردن ئاگای لە بڕانێ نیە**

لە جوابی کەسێک‌دا دەگوترێ بە سەرسوڕمانەوە گلێی لە تەواو بوونی شتێک دەکا.

«ئەو هەمووە برینجەی دێنمەوە کەس نازانێ چی لێ‌دێ؟ ـ وەڵڵا خۆ راست دەکەی، خواردن ئاگای لە بڕانێ نیە.»

رێکەوەندەکانی رستەیی و ناماڵ‌ڕستەیی

ئاگا (٦٣٨)

٦٤١ (٦٣٨) ≈ **ئاگات لە دمت / زمانت بێ**

بفامە دەڵێی چی. قسەی جوان بکە. «... هەر لە جێگای خۆن نەڕاندم: ئاگات لە زمانی خۆت بێ منداڵی دوێنێ.»

[گێسلە پیاو / ١٢٩]

٦٤٢ (٦٣٨) ≈ **خودا لەو سەرەی ئاگادارە / ئاگای لێیە...**

رەددی پێ لە تومەت و قسەی ناڕاست دەدمنەوە. «خودا لەو سەرەی ئاگادارە ئەمن بەو کارەم هەر نەشزانیوە.»

٦٤٣ (٦٣٨) ≈ **دڵ ئاگای لە دڵانە**

کاتێک دەگوترێ کە دوو کەس نیەتێکی باشیان بەرامبەر بە یەکتر لە دڵ‌دا بێ یا کارێکی باشیان لە یەک کات‌دا سەبارەت بە یەکتر ئەنجام دابێ.

٦٤٤ (٦٣٨) ≈ **کەس ئاگای لە دڵی / دەردی کەس نیە**

کاتێک دەگوترێ کەکەسێک، دەرد و غەمێکی وای هەبێ خەڵکی ئەو جۆرەی کە پێویستە تێی‌نەگەن. «هەی داد و بێداد کەس دیار نیە / کەس لە دەردی کەس خەبەردار نیە.»

[فـۆلكلـۆر]

زاراوە

ئاگا (٦٣٨)

٦٤٥ (٦٣٨) ○ **ئاگا بوونەوە**

وەخەبەر هاتن لە خەو، لە بێ‌هۆشی وشیار بوونەوە.

٦٤٦ (٦٣٨) ○ **ئاگاکردن / نەکردن**

هەست پێ‌کردن، پێ‌زانین. «دەیکوت هەر چی دەمار لە لەشی‌دایە هەمووی ئاگا دەکا. لەشی هێندە سڕ بووە ئاگری پێوە نێی ئاگا ناکا.»

[قاموس]

٦٤٧ (٦٣٨) ○ **ئاگا لە دم / زاری خۆ نەبوون**

بێ لەبەرچاوگرتنی هەل‌ومەرج قسە کردن.

٦٤٨ (٦٣٨) ○ **ئاگا لە خۆ بڕان / نەمان**

١) هۆش لە خۆ نەمان. ٢) سەرمەست بوون. بە تەشەر بە کچ یا ژنێک دەگوترێ لە سۆنگەی حەزلێ‌کردوویی و شتی وا بێ‌گوێ بووبێ. «ئەوە ئاگا لە خۆ بڕاوێکە.» «ئێستا ئەوە بۆ جواب نادەیەوە هەی ئاگا لە خۆ بڕاو.»

٦٤٩ (٦٣٨) ○ **ئاگا لە مەحموودی بێ‌زەواد نەبوون**

ئەوپەڕی بێ‌خەبەری لە باس و خواسێک. دەڵێن مەحموودی بێ‌زەواد خودایە، بۆیە کردنی ئەم قسەیە بە باش نازانن. ‖ هاوتای **دەگوێی گادا نووستن. عیلم و گومان نەبوون.** ٦٥٢ .

٦٥٠ (٦٣٨) ○ **ئاگا لە قوونی خۆ نەبوون**

بە تەشەر بە ئینسانی کەم هۆشی دەڵێن.

٦٥١ (٦٣٨) ○ **ئاگا لە مردنی خۆ بوون (و) ئاگا لە کارێک نەبوون**

بێ‌خەبەری موتڵەق لە کارێک یا مەسەلەیەکی دیاری کراو.

۶۵۲ (۶۳۸) ○ **ئاگا و خەبەردار نەبوون**

بێخەبەر بوون. «وەڵڵاهی وەبیللاهی وەتەڵڵاهی، ئاگا و خەبەرداری ئەو کارەی نیم»

ا جاری واشە (رووح) دە پێشی‌دا دێ. «رووحیشم ئاگا و...»

۶۵۳ (۶۳۸) ○ **دڵ ئاگا کردن**

بڕ = ۶۴۶.

رێکەوەندەکان

ئاگا (۶۳۸)

۶۵۴ (۶۳۸) ☆ **ئاگادار**

١) خەبەردار. ٢) پارێزگار. «خودا ئاگادارت بێ»

۶۵۵ (۶۳۸) ☆ **ئاگادار بوون**

بە باس و خەبەر و کاروبارێک زانین.

۶۵۶ (۶۳۸) ☆ **ئاگادار کردن**

خەبەردار کردنی کەسێک لە کار و باس‌وخواسێک.

۶۵۷ (۶۳۸) ☆ **ئاگاداری**

خەبەرداری.

۶۵۸ (۶۳۸) ☆ **ئاگاداری کردن**

ئاگا لێ‌بوون.

۶۵۹ (۶۳۸) ☆ **ئاگا لێ‌بوون**

چاوەدێری کردن، سەرافەتی کردن.

۶۶۰ (۶۳۸) ☆ **ئاگا لێ‌هەبوون**

ئاگادار بوون.

---

۶۶١ ئالیک

جەمە کا و جۆی یەکسم. «برایم نەتۆ مەترسێ، ئەمن مەجەلم لێ گەیوەتە مەجەلی دە نیوەڕۆیە / دە بچوو خۆ وەسەر ئەو جانوومابنە باوێ، مەترسێ حەوت شەو و ڕۆژانی بە سەر سەهۆڵێ رابکوتی / جەمێکی ئالیک بدەیەی هەر ئاهێنێتەوە نسکۆیە»

[بەیتی برایمۆک . لالە شین]

مەسەل

ئالیک (۶۶۱)

(۶۶۱) ۶۶۲ ✻ **ئەسپی چاک ئالیکی لە خۆی زیاد دەکا**

بر = ۱۸۶۸ .

زاراوە

ئالیک (۶۶۱)

(۶۶۱) ۶۶۳ ○ **ئالیکی دوو کەر(ان) پێ بەش نەکران**

دەست و پێ سپیلکە بوون و کار لە دەست نەهاتن. «تەمەشای سەرەپەتیان داوەتە دەست کێ. نەخە وەڵڵاهی ئالیکی دوو کەرانی پێ بەش ناکرێ.»

(۶۶۱) ۶۶۴ ○ **ئەسپی کەسێک فێرە ئالیک بوون**

بر = ۱۲۰ .

---

۶۶۵ ئاڵ

مەوجوودێکی خەیاڵی‌یە و لە ناو کوردەواری‌دا باوەڕیان وایە کە دەوری ژنی زەیستان و منداڵەکەی دەدا و هەر دەرفەتی وەگیرکەوت هەردووکیان یا هەر کامێکیان کە بۆی بلوێ دەیانکووژێ.

[قامووس]

باوەڕ

ئاڵ (۶۶۵)

(۶۶۵) ۶۶۶ ◇ ئاڵ ئیشتیای لە جەرگ و دڵی ژنی‌یە و بۆ وی دێ. ▪ دەڵێن ساڵێکی کابرایەک دیویەتی یەکی زەلام بەخۆی و بە تەشتێکەوە نە دەرکی ماڵە زەیستانێک دێتە دەر. کابرا ناپەشۆکێ و هەرای دەکاتێ دەڵێ: سەیە ئەوە بۆ کوێی دەبەی؟ بیبەوە سەر جێی خۆی. زەلامە سووکێکی دەگەڕێتەوە.

٦٦٧ (٦٦٥) ◊ ئاڵ ئەو جەرگ و دڵەی ئەگە دەیدزێ دەیباتە سەر نیزیک‌ترین چۆم و ئاو. بۆیە ئەگە یەکێک پێی‌زانی ئاڵ هاتوتە سوراخی ژن و ماڵەکەی دەس‌بەجێ دەبێ دەست داتە خەنجەر و تفەنگ و بچێتە سەر ئاوی گۆرین. ئاڵ لە وێ خەریکی شووشتنەوی جەرگ و دڵەکەیە و پێش ئەوەی بە ئاوێی دادا لێی دەستێندرێتەوە.

٦٦٨ (٦٦٥) ◊ بۆوەی ئاڵ لە ژنی زەیستان نەدا شووژنی لە بەرۆکی مەلۆتکە دەدەن و چەقۆی نێوکبر لە بن سەری دادەنێن، قورئانێکیش لە ژوور سەری ژنە دادەنێن.

٦٦٩ (٦٦٥) ◊ یەکێکی ئەگە بە غیرەت بێ و بتوانێ شووژنی دە بەرۆک ئاڵی کوتێ تازە دەبێتە دیلی وان و دایمە خزمەتیان دەکا. = زۆر کەس دیویانە ئەگە ئاڵ گیراوە. دەڵێن ئەگە پێیان دەکوت بچۆ بۆ پووشکان زۆری بێنە و زووش وەرەوە، دەڕۆیی. گونی ئێوارێ بە خۆی و بە قولێک پووشکە لەو لایڕا دەهاتەوە. ئەگەریش کوتبات درەنگ وەرەوە و کەمی بێنە؛ دەس‌بەجێ بە کۆڵێک پووشکەوە دەهاتەوە. دەڵێن ژنە باشۆکێک بە ناوی شەمێ (باشۆکی تایفەیەکن) پێنج شەش کوڕی لە سەر حەوتوو دەمرن. لە ئاخر منداڵیی دەبێتەوە ئاڵ دێتە زگی. ئەویش نایکاتە نامەردی و نەغد شووژنێکی لە بەرۆک قایم دەکا. قەدەرێکی زۆر رایدەگرێ. ئاقیبەت رووحمی پێدا دێ و شووژنەکەی لە بەرۆکی دەکاتەوە. ئاڵ پێی دەڵێ: شەمێ لەو دنیایەی چت بۆ خۆت نەزانی! دەڵێ: چۆن؟ دەڵێ: چاکە ئەتۆ بۆ دەرمانی جوانەمەرگێت لێ نەپرسیم! هەر چی شەمێ داد و بێدادێ دەکا ئاڵ گونیی پێ نابزوێ و ون دەبێ.

مەسەل

ئاڵ (٦٦٥)

٦٧٠ (٦٦٥) ✗ **بە قسە ئاڵی زەنگان، بە کردەوە ریخ لە لینگان**

بە وەی دەڵێن ئەگەر هەر قسەی هەیە. مەسەل بەم جۆرەش دێ: **لە قسان ئاڵی زەنگانە، لە کاران ریخ لە لینگانە.** ‖ هاوتای قسە تێلکەی هونەر چۆلەکە و C٢٢٤.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاڵ (٦٦٥)

٦٧١ (٦٦٥) = **ئاڵ و شەوە نەتباتەوە**

بە ئینانی ترسەنۆک بەتایبەت بۆ مێینەی دەگوترێ. واتە دڵت نەتوقێ. نەخورێ.

‖ بڕ = ٦٧٢.

زاراوه

ئاڵ (٦٦٥)

٦٧٢ (٦٦٥) ○ **ئاڵ بردنەوە**

مردنی ژنی زەیستان یا منداڵەکەی لە دوای زانی تا چەند رۆژێ. «ئاڵ بردێوە»

٦٧٣ (٦٦٥) ○ **ئاڵ بوونەوە**

کول بوونی ددان بە هۆی خواردنی ترشی.

داوودەرمان

ئاڵ بوونەوە (٦٧٣)

٦٧٤ (٦٧٣) * خواردنی گەڵای دار قەیسی بۆ دەرمان کردنی ددانی ئاڵ بۆوە وەک یەکسانەی وایە و دەس‌بەجێ چاکی دەکا.

٦٧٥ (٦٦٥) ○ **ئاڵ‌وبۆڵ بوون**

هاتنە گەیشتنی میوە / ئاو تێ‌گەڕان و نزیک بوونەوە لە گەیشتن.

٦٧٦ (٦٦٥) ○ **ئاڵ‌وواڵ بوونەوە**

بە خۆدا شکانەوە و تەریق بوونەوە.

٦٧٧ (٦٦٥) ○ **ئاڵی**

ئەوی لە ژنی بترسێ و دەسەڵاتی بداتە چەنگ. ویدەچێ هەمان "ئاڵ" بێ کە ژن بە شووژن گرتویەتی و بە کەیفی خۆی رایداوە. «قسەکانم رەقن چونکە حەقن. شارستانی لە حاست ژن زۆر ئاڵین و بە بێ‌نیزنی ئەو قامک لە ئاو نانێن.»

[هاوارەبەرە / ١٤٧]

= هاروونە رەشید پیاوی نارد ئەگە بە وڵاتان‌دا بۆی بگەڕێن و ئەوانەی «ئاڵی»ن سەرروونەسپیان لێ بستێنێ. پیاو رۆیشتن. چی وای پێوە نەخورا بە سێ چوار رەوە ئەسپەوە هاتنەوە. ئەخە ئەسپ هێندە زۆر بوو بەهاربەند نەیدەکێشا. هاروون زۆری پێ سەیر بوو. کوتی: ئەو سێ چوار رۆژەی چی واتان دیوە ئەگە بۆ گێرانەوە بێ؟

کوتیان: وەڵڵا قوربان چت لێ وەشێرین، ژنێکمان لەو حاڵەی و لەو ڕەنگەی دیوە خودا دایناوە بۆ تۆ. کوڕە کوتی: سەبر سەبرا خودا غەزەبوو لێ گرێ؛ سوور و زبێدە (سیتەزبیدە، ژنی بووە) گوێی لێ‌بێ سەگمان پێوە دەنێ! کوتیان: قوربان بە قەراری خۆت دوو ئەسپت لێ‌دەکەوێ.

٦٧٨ (٦٦٥) ○ ئاڵی کاڵ

مێرمنداڵ. «کچێکی جوانکەڵەی ئاڵی کاڵ دەهات و دەچوو.»

ڕێکەوەندەکان

ئاڵ (٦٦٥)

٦٧٩ (٦٦٥) ☆ ئاڵوگۆڕ

١) گۆڕینەوەی شتێک بە شتێک لە جنسی خۆی. «جێگاکانتان ئاڵوگۆڕ کەن.» ٢) ئاڵوگۆڕی شتی جیاواز. «ئاڵوگۆڕی بیروڕا. ئاڵوگۆڕی بازەرگانی.» ٣) داکەندنی بەرگ و نی خاوێن دەبەر کردنی. «شەمەکەکانت ئاڵوگۆڕ کە.»

٦٨٠ (٦٦٥) ☆ ئاڵووالا

پارچەی ڕەنگاوڕەنگ.

٦٨١ (٦٦٥) ☆ ئاڵووێر

سەودا و معامەلە، کڕین و فرۆشتن. «خەلیفە چوار کوڕی گەورەی هەبوون کە بۆ ئاڵووێر، گەرمێن و کوێستانیان دەکرد.»

[چێشتی مجێور / ٩٣]

---

٦٨٢ ئاڵا

١) پارچەی شاش بۆ ورد دابێژتن. «ئاڵابێژ.» ٢) بەیداغ. ٣) قەڵەم «ئاڵاگرت بە دەس خورشیدی خاوەر / نووسیا بۆ لای بەهروزی سەروەر.»

[بەیتی خورشیدی خاوەر]

باوەڕ

ئاڵا (٦٨٢)

٦٨٣ (٦٨٢) ○ مردووی غەریب دەبێ ئاڵای لە سەر بچەقێنی. «...ئیدی لەوە زیاتر زیندەگانیم

نەدەویست خودا بۆی بناردمایە دەردی مردن و موفاجایە / لە پلەی جونبیان و چل پلەی عومانێیان بناشتمایە / ئەو حەلە بیبانگوتایە: غەریبە، ئـاڵایـەکـیان لە سـەر هەڵبدامایە.»

[بەیتی لاس و خەزاڵ - ئەحمەدی لوتفی ١٣٠]

▪ لۆتیکی "بیجاڕ"ێ لە "گڵێنان"ێ مرد، وارشیان لە دەورەی کرد و ئاڵایان لە سەر چەقاند.

دوعا

ئاڵا (٦٨٢)

٦٨٤ (٦٨٢) ⊠ **وەبەر ئاڵای پێغەمبەر کەوتن / نەکەوتن**

(وشەی "یاخودا"، "یا ڕەببی" و... دە پێش‌دا دێ.) ‖ «قەر دەڵێ: بەکر ئەتوو بەکرە شەیتانی، قسـەی چاکت بە زاری‌دا نایە / ڕەببی زەلیل بی لە چاوان، نەکەویە بەر ئاڵای حەزرەتی ڕەسوولوڵڵایە.»

[بەیتی مەم و زین - ئەحمەدی لوتفی / ٧١٣]

‖ هـاوتای وەبەر شفاعەتی پێغەمبەر کەوتن / نەکەوتن. پێغەمبەر شفاعەت بۆ کردن / نەکردن.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاڵا (٦٨٢)

٦٨٥ (٦٨٢) ≈ **ئاڵاوپێڵای پێ ناوێ**

مشتومڕی ناوێ و لەوەی کەمتر نایفرۆشم. «... دەیگوت: ئاخری قـیمەتی دوازدە هەزارە / ئاڵاوپێڵا پێدا نایەتەوە بە حیـساب و کارە / بڵێی فەت کەمتری نادەم یەک ئاقە پارە.»

[بەیتی سەعید و میر سەیفەدین، ئەحمەدی لوتفی : ٢٤٢]

٦٨٦ (٦٨٢) ≈ **ئەگەر چاک بایە ئاڵای لە سەر دەچەقی**

ئینسـانێکی باش بوایە بە چاکە باسـیان دەکرد و عەلامەتێکی دەبوو.

زاراوە

ئاڵا (٦٨٢)

٦٨٧ (٦٨٢) ○ **کردن بە ئاڵا / بە ئاڵای ڕۆم**

ئاشکرا کردن، ئابڕوو بـردن. «بە خودای ئەوەی بە سەر وی هاتووە بە سەر مـەمانان هـاتبا بۆیان دەکردینە ئاڵای ڕۆمێ.» ‖ هاوتای بە بووک بردن.

ڕێکەوەندەکان

ئاڵا (۶۸۲)

a ۶۸۷ (۶۸۲) ☆ **ئاڵابووک**

سەرەمقەستی چیت و هەریر و هەر قوماشێکی دیکە، کە کچۆڵان دەیکەنە جل بۆ بووکی مناڵان. ئاڵەبووک.

[قامووس]

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاڵا بووک (۶۸۲)

b ۶۸۷ (۶۸۲) ≈ **دەڵێی چیلکەیە ئاڵابووکی لێ هاڵاوە**

بڕ = a ۲۵۳۷

---

۶۸۸ ئاڵتوون

زێڕ.

مەسەل

ئاڵتوون (۶۸۸)

۶۸۹ (۶۸۸) ✕ **ئاڵتوون بە محەک، پیاو بە چاکە**

بێ غەل وغەشی زێڕ بە محەک و لی پیاویش بە چاکەکردن دەردەکەوێ.

---

۶۹۰ ئالکەی مردن

سەروحەدی گیان دان. گیانەڵڵا.

---

٦٩١ ئاڵقە

عارەبی‌یە. «حلقە»، ناوە. ١) هەر شتێکی خڕی وەکوو «دایرە» کە ناوەڕاستەکەی بەتاڵ بێ، دار یا تەل یا شیشی ئاسن کە وەکوو دایرە داهێندارێتەوە و ئەو سەرەو سەرەکەی گەیشتبێتەوە یەک. ٢) ئەنگوستیلەی زێڕ، زیو یا پلاتین بە بێ ئەقیم کە لەم دوایانەدا بۆتە باو. کوڕ و کچ پاش ئەوەی بوونە دەزگیرانی یەکتری دە دەستیانی دەکەن. ٣) کۆ بوونەوەی خەڵک لە دەوری کەسێ یا شتێ: ئاڵقەی زیکر لە تەکیەی شێخ بابا.

[قاموس]

مەتەڵ

ئاڵقە (٦٩١)

(٦٩١) ٦٩٢ § **ڕەشی ڕەش بەراز / دندووکی ئاڵقە گاز / چڵ‌گەزی کراس**

ـ چادر

(٦٩١) ٦٩٣ § **زەردی زەردان / لە بن بەردان / ئاڵقەی شێران / گوێی نامەردان**

ـ تەنەکە

(٦٩١) ٦٩٤ § **مریشکەڕەشەی ئاڵقە دە گوێ‌دا / ماڵێ نەماوە سەر نەکا پێدا**

ـ سێـــڵ

فڕ

ئاڵقە (٦٩١)

(٦٩١) ٦٩٤ a ● **تووشی کاک ... (ناوێک) بووم / دیتم یەکجار داماوە / بیست و دوو تمەنم بۆ بژارد / لە سەر چۆک دامهێناوە / کیم ئاڵقەی قووین کرد / کوڕێکم لێ‌دەرهێناوە / ئەگە باوەڕێ ناکەن / ئەو کاکە ـە (ناوێک) ناوە**

زاراوە

ئاڵقە (٦٩١)

(٦٩١) ٦٩٥ ○ **ئاڵقە / ئاڵقە بەستن**

بە دەورە ڕاوەستان، دەورەدان، دەورە ئەنگاوتن. «ڕاوچی ئاڵقەیان لە دەوری ئاسکەکە بەست و نەیانهێشت دەرباز بێ.»

(۶۹۱) ۶۹۶ ○ **ئاڵقەی یەک بوون**

ئاوقای یەک بوون، دەگز یەک رۆچوون. مەچەکە لێک‌تر توند کردن. «دەقیانووس و شای مەردان / ئاڵقەی یەک بوون لە مەیدان.»

[بەیتی سایل ـ حاجی سالّه تەورە]

(۶۹۱) ۶۹۷ ○ **ئاڵقەی کابە راژاندن**

بڕ = ۷۰۰ .

(۶۹۱) ۶۹۸ ○ **ئاڵقەی کەسێک / شتێک دان**

گەمارۆ دان، دەور لێ گرتن. بڕ = ۶۹۵ .

(۶۹۱) ۶۹۹ ○ **ئاڵقە لە گوێ**

۱) گوێ لە مست. ۲) بەندە، غولام.

(۶۹۱) ۷۰۰ ○ **دەست بە ئاڵقەی کابە گرتن**

چوونە حەج و بوون بە حاجی.«حەیرانێ وەرە لە کانیە "شوبری" / بۆم بڵێن بە دایکی کوڕە حەیرانێ: / ئەوە نە نوێژان بکا و نە رۆژووان بگری / ئەگەر بعداتەوە بە کوڕە حەیرانێ: / وەبزانێ دەست بە ئاڵقەی کابەی دەگری.»

[کانی مرادان / ۱۸۲]

(۶۹۱) ۷۰۱ ○ **قسەی کەسێک کردنە ئاڵقەی گوێ**

دە گوێ گرتنی قسەی کەسێک و عەمەل پێ کردنی.

ڕێکەوەندەکان

ئاڵقە (۶۹۱)

(۶۹۱) ۷۰۲ ☆ **ئاڵقەتیز**

گیایەکی دەشتەکی‌یە، زۆر بەرز نابێتەوە، هەمیشە تەنانەت لە ژێر بەفریش‌دا شینە، ساقەتی نیو سانتیمەتر ئەستوور دەبێ و قەفقەفە، لە شکاندنەوەدا شیری لێ دەتکێ.

[قامووس]

داوودەرمان

ئاڵقەتیز (٧٠٢)

(٧٠٢) ٧٠٣ ✻ بۆ وەکار خستنەوەی زگیی گیراو دڵۆپ یا چەند دڵۆپێک لە سەر قەند و شتی وا ڕۆ دەکەن و دەیخۆن.

(٦٩١) ٧٠٤ ☆ **ئاڵقەداغ**

درووشمی ئاڵقەیی کە بە گوێی مەڕ و ماڵیەوەی دەنێن.

(٦٩١) ٧٠٥ ☆ **ئاڵقەڕێز**

١) زنجیرۆکەی دەرکە داخستن. ٢) هەر جوورە ئامرازێکی تر کە بەم شێوەیە بۆ داخستنی دەرگا لە کانزا دروست کرابێ. شکڵی هەر چۆنێک دەبێ ببێ.

(٦٩١) ٧٠٦ ☆ **ئاڵقەڕێز کردن**

داخستنی دەرگا بە هێنانی ئاڵقەڕێز لە تایەکی دەرگاوە بۆ تایەکەی تر. «دەرکەکەی ئاڵقەڕێز کە.»

(٦٩١) ٧٠٧ ☆ **ئاڵقەزوونە**

ئاڵقەی ددانەداری کانزا کە زمانەی تێدایە و بۆ داخستنی قایشی پشت و کەوش و بەرەزین و... بە کار دەهێنرێ.

(٦٩١) ٧٠٨ ☆ **تێ‌ئاڵقان**

گیر کردن.

(٦٩١) ٧٠٩ ☆ **تێک‌ئاڵقان**

تێک‌ترنجان، تێک‌گیران.

٧١٠ ئاڵـۆز

١) حاڵەتی تێک‌هاڵاوی و تێک‌ئاڵقاوی هەوداکانی ماشەرە بەن و کەڵافە دەزوو و...

«ئەم ماشەرە هێندە ئاڵۆزە بە کەس هەڵناکرێ.» ٢) سەر و پرچی شانە نەکراوی ژن و پیاو. ٣) کاری دژوار و گران کە سەرەدەری لێنەکرێ. ٤) حاڵەتی پیاوی توورە و توسن، توند میجاز. ٥) پەرێشان و حاڵەتی پەشۆکاوی و شێواوی لە مرۆڤدا. ٦) نالەبار بوونی وەزعی هەوا.

باوەڕ

ئاڵۆز (٧١٠)

(٧١٠) ٧١١ ◇ ئەگەر گۆرەوی دەبن سەرت نێی خەونی ئاڵۆز دەبینی.

مەسەل

ئاڵۆز (٧١٠)

(٧١٠) ٧١٢ ✻ لە سەر ڕێیان بنووی خەونی ئاڵۆز دەبینی

ئەوەی بە خەڵکەوە ماندوویە رووحەن دە عەزابدایە.

زاراوە

ئاڵۆز (٧١٠)

(٧١٠) ٧١٣ ○ سەر قۆزی بن ئاڵۆز / هاڵۆز

ئەوی بە رواڵەت و لە سەرەوە خۆ چاک دەنوێنێ و لەبنەوەبڕ و پیسە. زاراوە بەم جۆرەش هاتووە: سەر قیتی بن هاڵۆز. ‖ هاوتای سەرسووری بن هەمبانە. سەر لووسی بن پیس. سەرەوە هەرێهەرێ: بنەوە بە قوونی کەرێ.

ڕێکەوەندەکان

ئاڵۆز (٧١٠)

(٧١٠) ٧١٤ ☆ ئاڵۆزان

بڕ = ٧١٧.

(٧١٠) ٧١٥ ☆ ئاڵۆزاندن

ئاڵۆز کردن. «نیشەکەیان لێ ئاڵۆزاندین. کچێ ماشەرەکە ئاڵۆزێنی.»

[قاموس]

٧١٦ (٧١٠) ☆ ئاڵۆزاو

١) چلۆنایەتی هەموو شتێکی وەکوو بەن، مو... کە ئاڵۆز بووبێ. ٢) چلۆنایەتی کارێکی گرێوگۆڵی تێکەوتبێ، شتێکی بە سەر هاتبێ بە هاسانی جێبەجێ نەبێ و سەرەدەری لێنەکرێ. ٣) حاڵی ئینسانێکی تووڕە بووبێ، رقی هەڵستابێ. «تەماشای ئەم پیاوە هێمنە چۆن ئاڵۆزاوە»

[قاموس]

٧١٧ (٧١٠) ☆ ئاڵۆز بوون

١) تێکئاڵقانی داوی بەن و دەزوو. ٢) تێکچوونی رێکوپێکی سەر و پرچی بە شانە داهاتوو. ٣) تووڕە بوون. ٤) بەرهەڵست و نارەحەتی هاتنە پێش، جێبەجێ نەبوونی کارێک. «ئیشەکەمان لێ ئاڵۆز بووە»

[قاموس]

زاراوە

ئاڵۆز بوون (٧١٧)

٧١٨ (٧١٧) ○ گێرە ئاڵۆز بوون

(ئەگە بنە نەسووڕا سەرە بە سەریدا دێتەوە، سەر بە سەری یەکەوە دەنێن و لێکدەهاڵێن بەوەی دەڵێن گێرە ئاڵۆز بوون .) ‖ بەرهەڵست و نارەحەتی هاتنە پێش. بڕ = ٧٢٣ .

٧١٩ (٧١٠) ☆ ئاڵۆز و پاڵۆز

ئاڵۆز و پلۆز.

٧٢٠ (٧١٠) ☆ ئاڵۆزکان

ئاڵۆز بوون.

٧٢١ (٧١٠) ☆ ئاڵۆزکاو

ئاڵۆزاو.

٧٢٢ (٧١٠) ☆ **ئاڵۆز کردن**

١) شێواندن و گرێوگۆڵ خستنە ماشەرە بەن‌و... ٢) شێواندن و تێکدانی سەر و پرچی شانە کراو. لە مانای مەجازی‌دا: الف) تووڕە کردن و رق هەڵساندنی کەسێک. ب) تەگەرە و چەت خستنە پێش جێ‌بەجێ کردنی کارێک و دژوار کردنی.

[قامووس]

ا بڕ = ٧١٥.

زاراوە

ئاڵۆز کردن (٧٢٢)

٧٢٣ (٧٢٢) ○ **گێرە ئاڵۆز کردن**

بشێوی ساز کردن. «مەلای "پشتمپ"یان بە پێخاوسی هێنابووە "قۆزلووجە"ی کوتیان گێرەی ئاڵۆز کردووە» بڕ = ٧١٨.

٧٢٤ (٧١٠) ☆ **ئاڵۆزی**

١) تێکئاڵاوی و تێکئاڵقاوی (بۆ موو، بەن، دەزوو...). ٢) تووڕەیی و توسنی، توندە میجازی، رق هەڵساوی. ٣) پشێوی و شێواوی.

زاراوە

ئاڵۆزی (٧٢٤)

٧٢٥ (٧٢٤) ○ **ئاڵۆزی نانەوە**

بشێوی ساز کردن. گێرە شێوێنی. «منیان ناردە لای سەقز کە مابەین بم و ئاگادار بم عەشایر ئاڵۆزی نەنێنەوە.»

[چێشتی مجێور]

٧٢٦ (٧٢٤) ☆ **ئاڵۆزی و پلۆزی**

١) ئاژاوە و هەرا و هوریا. ٢) شێوانی چلۆنایەتی کۆمەڵ، نارێکی. «دنیایەکی ئاڵۆز و پلۆزە.»

[قامووس]

٧٢٧ ئاڵــوو

دوو لووی پچووکن بە شکڵی بادام، لەو لا و لای گەرووی ئادەمیزاد، ئیشیان ئەوەیە گرمووڵەی سپی (کریات البیضاء) بۆ خوێن ساز دەکەن.

[قاموس]

I دووشاخە.

داوودەرمان

ئاڵوو (٧٢٧)

(٧٢٧) ٧٢٨ * ئەوی کەسێکیی بە دووشاخەی چووبێ دەست بە هەچ ئاڵوویەک دابێنێ دەچێتەوە پاشێ.

(٧٢٧) ٧٢٩ * ئیسکانی تێدەگرن. بڕ = ٢٤٤٣.

(٧٢٧) ٧٣٠ * هێندێک خاکەقەند لە سەر جامێک ڕۆدەکەن، قامکی لێدەدەن و دووشاخەکە دەدڕن.

جنێو

ئاڵوو (٧٢٧)

(٧٢٧) ٧٣١ φ ئاڵوو پێهێنان

دوات دەکەم ئاڵووت پێدێنم.

ڕێکەوەندەکان

ئاڵوو (٧٢٧)

(٧٢٧) ٧٣٢ ☆ ئاڵوو کەوتن / ئاڵوو هاتن

هەستانی بادامەی گەروو لە بن چەنە.

(٧٢٧) ٧٣٣ ☆ ئاڵوو هەڵدانەوە

دەست پێداهێنان و داماڵینی ئاڵوو لە دیوی دەرەوەڕا بۆ نیشاندانەوەی ئاوساوییەکەی و چاک کردنەوەی.

[قاموس]

(٧٢٧) ٧٣٤ ☆ ئاڵوێشە

ئاڵووهێشە.

٧٣٥ ئاڵەکــۆک / ئاڵەقــۆق

گیایەکی بەهاری‌یە، هەر زوو لە پەنا رنووی بەفران سەر دەردێنێ، لە شنگ دەچێ، بەڵام گەڵای پان‌ترە و تووکن، بستێک بەرز دەبێتەوە، گوڵێکی زەردی هەیە، رەگی کەم لە زەوی دەچێتە خوار، بنێکی خڕی هەیە، دەخورێ.

[قاموس]

= بەفر ناردی ئەگە ئاڵەکۆک مێردی پێ بکا. ئاڵەکۆک خەبەری ناردەوە: دەبێ لە سەرم راوەستێ هەتا کاکم دێتەوە. چلە خەلاس بوون و هەڵی‌کردە بای وەعدەی و بەفر کەلێن بوو. ئاڵەکۆک گوتی: کاکم هاتۆتەوە، ئەوجار بنێرێ مێردی پێ‌دەکەم. بەفر گوتی: ئاڵەکۆکەی پرچنە / چۆر چۆرەم کەوتە بنە / چ بکەم لە ماڵ و ژنە؟

مەسەل

ئاڵەکۆک / ئاڵەقۆق (٧٣٥)

٧٣٦ (٧٣٥): ✻ دیاری شوان ئاڵەکۆکە / ئاڵەقۆقە

هەر کەسە لە قەدەر توانای ماددی و مەعنەوی خۆی دەتوانێ دیاریی بدا.

رێکەوەندەکان

ئاڵەکۆک (٧٣٥)

٧٣٧ (٧٣٥): ☆ ئاڵەکۆکە مشکانە

جۆرێک ئاڵەکۆکە، بنی وەک مشک خڕە.

---

٧٣٨ ئامان

١) قاپ و قاچاغ، ئیربار. ٢) دەغیل. «حەمەتاڵ دەڵێ: سەید حەتار ئامان / پێم نیە خەنجەری دەبان / کەلاکت بخەم لە راستەی مەیدان.»

[بەیتی حەمە تاڵ. سەید حوسێن رەسووڵی]

٣) وشەی پەنا بردن.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئامان (٧٣٨)

(٧٣٨) a٧٣٨ ≈ **ئامان و تۆبە**

بڕ = ٧٣٨ (ماناى ٢).

(٧٣٨) ٧٣٩ ≈ **بە ئامان و بریا**

بە هەزار پاڕانەوە و خۆزگە، بە هیچ کوللوو و وەجهێک. «بە ئامان و بریا پەشیمانی هەر مانی ناکەن.»

[خەوچەردینە]

(٧٣٨) ٧٤٠ ≈ **زمان ئامان**

زمان وریا بە. «تو خوڵاکەی پێم بڵێ ئەو قسەیە چ بوو کردت؟ لە دڵە خۆمدا دەمکوت: زمان ئامانا دەبێ ئەو سوڕە لەگەڵ من بچێتە ژێر خاک.»

[سروە- ژمارە ٢٧]

(٧٣٨) ٧٤١ ≈ **کچێ / کوڕە ئامان و دەغیل...**

بۆ پێداگری لە سەر نەکردنی کار یا قسەیەک لە هەوەڵی ڕستەدا دەگوترێ.

زاراوە

ئامان (٧٣٨)

(٧٣٨) a٧٤١ ○ **ئامان پێهەڵێنان**

هاوتای گووج پێهەڵێنان. وەرهەم پێهەڵێنان. دە ماڵی کوولی کردن.

(٧٣٨) b٧٤١ ○ **ئامان وە رووحی کەسێک هێنان**

بڕ = ٧٤٥ .

(٧٣٨) ٧٤٢ ○ **تەپڵی ئامان لێدان**

ئەوی کردن و خۆ بە دەستەوە دان. «لەبەر تۆ چارەنووسی شووم و بەدفەڕ / ئەوی قەت لێینەدەم تەپڵی ئەمانە.»

[تاریک و روون]

‖ هاوتای تفەنگ شۆڕ کردنەوە.

(٧٣٨) ٧٤٣ ○ **دەروئامان لێبڕان**

بۆ قەڵەویی زۆر دەگوترێ. «وا قەڵەو بووە هەر دەروئامانی لێبڕاوە.» ‖ هاوتای وەک خەشە / ڕەشکە لێهاتن. وەک کووری سەر وێنجە / کووری فوودراو لێهاتن. دە دەرکەوە نەهاتن.

٧٤٤ (٧٣٨) ○ **وه ئامان هاتن**
بۆ نیشاندانی ئاستی ناڕەحەتی لە کەسێک دەگوترێ. «لە چنگ ئەو قڕ پێوەربووانە وەئامان هاتووین،» هەر پێوەربوو ئامانیان پێهەڵگرتووین.» ‖ هاوتای وەزاڵە هاتن.

٧٤٥ (٧٣٨) ○ **وه ئامان هێنان**
جاڕز کردن، ناڕاحەت کردنی زۆر.

---

٧٤٦ ئامـــۆزا

کوڕ یا کچی مام، مامۆزا، پسمام.

باوەڕ

ئامۆزا (٧٤٦)

٧٤٧ (٧٤٦) ◇ ئەگە تیرێک بهاوێشترێتە جێیەکی ئەدیو و کەسێک بنگێوێ، خوێنی گوژاوەی لە ئامۆزای تیرهاوێژەکە دەکەوێ.

مەسەل

ئامۆزا (٧٤٦)

٧٤٨ (٧٤٦) ✻ **تیری ئەبەدی وە ئامۆزای دەکەوێ**
ئامۆزا نیزیکە و دەکێشاندا دەمێ دەگەڵ بێ. ‖ بڕ = ٧٤٧.

٧٤٩ (٧٤٦) ✻ **چەقەڵ مەنشوورە ئامۆزای سەیە**
بۆ ئاسایی نیشاندانی خراپ بوونی کەسێک دەگوترێ کە خزمێکی نیزیکی خراپ بێ.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئامۆزا (٧٤٦)

٧٥٠ (٧٤٦) = **خوێنگر و خوێنئەستێن، برا و برا، ئامۆزا و ئامۆزا، ئەوی دی هەمووی گرێی پەڕۆیە**
لە خزمان ئەوانە بەکار دێن.

ڕێکەوەندەکان

ئامۆزا (٧٤٦)

٧٥١ (٧٤٦) ☆ **ئامۆزازا**

کوڕ یا کچی ئامۆزا، بنامۆزا.

٧٥٢ (٧٤٦) ☆ **بن ئامۆزا**

منداڵی ئامۆزا.

---

٧٥٣ ئاموور

یەکێکە لە دوو پارچە گەورەکانی ئامرازی (جووت) لە کوردوستان. ئێرەقە، هەوجاڕ. ئەم ئامرازە لە دارێکی درێژی ڕاست (باسک یا باسکێش)، کە کۆتەرەدارێکی ڕەختە و سەختی "دمندە"ی بە سەرەوەیە و گاسنی دەخرێتە سەر، دروست کراوە. دارێکی باریک‌تر "پاشبارە" بە قیتی دە دمندە کوتراوە و ئەمیش دەسکێکی پچووکی (دەستەدوو، دەستوو) ڕێ‌دەخرێ.

[ئاموور]

مەسەل

ئاموور (٧٥٣)

٧٥٤ (٧٥٣) ⚹ **ئەگەر ئاموورت نەدزیبێ شانت بەقوڕ نایێ**

(وەختی خۆی ئاموور زۆر دەدزرا.) | دیارە نیشانەی کردنی کارێکت پێوە دیتراوە بۆیە پێی تاوانبار کراوی. | هاوتای گووی ویشک لە خوڕا بە قونی کەسەوە نانووسێ.

٧٥٥ (٧٥٣) ⚹ **خاڵم داڵە سوورەیە، دەنا نیر و ئاموورم بە قایشەوە هەڵدەگرت**

(پەڕکوور دەڵێ: ئەگە لە جووتێریم دەدا بە قایش و گاسن و گاجووتەوە هەڵم‌دەگرت، بڵان لاڵ بم خاڵم داڵە سوورەیە.) | کەسم بە پشتەوە نیە، خزم و کەسەکەم چ نین دەنا کاری گەورە گەورەم دەکرد.

زاراوه

ئاموور (٧٥٣)

٧٥٦ (٧٥٣) ○ **رژد بوونی ئاموور**

قیت بەسترانی ئاموور بە "نیرە"وە کە لە سۆنگەی‌دا تەنیا نووکی گاسن عەرز دەگرێ و باشی ناکێڵێ. گای نەویکێش رژدی دەکا. سەرمژانەکەی دەکونی دوایە دەکەن چاک دەبێ. «ئاموور رژدە»

٧٥٧ (٧٥٣) ○ **ماڵ بوونی ئاموور**

ئاموور تەخت رەحەرزی دەخشێ و نابیڕێ. گای بڵیندکێش "ماڵ"ی دەکا. سەرمژانەکەی دەکونی پێشەوە دەکەن چاک دەبێ.

٧٥٨ ئامین

(عەرەبی، لە عیبری وەرگیراوە.) وشەیەکە پاش دوعا و پاڕانەوە لە خوا دەیڵێن، مانای: دوعاکە قبووڵ کە، مەبەستەکە پێکبێنە.

[قاموس]

مەسەل

ئامین (٧٥٨)

٧٥٩ (٧٥٨) ✱ **هەموو دوعایەک بۆ ئامینێ‌یە**

هەر حەول‌ودەولێک بۆگەیشتن بە ئامانجێکە.

٧٦٠ ئانیشک

١) ئەو جمگەیە کە باسک و قۆڵی ئادەمیزاد تێکدەکاتەوە، ئەو شوێنەی دەستی ئادەمیزادی لێ دەنوشتێتەوە. ٢) ئەو شوێنەی لە قۆڵی کەوا و چاکەت و... «ئانیشکی چۆغەکەی پینەی لێ‌دراوە»

[قاموس]

مەسەل

ئانیشک (٧٦٠)

٧٦١ (٧٦٠) ✱ **خوشکێ بەردی ئانیشکێ**

خوشک بۆ برا هەر نارەحەتی‌یە. = دەڵێن پیاوێک پوور و دایک و خوشک و ژنەکەی لە گەڵ بوو. گەیشتنە چۆمێک، ویستیان بپەڕنەوە، پووری لە کۆڵ کرد، دایک و خوشکی هەر یەکەی لە بن هەنگڵێک نا و ژنەکەی لە سەر شانی دانا. لە ئاودا شل بوو؛ پووری تێ‌هاویشت و کوتی: پووری سەرت بە تەندووری، دوایە خوشکی تێ‌هاویشت و کوتی: خوشکێ بەردی ئانیشکێ؛ ئەوجار دایکی تێ‌هاویشت و کوتی: دایە لە من بەڵایە؛ ژنەکەشی پەڕاندەوە و کوتی: ژنێ ماڵ و حاڵێ منێ.

٧٦٢ (٧٦٠) ✱ **میوانی خوشکێ رۆن لە ئانیشکێ**

زۆرتر لە کاتی میوان بوونی برا لە خوشک دەکار دەکرێ و مەبەست خۆشەویست بوونی برا لە لای خوشکە و کاتێک میوانی دەبێ چێشتی چەور و خۆشی بۆ ساز دەکا.

رێکەوەندەکان

ئانیشک (٧٦٠)

٧٦٣ (٧٦٠) ☆ **ئانیشکە**

١) لوولە و گونج بە شکڵی زاویەی قایمە یا کەوانە، لە سەر سووچی لوولە زۆپا یا گونگەی ئاو و ئەو جورە شتانەدا، بۆ ئەوەی سەری بۆ لایەکی تر وەرچەرخێنن، بە کار دەبرێ. ٢) ئامرازی ئاشە، دارێکی دوو لکە بە خوانکەی ئاشەوە، ' پێ 'ی ئاش بەرز و نزم دەکاتەوە.

[قاموس]

---

٧٦٤ ئاو

بە زمانی پەهلەوی «ئاپ». ١) ماددەیەکی شلی بێ‌بۆنی بێ‌تام و رەنگە، زۆری لە شوێنێکدا کۆ بێتەوە شین دەنوێنێ. لە بەشێک «ئۆکسیژێن» و دوو بەش «هیدرۆژێن» پێک‌هاتووە. لە ١٠٠ دەرەجە گەرمایی‌دا دەکوڵێ و دەبێتە هەڵم و لە

دەرەجـەی - ٠ - دا دەبـەستێ. سـێ بەشی رووی زەوی ئـاو دایپۆشیوە و لە «هەوا»ش‌دا بە شێوەی «هەڵم» هەیە و کە هەوای سارد کرد دەبێتە باران و بەفر و تەرزە و دێتە خوار. ژیانی ئادەمیزاد و گیان‌دارانی تری سەر زەوی بە ئاو بەندە. گەلێ شتی وەک خوێ و شەکر و... لە خۆیا دەتوێنێتەوە. ئەو ئاوەی بە رووبار و چۆم و کانیاوان‌دا دێ گەلێ ماددەی تێدا تواوەتەوە و تۆز و خۆڵێکی لە هەوادا هەیە تێکەڵی بووە. هەروەها میکرۆبیشی تێدایە. بۆیە لەوانەیە خواردنەوەی، پیاو تووشی گەلێ ئازار و نەخۆشی بکا. ئاوی خواردنەوە دەبێ بپاڵێوترێ و بە دەرمانی تایبەتی میکرۆبە خراپەکانی بفەوتێنرێ.

[قاموس]

باوەڕ

ئاو (۷۶۴)

(۷۶۴) ۷۶۵ ◊ ئاو (بەتایبەت کانی و چۆم) خێوی هەیە و ئەگە شەودرەنگانێ بچێ سەری جن‌دار دەبێ. سێحەبێ ئاوێ جلکی سپی دەبەردایە و ئاسمانی بە نێو لینگان‌دا دیارە. « کاک 'ئەسعەدی قادری' لە زمان 'عوسمانی میرزا قەرەنی' گێڕایەوە: «'ئامین گوڵینگ'ی خێزانی 'حەمە رەسووڵی هەمزە گوڵینگ'ی خەڵکی گوندی 'گەزەڵێن'ی 'مەهاباد' شەو درەنگانێ دەچێ لە چۆمی ئاوێ بێنێ بۆ مەشکەی. لە سەر ئاوێ تووشی دەحبایەکی دێ پرچی لە ئەژنۆیانە. 'ئامین' دەڵێ: بە خودا و رەسووڵانت سوێند دەدەم، دێوی؟ درنجی؟ شەیاتینی؟ - دەڵێ چونکە بە خودا و رەسووڵانت سوێند دام پێت دەڵێم. ئەمن سێحەبێ ئاوێم. لەوەش‌واوە هەقت نێ بە شەو بێی بۆ ئاو بردن، ئەگەر هاتیشی دەبێ بڵێی: سێحەبی دەراو و کانیان / ئاوێ دەبەم بۆ ئاوەدانیان.»

(۷۶۴) ۷۶۶ ◊ ئاوی دەسنوێژێ گوناحی پێ هەڵدەوەرێ.

(۷۶۴) ۷۶۷ ◊ ئاوی شەو نەچێتەوە ناو کانی شکایەت لە خودا دەکا. «بەیانیان مێرێ هەر ئاوێکی شەومەندە بوو دەیبردەوە کانی و لەو سەر ئاوی تازەی دێنا: ئاخر تۆ بەو هەورازە هەڵدەگەڕێی ئاوی شەو بۆ دەبەیەوە؟ قوربان! فەقێ ئایشێ دەڵێ ئاوی شەوێ نەچێتەوە ناو کانی شکایەت لای خودا دەکا.»

[چێشتی مجێور / ۵۰۰]

(۷۶۴) a ۷۶۷ ◊ ئاوی شەوێیان بۆ مەشکەی دادەنا هەتا مەشکە جوان بژێ.

(٧٦٤) ٧٦٨ ◇ ئاوێک حەوت پشکەڵان دەگەڵە خۆی بەری؛ پیس نابێ.

(٧٦٤) ٧٦٨a ◇ ئەوی بە ئاوێ بخنکێ شەهیدە.

(٧٦٤) ٧٦٩ ◇ بابە قەتار، چاکێکە لە خوراسانە. ئاوێکی لێیە هەر چی لێی بخواتەوە کۆخەڕەشەی لێدەبڕێ و قەتیش مار پێوەی نادا. «گەردشی چەرخە مەداری مەلەکە / ئاشی شێخ بابە قەتاری گەرەکە / دێتە دەر ئاوێ لە سایەی داران / چارە بۆ کۆخەڕەشە و بۆ ماران.» [بۆ کوردستان]

(٧٦٤) ٧٧٠ ◇ بۆ ئەوەی کە خەونی ناخۆش وەدی نەیە و بەتاڵ بێ لە سەر ئاوێ خەونەکە بگێڕەوە.

(٧٦٤) ٧٧٠a ◇ پیاوی ژنمردوو، پێش ژن هێنانەوە، دەبێ دوو تونگە ئاوان بە سەر قەبری ژنی پێشوویدا بکا، دەنا ژنە لە داخان قەبرەکەی ئاور دەگرێ.

(٧٦٤) ٧٧١ ◇ کوشتنی پەرەسلێرکە حەرامە، چونکە ئەگەر حەزرەتی ئیبراهیم دە ئاور هاویشترا بە دندووکی کێشەوەی ئاوی بۆ کوژاندنەوەی ئاورەکە کردووە.

(٧٦٤) ٧٧٢ ◇ منداڵ ئەگە چلووگیر بوو یا چلەی چوو، دەبێ چل جامان بە جامی "چلکلیل"ی ئاو پێداکرێ.

(٧٦٤) ٧٧٣ ◇ منداڵ ئەگە چلووگیر بوو دەبێ شانێکی داری تەڕ نەکراوی چل جار بۆ دە ئاوێ هەڵکێشی و بە سەری دابێنی.

(٧٦٤) ٧٧٤ ◇ منداڵ ئەگە چلووگیر بوو دەبێ هێلکێکی بۆ بەتاڵ کەی و چل جارانی پڕ بە توێلکەکەی ئاو پێداکەی.

(٧٦٤) ٧٧٥ ◇ منداڵی ساوا بە ئاوی سارد دەشۆن هەتا پتەو بێ.

(٧٦٤) ٧٧٦ ◇ مشکەکوێرە بەو ڕۆژگارەی لە خوڕەی ئاوێ دەسووڕێتەوە.

(٧٦٤) ٧٧٧ ◇ مەڕ لە بێئاوێ پەپوولەی دەکا و ڕەشاوێ هەڵدێنێ.

(٧٦٤) ٧٧٨ ◇ واش هەیە مەڕ لە ئاوی سارد دەردێ هەڵێنێ. = "ساڵە ورچەوان" دەیکوت لەبەر مەڕی مەلا حەوڵای ماسوێ بووم. مەڕ زۆری دەمرد. یەستا مەڕم وەرنەگێرابوو، سوارێک لە سەر تیرەگی "گۆرانەڕێ‌یە" پەیدا بوو؛ بڕێک دە مەڕەکەی فکری و کوتی: کاکی شوان مەڕەکەت نەخۆشە. ئەمنیش کوتم: ئەرێوەڵڵا زۆری دەمرێ. کوتی: ئەگە چوویەوە بە سەحەب ماڵەکەت بڵێ ئەو مەڕە دەردی لە ئاوی سارد هەڵێناوە، نەیگەیێنێتە ئاوی گەرم خەلاس دەبێ. کوتی: ئێوارێ مەڕم بردەوە و بە "مەلا حەوڵا"م کوت. مەلا یەک سەحات باری کرد؛ ئیدی چەقۆم لە ملی مەڕی نەنا.

(٧٦٤) ٧٧٩ ◇ هەر ساڵێک ئاوی چۆم کەم بکا بۆ زیاد کردنێ خێری بۆ دەکەن؛ دەنانا، پیاوچاکێک دە ئاوەکەی هەڵدەکێشن. = دەیکوت ساڵێکی چۆمی "تەتەهوو" زۆری کەم کردبوو،

خەڵکی "گەزەڵێن" سەیدێکیان هێنا دوو سێ جارانیان لە ئاوی تەتەهووی هاویشت و دەریانهێناوە. دەیانکوت چونکە سەیدە و عەولادی پێغەمبەرە خودا روحمێ دەکا. خوداوراستان پاش دوو سێ رۆژان چۆم وا ژیاوە کەڵی دەبرد. خەڵک هرووژمیان بۆ سەیدی کرد، تیتوڵیان بە بەرەوە نەهێشت (بە متفەرک هەڵیاندەگرت).

داوودەرمان

ئاو (٧٦٤)

٧٨٠ (٧٦٤) ✱ ئاوی بسکەی گوڵەپێغەمبەرەی بۆ بەردی گورچیلەیدەرمانە.

٧٨١ (٧٦٤) ✱ ئاوی سوورسوورۆکەی (وەک بەلاڵووکی وایە) بپاڵێوی و دە چاوی کەی بۆ چاوهێشەی یەکاویەکە.

٧٨٢ (٧٦٤) ✱ ئەگە کوللۆ دەهات خەڵک دەچوونە "حاجیملمیان" و ئاویان دێنا و لە دەوراندەوری زەوێکەی حەرزیان بۆ دەداوە و ئاوەکەیان وێدەگێرا. خەزابی بە پیل ئاوەکەیەوە دەهاتن، لەوێش دەگەڵ کوللووان تێکدەگیران و قڕانیان تێدەخستن.

٧٨٣ (٧٦٤) ✱ ئەگە گوێچکە ئاوی تێچوو بەردێکی بە گوێیەوە دەنێن و بە بەردێکی دیکەش بەردەکەی دەکوتن و دەڵێن: «مژمژا ئاوی گوێچکەم هەڵمژە. تەپاڵا ئاوی گوێچکەم داماڵە»

لێکدانەوەی خەون

ئاو (٧٦٤)

٧٨٤ (٧٦٤) ؏ ئاو رووناکاییە؛ ئەگەر روون بێ باشە، ئەگە قوڕاو بێ خەراپە.

کایە و گۆرانی

ئاو (٧٦٤)

٧٨٥ (٧٦٤) ☏ **تەمبەڵی بەغدایە / ئاوی ترومپایە / گۆزەڵەی خات زیبایە**

منداڵ بە منداڵی تەمبەڵی دەڵێن؛ جا چ تەمبەڵی کارێ و چ تەمبەڵی دەرسێ. = پادشای بەغدایە سێ کچی بوون. کوتی یەکەی مەسەلەیەکتان لێ دادێنم و هەر کەسمو لە قەدەر ئاقڵی خۆی بە مێردی دەدەم. مەسەلەی هەوەڵ، کچی گەورە جێی کرد (حەلی کرد) و درا بە وەزیری دەستی راست، نێونجی درا بە وەزیری

دەستی چەپ. لەوی چووکیانی پرسی: رۆڵە پیاوی خراپ بە چی چا(ک) دەبێ؟ کوتی: بە ژنی چاک. کوتی ئەی ژنی خراپ؟ کوتی بە کەس. ئەویشی دا بە کابرایەکی تەمبەڵ و بێ‌کارە، کابرا پیسایی دەبنە خوی دەکرد. رۆژ هەتا ئێواریّ لەبەر تاویّ تخێڵ دەبوو، دەیانکوت هەستە پچۆ بەر سێبەریّ. دەیکوت: جا ئەمن بۆ خۆ حەزیەت دەدەم، خۆ خودا شێتی نەکردووم، سێبەر زوو یا درەنگ بۆخۆی دەگاتێ. بەڵێ ژنە وردە وردە فێری دەرێی کرد هەتا بوو بە تاجرێکی وا نێوبانگی دە شاری بەغدایە گەڕا. مەعموور گرتیان کوتیان شتت هێناوە و گومرگت نەداوە. کوتی: هەتا پاشای نەبینم تەمێکی نادەم. بردیانە کن پاشای. هێندە ئاقڵ بوو شا هەر دە زاری دەفکری. ژنە بە گیرانی مێردەکەی زانی، نیقابی پۆشی هاتە بارەگایە. نیقابی لادا، کوتی: بابە ئەوە تەمبەڵی بەغدایە سەری بەو رۆژەی گەیوە! پاشا ئافەرینی پێ وتن و هەرتکانی لەوێ هێشتنەوە.

٧٨۶ (٧۶۴) ☜ شەڕەئاو

کایەی ئاو بە یەک‌داکردنی بە جام و تونگە و شتی وا، یا لە ناو چۆم و گۆم لە کاتی مەلە کردن‌دا.

مەتەڵ

ئاو (٧۶۴)

٧٨٧ (٧۶۴) § ئاو بخواتەوە دەمرێ

ـ ئاور

٧٨٨ (٧۶۴) § ئاو لە ئافتاوە / رۆژ لە رۆژئاوا / گەر هەڵیهێنی ئەقڵت تەواوە

ـ دەس‌نوێــز

٧٨٩ (٧۶۴) § ئەو لای گڵە، ئەو لای گڵە، نێوەڕاستەکەی فێنکی دڵە

ـ شەڕەی ئاو

٧٩٠ (٧۶۴) § بە با شل دەبێ، بە ئاو توند دەبێ

ـ دەس‌نوێــز

٧٩١ (٧۶۴) § بە شەو و بە رۆژ دەڕوا و قەت نانوێ

ـ ئاو

٧٩٢ (٧۶۴) § تەندوورێکە ئاوری تێدا / بن ئاورەکەی قاپی تێدا / نێو ئاوەکەی ماری تێدا

ـ چرا

٧٩٣ (٧۶۴) § دە تەندووریّ کەویّ ناسووتێ، دە ئاویّ کەویّ تەڕ نابێ

٧٩٤ (٧٦٤) § دەڕوا لاقی نیە، دەخورێ گۆشتی نیە

ـ ئاو

٧٩٥ (٧٦٤) § دەشتی ئاوە، ناوی تەندوورە

ـ سەماوەر

٧٩٦ (٧٦٤) § دەگاتە هەموو شتێکی؛ هەموو شتێکی دەخوا؛ گەیشتە خۆی دەمرێ

ـ ئاو

a٧٩٦ (٧٦٤) § دەوران دەورانــە، هــەردەمەی دەورێ / دوو ئــاو لە جــامێ هــەر یــەک لە رەنگێ

ـ هێلکە

٧٩٧ (٧٦٤) § رەشـــیرەشان / دەیــهێنـــمە نــێو حــەوزان / دەیــهێنــمە دەر ئــاوی لە دوو دەخشان

ـ سووزمە

٧٩٨ (٧٦٤) § سایەقەی سامانڵ، هەوری فەرمنگێ / دوو ئاو لە یەک جـام، هــەر یــەک لە رمنگێ

ـ هێــلکە

٧٩٩ (٧٦٤) § چوومە سەر کانیەکی ئاو نا، دەستم شووت چاو نا، رۆژهەڵات تاو نا

ـ کابرا چووبوو بۆ سەر کانی، بە شەو. هەتا پارەکەی سەری پێــدە زوانــی، هەر نەهات. دەستی لێی شرد. بەلام چـاوی هـەر لە رێ بوو. پارەکەی پەیدا بوو. وەک رۆژ دەدرەوشا، بەلام رۆژیش نەبوو.

٨٠٠ (٧٦٤) § خەنجەری لێدەی کون نابێ، ئاوی پێداکەی تەڕ نابێ

ـ سێبــەر روبا

٨٠١ (٧٦٤) § فەخفووری ئاوی دوو رەنگە، بە ساردی شلە و بە گەرمی توونده

ـ هێــلکە

٨٠٢ (٧٦٤) § هەتا تەڕ بوو ئاوێ دەخواتەوە

ـ وەکاری حەزرەتی مووسا

٨٠٣ (٧٦٤) § قفڵی ئاوە، کلیلی دارە، پاک رۆیی و پیس بە دواوە

ـ وەکازی حەزرەتی مووسا

٨٠٤ (٧٦٤) § کای سوور دە ئاوێم نا تەڕ نەبوو

ـ پیوار

٨٠٥ (٧٦٤) § گۆشتی لە دەر، پێستی لە ناو / بەردی خارا دەکا بە ئاو

ـ سیکەتــوورە

٨٠٦ (٧٦٤) § لە نێو ئاودا زیندووە

ـ ســێول

٨٠٧ (٧٦٤) § ماسی بەحرە ئاو نیە، شەرح دەکا مەلا نیە، حوکم دەکا قازی نیە

ـ قەڵەم

(٧٦٤) ٨٠٨ § مزگەوتی چەرم و گۆشتە، میحرابی ئاوە / هەرجێی رووی تێ کا قیبلەی تەواوە

ـ حەزرەتی وەیس لە رگی مەمکی دا / مندالْ لە رگی دایکی دا

(٧٦٤) ٨٠٩ § مزگەوتی چەرمە، میحرابی ئاوە / ئەگەر هەڵیدەی ئاقلْت تەواوە

ـ ماسی

(٧٦٤) ٨١٠ § هەتا دار بوو ئاوی دەخوارد، ئەگە برِیان پیاوی دەخوارد

ـ وەکاری حەزرەتی مووسا

پەند

ئاو (٧٦٤)

(٧٦٤) ٨١١ ⊕ ئاو بتبا لە پردی نامەردی مەپەڕەوە

لە هیچ هەلومەرج و بارودۆخێکدا تخوونی ناپیاو مەبە.«لە پردی نامەرد مەپەڕەوە/ جەردە رووتت کا با لەم بەرەوە.»

[پیرەمێرد]

«ئاو بتبا مەچۆ سەر پردی نامەرد / چش با بخنکێی بە سەد ئێش و دەرد.»

[مەلا غەفوور]

| هاوتای ٢٤ و ٨١٥ و ١٥١٤ .

(٧٦٤) ٨١٢ ⊕ ئاو ئەگە هات بزانە سەرچاوەکەی کوێیە

دەگەڵ هەر کەس تێ کەوتی بیناسە و بزانە کەس‌وکاری کێیە.

(٧٦٤) ٨١٣ ⊕ ئاوێ بگرە دەتباتە ئاوەدانی

ئەو جێی ئاوی لێ بێ ئاوەدانیشی لێیە. «هەر شوێنێ کە ئاو گرتی ئاوایە / دێمەکار کێڵان رەنجی بە بایە.»

[پیرەمێرد]

«ئاو هەر کوێیەی گرت ئاوەدانە / زۆردار دیوێکی بگرێ وێرانە.»

[پیرەمێرد]

| هاوتای ٨١٧ و ٨٣٦ .

(٧٦٤) ٨١٤ ⊕ کانی‌یەکی ئاوت لێ خواردەوە بەردی تێ‌ماوێ

چاکە بە چاکە جواب دەوە و بێ‌ئەمەگ مەبە. «دەیکوت: میرا پیاو کانی‌یەکی ئاوی لێ بخواتەوە عەجایب دەڵێی بەردی تێ‌خراوە؟ / ئەو ولاغە لە سەر تەرکیب و رەنگی خۆی نەماوە.»

[بەیتی سەعید و میر سێوەدین، ئەحمەدی لوتفی، ٢٥٤]

«ئاوت خواردەوە جارێک لە کانی / بەردی تێ مەخە خۆ تۆ ئینسانی.»
[مەلا غەفوور]

٨١٥ (٧۶۴) ⊕ **بدە لە ئاو / هەرد، مەدە لە پردی نامەرد**

بر = ٨١١.

٨١۶ (٧۶۴) ⊕ **کانیەکی ئاوێکی لێ دەخۆیەوە بەردێکی لێ فڕێدە**

ئەوی سێحەب چاکە بوو، چاکەی بدەوە هەر چەند کەمیش بێ.

مەسەل

ئاو (٧۶۴)

٨١٧ (٧۶۴) ✱ **ئاو ئاوەدانی‌یە**

«هەر شوێنێ کە ئاو گرتی ئاوایە / دێمەکار کێڵان رەنجی بە بایە.»
[پیرەمێرد]

٨١٨ (٧۶۴) ✱ **ئاو ئەگەر زۆر ماوە بۆگەنیو دەبێ**

بە کوڕ و کچی قەیرە یا کەسێکی بە میوانی زۆر لە جێ‌یەک دەمێنێتەوە دەکوترێ.

‖ **هاوتای گۆشت ئەگە زۆر ماوە بۆگەنیو دەبێ.**

٨١٩ (٧۶۴) ✱ **ئاو بە ئاوەدانی‌دا دەڕوا**

بە یەکێک دەڵێن ئەگە ئاوێ زۆر دەخواتەوە. واتا زگت ئاوەدان و تێرە بۆیە هێندەی ئاو وێ‌دەگێڕی.

٨٢٠ (٧۶۴) ✱ **ئاو بە جۆگەی خۆی‌دا دەڕوا**

هەر شتەی دەچێتەوە سەر ئەسڵ و بنەڕەتی خۆی. ‖ **هاوتای گیا لە سەر پنجی خۆی شین دەبێ.**

٨٢١ (٧۶۴) ✱ **ئاو بە هەوراز هەڵناگەڕێ**

بۆ بە نەگونج زانینی کارێک دەکار دەکرێ. «وەکی نەتۆ دەڵێی قەت نابێ، ئاو کوا بە هەوراز هەڵدەگەڕێ؟»

٨٢٢ (٧۶۴) ✱ **ئاو بێ باران زیاد ناکا**

بە بێ‌داهات پاشەکەوت نابێ. ‖ **هاوتای خەرجت تۆ بێ و دەخڵت دە.**

٨٢٣ (٧۶۴) ✱ **ئاو دەڕوا خیز بەجێ دەمێنێ**

ناحەق دەڕوا و حەق دەمێنێ. «پیاو لە دۆستی کۆن نابێ واز بێنێ / ئاو دەڕوا هەر زیخ بەجێ دەمێنێ.»
[مەلا غەفوور]

‖ مەسەل ئاواش دێ: **ئاو دەڕوا خیز لە جێی دەمێنێ.**

٨٢٤ (٧٦٢) ✘ **ئاو دەزانێ پەنیر لە کوێیە**

بۆ دیاری کردنی خەتابار لە ڕووی نیشانەیەکەوە دەگوترێ. = دەڵێن کابرایەک لە مەجلیسێدا پێستە پەنیریان لێ دزی، ئەو لا پێستە، ئەولا پێستە، نەیدیەوە. مەلایەک لە نێو مەجلیسێ بوو، پرسیان پێ کرد. مەلا چاوێکی گێڕا، ئەگە تەماشا دەکا ئەوە یەکێک لێک‌دا لێک‌دا داوای ئاو دەکا! مەلا ڕووی دەکابرای سێحەب پەنیر کرد کوتی: ئاو دەزانێ پەنیر لە کوێ‌یە!

٨٢٥ (٧٦٢) ✘ **ئاو دەڵێ: بە دەستە خۆم چم کرد لە خۆم**

کابرا کچێکی بوو، کچە بناوانی بوو، بۆیە هەر داواکارێکی هەیبوایە ئەوەی لێ‌دەکردە بیانوو دەیکوت: دەبێ پێم بڵێی ئاو ئەگەر دەکوڵێ دەڵێ چی؟ هەر چی هاتباش بەو پەڵپەی پێی بە عەرزێوە ڕەق دەبوو. بەڵێ هەر چەندی هاتن هەر بەو دەستوورەی ڕۆینەوە هەتا وای لێهات کچە غەمی ڕێ‌نیشت و لە بابەی کەوتە فیڵێ و بە هەر جوورێکی بێ جوابی مەسەلەکەی لێ‌ڕاکێشا. کچەش هیچ سێ و دووی لێ‌نەکرد و گوورجێکی قسەکەی بۆ دۆستەکەی بردەوە. کوڕە کەیخودای ناردن بۆ ماڵە کچەی. کابرا تەواو قسەکەی لە زاری نەهاتبوە دەرێ کوڕە هەڵی‌دایە: قوربان! ئاو دەڵێ: بە دەستە خۆم چم کرد لە خۆم! ئەگەر بۆ خۆم لە بن داران نەنیشتبام، کوا ئەوڕۆ ئەو تینەی دەبوو ئەگە ئاوا لە من بکا. بابی کچەی دەگەڵ ئەو قسەی بیست دەس‌بەجێ سەری زمانی خۆی گەست. کوتی: ئەدی ئەمن بە دەستە خۆم چم کرد لە خۆم. ئەگەر ئەمن بە زاری خۆم ئەو قسەم بە کچەکەم نەکوتبایە هەتا دنیا دنیایە کەس بۆی جێ نەدەبوو. تازە قوڕی خۆمە و دەبێ بیشێلم.

٨٢٦ (٧٦٢) ✘ **ئاو ڕاوەستێ بۆگەنیو دەبێ**

ئینسان ئەگە کاری نەکرد سووک دەبێ.

٨٢٧ (٧٦٢) ✘ **ئاو ڕێی خۆی دەکاتەوە**

١) ئینسانی ئاقڵ گرفتی خۆی چارە هەر دەکا. ٢) هەر کەس لە سەر کارێک سوور بێ ئاخیری بە ئاکام دەگا.

٨٢٨ (٧٦٢) ✘ **ئاو قازی‌یە**

بۆ داکوژانی کێشەی حەدد و سنووری مڵک دەکار کراوە. | بر=١٠٨١.

٨٢٩ (٧٦٢) ✘ **ئاو نێوقەدی شاخ دەشکێنێ**

حەول و تێ‌کۆشان هەموو کارێک دەکا.

٨٣٠ (٧٦٤) ✱ **ئاو و ئاوەدانیان کوتووە**

بڕ = ٨١٧.

٨٣١ (٧٦٤) ✱ **ئاوی بەپێوە سەد دەردی پێوە**

بڕ = ٩٩٧.

٨٣٢ (٧٦٤) ✱ **ئاوی پایزان بیدە بە عازیزان**

ئاوی پایزێ لە ئاوی هەموو وەختێک پەسندترە.

٨٣٣ (٧٦٤) ✱ **ئاوی زاڵم سەر بەرەو ژوور دەڕوا**

«خوا هەڵناگرێ چم نەبیستووە، بەڵام کاکە گیان ئاوی زاڵم سەر بەرەو ژوور دەڕوا، ئەوان پێیان وایە تاوانباری.»

[میرزا]

‖ بڕ = ٨٣٤.

٨٣٤ (٧٦٤) ✱ **ئاوی زۆردار سەرەو هەوراز دەڕوا**

پیاوی بە دەسەڵات هەموو شتێکی لە دەست دێ. «"داشتەمر" چۆل بوو "کەوتەر" هەروا / ئاوی زۆردار سەرەو ژوور دەڕوا.»

[هێمنی]

= نمروود کوتی مووسا ئەمن بۆ لایەکی دەڕۆم ئەتو بۆ لایەکی، ئاو وەدوای کێهەمان کەوت ئەوی دی بچێتە سەر دینی وی. نمروود دە هەورازی هەڵبوو ئاو وەدووی کەوت. ‖ مەسەل ئاواش هاتووە: ئاو بەرەو هەوراز وەدووی زۆرداری دەکەوێ.

‖ هاوتای ٨٣٣، ٨٤٢ و ٨٤٥.

٨٣٥ (٧٦٤) ✱ **ئاوی لیژی، گۆشتی گیزی، گانی درێژی**

هەر سێک پەسندن.

٨٣٦ (٧٦٤) ✱ **ئاوێ بگرە دەتباتە ئاوەدانی**

‖ هاوتای ٨١٧ و ٨٣٠.

٨٣٧ (٧٦٤) ✱ **بە مەیلی خودا ئاو رادەوەستێ**

توانای خودا بێسنوورە. «کەسێک خەیاڵێک گەر بکا قەستێ / بە مەیلی خودا ئاو رادەوەستێ.»

[بەیتی سەعید و میر سێوەدین. ئەحمەدی لوتفی / ٣١]

٨٣٨ (٧٦٤) ✱ **جانوویەکی شیری گامێشێ بخوا، دە ئاوێدا دمنوێ**

بە کەسێک دەگوترێ کە بە هۆی گەورە بوون و پەروەردە بوون لە ژێر دەستی ئینسانێکی خراپدا خووخدەی خراپی ئەوی هەڵگرتبێ. = حەرەبێک وشترێکی

دەفرۆشت. کابرای کڕیار گوتی: چ عەیبی هەیە؟ گوتی: بە خودای فلانی! نەمکی دە ئاوێدا دەنووست. کابرا گوتی: حەیهوو! بێ‌قەزا بی جا ئەوەش بوو بە حەیب؟ وشترەی برد و باری لێنا و لە ئاوێیدا، وشتر دە نێرینەی ئاوێدا ئیخی خواردا!

٨٣٩ (٧٦٤) ✻ **جەڕڕە لە ڕێی ئاوێ دەشکێ**

بڕ = ٨٤٩.

٨٤٠ (٧٦٤) ✻ **چێشتی کولێو ئاوی ساردی تێناکەن**

بە کەسێک دەڵێن کە لە جەنگەی بڕانەوەی کار یا قسەیەکدا بە تەمای تێکدانەوەیەتی.

٨٤١ (٧٦٤) ✻ **خوێن نابێتە ئاو**

جەرگ بۆ جەرگی خزم ئاگا دەکا و لە ڕۆژی خۆیدا تەعەسوبی خۆی دەنوێنێ.

٨٤٢ (٧٦٤) ✻ **دەستی زۆر ئاو بە کێوان هەڵدەبا**

بڕ = ٨٣٤.

٨٤٣ (٧٦٤) ✻ **ڕووت چ باکی لە ئاوێ؟**

کابرا ئەگە چی نەبێ، چی هەیە غەمی لە دەست دانی هەبێ؟ = دەیگوت خەڵک هەمووی لە ترسی عرووسی ڕەوی‌بوون. کابرای دەوڵەمەند لە تاو مڵک و ماڵەکەی پێی ڕۆیشتی نەبوو. یەکی فەقیر ماڵەکەی هەموو خڕ کردەوە و لە کۆڵێی نا؛ گوتی فووت دەم فەقیری بە کاری ئەوڕۆم نەیەی بە کاری کەنگێم دێی؟!

٨٤٤ (٧٦٤) ✻ **ڕەشی بەرتاوێ سپی نابێ بە ئاوێ**

زۆرتر بە کەسێک دەڵێن لە حەمام درەنگ دێتە دەر و دم و چاوان زوو دەشوا.

٨٤٥ (٧٦٤) ✻ **زۆردار ئاوی سەرەوژوور / سەرەولێژ دەڕوا**

بڕ = ٨٣٤.

٨٤٦ (٧٦٤) ✻ **زەوی بڵیند ئاوێ ناخواتەوە**

ئینسانی قۆردەماغ بەشی پێ نابڕێ.

٨٤٧ (٧٦٤) ✻ **کانی دەبێ لە خۆوە کانی بێ**

کابرا ئەگە بۆخۆی پیاو نەبوو، بۆخۆی جەوهەری کارێکی نەبوو، بە خەڵکی چ ناکرێ.

‖ هاوتای کانی بە ئاو تێکردن نابێتە کانی.

٨٤٨ (٧٦٤) ✻ **گوتیان حەق ئاو رادەوەستێ**

بە حاڵەتی تەئکید بۆ حەق بوون یا دروست بوونی را و قسەی کەسێک دەگوترێ.

«ناڕاستی هەتا نەبینی بە چاو / ئەگەر گوتت حەق ڕادەوەستێ ئاو»

[مەلا مەغفوور]

٨٤٩ (٧٦٤) ✱ **کوڕی مەلەوانی دە ئاویدا دەخنکێ**

ئەوی خەریکی کارێکی یەکسەرە بێ، هەر بەو کارەی دەچێ. ‖ هاوتای ٨٣٩ و ٨٥٢ .

٨٥٠ (٧٦٤) ✱ **کەر بە وڵامان ئاوێ ناخواتەوە**

کاری بە تەمای خەڵک و راسپاردان بە هیچ کوێ ناگا.

٨٥١ (٧٦٤) ✱ **کە نان گیرا ئاو کە ئاو گیرا جاو**

ئەگە نان دەگەروو گیرێ ئەوە ئاو چارەی دەکا؛ ئەما ئەگە ئاو دەگەروو بگیرێ چارەی جاوە و وەعدی مردنی‌یە.

٨٥٢ (٧٦٤) ✱ **گۆزەی ئاوێ لە رێی ئاوێ دەشکێ**

بڕ = ٨٤٩ .

٨٥٣ (٧٦٤) ✱ **گۆزەی سوور ئاوی خۆشە**

(گۆزە بە تازەیی رەنگی سوورە.) ‖ شتی تازە لەبەر چاوان شیرنە. زۆرتر ژن بە ژنێکی دەڵێ ئەگە تاریفی بووکی تازەی بۆ دەکا.

٨٥٤ (٧٦٤) ✱ **لە جێ‌یەکی ئاوی بچێتێ نانوێ**

ئینسانێکی خۆپارێز و موحتاتە. ‖ هاوتای ٨٨٤ و ٩٦١. ≠ **وەک گورگی لە خشەی دەچێتە پێشێ.**

٨٥٥ (٧٦٤) ✱ **لەو جێ‌یەی ئاو هەیە زەوی نیە، لەو جێ‌یەی زەوی هەیە ئاو نیە**

ئەوی لازم و مەلزوومی یەکن ناگەنە یەک و بە بارێکدا کار لەنگ هەر دەبێ. ‖ بڕ = ٢٤٨٧.

٨٥٦ (٧٦٤) ✱ **ماسی لە ئاو بێتە دەر دەمرێ**

بۆ کەسێک دەگوترێ مانەوەی بەسترابێتەوە بە بوونی کەس یا شوێنێک. ‖ هاوتای **ماسی بە بێ ئاو ناژی.**

٨٥٧ (٧٦٤) ✱ **ماڵە مێروان بە تنۆکە ئاوێک وێرانە**

ئینسانی هەژار بە چووک‌ترین زەرەرێک رەبەر دەکەوێ.

٨٥٨ (٧٦٤) ✱ **ماڵی بێ میوان ئاشی ئاو لێ‌بڕاوە**

بڕ = ٣٩٧ .

٨٥٩ (٧٦٤) ✱ **مردوو و زیندوو بە ئاو پا(ک) دەبێتەوە**

قاپ و قاچاغ و حاجەت و... ئەگە بە ئاوێ شۆران خاوێن دەبنەوە.

٨٦٠ (٧٦٤) ✖ **مریشکی برسی خەو بە خەرمانی ئاوبردۆوە دەبینێ**

بۆ کەسێک دەکار دەکرێ کە لە سۆنگەی بێبەش بوون لە شتێک خەیاڵ و ئارەزووی گەورە گەورە دەکا. ‖ **هاوتای بێدەربێ دوو گەزە جاوی دەخەو دێ.**

٨٦١ (٧٦٤) ✖ **هەتا سەرەچەرمەکە ئاو نەیبردووە**

هەتا دەرفەت هەیە و کار لە کار نەترازاوە شتێک دەکرێ دوایە هەزار هاوار بە پووڵێکێ. = دۆمە چەرمی دە ئاوێ نابوو، هەموو رۆژێ، دەگەڵ خودا رۆژی بە حەقی دەکردەوە، چەخسێکی کورەکەی دەکوتا دەیکوت: نەهێڵی چەرمەکە ئاو بیبا. واهات سەرەچەرمە ئاو بردی. عالەم کوتیان: خودا دەیزانێ دۆمە کورەی بە شەقان دەگوژێ. کابرا کوتی: وەڵڵا باسیشی ناکەم، ئەمن شەڕی وەم بوو چەرمەکە ئاو نەیبا.

٨٦٢ (٧٦٤) ✖ **هەموو خوڕڕەیەک ئاو نیە، هەموو چندراوێک جاو نیە**

رەنگ و رواڵەت تەنیا لایەکی مەسەلەیە و ناکرێ تەنیا بە هۆی جوانی یا ناحەزی قەزاوەتی لە سەر بکرێ، هەر وەک چۆن ناکرێ دڵ بە هەموو خوڕڕیەکی خۆش کەی و لە هەموو چندراوێکیش بسێنمێوە.

ڕێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاو (٧٦٤)

٨٦٣ (٧٦٤) ≈ **ئاو رووناکایی‌یە**

لە کاتی ڕژان و قلْپ بوونەوەی لیوانە ئاو و شتی وا بە سەر فەرش و سفرە و...دا دەگوترێ. «حەک دەستت خۆش نەبێ. ئێستا ئەو لیوانە ئاوەی بۆ وەرگێڕا؟ ـ خودا نەکا. ئاو رووناکایی‌یە.»

٨٦٤ (٧٦٤) ≈ **ئاوێ بێنە و دەستان بشۆ**

خلاس و براوە، هیچی دیکە. «بە هەر دووکمان چرایەک و چادانێک و دوو پیاڵەی رووکێش و ئاوخۆرەوەیەکی گڵێنە و ئاوێ بێنە و دەستان بشۆ.»

[شەرەفنامە / ٦٢]

٨٦٥ (٧٦٤) ≈ **نای / نەی لەبەر سەیزادە لێڵێ، دانەکەی دەخوا و ئاوەکەی دێڵێ**

بۆ ئینسانی نەوسن دەکار دەکرێ.

٨٦٦ (٧٦٤) ≈ **ئەو هەویرە ئاوێ زۆر دەبا**

ئەو مەسەلە، ئەو کارە زۆری بە بەرەوەیە و قسە هەڵدەگرێ. «کوتی: نا، رۆڵەم!

حەوسەلەت بێ، ڕاوەستە با چوار پەلی قسەکەم وە عەرزێ کەوێ. پاشان ئەو هەویرە ئاوێ زۆر دەبا...»

[میرزا / ١٨٩]

(٧٦٤) ٨٦٦ a ≈ **ئەوە چۆرێک ئاوی کۆیە دەیباتەوە**

ئەوپەڕی ئامەزرۆیی بۆ ئەنجامی کارێک. «ئەوە چۆرێک ئاوی کۆیە دەیباتەوە بۆ مالی بەتەنێ.»

(٧٦٤) ٨٦٧ ≈ **بۆتە پوور سللۆرتێ، دە ئاوێیان‌دا دەگا دەیکوت توونیمە**

بۆ کەسێک دەکار دەکرێ کە سەرەڕای ئەوەی کە بۆخۆی دە مەسدەری کارێک / شتێکی‌دایە دیسانیش هەر هاواری بۆی دێ. قصاب بۆ گۆشت، میوەفرۆش بۆ میوە و...»

(٧٦٤) ٨٦٨ ≈ **بوو بە ئاوی چۆمی**

(تەنیا بۆ چای دەکار دەکرێ.) ‖ سارد بۆوە.

(٧٦٤) ٨٦٩ ≈ **تامی ئاوی چۆمی نیە**

(بۆ چێشت و شووتی و کالەک و شتی وا دەکار دەکرێ.) ‖ بێ‌تامە.

(٧٦٤) ٨٧٠ ≈ **تامی ئاوی ساردی نیە**

بر = ٨٦٩ .

(٧٦٤) ٨٧١ ≈ **جا ئەو چ مەنزووڕێتی "حاجیاڵیکەند" ئاو دەیبا**

(حاجیاڵیکەند گوندێکی ڕۆژهەلاتی مەهابادە.) ‖ بۆ ئینسانی تێر و پڕ و دارای دەکار دەکەن.

(٧٦٤) ٨٧٢ ≈ **حاجەتی ئاوێ**

«خەڵقی چزیرێ ئەوا لە سەربانان بوون کۆ بە کۆ ئەگەر حاجەتی ئاوێت هەیە، دەس‌نوێژی خۆت هەڵگرە بڕۆ.»

[بەیتی مەم و زین ، ئەحمەدی لوتفی]

‖ بر = ٨٧٩ .

(٧٦٤) ٨٧٣ ≈ **خۆ ئاو نیە بۆت هەڵێنجم**

بۆت لە کوێ بێنم؟ ئەوەی ئەتۆ داوای دەکەی لە دەستم نایە. «سێ دانە ڕۆژە تەنگی پێ‌هەڵچنیوم، ئیللان و بیللان، دایکم مرێ و بابم مرێ، ئەمن ملشێنم دەوێ. کوڕە ئەخر بۆت لە کوێ بێنم خۆ ئاو نیە بۆت هەڵێنجم.»

(٧٦٤) ٨٧٤ ≈ **خۆ کەڕەتە ئاو نیە**

ئەو کارە وەختی دەوێ و یەک‌دا بە دوو پێک نایە.

(٧٦٤) ٨٧٥ ≈ **خۆ گۆزە نیە دە ئاوێی هەڵدەم**

بڕ = ٨٧٥ .

(٧٦٤) ٨٧٦ ≈ **دنیا ئاو بیبا لە جێی خۆی نابزوێ**

تەمبەڵە، کەترەخەمە.

(٧٦٤) ٨٧٧ = **دەڵێی / دەتکوت کاسەی قەرەچیان ئاو بردوویە**

هەرا هەرا و زەنا زەنایەکی زۆر. «بوو بە چەقەقە و شیرەشیرێک دەتکوت کاسەی قەرەچی ئاو بردوویە.»

[چێشتی مجێور / ١٢١]

(٧٦٤) ٨٧٨ ≈ **دەڵێی / دەتکوت سێحەبی ئاوێیە**

(بۆ دووهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ‖ دەڵێن سێحەبی ئاوێ زۆر درێژە و بەرگی سپی دەبەردایە. بڕ = ٧٦٥. ‖ بۆ کەسێک دەکار دەکرێ سەرتاپا سپی پۆشیبێ.

(٧٦٤) ٨٧٩ ≈ **کاری ئاو**

تەنگاو بوون. «بابی کوێرەغوڵی نسحەتی کوڕەکەی کرد: ڕۆڵە! ئەگەر کاری ئاوت هەبوو دوژمنی قەستەسەریشت لە دوو بێ دەست بە ئاو بگەێنە و دوایە رکێف لێدە.»

[فۆلکلۆر]

مەتەڵ

کاری ئاو (٨٧٩)

(٨٧٩) ٨٧٩a § **مردوو زیندووی دەفڕێنێ**

ــ کاری ئاو

(٧٦٤) ٨٨٠ ≈ **لە سەر ئاوێ**

بە ڕەواجیی. «مەڕ لە سەر ئاوێ چلی دەکا.» ‖ هاوتای لە حەوای. بە غار.

(٧٦٤) ٨٨١ = **لە من خوێن نایە لە تۆ ئاو**

هەر تکمان وەک یەکین و دەسەرتەوە ناچم. ‖ هەڕەشەی شەڕێیە. «... وەک بەرازی بڕەک بە گژیاندا دێم، جا چۆن خۆ لە من خوێن نایە لە وان ئاو.»

[هاوارەبەرە / ٤٢]

٨٨٢ (٧٦٤) ≈ **وەک ئاو**

«فارسی، تورکی، عارەبی، کەلدانی و کوردی بە هەر دوو زاراوەی کرمانجی و سۆرانی وەک ئاو دەزانی.»

[جێـــشتی مجێـــور / ١٥٧]

| بڕ = ١٠٠٧.

٨٨٣ (٧٦٤) ≈ **وەک ئاوێ بە ئاورێدا بکەی**

بۆ نیشاندانی ئاستی شوێن لە سەردانان و شوێن وەرگرتنی شتێک دەکار دەکرێ.

«دەگەڵ حەبەکەم خوارد وەک ئاوێ بە ئاورێدا بکەی ئەمناوا ژانی سەرم شکا.»

٨٨٤ (٧٦٤) ≈ **وەک رێوێ وایە ئەو جێی خووڕەی ئاوێی لێ‌بێ خۆی لێ‌نادا**

بڕ = ٨٥٤.

٨٨٥ (٧٦٤) ≈ **وەک کەڵەکی سەر ئاوێ**

ئەوی لە سەر رەنگێک نامێنێ و هەموو دەم چاوەڕوانی ئاڵوگۆڕ و خرا بوونی لێ‌دەکرێ. دنیا کەڵەکی سەر ئاوێ‌یە.

٨٨٦ (٧٦٤) ≈ **وەک گۆزەیەکم ئاوی سارد پێ‌داکەن**

(بە گۆڕینی جێ‌ناو بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) | واقم وڕما، ئەو تامەزرۆی‌یەی هەمبوو، لە پڕڕا شکا. | ئاواشی دەکار دەکەن: دەتکوت **گۆزێکیان ئاوی سارد پێ‌دا کردم.**

زاراوە

ئاو (٧٦٤)

٨٨٧ (٧٦٤) ○ **ئاو بردن**

بڕ = ٩٦٤ و ١١٧٠.

٨٨٨ (٧٦٤) ○ **ئاوبردە**

ئەو ماڵەی بە خۆڕایی لە دەست چووبێ.

٨٨٩ (٧٦٤) ○ **ئاو بە ئاوردا کردن**

رۆمرکانی یەکجارەکی شەڕ و هەڵلا و ناتەبایی. **«خەج کوتی ئەمن دەسەڵاتی خۆم دە دەست خۆمدایە، بمبە لە جێگایەک مارەم پکە ئاو بە ئاوردا دەکرێ.»**

[بەیتی خەج و سیامەند]

٨٩٠ (٧٦٤) ○ **ئاو بەردانەوە**

لە ئەستێڵ یا هەر شوێنێکی ترکە ئاوی تێدا کۆ بووبێتەوە، ئاو رەوانەی شوێنێکی

دیکە کردن، بۆ هەر مەبەستێ بێ. «ئاوەکەی بەردابۆوە و خۆی لە بن سێبەرێکدا پاڵی لێدابۆوە»

[قامووس]

٨٩١ (٧٦٤) ○ **ئاو بە خۆدا کردن**

مەسدەری تێکەڵاوە. ١) خۆ شوشتنی بەپەلە بۆ دەرکردنی ماندوویی لەش و رزگار بوون لە گەرما و ئارەقە و... ٢) غوسڵی شەرعی بەجێ‌هێنان، خۆ پاکردنەوە لە لەش پیسی بەو جۆرەی شەریعەتی ئیسلام داینـاوە. = "ئاغای بایزی" تایفەی وەجاغێ بوو، بنە شێخین، بایز ئاغای مەنگوڕ کچێکی دایە و لە دیوی گەرمێنیڕا هێنایە ئەو وڵاتەی. لە شەڕی مەلا خەلیلی لە "پشت تەپ" (ئێستا دەگەڵ مەهابات تێکەڵە) شەهید بوو؛ کوتبووی هەر چی لە نییەتی من ئاوێ بە خۆدا کا، نوبەتێ بەری دەدا. جا خەڵک دەیانکوت: **«ئاوێ بە خۆدا دەکەم لە نییەتی ئاغای بایزی.»** دەڵێن ئەگە قریشی هاتبا لە هیچ ماڵێکی ئاوی نەدەخواردەوە، دەیکوت حەرامە کابرا خەزایە بکا و نانی خەڵکی بخوا. هەمیشە بارگەی خۆی پێ‌بوو.

باوەڕ

ئاو بە خۆدا کردن (٨٩١)

٨٩٢ (٨٩١) ◊ هەر کەس سێ چوارشەممۆیان لە سەر یەک، ئاوێ بە خۆدا کا و سەری بشوا ژانە سەرێکی وای پێوەدەنووسێ چاک نابێ مەگە نشتووی بۆ بکرێ (خۆ شووشتنی چوارشەممۆیان باش نیە).

٨٩٣ (٨٩١) ○ **ئاوی شتێک / کارێک بە خۆدا کردن**

تۆبە کردن، وەلانان و دەست هەڵگرتنی یەکجاری لە کارێک یا کردەوەیەک.

٨٩٤ (٧٦٢) ○ **ئاو بە دەستی کەسێکدا کردن**

(تەنیا لە کاتی رەبەر یەک نانی دووکەس‌دا و بە مەبەستی رەسەر خستنی لایەنێک دەکار دەکرێ.) ‖ لە بابەت سفەتێکەوە لە کەسێک کەم‌تر بوون. «نافرەتێک لەو دیوەوە سەری دەرێنا، قەمبەرناز دەبوو ئاو بێنێ و لە دەستی بکا.»

[چێشتی مجێور / ٥٧]

٨٩٥ (٧٦٤) ○ **ئاو بە سەر جێیەکدا سوار / نێر بوون**

بڵیندتر بوونی ئاستی ئاو لە ئاستی جێیەک. «ئاش دەبێ لە جۆگە بەرەژێر بێ، یانی جۆگەی ئاش بە سەریدا نێر بێ.»

[سروە / ژمارەی ١٢]

٨٩٦ (٧٦٤) ○ **ئاو بە لغاوەی / لیچی کەسێک (یا گیانداریک)دا هاتنە خوار**

(لغاوە: دابڕاوی ئەم لا و ئەو لای دەم، لێوی خوارەوەی گیاندار کە نەختێک لە حاڵەتی خۆی زیاتر شۆڕ بێتەوە، لێواری شت.) ‖ ئیشتیای زۆر بۆ شتێک چوون.

‖ هاوتای ١٣٩٧ .

٨٩٦a (٧٦٤) ○ **ئاوپشت**

(لە پشتێک (ئاوی پشتێک) گووران. تەنیا بۆ برایان دەکار دەکرێ.) ‖ «ئەتۆ غەمی چتە؟ برای ئاوپشتت لە ماڵێیە.»

٨٩٧ (٧٦٤) ○ **ئاو پێ دەگۆزە نەکران / ڕۆ نەکران**

بڕ = ٩١٠ و ٩١٢ و ٩٥٨ .

٨٩٨ (٧٦٤) ○ **ئاو تێزان**

١) مەسدەری تێکەڵاوە، پڕ بوونی دەم لە ئاو بە دیتنی کەسێ کە شتی ترش بخوا یا باسی شتی ترش و چێشتی خۆش بکا. (غوددە)کانی ناو دەم دارووژێن و ئاویان لێ دەردەپەڕێ. «ئەوەندەی باسی مزرۆکە کرد هەر چی لە مەجلیسەکە بوون دەمیان ئاوی تێزا.»

[قاموس]

٢) ترێ کە تازە دێ ئاڵوبۆڵ بێ. ٣) ئاوێ کە لە پاک کردنی پیواز لە چاو دێ.

٨٩٩ (٧٦٤) ○ **ئاو لە چاوزان**

ئاو تێزانی چاو، چاو ئاو کردن.

٩٠٠ (٧٦٤) ○ **ئاو لە دم زان / گەڕان**

مەسدەری تێکەڵاوە. ١) ئاو کەوتنە زار، لەبەر خواردنی شتێکی ترش یا چاو پێکەوتنی کەسێ کە شتی ترش دەخوا یا باسکردنی شتی ترش. ٢) ئیشتیا چوونە خواردنێک، حەز لە شتێ کردن.

[قاموس]

٩٠١ (٧٦٤) ○ **ئاو تێگەڕان**

بڕ = ٦٧٥ .

٩٠٢ (٧٦٤) ○ **ئاو خۆش کردن**

شیلەوگەرم کردنی ئاو.

٩٠٣ (٧٦٤) ○ **ئاو دانیشتن**

ئیـــحاڵ بوون. «ئەورۆ دوو دانە رۆژە ئاوێکی روون دادەنیشێ.»

٩٠٤ (٧٦٤) ○ **ئاو دە ئاونگ / دەسکاونگدا کوتان**

(ئاونگ ئەوێستایی هاوەنە، پەهلەوی هاوەن. دەفرێکە لە "زەرد" دروست دەکرێ و لە ماڵان، داوودەرمان، قاوەتالەت... و ئەم جوورە شتانەی تێدا دەکوتن.) ‖ کاری بێسەمەر کردن. «...لایان وایە کۆشش و هەوڵدانی پیاو بۆ لە تەنگانە رزگار بوون، بۆ بەرەو ئاسوودەیی چوون ئاو لە ئاونگدا کوتانە.»

[هاوڕێ باوە / ١٠٩]

٩٠٥ (٧٦٤) ○ **ئاو دەبن کەسێک کردن**

بڕ = ٩٢٩ .

٩٠٦ (٧٦٤) ○ **ئاو دە بێژینگ کردن**

کاری بەخۆرایی و بێسەمەر. «پارەی بەخشندە و ئاوی ناو بێژینگ / وەک پشکۆیە بکرێتە ناو چنگ.»

[پیرەمێـــرد]

٩٠٧ (٧٦٤) ○ **ئاو دە دەفرێک وەردان**

(بۆ هەموو دەفرێک دەکار ناکرێ، بۆ وێنە بۆ تەواو بوونی ئاردی ناو جەواڵ لە فێعلی (تەکاندن) کەڵک وەردەگیرێ.) ‖ هاوتای تەقەقە لە بن دەفرێک هێنان / هاتن.

٩٠٨ (٧٦٤) ○ **ئاو دە چاو وەردران / وەردان**

(زۆرتر وشەی (دەڵێی) یا (وەک) دەپێشدا دێ.) ‖ خەو رەوینەوە / خەو رەواندنەوە. ‖ هاوتای حەوت ئاو دە چاو وەردران / وەردان.

٩٠٩ (٧٦٤) ○ **ئاو دەکون کردن**

بڕ = ٩٢٩ .

٩١٠ (٧٦٤) ○ **ئاو دەگوڵ / گوڵان نەکردن**

(لە زمان ژنانەوە دەگوترێ و حاڵەتی تەوسی هەیە.) ‖ بریتی‌یە لە هیچ کار نەزانین / نەکردن. ‖ هاوتای ٨٩٧، ٩١٢، ١١٤٣ .

٩١١ (٧٦٤) ○ **ئاو دە گون / گونان گەڕان**

بزووتنی هەستی نێرینەتی. «تازە ئاوی دە گونان گەڕاوە دەرسی چی و شتی چی؟» ‖ هاوتای بابۆ هەڵگرتن. بۆندار بوون. ١١٤٤ .

٩١٢ (٧٦٤) o **ئاو دەگۆزەدا و تاو لە كولانەوە دیتن**

هیچ كار نەكردن / نەدیتن. بێئەزموون بوون. ‖ هاوتای دەست و پێ سپیلكە بوون. دەست بە خەنە بوون. دەست لە رەش و سپی نەدان. پشت رەق بوون. تەوریزی بوون و گوڵە گەنم نەدیتن.

٩١٣ (٧٦٤) o **ئاو راوەستێ كەسێك رانەوەستان / ئاو راوەستان و رانەوەستانی كەسێك**

حەول و تێكۆشانی زۆر و بێوچان. «ئاو راوەستێ ئەتۆ رامەوەستە.» (ئازا بە و كارەكە راپەڕێنە!) «ئاو راوەستێ رەسوو راناوەستێ.»

٩١٤ (٧٦٤) ☆ **ئاو رژان / رشتن.**

باوەڕ

ئاو رژان (٩١٤)

٩١٥ (٩١٤) ◇ نوێژی شێوان رشتنی ئاوی گەرم خراپە، ئەگەریش رژا دەبێ بیسمیللایی دەگەڵ بكرێ، دەنا جندۆكە دەست دەوەشێنن.

دوعا

ئاو رژان (٩١٤)

٩١٦ (٩١٤) ⊠ **یا خودا ئەو ئاوە بۆ كەس نەڕژێ**

ئەگەر كەس یا كەسانێك پەیتا پەیتا تووشی بەڵایەك بن و سەریان لێیدەرنەچێ دەیڵێن. «ئەو ماڵە فەقیرە بە ساڵێكی چوار كەسیان بە تەسادوفێ مردن. یا خودا ئەو ئاوە بۆ كەس نەڕژێ.» ‖ بڕ = ٩٢٢ .

مەسەل

ئاو رژان (٩١٤)

٩١٧ (٩١٤) ✕ **ئاوێكی بڕێژی بە پیسی، سەتان بڕێژی بە پاكی هەر لە دوای پیسەكەی دەڕوا**

سەت كاری چاك بكەی دەگەڵ كارێكی خراپت كرد هەر سەتیان دەبینەوە هیچ و

خەڵک هەر باسی خراپەکەی دەکەن. ‖ هاوتای کراسێکی بدڕی بە پیسی سەتان بدڕی بە پاکی. هەر لە دوای پیسەکەی دەڕوا.

٩١٨ (٩١٤) ✱ ئاوی ڕژاو کۆ نابێتەوە

ئەوی لە دەست چوو گەڕانەوەی بۆ نیە (هەل، ئابروو...) ‖ هاوتای ئاو کە بە جۆگەدا ڕۆیی ناگەڕێتەوە. تیر لە کەوان دەرچوو ناگەڕێتەوە. نان ئەگە لەت بوو یەکتر ناگرێتەوە. دەست کە شکا جێی خۆی ناگرێتەوە. کار لە کار ترازان.

٩١٩ (٩١٤) ✱ ئاوی ژن و مێردان لە جێیەک ڕژاوە

کردەوە و ئەخلاقی ژن و مێرد وەک یەک دەچن. ‖ مەسەل بەم جۆرەش دەگوترێ: گڵی ژن و مێردان لە جێیەکی هەڵگیراوە / هەڵقەندراوە.

٩٢٠ (٩١٤) ✱ گەورە ئاوێ دەڕێژێ چکۆڵە پێی ڕێدەخا / لاقی لێ هەڵدەخلیسکێ

چووکە چاو لە گەورەی خۆی دەکا و ئاکاری ئەو هەڵدەگرێتەوە. «ئەو کاتە ماڵت کرا بە پێخوست / گەورە ئاوی ڕشت چووکە پێی ڕێخست.»

[مه٧ غەفوور]

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاو ڕژان (٩١٤)

٩٢١ (٩١٤) = ئاوێکی وا نەڕژاوە خۆشەوە بێ

١) کار یا هەڵەیەکی وا رووی نەداوە هەروا سووک و ساکار قەرەبوو بکرێتەوە. ٢) داب و رەسمێکی وا دانەکەوتووە بە ئاسانی لە بەین بچێ.

زاراوە

ئاو ڕژان (٩١٤)

٩٢٢ (٩١٤) ○ ئاو بۆ ڕژان

بۆ بوونە باو. «بە ئامان و زامان بۆ لای دراوی ئاچێ. جار جاریش وەک عەرزم کردی دەهری دەبێ، چاوی عەرزی نابینێ. بڕێکیش پیر بووە. بڵێم چی تازە واهاتووە. ئاوێکە بۆی ڕژاوە.»

[هاوارەبەرە ١٤٢]

٩٢٣ (٩١٤) ○ ئاو خراپ ڕژان

خراپ عاملان. «تازە ئەوە بە تۆ چاک نابێ ئاوەکەی خراپ ڕژاوە.»

(٩١٤) ٩٢٤ ○ **ئاو (وا) رژان**

باو بوون، رەسم و داب و نەریت. «ئاو وا رژاوە هەر پیاو بۆ ژنان / قەراریـان بـووە و هاتوونە ژوان.»

[بەیتی سەعید و میر سێوەدین، ئەحمەدی لوتفی / ٢٨]

---

(٧٦٤) ٩٢٥ ○ **ئاو رشتن و پێ ڕێخستن**

کاری خراپ کردن و حاشار دانی.

(٧٦٤) ٩٢٥a ○ **ئاو ڕێ‌کەوتن / ڕێنیشتن**

هاوتای ١٠٢٧. (دەگەڵ مانای ١).

(٧٦٤) ٩٢٥b ○ **ئاو شکان**

کەلەبەر کەوتنە ئەو جۆگـەیەی کـە ئـاوی پـێدا بـەردراوەتـەوە سـەر کشـتوکـاڵ و ڕۆیشـتنی ئاوەکە بە لایەکی تردا. «کوڕە بـە سـەر ئـەم جـۆگـەیەدا بـڕۆ بـزانـە ئـاوەکـە لە کوێ شکاوە؟»

[قاموس]

(٧٦٤) ٩٢٥c ○ **ئاو شکاندن**

لادانی ئاوێ کە بەردرابێتەوە بۆ سەر کشتوکاڵ، بۆ لایەکی دیکە. [قاموس]

(٧٦٤) ٩٢٦ ○ **ئاو لە بەرد پەیدا کردن**

خاراو لە کاردا و ئازا بۆ هەستاندنی بژیو. ≠ دەست و پێ سپیلکە. ئاو دە گۆزەدا و ئاو لە کولانەوە دیتن. | هاوتای نان لە سەر بەرد پەیدا کردن.

(٧٦٤) ٩٢٧ ○ **ئاو لەبەر دڵ ڕۆیشتن**

١) ڕشانەوە. ٢) دڵ دە بوورەوە چوونی لە برسان.

(٧٦٤) ٩٢٨ ○ **ئاو لەبەر هەڵنیشتن**

میز دە بنە خۆ کردن. | هاوتای کوندەمیز بوون/کوندێک میز کردن.

(٧٦٤) ٩٢٩ ○ **ئاو لە جێ ماڵی کەسێک نان**

١) وێران کردنی ماڵی کەسێ (تەخت کردنی جێ ماڵەکەی، کە بکرێتە کێڵگە و ئاوی لێ بندرێ تا ئامادە بێ بۆ کێڵان). ٢) تووشی بەڵا کردنی کەسێک بە جووری وەکوو ماڵ وێرانی وا بێ.

[قاموس]

«تەزووی پیرێژن گوژاوە / ئاویان لە جێ ماڵی ناوە.» [بۆ کوردستان / ٢١]

| هاوتای جێ لێژ کردن / جێ پێ لێژ کردن، ئاو بەستنە ژێر کەسێک. و ٩٠٥ و ٩٠٩.

٩٣٠ (٧٦٤) ○ **ئاو لە جێ‌یەک / شوێنێک سوار بوون**

بڕ = ٨٩٥.

٩٣١ (٧٦٤) ○ **ئاو لە چاوان گەڕان**

ئاو لە چاو هاتن بە هۆی ناڕەحەت بوون لە بیستنی قسە یا دیتنی ڕووداوێک. «لە مەشەدیم پرسی: ئەو کچە بۆ دەفرۆشی؟ ملی بە لاوە نا، هەناسێکی هەڵکێشا، ئاوی لە چاوی گەڕا و کوتی: دایکی دوو ڕۆژ پێش لە برسان مرد، بۆخۆشی کەنەفت بووە.»
[تاریک و روون / ٣٥]

٩٣٢ (٧٦٤) ○ **ئاو لە دەست نەتکان**

زۆر لەچەر و قرنیس بوون. ▌ هاوتای هەرزن لە دەست نەڕژان.

٩٣٣ (٧٦٤) ○ **ئاو لە دەسکاونک‌دا کوتان**

بڕ = ٩٠٤.

٩٣٤ (٧٦٤) ○ **ئاو لە سەرچاوەوە لێڵ بوون**

خراپ بوونی بنەڕەتی کار، گرفتی سەرەکی لە جێ‌یەکی دیکەوە بوون. «خراپە ئی حکوومەتە دەنا یەک دووانێکی وەک بلە هەر پەیدا دەبێ، ئاو لە سەر چاوەڕا لێڵە، ئەوانەی خۆیان بە گەورەی ئێمە دەزانن.»
[میرزا / ١٩٠]

٩٣٥ (٧٦٤) ○ **ئاو لێ‌نان**

ئاو بەردانەوە ناو زەوی. «ڕێگاکەی "پەسۆی" دەچێنم بە گوڵ / ئاوی لێ‌دەنێم بەنیاز و بە دڵ / حەیران ڕۆیشتۆ لێی‌گرتۆ مەنزڵ.»
[کانی مرادان / ٧٧]

٩٣٦ (٧٦٤) ○ **ئاو نەپالاوتن**

(ئەگە جۆگەی هەڵدبەستن دەڵێن بناوانێکم هەڵبەستووە ناوێ ناپاڵێوێ.) ▌ بۆ نیشان‌دانی زێدە لە حەد بوونی سفەتێک لە کەسێک‌دا دەگوترێ. «ئەو چینە دەسەڵات‌دارە یەک‌جێ ڕەنگیان گۆڕی و هەڵگەڕانەوە، خۆیان کردە مامۆستای ئازادی و دێموکراسی، بە ناو دێموکرات و ئازادیخوازێک بوون ئاو نەیدەپالاوتن.»
[تاریک و روون / ١٧٩]

٩٣٧ (٧٦٤) ○ **ئاو و ئاو چوون / ڕۆیشتن**

ون بوون و بێ‌سەروشوێن چوونی شتێک یا کەسێک. ▌ هاوتای دەگەڵ بەفری پار چوون، وەک بەردی بن گۆم لێ‌هاتن...

---

٩٣٨ (٧٦٤) ☆ **ئاو و ئاور.**

مەسەل

ئاو و ئاور (٩٣٨)

٩٣٩ (٩٣٨) ✕ **ئاو و ئاور بێئامانن**

پڕمەترسین. «دوو شت هەن باشن هەم هۆی نەمانن / ئاگر و ئاون وا بێئامانن.»
[مەلا غەفوور]

ا بڕ = ٥٦٤.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاو ئاور (٩٣٨)

٩٤٠ (٩٣٨) ≈ **ئاو و ئاور**

دوو کەس / شتی دژ بە یەک. «پێکەوە ئاچارێن وەک ئاو و ئاور وان.»

زاراوە

ئاو و ئاور (٩٣٨)

٩٤١ (٩٣٨) ○ **خۆ بە ئاو و ئاور دادان**

بڕ = ٩٤٢.

٩٤٢ (٩٣٨) ○ **خۆ لە ئاو و ئاور دان**

١) بە پێشوازی خەتەرەوە چوون. ٢) بۆ بەرەو پێشەوە بردنی کاری خۆ دەستەوداوێنی هەر ئامرازێک بوون.

٩٤٣ (٧٦٤) ○ **ئاو هاویشتن / ئاو فڕێدان**

(لە حاڵەتی بەفاڵ بوونی ماین و شتی وا دەگوترێ.) ا بە کچ و ژنی حەشەری دەڵێن.

٩٤٤ (٧٦٤) ○ **بڵقی سەر ئاو**

پووچەڵ بوونەوە. مەفع بوونەوە. شوێنەوار بڕان. «هەستی ئینسانی ئەو کیژە کوردانەی شەیتانی ئەو دێوەزمە بلەوەزەی کردە بڵقی سەر ئاو کە مرخی لەو کچۆڵە بێدەرەتانە خۆش کردبوو.»

[تاریک و روون / ٣٦]

۹۴۵ (۷۶۴) ○ **بنی شتێک ده ئاوێدا بوون**

زۆر بوون. ‖ زۆرتر به (نا) دەکار دەکرێ. «پووڵت لەکوێ بۆ بێنم خۆ بنی ده ئاوێدا نیە.»

۹۴۶ (۷۶۴) ○ **بوون به ئاو**

به خۆدا شکانەوه. خەجاڵەت بوونەوه. ‖ هاوتای ۹۷۴، ۱۱۴۰ .

۹۴۷ (۷۶۴) ○ **بوون به دڵۆپێک ئاو و به عەرزدا چوونە خوار**

۱) له پڕ لەبەر چاوان ون بوون. ۲) زۆر خەجاڵەت بوونەوه. ‖ هاوتای **بوون به دڵۆپه ئاوێک و عەرزی قووت دان. بوون به قەترە ئاو و چوونە ده عەرز. عەرز قووتی دا و ئاسمان هەڵیکێشا. به نان داهاتن و به ئاودا چوون / خوران.**

۹۴۸ (۷۶۴) ○ **به ئاوی حەمام پیاوەتی کردن**

له سەر ماڵی خەڵک بەخشندەیی کردن. ‖ هاوتای ۹۷۳ .

۹۴۹ (۷۶۴) ○ **به بێ یەکتر ئاو نەخواردنەوه**

هەمیشە له لای یەک بوون«... ئەمجار دەگەڵ حوسێن وا ببووینە دۆست، ئاومان بێ یەکتر نەدەخواردەوه.»

[چێشتی مجێور ، ۲۷۵]

‖ **هاوتای بێ یەک هەڵنەکردن.**

۹۵۰ (۷۶۴) ○ **به بێژینگ ئاو هێنان / کێشان**

کاری بێهوده کردن.

۹۵۱ (۷۶۴) ○ **بەرماڵی کەسێک له سەر ئاو گەڕان**

(رەنگبێ له بەسەرهاتی شێخی سەنعان وەرگیرابێ کە بەرماڵی له سەر ئاو راخستووه و نوێژی له سەر کردووه.) ‖ پیاوچاک بوون.

۹۵۲ (۷۶۴) ○ **بەڕەی کەسێک له سەر ئاو گەڕان**

بڕ = ۹۷۱ .

۹۵۳ (۷۶۴) ○ **به کەوچکە ئاوێک وه مەلە کەوتن**

۱) زۆر تووڕه بوون. ۲) خۆشباوەڕ بوون. ۳) کەم حەوسەڵه بوون. «ئەی رەقیب بەسی بڵێ یار خۆشی دەوێی من «کوردی»ی / کۆنە رەندم به خوا بەو قسە ناکەومە مەلە.»

[کوردی]

«وەختێک دەزانی مەعنای حەوسەڵه / به کەوچکە ئاوێ نەکەویە مەلە.»

[مەلا مەعفوور]

۹۵۴ (۷۶۴) ○ **به لۆکە ئاو ده زاری کەسێک کردن**

(نەخۆش ئەگە ده حاڵی خۆی دابوو، لۆکە تەڕ دەکەن و رەلێوی دەخشێنن.) ‖ زۆر نەخۆش و بێحاڵ بوون. هاتنە گیانەڵڵا.

٩٥٥ (٧٦٤) ○ **بێ پرس / ئیزنی کەسێک قامک دە ئاوێ ڕۆنەکردن**

بێ پرسی کەسێک هیچ کار نەکردن، گوێ لە مست و لە ژێر فەرمانی کەسێکدا بوون. «کچێ ئەوانە چ نین، شەرتمان ئەوە بێ بە بێ تۆ قامک دە ئاوێ نەنێم، هەر چی دەتەوێ وا دەکەم.»

[میرزا / ١٣١]

٩٥٦ (٧٦٤) ○ **پشیلەی کوێر لە ماڵە کەسێک ئاو نەخواردنەوە**

لەچەر بوونی لە رادەبەدەر. «پیاوێکی فرە لەچەر و چنۆکە، لە پیاوی دەوڵەت بەو لاوە مشکیش چێشکەی نانی ناکا.»

[پێشکەشێنی گەدا]

▌ هاوتای پشیلەی کوێر روو دە ماڵە کەسێک نەکردن. مشک چێشکەی نانی کەسێک نەکردن.

٩٥٧ (٧٦٤) ○ **پەتەی کەسێک کەوتنە سەر ئاو / خستنە سەر ئاو**

١) راز و نهێنی کەسێک ئاشکرا بوون / کردن. ٢) ریسوا بوون / کردن. ▌ هاوتای کەوڵی کەسێک ئاوەژوو کردنەوە.

٩٥٨ (٧٦٤) ○ **پەنجە / قامک دە ئاو رۆ نەکردن**

هیچ کارێک نەکردن. ▌ هاوتای دەست لە رەش و سپی نەدان. دار لە سەر بەرد دانەنان. ٨٩٧، ٩١٠، ٩١٢.

٩٥٩ (٧٦٤) ○ **جووچکە بۆ لە ئاو نەکران**

بێزەڕ بوون، بێدەسەڵات و فەقیرحاڵە بوون. «مستەفاخان کابرایەکی وازی وازی و کەللەیی بوو، بە گەللایی بەری دابۆیە و جوچکێکی بۆ لە ئاو نەدەکرا.»

[شەرەفنامە / ٢٢٩]

٩٦٠ (٧٦٤) ○ **چاو پڕ بوون لە ئاو**

فرمێسک دە چاو گەڕان، گریان.

٩٦١ (٧٦٤) ○ **خۆ لە ئاوی خوڕ / خوڕێن نەدان**

زیرەک و وریا بوون. خۆ نەخستنە مەترسی. ▌ هاوتای ٨٥٤ و ٨٨٤.

٩٦٢ (٧٦٤) ○ **دار بۆ کەسێک دە ئاو نان**

خۆ بو لێدانی کەسێک ساز کردن. «جا ئەوە رووحی خۆت بۆ کوێ دەبەی بە خودای داریان بۆ دە ئاوێ ناوی.»

٩٦٣ (٧٦٤) ○ **دڵی بەرد کردنە ئاو**

دەوپەڕی وەزع خراپی دا بوون. ▌ هاوتای کافر بۆ مووسوڵمان بوون.

(٧٦٤) ٩٦٤ ○ **دە ئاو کردن**

لە دەست دەرچوونی ماڵ و سامان و زیان لە خۆ دان. «بە دەنگێکی بەرز کوتم: ئاخر پیاوی ئاقڵ چۆن بە دەستی خۆی ماڵی خۆی دە ئاوێ دەکا؟ بابە ئەمن زەرەر دەکەم بە تۆ چی.»

[ئێستە پیاو / ١٠٠]

(٧٦٤) ٩٦٥ ○ **دەست بە ئاو گەیاندن**

چوونە سەر پێشاو و کاری ئاو بەجێ گەیاندن.

(٧٦٤) ٩٦٦ ○ **رمئاو کەوتن**

هاتنە سەر ئاو. «بەفر رمئاو کەوتووە.»

(٧٦٤) ٩٦٧ ○ **ماسی دە ئاودا فرۆشتن / بەخشین**

بر = ٢٦١.

(٧٦٤) ٩٦٨ ○ **گیان رەسەر ئاو کەوتن**

ئارەقە کردنی زۆر، لەبەر خەجاڵەتیان یان گەرما بوون و هەر چی بێ.

(٧٦٤) ٩٦٩ ○ **لە ئاوی شلوێ / قوڕاو ماسی گرتن**

لە ئاڵۆزی بە قازانجی خۆ کەڵک وەرگرتن.

(٧٦٤) ٩٧٠ ○ **لە ئاوی شەو پارێز کردن**

بە تەقیە و ئەمین بوون. «ئەوەندەی لە راست دوژمنان ئازا و بەزراو بوو. سەد ئەوەندە لە خودا ترس و لە فەرمانی بە مو لای نەدەدا، لە ئاوی شەو پارێزی دەکرد.»

[شەرەفنامە / ١٧٩]

(٧٦٤) ٩٧١ ○ **لەبەر ئاوی سەری بوون**

رووت و رەجاڵ بوون.

(٧٦٤) ٩٧٢ ○ **لەبەر پێی کەسێکدا بوون بە تنۆکێک ئاو**

رێز و ئیحترامی زۆر لە کەسێک نان.

(٧٦٤) ٩٧٣ ○ **لە سەر ئاوی حەمام پیاوەتی کردن**

بر = ٩٤٨.

(٧٦٤) ٩٧٤ ○ **لە شەرمان / لە خەجاڵەتیان بوون بە قەترەیەک ئاو**

بر = ٩٤٦.

(٧٦٤) ٩٧٥ ○ **مار لە ئاو نەکردن**

دەگەڵ دوژمن مونسیفانە جووڵانەوە، حەواڵە کردنی کێشە بۆ وەختی خۆی. «ئێستا دەو مەجلیسەیدا ئەو پەندە چ بوو بەو کابرایەت کرد؟ کابرا مارێ لە ئاو ناکا.»

٩٧٦ (٧٦٤) ○ وەک مست لە ئاو دان

بڕ = ٢٣٤٣ a .

ڕێکەوەندەکان

ئاو (٧٦٤)

٩٧٧ (٧٦٤) ☆ ئاوبارە

١) شیرەی گوڵان کە هەنگ دەیگرێ و دەیکا بە هەنگوین. ٢) داری درێژ و ئەستوور و کۆڵدراو کە بۆ پەڕاندنەوەی ئاو بە سەر کەنداڵدا دەکێشن و دەبێتە جۆگە، قەمتەرە.

٩٧٨ (٧٦٤) ☆ ئاوبڕ

١) نەخۆشی‌یەکە زستانان لە ئاو خواردنەوەی زۆر تووشی ماڵات دێ. ٢) ئەو شوێنەی ئاوی لێ هەڵدەبڕن بۆ ئەوەی ڕەوانەی شوێنێکی تری بکەن کە مەبەستە.

«ئاوبڕی ئاش. ئاوبڕی جۆگە.»

زاراوە

ئاوبڕ (٩٧٨)

٩٧٩ (٩٧٨) ○ ئاوبڕ بوون

تووشی نەخۆشی ئاوبڕ هاتن.

٩٨٠ (٧٦٤) ☆ ئاوبەر

سەقا، ئاوکێش.

٩٨١ (٧٦٤) ☆ ئاوبەرە

١) ئەو مێش‌هەنگوینانەی کاریان ئاو بردنە لە کانی‌یەڕا بۆ کۆمەڵگای هەنگەکان (کەندووی دەستکرد یا قەڵشتە بەرد و دار و...) ٢) ئەو بەشەی هەنگ کە لە شوێنی خۆی وەڕێدەکەوێ ئەوەندە بەرز دەبێتەوە کە کۆمەڵگای خۆیانی لێ نەدیو نەبێ، جا هەر بەو بەرزەفڕینی‌ڕا لادێیی کورد دەیناسن و لە هات‌وچۆ کردنی‌دا کۆمەڵگای هەنگی کێوی پێ دەدۆزنەوە.

[قامووس]

٩٨٢ (٧٤٤) ☆ **ئاوبەند**

نەخۆشی زگ ئاوسان، ئیسقایی.

زاراوە

ئاوبەند (٩٨٢)

٩٨٣ (٩٨٢) ○ **ئاوبەند بوون**

تووشی نەخۆشی ئاوبەندی هاتن و تێر نەخواردنەوە لە ئاو.

---

٩٨٤ (٧٤٤) ☆ **ئاوپاش**

ئاوپرژێن، دۆڵچەیەکی مەعدەنی کە سەرێکی کون کونی پێوەیە و ئاوی پێ دەپرژێنن.

٩٨٥ (٧٤٤) ☆ **ئاوپاڵ**

سوورمە، کەوگیر.

---

٩٨٦ (٧٤٤) ☆ **ئاوپرژێن کردن**

ئاو بە سەربان، حەوشە و باخچە و ناو زووردا کردن.

زاراوە

ئاوپرژێن (٩٨٦)

٩٨٧ (٩٨٦) ○ **دڵی کەسێک ئاوپرژێن کردن**

کەسێک شادکردن. «بەختت بڵند بێ، گەرد نەگرێ رەنگت / ئاوپرژێن بکرێ، جەرگ و دڵی تەنگت.»

[بەیتی سەعید و میر سێوەدین . ئەحمەدی لوتفی]

---

٩٨٨ (٧٤٤) ☆ **ئاوپژێن**

«... بۆنی سەر سەکۆی بە کاگڵی بە ئاوپژاوی لێوەدێ.»

[حەمەبەردینە]

بڕ = ٩٨٦ .

٩٨٩ (٧٦٤) ☆ **ئاوپەڕ**

١) زەنبوورەی ئاش، دارێکی کون کراوە لە بنی دۆڵاش‌دا تا ئاوەکە بە تەوژم لە پەڕە بدا. ٢) ئەستوور بوونی برین.

٩٩٠ (٧٦٤) ☆ **ئاوپەڕین**

زەویەکی ئاوداشتی چەتوون بێ.

٩٩١ (٧٦٤) ☆ **ئاوجز**

بڕ = ١٠٣١ و ١٠٣٢ .

٩٩٢ (٧٦٤) ☆ **ئاوچنین**

ئاوگرتن لە میوە و شتی وا.

٩٩٣ (٧٦٤) ☆ **ئاوخانە**

ئاودەست، ئاوڕێژ.

٩٩٤ (٧٦٤) ☆ **ئاوخواز**

ئەوەی داوای ئاوێ بکا.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاوخواز (٩٩٤)

٩٩٥ (٩٩٤) = **ئاوی ئاوخوازی بۆ بەرازی**

کەسێک دەکاری دەکا کە داوای ئاوێ بکا، ئاوەکە بێنن و یەکی دی بیخواتەوە

٩٩٦ (٧٦٤) ☆ **ئاو خواردنەوە**

خواردنەوەی ئاو.

باوەڕ

ئاو خواردنەوە (٩٩٦)

٩٩٧ (٩٩٦) ○ ئاو خواردنەوە بە پێوە خراپە. | بڕ = ٨٣١ .

(٩٩٦) ٩٩٨ ◇ ئاو ئەگەر خوراوە دەبێ لە نیـەتی هارووت و ماروو‌تان بێ.

(٩٩٦) ٩٩٩ ◇ ئەگەر بە پێوە ئاوت خواردەوە دەبێ قامکە گەورەی لاقتی دەگەڵ بـزێوی.

(٩٩٦) ١٠٠٠ ◇ ئەگەر ملندوو بی بە سێ پشووان دەبێ ئاوێ بخۆیەوە.

(٩٩٦) ١٠٠١ ◇ دەوری حەزرەتی مەهدی گورگ و مەڕ پێکەوە ئاوێ دەخۆنەوە.

(٩٩٦) ١٠٠٢ ◇ سێڵاوی بەهاران ئاوەکەی دەرمانە و لە لاخران دەیخۆنەوە.

مەسەل

ئاو خواردنەوە (٩٩٦)

(٩٩٦) ١٠٠٣ ✠ **ئاو بە دەستی خۆت نەیخۆیەوە تامی نیە**

کەس بە قەت خۆت دە غەمێ تۆدا نیە و حەولی چارەی کار و گرفتی تۆ نادا، کە وایە ئەگە بۆ خۆت چارەی نەکەی چ فایدەی نیە. ‖ هاوتای **ئاو هەر بە دەستی خۆت. کار بە دەست و مستی خۆت نەبێ فایدەی نیە. بە دەستی خۆت نەبێ خورووی پشتت ناشکێ. سەرێکی بە دەستی خۆت نەیخوورێنی خورووی ناشکێ.**

(٩٩٦) a١٠٠٣ ✠ **ئاوێک بڕوا بۆ چۆمی، خزم بیخواتەوە نەک بێگانە**

١) شتێک کە قەرارە ببەخشرێ، وا چاکە بدرێ بە خزم. ٢) وا چاکە کچ بـۆ خـزمی خۆی بێ. ‖ هاوتای **پاروو لە زاری بەرێنەوە، بۆ کۆشی باشە.**

(٩٩٦) ١٠٠٤ ✠ **شەیتان لێ‌گەڕێ گورگ و مەڕ پێکەوە ئاوێ دەخۆنەوە**

دووزمان لێ‌گەڕێن نێوان ناخۆشی لە سەر دنیایە هەڵدەگیرێ. «ئەگەر لێ‌گەڕێ **شۆفاری بەدفەڕ / ئاو دەخواتەوە وێکرا گورگ و مەڕ.»**

[مەلا غەفوور]

‖ بڕ = ١٠٠٩.

(٩٩٦) a١٠٠٤ ✠ **قەت لە کوێرەکانیان ئاوێ نەخۆیەوە**

ئینسان نابێ دەستەوداوێنی پیسەماڵان بێ. ‖ هاوتای ٢٠٩٢.

(٩٩٦) ١٠٠٥ ✠ **کیسەڵ دەڵێ: بێزم نایە ئاوی دوای پاڵەی بخۆمەوە**

مەبەست چڵکنی پاڵەیە.

(٩٩٦) ١٠٠٦ ✠ **لە سایەی گوڵە گەنمێک هەزار گوڵە جۆ ئاوێ دەخواتەوە**

بە بۆنەی پێوەندی لەگەڵ کەسێک بەهرە و قازانجێک پێ‌گەیشتن. مەسەل بەم **جۆرانەش هاتووە: سەد گوڵە زیوان بە خێرای گوڵە گەنمێکی ئاوێ دەخواتەوە. لە سایەی گوڵە گەنمێکی هەزار جۆدان ئاوێ دەخواتەوە. لە سایەی چڵە گەنمێک**

سەد چڵە جۆ ئاو دەخواتەوە. لە سایەی گوڵە گەنمێکی هەزار گوڵە گەنم ئـاوێ دەخواتەوە.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاو خواردنەوە (٩٩٦)

(٩٩٦) ١٠٠٧ ≈ **ئاو خواردنەوە**

کاری هاسان و بێئەرک. «بەرخەوانی بۆوی گاڵتەیە، کارێکی نیە، ئاو خواردنەوەیە.»

[هاوارمبەرە / ١٩]

ا هاوتای ٩٧٦ و ١٠١٠.

(٩٩٦) ١٠٠٨ ≈ **ئاوێ بخواتەوە لە گەر(د) نی دیارە**

(زۆرتر بۆ ژن و کچ دەکار دەکرێ.) ا زۆر جوانە. ناسکە.

(٩٩٦) ١٠٠٩ ≈ **گورگ و مەڕ پێکەوە ئاوێ دەخۆنەوە**

ئەوپەڕی هێمنی و تەباورەبایی. «نەخش و شوێنەواری گوناە ونە، دەنگ ئەبەدیەتی ئاشتی، سێ تەپڵی شەڕی خەواندووە، گورگ و مەڕ پێکەوە ئاوێ دەخۆنەوە.»

[میرزا / ١٧٢]

ا بڕ = ١٠٠١ و ١٠٠٤.

(٩٩٦) ١٠١٠ ≈ **وەک ئاو خواردنەوە**

بڕ = ١٠٠٧.

زاراوە

ئاو خواردنەوە (٩٩٦)

(٩٩٦) ١٠١١ ○ **ئاوی بێلغاو خواردنەوە**

سەرەڕۆ بوون و کار بە ئارەزووی دڵی خۆ کردن. «... ئاگات لە زاری خۆت بێ. ئێستا بۆنی شیری خاوت لە زاری دێ. زۆرو ئاوی بێلغاوی خواردۆتەوە...»

[میرزا / ٨٥]

(٩٩٦) ١٠١٢ ○ **ئاوی تاڵ و سوێر پێکەوە خواردنەوە**

ڕابواردنی ڕۆژگاری ناخۆش بە یەکەوە، شەریکی دەرد و غەمی یەکتری بوون. «ئەتو هەڵستە با ئەمە بڕۆینەوە لەبۆ گەرمێنی گەرمەسێرە / قەدەرێکی بە یەکەوە بخۆینەوە ئاوی دە تاڵ و سوێرە.»

[بەیتی برایمسۆک - خنە دەرزی]

(٩٩۶) ١٠١٣ ○ **ئاوی سارد خواردنەوە**

لە کاتی توورەیی کەسێکدا و بە مانای چ دەکا / دەکەی بکە، دەکار دەکرێ. «بە عەرەبی دەڵێ: ئاوی ئاوە، هەوا هەوایە. هەر چی باوەڕ ناکا ئاوی سارد بخواتەوە.»
[چێشتی مجێور / ١٩٣]

«دیسان تکات لێدەکەم جۆرێک ئاوی سارد بخۆیەوە تا توورەییت نەمێنێ.»
[چەپکێ گوڵ ١٢٢]

(٩٩۶) ١٠١٤ ○ **ئاوی «داغە»ی خواردنەوە**

(داغە: گوندێکی ناوچەی مەنگوڕایەتی مەهابادە دەڵێن ئەوی لە ئاوی ئەوێ بخواتەوە سەرەڕۆ دەبێ.) ‖ «ئاوی جێیەک خواردنەوە یا وێکەوتن بە مانای تێپەڕ کردنی بەشێک لە ژیان لەو شوێنەیە، و ئەوەش بریتی لە وەرگرتنی سفەتێکی تایبەتە کە لە قەدیم و نەدیمەوە بە سەر خەڵکی ئەوێ دابڕاوە.»
[کوچە ١ ٨٣]

لاسار بوون، یاغی بوون. ‖ هاوتای بە داغەیدا هاتن.

پادشایەک بوو وەزیرێکی هەبوو چل ساڵ پێشی و چل ساڵ پاشی خۆی دەزانی. رۆژێکی کوتی: پاشا! بارانێک دەبارێ هەر چی لە ئاوی ئەو بارانەی بخواتەوە شێت دەبێ. بارانەکە باری، بێجگە لە پاشا و وەزیری هەموو خەڵکی ئەو وڵاتەی حاڵیان گۆڕا. قەدەرێکی پێچوو عالەم دەسەر پاشایان کرد کوتیان ئەتو مەرامی مەت نیە و دەبێ بڕۆی. پاشا زۆر داما. وەزیر کوتی: بۆوا کزی پاشا؟ کوتی: وەڵلاهی وەزیر کارێکی زۆر خراپمان لێ واقیع بووە، ئێستا دەگەڵ ئەو عالەمەی چ بکەین؟ کوتی: پاشا ئەمن ئەو رۆژەم لەبیر بوو، تونگێکم لەو ئاوەی بۆ خۆمان راگرتووە، چۆن دەفەرمووی با وا بکەین. وەزیر و پاشا ئاخرین قومی ئەو ئاوەیان خواردەوە.
[سەید وەسیم رەسووڵی، دانیشتووی قسورلووجەی مەنگوڕایەتی مەهاباد، لە زمان پێشینەوای بیستووە]

‖ بڕ = ١١٢٧.

(٧۶۴) ١٠١٥ ☆ **ئاوخۆر**

ئەو کەسەی ئاو دەخواتەوە.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاوخۆر (١٠١٥)

١٠١٥) ١٠١٦ ☆ **ڕەحمەت لە ئاوخۆر**

ئەو کەسەی لە مەجلیسن ئاوێ دەگێڕێ دەیڵێ.

---

٧٦٤) ١٠١٧ ☆ **ئاو خۆرە**

١) ڕەگی سەرەکی گیا و دار کە زۆر تەڕایی هەڵدەمژێ. ٢) ناوەڕۆکی لق کە تەڕایی ڕادەگوێزێ. ٣) پیاڵە و شەربەی ئاو خواردنەوە، لیوان.

٧٦٤) ١٠١٨ ☆ **ئاوخۆری**

١) ئەوی ئاوی پێ دەخورێتەوە. ٢) دانەلغاو.

٧٦٤) ١٠١٩ ☆ **ئاو دادان**

١) ئاو قووت دانی زەوی. ٢) ئاو لێچوون. ٣) نەخۆشییەکە لاقی یەکسم و بەرزە وڵاخی پێ دەماسێ.

٧٦٤) ١٠٢٠ ☆ **ئاودار**

١) وڵاتی ئاو زۆر. ٢) میوەی پڕاو. ٣) تیغی جەوهەردار.

٧٦٤) ١٠٢١ ☆ **ئاو داشتن**

ئاودێران.

---

٧٦٤) ١٠٢٢ ☆ **ئاودان**

١) ئاو داشتن. ٢) ماڵات تێراو کردن. ٣) ئاو لێچوون.

باوەڕ

ئاو دان (١٠٢٢)

١٠٢٢) ١٠٢٣ ○ بەیانان زوو مەڕ بە ئاوی سارد ئاو دەدەن هەتا نەخۆش نەبێ.

زاراوه

ئاو دان (١٠٢٢)

(١٠٢٢) ١٠٢٤ ○ **سەت / هەزاری وەک کەسێک بردنە سەر ئاو و ئاو نەدانی**

زۆر زیرەک و وریا بوون. «حەفیەتی، ئازایە، ئاقڵە، خوێندەوارە. هەزاری وەک من دەباتە سەر ئاوێ، ئاوی نادا و دەیگێڕێتەوە.»

[میرزا، ٦١]

(١٠٢٢) ١٠٢٥ ○ **وشتر بە قاپووچکە ئاو دان**

کاری گەورە بە کەرەستە و ئیمکاناتی کەم ئەنجام دان. ‖ بۆ رەخنە و جەفەنگ دەکار دەکرێ و بەم جۆرانەش دەگوترێ: **وشتر بە قاپووچکە ئاو نادرێ. وشتر بە توێکڵە گوێز ئاو دان.**

(١٠٢٢) ١٠٢٦ ○ **کەللەی کەسێک ئاو دان**

حاڵی کردن، وشیار کردن. «هەر دەیکوشت و دەیبڕی، چووم کەللەم ئاو دا هەتا بزانێ دنیا چ باسە.»

(١٠٢٢) ١٠٢٧ ○ **ئاو دانەوە**

١) جیا بوونەوەی ئاوێ کە لە هەندێ شتدا هەیە و کۆ بوونەوەی لەو دەفرەی شتەکەی تێدایە. «ماستی مانگا ئاو دەداتەوە» ٢) تیغ سوور کردنەوە و دە ئاو هەڵکێشانی بۆ سەخت‌تر بوون و تیژ بوونەوە. «پاچەکەم ئاو داوەتەوە.» ‖ هاوتای دەمەزەرد کردن.

(٧٦٤) ١٠٢٨ ☆ **ئاودڕ**

ئەو جێیەی ئاو دای‌دڕیوە، ئاوکەند.

(٧٦٤) ١٠٢٩ ☆ **ئاودڕکە**

ئاودڕ.

(٧٦٤) ١٠٣٠ ☆ **ئاودڕگە**

ئاودڕ.

١٠٣١ (٧٦٤) ☆ **ئاودز**

درز و قەڵشتی ئاودەڵێن. «مەنفەز و درز و ئاودزی هەرچەند / دەیگرم دەیکوتم بە دەست و بە پێ.»

[شێخ رەزا]

١٠٣٢ (١٠٣١) ○ **ئاودز کردن**

بڕ - ١٠٧٨ و ١٠٧٩.

١٠٣٣ (٧٦٤) ☆ **ئاودەر**

١) کەسێ کە ئاو دەدا بە خەڵکی مەجلیس. ٢) ئاودێر.

١٠٣٤ (٧٦٤) ☆ **ئاو دەردان**

ڕشتنی ئاوی ڕاوەستاو بە سەتڵ و دەفری تر.

١٠٣٥ (٧٦٤) ☆ **ئاودەست**

ئاوخانە، پێشاو، مەباڵ.

١٠٣٦ (٧٦٤) ☆ **ئاودەڵ**

پۆڕی نێر.

١٠٣٧ (٧٦٤) ☆ **ئاودەڵێن**

١) گۆزە و دیزە و هەر دەفرێکی کە تەڕایی دەداتەوە. ٢) ئەستێرکێ کە ئاوی لە درزانەوە لەبەر بڕوا.

١٠٣٨ (٧٦٤) ☆ **ئاودەم**

لیکاوی زار.

١٠٣٩ (٧٦٤) ☆ **ئاودێر**

کەسێ باغ و زەویوزار ئاو دەدا. «جەبباری بێفتووری، سوڵتانی بێقسووری / ڕەززاقی مار و مووری، ئاودێری دێمەکاری.»

[حاجی قادر]

١٠٤٠ (٧٦٤) ☆ **ئاودێران**

ئاو دانی زەوی. «کەوا و پاتۆڵ ڕەش، ئاوێ دەدێرێ / پەیمانم پێی نیە و نامە دەڵێرێ.»

[کانی مرادان]

(٧٦٤) ١٠٢١ ☆ **ئاوڕشێن کردن**

ئاو پرژێن کردن.

(٧٦٤) ١٠٢٢ ☆ **ئاو رۆشنکەرە**

ئاو رونکەرە.

(٧٦٤) ١٠٢٣ ☆ **ئاو روونکەرە**

جانەوەرێکی رەش سووری چکۆڵەیە بە سەر ئاوی لیخن‌دا دێ و دەڕوا و روونی دەکاتەوە.

(٧٦٤) ١٠٢٤ ☆ **ئاو فرۆش**

ئەوی لە ناو بازاڕ و کوچە و خەیابان ئاو بە خەڵک دەفرۆشێ. «پیاوێکی ئاو فرۆش لە شاری غەزنەی‌دا ئاوفرۆشی دەکرد.»

[حەقایەت]

(٧٦٤) ١٠٢٥ ☆ **ئاو فرۆشی**

کاری ئەو کەسەی ئاو دەفرۆشێ.

(٧٦٤) ١٠٢٦ ☆ **ئاو قۆرە**

گوشراوی بەرسیلە.

---

(٧٦٤) ١٠٢٧ ☆ **ئاو کردن**

١) پەیدا بوونی زنچکاو لە برین و کوان. ٢) ئاو لە چاو هاتن بێ گریان. «هەر گولە پیسێک چاوی ئاو دەکا / بۆخۆی لێی‌دەنوێ و ژنی راو دەکا.»

[کانی مرادان / ١٣٨]

٣) ئاو پرژاندن لە نانی رەق و بەیات.

داوودەرمان

ئاو کردن (١٠٤٧)

(١٠٤٧) ١٠٤٨ ❋ چاو ئەگە ئاوی کرد گۆگەمی بۆ دەسووتێنن و بە ئاو دەیگرنەوە، دوو سێ دڵۆپی لە سەر لاجانگ دەڕژن و بە دەرزی دەیکوتن هەتا هەموو گۆگەمەکەی دەچێتی‌یە. چاو دەرد و حەلەمی لێ دەبڕێ.

زاراوە

ئاو کردن (١٠٤٧)

١٠٤٩ (١٠٤٧) ○ **چاوی کوێر ئاو / فرمێسک کردن**

(چاوی زگماک کوێر و قەلپووچ ئاوێ ناکا.) ‖ ڕوودانی شتی سەیر و چاوەڕوان نەکراو. «ئەوە چۆنە خودا ڕوحمی کرد و چاوی کوێر فرمێسکی کرد و ڕێت دەو گوزەرانە کەوتووە»

١٠٥٠ (٧٦٤) ☆ **ئاوکێش**

١) سەقاو. ٢) کەرەستەی ئاو پێ کێشان. «... جا نەی قوڵەدار بوو، نەی ماشەی مقاش بوو، نەی ئاوکێش بوو، وەبەر دەستی هات هەڕڕای کردە سەر برایمی مەلا زێندینان.» [بەیتی برایمۆک]

زاراوە

ئاوکێش (١٠٥٠)

١٠٥١ (١٠٥٠) ○ **ئاوکێش**

١) ئەو تەعام و خواردەمەنیەی کە توونیایەتی دێنێ. «پارەماسی ئاوکێشە» ٢) ئەو زەوی‌یەی زوو ئاو دەخواتەوە.

١٠٥٢ (١٠٥٠) ○ **ئاوکێش کردن**

دە ئاو هەڵکێشانی شیووکوڵی کەفاوی. «هێشتا شیوەکەم ئاوکێش نەکردووە»

١٠٥٣ (٧٦٤) ☆ **ئاوکێشان**

ئاو بۆ ماڵان بردن، سەقایی.

مەسەل

ئاو کێشان (١٠٥٣)

١٠٥٤ (١٠٥٣) ✗ **کوتیان گوێدرێژ بۆ سەر داوەتێ لێیان گێڕاوێوە. کوتی: یا بۆ ئاو کێشانە یا بۆ دارهێنان**

کاتێک دەگوترێ کە قەولی شتێک بە کەسێک درابێ یا بۆ شوێنێک بانگ‌هێشتن

بکرێ کە هیچ موناسـبەتی لەگەڵ حاڵی ئەو نەبێ. «جارێک کەرێکیان بانگ کرد بۆ شایی / قاقا پێکەنی کەر بە ئازایی / وتی: من بۆیە وا پێ‌ئەکەنم / نە دەهۆڵ کوتم نە شمشاڵ ژەنم / ئەزانم بۆچی من بانگ کراوم / حەماڵی دار و بەرمیلە ئاوم.»

[قانع]

١٠٥٥ (١٠٥٣) ✗ **ئاوکێشی**

بڕ = ١٠٥٣ .

١٠٥٦ (٧٦٤) ☆ **ئاو گرتن**

١) ئاو تێ‌گەڕانی میوە. ٢) گوشینی میوە و گیا.

زاراوە

ئاو گرتن (١٠٥٦)

١٠٥٧ (١٠٥٦) ○ **ئاو گرتن**

هەڵبەستنی گۆل و نەستێر بە مەبەستی ئاو داشتن.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاو گرتن (١٠٥٦)

١٠٥٨ (١٠٥٦) ≈ **"دەرمان" ئاوی گرتووە**

(دەرمان گوندێکی ناوچەی مەحاڵی مەهابادە؛ کوێستانە و ٤٥ شەوی هاوین دەما ئاویان دەگرت بۆ ڕەپستە.) ‖ گەلاوێژ نەنکوتووە و ساڵ درەنگە.

١٠٥٩ (٧٦٤) ☆ **ئاوگەردان**

دەفرێکی کانزایی دەسک‌دارە ئاوی پێ لە مەنجەڵ هەڵدێنجن.

١٠٦٠ (٧٦٤) ☆ **ئاوگیر**

ئەو کەسەی لە حەمام خزمەتی خەڵکی دەکا.

(١٠٦١ (٧٦٤ ☆ ئاو لێچوون

تکه کردنی دیزه و مەنجەڵی بە درز و کون تێبوو.

(١٠٦٢ (٧٦٤ ☆ ئاوماڵک

١) هەر شتێکی ئاو لە شوێنێکەوە هێنابێتیە شوێنێکی تر. ٢) ئەو چیلکەوچاڵەی لافاو هێناویەتی و لە بەستێنی چۆمان بەجێ دمێنێ. ‖ هاوتای ١٠٦٥ .

باوەڕ

ئاوماڵک (١٠٦٢)

(١٠٦٣ (١٠٦٢ ○ ئاوماڵک حەڵاڵە.

مەسەل

ئاوماڵک (١٠٦٢)

(١٠٦٤ (١٠٦٢ ✱ **خودا ئەگە بیدا گورگ مەڕی دێنێ، ئاوماڵک دراو**

خودا ئەوی مەیلی لە سەر بێ دەیکا. گورگ کە دەبێ لە مەڕی دا مەڕی پێ دێنێ، سێلاو کە غەزەبە و هیچ شتێکی ناپارێزێ ببێتە رەحمەت و پووڵی پێدا بێ. هەر بۆیە دەڵێن قازانج و زەرەد بە خودایە. = ژنێکی خەڵکی "چۆمی مەجیدخان" بە نێوی خات میری ژنی مام مارف، کوڕێکی بۆ کاسبی دەشتە سولەیمانی. ماکەرێکی چاکی دمێ بە قەد ئێسترێکی، لە بن بار بەرداوێ. جا لە تاوان ئاوا بە خۆی هەڵدەڵێ: غەمی عەزیزە و دەردی کەرێ (کورەکەی نێوی عەزیز بوو). دایکی ئەو مام مارفە ساڵێکی دەنێو ئاوماڵکدا کیسێک پوڵی سپی دەبینێتەوە؛ جارێکیش پەنجا مەڕی کوڕەی کەوێسێر دێتە حەساری وان و کەسیش لێی ناپرسێتەوە! دایکی ئەو کاک مارفەی کوتبووی: ئەگە خودا بدا گورگ مەڕی دێنێ، ئاوماڵک دراو.

[امثال و حکم، قادر فتاحی قاضی / ٣٦٢]

(١٠٦٥ (٧٦٤ ☆ ئاوماڵە

بڕ = ١٠٦٢ .

(۷۶۴) ۱۰۶۶ ☆ **ئاو مرواری**

نەخۆشی چاوە، ئاوی سپی هەڵدێنێ.

زاراوە

ئاو مرواری (۱۰۶۶)

(۱۰۶۶) ۱۰۶۷ ○ **ئاو مرواری هێنان**

تووش بوونی چاو بە ئاو مرواری.

---

(۷۶۴) ۱۰۶۸ ☆ **ئاو و تام**

چێشتی پیازاو، نانە رەقە.

---

(۷۶۴) ۱۰۶۹ ○ **ئاووگڵ**

۱) ئەجەل، مەرگ. ۲) ئەو شوێنەی پیاوی لێ دەمرێ، یا لێی دەنێژرێ. «ئەسپە بۆر چەنگی هەیە لەبەرم دەرناچێ، ئەجەلت هاتووە، ئاووگڵ هێناویە ئێرە، بە من دەکەی حیز و سڵامەت بڕۆە.»

[مسر ۱۷۰۱]

«دەترسم بمرم ئاخ لە دڵم بێ / خاکەکەی سابڵاغ ئاووگڵم بێ.»

[فۆلكلۆر]

باوەڕ

ئاووگڵ (۱۰۶۹)

(۱۰۶۹) ۱۰۷۰ ◇ مـردوو لە هـەر جـێیـەکی مرد دەبێ لە وێ بنێژرێ، چون ئـاو و گـڵی وێی بە نەسیب بووە.

---

(۷۶۴) ۱۰۷۱ ☆ **ئاو و هەوا**

کەش، چۆنیەتی سەرما و گەرما و سازگاری و ناخۆشی مەڵبەند.

(٧٦٤) ١٠٧٢ ☆ **ئاو هاتنەوە**

ڕەحەت بوون.

(٧٦٤) ١٠٧٣ ☆ **ئاوەچۆڕە**

١) ئاو تکان لە شتی تەڕ. ٢) بارانە بە دیواردا هاتنە خوار. ٣) ئاو لەبەر بەفر هەڵنیشتن. «چاوت ئەستێرەی شوانان / هەڵدێ بەری بەیانان / شۆقی دا لە کۆڵانان / قوونەبانی ژن جوانان / بە شانمدا دێتە خوار / ئاوەچۆڕەی گوێسوانان.»
[کانی مرادان / ١٠٢]

(١٠٧٣) ١٠٧٤ ☆ **ئاوەچۆڕە کردن**

بڕ = ١٠٧٣ .

(٧٦٤) ١٠٧٥ ☆ **ئاوەخانە**

قوتوێکی فافۆنە جێگەی بلوێری گرتوتەوە.

داوودەرمان

ئاوەخانە (١٠٧٥)

(١٠٧٥) a١٠٧٥ ✱ منداڵ ئەگە چاوهێشەی بوو، ئاوەخانەکەی بۆ دەگۆڕن.

(٧٦٤) ١٠٧٦ ☆ **ئاوەخۆرە**

١) ئاوەڕۆکی دار یا لق. ٢) ئەو لوولە قەفقەفەیە کە خواردن و خواردنەوەی لە ناو دەمدا پێدا دەچێتە ناو ورگی گیانداران‌ەوە، سووڕێنە، قوڕگ. ٣) جۆرێک ڕاوەکەوە، ڕاوەکەو لەو کاتەدا کە بۆ ئاو خواردنەوە دێتە سەر کانی.

(٧٦٤) ١٠٧٧ ☆ **ئاوەدز**

برینێکی ئاوی تێچووبێ و وەبنی دابێ. ئاودز.

زاراوه

ئاوەدز (١٠٧٧)

١٠٧٨ (١٠٧٧) ○ **ئاوەدز بوون**

ئاوس بوونی کچ بە بێ لاچوونی پەردەی کچێنی.

١٠٧٩ (١٠٧٧) ○ **ئاوەدز بوون**

ئاو تێچوون و ئاوسانی برینان. «دەستت تەڕ نەکەی دەنا ئاوەدز دەبێ.»

١٠٨٠ (١٠٧٧) ○ **ئاوەدز کردن**

بڕ « ١٠٧٨ و ١٠٧٩ .

١٠٨١ (٧٦٤) ☆ **ئاوەڕۆ**

١) باری ڕەوت و شۆڕ بوونەوەی ئاو لە ناوچەیەکڕا بۆ ناوچەیەکی تر «ئاوەڕۆی "مەیدان بەڵەک" دێتەوە معابات» بۆ بەش کردنی مڵک و زەوی‌وزار و برینەوەی گێرە و کێشە لە سەر مڵکایەتی جێگایەک بەکار دێت. هەر جێیەکی ئاوەڕۆی جێگایەکی تری بچێتەوە سەر، ئەگەر هیچ قەباڵە یا شاهیدێ لە گۆڕێ نەبێ کە مڵکی یەکێکی ترە، بە بەشێک لەو شوێنە دادەندرێ کە ئاوەڕۆی لێ‌دێتەوە سەر. ٢) کونێکە لە دیواری خانووی گوند و شارەکانی کوردوستان، ئاوی باران و چڵکاو کە لە ناو حەوشەدا کۆ دەبێتەوە پێی‌دا دەڕواتە دەر.

زاراوه

ئاوەڕۆ (١٠٨١)

١٠٨٢ (١٠٨١) ○ **ئاوەڕۆ دەرچوون**

دەرکرانی ئاوەڕۆ. «گیشە گیایەک دەستی وێ‌نەکەوتبوو، چڵی ڕانەکشاوە، ئاوەڕۆی دەرچووە.»

[هاوارمبەره ، ١٧]

١٠٨٣ (١٠٨١) ○ **ئاو لە ئاوەڕۆ بڕان**

١) ئیشک بوون و لە جاری بوون کەوتنی ئاو. ٢) کوێر بوونەوەی سەرچاوەی قازانج و سوودی کارێک، بڕانی خێروبێر.

[قاموس]

١٠٨٤ (١٠٨١) ○ **ئاوەڕۆ لە... دەر کردن / لێ دەر کردن**

دەرکردنی ئاوەڕۆ لە دەوری قەڵاغ، گیشە، کۆپەنک، خێوەت، خەرمان و پشت قوونەبان و شتی وا.

١٠٨٥ (١٠٨١) ○ **ئاو لە ئاوەڕۆ دەر کردن**

(ئەگە ئاو لە ئاوەڕۆیە دەرکرێ ئاو زەرەر بەو جێیە دەگەیێنێ کە ئاوەڕۆی لێ دەر کراوە.) ‖ لە ئەندازە بەدەر خراپە و بەدفەڕی کردن. «... هاوار دەکا، پرچ و کەزیەی تێکەڵ بووە، ئاوی لە ئاوەڕۆیە دەر کردووە.»

[میرزا / ١٢٤]

«زۆری شوو لێ هەڵەکێشە کاکە / ئاو لە ئاوەڕۆ دەرنەکەی چاکە.»

[مەلا غەفوور]

‖ هاوتای بێتام کردن. لە تام بردنە دەر. شوو لێ هەڵکێشان.

١٠٨٦ (٧٦٤) ☆ **ئاوەڕووت**

ئاوەڕووت کردن.

١٠٨٧ (١٠٨٦) ☆ **ئاوەڕووت کردن**

داڕنینی تووک و پەڕی ئەو پەلەوەرانەی گۆشتیان دەخورێ.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاوەڕووت (١٠٨٦)

١٠٨٨ (١٠٨٦) ≈ **مریشکی ئاوەڕووت کراوە / ڕووتاوە**

«بە پێی خووخدەی تایبەتی خۆی دەقیژێنێ، تەنانەت ڕەنگە لە داخان سەر و قژیشی بڕنێتەوە و سەری وەک مریشکی ئاوەڕووت لێ بکا.»

[هاوارمەبەرە / ٢]

١٠٨٩ (٧٦٤) ☆ **ئاوەزا**

١) زۆنگ، زەوی‌یەکی ئاوێکی کەمی لێ هەڵدەقوڵێ و تەڕ و شلە. ٢) ئاوەدز.

١٠٩٠ (٧٦٤) ☆ **ئاوەزێ**

زەوی زەنەک، زەوی‌یەکی ئاو دەدەڵێنێ، ئاوەزا.

١٠٩١ (٧٦٤) ☆ **ئاوەزێڕ**

زێڕکفت، رووکێشی زێڕین.

١٠٩٢ (١٠٩١) ☆ **ئاوەزێڕ کردن**

رووکێش کردنی خشڵ یا هەر چی لە کانزا دروست کرابێ بە زێو.

١٠٩٣ (٧٦٤) ☆ **ئاوەسوانە**

ئاوی گوێسوانە.

زاراوە

ئاوەسوانە (١٠٩٣)

١٠٩٤ (١٠٩٣) ○ **لەبەر ئاوەسوانان / لووساوکان مانەوە**

بێ‌کەس و بێ‌دەر بوون. دەراوی روون شک نەبردن.

١٠٩٥ (٧٦٤) ☆ **ئاوەسوو**

١) شتێ کە زۆر لە ژێر ئاوا مابێتەوە، یا زۆر ئاوی بە سەردا رۆیشتبێ و لینک‌ولووس بووبێ. ٢) شتێک بە ئاو تەڕ بکرێ و لە بەردە زوورە یا هەر شتێکی تر بخشێندرێ تا ساف و لووس بێ.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاوەسوو (١٠٩٥)

١٠٩٦ (١٠٩٥) = **چەرمی ئاوەسوو**

بریتی‌یە لە ئینسانی بە ئەزموون و دنیادیدە. «هەموو خەڵکی ئەو وڵاتە دەناسێ، وەک چەرمی ئاوەسوو وایە، باسی هەر کوێی بۆ بکەی لەو سەری دەگەڕێتەوە.»

[هاوارجەرە / ٢٢]

١٠٩٧ (١٠٩٥) ≈ **کەشکی ئاوەسوو**

(کەشک دە ئاودا دەشێون بۆ سەنگەسیر، دوای شاوتنی، ورکە ورکەی لێ دەمێنێتەوە پێی دەڵێن «سۆنکە».) | چەقەسرۆ، روو هەڵماڵاو.

زاراوە

ئاوەسوو (۱۰۹٥)

(۱۰۹٥) ۱۰۹۸ ○ **وەک کەشکی ئاوەسوو بوون**

بڕ = ۱۰۹۷ .

(۷٦٤) ۱۰۹۹ ☆ **ئاوەسەر**

زەوی‌یەکی ئاو قووت نەدا و کە ئاویان لێنا لە سەری بمێنێ و پێی‌دا نەچێتە خوار.

(۷٦٤) ۱۱۰۰ ☆ **ئاوەشکێنە**

شوێنێک لە سەر نیای ئاش کە ئاوی ئاشی لێ‌دەبڕن.

(۷٦٤) ۱۱۰۱ ☆ **ئاوەشی**

۱) نەخۆشی گوانی مەڕ کە ڕەق دەبێ و نادۆشرێ. ۲) بە ئاو کەوتنی دەغڵ لەبەر ئاو دانی زۆر. لە باغات‌دا ئەگەر بە چەقاڵەیی دار زۆر ئاو بدرێ بەرەکەی ئاوەشی دەبێ و دەوەرێ.

زاراوە

ئاوەشی (۱۱۰۱)

(۱۱۰۱) ۱۱۰۲ ○ **ئاوەشی بوون**

ئاوەشی گرتن. ئەو ماڵاتی ئەگە ئاوەشی بێ بۆو زگەی تازە چاک نابێ بەڵام بۆ زگی دوایە حەلەمی لێ‌دەبڕێ.

(۱۱۰۱) a ۱۱۰۲ ○ **ئاوەکوڵ**

۱) کوڵاندنی گۆشت لە ئاودا بۆ: الف) لێ‌کردنەوەی وردەتووک. ب) زەرد کردن. ۲) کوڵاندنی جل و بەرگ بە مەبەستی لە ناو بردنی زیندوو.

١١٠٣ (٧٦٤) ○ **ئاوەکە قووڵەمشکێ دەکا**

(جرج جۆگە یا دێراو هەڵدەمدا و ئاوەکەی دەچێتێ.) ‖ ئاوەکە دەچێ دە قوڵکەی جرجەمشک.

١١٠٤ (٧٦٤) ○ **ئاوەکی**

١) شل ≠ خەست. ٢) ئاژەڵێک لە مێگەل تەرە بووبێ و چووبێتە ناو مێگەلی دی. ٣) ئەو کەسەی زۆر دەگەڵ ئاو خەریکە و حەنبەڵی‌یە.

١١٠٥ (١١٠٤) ○ **ئاوەکی بوون / کەوتن**

دوور کەوتنەوە و تەرەبوونی مەڕ و ماڵات لە مێگەل و چوونە ناو مێگەلێکی تر. «... دڵنیشە وا دەزانێ شەکەخەزاڵ ئاوەکی بووە.»

[هاوارمەرە / ٣٩]

١١٠٦ (٧٦٤) ☆ **ئاومنیا**

رەپـــتە، دەغڵێک کە لە پێش‌دا زەویەکەی ئاو دراوە و شێو کراوە و دوایی تووی لێ چێندراوە. «ئاوی ئاومنیا مۆنج ئەخواتەوە / سەوزەی قەد بارێک خەو ئەیباتەوە.»

[کانی مرادان / ١٩]

١١٠٧ (٧٦٤) ☆ **ئاوەوەرە**

١) شەربە، لیوان. ٢) راوی سەر کانی بۆ کورکوڕ و کەو.

١١٠٨ (٧٦٤) ☆ **ئاو هەڵکردن**

ئاو بۆ سـەر زەوی بردن بۆ ئاو داشتن.

١١٠٩ (٧٦٤) ☆ **ئاو هەڵگرتن**

١) جۆگە ساز کردن بۆ ئاو هێنانە سەر زەوی لە سەرچاوەڕا. ٢) هەڵمژین و ئاو تێدا کۆ بوونەوە. «جەواڵەکە لە کانی‌دا بوو بارێکی ئاو هەڵگرتووە» ٣) تێراو بوونی مەڕوماڵ.

١١١٠ (٧٦٤) ☆ **ئاو هەڵێنجان**

ئاو بە سەتڵ یان دۆڵچە یان ئامانێک هەڵکێشان.

١١١١ (٧٦٤) ☆ **ئاو هێنان**

١) ئاو هێنان بۆ کار و خواردنەوە. ٢) نەخۆشـیەکی چـاوە. «چـاوی ئـاوی هێنـاوە.» ٣) نەخۆشی لاق ئەستوور بوونی یەکسم.

(٧٦٤) ١١١٢ ☆ **ئاو هێنانەوە**

دەس‌پەڕ کردن، بە دەست شاوەت هێنانەوە.

(٧٦٤) ١١١٣ ☆ **ئاوی**

١) بەراو. ٢) شوێن و جێگە (شیلان‌ئاوێ: جێ شیلان). ٣) تێ‌هەڵـــواو، قـوڕاوی، ئاردداوی و... ٤) جانەوەرێ کە لە ئاودا دەژی «ماری ئاوی، بۆقی ئاوی.» ٥) ڕەنگی شینی ئاچخ، ئاسمانی، ئابی.

[هەمبانە بۆرینە]

(٧٦٤) ١١١٤ ☆ **ئاوی رەش**

دەردێکی چاوە.

زاراوە

ئاوی رەش (١١١٤)

(١١١٤) ١١١٥ ○ **ئاوی رەش داهاتن**

گیرۆدە بوونی چاو بە ئاوی ڕەش.

(٧٦٤) ١١١٦ ☆ **ئاوی زمزم**

چاڵاو یا کانی‌یەکە لە نیزیک کابەتوڵڵایە و بە هۆی لاق دە حەرز وەردانی سمایلی کوڕی ئیبراهیم تەقیوە.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاوی زمزم (١١١٦)

(١١١٦) ١١١٧ = **ئاوی زمزمی بدەمنێیە ناژی**

«گەرووت وا لێ تاڵ پکەم گەر بتدەمێ ئاوی زەمزەم / ڕوفیەت لێ بـە مـیرات بـێ پێ‌بزانن ڕۆم و عەجەم.»

[بەیتی سەعید و میر سێوەدین، ئەحمەدی لوتفی / ٧٧]

▮ بڕ = ١١٣١ .

مەسەل

ئاوی زمزم (١١١٦)

(١١١٦) ١١١٨ ✗ **تەونی چارەرەشی بە ئاوی زمزمیش پا نابێتەوە**

بۆکەسێک دەکار دەکری بەردەوام تەگەرەی بێتە سەر رێ، وکاری راست هەر نەیە.

زاراوە

ئاوی زمزم (١١١٦)

(١١١٦) ١١١٩ ○ **دە ئاوی زمزم هەڵکێشان و پا(ک) نەبوونەوە**

نوقم بوون لە کاری خراپ و مانەوەی بە یەکجاری.

(٧٦٤) ١١٢٠ ○ **ئاوی سارد و سووک**

ئاوێ کە بۆ خواردنەوە خۆش و سووکە. «ئەو کوێستانەی دەیبینی / هێند سوورە دەڵێی بووکە / هەر لاخڕێکی دەیبینی / پڕ لە خونچە وگوڵوولە / جێگای بە ویسحەت کوێیە / "مەیدانچۆغە" و "بەردووکە" / لە بن سێبەری بی‌یان / ئاوی زۆر سارد و سووکە.»

[کانی مرادان / ٩٣]

(٧٦٤) ١١٢١ ○ **ئاوی قورس /گران**

ئاوی ناخۆش.

(٧٦٤) ١١٢٢ ☆ **ئاوی چاو**

زاراوە

ئاوی چاو (١١٢٢)

(١١٢٢) ١١٢٣ ○ **ئاوی چاو نیشک بوون**

فرمێسکی لە رادەبەدەر هەڵڕشتن.

١١٢٤ (١١٢٢) ○ **ئاوی چاو چوون / داهاتن**

١) کوێر بوون یا کەم بینا بوونی چاو. ٢) ماندوویی لە رادەبەدەری چاو لە کاتی کار کردن یا روانین.

١١٢٥ (١١٢٢) ○ **ئاوی چاو رۆڕژان**

ئاو لە چاو هاتن بە هۆی زەبری لەشی یا رووحی. «دوژمن ئەگە چاوی پێت بکەوێ ئاوی چاوی رۆ دەڕژێ. دادەنیشێ بە کوێری‌یە / قـاقەزی ئـاخریت دەداتـێ. دەڵێ: دوژمنایەتیم دەگەڵ تۆ نیە.»

[بەیتی لاس و خەزاڵ . ئەحمەدی لوتفی / ٩٠]

«سەرم وا دەو لاشیپانەی کوتا، ئاوی چاوم رۆڕژا»

١١٢٦ (٧٦٤) ○ **ئاوی چۆک / ئەژنۆ چوون**

زۆر ماندوو بوون بە هۆی هات و چۆ یا بە سەر پێوە راوەسـتانی زۆر.

a ١١٢٦ (٧٦٤) ○ **ئاوی چەوری**

سێهەمین ئاوێک کە لە مەشکە دەکرێ (لە چوار ئاوان).

١١٢٧ (٧٦٤) ○ **ئاوی حەمام / شار وە کەسێک کەوتن**

(زۆرتر لە زمانی دێهاتی‌یانەوە دەگوترێ.) | بە حاڵەتـی تـەوسـەوە بـە کـەسێک دەگوترێ کە بە هۆی هاتن و مانەوە لە شار تەمبەڵ بووبێ و گوردی جارانی بۆ کار کردن نەمابێ. «تازە ئاوی شاریی وێ‌کەوتووە کوا لە دێی دەحاوێتەوە.» | بڕ = ١٠١٤ .

١١٢٨ (٧٦٤) ☆ **ئاوی حەیات**

ئاوی ژیان، ئاوێک کە خواردنەوەی ژیانی هەرمانی بە دواوە بێ.

باوەڕ

ئاوی حەیات (١١٢٨)

١١٢٩ (١١٢٨) ◊ هەر کەس لە ئاوی حەیاتێ بخواتەوە نامرێ. حەزرەتی خدر لەم ئاوەی خواردۆتەوە بۆیە بۆتە خدری زیندە. «دەچمە سەر کێوی ئاتێ / دێنم ئاوی حـەیاتێ / دەیـدەم بە مێردە گولەی / بەڵکوو لێوتاڵم داتێ.»

[فـۆلکلـۆر]

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالڕستەیی

ئاوی حەیات (١١٢٨)

(١١٢٨) ١١٣٠ ≈ **ئاوی حەیات**

بریتی‌یە لە: ١) کچ یا ژنی جوان. ٢) خواردنەوەی سارد و خۆش یا خواردەمەنی بەتام. ٣) شتی کەمیاب. «وەک ئاوی حەیات لە خەڵکی قاتە / ئەتۆ بۆ گوڵندام هاتیە ئەو وڵاتە / کوڵمەی هەنگوین و شانەی نەباتە.»

[بەیتی ئارام و گوڵندام ، ئەحمەدی لوتفی]

«یا "چاکی گوێنیان" هاوار لە زینوێی "ئەمین ئاباتێ" / لە سوێی ماچێکت مردم، بووی بە ئاوی حەیاتێ / خۆشە دەگەڵ بای ئاسک، لە سەر پردی سیراتێ.»

[کانی مرادان / ٩٥]

(١١٢٨) ١١٣١ ≈ **ئاوی حەیاتێی بە گەرووی‌داکەی ئاژی**

چارە ئەهاتنی ئەخۆشی کەسێک و حەتمی بوونی مردنی «تازە ئاوی حەیاتێی بە گەروو داکەی ئاژی.» ‖ بڕ = ١١١٧

---

(٧٦٤) ١١٣٢ ○ **ئاوی خۆش بە گەرووداا نەچوونە خوار**

خۆشی و ئاسوودەیی نەدیتن. ‖ هاوتای ڕووی خۆشی نەدیتن.

---

(٧٦٤) ١١٣٣ ☆ **ئاوی دانوو**

ئاوی نۆک یا گەنمی لە ئاودا کوڵاو.

باوەڕ

ئاوی دانوو (١١٣٣)

(١١٣٣) ١١٣٤ ◊ دانوو ئەخۆشی مەڕە، پەزدانی زیپکەزیپکە دەبێ و لە سەر و زمان و چاویشی دەری‌دەکا. دەیانگوت هاوینێ ئاوی هەڵنەگرتووە. ئەو مەڕی دانووی بوایە بەری داویشت. جا دەچوون لە "حاجی مامیان" (گوندێک لە ناوچەی مەنگوڕایەتی مەهاباد) ئاویان دێنا. ئەگە توونگەیان پڕ دەکردن سەد جنێویان داباني‌یە، هەتا لە دێی نەدیوو دەبوون نەدەبوو، ئاوڕیان داباوە. بەو ئاوەی دانوویان لێ‌دەنا و منداڵیان

بانگ دەکردە هۆڵێ و دەیانخوارد. ئاوەکەیان بەکوڵەکان‌دا دەکرد؛ دەهاتن و دەچوون و دەیانکوت: «دانوو هات و دانوو چوو / دەرد و بەڵا لەو هۆڵەی دەرچوو.»

زاراوە

ئاوی دانوو (١١٣٣)

١١٣٥ (١١٣٣) ○ **ئاوی دانوو / دانووان بە خۆدا کردن**

تەمبەڵی و کار نەکردن. «دەست لە رەش و سپی نادا و بە جارێکی ئاوی دانوانی بە خۆدا کردووە.»

١١٣٦ (١١٣٣) ○ **لە دانووان ئاو بە دەست بوون**

هیچ کارە نەبوون.

١١٣٧ (٧٦٤) ○ **ئاوی سپی**

ئاو مرواری. جۆرە نەخۆشی‌یەکی چاوە. ‖ بڕ = ١٠٦٦ .

١١٣٨ (٧٦٤) ○ **ئاوی سپی**

ئارەق. «ئاوی سپیت نیە بڕێکی بخۆینەوە.»

١١٣٩ (٧٦٤) ○ **ئاوی سوێر**

تەماع. «هێندە بەتەماع مەبە ئاوی سوێر تینوێتی ناشکێنێ.»

١١٤٠ (٧٦٤) ○ **ئاوی شەرمەساری دەر کردن / دەردان**

خەجاڵەتی کێشان / خەجاڵەت بوونەوە. ‖ بڕ = ٩٤٦ .

١١٤١ (٧٦٤) ○ **ئاوی شەو شلوێ نەکردن**

(تەنیا بە باری خراپ‌دا دەکار دەکرێ.) ‖ سەید جەعفەر نەوەندە پاکە، ئاوی شەوێ شلوێ ناکا.

١١٤٢ (٧٦٤) ○ **ئاوی کەسێک لە دوای بێڵ رۆیشتن**

خاوەنی دەسەڵاتی ماددی و مەعنەوی بوون.

١١٤٣ (٧٦٤) ○ **ئاوی گوڵدان نەدان**

بڕ = ٩١٠ .

١١٤٤ (٧٦٤) ○ **ئاوی گەرم دەگونان گەڕان**

بڕ = ٩١١ .

١١٤٥ (٧٦٤) ○ **ئاوی گەرم لەبەر ڕۆیشتن**

١) میز بە خۆدا کردن. ٢) میز کردن. ‖ منداڵ ئەگە کوتبای بابم لە کوێ‌یە؟ یەک دەیکوت: «بابت سەری وە بن کڵاوی کەوتووە، ملی دە نێو هەر دووک شانان چەقیوە، ئاوی گەرمی لەبەر دەڕوا / بە بن قوونی‌دا دەڕوا.» منداڵ دەیکوت داخودا بابم چی بە سەر هاتووە؛ هەر ئەوەندە شێت نەدەبوو

١١٤٦ (٧٦٤) ○ **ئاوی لاق / لاقان چوون**

بڕ = ١١٢٦.

١١٤٧ (٧٦٤) ○ **ئاوی مردوو بە شتێک گەرم کردن**

بڕ = ١٥٠١.

١١٤٨ (٧٦٤) ☆ **ئاوی مەند**

ئاوی ڕاوەستاو و بێ‌هەست. «هاتە خوارێ لە لەندی / هەر دەڵێی ئاوی مەندی / سەر کوڵمانی دەگەزێ / سەگبابی فەندی فەندی.»

[کانی مرادان ، ١٢٨]

‖ هاوتای ١٤٠٧.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاوی مەند (١١٤٨)

١١٤٩ (١١٤٨) ≈ **وەک ئاوی مەند**

بڕ = ١١٤٨.

مەسەل

ئاوی مەند (١١٤٨)

١١٥٠ (١١٤٨) ✗ **لە ئاوی مەند بترسێ لە ئاوی خوڕ مەترسێ**

بڕ = ١١٥٢.

١١٥١ (١١٤٨) ✗ **لە ئاوی مەند و پیاوی مۆن بترسێ**

بڕ = ١١٥٢.

١١٥٢ (١١٤٨) ✕ **لە ئاوی خوڕێن مەترسێ، لە ئاوی مەند بترسێ**

ئەوەی دەنگ‌ودۆغر قسان دەکا رێی ترسێ نیە، ئەما ئەوی دەخۆی‌دایە و سرە، پڕ مەترسی‌یە.

١١٥٣ (٧٦٤) ☆ **ئاویژە**

بەراو، زەوی‌یەک کە ئاو درابێ بۆ کێڵان.

مەسەل

ئاویژە (١١٥٣)

١١٥٤ (١١٥٣) ✕ **گا دەیکێشێ بۆ دێمەکاری، کەڵ دەیکێشێ بۆ ئاویژە**

هەرکەسە بە قازانجی خۆی کاران دەکا.

زاراوە

ئاویژە (١١٥٣)

١١٥٥ (١١٥٣) ○ **ئاویژە لە بەراو دەرچوون**

بەراو پێداویستیان بە ئاو نەماوە. «جێ تووتن شێو کرانەوە، ئاویژە لە بەراو دەرچوون، ئەستێر داریان لێ راکێشرا.»

[جەبکش گوڵ]

١١٥٦ (٧٦٤) ☆ **بە ئاو دادان**

دە ئاو هاویشتن.

باوەڕ

بە ئاو دادان (١١٥٦)

١١٥٧ (١١٥٦) ◇ ئەگە کەسێک بیهەوێ نشتووی رەشیی لە کەسێک بکا (یەکێک لەبەر چاوی یەکێکی دیکە بخا) نشتووەکەی بە ئاوێ دادەدا هەتا قەت‌قەت بەتاڵ نەبێ.

١١٥٨ (١١٥٦) ◊ ئەگە نشتووی رەشیت دیتەوە دەبێ بیکەیەوە و بە ئاوێی دادەی جا بەتاڵ دەبێ.

١١٥٩ (١١٥٦) ◊ ئێسکی گۆشتی قوربانی بە ئاوێ دادەدەن.

١١٦٠ (١١٥٦) ◊ بۆ بای بەفەوەت دوعایە دەنووسن و بە ئاوێی دادەدەن.

١١٦١ (١١٥٦) ◊ پزدانی ماڵات بە ئاو دادەدەن، دەڵێن ئەگە چواریێ بیخوا ناشکوری‌یە.

١١٦٢ (١١٥٦) ◊ ژەک یا شیری پیس، یا ئەو شیرەی کە لە مەمکێی هەڵدەدۆشن بە ئاوێ دادەدەن.

١١٦٣ (١١٥٦) ◊ زورووی ئاتەگی ئینسانی چاو پیس بە ئاوێ دادەدەن.

a١١٦٣ (١١٥٦) ◊ منداڵ ئەگە چلوگیر بوو، خاک‌وخۆڵ و زبڵ‌وزاڵی ماڵێ خڕ دەکەنەوە و چوار چوارشەممۆیان بە سەر منداڵەکەی‌دا بە ئاوێی دادەدەن.

١١٦٤ (١١٥٦) ◊ منداڵ ئەگە لە لانکێ هاتبا خوارێ بلوێرەکەیان بە ئاو دادەدا.

پەند

بە ئاو دادان (١١٥٦)

١١٦٥ (١١٥٦) ⊕ **چاکەی بکە و بە ئاوێی دادە**

بە کەسێک دەڵێن لە کردنی خێر و چاکەیەک دوو دڵە. ئاخۆ خێری پێ دەشێ یا نا؟ بیکەم یا نا؟ «چاوم کە بە گریانەوە بوو یار ئاوێ / دەیروانی لە ئەشکی من بە گۆشەی چاوێ / بەم چاکەیە لە نیازی گەیشتم کە دەڵێ: / تۆ چاکە بکە و بیبە دە ئاوی هاوێ.»
[چوارینەکانی خەییام]

مەسەل

بە ئاو دادان (١١٥٦)

١١٦٦ (١١٥٦) ✻ **بۆ گرتنەوەی کاریلەی خەڵک مەڕی خۆ بە ئاو دادان**

شتی پڕ بایەخی خۆ فیدای شتی کەم بایەخی کەسێک کردن. ا هاوتای کاوڕی خۆ بە ئاو دادان و بەرخی خەڵک گرتنەوە. کوڕی خۆ دەبەر کچی خەڵک مراندن. کوڕی خۆ بەلاگێڕی کچی خەڵک کردن. ١١٦٧ و ١١٦٨ .

١١٦٧ (١١٥٦) ✻ **گوێلکی خۆ بە ئاوێ دادان و گوێلکی خەڵک گرتنەوە**

بڕ = ١١٦٦ .

١١٦٨ (١١٥٦) ✻ **مەڕی خۆ بە ئاوێ دادان و کاریلەی خەڵکی گرتنەوە**

بڕ = ١١٦٦ .

زاراوە

بە ئاو دادان (١١٥٦)

(١١٥٦) ١١٦٩ ○ **بلوێر بە ئاو دادان / بلوێر بە ئاودا هێشتن**

(بلوێر جێ میزی منداڵە لە لانکەدا.) ‖ بە تەوسەوە بە کەسێک دەگوترێ بە تەمەن خۆی منداڵ کاتەوە. «ئەگە لێیبپرسی چەند ساڵی؟ دەڵێ: هێشتا بلوێرەکەم ئاو نەبردووە»

(١١٥٦) ١١٧٠ ○ **بە ئاو دادان**

بە فیڕۆ دان. ‖ هاوتای ٨٨٧ و ٩٦٤.

(١١٥٦) ١١٧١ ○ **بە ئاو دادان**

دە ئاوی خاوێن هەڵکێشانی جلکی کەفاوی. ‖ هاوتای ١٠٥٢.

(١١٥٦) ١١٧٢ ○ **بەرە بە ئاو دادان**

(بۆ ئاو دانی زەوی پێشی جۆگە بە قوڕ و چیم و شتیوا دەگرن هەتا پەنداو بداتەوە و بچێتە ناو زەوی؛ بەم کارە دەڵێن «بەرەگرتن»، لەمپەرەکە دەبێتە «بەرە» و لابردنی «بەرە» دەبێتە «بەرە بە ئاو دادان».) ‖ ١) ئاشکرا کردن یا تێ‌گەیاندنی کەسێک لە مەبەستێک. ٢) درکاندنی راز و نهێنی (بە بێ‌نیازی خراپ).

(٧٦٤) ١١٧٣ ☆ **حەوت ئاو**

حەوت جار شوتنەوەی شتێک بە ئاو. یەک ئاو، دوو ئاو، سێ ئاو...

باوەڕ

حەوت ئاو (١١٧٣)

(١١٧٣) ١١٧٤ ○ بۆ دەرکردنی گڵاویی لە شتێک هەوەڵێ گڵە سوورێکی خاوێن دە جامێک، شتێکدا دەگرنەوە، گڵاو کراوەکەی پێ دەشۆن و ئەو جار شەش جارانی ئاوی روون پێدا دەکەن و جار دەگەڵ جارێ بیسمیلایی دەگەڵ دەکەن. دوا جار دەڵێن بیسمیلاهە رەحمانە رەحیم خودایە ئەو گڵاوە بەو ئاوە روونەدا بڕواتە دەرێ و گڵاوی دەردەچێ.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

حەوت ئاو (١١٧٣)

(١١٧٣) ١١٧٥ ≈ **دەڵێی بە حەوت ئاوان شۆراوەتەوە**

خاوێنە. «چاکی خوارد، لێسیدا، بە ئاخر پاروو جامەکەی وا ئەستڕیەوە وەک بە حەوت ئاوان شۆرابێتەوە.»

[هاوارعەیرە / ١٢]

زاراوە

حەوت ئاو (١١٧٣)

(١١٧٣) ١١٧٦ ○ **بە حەوت ئاوان پا(ک) نەبوونەوە**

زۆر پیس و گڵاو بوون. (بۆ خراپە و ئاکار و...) ‖ هاوتای بە حەوت ئاو شوشتن و پاک نەبوونەوە.

(١١٧٣) ١١٧٧ ○ **بە حەوت ئاوان شۆرانەوە**

لە کاتی ڕەبەر یەکخنانی دوو کەس لە باری خراپەوە؛ بۆ باش‌تر نیشان‌دانی یەکیان دەکار دەکرێ. «خات حەلیما هۆ هوا وەڵڵاهی لە چاو پای زێڕنێ بە سەت ئاوان شۆراوەتەوە.»

(١١٧٣) ١١٧٨ ○ **بە حەوت ئاوان خۆ شوتنەوە**

١) خۆ خاوێن کردنەوە. ٢) عادەت تەرک کردن. ٣) هیچ ئەلاقە بە سەر شتێکەوە نەمان. «خۆم بە حەوت ئاوان لەو تایفەیە شوتۆتەوە. دەڵێی لەو دایک و بابەی نیە و بە حەوت ئاوان شۆراوەتەوە. ئەرێ لە سەر فکری ساڵان ماوە؟ کوڕە ئەوەڵڵا بە حەوت ئاوان شۆراوەتەوە.»

---

(٧٦٤) ١١٧٩ ☆ **لە ئاو دان**

وەنێو ئاو کەوتن.

زاراوە

لە ئاو دان (١١٧٩)

(١١٧٩) ١١٨٠ ○ **بێ بوار لە ئاو دان**

بە بێ هەڵسەنگاندنی هەڵومەرج و بارودۆخ جووڵانەوە، بیر نەکردنەوە لە ئاکامی کار.

(١١٧٩) ١١٨١ ○ **لە ئاو دان**

بڕ = ١١٨٢.

(١١٧٩) ١١٨٢ ○ **لە حەوت ئاو دان و قول / قولاپە تەڕ نەبوون**

زیدە لە حەد زیرەک و فێلاوی بوون. «جاران مەڕت شەو بە کێو کردووە، لە زۆر ئاوانت داوە قولاپەت تەڕ نەبوون، یا بێنە پێشی، یا خوڵا بە منی دەدا یا بە وان.»

[میرزا / ١١٨]

| زاراوە بەم جۆرانەش هاتووە: لە حەوت / سەت ئاو دان و گوێزینگ تەڕ نەبوون. لە سەت ئاو دان و لاق تەڕ نەبوون.

---

(٧٦٤) ١١٨٣ ○ **نان و ئاو**

بژیو، مایەی ژیان. «شاعیریی و ئەدەبدۆستیی لە کوردەواریدا، بە هیچ دەور و زەمانان، نەبۆتە نان و ئاو.»

[بەیەکسی گول]

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

نان و ئاو (١١٨٣)

(١١٨٣) ١١٨٤ ≈ **نانت نەبوو؟ ئاوت نەبوو؟**

ئەو کارەی کردووتە هێندە ناحیسابییە پیاو بە هەچ بارێکیدا بۆی دەچی فەلسەفەی کردنەکەی بۆ ڕوون نابێتەوە. | بە گۆڕینی جێناو بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.

زاراوەکانی تر

نان و ئاو (١١٨٣)

(١١٨٣) ١١٨٥ ○ **بە نان‌دا هاتن و بە ئاودا چوون / خوران**

لە نەکاو ون بوونی شتێک. «جارێکی لە نەکاو ون بوو، نازانم مرد... گورگ خواردی؟ ئەدی چی لێهات، زۆر چاوەڕێ بووم، گریام، بە ئاو داهات و بە نان‌دا خورا.»

[میرزا / ١٣٢]

(١١٨٣) ١١٨۶ ○ **به نان و ئاوی کەسێک نەبوون**

لە ژێر باری منەتی کەسێکدا نەبوون. دوەختە پێمەوە بدرێ. دەڵێی بە نان و ئاوی ویمە،

(١١٨٣) ١١٨٧ ○ **نان و ئاو لە خۆ حەرام کردن**

١) زۆر بە توندی و بێ پسانەوە و حەسانەوە خەریک بە کارێک بوون «بەو رۆژگارەی سەری بە سەر کتێبان داگرتووە، نان و ئاوی لە خۆی حەرام کردووە، دەڵێ ئیللان و بیللان دەبێ ئەو ساڵ بچمە دانیشگایە.» ٢) نان و ئاو نەخواردن لە تازیە و حەسرەتی ناکام بوون. «ئەگە نەمدەنێ بەژنێکی بڵند و دوو چاوی دە بەڵەک / لە خۆم حەرام دەکەم نان و ئاوەکەی کاولە ئێرانێ.»

[کاریزە، گەنجی سەربەمۆر / ١٩]

(١١٨٣) ١١٨٨ ○ **نانی کەسێک بە ئاو رانەگەیشتن**

خەرج لە دەخڵ پتر بوون و بەرێچوونی بە چەتوونی.

(١١٨٣) ١١٨٩ ○ **لە نان و ئاو بوون / کردن**

هاوتای ماڵ وێران بوون / کردن. دەستەشکاو بوون / کردن. کوڵەوار بوون / کردن. ‖ بڕ = ١٨٩٣ .

(١١٨٣) ١١٩٠ ○ **لە نان و ئاو کەوتن / خستن**

تووشی زەرەری زۆر بوون / کردن. ‖ بڕ = ١١٨٩ .

(٧۶۴) ١١٩٠a ☆ **ئێواراو**

وەعدە ئاودانی مەڕ لە ئێوارەدا.

(٧۶۴) ١١٩١ ☆ **بڵقاو**

زەلکاو، زۆنگ.

(٧۶۴) ١١٩٢ ☆ **بناوان**

ئەو شوێنەی سەرەتای ئاو لەوێوە دێت، کانی یان ئەستێر.

(١١٩٢) ١١٩٣ ☆ **بناوان هەڵبەستن**

جۆگە ساز کردن لە بناوانی ئاودا.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

بناوان (١١٩٢)

١١٩٤ (١١٩٢) ≈ **سەراوان و بناوان**

قسەی ئەوەڵ و ئاخر. قسە لە جەغز و تەوەرەیەکی دیاریکراو بەدەر نەکردن.

هەموو! ئەویش سەراوان و بناوان دەیهێنێتەوە سەر... ‖ هاوتای سەربەند و پاشبەند.

١١٩٥ (٧٦٤) ☆ **بەراو**

ئەو زەوی‌یەی کە ئاوی لە سەرە و ئاو دەدرێ.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

بەراو (١١٩٥)

١١٩٦ (١١٩٥) ≈ **ئەو بەراوە بەردی ناوێ**

ئەو کارە بۆوەی نابێ خەرجی لێ بکەن.

١١٩٧ (١١٩٥) ≈ **دایکی کوڕان بەراوە**

جێودان بە دایکی کوڕان شتێکی سەیر نیە.

زاراوە

بەراو (١١٩٥)

١١٩٨ (١١٩٥) ○ **چیمی ئەو بەراوە نەبوون**

(چیم: قوڕی هەڵقەندراو لە مێرگ.) ‖ پیاوی ئەم کارە نەبوون.

رێکەوەندەکانی تر

بەراو (١١٩٥)

١١٩٩ (١١٩٥) ☆ **زار بەراو**

ئەو خەتەی ئاوی دێراوێی لێ‌دەبێتەوە.

(٧٦٤) ١٢٠٠ ☆ **بەراو دان**

پێش گرتنی ئاو.

(٧٦٤) ١٢٠١ ☆ **بەفراو**

ئاوی بەفر.

(٧٦٤) ١٢٠٢ ☆ **بەنداو**

ئاوی بەند. ئەو ئاوەی لە چۆمڕا هەڵدەبەسترێ و دێیەک یا چەند دێ بەراو دەکا (بەنداوی قارنجە، بەنداوی شارویران).

(٧٦٤) ١٢٠٣ ☆ **بەهاراو**

ئاوێک کە هەر بەهاران هەیە و وەکی دی ویشک دەبێ.

(٧٦٤) ١٢٠٤ ☆ **بیراو**

چاڵاو.

(٧٦٤) ١٢٠٥ ☆ **پاراو**

١) ئاو داشتن. «سارا مەچۆ پاراوێ / ڕەش دەبی لەبەر تاوێ.»

[گابی مرادان / ٩٧]

٢) تێرئاو.

ڕێکەوەندەکانی تر

پاراو (١٢٠٥)

(١٢٠٥) ١٢٠٦ ☆ **دەستە پاراو**

ئەوەندە ئاوە کە پاراوی تووتنی پێ بکرێ.

(١٢٠٥) ١٢٠٧ ☆ **دەم پاراو**

قســە زان، زمان پاراو.

(١٢٠٥) ١٢٠٨ ☆ **زمان پاراو**

زمان ڕەوان، بەدەمودوو.

(۷۶۴) ۱۲۰۹ ☆ **پاستاو**

گۆلێک کە لە سوورمە بۆ خشت برین دەگیرێتەوە.

زاراوە

پاستاو (۱۲۰۹)

(۱۲۰۹) ۱۲۱۰ o **پاستاو دە خووس نان**

ئاو تێ‌گرتن و خووساندنی پاستاو. «ریزە پاستاوێکم دە خووس ناوە»

(۱۲۰۹) ۱۲۱۱ o **پاستاو دەرهێنان**

وەرگێڕانی پاستاوی خووساو. قوڕدەرهێنان.

ڕێکەوەندەکان

پاستاو (۱۲۰۹)

(۱۲۰۹) ۱۲۱۱ ☆ **پاستاو راخستن**

سازکردنی پاستاو.

(۷۶۴) ۱۲۱۳ ☆ **پاشاو**

۱) لە قەراغ چۆمان بە ئاوێکی راوەستاو دەڵێن کە قەدیم جێ چۆم بووە، ئێستا چۆتە شوێنی دیکە و ئەو بەشە پڕ لە ئاو ماوەتەوە. ۲) ئاوی جلک تێدا شۆراو.

(۷۶۴) ۱۲۱۴ ☆ **پاشاراو**

کەفاوی جارێک جل تێدا شۆراو.

(۷۶۴) ۱۲۱۵ ☆ **پشتاو**

ئەو زەوی‌یەی کە دەکەوێتە پشت جۆگە و ئاوی ناخواتەوە.

زاراوه

پشتاو (١٢١٥)

(١٢١٥) ١٢١٦ ○ **پشتاو کردن / بوون**

پشت تێ‌کردن و بایەخ پێ‌نەدان بە کەسێک.

---

(٧٦٤) ١٢١٧ ☆ **پێشاو**

١) جێگەی دەست بە ئاو گەیاندن. ٢) سەرەتای ئاوی بەرداو.

باوەڕ

پێشاو (١٢١٧)

(١٢١٧) ١٢١٨ ◇ **قسەی ژنان لە سەر پێشاوێ راستە.**

▪ "ئەحمەد ئاغا"ی بابی "حەمە رەشیدخان"ی بانەی دەگەڵ پەهلەوی شەڕی بوو. رۆژێک نۆکەرێکی دەڵێ: ئەحمەد ئاغا چ خەبەر؟ دەڵێ: خێر دەبێ ئیشەڵڵا، ئەما ئەگەر خەبەری بە ئەسەحیت دەوێ پچۆ کانیە ژنان. ئەوەی ئەوان لە سەر پێشاوێ بیڵێن حەکمەن دەقەوڵمێ. نۆکەر ئەگە گوێی هەڵدەخا ژنەگەل ئەوە باسی ئەحمەد ئاغای دەکەن. یەکیان دەڵێ: تۆ رەببی جەرگم خرا بێ بۆوکەڵە پیاوەی بە خودای لە داری دەدەن. نۆکەر دەشتەوە کن ئەحمەد ئاغای و قسەکەی بۆ دەگێڕێتەوە. ئەحمەد ئاغا دەڵێ: خودا دەیزانێ راست راستیان کوتووە.

---

(٧٦٤) ١٢١٩ ☆ **پڕ ئاو**

میوەی ئاودار.

(٧٦٤) ١٢٢٠ ☆ **پنگاو**

سەد، بەربەندی ئاو.

(٧٦٤) ١٢٢١ ☆ **پەستاو**

ئاوی دانەوێڵەی کوڵاو.

(٧٦٤) ١٢٢٢ ☆ **پەنگاو**

ئاوی گەراوە و راوەستاو.

(٧٦٤) ١٢٢٣ ☆ **تاڵاو**

١) زۆنگ، گۆڕاپی که ئاوی ڕاوەستاوی تێدایه. ٢) بریتی‌یه له دەرد و خەمی زۆر.

(٧٦٤) ١٢٢٤ ☆ **ترشاو**

١) شتێ به مانەوە ترش هەڵگەڕابێ. ٢) ئاوی چێژەترش. ٣) له خواردن کەوتنی شتێک لەبەر تام و بۆن گۆڕانی.

زاراوە

ترشاو (١٢٢٤)

(١٢٢٤) ١٢٢٥ ○ **ترشاو**

به کچی قەیرە و گەڕاوەی دەڵێن و حاڵەتی جنێوی هەیه. «دێڵه ترشاو»

(٧٦٤) ١٢٢٦ ☆ **تۆماو**

ئاوی پشت، شاوەت.

(٧٦٤) ١٢٢٧ ☆ **تووتناو**

کوڵاوی دەماری تووتن.

(٧٦٤) ١٢٢٨ ☆ **تەخاراو**

کووپەی زەلامی سەر ئاواڵه بۆ دەفری ئاو.

(٧٦٤) ١٢٢٩ ☆ **تەغاراو**

دەفری ئاوی پینەچی.

(٧٦٤) ١٢٣٠ ☆ **تەندووراو**

جێگەی زۆر قووڵ له گۆم و دەریا که ئاوەکەی دەسووڕێ و پیاوی تێدا دەخنکێ.

(٧٦٤) ١٢٣١ ☆ **تەنکاو**

ئاوێ که قووڵ نەبێ، بەشی تەنک و کەم ئاوی رووبار یا گۆم.

(٧٦٤) ١٢٣٢ ☆ **تێراو**

نەتینوو، تێرئاو.

(٧٦٤) ١٢٣٣ ☆ **تیراوی**

نەتینوەتی، گەش و شەق و لە سیـــی بە دوور.

(٧٦٤) ١٢٣٤ ☆ **تیراوێ**

برینێک ئەگە زینچکاوی لەبەر بڕوا، کوانێکی حاستەمە.

باوەڕ

تیراوێ (١٢٣٤)

(١٢٣٤) ١٢٣٥ ◇ **هەر شەخـــەی دەردیکی وەخۆ گرتووە، پیرەمحەممەد (چاکێکە لە گوندی بوغدەداغی) تیراوێی وەخۆ گرتووە. «پیرمحەممەد تەڕە تیراوێی دڵ / تۆز و هەتوانی دەست خوێنە وگڵ.»**

[بەنوکوردستان]

«ئەی پیرەمحەممەد هاوار / چاکی تیراوێداری / یا پیرم وێنس هاوار / بەرەو رووی چواردیواری.»

[کانی مرادان، ٩٥]

داوودەرمان

تیراوێ (١٢٣٤)

(١٢٣٤) ١٢٣٦ ✠ نەخۆشیان دەبردە پیرەمحەممەدی. مریشکێک، کەڵەبابێک، شتێکیان دەگەڵە خۆ دەبرد و لە سەر گومبەزێ دەیانکوشتەوە و سەیدەکانی پیرەمحەممەدی نەختێکیان لە گڵەکەی بۆ تێوەردەدا و دەیانکردە سەلکێکی نەوەندە و دەیانهێنانەوە. (مریشکەکەشیان دەکردە خێر) سێ چوارشەممۆیان دە برینەکەیان دەدا، ئەگە تیراوێی بوایە چا دەبوو.

(٧٦٤) ١٢٣٧ ☆ **تیژاو**

ئاوی دۆی کولاو و ئاوی لۆرکاو.

(٧٦٤) ١٢٣٨ ☆ **تیسواو**

تیسونی دەکوڵێنن، سەلۆ سەلۆی دەکەن، ئیشک دەبێ و دەپاڵ شۆرباونی دەکەن.

(٧٦٤) ١٢٣٩ ☆ **جواناو**

١) ئارەقی سەرەمەرگ. ٢) ئارەقی وەختی لە منداڵ بوونەوەی ژن کە راوی دەوچاویش دەبا.

(٧٦٤) ١٢٤٠ ☆ **چاڵاو**

بیر.

(٧٦٤) ١٢٤١ ☆ **چڵپاو**

(زۆرتر «قوڕەی دەپێش‌دا دێ: قوڕ و چڵپاو) ‖ قوڕ و لیتە.

---

(٧٦٤) ١٢٤٢ ☆ **چڵکاو**

١) پاشاو، ئاوێ کە جارێک جلکی تێدا شۆرابێ. ٢) ئاوی پیس بە تێکڕایی.

باوەڕ

چڵکاو (١٢٤٢)

(١٢٤٢) ١٢٤٣ ◇ ئەگەر بەرد یا مست لە مەڕ یا وڵاغی دا و ماڵەکە لە بەری نارەحەت بوو، دەبی دەست بشۆیەوە و چڵکاوەکەی دەزاری کەی.

رێکەوەندەکانی تر

چڵکاو (١٢٤٢)

(١٢٤٢) ١٢٤٤ ☆ **چڵکاو خۆر**

کاسەلیس، نۆکەر و کارەکەری بێ‌قەدەروقیمەت.

---

(٧٦٤) ١٢٤٥ ☆ **چۆڕاوگە**

١) ئەو ئاوەی لە سوانە و لیباسی شۆراو و... دێتە خوار. «کچەتیو دەرکێم لێوەکە / کوشتمی چۆڕاوگەی بانی.» ٢) پلووسکی بان.

١٢٤٦ (٧٦٤) ☆ چۆماو

ئاوی چۆم.

زاراوه

چۆماو (١٢٤٦)

١٢٤٧ (١٢٤٦) ○ چۆماو

ئاوی زۆر. «ئەو کانیە چۆماوێکی پێدادێ»

١٢٤٨ (٧٦٤) ☆ چەلاو

١) ئۆکاو. ٢) گۆشتاو. ٣) ئاوی سەر و پێ. ٤) ئاوی برینج کە ئەگە هاتە کوڵانێ بە سەلەیدا دەکرێ. ٥) زۆنگ و زەلکاو.

١٢٤٩ (٧٦٤) ☆ خاکاو

هەوەڵ ئاو کە دەردێ بە زەرعات. «ئەوڕۆم باینجانەکە چەقاندووە، سبەینێ خاکاوی دەکەمەوە»

١٢٥٠ (٧٦٤) ☆ خوڕاو

ئاوی بەگوڕ و بەتەوژم.

١٢٥١ (٧٦٤) ☆ خۆشاو

١) ئاوی مێوژ و میوەی وشکی خووساو. ٢) ئەو زەوییەی ئاو رادەگرێ (رەش هەڵگێر).

١٢٥٢ (٧٦٤) ☆ خوێناو

١) خوێنێ کە لە دەروونەوە بێ. ٢) خوێنی تێکەڵ بە ئاو.

جنێو

خوێناو (١٢٥٢)

١٢٥٣ (١٢٥٢) ϕ خوێناو

جنێوێکە لە جۆری دڵەدەرد، رەشاو، سندان، قۆزەڵقۆرت و... زۆرتر وشەی "هەی" دەپێش‌دا دێ.

١٢٥٤ (١٢٥٢) φ **خوێناو هەڵێنان**

زۆرتر جنێوە بۆ کەسێک کە خەریکی دەرس خوێندنە. جا یا بە یەکێکی دەڵێن کە دەرس خوێندەکەی بێوەختە: «ئێستا ئەو کچەتیوە بۆ ئایە ئاوێک بەو گۆڕێیانە داکا؟ ـ ئەخر ئەوە خەریکە خوێناوێ هەڵدێنێ». یا کەسێک بە نیشانەی ئیعتراز لەو موزاحیمەتەی کە بۆ دەرس حازر کردنەکەی پێکهاتووە دەکاری دەکا: «ئەرێ ئەو قیژە قیژ و هەرا هەرایەتان لە چیە؟ ئەخر ئەمن ئەوە بە ستۆی شکاوم خوێناوێ هەڵدێنم».

١٢٥٥ (٧٦٤) ☆ **خێراو**

ئاوی ساردی خواردنەوە بە خۆڕایی.

١٢٥٦ (٧٦٤) ☆ **خێزاو**

١) هەڵکشانی ئاوی چەم و دەریا بە هۆی مانگەوە. ٢) شەپۆلی چکۆڵەی چەم.

١٢٥٧ (٧٦٤) ☆ **داناو**

دوا ئاو کە دەدرێ بە زرعات بۆ ئەوەی دانەکەی قەڵەو بێ.

١٢٥٨ (٧٦٤) ☆ **دایماو**

گوند یا مەڵبەندێک کە ساڵ دوازدە مانگ ئاوی هەبێ.

١٢٥٩ (٧٦٤) ☆ **دژئاو**

ئەو زەوییە ئاوێ دەخۆیدا ڕانەگرێ و دادڕدادڕی بکا.

١٢٦٠ (٧٦٤) ☆ **دۆخاو**

دۆغاو. گێچی دەگەڵ ئاو لێکدراو.

١٢٦١ (٧٦٤) ☆ **دۆشاو**

ئاوی ترێی کوڵاو. = کابرا ئەگە چووبایە شاری، دەیانگوت: ماست و دۆشاوت خواردووە؟ ئەگە کوتبای نا، دەیانکوت: نەچووی! دمنا دەیانکوت: ئەرێ بڵێی شا بەیانان چ بخوا؟ دەیانکوت: ماست و دۆشاو!

مەسەل

دۆشاو (۱۲۶۱)

۱۲۶۲ (۱۲۶۱) ✱ **دۆشاو (ئەگە) زۆر بوو دەگونی هەڵدەسوون**

کاتێک دەکار دەکرێ ئەگە یەکێک بێ‌جێ و تەنیا سەبارەت بە زۆر بوونی پووڵ یا شتێک، شاش‌وبێش بێر و بە ونی‌دا بدا.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ناماڵڕستەیی

دۆشاو (۱۲۶۱)

۱۲۶۳ (۱۲۶۱) = **دۆشاو بەگونت لە جێ‌یەکی بێ ئاو**

بۆ ئینسانی بێ‌هۆش‌وگۆش دەکار دەکرێ.

۱۲۶۴ (۱۲۶۱) = **لەش بە دۆشاو**

وشەی گاڵتەکردن بە کەسێ کە خۆی بە ناسک و نازدار دەژمێرێ.

[هەنانە سوورینە]

۱۲۶۵ (۱۲۶۱) = **وەی لە قوونێ و وەی لە دۆشاوێ**

کابرا سەرە خیگەکەی بە دەستەوە بوو، تەنگاویش بوو، ئەگە غاری نەدابا لە خۆ دەڕیا و ئەگە غاریشی دابا دۆشاوەکەی لێ‌دەڕژا. | لە هەموو لایەک دەگەڵ زەرەر و زیان بەرەو روو بوون.

۱۲۶۶ (۱۲۶۱) = **هەی دۆشاو**

راوێژی بە ئەدەبانەی ۱۲۶۳ .

زاراوە

دۆشاو (۱۲۶۱)

۱۲۶۷ (۱۲۶۱) ○ **دۆ و دۆشاو لێک‌دان**

هیچ تێدا نەهێشتنەوە، تووڕە بوونی تێکەڵ بە شاتەشاتی بێ‌مولاحیزە.

ڕێکەوەندەکان

دۆشاو (١٢٦١)

(١٢٦١) ١٢٦٨ ☆ **بەفر و دۆشاو**

بەفری دانار داناری ئاخروئۆخری زستان و سەرمەبەهارە کە لە هێندێ نواڵ و قەدپاڵان دەمێنێتەوە دەگەڵ دۆشاوی تری تێکەڵ دەکەن و بە چەشنی شەربەت دەیخۆنەوە.

[قاموس]

(١٢٦١) ١٢٦٩ ☆ **دۆشاو مژە**

قامکی شادە.

(١٢٦١) ١٢٧٠ ☆ **دۆشاوی**

١) جۆرێ ترێ. ٢) ڕەنگی سووری تاریک. ٣) بەدۆشاو بوونی شت.

(١٢٦١) ١٢٧١ ☆ **گلە دۆشاو**

گڵێکی سپی‌یە لە دۆشاو کردن‌دا بە کاری دەهێنن.

(١٢٦١) a١٢٧١ ☆ **ماست و دۆشاوی**

مەڕمەڕی لەو ڕەنگە.

---

(٧٦٤) ١٢٧٢ ☆ **دەراو**

١) بوار، جێگەی پەڕینەوە لە ئاو. ٢) جێگەی ئاو خواردنەوەی مەڕ و ماڵ. ٣) شوێنێک کە ئاوی دێی لێ دەردەچێ.

پەند

دەراو (١٢٧٢)

(١٢٧٢) ١٢٧٣ ⊕ **هەتا دەراوێ نەبینیوە لە ئاوێ مەدە**

کاران بێ لێکدانەوە مەکە.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی

دەراو (١٢٧٢)

(١٢٧٢) ١٢٧٤ ≈ **دەراوی ڕوونی "وسووکەند" بوو، ئەویش کەڵ و گامێشیان تێ‌کرد / کەڵ و گامێش تێی‌ڕیا**

(دەراوی مەڕ ئەگەر وڵاغی تێ‌کرا مەڕ ئاوی لێ ناخواتەوە.) ‖ برانی تاقە خاڵی هیوا. ‖ بڕ = ١٢٧٩ .

(١٢٧٢) ١٢٧٥ ≈ **دەراوی ڕوونی "خووڕ خووڕە"یە لە وێش نۆ ربە جۆ قەرزدارە**

(خووڕ خووڕە: گوندێکی سەر بە مەهابادە.) ‖ بڕ = ١٢٧٩ .

(١٢٧٢) ١٢٧٦ ≈ **هەتا لە دەراوەکەی دەپەڕنەوە دەنا / دوایەش...**

هەتاکاریان پێتە و باریان خوارە لەبەر دەستتدا دەمرن، دەگەڵ کارەکەشان ڕاپەڕی و باریان ڕاست بووە خۆت لێ‌بێ ساحەب دەکەن و پشتت تێ‌دەکەن.

زاراوە

دەراو (١٢٧٢)

(١٢٧٢) ١٢٧٧ ○ **دەراو تاقی کردنەوە**

لێک‌دانەوەی پێویست بۆ ئەنجامدانی کارێک. «... کرابووە سەرکردەی دیدەوانەکانی پێشەنگی لەشکری ئیسلام و پێشڕەوی دەکرد و دەراوی تاقی دەکردەوە.»

[شەرەفنامە ، ٢٩٤]

(١٢٧٢) ١٢٧٨ ○ **دەراو پا(ک) کردنەوە**

ڕێ تەخت کردن بۆ ئەنجامدانی کارێک (بە لایانی منفی‌دا). ‖ شتێکی وەک پاکانە بۆ خۆ کردن.

(١٢٧٢) ١٢٧٩ ○ **دەراوی ڕوون شک نەبردن / نەمان**

تروسکەی هیوا بەدی کردن / بڕان. «ڕۆژێکی خواجە لە سەر پیرێژنەی بەگز سەلیمی‌دا دێ و... دەباڵ پەسترانی دەکا و دەڵێ: قوڕعانی دنیایەم سووتاندبێ نابێ نە بە شەو و نە بە ڕۆژ لە پاڵیان بێیە دەرێ. سەلیم دەراوی ڕوونی شک نەدەبرد. ناعیلاج مل لە خزمەتی پەستران دەنێ.»

[مەقابەت]

‖ بڕ = ١٢٧٤ و ١٢٧٥ .

١٢٨٠ (١٢٧٢) ○ **دەراوی زار**

راوێژی زار لە باری شلی و توندی. رازی بوون یا نەبوون لە سەر ئەنجام درانی کارێک. «جارێ ئەوشۆ دەچمە کن بابی کچەی بزانم دەراوی زاری چۆنە.» «ماڵتە ئەتۆ یەستا سێ رۆژ نیە کچت لە کابرای هەڵگرتووە چۆن قەڵسەیان لێدەگێری؟ ئەوشۆ کاکت بنێرە بزانە دەراوی زاریان چۆنە و ساز بین بۆ مەسڵەتێ.»

١٢٨١ (٧٦٤) ☆ **دەستاو**

ئەومندە ئاوەی کە کاری ئاوداشتنی پێ بکرێ. «کانی‌یەکە تەقیوە و دەستاوێکی ئاو پێدادێ.»

زاراوە

دەستاو (١٢٨١)

١٢٨٢ (١٢٨١) ○ **دەستاو دانەوە**

ئەو ئاوەی دە ئاخری هەویر شێلانی‌دا و بە نیازی خاوێن کردنەوەی دەست‌وپەل و تەشتی هەویر دەکار دەکرێ. «هەویرەکەم دەستاو داوەتەوە «... جوابێکم بۆ بەرنە کن حەکیمان، حەتاران، لوقمانان، تەبیبان و چازانان، بڵێن شتاقە دەستانی نەکەنێ / هەتا بۆخۆم دەرمانێکی بۆ دەگرمەوە لە حێلێ، لە دارچینێ، لە قەنەفڵێ، لە ژەنگی دەگوارێ، لە تۆزی دە شەدێ، دەستاوی دەدەم بە ئارەقی گەردنێ...»
[بەندی ئاینشی گوڵ]

١٢٨٣ (٧٦٤) ☆ **دەستاو**

تامی دەستی چێشت‌لێنەر.

رێکەوەندەکانی تر

دەستاو (١٢٨٣)

١٢٨٤ (١٢٨٣) ☆ **دەستاو خۆش**

ئەوی تامی چێشتی خۆش بێ.

١٢٨٥ (١٢٨٣) ☆ **دەستاو سووک**

ئەوی نان و چێشتی زۆر بخورێ. ≠ ١٢٨٧ .

١٢٨٦ (١٢٨٣) ☆ **دەستاو قورس**

≠ ١٢٨٤ .

١٢٨٧ (١٢٨٣) ☆ **دەستاو ناخۆش**

≠ ١٢٨٤ .

١٢٨٨ (٧٦٤) ☆ **دێراو**

زەمینی چاڵ کراو بۆ ئاوی ئاویاری تێدا مان.

ڕێکەوەندەکانی تر

دێراو (١٢٨٨)

١٢٨٩ (١٢٨٨) ☆ **دێراو هەڵدان**

ساز کردنی دێراو.

١٢٩٠ (١٢٨٨) ☆ **زار دێراو**

زارکی دێراو.

١٢٩١ (١٢٨٨) ☆ **قوون دێراو**

پاشەوەی زار دێراو.

١٢٩٢ (٧٦٤) ☆ **ڕووناو**

١)ئاوی ڕوون. ٢)ماستاوی ڕوون. «ئەو ڕووناوە کوا دەخورێ؟» ٣)ڕووناکاو.

١٢٩٣ (٧٦٤) ☆ **ڕەشاو**

ئاوی ڕەش.

زاراوه

ڕەشاو (١٢٩٣)

١٢٩٤ (١٢٩٣) ☆ **ڕەشاو لە چاو هاتن**

کێشانی ڕەنج و عەزابی زۆر. «هەتا تەمێکی پەیدا دەکەی ڕەشاوت لە چاوی دێ.»

١٢٩٥ (١٢٩٣) ☆ **ڕەشاو**

کێم و زووخاوی دەروون.

جنێو

ڕەشاو (١٢٩٣)

١٢٩٦ (١٢٩٣) ɸ **ڕەشاو**

زۆرتر بە کەسێکی دەڵێن ئەگە یەکێک بەکردەوەیەکی وەک هێڵنج دان و شتی وا، ببێتە باعیسی بێز هەستانی کەسێک. زۆرتر بە خەستی دەکار دەکرێ. «هەی ڕەششاو.»

١٢٩٧ (١٢٩٣) ɸ **ڕەشاو هەڵێنان**

بۆ ئینسانی زۆر تینوو دەکار دەکرێ. «ئەما سەرت دە قوڕێ نێی بۆ حاڵی خۆت: ئەمڕۆ ڕەشاوی هەڵێناوە.»

زاراوه

ڕەشاو (١٢٩٣)

١٢٩٨ (١٢٩٣) ○ **ڕەشاو هێنان**

زۆر توونی بوون. «ئەوە ڕەشاوێ دێنم بۆ چۆڕێک ئاو.»

١٢٩٩ (٧٦٤) ☆ **ڕەقاو**

زەوی ئەخووس و ڕەق و ئاو نەخۆرەوە.

١٣٠٠ (٧٦٤) ☆ **ڕیخاو**

ئاوی تێکەڵاو بە ڕیخ. ئەو ئاوەی لەبەر ڕیخ دەڕوا.

(١٣٠٠) ١٣٠١ ☆ **ريخاوى**

ريخ پێ هەڵپڕژاو.

جنێو

ريخاوى (١٣٠١)

(١٣٠١) ١٣٠٢ ϕ ... **ريخاوى**

(جێ بەتاڵەکە بە وشەی وەک سەگە، کەرە، دێڵە و شتی وا پڕ دەکرێتەوە.) | بۆ ئینسانی خوێڕی و بێکارە دەکار دەکرێ.

(٧٦٤) ١٣٠٣ ☆ **زراو**

کیسەی زەرداو.

زاراوە

زراو (١٣٠٣)

(١٣٠٣) ١٣٠٤ ○ **زراو بردن**

زۆر ترساندن.

(١٣٠٣) ١٣٠٥ ○ **زراو بردوو**

زۆر ترساو.

(١٣٠٣) ١٣٠٦ ○ **زراو تۆقین**

زارە چوون.

(١٣٠٣) ١٣٠٧ ○ **زراو چوون**

بڕ = ١٣٠٥ .

(١٢٨٣) ١٣٠٨ ○ **زراو نەمان**

بڕ = ١٣٠٥ .

(٧٦٤) ١٣٠٩ ☆ **زناو**

زەمینێ کە هەمیشە تەڕ و شلە و ئاو دەداتەوە.

١٣١٠ (٧٦٤) ☆ **زنچكاو**

زەرداوی برین.

١٣١١ (٧٦٤) ☆ **زووخاو**

کێم و خوێنی تێکەڵاو.

جنێو

زووخاو (١٣١١)

١٣١٢ (١٣١١) φ **بە زووخاو بوون**

«ئەو هەمووە چێشت / میوەی بەتاقی‌تەنێ لێس‌دا، یا خودا بە زووخاوی بێ.» | بر = ١٣٧٤ .

زاراوە

زووخاو (١٣١١)

١٣١٣ (١٣١١) ○ **زووخاو لە دەست کەسێک هەڵڕشتن**

زۆر بەگلەیی بوون لە کەسێک. «ئەوڕۆ تووشی خات فاتمێ بووم زووخاوی لە دەست بووکەکەی هەڵدەڕشت.»

١٣١٤ (١٣١١) ○ **زووخاو بە دەست کەسێکەوە هەڵێنان**

زۆر بۆ هاتن و بێ‌دەرەتان بوون.

١٣١٥ (١٣١١) ○ **زووخاو پێ‌هێنان / پێ‌هەڵێنان**

تەنگ پێ‌هەڵچنین، زۆر بۆ هێنان و بێ‌دەرەتان کردن.

١٣١٦ (٧٦٤) ☆ **زەلکاو**

زەل، زۆنگ، باتڵاخ.

١٣١٧ (٧٦٤) ☆ **زەرداو**

زەرداوی ڕشانەوە، تامی تاڵ تاڵە.

(٧٦٤) ١٣١٨ ☆ **ژاراو**

ژەهراوی تراو.

(٧٦٤) ١٣١٩ ☆ **ژاراوی**

تێکەڵ بە ژەهر.

(٧٦٤) ١٣٢٠ ☆ **ژەهراو**

ژەهری تراو.

(١٣٢٠) ١٣٢١ ☆ **ژەهراوی**

تێکەڵاو بە ژەهر.

(٧٦٤) ١٣٢٢ ☆ **سارداو**

قوڵکە لە زەمین بۆ ئاو تێدا سارد کردن.

(٧٦٤) ١٣٢٣ ☆ **سارداوە**

قوڵکەی بن عەرز بۆ ئاو سارد کردن.

(٧٦٤) ١٣٢٤ ☆ **سوێراو**

سەرچاوەی ئاوی سوێر.

---

(٧٦٤) ١٣٢٥ ☆ **سەراو**

١) سەرچاوە. ٢) زەمینێ کە لە ئاو نیزیکە و ئەگە ئاو بشکێن بۆ ئەو بچێ. ٣) ئاودەست. ٤) زەمینێ کە زوو ئاو قووت نادا. ٥) هەر چی بناو نابێ، وەک دار.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

سەراو (١٣٢٥)

(١٣٢٥) ١٣٢٦ = **ڕێگای سەراوێ**

بریتی‌یە لە هاموشۆ کردنی زۆری جێگایەک. «بەڵا بێ! ماڵە کا حەمەدیت کردۆتە ڕێگای سەراوێ.» ‖ هاوتای ٢٦٢٩.

---

(٧٦٤) a ١٣٢٦ ☆ **سەراو**

زراو.

زاراوه

سەراو (۱۳۲۶ a)

(۱۳۲۶ a) ۱۳۲۶ b ○ **سەراو تۆقین**

(ئەگەر سەراو تۆقی حەتمەن بێچووی بە دوادا دێ.) ‖ خاتر جەم بوون. حەتمی بوونی کار یا ڕووداوێک.

>———*———<

(۷۶۴) ۱۳۲۷ ☆ **سێڵاو**

لافاو.

باوەڕ

سێڵاو (۱۳۲۷)

(۱۳۲۷) ۱۳۲۸ ○ نوێژ کردن بە هاوینێش لە دم خڕان دروست نیە چونکە سێڵاو وەک دڵۆپەی وایە.

مەسەل

سێڵاو (۱۳۲۷)

(۱۳۲۷) ۱۳۲۹ ✗ **سێڵاو ئەگە هات بە پێمەڕەی پێشی ناگیرێ**

«... لەشکر دادڕ دادڕ بوو، چوون لێک دوور بوون، شەو بوو، پیاوی بێ‌زەهلە پێی شل دەبوو هەنگاوە / دەیکوت ئەمن خۆم بۆ بە کوژ دەم؟ خۆ ئەمن چ برام نەکوژراوە / بە خودای عیلاجی بە کەس ناکرێ، کێ دیویە بڵێن سێڵاو بەری بە پێمەڕەگیراوە.»

[بەیتی سەعید و میر سێوەدین . ئەحمەدی لوتفی / ۲۲۵]

(۱۳۲۷) ۱۳۳۰ ✗ **یەک بێڵاو، سەت سێڵاو**

بۆ دەغڵ جارێک داشتن (بێڵاوێک) سەت سێڵاوان دێنێ.

رێکەوەندەکانی تر

سێڵاو (۱۳۲۷)

(۱۳۲۷) ۱۳۳۱ ☆ **سێڵاوگر**

شێو و کەندێ کە لافاوی پێدا دێت.

١٣٣٢ (١٣٢٧) ☆ **ساڵی سێڵاوێ**

ئەو سێڵاوەی رۆژی جومعە ٩ / ٥ / ١٣١٥ی هەتاوی لە مەهاباد هاتووە.

١٣٣٣ (٧٦٥) ☆ **شۆراو**

بە ئاو خاوێن کراو.

١٣٣٤ (٧٦٥) ☆ **شۆڕاو**

ئاوی باران کە لە بانەوە دەڕژێ.

١٣٣٥ (١٣٣٤) ☆ **شۆڕاوگە**

ئەو جێی ئاوی لێ شۆڕ دەبێتەوە.

١٣٣٦ (٧٦٥) ☆ **شۆرباو**

چێشتی تراو.

باوەڕ

شۆرباو (١٣٣٦)

١٣٣٧ (١٣٣٦) ٥ ئەگەر راوچی راوی دەبەند چوو (بەسترا) بە سەر دیزە شۆرباوێدا باز دا راوی دەکرێتەوە.

داوودەرمان

شۆرباو (١٣٣٦)

١٣٣٨ (١٣٣٦) ✱ شۆرباو پرپرە (برۆیشی دەکوڵێنن وەک دۆکولیو دەگەڵ پرپرەی لێکی دەدەن) بۆ بەردی گورچیلەی وەک یەکساتەی وایە.

زاراوە

شۆرباو (١٣٣٦)

١٣٣٩ (١٣٣٦) ○ **ئاوی شۆرباو زیاد کردن**

بۆ نیشاندانی دۆستایەتی لەگەڵ میوان یا ئەو کەسەی کە خوڵق دەکرێ دەگوترێ.

«کوڕە درەنگی چێ؟ نەختێک ئاوی شۆرباوەکەی زیاد دەکەین و هەڵدەستینە حەوا.»

١٣٤٠ (١٣٣٦) ○ **شۆرباو کردن**

(بۆ ژن بەتایبەت بۆ تازە بووکان دەکار دەکرێ.) ‖ ناحەز نەبوون. «ئەرێ ژنی خدری چۆنە؟ باشە، شۆرباوێ دەکا. ـ ئەری ژنی خدری شۆرباوێ دەکا؟ ئەرێ وەڵڵا پڵاوێش دەکا.»

رێکەوەندەکان

شۆرباو (١٣٣٦)

a١٣٤٠ (١٣٣٦) ☆ **شۆرباوڕێژ**

(ساڵان بۆ قورەکاری قورس، بە گۆشتی وڵاغی بەرزە شۆرباویان وەسەرئاوە و ئاوەکەیان کردۆتە هەوێنی قورەکارێکە.) ‖ دروستکراوی بە شۆرباو دارێژراو.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئامالڕستەیی

شۆرباوڕێژ (a ١٣٤٠)

b١٣٤٠ (a١٣٤٠) = **دەڵێی شۆرباوڕێژە**

قایمە.

١٣٤١ (٧٦٤) ☆ **شەتاو**

١) ئاوی زۆر کە لە بەفری تواوە سەرچاوە دەگرێ. ٢) ئاوی سارد لە ئەسپ پرژاندن لە گەرمادا.

١٣٤٢ (٧٦٤) ☆ **شەربەتاو**

شەربەت، ئاوی شیرن کراو بۆ خواردنەوە.

١٣٤٣ (٧٦٤) ☆ **شەکراو**

خۆشاوی شەکر.

ڕێکەوەندەکانی تر

شەکراو (۱۳۴۳)

۱۳۴۴ (۱۳۴۳) ☆ **شەکراو خواردنەوە**

کۆڕی ژن مارەکردن.

۱۳۴۵ (۷۶۴) ☆ **شەواو**

ئەو ئاوەی بە شەو دەیدێرن. «سەر سەوزە باغی ئارەزوو نیزیکە بێتە بەر / مەزرای هومێدی تینووە وەختی شەواوی‌یە.»

[سەجولئورات]

۱۳۴۶ (۷۶۴) ☆ **شێڵاو**

سێڵاو.

۱۳۴۷ (۷۶۴) ☆ **عەنباراو**

حەوزی سەر داپۆشراو بۆ ئاو تێدا هەڵگرتن.

۱۳۴۸ (۷۶۴) ☆ **قاناو**

دیراوی باغ.

۱۳۴۹ (۷۶۴) ☆ **قماو**

زەوی‌یەک کە وەختێک ئاوی تێدەگرن بێ ئەوەی سەرەوەی تەڕ بێ لە ژێرەوە تەڕ دەبێ.

۱۳۵۰ (۷۶۴) ☆ **قوڕاو**

۱) زلیتاو، جلێتاو. ۲) ئاوی لێڵ.

مەسەل

قوڕاو (۱۳۵۰)

۱۳۵۱ (۱۳۵۰) ⌘ **ئاو هەتا قوڕاو بێ ماسی چاتر لێ دەگیرێ**

بڕ = ۹۶۹ .

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

قوڕاو (١٣٥٠)

(١٣٥٠) ١٣٥٢ ≈ **ئاوێکە نە قوڕاو دەبێ نە شلوێ**

چەقەسرۆیە، ڕوو هەڵماڵاوە.

زاراوە

قوڕاو (١٣٥٠)

(١٣٥٠) ١٣٥٣ ○ **قوڕاو لە چاو هاتن**

١) ڕەنج و عەزابی زۆر کێشان. «هەتا تەمەنێکی پەیدا دەکەی قوڕاوت لە چاو دێ.» ٢) زۆر ڕژد و لەچەر بوون. «هەتا تەمەنێکی دەبەخشێ قوڕاوی لە چاوی دێ.»

(١٣٥٠) ١٣٥٤ ○ **قوڕاوە خۆرە بوون**

پاپا و منەتبار بوون. «قوڕاوە خۆرمش نەبێ شوانیی بۆ ناکەم ـ ئەگە ئەو مێردی بکا هەزار کەس قوڕاوە خۆرەیەتی.»

ڕێکەوەندەکانی تر

قوڕاو (١٣٥٠)

(١٣٥٠) ١٣٥٥ ☆ **قوڕاوی**

قوڕ پێوە نووساو.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

قوڕاوی (١٣٥٥)

(١٣٥٥) ١٣٥٦ ○ **چاو قوڕاوی**

چاو شڵەقاو.

(١٣٥٥) ١٣٥٧ ○ **گۆڵی قوڕاوی**

(وشەی (وەک) یا (دەڵێی) دەپێشدا دێ.) ؛ زۆر پیس. «دەڵێی گۆڵی قوڕاوییە هیچ گیانلەبەری خۆی نەهێشتووە.»

١٣٥٨ (٧٦٤) ☆ **قووناو**

ئەو ئاوە کەمەی پاش ئاوداشتن دە جۆگەدا دەمێنێتەوە. خەساراو.

١٣٥٩ (٧٦٤) ☆ **قەنداو**

ئاوی شیرن کراو بە شەکر.

١٣٦٠ (٧٦٤) ☆ **قەوساو**

ئەو ئاوەی لە قەوسی پاییز و بە سەرما لە باغی دەنێن بۆ قڕ کردنی پەتای باغ.

١٣٦١ (٧٦٤) ☆ **کارێزاو**

ئاوێک کە لە کەرێزەوە دێت.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

کارێزاو (١٤٦١)

١٣٦٢ (١٣٦١) ≈ **دەڵێی کارێزاوە**

بۆ ئاوی فێنک و سووک دەکار دەکرێ.

١٣٦٣ (٧٦٤) ☆ **کاژاو**

زەڵم، توێژی سوور لە سەر ئاو.

١٣٦٤ (٧٦٤) ☆ **کانیاو**

١) ئاوێ کە لە کانی دێتە دەر. ٢) زەمینێ کە بە ئاوی کانی ئاو دەدرێ. ٣) گیایەک کە ئاوی کانی بخواتەوە. سێوی کانیاو.

١٣٦٥ (٧٦٤) ☆ **کوولەکە سەراوی**

جۆرێک کوولەکەیە. سەرەکەیان رادێنا، نێوەکەیان دەردێنا و نەگە ئیشک دەبوو زاخ و حێل و دارچین و غەڵف و مێخەک و شیلاوک و قەندیان تێدەکرد و دەیانکردە دەرمانی هەوێنێ.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

کوولەکە سەراوی (١٣٦٥)

١٣٦٦ (١٣٦٥) ≈ **دەڵێی / دەتکوت کوولەکە سەراوییە**

زۆر قەڵەوە.

١٣٦٧ (٧٦٤) ☆ **کوێراو**

کانی کەم ئاو.

١٣٦٨ (٧٦٤) ☆ **کەشاو**

ئاو لە زەوی نان بۆ ئاوەنیا.

١٣٦٩ (٧٦٤) ☆ **کەفاو**

کەفی هەر چی کەف دەکا دەگەڵ ئاو.

١٣٧٠ (٧٦٤) ☆ **کەماو**

١) سەرچاوەیەک کە ئاوی زۆر نەبێ. ٢) چێشتی گۆشتاوی خەستوخۆڵ.

١٣٧١ (٧٦٤) ☆ **کەناراو**

جێگەی دەست بە ئاو گەیاندن.

١٣٧٢ (٧٦٤) ☆ **کەناو**

ئاودڕ.

١٣٧٣ (٧٦٤) ☆ **کێماو**

زەرداوی برین.

جنێو

کێماو (١٣٧٣)

١٣٧٤ (١٣٧٣) ¢ **بە کێماو بوون**

بە کەسێکی دەدەن کە بە ناحەق پووڵ یا بەشە نان و چێشتی کەسێکی خواردبێ.

«ئەوە خۆت گەیاندە گۆشتەکەش؟ حەک بە کێماوت بێ.» ‖ هاوتای ١٣١٢ .

١٣٧٥ (٧٦٤) ☆ **گرداو**

ئاوی زۆر بەخوڕ کە خول ئەدا.

١٣٧٦ (٧٦٤) ☆ **گڕاو**

ئاوێ کە گازی هەیە و گەرم و سوێرە.

١٣٧٧ (٧٦٤) ☆ **گۆشتاو**

شۆرباو گۆشت.

مەسەل

گۆشتاو (١٣٧٧)

١٣٧٨ (١٣٧٧) ✠ **گۆشتەکەی ناخوا و گۆشتاوەکەی دەخوا**

دوو چەشنە جووڵانەوەی لێک جوێ و دژ بە یەک لە بەرامبەر مەسایلی وەک حەڵاڵ و حەرام و خزمایەتی و شتی وا دا. «بۆخۆی کچی لە ماڵە کابرای خواستووە دەشڵێ جا ئەمن چۆن کچێ دەدەم بە وانە! مەسەلەی کابرایە. گۆشتە... = 'هەباسە چەپە' و 'حەوڵاکوڵندە' لە 'خاڵدەلیل'ی (دێیەکی مەهابادە) بوون. دەیگوت مووچەکەمان دەرمەدێ بوو، هەموو رۆژێ خودا داینەوە قەلێکمان دە نێو باقەی دەنا. ئێوارێ دەمانبردەوە و بە شۆرباو لێمان‌دەنا. یای ئەمین هەتا زگی دەیبرد لە ئاوەکەی تێی‌دەکرد. دوایەش لەبەر خۆیەوە دەیگوت: ئەمن گۆشتەکێ ناخۆم، حەرامە!

١٣٧٩ (٧٦٤) ☆ **گۆماو**

قووڵایی لە چەمدا، قوڵکەی چووکی پڕ لە ئاو.

١٣٨٠ (٧٦٤) ☆ **گووراو**

ئاوی تێکەڵ بە پیسایی.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالْڕستەیی

گوواو (١٣٨٠)

١٣٨١ (١٣٨٠) = **هەوەڵێ مەمشۆ بە گوواوێ، چاکەی دوایەشم ناوێ**

کەسێک دەکاری دەکا کە کارێک یا قسەیەکی خراپی دەگەڵ کراوە، پاشان هەمان ئەوەی کە سەبەبی کار یا قسەکە بووە بێت و حەولی دڵ چاک کردنەوەی کابرای بێ.

ڕێکەوەندەکانی تر

گوواو (١٣٨٠)

١٣٨٢ (١٣٨٠) ☆ **گوواوی**

بەگوو بوون.

جنێو

گوواوی (١٣٨٢)

١٣٨٣ (١٣٨٢) ɸ **دم گوواوی.**

١٣٨٤ (٧٦٤) ☆ **گەرداو**

گرداو.

١٣٨٥ (٧٦٤) ☆ **گەنداو**

تاڵاو، زەلکاو.

١٣٨٦ (٧٦٤) ☆ **گێژاو**

بڕ = ١٣٨٤ .

١٣٨٧ (٧٦٤) ☆ **لۆرکاو**

ئاوی لۆرکی کوڵاو.

١٣٨٨ (٧٦٤) ☆ **لیتاو**

قوراوی شل، چڵپاو.

١٣٨٩ (٧٦٤) ☆ **لیخناو**

شلوێ.

١٣٩٠ (٧٦٤) ☆ **لێڵاو**

ناوی شلوێ.

١٣٩١ (١٣٩٠) ☆ **لێڵاوی**

تاریک بوونی چاو.

زاراوه

لێڵاوی (١٣٩١)

١٣٩٢ (١٣٩١) ○ **لێڵاوی داهاتن**

کوێر بوون. موقرایی داهاتن.

١٣٩٣ (٧٦٤) ☆ **لینچقاو**

لینجاو، زنچکاو.

١٣٩٤ (٧٦٤) ☆ **لینچکاو**

بڕ = ١٣٩٣ .

١٣٩٥ (٧٦٤) ☆ **لیکاو**

ئاوی دەم.

باوەڕ

لیکاو (١٣٩٥)

١٣٩٦ (١٣٩٥) ◇ منداڵی لیکن دمبەنە لای خاڵی، ئەویش یا بە گۆرەوی / کەوش لە دمی دەدا یان بە مقەستی لیکاوەکەی بۆ دەبڕێ.

زاراوه

لیکاو (١٣٩٥)

١٣٩٧ (١٣٩٥) ○ **لیکاو تکان / هاتنە خوار / هاتنەوە**

«چووینە رستورانێک. بێ تۆ ناخۆش. گۆشت بەرازی سوورەوە کراو لیکاوی بابە غەلیفەشی دەتکاند.»

[چێشتی مجێور]

ا بڕ = ٨٩٦ .

١٣٩٨ (٧٦٤) ☆ **ماستاو**

ماستی لە ئاودا لێکدراو.

مەسەل

ماستاو (١٣٩٨)

١٣٩٩ (١٣٩٨) ✗ **نابێتە ماستاو، ئەگە ببێتن ماستاوی چاک دمبێ**

کابرا قاپە ماستێکی بە دەستەوە بوو، لە پەنا گۆلێ هەڵتووتەکلبوو، نەختە نەختە لە قاپەکەی هەڵدەگرت و لە قەراغ ئاوەکە لێکی دەدا. یەک بە سەریدا هات کوتی: ئەوە خەریک بە چی؟ کوتی: چاوت نابینێ؟ خەریکی ماستاو کردنێم. کوتی: بیسمیللا بۆ دمنا خەرفاوی؟ گۆل و ماستاو؟ کوتی: ئەمنیش دەزانم دە گۆلێدا ماستاو ناکرێ ئەما ئەگەر ببێتن‌یە سەقەت ماستاوێک دمبێ.

زاراوە

ماستاو (١٣٩٨)

١٤٠٠ (١٣٩٨) ○ **ماستاو سارد کردنەوە**

رووبینی و کلکە سووتە کردن. مام حەمەیی کردن. دەڵەچەیی.

١٤٠١ (١٣٩٨) ○ **وەستای ماستاوان**

کەچە وەستا، وەستای ناشارەزا. «کەریم وەستای ماستاوانە، کەنگێ وەستا بووە» ‖ هاوتای وەستا ناچار.

رێکەوەندەکان

ماستاو (١٣٩٨)

١٤٠٢ (١٣٩٨) ☆ **ئاوی ماستاو**

دووهەم تەنەکە لەو چوار تەنەکە ئاوەی کە بۆ مەشکە ژاندن دە مەشکە دەکرێ.

١٤٠٣ (١٣٩٨) ☆ **ماستاو کردن**

ساز کردنی ماستاو.

زاراوە

ماستاو (١٣٩٨)

(١٣٩٨) ١٤٠٤ ○ **ماستاو کردن**

«بەڵام هەرچەند کلکەسووتە و ماستاویان کرد بە هیچ ئاوا کوردایەتی و کـمونیستی ئەو سەردەمە پێکەوە پیلۆز و جووت باقیە نەکرا و...»

[سێو کوردستان]

| بڕ = ١٤٠٠ .

(٧٦٤) ١٤٠٥ ☆ **ماکاو**

ئـەو بـەشە لە ئاوی جۆگـەی گـەورەیە کـە بـەردەدرێتـەوە سـەر زەوی‌یـەک، بـە شوێنەکەشی دەگوترێ.

(٧٦٤) ١٤٠٦ ☆ **مشاراو**

ئەو ئاوەی دوای بڕینی مێو بۆ قـەرەبوو کـردنەوەی ئـاوی لە دەست چـوو دەدرێ بە رەز.

(٧٦٤) ١٤٠٧ ☆ **مەنداو**

بڕ = ١١٤٨ .

(٧٦٤) ١٤٠٧a ☆ **میراو**

١) ئەو کەسەی دابەش کردنی ئاوی ئاوایی بە دەستە. ٢) بـەردارێکی ئاو جێ‌ئاوی قەنەیە، هەتا قوون دارقەنەی سەرەوژووری بە ئاوەکەی دەکا.

(٧٦٤) ١٤٠٨ ☆ **میزاو**

١) کووت دانی زەوی بەوە لە سەرانگوێلک بدرێتە دەم ئاو و بـە سـەر زەوی‌دا بڵاو بکرێتەوە. ٢) ئاوێ زۆر کەم کە لە سەرچاوە یان بە جۆگەدا دێ.

زاراوە

میزاو (١٤٠٨)

(١٤٠٨) ١٤٠٩ ○ **میزاو کردن**

ئیـحال بوونی ماڵات لە سەرەتای بەهاردا کە گیای شلکی خواردووە.

(١٤٠٨) ١٤١٠ ○ **میزاو شوتن**

میزاو لێ شوشتن، کووتدانی زەوی بە ڕێگای میزاودا.

---

(٧٦٤) ١٤١١ ☆ **ناخۆشاو**

دژئاو.

(٧٦٤) ١٤١٢ ☆ **نازاو**

ئەو حاسڵەی زۆر ئاو دراوە و ئەگە زوو زوو ئاو نەدرێ سیس دەبێ.

(٧٦٤) ١٤١٣ ☆ **نۆراو (نۆرە ئاو)**

نۆبەی ئاو داشتن. = "کانیڕەش" سەرئاو بوو، هەتا هاوین خلاس دەبوو هی ئەوان بوو، دەگەڵ پاییز دادەهات ئاوەکە ئی "سەدرلبات" بوو. ئیدی کەس هەقی نەبوو پیمەڕەی پێوەنێ و نەدەبوو یەک شێلەگەش بەربێتەوە. "ئەحمەدی باپیرکە"ی خەڵکی "کانیە ڕەش"ی بوو. مەزراکەی سەرئاو بوو. خەڵک لە لای ئاغا شکایەتیان کردبوو کە ئاوەکەیان لێ دەشکێنێ. ئەویش بە سوێندانڕا بە ئاسوپەڵاس‌دا دەچوو دەیکوت پیمەڕەی منی وێنەکەوتووە. ئەگە تەماشا دەکەن مام ئەحمەد ئەوە سەری وەبەر شێلەگی دەدا و ئاو لە مەزرای وی دەنیشێ. ئاغا لێی بە قین‌دا چوون بۆ سبحەینێ باری کرد.

(٧٦٤) ١٤١٤ ☆ **نۆکاو**

شۆرباو نۆک.

(٧٦٤) ١٤١٥ ☆ **نێرینەی ئاوێ**

قووڵترین جێگەی ئاو رووبار.

(٧٦٤) ١٤١٦ ☆ **نیشتنە ئاو**

خۆ بە ئاو دادان بۆ مەلە یا پەڕینەوە.

۱۴۱۷ (۷۶۴) ☆ **وشتراو**

زنجیره شەپۆلی نێرینەی چۆم.

۱۴۱۸ (۷۶۴) ☆ **نمووراو**

میزاو، ئاوی زۆر کەم.

۱۴۱۹ (۷۶۴) ☆ **نمەکاو**

ئاو و خوێ.

۱۴۲۰ (۷۶۴) ☆ **نیسکاو**

شۆرباو و نیسک.

۱۴۲۱ (۷۶۴) ☆ **هاڵاو**

بۆخ لە گەرما و ئاوی گەرمەوە.

۱۴۲۲ (۷۶۴) ☆ **هاویناو**

۱) چۆمێک کە هاوینانەش ئاوی هەبێ. ۲) ئاوی شیلەوتین.

۱۴۲۳ (۷۶۴) ☆ **هەڵماو**

ئاوێ کە لە بۆخەوە پەیدا دەبێ.

۱۴۲۴ (۷۶۴) ☆ **هەلیماو**

شۆرباو بە برنج یا ساوار یا بروێش.

۱۴۲۵ ئاوا

۱) بەمجۆرە. ۲) ئاوەدان. ۳) ون بوون. «رۆژ ئاوا بوو»

مەسەل

ئاوا (۱۴۲۵)

۱۴۲۶ (۱۴۲۵) ✱ **بە هەزار زاوا ماڵ نابێ ئاوا**

زاوا چی پیاوی نیە و بێگانەیە. ‖ هاوتای سەتم بمرێ زاوا، کارم نابێ ساوا.

۱۴۲۷ (۱۴۲۵) ✱ **ماڵ ماڵی خۆمە و ماڵئاوای خەڵکی**

پیاوی دەوڵەمەند، بە بێ بەخشینی ماڵیش، هەر خاوەن ریزە و ماڵئاوای بۆ دەڵێن.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی

ئاوا (١٤٢٥)

١٤٢٨ (١٤٢٥) ≈ **ئاوا دەکەم بابم دەمرێ، ئاوا دەکەم دایکم دەمرێ.**

(بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) **I** سەرم لێشێواوە. نازانم چ بکەم و ڕوو دە کوێ کەم.

١٤٢٩ (١٤٢٥) ≈ **ئاوا دەکەم ڕیشە، ئاوا دەکەم سمێڵە**

بڕ = ١٤٢٨ .

١٤٣٠ (١٤٢٥) ≈ **دەوڵەت زیاد و ماڵئاوا / ماڵی ئاوا**

ڕستەی کاتی خوداحافیزی. «... دەیگوت: براله، ئەوە خۆراکی ڕێیەت، ئەوەش کولێرەی بە شەکری دروس کراوە / خوڵاکەی ئەوانە بۆ کاک ماڵماڵی بەرە، چونکە لە وڵاتی غوربەتە. هێندەی جەفا بە تۆ داوە / ناسر دەڵێ: خوشکێ دەوڵەت زیاد و ماڵی ئاوا.»

[نـوحـه]

١٤٣١ (١٤٢٥) ≈ **ماڵی ئاوا / ماڵیاوا**

خەبەری سەرکەوتنی پێ دەدرێ.

١٤٣٢ (١٤٢٥) ≈ **وەک فەعلەی حەجەمان / خراپ هەر لە سەر ڕۆژئاوا بوونێیە**

دەغەڵە و خۆ ناداتە کارێ. «بۆ لێدانی جاددەی مەهاباد ـ سەردەشت فەعلەی حەجەمیان هێنابوو. دەیگوت فێری کوردەکانیان دەکرد کە قوولینگەکەی زۆر هەڵێننەوە ئەما سەبری لە حەرزێ دەن.

زاراوە

ئاوا (١٤٢٥)

١٤٣٣ (١٤٢٥) ○ **ئەستێرەی کەسێک ئاوا بوون**

بڕ = ٢٠٢٤ .

١٤٣٤ (١٤٢٥) ○ **لە داخ کەسێک ئاوا / ئەناوا لێهاتن**

قەڵس بوونی زۆر لە ناکار یا قسەی کەسێک. «قسەی وای دەکرد لە داخانی ئاوام لێهاتبوو.»

۱۴۳۵ (۱۴۲۵) ○ **لە حەوت کێو(ان) ئاوا بوون**

بۆ گەیاندنی ئاوا بوونی یەگجارەکی دەکار دەکرێ. «تازە بۆ کوێی وەدوا دەکەوی ئەلحان لە حەوت کێوان ئاوا بووە»

۱۴۳۶ ئاوات

ئارەزوو، هیوا.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاوات (۱۴۳۶)

۱۴۳۷ (۱۴۳۶) ≈ **ئاواتە خواستە**

۱) شتێک، کارێک و مەبەستێ کە بۆ وەدەست هێنانی زۆر هەوڵ درابێ. «ئاواتەخواستەش وا نابێ.» ۲) کینایە، هەر چی زۆر خۆشەویست بێ و بەدڵەوە نووسابێ (بەتایبەت بۆ منداڵ). «کوڕە خۆ تۆ ئاواتەخواستە نی، بۆ وار ناهێنی.» [قامووس]

۱۴۳۸ (۱۴۳۶) ≈ **ئاواتەخواز**

بە تاسە و بە ئارەزوو. «... ئاڵقەی لە شار تەنگ دەکردەوە و هێچکی لە فەڕەنگ دەکێشا و هێزی بەربەرەکانی لێ هەڵدەقرچاندن و وای دەماڵی کوولی کردن ئاواتەخوازی مردن بن.» [شەڕەفنامە / ۱۵۰]

۱۴۳۹ (۱۴۳۶) ≈ **چەند بە ئاواتی ئەو ڕۆژەیەوە بوو**

(بۆ هەموو زەمانەکان دەکار دەکرێ.) | ڕۆژێک کە ئامانج و مەبەستی کەسێکی تێدا وەدیهاتووە. «حەک چاوی خوشکت کوێر بێ کاکە گیان! چەند بە ئاواتی ئەو ڕۆژەیەوە بوو ئەگە بوکێ بۆ کوڕەکەی دابەزێنێ.»

زاراوە

ئاوات (۱۴۳۶)

۱۴۴۰ (۱۴۳۶) ○ **ئاوات / ئارەزوو بردنە بن گڵ**

مردن بە نامرادی.

١٤٤١ (١٤٣٦) ○ **ئاوات بۆ رابردوو خواستن**

حاڵ ناخۆش بوون (لە چاو رابردوو).

١٤٤٢ (١٤٣٦) ○ **بە ئاوات خواستن**

«ئەو جار حەسەن خان... سوونتیەکانی سنەی هێنابووە داری سەماواتێ و لە دەستیانی مەرگیان بە ئاوات دەخواست.»

[شەرەفنامە / ٣٢٥]

▯ لە دڵەوە حەز بە جێبەجێ بوونی کارێک، وەدەست هێنانی شتێ، پێکهاتنی مەبەستێ کردن.

١٤٤٣ (١٤٣٦) ○ **بە ئاواتەوە بوون**

«کوتی بریا بابت مابا، دەک کوێر بم چەند بە ئاوات بوو لەگەڵ خۆی بتباتە مەزرا.»

[هاوارمەرە / ٩٠]

▯ چاوەڕێی پێکهاتن و جێبەجێ بوونی مەبەستێک بوون.

١٤٤٤ (١٤٣٦) ○ **کونە مشک بە ئاوات خواستن**

زۆر ترسان، تۆقین. **«لە درزی ئەرزی هەوێردە دامان / بێهۆش بوونەوە سڕ بوون لە سەرمان / وشک بوو دووپشک ئەو خواری ناڕاست / مشک کونی خۆی بە ئاوات دەخواست.»**

[سەیفولقوزات]

١٤٤٥ (١٤٣٦) ○ **مردن / مەرگی (خۆ) بە ئاوات خواستن**

وەتەنگ هاتن لە چنگ ناڕەحەتی و ئازاری رووحی یا لەشی.

رێکەوەندەکان

ئاوات (١٤٣٦)

١٤٤٦ (١٤٣٦) ☆ **ئاوات پێکهاتن**

مراد حاسڵ بوون.

١٤٤٧ (١٤٣٦) ☆ **ئاوات خواز**

هیوادار.

١٤٤٨ ئاواز

(ئەوێستایی: ڤەچ، واتا گوتن. پەهلەوی: ئاڤاچ.) ١) کۆمەڵە دەنگێکی کە بە هەوای

تایبەتی جۆربەجۆری مۆسیقا لە دەمی ئادەمیزاد یا هەندێ باڵندە دێتە دەر.
٢) دەنگی ئامرازی مۆسیقا بە هەوای تایبەتی. ٣) ناوە بۆ کچان.

[قامووس]

«لە ئاوازی تیری کورتەلاس دوژمن بێ ڕۆحە و ڕووحی چووە.»

[بەیتی لاس و خەزاڵ ـ ئەحمەدی لوتفی / ١٥٠]

زاراوە

ئاواز (١٤٤٨)

(١٤٤٨) ١٤٤٩ ○ **لە هەزار ئاواز(ان) لێدان**

١) هەر جارە جۆرێک قسە کردن. ٢) قسەی بێ سەروبەرە کردن.

(١٤٤٨) ١٤٥٠ ○ **لە هەر زارەی ئاوازێک هاتن**

هەر یەکەی قسەیەک کوتن.

(١٤٤٨) ١٤٥١ ○ **هەر جارەی ئاوازێک لێدان**

«جارێک دەبووە ڕۆمی و بە تورکی دەگوت برای خۆمی و جارێک خۆی دەکردە قزڵباش و لە عەجەمان دەبوو بە قارداش و هەر ڕۆژە لە سەر نیازێک و هەر دەمە سازی بە ئاوازێک دەنگی دەدایەوە.»

[شەرەفنامە / ٢١٠]

ا بڕ = ١٤٤٩.

(١٤٤٨) ١٤٥٢ ○ **هەر یەکەی ئاوازێک / هەوایەک لێدان**

قسە یەک نەبوون و دژ بە یەک. «لە پاش مەرگی شا ئیسماعیل کە قزڵباش لێیان شێوا و دنیا ببوە هەرچیویەرچی و هەر یەکەی لە ئاوازێک و هەر سەرەی سازێکی دەژەند.»

[شەرەفنامە / ٥٩٧]

ا بڕ = ١٤٥٠.

١٤٥٣ ئاواڵ

ناوی تێکەڵاوە. ١) دۆست و ڕەفیق، دەستە برا (بۆ کار و باری کۆمەڵایەتی و سیاسی و خوێندن و...) ئاواڵ دەرس، ئاواڵ کلاس. ٢) هاوتا، هاوچەشن، شێوە.

[قامووس]

باوەڕ

ئاواڵ (١٤٥٣)

(١٤٥٣) a ١٤٥٣ ○ منداڵ ئەگە لاقی بڵند کرد و رایوەشاند، ئەوە داوای ئاواڵی دەکا.

کایە و گۆرانی

ئاواڵ (١٤٥٣)

(١٤٥٣) ١٤٥٤ **ئاواڵی کچان / بابی قاڵۆنچان / تەندووری ورچان**

ئەگە منداڵی کوڕ تێکەڵ بە کایەی منداڵی کچان بێ بۆ خەجاڵەت کردنەوەی کوڕە، ئەو بەندانە بە دەنگی بڵند دەڵێنەوە.

(١٤٥٣) ١٤٥٥ **ئەمن و ئەتۆ ئاواڵین / لە سەر پەین و پاڵانین / بە جووتەی دەسماڵین**

منداڵ دەست دە ملی یەک دەکن و دەیڵێن.

مەسەل

ئاواڵ (١٤٥٣)

(١٤٥٣) ١٤٥٦ **ئاواڵی ئاواڵان زۆرن پیاوی کردنێ کەمن**

هەموو کەس لە فەرعانیدا دۆستە ئەما دۆستی دەمی تەنگانەی کەمن. =کابرایەک بوو تاقە کوڕێکی هەبوو. کوڕە هەر دەگەڵ خودا رۆژی بە حەقی دەکردەوە وەدەر دەکەوت و هەتا ماڵنووستان نەدەهاتەوە ماڵێ. هەتا بابە گەیشتە ئێسکانی و لێی وەدەنگ هات. کوڕە کوتی: بابە ئەمن دۆستم زۆرن هەر یەکەی سەعاتێکیان لە لا بم دەبێتە شەققەی نیوەشەوێ. کابرا کوتی: جا ئەخر چۆن شتی وا دەبێ ئەمن بەو هەمووە عومرەمەوە تاقە دۆستێکم هەیە. دا هەستە با بزانم ئەو ئاواڵانەی تۆ کێن؟ کابرا بەرانێکی بوو، گوشتێوە و دە تەلیسێ هاویشت و بە کۆڵێی دادا لە دەرکی رفیقێکی کوڕەیان دا، دەرکەیان کردەوە، کوتیان چی ئەوە بەو نیوەشەوە؟ کوڕە کوتی: پیاوم لە دەست زایە بووە دەبێ بێی بشێرینەوە. کوتی بەءا وەڵلا هەر ئەوەمان مابوو، بڕۆ دوورەوە بە هەتا بە گرتنم نەداوی. بەڵێ دۆست نەما، چوونە دەرکی هەمووان و گەڕانەوە. جا کوتی: ئەوە دۆستەکانی تۆ. هەر دەگەڵکوو لە دەرکی دۆستەکەی دا، بە هەلینگدان هاتە دەرێ و فەرمووی دا. کوتی وەختی هاتنە ژووری نیە پیاوم لە دەست زایە بووە. دۆستە کوتی: دەیجا چ بوو ئەتۆ وەرە ژووری

ئەلعان کوڕەکان دەنێرم بۆت تاقەت کەن. کوڕ هاتنە دەر و روویان دە چۆڵە کرد. کابرا تەلیـــی لە حەرزێ دا، بەرانی بۆ کەوڵ کردن و هەتا رۆژی پاک کەبابیان کرد.

١٤٥٧ (١٤٥٣) ✻ **ئاواڵی شەوێ گۆڵی گەماڵی، مێردی بە دڵ نیە چ بکا لە ماڵی**

کاتێک دەگوترێ کە ژنێک سەبارەت بەوە کە بە مێردەکەی رازی نیە دڵی بە ماڵی خۆش نەبێ. ‖ هاوتای ئەسپ بە کورتانی کەرێ رازی نابێ.

١٤٥٨ (١٤٥٣) ✻ **ئاواڵی قەلەندەری لە ریش و سمێڵ بێبەری**

لەگەڵ ئاواڵی خراپ گەڕان ئابروو چوونی لە دوایە. ‖ هاوتای ئاواڵی قەلێ دندووکی بەگوویە. پیاو لە دوای کەرێ بڕوا دەبێ تڕ و تسەکەشی ببژێرێ.

١٤٥٩ (١٤٥٣) ✻ **ئاواڵی قەلێ دندووکی بەگوویە / بەگوو دەبێ**

بڕ = ١٤٥٧ .

١٤٦٠ (١٤٥٣) ✻ **ئاواڵی گولان خدرۆکە**

(بە باری مەنفیدا دەگوترێ.) ‖ هەر کەسە دەگەڵ هاوفکر و هاوتای خۆی دەگەڕێ. «هەر سینفێ لەگەڵ سینفی خۆی کۆکە / دیارە هاواڵی گولان خدرۆکە.»

[مەلا مەحوور]

‖ هاوتای دیزە خللۆر بۆوە، دەرخۆنەی دێوە (دیتەوە).

١٤٦١ (١٤٥٣) ✻ **ئاوێنە ئاواڵی پیاوێ**

هەموو شتێکی رەپوراست دەڵێ.

١٤٦٢ (١٤٥٣) ✻ **برینی لە ئاواڵی، تیری لە کەنداڵی**

بڕ = ١٤٦٨ .

١٤٦٣ (١٤٥٣) ✻ **پووڵ ئاواڵی رێیە**

گرفتان چارە دەکا. «ئەوە بۆیان دێنا و دەیاندایە لەعل و ئەشرەفی بە قیمەت گرانە / دەیانکوت: پووڵ بۆ پیاوی ئاواڵی رێگای گەورە و گرانە.»

[بەپێی سەعید و میر سێوەدین. ئەحمەدی لوتفی]

١٤٦٤ (١٤٥٣) ✻ **پێمەڕە / پێمەڕەی قوڕێ بە دەست ئاواڵێوە سووکە**

کار ئەگەر بۆ خۆت نەیکەی گرفت و قورسایی‌یەکەشی هەست پێناکەی.

١٤٦٥ (١٤٥٣) ✻ **تیری لە ئاواڵی چ لەوی و چ لە کەنداڵی**

مەترسی و زەرەر لە من دوور بێ؛ خەڵکی چش. «هەر لە خۆم نەدەن بدەن لە هاوڕێ / پێم وایە لە جەواڵی کا و گزرە دەدرێ.»

[مەلا مەحوور]

‖ هاوتای لە خۆم نەدەن لە هاواڵم دەن وەدەزانم لە جەواڵی کایە دەدەن.

١٤٦٦ (١٤٥٣) ✗ **زگی زەلام بێئاواڵە**

چونکە خواردنێ وەبەر کەس ناهێڵێ.

١٤٦٧ (١٤٥٣) ✗ **لە دووری نیزیک و لە ئاواڵان تاقولۆق بوون**

(بە دوو جۆر لێک دەدرێتەوە: ١) مردن لێ نیزیک بوونەوە و دۆست و ئاسیاو کەم بوون. ٢) چاو کەم حوکم بوون و ددان لێ شاڵوپاڵ بوون.) ‖ پیر بوون. «مامە ئەو ساڵ دەگەڵ پار چۆنی؟ جا چۆنم لە دووران نیزیکم و لە ئاواڵان تاقولۆق.» - کابرا جووتی دەکرد. هەیاس بە کنێدا رۆیی و ماندوو نەبوونی لێ کرد. کابرا گەڕابۆوە. کوتی: کاکە دەگەڵ خزمی نیزیک چۆنی؟ کوتی: وەڵڵا ئالێک بووم. کوتی: دەگەڵ دووران چۆنی؟ کوتی: وەڵڵا دووریشم لێ نیزیک بوونەوە. کوتی: ئافەریم چاک تێگەیشتی. دەدانی هەموو شاڵوپاڵ ببوون و پیریش بوو لە مردنێ نیزیک ببۆوە.

١٤٦٨ (١٤٥٣) ✗ **لە من نەدەن لە ئاواڵم دەن، وەدەزانم لە جەواڵی کایە دەدەن**

بڕ = ١٤٦٢ .

١٤٦٩ (١٤٥٣) ✗ **مردن / شین لەگەڵ ئاواڵان جێژنە پیرۆزەیە**

بەڵا و ناڕەحەتی و زیانی بەکۆمەڵ هەر خۆشە.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی

ئاواڵ (١٤٥٣)

١٤٧٠ (١٤٥٣) ≈ **نەدی / بەدی ئاواڵی تۆیە**

قسەکەت وا نیە، ئەو کەسەی ئەتۆ باسی دەکەی هیچ کوێی وەک تۆ ناچێ. «ماڵتە هیچ عیبادێ خودای بە قەت ئەو خدرەی لە ژنێ ناترسێ. - بەدی ئاواڵی تۆیە.» ‖ بۆ یەکەم کەسیش دەکار دەکرێ.

١٤٧١ (١٤٥٣) ≈ **هەتەرێ و مەتەرێ، سەری ئاواڵم بە قوونی کەرێ، شتێکم بۆ باوێنە پشت چەپەرێ**

لە کاتی هەللاوەیدا دەگوترێ.

ڕێکەوەندەکان

ئاواڵ (١٤٥٣)

١٤٧٢ (١٤٥٣) ☆ **ئاواڵایەتی**

دۆستایەتی، ڕەفیقایەتی.

(١٤٥٣) ١٤٧٣ ☆ ئاواڵچەتە / دز

«حەمەتاڵ و سەید حەتار ئاواڵچەتە بوون»

(١٤٥٣) ١٤٧٤ ☆ ئاواڵدوانە

دوو قولوو، دوو منداڵ یا بێچوو کە بە زگێکی بووبن.

داوودەرمان

ئاواڵدوانە (١٤٧٤)

(١٤٧٤) ١٤٧٥ ✱ چ ئینسان چ ماڵات ئەگە ژانی بکەن دەبێ ئاواڵدوانەیەکیان بێتەکنی و دەستیان بۆ بە زگیدا بێنێ.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاواڵدوانە (١٤٧٤)

(١٤٧٤) ١٤٧٦ ○ دەڵێی ئاواڵدوانەن

زۆر وێک دەچن. | هاوتای دەڵێی سێوێکن لەت کراون.

(١٤٥٣) ١٤٧٧ ☆ ئاواڵدەرس

هاوکلاس.

(١٤٥٣) ١٤٧٨ ☆ ئاواڵزاوا

دوو پیاو کە ژنەکانیان خوشکن.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاواڵزاوا (١٤٧٨)

(١٤٧٨) ١٤٧٩ = ئاواڵزاوا ئەگەر کەوتنە کن یەک کونگیان دەخورێ

ئەگەر دوو ئاواڵزاوایان پێکەوە ببینن دەیڵێن و حاڵەتی جەفەنگی هەیە.

١٤٨٠ (١٤٥٣) ☆ **ئاواڵشوان**

دوو / چەند شوان کە پێکەوە لەبەر مەڕ بن. «... چوە دەشتێ بە بەند بە ئاواڵشوانانی کوت: بابم حاکم بوو لە ئیسفەهانێ بۆخۆم میریەتیم دەکردەوە دەگەڵ بەگلەرە.»
[بەیتی قەر و گوڵەزەر . تسۆحفە ١٩٦]

١٤٨١ (١٤٥٣) ☆ **ئاواڵکەمیی**

بێ کەسی، بێ لایەنگر بوون.

a١٤٨١ (١٤٥٣) ☆ **ئاواڵمرید**

دوو / چەند مرید کە هاموشۆی یەک خانەقا دەکەن.

١٤٨٢ (١٤٥٣) ☆ **ئاواڵمنداڵ**

کیسەیەکی پڕ لە ئاوی منداڵدان؛ لە دوای ئەوەی کە زن لێبۆوە لە زگی دێتەدەر.

باوەڕ

ئاواڵمنداڵ (١٤٨٢)

a١٤٨٢ (١٤٨٢) ○ ئاواڵمنداڵ دە بن گڵی دەخەن و ریخۆڵەکەی بە سەریدا قەفقەف دەکەن و زارکەکەی لە دەرێ دێڵنەوە هەتا چاک ئیشک بێ.

b١٤٨٢ (١٤٨٢) ○ منداڵ ئەگە زۆر رشاوە، دەڵێن: ئەوە ئاواڵمنداڵەکەی چاک نەشاردراوەتەوە.

١٤٨٣ (١٤٥٣) ☆ **ئاواڵەتی**

ئاوالایەتی.

١٤٨٤ ئاوجا

دوو ژن کە هەر یەکەی ژنی برایەکن، هێوەرژن.

مەسەل

ئاوجا (١٤٨٣)

١٤٨٥ (١٤٨٣) ☆ غەمی هەوێیە پڕ بە ئەسکوێیە، غەمی ئاوجایە پڕ بە دنیایە

هێوەرژن لە هەوێی ناخۆشەویستترە.

١٤٨٦ ئاودەنگی / هاودەنگی

١) ئاواڵەتی ڕێگا و دانیشتن. «حەمەش دەگەڵ خۆتان بەرن هەر باشە بۆ ئاودەنگی.»
٢) کینایە، کەسێکی هەر کەڵکی ئەوەی هەبێ کە قسە دەگەڵ پیاو بکا و نەیەڵێ لەبەر تەنیایی وەڕەز ببێ. «هەر وەک تەنیا بم وابوو، حەمە ئاودەنگی بوو.»
[قامووس]

زاراوە

ئاودەنگی (١٤٨٦)

١٤٨٧ (١٤٨٦) ○ بە ئاودەنگی کەسێک دیتن / نەدیتن

دیتن و دواندن / دیتن و نەدواندنی کەسێک. «ئەوڕۆ ئارەحمانم دیت. بە ئاودەنگیت دی؟ ئەوەڵڵا هەر دوور بە دوور.»

١٤٨٨ (١٤٨٦) ○ بە ئاودەنگی کەسێک ناسین

دۆستایەتی و ناسینی کەسێک لە نێزیکەوە.

١٤٨٩ ئاور

١) ئاگر. ٢) شەمچە، فەندەک، جغارەی هەڵبوو و... «ئاورت پێیە؟»

باوەڕ

ئاور (١٤٨٩)

١٤٩٠ (١٤٨٩) ○ ئەگە مەنجەنیقی حەزرەتی ئیبراهیم ساز کرا تینی هەموو ئاوران هەڵگیرا.

١٤٩١ (١٤٨٩) ◇ ئەوی بە ئاوری بــووتێ شەهیدە.

١٤٩٢ (١٤٨٩) ◇ ئەوی پاش نوێژە فەرزەکان ئایەتەلکورسی بخوێنێ بە ئاوری جەهەندەمێ ناسووتێ.

١٤٩٣ (١٤٨٩) ◇ ئەوی قەراغە و قەراغی نان درێژ کاتەوە لە دنیای دیکە بۆی دەبێنە قایشێکی ئاور و دە ملی دەکەن.

١٤٩٤ (١٤٨٩) ◇ "خانی لەپ زێرین" زاوای "شای حەبباس" بوو. وەزیرێکی هەبوو "حەسەن خانی دەرپێ شین"یان پێدەگوت. ئەو حەسەن خانە رۆژێ هەر دەیکوت: جەنابی شا ئەو کوردانەت بۆ راگرتوون؟ ئەوانە گورگن دە پێــستی مەڕ دان! شـای حەباس خانی بەتاقی کردەوە، کوتی: بچۆ پۆلوێکم قەنەی ئاوری بۆ بێنە. هێنای، شا لێی وەرنەگرت. ئەو پۆلووە ئاورەی هەر لە سەر بەری دەستی راگرت هەتا بەری دەستی کون کرد. شا دەستی بۆ چاک کردەوە و زێرکفتیشی کرد و نێویان نا: "خانی لەپ زێرین".

١٤٩٥ (١٤٨٩) ◇ خۆشەویست بە ئەسحابەیەکی فەرموو هەڕۆ تەشتێک ئاو و دەرزێکی بێنە. دەرزیەکەی دە ئاوەکەی هەڵکێشا و هێنایەوە دەرێ. فەرمووی دەرزیەکە چەندی ئاو پێوەیە؟ کوتی: جا چی پێوەیە؟ زروقایەکی پێوەیە و پێوە نیە. فەرمووی هەر چی بایی ئەو زرووقای‌یە حەزرەتی عەلی خۆش بوێ بە ئاوری جەحەندەمێ ناسووتێ.

١٤٩٦ (١٤٨٩) ◇ سەرمازەڵە فووی لە ئاوری حەزرەتی ئیبراهیم کردووە بۆیە ئەوی سەری حەوتان پان کاتەوە دەچێتە بەهەشتێ.

١٤٩٧ (١٤٨٩) ◇ شەیتان ئاور کاری لێ‌ناکا. رۆژی قیامەتێ خەڵک گلێی لێ‌دەکەن دەڵێن بۆچی تووشی ئەو پەندەت کردین؟ دەڵێ: دەیجا ناقایلن وەرن جێ‌یە بگۆڕینەوە (بۆخۆی لە سەر کورسی ئاورین دادەنیشێ).

١٤٩٨ (١٤٨٩) ◇ نوکی گەسک لە ئاور دان خراپە.

١٤٩٩ (١٤٨٩) ◇ هەر کەس نەدیدەی خۆی ببینێ بە ئاوری جەحەندەمێ ناسووتێ.

دوعا

ئاور (١٤٨٩)

١٥٠٠ (١٤٨٩) ⊡ **رەببی ئاورت نایسێ**

(لە منداڵانی دەکەن.) ‖ وجاغت کوێر بێ.

١٥٠١ (١٤٨٩) ⊡ **(شتێک) وەبەر ئاوری مردوو کردن**

(زۆرتر لە زمانی ژنانەوە لەکاتی ون بوون یا دزرانی شتێک‌دا دەگوترێ.) ‖ شتێک

بۆ کفن و دفنی مردوو خەرج کردن. ئێم سوور و عەیانە ئەو دەستی داوەتێ و حاشای لێ دەکا یا خودا وەبەر ئاوری مردووی بکا.

جنێو

ئاور (۱۴۸۹)

(۱۴۸۹) ۱۵۰۱ a   ϕ **ئاور تێبەربوو**

(جنێوێکی ژنانەیە.) ‖ ۱) منداڵی بزۆز. ۲) کچ و ژنی حەکەدار.

لێکدانەوەی خەون

ئاور (۱۴۸۹)

(۱۴۸۹) ۱۵۰۲   ξ ئاور شەڕە.

کایە و گۆرانی

ئاور (۱۴۸۹)

(۱۴۸۹) ۱۵۰۳   ♋ **ئاورەگڕەی خۆمانە / نایدەین بە بێگانە**

منداڵ ئاورێ دەکەنەوە بە دەوریدا هەڵدەبەزن و ئەم بەندانە دەڵێنەوە.

مەتەڵ

ئاور (۱۴۸۹)

(۱۴۸۹) ۱۵۰۴   § **ئاو بخواتەوە دەمرێ**

ـ ئاور

(۱۴۸۹) ۱۵۰۵   § **بنی دارە، نێوی تاڵە، سەری ئاورە**

ـ سیغار و مشودە

(۱۴۸۹) ۱۵۰۶   § **تەندوورێکە ئاوری تێدا / بن ئاورەکە قاپی تێدا / نێو قاپەکەی ئاوی تێدا / نێو ئاورەکە ماری تێدا**

ـ چرا

(۱۴۸۹) ۱۵۰۷   § **دەستم بە زێری / دەمم بە کێری / خللە خللیەتی ئاوری بۆ تێری**

ـ سەبیلە

(۱۴۸۹) ۱۵۰۸   § **دەوری بەحرە نێوی ئاورە**

ـ سەماوەر

(١٤٨٩) ١٥٠٩ § **کەر لە ماڵێ دەزەڕێنێ، جاشک لە ماڵێ غار دەدا**

ـ کەرەکە ئاوری تەنووورە و جاشکەکە دووکەڵەکەیەتی

(١٤٨٩) ١٥٠٩ a § **گای رەش، گای سوور دەکا / دەردەکا**

ـ ئاور / تەنوور

مەسەل

ئاور (١٤٨٩)

(١٤٨٩) ١٥١٠ ✠ **ئاور بە ئاوێ دەکووژێتەوە**

هەر کارەی رێی خۆی هەیە. | هاوتای کار بە خوڵای جوور دێ، کورسی بە سیرمەی.

(١٤٨٩) ١٥١١ ✠ **ئاور بێ دووکەڵ نابێ**

کاری خراپ ئاکامی خراپە و کێشەی لێدەکەوێتەوە. «کە دووکەڵ دەرکەوت ئاگری لە شوێنە / خۆت بپارێزە، دڵ مەڕەنجێنە.»

[پیرەمێرد]

(١٤٨٩) ١٥١٢ ✠ **ئاور تەڕ و ئیشک نازانێ**

بڕ = ٢٥١٨ .

(١٤٨٩) ١٥١٣ ✠ **ئاوری بەری داویە لە سەری**

بۆ کەسێک دەکار دەکرێ کە بە هۆی خواستنی جینسی ئاکار و کردەوەی لە سەر باری ئاسایی نەمێنێ. «هۆشی تاساوە لە تاو مشتەری / ئاگری بەری داویە لە سەری.»
[سەلا ئەفوور]

(١٤٨٩) ١٥١٤ ✠ **بە ئاوری بسووتێی، بە شیری بگوژرێی، گیرۆدەی نامەرد نەبی**

بڕ = ٨١١ .

(١٤٨٩) ١٥١٥ ✠ **بە ئاورێکی گەش نەبمەوە بە دووکەڵی بۆچی رەش ببمەوە؟**

شتێک قازانجم پێ نەگەیەنێ بۆ زەرەرم لێبدا؟ | هاوتای قسەیەک قەڵەوم نەکا بۆ پێی کز بم.

(١٤٨٩) ١٥١٦ ✠ **بە کن ئاوریدا بڕۆی پڕیشکت وێدەکەوێ**

بڕ = ١٥٢٢ .

(١٤٨٩) ١٥١٧ ✠ **داری ئیشک بە ئاوری نەبێ دانایە**

ئینسان بە چ ئەخلاق و ئاکارێکەوە رابێ تا سەر دەگەڵی دەبێ. | شتێکی وەک: **خوویەکی گرتت بە شیری تەرکی ناکەی بە پیری.**

(۱۴۸۹) ۱۵۱۸ ✱ **کەس ئاوری گەرم لە باوەش ناکا / ناگرێ**

کەس پێی خۆش نیە تووشی زەرەر و ناڕەحەتی بێ.

(۱۴۸۹) ۱۵۱۹ ✱ **لە ئاور رزگاری هاتن و تووشی مار بوون**

لە بەڵایەک، گرفتێک، مەترسی‌یەک رزگاری هاتن و بە سەر بەڵا / گرفت / مەترسی‌یەکی دیکەدا کەوتن. «... کابرایەکی دەم چەقەڵەی رەنگ تریاکی و ژاندارمەیەکی مل باریکی لەڕ و لاواز کە بە کاسکێتە زلەکەی سەری و بەژن و باڵای رەقەڵی‌دا وەک قارچەگولە نەچوو. هاتن و پێشی پاسەکەیان گرت: من لەبەر خۆمەوە گوتم: یاخوا خێر بێت لە ئاگر رزگار بووین بە سەر ماردا کەوتین.»

[پێشکەبینی کەدا]

‖ هاوتای لە چاڵ هاتنە دەر و دە چاڵاو کەوتن. لە بەراز رەوین و بە سەر کۆلکەدا کەوتن.

(۱۴۸۹) ۱۵۲۰ ✱ **لە ترسی ماری پەنا بۆ ئاور بردن**

بڕ = ۱۸۳۰ .

(۱۴۸۹) ۱۵۲۱ ✱ **لە ئاوری نیزیک بیەوە پریشکت دەکەوێتێ**

بڕ = ۱۵۲۲ .

(۱۴۸۹) ۱۵۲۲ ✱ **لە قەراغ ئاوری بی پریشکت وێدەکەوێ**

دۆستایەتی دەگەڵ ئینسانی خراپ / هامۆشۆی جێگەی خراپ کردن زەرەر و زیانی بە دواوەیە. «لە کن ئاسنگەر کەسێ دانیشێ / بەرگی دەسووتێ یا سەری دێشێ.»

[مەلا مەحموور]

ڕێکەوەندەکانی رستەیی و ناماڵڕستەیی

ئاور (۱۴۸۹)

(۱۴۸۹) ۱۵۲۳ ≈ **بۆ چرا ئاوری نیە؟**

بۆ رەخنەگرتن لە کەسێک دەگوترێ کە کەسێکی تری بۆ جێ‌بەجێ کردنی کارێک یا مەسەلەیەک بەلاوە کەم بێ. ‖ هاوتای بۆ ئەو / ئێمە نەهەوا؟

(۱۴۸۹) ۱۵۲۴ ≈ **دەڵێی / دەڵەی ئاورە**

۱) ئازا و وریا. ۲) گەرم داهاتن. ۳) زۆر بەدفەڕ. ۴) بەڵا. ۵) زۆر تیژ.

(۱۴۸۹) a۱۵۲۴ ≈ **دەڵێی ئاوری پێوەدەنێن**

زوو خلاس دەبێ.

۱۵۲۵ (۱۴۸۹) ≈ **دەڵێی / دەڵەی ئاوری پێیە**

بڕ = ۱۵۳۸.

۱۵۲۶ (۱۴۸۹) = **دەڵێی بە ئاوری کوڵیوە**

بە جەفەنگ بە شتی زۆر گەرمی دەڵێن. «پەککو گەرووم سووتا ئەوە چ چایەکە ماڵتە دەڵێی بە ئاوری کوڵیوە» | هەموو شت دە ئاوردا دەکوڵێ، بۆ موبالەغە دەیڵێن.

۱۵۲۷ (۱۴۸۹) = **وەک ئاور ئایسان**

گەرم داهاتن بە هۆی نەخۆشی. «تازای کهانی وەک ئاور دایسا» | بڕ = a۲۲۴ و b۲۲۴.

۱۵۲۸ (۱۴۸۹) ≈ **وەک ئاور و لۆکە**

بڕ = ۲۰۰۷.

۱۵۲۹ (۱۴۸۹) ≈ **وەک ئاوری بن کایە**

بڕ = ۱۵۸۱.

۱۵۳۰ (۱۴۸۹) = **وەک ئاوری بێئامان**

بڕ = ۱۵۸۲.

۱۵۳۱ (۱۴۸۹) ≈ **وەک ئاوری قودرەت**

بڕ = ۱۵۴۷ و ۱۵۸۹.

۱۵۳۲ (۱۴۸۹) ≈ **وەک درۆزنی ئاور دە ماڵ بەربوو لێهاتن**

زمان بە درۆزن دەرچوون و بەقا نەمان لە لای خەڵک. = دەڵێن کابرایەک هەموو رۆژێ دەچوە سەربانی و بەقەستی هەرای دەکرد: ئەی هاوار بمگەنێ ئاورم دە ماڵێ بەربوو. خەڵکیش بە هاواری‌یەوە دەچوون. ئاخر نە جارێک و نە دوو جار؛ هەتا وای‌لێهات ئیدی کەس گوێی پێنەدەبزووت. ئەزقەزای رەببانی واهات ماڵە کابرای ئاوری تێبەربوو. کابرا غاری دا سەربانی؛ هەر چی دەخۆی نووسا و گوڕاندی، کەس بە هاواری‌یەوە نەهات.

۱۲۳۳ (۱۴۸۹) ≈ **وەک گای تەمبەڵ ئاوری لە سەر پشتی بکەیەوە جووڵەی ناکا**

بڕ = ۱۵۶۸.

زاراوە

ئاور (۱۴۸۹)

۱۵۳۴ (۱۴۸۹) ○ **ئاو بە ئاوردا کران**

بڕ = ۸۸۹.

١٥٣٥ (١٤٨٩) ○ **ئاورباران**

١) گەرمای بێ‌ئەندازە. ٢) دابارینی گوللە لە شەڕدا. دەستڕێژ کردنی چەند کەس ویکرا.

[قاموس]

«ئای هەریرە و ئاگربارانە / یار بە بێ تۆ ماڵم وێرانە.»

[گۆرانی]

١٥٣٦ (١٤٨٩) ○ **ئاورباران کردن**

توغڵەمە کردن.

١٥٣٧ (١٤٨٩) ○ **ئاور بردن**

مەسدەری تێکەڵاوە. بە هاسانی داگیرسان و زوو ئاگر گرتنی شتێک یا ماددەیەک.

«ئەم گوێنییە تەڕە ئاگر نابا. باڕووت خێرا ئاگر دەبا.»

[قاموس]

١٥٣٨ (١٤٨٩) ○ **ئاور پێ‌بوون**

(زۆرتر وشەی (دەڵێی) یا (دەتکوت)ی دەپێش‌دا دێ.) ‖ زۆر بەپەلە. «ترەختان و رکێفکوت کەوتە رێیە / لە خەڵکی وایە کابرا ئاوری پێ‌یە.» ‖ بر = ١٨٩٥ .

[تاریک و روون]

١٥٣٩ (١٤٨٩) ○ **ئاور بە کەسێک گرتن**

بر = ١٥٥١ .

١٥٤٠ (١٤٨٩) ○ **ئاور پێوەنان و بۆسۆ لێ نەهاتن**

بر = ١٥٥٢ .

رێکەوەندەکان

ئاور (١٤٨٩)

١٥٤١ (١٤٨٩) ☆ **ئاورپەرست**

زەردەشتی.

١٥٤٢ (١٤٨٩) ☆ **ئاور تێ‌بەر بوون**

ئاگر گرتن و سووتانی شتێک بێ ئەوەی یەکێک بە دەست یا لە ئانقەست بیسووتێنێ. «ئوتومبیلەکەی ئاگری تێ‌بەر بوو.»

[قاموس]

مەسەل

ئاور تێبەر بوون (۱۵۴۲)

۱۵۴۳ (۱۵۴۲) ✱ ماڵە درۆزنی ئاوری تێبەر بوو کەس باوەڕی پێ نەکرد

بڕ = ۱۵۰۶.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاور تێبەر بوون (۱۵۴۲)

۱۵۴۴ (۱۵۴۲) ≈ ئەگە ئاورت تێبەر بێ ناتکوژێنێتەوە

بڕ = a ۱۶۱۵

دوعا

ئاور تێبەر بوون (۱۵۴۲)

۱۵۴۵ (۱۵۴۲) ⊠ ئاور تێبەر بوون

(لە منداڵانی دەکەن.) ‡ فەوت و فەنا بی.

۱۵۴۶ (۱۵۴۲) ⊠ ئاوری بێئامان تێبەر بوون

تووشی بەڵای بێڕزگاری هاتن. «حەک ئاوری بێئامانت تێبەر بێ.»

۱۵۴۷ (۱۵۴۲) ⊠ ئاوری قودرەت تێبەر بوون

تووشی بەڵای هەرە ناخۆش بوون. «حەک ئاوری قودرەتێت تێبەر بێ.»

زاراوە

ئاور تێبەر بوون (۱۵۴۲)

۱۵۴۸ (۱۵۴۲) ○ ئاور تێبەر بوون

۱) بەزەیی پێداهاتن و زگ پێ سووتان. «ئەورۆ کا خدرم دی. یا خودا کافریش بە حاڵی نەبێ، پیاو هەر وەختە ئاوری بۆ تێبەربێ.» ۲) زۆر تامەزرۆ بوون بۆ شتێک. «ئاورم تێبەربوو چۆقەم دەکەوتێ.»

١٥٤٩ (١٥٤٢) ○ **ئاور ده خەرمانی کەسێک بەربوون**

زیانی قورس وێ کەوتن و مردوو لێ مردن. «خەبەر بەرن بۆ خزمانم / ئاور بەربۆتە خەرمانم / شێواوە دەری بابانم.»

[کاکی مرادان : ١٣٠]

١٥٥٠ (١٤٨٩) **ئاور تێبەردان**

ئاور بە سووتەمەنی یا هەر شتێکی دیکەوەنان.

زاراوە

ئاور تێبەردان (١٥٥٠)

١٥٥١ (١٥٥٠) ○ **ئاور تێبەردان**

١) نارەحەت کردنی کەسێک بە هۆی لێدان، قسە، کار یا ڕووداوێک. «زللەیەکی تەفسەری لێدا ئاوری تێبەردا، «قسەیەکی وای کرد هەر ئاوری تێبەردام.» ٢) نارەحەت بوون بە خواردەمەنی تیژ. «بیبارێکم خوارد ئاوری تێبەردام.» ٣) بەزەیی پێداهاتن و زگ پێسووتان. «وا دەپاراوە ئاوری دە پیاوی بەردەدا.» ٤) قسەی شوێن‌دانەر لە سەر عاتیفەی ئینسان. «شێعری وای دەگوت ئاوری دە پیاوی بەردەدا.»

١٥٥٢ (١٥٥٠) ○ **ئاور تێبەردان / پێوەنان و بۆسۆ لێنەهاتن**

بۆ وەسفی نەداریی دەکار دەکرێ. «هەقی نوێژێ لە ڕووتی وا ئەسێنێ / کە ئاگری پێوەنێی لێی نایە بۆسۆ.»

[حەمدی]

١٥٥٣ (١٥٥٠) ○ **ئاور دە جەرگی کەسێک بەردان**

بڕ = ١٥٥١ .

١٥٥٤ (١٥٥٠) ○ **ئاور دە دەلینگی کەسێک بەردان**

زەرەر و زیانی ماددی و مەعنەوی بە کەسێک گەیاندن.

١٥٥٥ (١٥٥٠) ○ **ئاور دە ماڵە کەسێک بەردان و بۆسۆ لێنەهاتن**

بڕ = ١٥٥٢ .

١٥٥٦ (١٥٥٠) ○ **به دەستی (خۆ) ئاور دە ماڵە (خۆ) بەردان**

زەرەر و زیانی ماددی و مەعنەوی تووشی خۆکردن. «دڵ کە جێی خۆت بوو بە ئاوری غەمی هیجرت سووتاند / بۆچ بە دەس خۆت دەخەی ئەم ئاورە نێو مەنزڵی خۆت.» [کوردی]

١٥٥٧ (١٥٥٠) ○ **کۆلکەی تەڕ ئاور تێبەردان**

بڕ = ١٥٧٢.

١٥٥٨ (١٤٨٩) ☆ **ئاورجا**

ئاگردان.

١٥٥٩ (١٤٨٩) ☆ **ئاورخانە**

ئاگرگەی زەردەشتیان.

١٥٦٠ (١٤٨٩) ☆ **ئاور خۆش کردن**

١) دەست تێوەردان دە ئاور بۆ باشتر سووتان. ٢) تێکوەردانی ئاوری خەڵووز و تەپاڵە و... بۆ لاچوونی خۆڵەمێشەکە و بەتین بوونی. ٣) سووتەمەنی زۆرتر هاویشتنە سەر ئاور.

زاراوە

ئاور خۆش کردن (١٥٦٠)

١٥٦١ (١٥٦٠) ○ **ئاور خۆش کردن**

پەرە پێدانی کێشە و نێوان ناخۆشی.

(١٤٦٠) ١٥٦٢ ○ **ئاور خۆشکەر / ئاور خۆشکەرە**

مایەفینە. ئەوەی ئاوری شەڕ و ناتەبایی خۆش دەکا. «ئەم پەندە راستە و جێگەی باوەڕە / دووزمان ئاور خۆشکەری شەڕە.»

[مە ٧ لمخبور]

مەسەل

ئاور خۆشکەر (١٥٦٢)

(١٥٦٢) ١٥٦٣ ✵ **دوو زمان ئاورخۆشکەری شەڕە**

بڕ = ١٥٦٢ .

(١٤٨٩) ١٥٦٤ ✵ **ئاور دۆست و دوژمنی ناناسێ**

هاوتای ٩٣٩ .

(١٤٨٩) ١٥٦٥ ☆ **ئاور کردنەوە**

هەڵکردنی ئاور.

زاراوە

ئاور کردنەوە (١٥٦٥)

(١٥٦٥) ١٥٦٦ ○ **ئاور کردنەوە**

بەدفەڕی کردن تا ئەوپەڕی خۆی. فیتنەگێران. «بە شایەد بێ لەو دارەی‌دا بەرم خوێنم نیە، بکووژم خەتام نیە، وشتری حاکمیش نادەم، عەوڵا سوور ئاوری کردۆتەوە؛ کوڕی بابی خۆم نیم ئەگە کەلاکی نەخەم.»

[هاوارمەرە ، ١٦٩]

(١٥٦٥) ١٥٦٧ ○ **ئاور لە سەر پشتی کەسێک کردنەوە**

شکاندن و راوەدوونانی کەسێک بە چەک و تەقە لە سەر کردن. «دز حیزە سواریان بێ، هەلە و هەڵکەوتووە، لەو وڵاتە ناڵدار ناڵ دەوەرێنێ، باڵدار باڵ. هەی! هەی! هەی! ئاوریان لە سەر پشتی بکەنەوە، روحمیان پێ مەکەن.»

[هاوارمەرە ، ١٢٢]

١٥٦٨ (١٥٦٥) ○ **ئاور لە سەر پشتی کەسێک کردنەوە و جووڵە نەکردن**

تەمبەڵ و تەوەزەل بوون. «زیبا بەح زیباا وا دیار بوو لەبەر ناحەزی مابۆوە و کەس نەیویستووە: بۆ کاروباریش وەکوو گای تەمبەڵ ئاگرت لە سەر بکردایەوە نەدەجووڵاوە.»

[پێکەنینی گەدا]

١٥٦٩ (١٤٨٩) ○ **ئاور گرتن**

١) تووڕە بوون. ٢) زگ بە کەسێک سووتان. ‖ هاوتای لە داخ / تاو کەسێ / شتێ شێت بوون.

a١٥٦٩ (١٤٨٩) ○ **ئاور لە بەر نەبوونەوە**

(زاراوەی نان و تەندوورە.) ‖ تەندوور ئەگەر کلّی بۆ نەچنی، نایسێ. «تەندوورەکە ئاوری لەبەر نەبۆتەوە»

١٥٧٠ (١٤٨٩) ○ **ئاور لە بەری پێ بوونەوە / هەستان**

١) زۆر ماندوو بوون. ٢) توند ڕۆیشتن. «وا دەڕۆیی ئاوری لە بەری پێی دەبۆوە.»

١٥٧١ (١٤٨٩) ○ **ئاور لە چاو بارین**

١) لە شەڕ بوون. ٢) تووڕە بوون.

١٥٧٢ (١٤٨٩) ○ **دە تەندووری تەڕ / کۆلکەی تەڕدا ئاور کردنەوە**

گێرمشێوێنی، ئاژاوە گێڕان. ‖ هاوتای کۆلکەی تەڕ ئاور تێبەردان. لە ئاوی شلوێ ماسی گرتن.

١٥٧٣ (١٤٨٩) ○ **ئاور لە کەسێک بارین**

بەڵا بە سەر هاتن. «بلسی کاکە سێنەم مەکە ئاورت لێدەبارێ.» ‖ هاوتای بەرد لێبارین.

دوعا

ئاور لێبارین (١٥٧٣)

١٥٧٤ (١٥٧٣) ⊠ **حەک ئاورت لێبارێ**

یاخووا تووشی ناڕەحەتی و بەڵایان بی.

١٥٧٥ (١٤٨٩) ○ **ئاور لێبوونەوە**

گەرم ئایسان. «ئازای بەدەنم ئاوری لێدەبێتەوە.»

١٥٧۶ (١٤٨٩) ○ **ئاور هەڵبوون**

شەڕ و کێشە هەڵایسان.

١٥٧٧ (١٤٨٩) ○ **ئاور هێنان**

زۆر تووڕە بوون. «... ئاژانە کزە، وەها کەچەوەترێن کراوە هەر ئاوران دێنێ، لەوەی دەگەڕێ بیانووی وەدەست کەوێ.»

[میرزا / ١٨١]

١٥٧٨ (١٤٨٩) ☆ **ئاورگ**

وەجاغ، ئاگردان. «نەنێ نەنێ مانگا کاڵەکەمی / بنەی ماڵ و حاڵەکەمی / ڕۆنی زەنگ بۆ کوڕەکەمی / شیری سەر ئاورگەکەمی.»

[کانی مرادان / ١٧٥]

١٥٧٩ (١٤٨٩) ☆ **ئاورنگ**

١) پریشکەی ئاگری وردیلە کە لە کوتانی ئاسنی سوورەوەکراو دەپەڕێ. ٢) بریقە و trووسکە.

زاراوە

ئاورنگ (١٥٧٩)

١٥٨٠ (١٥٧٩) ○ **ئاورنگ / ئاورینگ دان**

قەڵس و تووڕە بوون. هەڕەشەوگوڕەشە کردن.

١٥٨١ (١٤٨٩) ○ **ئاوری بن کا**

فێڵباز. دووڕوو. لە بنەوە بڕ. «هەتا وەک ئاگری نێوکان لەگەڵ یەک / ئەگەر تۆفان بێ لەشکرتان بە پووشەک.»

[حاجی قادر]

«ئاوری بن کایە بۆسۆی لێ نایە / دزی خۆماڵی لە گرتن نایە.»

[مەلا مەحموور]

١٥٨٢ (١٤٨٩) ○ **ئاوری بێنامان**

بەدفەڕ.

١٥٨٣ (١٤٨٩) ○ **ئاوری جەرگ هەڵگرتن**

(جەرگ برپتن لە منداڵ. ئاور مەبەست نارەحەتی و پەژارەیەکی زۆرە کە لە سۆنگەی دووری، نارەحەتی یا مردنی منداڵ تووشی دایک یا باب دێ.) ‖ لە تاو منداڵ، کار یا کردووە یا قسەیەک کردن.

مەسەل

ئاوری جەرگ / جگەر (١٥٨٣)

١٥٨٤ (١٥٨٣) ✻ **سەتم بمرێ لە پشتدەرێ، سەتم مرێ لە پێشدەرێ، نابێ بە ئاوری جگەرێ**

غەمی مردووی خزم و ناسیاو تۆزی غەمی منداڵ ناشکێنن.

١٥٨٥ (١٤٨٩) ○ **ئاوری سوور**

بەڵای گەورە. «ئاوری سوور بێ، خۆی تێداوێ.»

١٥٨٦ (١٥٨٥) ○ **خۆ دە ئاوری سوور هاویشتن**

بڕ = ١٥٨٥.

مەسەل

ئاوری سوور (١٥٨٥)

١٥٨٧ (١٥٨٥) ✻ **ئاورە سوورە لە خۆم دوورە**

بەڵا و نارەحەتی لە من دوور بێ، خەڵک بە من چی؟ ‖ **هاوتای هەموو دنیا شیر / تیر بێ بستێک لە من دوور بێ.**

١٥٨٨ (١٤٨٩) ○ **ئاوری شتێک / کارێک / قسەیەک لە گۆڕی کەسێک هەستان**

دەستی کەسێک بە نهێنی دە شتێک، کارێک یا قسەیەکدا بوون. «کەریم ئاغا زۆرمان ئەزیەت دەکا و ئاوری ئەو کارەش لە گۆڕی کوێخا هەڵدەستێ.»

١٥٨٩ (١٤٨٩) ○ **ئاوری قودرەت**

١) بەدفەڕ. ٢) زرینگ و کار لە دەست هاتوو. ٣) بەلاّ. «حەیرانێ وەرە لە لای ڕەبەتێ / ئەمن دەچوومەوە ماڵە بابی کوڕە حەیرانێ هەر بە بیانووی چووکەڵە حاجەتێ / ئەوە دایکی کوڕەتیو حەیرانێ بۆم دەهات هەر وەکوو ئاورەکەی دە قودرەتێ.»

[کاتی مرادان / ١٨١]

ا بڕ =١٥٣١ و ١٥٤٧ .

١٥٩٠ (١٤٨٩) ○ **ئاوری کەسێک گەرم بوون**

حەشەری بوون (تایبەتی ژن یا کچ). ا هاوتای کوورەی کەسێک لە جۆش بوون. سێڵی کەسێک داغ بوون.

١٥٩١ (١٤٨٩) ○ **بۆ ئاور هاتن**

بڕ = ١٥٩٧ .

١٥٩٢ (١٤٨٩) ○ **بە ئاوری دەستی (کەسێک) کارێک کران**

دەست تێدا بوونی ڕاستەوخۆی کەسێک لە قەومانی کارێک دا. «ئێستاش کارێکی وا مەکە بە ئاوری دەستی تۆ لە سۆنگەی تۆدا عێلێکی هەزار و پێنج سەت ساڵە ببەتڵێ.»

[بەیتی لاس و خەزاڵ. ئەحمەدی لوتفی / ٣٨]

١٥٩٣ (١٤٨٩) ○ **بە ئاوری کەسێکەوە سووتان**

تاوانی دۆستایەتی دەگەڵ کەسێک دان. «بەگشتی ناوچەیەکی گرینگی وڵات بە تەحریکی چەند کەسێکی موغریز و ناپاک لەبەر چاوی دەوڵەت و بە ئاوری وان بسووتێ.»

[تارێک و ڕوون / ٢٦٦]

١٥٩٤ (١٤٨٩) ○ **پووشوو بە ئەستۆی کەسێکەوە نان و ئاور گرتن**

تووڕە بوون. ا هاوتای شەمچە بە لامل هەڵبوون.

١٥٩٥ (١٤٨٩) ○ **خۆ دە ئاور هاویشتن**

بڕ = ١٥٨٦ .

١٥٩٦ (١٤٨٩) ○ **کای کۆن ئاور گرتن**

(کا هەتا بمێنێتەوە چاکتر دەسووتێ.) | بۆ پیاوی عاشقی بەساڵداچوو دەکار دەکرێ.

١٥٩٧ (١٤٨٩) ○ **لە سەر ئاوران بوون**

حەجمین لێبڕان و بە پەلە بوون. «خۆ لە سەر ئاوران نی، ئەو پەلەپەلەت لە چیە؟» هێند بە پەلە بوو دەتکوت لە سەر ئاورانە.» | بڕ = ١٥٣٨، ١٥٩١ و ١٥٩٨.

١٥٩٨ (١٤٨٩) ○ **لە سەر ئاو و ئاوران بوون**

بڕ = ١٥٩٧.

١٥٩٩ (١٤٨٩) ○ **لە سەر کەسێک خۆ دە ئاور هاویشتن**

تەعەسووبی زۆر بۆ کەسێک هەبوون.

١٦٠٠ (١٤٨٩) ○ **لە نێو دوو ئاوراندا مانەوە**

حاسێ بوون لە نێوان دوو بەڵایاندا.

١٦٠١ (١٤٨٩) ○ **ماڵی ئاور**

چەکوچۆڵ. «سوڵتان دەیکوت قەستەم بە زاتی نەبێ / ئەگەر هیچ ماڵی ئاوریم پێ نەبێ / چۆنێکی شا دەڵێ با وا بێ.»

[بەیتی ئەمەم، حەمەدی بەیان]

١٦٠٢ (١٤٨٩) ☆ **ئاوردان**

١) ئاگردان. ٢) تەقاندن.

١٦٠٣ (١٤٨٩) ☆ **ئاورۆچکە**

ئاوری چکۆڵەی منداڵان. «ئاورۆچکەیان دەکردەوە و خانووچکەیان دروست دەکرد.»
[تاریک و روون ١٢١]

١٦٠٤ (١٤٨٩) ☆ **قووڵی ئاور**

جێگایەک بۆ ئاورگ لە نێوەڕاستی ژووری تاوڵ هەڵدەقەندرێ.

١٦٠٥ (١٤٨٩) ☆ **کوچکاور**

سێ بەردەی ئاگردان.

مەتەڵ

کوچکاور (١٦٠٥)

(١٦٠٥) ١٦٠٦ § سێم داناون قەمتەرە / ئاغا میری لە سەرە / دەم تەشوێلکەی نۆکەرە / کەوچک و مەنجەڵ سەر ئاورە

ـ کوچکاور

☆ (١٤٨٩) ١٦٠٧ ئاورین

وەک ئاگر، لە ئاگر.

زاراوە

ئاورین (١٦٠٧)

(١٦٠٧) ١٦٠٨ ○ قەبری (خۆ) ئاورین کردن

خۆ گوناحباری خەڵک و خۆ کردن. «کچ دەبێ مێردی بکا، شەرعەن گوناحە، نامەوێ قەبرەکەم ئاورین بێ.»

[مبرزا / ٤٧]

١٦٠٩ ئاورە

جۆرێک زیپکەی تەڕە لە روو دێت.

داوودەرمان

ئاورە (١٦٠٩)

(١٦٠٩) ١٦١٠ ✠ ئەوەی حەوت ساڵی شوانی کردبێ تفەکەی بۆ ئاورە دەرمانە.

(١٦٠٩) ١٦١١ ✠ ئەوەی منداڵی بە ئاورەی چووبێ تفەکەی بۆ ئاورە دەرمانە.

(١٦٠٩) ١٦١٢ ✠ شوانێکی ئەگە حەوت ساڵی شوانی کردبێ لە سەر برینەکان پڕیشکە ئاورێک بکاتەوە.

(١٦٠٩) ١٦١٣ ✱ ترشاویکی خەستی سماق دەگرنەوە و رۆژی‌دەکەنە سەر عەرز، دەست دەکا بە کەف‌وکوڵ، کەفەکە لە برینکان دەدەن، ویشکی دەکا.

[قاموس]

١٦١٤ ئاوڕ

وەرگێرانی سەر بە خێرایی بۆ تەماشای کەسێک یا شتێک. "ئاورێکی پاشەوە" کتێبێکی مێژووی کوردە، "حوزنی موکریانی" دایناوە.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالڕستەیی

ئاوڕ (١٦١٤)

(١٦١٤) ١٦١٥ ≈ **ئاوڕی داوە، گووی بەرداوە، بە لاچاوی خۆی داداوە**

منداڵ بە جەفەنگ و لەخۆڕا پێکتریان دەگوت: چاو ئەو شتەی، جا ئەو عیبارەتەیان بەو کەسە دەگوت کە بەو قسە ئاوڕی داباوە.

(١٦١٤) ١٦١٥a ≈ **ئەگە سەرت ومبن خۆت کەوێ ئاوڕت وێنادا**

بێ‌ڕوحمە و بە کەسەوە ماندوو نیە. ‖ هاوتای ١٥٤٤ .

(١٦١٤) ١٦١٦ ≈ **کەس ئاوڕ وە کەس نادا**

هەر کەسە دە فکری خۆی‌دایە و...

زاراوە

ئاوڕ (١٦١٤)

(١٦١٤) ١٦١٧ ○ **ئاوڕ نەدانەوە**

١) وەکوو هەڕەشە دەکار دەکرێ. «برۆ ئاوڕ نەدیەوە» ٢) کینایە لە هەڵاتنی توند و بە ترس و لەرز. «توقرەی لێ هەڵگیرا وکونە مشکی لێ بوونە قەیسەری و سەری خۆی دەبن کەوشێ گرت و ئەو هەڵاتنەی پێی هەڵات ئاوڕی نەداوە.»

[شەرەفنامە / ١١٣]

(١٦١٤) ١٦١٨ ○ **ئاوڕ وەسەر کەسێک دان**

یارمەتی‌دان و دەست گرتنی کەسێک. «... تا لەپڕ و نەکاودا فریشتەی بەختی ئاوڕێکی بەخێری لێ‌داوەتەوە و گەلە ئازا و نەبەز و مەرد و ڕەندەکەی خۆی وەبیر هێناوەتەوە.»

[شەرەفنامە / ١١٣]

(١٦١٤) ١٦١٩ ○ **ئاوڕی بەخێر وەسەر کەسێک دان**

«سینگت مەرە دە حەوشێدا / دە بڵا شێبای شەوێی لێدا / وەرە مەردی خودای بە / ئەگە ئێواران دێیەوە / بە قەد و قامەتی زەریف: ئاوڕێکی بە خێرم وێدە.»

[بەیتی گولێ]

▌ بڕ = ١٦١٨.

(١٦١٤) ١٦٢٠ ○ **باب ئاوڕ وەسەر کوڕی (خۆ) نەدان**

کینایە لە ڕۆژی ڕەش.«... بوو بە کوشت و کوشتارێک لەو ڕۆژەدا باب ئاوڕی وەسەر کوڕی خۆی نەداوە.»

[شەرەفنامە / ١٦١]

(١٦١٤) ١٦٢١ ○ **سووکە ئاوڕ**

ئاوڕدانەوەیەکی خێرا و بە پەلە. «...بۆ ئەوەی ئەم ڕاستی‌یە ڕوون کەینەوە دەبێ تۆزێک بەرەو پاش وەگەڕێین و سووکە ئاوڕێک لە ئێرانی زەمانی سەفەوی بدەینەوە...»

[پێشەکی شەرەفنامە]

(١٦١٤) ١٦٢٢ ○ **گورگاوڕ (گورگەئاوڕ)**

ئاوڕدانەوەی خێرا و بە سڵی. «یایەزین دەڵێ: ملم بە کوێنە دڵم بە تازی / گورگاوڕی میرزێندینی گەلێک بێ‌ڕەزاترن لە مووی بەرازی.»

[بەیتی مەم و زین . ئەسکەندەر]

١٦٢٣ ئاوریشم

(پەهلەوی‌یەکەی: ئەپەرێشوم.) ئارموش، هەرمووش، هەورێشم، هەرڤمش. لیکاوی کرمێکە ناوی کرمی ئاوریشمە. وەکوو هەودای زۆر باریک و بریسکەدار لە

دەمی دێتە دەر و قۆزاخەیەکی درێژووکەی (لە شکڵی بەروو دەچێ) دەوری خۆی پێ دەتەنێ و دەیکاتە هێلانە تا سەری وێکدێتەوە و کونی لێدەبڕێ تێیدا دەمرێ. ئەو قۆزاخانە دەخەنە ناو ئاوی لەکوڵ و هەوداکانی لێک جودا دەکەنەوە و دەیڕێسن. دەکرێ بە قوماش بۆ پۆشتەمەنی و کەلوپەلی تری پیاوانە و ژنانە. لە زۆر جێگای دنیا ئەم کرمە بەخێو دەکەن. خواردنی گەڵای دار تووە.

[قامووس]

«کا دەروێشی ئەڵێنێ / بە بار ئاوریشمی دێنێ / بۆ گوریس و زارمبێنێ / بەشکم "نووسرەت" بیژێنێ.»

[کانی مرادان / ١٦٦]

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاوریشم (١٦٢٣)

١٦٢٤ (١٦٢٣) ≈ **وەک ئاوریشم / دەڵێی ئاوریشمە**

(بۆ شتی وەک پارچە، خوری، گیا، زولف و...) ‖ نەرم، باریک. «خۆم بە قوربانی کاکۆڵ ئاوریشم / قەولێکم پێ بدە، سەت ساڵ دانیشم.»

[کانی مرادان / ٣٧]

زاراوە

ئاوریشم (١٦٢٣)

١٦٢٥ (١٦٢٣) ○ **ئاوریشم / ئاوریشمی باب بە لابار هەڵنەگرتن**

(لابار: بارەبەر بەکرێ دان بە نیوەی بارەکەی. «ئەو کەرەت دەدەمێ بە لابار رەزی پێ بکە.») ‖ قۆرە دماغ بوون. بە دەعیە و هەوا بوون.

١٦٢٦ (١٦٢٣) ○ **تان و پۆ ئاوریشم**

(دایک و باب ئەسڵ بوون.) ‖ نەجیبزادە، بنەماڵە.

ڕێکەوەندەکان

ئاوریشم (١٦٢٣)

١٦٢٧ (١٦٢٣) ☆ **ئاوریشمی خاو**

ئاوریشمی نەڕێسراو، بۆ چنین و تەنینی هەندێ پارچەی تایبەتی (هەوری،

سرکەیی) یا نەخشاندنی تەکەڵتوی زینی ئەسپ و ئەو جوورە شتانە بە کار دێنێت.

[قامووس]

«لە رەندۆڵی شنۆوە / لاجان هەستێ بە کۆوە / بریا ئاوریشمی خاو بام / بە لایەک زولفی تۆوە.»

[کانی مرادان / ١٥٣ و ١٥٤]

١٦٢٨ (١٦٢٣) ☆ **ئاوریشم دۆز**

١) هەر شتێکی بە ئاوریشم نەخشی لە سەر کرابێ. ٢) حاڵەتی هەر شتێ کە بە ئاوریشم نەخشێنرابێ.

[قامووس]

«وەستای سەراجم لەبۆ بێنن، تەکەڵتووی ئاوریشم دۆزم بۆ پێک‌بێنن.»

[تسۆحفە]

١٦٢٩ ئاوزەنگی

ئاڵقەیەکی مەعدەنە بە هۆی "لوقمە"وە بەولا و لای زینی ئەسپدا شۆڕ دەبێتەوە و تا نیزیکی بەرزگی ولاغ دێت. لە کاتی سوار بوونا قاچی دەخەنە سەر و خۆ هەڵداوێنە سەر خانەی زین، پاش سوار بوونیش لاقی تێ‌دەخەن و بۆ لێخوڕینی ولاغیش بە کاری دێنن. رکیف، زەنگوو، وزمنگی. تێبینی: «زمنگ» کە لە تەرکیبی ئەم وشەیەدا دەبینین لە وشەی «زنگاڵ»یش‌دا هەیە هەر «زمنگ»ی پەهلەوی‌یە کە مانای پووز و بەلەکە.

[قامووس]

مەتەڵ

ئاوزەنگی (١٦٢٩)

١٦٣٠ (١٦٢٩) § **بە ئیشکی تێی‌دەنێم / بە تەڕی دەری‌دێنمەوە**

ـ پاڵوو، ئاوزەنگی

١٦٣١ (١٦٢٩) § **یەکی دەبن کلکی دەکوتم / ددانی پێدا بەر دەدەمەوە**

زاراوە

ئاوزەنگی (۱۶۲۹)

۱۶۳۲ (۱۶۲۹) ○ **ئاوزەنگی بۆ کەسێک بەتاڵ کردن**

پێ لە ئاوزەنگی هێنانەدەر بۆ سوار کردنی کەسێک.

۱۶۳۳ (۱۶۲۹) ○ **ئاوزەنگی بەتاڵ کردن**

تێپەڕینی ئاو یا هەر شتێکی دی لە بەرزگی ئەسپ. ‖ هاوتای رکێف بەتاڵ کردن.
«سوێندیان خوارد هەر چوار ئیمام / شیرن ئاچێ دە کالان / تا خوێن بەتاڵ نەکا رکێفان.» [بەیتی محەممەد حەنیفە ، ساڵە تەورە]

۱۶۳۴ (۱۶۲۹) ○ **کەوتنە / هاتنە ئاوزەنگیان**

دە حاڵی خۆدا بوون. کەوتنە / هاتنە سەرمەرگ.

۱۶۳۵ (۱۶۲۹) ○ **ئاوزەنگی پێداهێنان**

بڕ = ۱۶۴۱ .

۱۶۳۶ (۱۶۲۹) ○ **ئاوزەنگی تێ‌تەقاندن**

بڕ = ۱۶۴۱ .

۱۶۳۷ (۱۶۲۹) ○ **ئاوزەنگی تەقێن**

بڕ = ۱۶۳۹ .

۱۶۳۸ (۱۶۲۹) ○ **ئاوزەنگی داگرتن**

(قوورسایی خستنە سەر ئاوزەنگی (داگرتنی) بۆ وەستاندنی وڵاغە. ئاشکرایە کە وڵاغ وەستا، سواریش هەر وەستاوە. بە سواری وەستان نیشانەی بە پەلە بوونە کە دەبێ مەبەستەکەی زوو جێ‌بەجێ بکرێ. جا بۆیە ئەم کینایە لە زمانی کوردی‌دا پەیدا بووە.) [قاموس]

‖ پێ‌داگرتن لە سەر قسەی خۆ، پێ لێ دە کەوش کردن.

۱۶۳۹ (۱۶۲۹) ○ **ئاوزەنگی‌کوت**

خێرایی، بەهەشتاو. ‖ هاوتای رکێف‌کوت و ۱۶۳۸ .

رێکەوەندەکان

ئاوزەنگی (۱۶۲۹)

۱۶۴۰ (۱۶۲۹) ☆ **ئاوزەنگی‌دار**

قاچی کەوانی.

(١٦٣٩) ١٦٤١ ☆ **ئاوزەنگی لێدان**

١) بەکار هێنانی ئاوزەنگی بۆ خێرا لێخوڕینی وڵاغ. «کوڕە ئاوزەنگی لێدە با بڕوا.»
[قاموس]

٢) خێرا ڕۆیشتن.

١٦٤٢ ئاوس

زگ پڕ.

مەتەڵ

ئاوس (١٦٤٢)

(١٦٤٢) ١٦٤٣ § **بە ئاوسی بەکەڵە**

ـ نیسان

مەسەل

ئاوس (١٦٤٢)

(١٦٤٢) ١٦٤٤ ⵅ **چاکە لە چاکە ئاوسە**

چاکە چاکەی لە دوویە.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاوس (١٦٤٢)

(١٦٤٢) ١٦٤٥ ≈ **بۆ دەڵێی ئاوسی**

(بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ئابزووی، تەمبەڵی. ‖ ئاواشی دەڵێن: نەرێ خۆ ئاوس نی.

(١٦٤٢) ١٦٤٦ ≈ **دەڵێی ئاوسە**

(بۆ دووهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ‖ زگی زلە.

زاراوە

ئاوس (١٦٤٢)

(١٦٤٢) ١٦٤٧ ○ **ئاوس کردن**

بڕ = ١٦٤٨ .

(١٦٤٢) ١٦٤٨ ○ **جەرگـئاوس کردن**

کەسێک نارەحەت و تووڕە کردن بە کارێک. | هاوتای کون دە جەرگ کردن.

(١٦٤٢) ١٦٤٩ ○ **لە کەسێک ئاوس بوون**

١) قەڵس / داخدار بوون لە کەسێک. «ناسر دەڵێ: "ماڵماڵ"ی ماڵ شێواوە / ئەمن دەربەند بە مەزنباوەمەری نیم ئەگەر دەگەڵم لێقەوماوە / ئەمن لە کوردەی کەڵاش درێژ ئاوسم / گوێلکی کوردەی دە زگمدا ماوە.»

[بەیتی ناسر و ماڵماڵ. ئێنتوحفە / ٢٦٨]

٢) ئیرەیی بە کەسێک بردن. «نازانم بۆ هێندە ئەو برایەی من دەبوغزێنێ، هەمیشە لێی ئاوسە.»

ڕێکەوەندەکان

ئاوس (١٦٤٢)

(١٦٤٢) ١٦٥٠ ☆ **ئیشکـئاوس**

کچێک کە بە ڕێخستن ئاوس بووبێ.

(١٦٤٢) ١٦٥١ ☆ **بای دار ئاوس**

بایەکە ئاخری زستان دێ و داری پێ زیندوو دەبێتەوە.

(١٦٤٢) ١٦٥٢ ☆ **حشکاوس**

ئیشکاوس.

(١٦٤٢) ١٦٥٣ ☆ **دارئاوس**

حاڵاتی شکۆفە کردنی داران لە سەرە بەهاردا.

(١٦٤٢) ١٦٥٤ ☆ **شەیتانئاوس**

١) گیسکی دوو بەهارە کە زگی پڕ بێ. ٢) مێوینەیەک کە زگی ئاوسابێ وا بزانن ئاوسە و ئاوسیش نەبێ.

(١٦٤٢) ١٦٥٥ ☆ **هەراشئاوس**

ئاوسی نزیک بە زان.

١٦٥٦ ئاوەدان

(پەهلەوی: ئاپاتان.) حاڵی شوێن و جێگایەک کە بۆ دانیشتنی خەڵک و نیشتەجێ بوونیان تەرخان کرابێ و چۆڵ نەبێ.

مەسەل

ئاوەدان (١٦٥٦)

(١٦٥٦) ١٦٥٧ ✱ **رق هەیە ماڵ ئاوەدانکەر، رق هەیە ماڵ وێرانکەر**

رق هەستانی وایە قازانجی لێدەکەوێتەوە و ئیواشە زەرەری بە دواوەیە. «رق هەیە چەن ماڵ ئاوەدان دەکا / رقی واش هەیە ماڵ وێران دەکا.»

[سە ٧ غەفوور]

(١٦٥٦) ١٦٥٨ ✱ **دێیەکی ئاوەدان لە سەت شاری وێران چاترە**

هەشت بێ و لە مشت بێ، نەک نۆ بێ و نەبێ.

(١٦٥٦) ١٦٥٩ ✱ **قەرز دوو ماڵان ئاوەدان دەکا**

ئەوەی قەرزی دەدرێتێ کاری پێ مەیسەر دەبێ. ئەوەی قەرزیش دەدا رۆژی تەنگانە خەڵکی دە فریای دێن و بەم چەشنە ماڵە هەر تک لایان ئاوەدان دەبێ.

(١٦٥٦) ١٦٦٠ ✱ **کرمانج وەک کەرمیز وایە روو لە هەر کوێ کا ئاوەدانی دەکا**

(ئەگەر سەد کەر پێکەوە بن، یەکیان لە کوێ میزی بکا، هەر نەوەد و نۆیان لەو جێیەی دەمیزن.) ‖ هەر ئەوەندە یەکێک رووی دەکارێک / شوێنێک کرد، خەڵکی رەشۆک کوێرکوێرانە بە دوایدا پەل دەبن.

(١٦٥٦) ١٦٦١ ✱ **ماڵ بە ژن ئاوەدان دەبێ و بە ژنیش وێران دەبێ**

ژنی چاک ماڵ پێکەوە دەنێ و ژنی خراپ کاولی دەکا.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵرستەیی

ئاوەدان (١٦٥٦)

(١٦٥٦) ١٦٦٢ ≈ **ئاوەدان بێ / ئاوەدان بن**

ماڵتان هەمیشە خەڵکی تێدا بێ. ماڵتان وێران نەبێ. = کابرایەک میوانی هات. سفرەیان راخست، میوانە وای شان لێداخستبوو هەر کشانەوەی نەبوو. خانەخوێ رووحی پێنەما. لە حاستە خۆی کشاوە کوتی: ئەلحەمدوولیللا، بەشی من بەس. میوانە خۆی شلوێ نەکرد؛ کوتی: ئەمن دەخۆم هەتا هەس. کابرا کوتی: ئەوە زۆر

کەرە. هاتەوە پێشێ و کوتی: ئاوەدان بێ ماڵە خۆم، کەیفم لێبێ دەخۆم کەیفم لێنەبێ ناخۆم.

١٦٦٣ (١٦٥٦) ≈ **ئاوەدانە خاتوونباغ**

(خاتوونباغ: یەکێک لە گوندەکانی ناوچەی محاڵی مەهابادە.) ‖ بە تەشەر بە جێگەی وێران یا ماڵی هەژار دەگوترێ. «یەکێک دەڵێ بۆ نەهارێ دەچینە ماڵە فلانەی. ئەوی دی دەڵێ: ئاوەدانە خاتوونباغ! یانی هیچیان دە ماڵێدا نیە.»

١٦٦٤ (١٦٥٦) ≈ **ماڵ ئاوەدان**

کاتی بە دڵ نەبوونی قسەیەک یا کارێک دەگوترێ. «جا ماڵئاوەدان قەت ئەوە کارە!؟»

١٦٦٥ (١٦٥٦) ≈ **ماڵت ئاوەدان بێ و گووت بە چاکەی**

(بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ‖ لە جوابی کار / قسە یا کردەوەی کەسێکدا دەگوترێ کە لە راستیدا مەنزووری چاکە بووە، بەڵام خراپەی بۆ تەرەف بووە. «چاکە جا برادەر کوا ئەوە حیسابییە تەتۆ ئەوە یەک دانە مانگە رانکوچۆغەت بردووە و نایهێنێوە!؟ باشە باش وەڵڵاهی هەر چی بیڵێی هەقتە، ئەما راستییەکەی زۆر چڵکن بوون، هەر ئەورۆ ئەورۆم لێکرد ئەگە دە لیباسشۆریان هاوێم؛ کوتم حەیفە بە دەستی بشۆرێن. کورە ئەوەڵڵا حاشا بابە ماڵت ئاوەدان بێ و گووت بە چاکەی، خودا دەکا دەیانهێنێوە.»

زاراوە

ئاوەدان (١٦٥٦)

١٦٦٦ (١٦٥٦) ○ **ماڵ ئاوەدان بوون / نەبوون**

لە کاتی رازی بوون / نەبوون، لە هەر بارێکەوە دەگوترێ.

رێکەوەندەکان

ئاوەدان (١٦٥٦)

١٦٦٧ (١٦٥٦) ☆ **ئاوەدان بوونەوە**

پاش وێرانی و دەست لێهەڵگرتنی خانوویان، زەوی دووبارە ساز بوونەوە.

١٦٦٨ (١٦٥٦) ☆ **ئاوەدان کردنەوە**

پاش وێرانی ساز کردنەوە.

(١٦٥٦) ١٦٦٩ ☆ **ئاوەدانی**

١) جێگایەک خەڵکی زۆر تێدا نیشتەجێ بێ (شاری، دێ). ٢) کۆ بوونەوەی خەڵکی زۆر لە شوێنێ. «هەی داد، هەی بێداد، ئەی ئاوەدانی / قەبرم بۆ بکەن لە رێگەی کانی.»

[قامووس]

باوەڕ

ئاوەدانی (١٦٦٩)

(١٦٦٩) ١٦٧٠ ◇ خدری زیندە و خدرەلیاس برانە، زیندە لە ئاوەدانی‌یە و ئەلیاس لە چۆڵییە.

(١٦٦٩) ١٦٧١ ◇ قەبرستان ئاوەدانی‌یە، ئەگە لە جێ‌یەکی وا مایەوە جێگا و رێگات نەبوو لە قەبرستان بنوو.

(١٦٦٩) ١٦٧٢ ◇ عەرەب خلاس بێ ئاوەدانی نامێنێ.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاوەدانی (١٦٦٩)

(١٦٦٩) ١٦٧٣ ≈ **بۆ راستەی ئاوەدانی**

قسەیەک، کارێک، شتێک بۆ قازانج و بەرژەوندی خەڵک.

مەسەل

ئاوەدانی (١٦٦٩)

(١٦٦٩) ١٦٧٤ ⋇ **ئاو بە ئاوەدانیەدا دەڕوا**

بڕ = ٨٠١٩ .

(١٦٦٩) ١٦٧٥ ⋇ **ئاو و ئاوەدانیان کوتووە**

بڕ = ٨١٧ و ٨١٩ .

(١٦٦٩) ١٦٧٦ ⋇ **ئەگە هەڵستا سۆزەی زریانی، نە چۆل دەزانێ / دەپرسێ نە ئاوەدانی**

پیاو ئەگە ئێشتیای هەستا لە عەیبە و شتی وا ناپرسێ.

(١٦٦٩) ١٦٧٧ ⋇ **قامکێکی ببڕە و بە ئاوەدانی‌دا بڕۆ هەر یەکەی دەرمانێکت بۆ دەبینێتەوە**

خەڵک هەر یەکەی قسەیەک دەکا و نابێ زۆرت گوێ پێی بزوێ.

زاراوە

ئاوەدانی (١٦٦٩)

١٦٧٨ (١٦٦٩) ○ **روو دە چۆل و پشت دە ئاوەدانی کردن**

سەری خۆ هەلگرتن. «... جانوو پشتی دە ئاوەدانیان کرد و رووی دە چۆلیان کرد و رۆیی هەتتا گەیشتە مەملەکەتی میرحەجی.»

[پەیتی برایمسۆک - قادر قادرپوور]

١٦٧٩ ئاوەژوو

١) پێچەوانەی باری ئاسایی. ٢) بەر و پشت کراو. «رێوی کەولی خۆی ئاوەژوو دەکرد / ژیشک کەولی مووی ئارەزوو دەکرد.»

[سەیفولقوزات]

باوەڕ

ئاوەژوو (١٦٧٩)

١٦٨٠ (١٦٧٩) ◊ سەگ ئەگەر لووراندی دمێ لینگە کەوشێک ئاوەژوو کەیەوە جا بێ‌دمنگ دمبێ.

١٦٨١ (١٦٧٩) ◊ لیباس ئاوەژوو دمبەر کردن هێند خراپە خۆشەویست لە سەری رانەوەستاوە ئەگە قۆڵەکەی ببینێتەوە و یەکسەر لەبەرە خۆی دادڕیوە.

١٦٨٢ (١٦٧٩) ◊ لیباس نابێ ئاوەژوو قەد بکرێ.

زاراوە

ئاوەژوو (١٦٧٩)

١٦٨٣ (١٦٧٩) ○ **ئاوەژوو بوونەوە**

لە بڵێندی سەرکەوتن و بە دیوی ئەو دیوی‌دا رۆیشتنە خوار.

١٦٨٤ (١٦٧٩) ○ **ئاوەژوو کردنەوە**

کوشتن. «دمبێکی داهێنایە لە سەرڕا ئاوەژووی کردەوە.»

١٦٨٥ (١٦٧٩) ○ **کەوڵی کەسێک ئاوەژوو کردنەوە**

پەتەی کەسێک خستنە سەر ئاو. لە هەڵدانی نهێنی کەسێک.

ڕێکەوەندەکان

ئاوەژوو (١٦٧٩)

(١٦٧٩) ١٦٨٦ ☆ **بەرئاوەژوو**

بە باری ئاوەژوودا. «کراسەکەت بەراوەژوو دەبەر کردووە.»

١٦٨٧ ئاوەڵە / ئاوەڵا

کراوە، لە سەر پشت. «خەڵکی پێی وایە لە خۆشیانە هەرا و گاڵەم دێ / نا براکەم لە دەسی زاڵمەکان زاڵەم دێ / ورتەیی کۆنە بریانی دەم ئاواڵەم دێ.»

[بەیکەس کوڵ]

باوەڕ

ئاوەڵە (١٦٨٧)

(١٦٨٧) ١٦٨٨ ○ منداڵ هەتا حەوتووی نەچووە نابێ سەری ئاوەڵە بێ دەنا یان گێ دەبێ یا لاڵ.

مەسەل

ئاوەڵە (١٦٨٧)

(١٦٨٧) ١٦٨٩ ✻ **زاری قەبری بۆ سێ کەسان ئاوەڵەیە: بۆ پیاوی جحێڵ، بۆ تەقڵەباز، بۆ ژنی دووگیان**

جحێڵ و تەقڵەباز لەبەر کەللەشەقی و ژنی دووگیانیش خودا دەزانێ لێ‌دەبێتەوە یان نا.

زاراوە

ئاوەڵە / ئاوەڵا (١٦٨٧)

(١٦٨٧) ١٦٩٠ ○ **زار ئاوەڵە / ئاوەڵا**

ئەوی قسەی تێدا ڕاناوەستێ. ▌ هاوتای زار بە هاوار.

(١٦٨٧) ١٦٩١ ○ **سەر ئاوەڵە / ئاواڵە**

ژنی بێمێرد.

(١٦٨٧) ١٦٩٢ ○ **سەری کیسە / زارکی کیسە ئاوەڵا کردن**

خەرج کردنی بێ لێپرسینەوە. «ئێرانیش کە زانی ئەو هێزە نەماوین... کەوتە سەری کە لە تێکدانی شۆڕش‌دا لە بەعس بەجێ نەمێنێ، زارکی کیسە و ڕێی شارانی ئاواڵە کرد.»

[چێشتی مجێور / ٨٥٩]

| هاوتای زارکی کیسە بە کەوەر بەستن.

١٦٩٣ ئاوێنە

(پەهلەوی: ئاپگینەک، ئاپەکینەک، ئایینەک.) تەبەقە شووشە یان کانزایە کە ڕوویەکی مشت‌ومالْ کراوە یان دەرمانی تایبەتی تێدراوە. وێنەی ئینسان و شتی تر دە خۆی‌دا دەنوێنێ. ئەینێ، جام، نەنیک، قۆدیک، هاوینە...

[قاموس]

باوەڕ

ئاوێنە (١٦٩٣)

(١٦٩٣) ١٦٩٤ ◇ ئاوێنە بشکێ گەورەی ماڵێ دەمرێ.

(١٦٩٣) ١٦٩٥ ◇ ئاوێنە دە وەڵات گرتن خراپە.

(١٦٩٣) ١٦٩٦ ◇ ئاوێنەی بەر دەمی بووک و زاوا بشکێ، بووکە پێوقەدەمی شووم دەبێ.

(١٦٩٣) ١٦٩٧ ◇ ئەگەر ژنی دووگیان بمرێ ئاوێنەی بۆ دە قەبرێ دەنێن.

(١٦٩٣) ١٦٩٨ ◇ ئەگەر شۆقی ئاوێنەی دە کچێک گری ماناى ئەوەیە خۆشت دەوێ. «یەکێک لەو ماڵەی هەر وا بانگ دێڵێ / ئاوێنەی پێ نیە و زولفان دادێنێ.»

[کانی مرادان / ٥٢]

(١٦٩٣) ١٦٩٩ ◇ ئەگەر منداڵ چاو لە ئاوێنە بکا کەم دەکا.

(١٦٩٣) ١٧٠٠ ◇ ئەگەر یەکێک لێی‌هاتبا (لەپڕرا مردبا) ئاوێنەیان لەبەر دەمی ڕادەگرت. ئەگەر هەڵمی نەگرتبا دەیاننا‌شت.

(١٦٩٣) ١٧٠١ ◇ بە شەو چاو لە ئاوێنەی بکەی جندۆکەی بە ڕەنگی خۆت دێنە بەرچاوت.

(١٦٩٣) ١٧٠٢ ○ بە لەش پیسی چاو لە ئاوێنە کردن خراپە.

مەتەڵ

ئاوێنە (١٦٩٣)

(١٦٩٣) ١٧٠٣ § ئەو تاقە دەکا و ئەو تاقە دەکا / چاو لە هەموو کەس دەکا

ـ ئاوێنـە

مەسەل

ئاوێنە (١٦٩٣)

(١٦٩٣) ١٧٠٤ **Ӿ ئاوێنە ئاواڵی پیاوێ**

بڕ = ١٤٦١.

(١٦٩٣) ١٧٠٥ **Ӿ دڵ ئاوێنەی دڵە**

بڕ = ٦٤٣.

(١٦٩٣) ١٧٠٦ **Ӿ ماشێنە / نیسکێنە قاپ و کەچک ئاوێنە**

(هیچیان قاپ و کەوچک پیس ناکەن و شوشتنیان هاسانە.) ‖ بە فشە بەو کابانەی دەڵێن ئەگە یەکێک لەو چێشتانەی لێنابێ.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئاوێنە (١٦٩٣)

(١٦٩٣) ١٧٠٧ **≈ دەڵێی ئاوێنەیە**

پاک‌وخاوێن، لێک‌ولووس. ساڵەری دوازدەی مانگێ ماڵی دەڵێی ئاوێنەیە ـ نێوچاوانی تووکی پێوە نەماوە حەیزمنوبیللا ئاوێنە.

(١٦٩٣) ١٧٠٨ **≈ سەریشت پێ دەتاشێ و ئاوێنەشت دەداتە دەست**

(بۆ دووهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ‖ کار / قسە پێ کردن و سەرکۆنە کردنیشی.

‖ هاوتای ٢٦٠٦.

(١٦٩٣) ١٧٠٩ **≈ چەمۆڵە بۆ تۆ ئاوێنە بۆ من**

منداڵ لە وەختی شەڕدا بە یەگدی دەڵێن.

(١٦٩٣) ١٧١٠ ≈ وەک ئاوێنە

«مەفەرموو دڵ وەکوو ئاوێنە سافە / بەڵێ بەم ئایینە بۆی بووی بە خودبین.»

[نالی]

‖ بڕ = ١٧٠٧.

زاراوە

ئاوێنە (١٦٩٣)

(١٦٩٣) ١٧١١ ○ دڵی کەسێک ئاوێنە بوون

١) دڵ پاک بوون. ٢) دڵ / فکر لە کارێک، قسەیەک شتێک ئاگادار بوون.

ڕێکەوەندەکان

ئاوێنە (١٦٩٣)

(١٦٩٣) ١٧١٢ ☆ ئاوێنەبەند

ژوورێک کە ئاوێنە لە دیوارەکانی درابێ.

(١٦٩٣) ١٧١٢ a ☆ ئاوێنەسەنگ

بەردەئاوێنەیان ڕاهێناوە و وەک خشڵ وەخۆیان هەڵاوەسیوە. «با بێتە خوار و بێتە خوار ، بێتە خوارێ لە لەندی / هاڕەی بەرمووروەکەی دێ، دەگەڵ ئاوێنەسەنگی.»

[گۆنی مرادان / ١٢٩]

(١٦٩٣) ١٧١٣ ☆ ئاوێنەی باڵابەژن

پارچە ئاوێنەیەکی گەورە و چوار گۆشەی درێژووکەیە کە دە چوارچێوە گیرابێ.

(١٦٩٣) ١٧١٤ ☆ ئاوێنەی باڵانوێن

ئاوێنەی باڵاروان، ئاوێنەی باڵانوان. جاران لە کوردستان کە بووکیان بە سواری ئەسپ، یا بە پێیان دەگوێزتەوە، ئاوێنەیەکی ئاوایان ڕووبەڕووی رادەگرت تا دەیانگەیاندە ماڵی زاوا.

١٧١٥ ئاه

١) ئاخ. ٢) هەناسەیەکی درێژە لە قووڵایی سینگەوە بۆ نیشاندانی خەموخەفەت و دەربڕینی ئازاری جێگەیەکی لەش هەڵدەکێشرێ.

مەسەل

ئاه (١٧١٥)

(١٧١٥) ١٧١٦ ⁕ **ئاهی بزنە مسکێنێ کێوان لە بن دێنێ**

(کاتێک دەکار دەکرێ زوڵم و زۆر گەیێتە ئەوپەڕی حوێ.) ‖ ئاه و نزوولەی هەژاران تەخت و بەختی زۆرداران دەسووتێنێ.

زاراوە

ئاه (١٧١٥)

(١٧١٥) ١٧١٧ ○ **ئاه تێدا نەمان**

١) مردن. ٢) لە کەلک بوون. «ئەگە چاوم لێ‌کرد ئاهی تێدا نەمابوو» «رووی نەبوونێ سەی نەبێ دەنا رانکەکەی ئاهی تێدا نەماوە»

(١٧١٥) ١٧١٨ ○ **ئاه دەبەردا نەمان**

مەسدەری تێکەڵاوە. بێ‌هێز بوون، بێ‌خاسییەت بوون. «ئەم باتری‌یانە ئاهیان دەبەردا نەماوە بیانگۆڕە» «پیرۆت ئەو جاریش کفنی دڕی بەڵام هیچ ئاهی دەبەردا نەماوە»

[قامووس]

(١٧١٥) ١٧١٩ ○ **ئاه و ناڵە**

کرووزانەوە بە دەنگ و هەناسە، بە دەم (ئاه) کوتنەوە لە سینگیش‌را هەناسە هەڵکێشان. داد و فیغان کردن.

[قامووس]

(١٧١٥) ١٧٢٠ ○ **ئاه و نزوولە**

تووک و نفرین لە کەسێک کردن. «هەموو ئاه و نزوولەی ئەو بەدبەختەی بوو تووشی ئەو رۆژەی هاتووە»

(١٧١٥) ١٧٢١ ○ **ئاه هاتنەوە بەر کەسێک**

هێز گرتنەوە. ‖ هاوتای دەست هاتنەوە بەرەخۆ.

(١٧١٥) ١٧٢٢ ○ **ئاهی خۆش دە دڵی کەسێک نەگەڕان**

خێر و خۆشی بە خۆوە نەدیتن. «...حەریق»... لە تەواوی ژیانی‌دا ئاهی خۆشی لە دڵ نەگەڕاوە.»

[هێمن]

(١٧١٥) ١٧٢٣ ○ **ئاهی دڵ بە شتێک شکان**

ئیشتیا و ئامەزرۆیی پێشکان. «چ بڵا بوو خوشکە رابی / نابێ تۆزێک بۆ خوا بی / ترخێنێکمان بۆ لێنێ / ئاهی دڵمان بشکێنێ.»

[بـۆ کوردستان / ٢٨٣]

(١٧١٥) ١٧٢٤ ○ **ئاهی سارد هەڵکێشان**

حەسرەت خواستن. «وڵاغێکی کەحلانی کلک و یاڵ بە ژەنگاریان بۆ بازاڕی دەهێناوە / سەعید تەمەشای دەکرد ـ و ـ ئاهی ساردی لە دەروونی هەڵدەکێشا و ئاخی هەڵدەکێشاوە / دەیگوت: ئەمن کڕیاری ئەو وڵاغەم / هیچ کەس پێی لە ئاوزەنگی وڵاغی وا نەناوە.»

[بەیتی سەعید و میر سێفەدین ، ئەحمەدی لولفی]

(١٧١٥) ١٧٢٥ ○ **ئاهێک مان و نەمان**

ماوە و مەودایەکی کەم. «مەر ئاهێکی مابوو بخنکێ.»

(١٧١٥) ١٧٢٦ ○ **ئاهی نەگرفتە**

دوو بەختی، شانسی. بوون و نەبوونی مەعلووم نیە. «دەیجا دەچین بۆی دەخوازین، ئاهی نەگرفتەیە تبدی.» | هاوتای پڵلاری کوێری.

(١٧١٥) ١٧٢٧ ○ **لە ئاهی کەسێک رزگاری نەهاتن**

عەزاب و نارەحەتی زۆر بۆ کەسێک بوون. «حەولاد قەت لە ئاهی دایک و بابی رزگاری نایە.»

١٧٢٨ ئایشە / ئایشێ

١) ناوێک بۆ ژنان. ٢) ناوی یەکێک لە ژنانی حەزرەتی محەممەد (د.خ).

باوەڕ

ئایشێ (١٧٢٨)

(١٧٢٨) ١٧٢٩ ○ خەنە ئی ئایشێ و فاتمانە و ئەوان تازیەیان پێ شکاندووە.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالّڕستەیی

ئایشێ (١٧٢٨)

١٧٣٠ (١٧٢٨) = **خەنە خەنەی ئایشێ و فاتمانە**

بۆ کەسێک دەکار دەکرێ کە بە نیشانەی تازیەدار بوون خەنە لە خۆ حەرام دەکا.

«کچێ جا چۆن سەرت دە خەنە نادەی؟ بە خودای گوناحبار دەبی خەنە خەنەی ئایشێ و فاتمانە»

١٧٣١ (١٧٢٨) = **بە دەستی من نەبێ بە دەستی ئایشە و فاتمان بێ**

بۆ تەبەڕرووک لە کاتی دەست بە سەر لەشی نەخۆش‌دا هێنان، دەست گرتنەوە، چێشت لێنان، خەنە گرتنەوە و... دەکار دەکرێ.

زاراوە

ئایشە / ئایشێ (١٧٢٨)

١٧٣٢ (١٧٢٨) ○ **دەستی کەسێک وەک دەستی ئایشێ و فاتمان بوون**

دەستی بەخێرە و ئەوی بە دەستی ئەو بکرێ چاک دەبێ. «هەچەند جاری پەلم لێدابێنەوە بانگی بابە زێنێم کردووە، ماشەڵڵا دەستی وەک دەستی ئایشێ و فاتمان وایە»

١٧٣٣ (١٧٢٨) ○ **وەک ئایشێ و فاتمان بوون**

بە ژنی داوێن‌پاک دەڵێن.

ڕێکەوەندەکان

ئایشێ (١٧٢٨)

١٧٣٤ (١٧٢٨) ☆ **ئایشە گوێدرێژ**

یەکێکە لەو مەوجوودە خەیاڵی‌یانەی کە لە فۆلکلۆری کوردی‌دا باس دەکرێ. ئەمەیان لە موکریان دایکان منالی پێ دەترسێنن. ڕەنگە هەر لەبەر ناوە سەیرەکەی بێ. «ڕۆڵە بنوو ئایشە گوێدرێژ هات»

[قامووس]

١٧٣٥ ئاین و ئـــۆین

فڕ و فێڵ.

زاراوە

ئاین و توین (١٧٣٥)

١٧٣٦ (١٧٣٥) ○ ئاین و توین لە شتێک دیتنەوە / گێڕان
فێڵ و تەڵەکە ساز کردن.

١٧٣٧ ئایەتەلکورسی

چەند ئایەتێکی قورئانی پیرۆزە، پاش هەموو نوێژان و لە وەختی مەترسیش‌دا دەیخوێنن.

باوەڕ

ئایەتەلکورسی (١٧٣٧)

١٧٣٨ (١٧٣٧) ○ ئەگە ئایەتەلکورسی بخوێنی دەورەت دەبێتە قەڵا.

١٧٣٩ (١٧٣٧) ○ ئەگە پێش ماڵنووستنان ئایەتەلکورسی بخوێنی چل ماڵ لە بەری خوت و چل ماڵ لەوبەری دەپارێزرێ.

١٧٤٠ (١٧٣٧) ○ ئەوی دوای نوێژە فەرزەکان ئایەتەلکورسی بخوێنێ بە ئاوری جەحەندەمێ ناسووتێ.

١٧٤١ ئـۆخژن

(ئـوخشـین) ١) ئاسوودەیی، سوکنایی، حەسانەوە، رەحەتی. ٢) رەزامەندی، دڵنیایی. مەەتا هەر چی دە گیرفانی‌دایە نەیدۆڕێنێ ئۆخژنی ناکەوێتێ. تێبینی: الف) وەکوو لە سەرەوە دیاری کرا، ئەسڵی ئەم وشەیە (ئۆخشین)ە کە سیغەی ناوی مەسدەری زمانی پەهلەوی‌یە و دەبوو ئێستا شکڵی (ئۆخشت) یا (توخست) وەرگرێ. هەر وەکوو لە زۆر وشەی کوردی‌دا دەبیندرێ. ب) دەنگی (ش) لەم وشەیەدا لەبەر جیرانەتی دەنگەکەی دوایە بۆتە (ژ) و ئەمە کارێک نیە لە وشەکانی کوردی‌دا کەم رووبدا. ج) چەند وشەیەکی تریش هەر وەکوو ئەم وشەیە بە شێوەی کۆنی دەوری زمانی پەهلەوی ماون: بۆڵژن (بۆڵە)، زیڕژن (زیرە)، شەقژن (شەقە). د) بە پێی قاعیدە ئەو وشە ئیسمی مەسدەرە بەڵام ئیمڕۆ لە زمانی کوردی‌دا مەسدەری

(تۆخین و تۆخاندن) نابینەدرێن، ئەوەش نازانم رۆژێک هەبوون یان نا. جا هەر بۆیەشە ئەم وشە کاری (ناو) دەکا.

[قاموس]

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

تۆخژن (١٧٤١)

(١٧٤١) ١٧٤٢ ≈ **دە (فڵان چێیشت / خواردەمەنی‌یەی)دا بیکوڵێنی تۆخژنی نایەتێ**

(سەرف دەکرێ.) ‖ هێندەی پێ‌خۆشە لێی تێر نابێ.

١٧٤٣ ئـــۆردوو

١) وشەیەکی تورکی مەغووولی‌یە. ٢) هەموو ئەو شەڕکەر یا چەک‌دار و سەربازانەی سەر بە دەوڵەتێک یا فەرماندەیەکن. ئۆردووی نادرشا، ئۆردووی سمکۆ، ئۆردووی سوور.٭ ٣) کۆمەڵێکی زۆری خەڵک کە پێکەوە جوورە پەیوەندێکیان هەبێ (ئۆردووی پێشەنگی: کەشفی)، هۆردوو، لەشکر، قۆشەن، ئەرتەش. [قاموس]

زاراوە

ئۆردوو (١٧٤٣)

(١٧٤٣) ١٧٤٤ ○ **ئۆردوو بازاڕ**

١) بازاڕێکی لە زەمانی کۆن‌دا دەگەڵ ئۆردوو لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر دەچوو.
٢) کینایە، شوێنێ بە ئاژاوە و هەرچی‌وپەرچی کە کەس ئاگای لە کەس نەبێ.٭

[قاموس]

(١٧٤٣) ١٧٤٥ ○ **ئۆردووبەز**

ئەو جێی ئۆردووی پێدا دەڕوا.

١٧٤٦ ئـــۆقرە

ئارامی، هەدا.

زاراوه

تۆقره (١٧٤٦)

(١٧٤٦) ١٧٤٧ ○ **تۆقره گرتن**

هەدادان، داسەكنان.

(١٧٤٦) ١٧٤٧a ○ **تۆقره لێ هەڵگیران / لێبڕان**

«له سوێی ئەو شۆخه تۆقرەی لێ بڕابوو / له ژین‌دا ژان و ئێشی پێبڕابوو.»

[ئاڵەی جودایی]

ا بڕ = ١٤٣.

١٧٤٨ ئــۆممەت / ئــۆمەت

دەستەی پەیڕەوانی دینێکی تایبەت.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئۆممەت (١٧٤٨)

(١٧٤٨) ١٧٤٨a ≈ **حەشره و ئۆمەت زەلیل**

بریتی‌یه له غەڵەبایی و زەنازەنای زۆر. ا **هاوتای وەک ڕۆژی حەشر بوون. قیامەت بوون. دنیا هەڵپشکووتن.**

١٧٤٩ ئــۆین

(ترکی: ئویون = یاری، هەڵپەڕکێ.) ١) فێڵ، تەدبیر. «ئۆینێکی بە سەر هێناوین نەبینەوە.» ٢) کار و کردەوەیەکی خەڵک وەپێکەنین بخا و دڵخۆشیان کا، یاری و دەمەلاسکێ. ٣) دەستێکی نەردین که بردنەوەی به یەک حیساب دەکرێ.

[قاموس]

زاراوە

تۆین (١٧٤٩)

(١٧٤٩) ١٧٥٠ ○ **تۆین دەرهێنان**

یاری یا هەر کارێکی تر کردن بۆ رابواردن و وەپێکەنین خستنی خەڵک. «ـ کوڕەا ئەوە تۆین دەر تێری (دەردێنی) هەی.ـ تەوا بۆم بووی بە مووددەریس.»

[قامووس]

رێکەوەندەکان

تۆین (١٧٤٩)

(١٧٤٩) ١٧٥١ ☆ **تۆینباز**

١) ئەو کەسەی کردەوەی وا دەکا خەڵک پێی رابوێرن. ٢) بەمەکر و فێڵەباز.

١٧٥٢ ئەبلە

نەفام، تێنەگەیشتوو.

مەسەل

ئەبلە (١٧٥٢)

(١٧٥٢) ١٧٥٣ ✕ **شەوی پایز بە ساڵ نابێ، پیاوی ئەبلە بەماڵ نابێ**

بێئاقڵ بە هیچ کوێ ناگا. ‖ مەسەل بەم جۆرەش دێ: شەوی پایز نابێ بە ساڵ، پیاوی ئەبلە نابێ بە ماڵ.

رێکەوەندەکان

ئەبلە (١٧٥٢)

(١٧٥٢) ١٧٥٤ ☆ **ئەبلەخەرج**

دەستبڵاو، ئەوی پووڵی بە ئێر و ئەوێ دادەدا.

(١٧٥٢) ١٧٥٥ ☆ **ئەبلەرەنج**

ئەوەی لە سۆنگەی ئەبلەیی رەنج بە خەسار بێ.

(١٧٥٢) ١٧٥٦ ☆ **ئەبلەکووپ**

(ئەوەی منداڵ بۆ بەرگری لە نەخۆشی خرووکە دەکوتێ.) ‖ نالەبار.

١٧٥٧ ئەتک

(عارەبی: هتک = دادڕین.) ریسوایی، سووکایەتی، بێئابڕوویی.

جنێو

ئەتک (١٧٥٧)

(١٧٥٧) a١٧٥٧ ϕ **بە ئەتکت دەگێم**

هەڕەشەیە.

زاراوە

ئەتک (١٧٥٧)

(١٧٥٧) ١٧٥٨ ○ **ئەتک بە کەسێک کردن**

سووکایەتی بە سەر کەسێک هێنان.

(١٧٥٧) ١٧٥٩ ○ **ئەتک پێ کران**

بە هان‌دانی خەڵک، وەسەر هەڵە پەڕین و کارێکی وا کردن کە بە خۆداشکانەوە و شەرم و شوورەیی بە دواوە بێ. «ئەتکێکیان پێ کراوە هەر باسی ناکرێ.»

(١٧٥٧) ١٧٦٠ ○ **ئەتک پێ کردن**

هان‌دانی کەسێک بۆ کردنی کار و کردەوەیەکی ئەوتۆ کە لە ئەنجاما تووشی خەجاڵەتی بێ و بە خۆی‌دا بشکێتەوە، ئابڕووی کەسێک بردن (بە هۆی ئێشێکی ماددی): «دەم و لووتیان دەبڕین و ئەتکیان دەکردن.» «هێندە ناپیاوە هەر دەبێ سمێڵی بتاشن و ئەتکی کەن.»

[قاموس]

١٧٦١ ئەتڵەس

(یۆنانی: ئاتلاس.) ١) جۆرێک قوماشی ئاوریشمە و لەبەر بریق و باقی خۆی مۆنج دەداتەوە. ٢) هەر کتێبێکی، کۆمەڵێ نەخشەی دەربارەی زانستێک، بەتایبەت نەخشە (خەریتە)ی جۆغرافیایی وڵاتانی تێدا کۆکرابێتەوە.

[قاموس]

مەسەل

ئەتڵەس (١٧٦١)

(١٧٦١) ١٧٦٢ ✱ **چاو بە قیمەتی ئەتڵەس نابێ**

شتی کەم بایەخ جێی شتی پربایەخ ناگرێتەوە.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەتڵەس (١٧٦١)

(١٧٦١) ١٧٦٣ ≈ **وەک ئەتڵەس**

جوان. «ڕایخستووە فەڕڕاشی سەبا فەڕشی زومەڕڕەد / وەک ئەتڵەسی یەکڕەنگە بە بێ گەردوغوبارە.»

[مەلا مارفی کۆکەیی]

«دیومە دوو چاوی بە غومارە / ون دەبێ مانگ و ستارە / وەک ئەتڵەس و وەک چەتارە / لەنگۆ ونە و لە من دیارە.»

[ئەبنی شێخی سەعان]

زاراوە

ئەتڵەس (١٧٦١)

(١٧٦١) ١٧٦٤ ○ **بەر و پشت ئەتڵەس**

ئەوەی لە دایک و بابەوە سەید بێ.

١٧٦٥ ئەتـــۆ

زەمیری ئەلکاوە بۆ دووهەم کەسی تاک.

فڕ

ئەتۆ (١٧٦٥)

١٧٦٦ (١٧٦٥ : ● **ئەتۆ لەوبەری کەڵەکێ / ئەمن لەوبەری کەڵەکێ / ئەمە..ی لە سەر پشتی مانگا بەڵەکێ.**

مەسەل

ئەتۆ (١٧٦٥)

١٧٦٧ (١٧٦٥ : ✱ **ئەتۆ ئاغا، ئەمن ئاغا کێ جێگاکەمان بۆ راخا**

بڕ = ٥١٨.

١٧٦٨ (١٧٦٥ : ✱ **ئەتۆ رازی، ئەمن رازی، دارێک بە قوونی قازی**

ئەگەر دوو لایانی شەڕ پێکەوە بسازێن قازی چکارەیە؟

١٧٦٨ a (١٧٦٥ : ✱ **هەموو کەس بکا دەنگێ، ئەتۆ بچۆ بن بێژینگێ**

١) لە وەی کە ئیدعا دەکەی کەمتری. ٢) بە حەقی خۆت گەیشتووی و قوون وەدەرپێی خۆت دە.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەتۆ (١٧٦٥)

١٧٦٩ (١٧٦٥ : ≈ **ئەتۆ بچیە (فڵانە جێی) ئەو دەچێتە کوێ**

(بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ‖ ئەتۆ شیاوی ئەوەی نی بچێ ئەو جێیەی.

١٧٧٠ (١٧٦٥ : ≈ **ئەتۆ بە خێر و ئەمن بە سڵامەت**

١) بۆ بڕانەوەی ساتوسەودا. ٢) نەقشی خوداحافیزیش بە خۆوە دەگرێ.

١٧٧١ (١٧٦٥ : ≈ **ئەتۆ چی و ئەمن چی**

لە تۆ کەمتر نیم.

١٧٧٢ (١٧٦٥ : ≈ **ئەتۆ شازدەی، ئەمن حەفەدەم**

هاوتای ١٧٧١.

١٧٧٣ (١٧٦٥) ≈ **ئەتۆ لە ماڵە خۆت و ئەمن لە ماڵە خۆم**

کەسمان لە کەس.

١٧٧٤ (١٧٦٥) ≈ **ئەتۆ نا مزگەوت**

ئەتۆش نەبی کارم راست دێ.

١٧٧٥ ئەجندە

جندۆکە، شەیاتینی.

باوەڕ

ئەجندە (١٧٧٥)

١٧٧٦ (١٧٧٥) ◊ ئەجندە / جندۆکە بە شەو دەچنە زگ یەکسمان و کلکیان بۆ دەهۆننەوە.

١٧٧٧ (١٧٧٥) ◊ ئەجندە بە عام وڵاغی بەڵەک جل دەکەن.

١٧٧٨ (١٧٧٥) ◊ ئەجندە / جندۆکە تخوونی سیر نابن، بۆیە دەنکە سیرێکیان بە مووی پێش سەری منداڵەوە هەڵداوەسی.

١٧٧٩ (١٧٧٥) ◊ ئەجندە / جندۆکە خواردنیان پشکەڵە.

١٧٨٠ (١٧٧٥) ◊ ئەجندە / جندۆکە کافر و موسڵمانیان هەیە و لە ترسی موسوڵمانەکان نەبێ دنیایە دەخۆن.

١٧٨١ (١٧٧٥) ◊ ئەجندە / جندۆکە لە نێومانن و ئێمە نایانبینین.

١٧٨٢ (١٧٧٥) ◊ ئەجندە / جندۆکە وەک بەشەر کار و کاسپی دەکەن.

١٧٨٣ (١٧٧٥) ◊ ئەجندە / جندۆکە هەتا شتێکی دەخۆن، دەخۆن دوایە وەک خۆی لێ‌دەکەنەوە. - کابرایەکی عیساکەندیی (دێیەکی سەر جاددەی مەهاباد ـ بۆکان) دەچێتە سەفەرێ. شەوێ لە چۆلگەیەک تووشی عێلی ئەجندان دێ، ئەگە تەماشا دەکا ئەوە گایەکی بەڵەکی 'عیساکەند'ییانیان کوشتۆتەوە و لەت‌وپەتیان کردووە. کابرا خۆیان دەنێو ڕۆ دەکا و پەراسوێکی دەشارێتەوە. ئەگە گایەی دەبەر یەک دەکەنەوە ئەولا ئەولا پەراسوو ئەولا پەراسوو نایبیننەوە، ناعیلاج دێن پەراسوێکی داری بۆ دروست دەکەن. بۆ سبحەینێ کابرا ئەگە چۆوە مزگەوتێ گرێوێ دەگەڵ سێحەب‌ماڵەی دەکا، دەڵێ: ئەو گایەی تۆ پەراسوێکی دارە؛ ئەگە چوون چاویان لێ‌کرد وابوو!

١٧٨٤ (١٧٧٥) ◊ ئەگە گۆرەوی، کڵاو، دەس‌کێش، لفکە و... دادەگیرێنن دەرزی‌یەکی تێ‌دەدەن و هەتا

خەلاس دەبن دەریناهێننەوە، دەنا ئەجندە چەتی تێدەخەن و دەسکەرەوەیی دەگەڵ ناکرێ.

(١٧٧٥) ١٧٨٥ ◊ ئەگە شەوانە دەرزی فەرەنگی لە کراسی ئەدەی ئەجندە / جندۆکە دەستی دەدەنێ‌یە و دەیبەنە داوەتێ، بۆ بەیانی بە تۆزاوی لە جێی خۆی دادەنێنەوە.

(١٧٧٥) ١٧٨٦ ◊ ئەگە گۆرنیان داگیراند هەتا لە بەرانی ئەبرنەوە دەستبەرداری نابن چونکە ئەجندە پێی هەڵدەمیزن و زیاد ناکا. ئەگە هەر مەجبووریش بوون ئەوە دەرزی تێدەدەن.

(١٧٧٥) ١٧٨٧ ◊ ئەگە مانگ یا رۆژ دەگیرێ ئەوە ئەجندە سواری شانی یەک بوون و پێشیان گرتووە، دەبێ تەقەتەق بکرێ هەتا بترسێن و پێشی بەردەن.

(١٧٧٥) ١٧٨٨ ◊ ئەگە نان خورا قاپ و کەچکان ناشۆن، وەجێگایەکی تاریکیان دەنێن، بۆ ئەجندەی موسوڵمان پڕ دەبنەوە لەو چێشتەی ئەگە خوراوە.

(١٧٧٥) ١٧٨٩ ◊ ئەگە ئێواران وڵاغ بۆڕاندی ئەوە ئەجندە / جندۆکە باری دەکەن.

(١٧٧٥) ١٧٩٠ ◊ ئەو جێی ئەگە قوڕئانی لێبێ ئەجندە / جندۆکەی تێخوون نابێ.

(١٧٧٥) ١٧٩١ ◊ ئەوی بە شەو زوڕنای لێدا ئەجندەی لێ خڕ دەبنەوە.

(١٧٧٥) ١٧٩٢ ◊ ئەوی بە شەو لە ئاوێنەی بڕوانێ ئەجندە / جندۆکەی بە رەنگی خۆی دێتە بەر چاو.

(١٧٧٥) ١٧٩٣ ◊ دەرزی دە گێژەڵووکەی باوێی ئەجندە دەبینێ.

(١٧٧٥) ١٧٩٤ ◊ دۆخینی دە ملی وڵاغی بەڵەک دەکەن هەتا ئەجندە نەیبەن.

(١٧٧٥) ١٧٩٥ ◊ پشیلەی رەش ئەجندە / جندۆکەیە، نابێ رایگرێ.

(١٧٧٥) ١٧٩٦ ◊ پشیلە زوڕنای بۆ ئەجندان لێدەدەن.

(١٧٧٥) ١٧٩٧ ◊ گورگ ئەجندە / جندۆکەی دەبینێ.

(١٧٧٥) ١٧٩٨ ◊ گورگ ئەجندە / جندۆکەی دەخوا، بۆیە سەی گورگ خنکێن خراپە.

(١٧٧٥) ١٧٩٩ ◊ نوێژی شێوان مەلەی بکەی ئەجندە / جندۆکە دەست لێدەوەشێنن.

(١٧٧٥) ١٨٠٠ ◊ مێشکی مێشوولە و هێلکەی مێروولە تێکەڵ بکەی و چاوی پێ بڕێژی ئەجندە / جندۆکەی دەبینی.

(١٧٧٥) ١٨٠١ ◊ وڵاغی بەڵەک ناڵی دەبەر دەکەن هەتا ئەجندە / جندۆکە نەیبەن.

(١٧٧٥) ١٨٠٢ ◊ یەکسم هەرچەند جاری ئەگە لاق دە حەرزی دەکوتێ ئەوەندان ئەجندە دەگوژێ.

١٨٠٣ ئەجەل

١) وەعدەی مردن. ٢) مۆڵەت، ماوە. «بە ئەجەلی دوو رۆژان فەرهەنگی "موکریان"م دەیە.»

باوەڕ

ئەجەل (١٨٠٣)

١٨٠٤ (١٨٠٣) ◊ لە وەختی وڵات ماڵین‌دا ئەوی نووکی گەسکی وی‌کەوێ ئەجەلی بۆ دێ

مەسەل

ئەجەل (١٨٠٣)

١٨٠٥ (١٨٠٣) **⁂ ئەجەل پیاوی دەبا**

ئینسان نازانێ کەنگێ و لە کوێ دەمرێ. چۆمی "زێیە" کابرایەکی لە سەر بوو بواری بە خەڵکی پێشان دەدا. "مەلا سەید رەحمانی ئیندەرقاشی" سوێندی خوارد کوتی: رێم دەوێ کەوت. سڵاوم لە کابرای کرد کوتم: مامە بوارم پێ بڵێ دەپەڕمەوە. کوتی: فەقێ! بەو قوڕخانەی ئەگە لە سەر رانی راستەت داناوە حەفتێک دەبوو و نەدەبوو دەنگێک لە غەیبەوە دەیکوت: ئەجەل هات کەریم نەهات! سەرم لێ‌شێوا بوو، دەو سەروحەدەی‌دا سوارێک پەیدا بوو؛ تفەنگ و فیشەکدان پێ، کوتی: مامە بوارم پێ بڵێ. کوتم: ئێوت چێ جەوان؟ کوتی: کەریم! هەر واقێکم بردەوە. زۆرم حەول دەگەڵ دا، دەبەری‌دا شل‌وکوت بووم ئەگە لە ئاوێ بەدا. کوتی: بە حودای قاقەزی ئاغام پێیە ناتوانم گیر بم. دەگەڵ گەیشتە ئەستوورایی ئاوێ لانرەی بەست. ئیدی نەمدیوە.

١٨٠٦ (١٨٠٣) **⁂ بزن ئەگەر ئەجەلی هات تونیشوو / نانی شوانی دەخوا**

بۆ یەکێک دەکار دەکرێ کە بۆخۆی بیانووی شەڕ و گێچەڵ و هەڵلایەکی دابێتە دەست لایانێک.

١٨٠٧ (١٨٠٣) **⁂ دەردی ئەجەل بێ‌ئامانە**

ئەگە وەختی مردنت هات دەبێ بڕۆی. ‖ دەردی ئەجەل دەرمانی نیە.

١٨٠٨ (١٨٠٣) **⁂ رسق و ئەجەل غایبن**

کات و شوێنی گەیشتنی شتاقیان مەعلوومە نیە.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ناماڵ‌ڕستەیی

ئەجەل (١٨٠٣)

١٨٠٩ (١٨٠٣) **≈ وەک ئەجەلی موعەللەق**

بەڵای لابەلا و لەنەکاو.

زاراوه

ئەجەل (١٨٠٣)

١٨١٠ (١٨٠٣) ○ **ئەجەل کەسێک هێنان / بردن**

هاتن / چوون بۆ جێگایەک و لەوێ مردن. «تیری ئەبەدی دڵی ئەنگاوتی / گـلـێنیت لێ‌ناکەم ئەجەل هێناوتی.» [ئەبێتی کەڵ و شێـر . ئەحمەدی لوتفی]

١٨١١ (١٨٠٣) ○ **ئەجەل هاتن**

گەیشتنی وەعدی مەرگ.

١٨١٢ ئەحمەد

ناوە.

سوێند

ئەحمەد (١٨١٢)

a١٨١٢ (١٨١٢) ⌽ **بە کاکەحمەد**

سوێندی جیددی نیە.

مەسەل

ئەحمەد (١٨١٢)

١٨١٣ (١٨١٢) ✶ **دەڵێی / دەڵەی ئەحمەدە رووتی لە سەنگەرێ دەرکردووە**

بڕ = ٥٣١.

زاراوه

ئەحمەد (١٨١٢)

١٨١٤ (١٨١٢) ○ **ئەحمەد و مەحموود کردن**

١) لەملا و لا و بـە دەردی‌سـەری بـژیوی خـۆ پەیدا کـردن. ٢) پەل کـوتان بـۆ هەموو لایەک. لە هەموو دەرگایەک دان. ٣) بە فـێڵ و درۆ و دەلەسـە کـاری خـۆ مەیسـەر کردن.

١٨١٥ ئەحواڵ

چۆنیەتی باری ژیان.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەحواڵ (١٨١٥)

١٨١۶ (١٨١٥) ≈ **ئەحواڵپرست خودا بێ**

(بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) | «لە کوڕەکان دەپرسم. ـ ئەحواڵپرست خودا بێ.»

«کاکم زۆری لێدەپرسی. ـ ئەحواڵپرسی خودا بێ.»

١٨١٧ (١٨١٥) ≈ **حاڵەکەت؟ ئەحواڵەکەت؟ ئەسبابی نێو پاتۆڵەکەت؟**

لە سەرەتای چاک و خۆشیدا بە جەفەنگ دەیڵێن (بۆ کوڕان)

١٨١٨ ئەرک

١) بە پێویستی سەر شان، کاری لازم. ئەنجامی هەر کار و کردەوەیەک کە یەک یا چەند کەسێک تووشی ماندوو بوون و نارەحەتی بکا. زەحمەتی مەعنەوی. «ە ئەرکی مەزانە دەگەڵ دەستی خۆت ئەم کتێبەم بۆ بێنە. ئەرکی بەخێو کردنی منداڵی ئەوەندە گرانە هەر بە دایک قبووڵ دەکرێ.»

[قاموس]

٢) مەجاز، زەحمەت، تەکلیف، بارگرانی. «هیچ ئەرکێکم لە سەر تۆ نیە بۆ چی دەرم دەکەی؟»

[پێشەکیی کەدا]

زاراوە

ئەرک (١٨١٨)

١٨١٩ (١٨١٨) ○ **ئەرک بە سەر کەسێکەوە بوون**

زەحمەت و کوێرەوەری لە ئەستۆی کەسێک بوون.

١٨٢٠ (١٨١٨) ○ **ئەرک گران بوون**

زەحمەت و کوێرەوەری زۆر بوون. «قەلەم ئەرکی ئەوەندە گرانە لەوەتی کەوتوویانە بۆ خوێندنی دێتە تیرە. رووحم پێ نەماوە»

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەرک گران (١٨٢٠)

١٨٢١ (١٨٢٠) ≈ **بۆتە / وەک گول ئەرکی بۆ هەمووکەس گرانە**

رەحمەتی بۆ خەڵکی زۆرە. ‖ هاوتای بۆتە گول، بارگرانی بۆ هەمووکەسە.

١٨٢٢ ئەز

(ئاوێستایی: ئەزیم. پەهلەوی: ئەز.) جێناوی پچراوە بۆ یەکەم کەسی تاکە. تێبینی: الف) تەنیا لە حاڵەتی فاعیلیدا، بەڵام بۆ زەمانی رابردووی فێعلی موتەعەددی دەکار ناکرێ. ب) زیاتر لە حاڵەتی فاعیلیدا بەکار دەبرێ، پەهلەوی ئەشکانییە. ج) لە مەڵبەندی لەهجەی ناوەندی زمانی کوردیدا لە ناوچەی رەواندز و شنۆیە و دەوروبەریان هێشتا ئەو زەمیرە، کەم و زۆر لە برەودایە و وەکوو ناوچەکانی دیکە لەبیر نەچۆتەوە. د) غەزەلێکی نالی کە شەش شێعرە. قافیەکانی (ئەز)ە و لە هێندێک مەتەڵۆکە و قسەی پێشینیانیشدا دەبیندرێ.

[قاموس]

مەسەل

ئەز (١٨٢٢)

١٨٢٣ (١٨٢٢) ✠ **دیتیانم ئەزم، نەیاندیتم دزم**

کارە خراپەکەی دەکەم (شتەکەی هەڵدەگرم، پووڵەکەی دەست دەدەمێ) ئەگەر زانیان ئەوە دەڵێم ئەمن بووم، واتە شۆخیم دەگەڵ کردن؛ ئەگەریش نەیانزانی ئەوە هیچ. «**شەرتە ئەوچەل لە وانە خۆ وەدزم / ئەگەر زانی ئەزم دەنا خۆ دزم.**»

[ئاوات]

‖ **مەسەل ئاواش دەکار دەکرێ: دیت ئەزم، نەتدیت دزم.**

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەز (١٨٢٢)

١٨٢٤ (١٨٢٢) = **ئەز و نیمانم**

بۆ پشت راست کردنەوە / دروست بوون / نەبوونی قسەیەک، بۆچوونێک و... دەکوترێ. ‖ **هاوتای تۆباڵ وەتەختی ئەستۆم. ئەشەدووبیللا.**

(۱۸۲۲) ۱۸۲۵ ≈ **ئه‌زم هه‌ڵده‌به‌زم**

وه‌کوو ره‌خنه بۆ که‌سێکی ده‌کار ده‌که‌ن ئه‌گه به عاله‌می ئاشکرا خۆی پێ له خه‌ڵکانی تر زل‌تره.

۱۸۲۶ ئه‌ژدیها

ماری یه‌کجار گه‌وره.

باوه‌ڕ

ئه‌ژدیها (۱۸۲۶)

(۱۸۲۶) ۱۸۲۷ ○ شاخی ئه‌ژدیها وه‌ک گوچانی دادێ.

(۱۸۲۶) ۱۸۲۸ ○ مار ئه‌گه نه‌تۆپێ، ده‌بێته ئه‌ژدیها و ده‌یبه‌ن بۆ ئاسمانێ. ‖ بڕ = ۲۶۷

مه‌سه‌ل

ئه‌ژدیها (۱۸۲۶)

(۱۸۲۶) ۱۸۲۹ ✕ **له ترسی مار په‌نا بۆ ئه‌ژدیها بردن**

له ترسی به‌ڵایه‌ک خۆ تووشی به‌ڵایه‌کی گه‌وره‌تر کردن. «له ترس و خۆفی ماری به‌دکردار / له په‌نا ئاور خۆم داوه حاشار.»

[مه‌لا عه‌بوور]

‖ هاوتای له ترسی هاری په‌نای بردووه بۆ ماری. له ترسی مار په‌نا بۆ ئاور بردن.

(۱۸۲۶) ۱۸۳۰ ✕ **مار ماری نه‌خوا نابێته ئه‌ژدیها**

بۆ که‌سێک یا که‌سانێکی به‌ده‌سه‌ڵات ده‌کار ده‌کرێ که به هۆی له ناو بردنی ده‌سه‌ڵات‌دارێکی دیکه بوونه ده‌سته‌ڵات‌دار. «بیستوومه ده‌ڵێن مار هه‌تاکوو مار / نه‌خوا نابێته هه‌زدیهای زۆردار.»

[مه‌لا عه‌بوور]

‖ مه‌سه‌ل به‌م جۆرانه‌ش دێ: مار هه‌تا ماری نه‌خوا نابێته ئه‌ژدیها. مار تا ماری نه‌خوا نابێته عه‌زیا.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەژدیها (١٨٢٦)

١٨٣١ (١٨٢٦) ≈ **وەک ئەژدیها**

١) زل و بەسام. ٢) ئینسانی زۆر خۆر. ٣) پیاوی ئازا. ۴) دڕ و بێشەرم.

زاراوە

ئەژدیها (١٨٢٦)

١٨٣٢ (١٨٢٦) ○ **چوونە دە زاری ئەژدیها(وە)**

کاری پڕ مەترسی کردن.

ڕێکەوەندەکان

ئەژدیها (١٨٢٦)

١٨٣٣ (١٨٢٦) ≈ **ئەژدیهای حەوت سەر**

پیس‌ترین جۆری ئەژدیها.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەژدیهای حەوت سەر (١٨٣٣)

١٨٣۴ (١٨٣٣) ≈ **وەک ئەژدیهای حەوت سەر**

زۆر گیان سەخت.

١٨٣٥ ئەژمار

١) ژمێردراو. «تەماشای کرد غەڵبەغەڵبێک دێ. بە قەد دوو هەزار کەس بە ئەژمارە.» [تـوحفە]

٢) هەڵبژێراو، هەڵبژاردە.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالڕستەیی

ئەژمار (١٨٣٥)

(١٨٣٥) ١٨٣٦ ≈ **نانی بازاڕی و گوێزی بەئەژمار**

(٥ نان ئەگە بژاردت بەرەکەتی نامێنێ.) ‖ هیچیان بەرەکەتیان نیە و زوو خەلاس دەبن.

(١٨٣٥) ١٨٣٧ ≈ **وەک گوێزی بەئەژمار**

١) شتی چاک و هەڵبژاردە. ٢) شتێک کە زۆریان شایی پێی بێ، چاویان لە دووی بێ. «هەموو شتێکی دەڵێی گوێزی بەئەژمارە.» ٣) بەسەر کردنەوە، بژاردن و لە داردانی بە وردی. «بەرخەل لە دار درا، وەک گوێزی بەئەژمار وەپێشیان کرد.»

[هاوارەیەر، ١٩]

١٨٣٨ ئەژنـــۆ

(پەهلەوی: شنووک، زانووک.) ئەندامێکی لەشی هەندێ گیانداران. ئەو جمگەیە کە ران و لاق پێکەوە دەبەستێ. چۆک، زرانی، زمنگۆڵ، وژینگ، هەژنوو، ئەوێستایی: ژنوو.

[قاموس]

داوودەرمان

ئەژنۆ هێنشان (١٨٣٨)

(١٨٣٨) ١٨٣٩ ✻ برێک ڕەشکە، مێوژ، مێخەک و ماش، جوێ بە جوێ دەکوڵێنن، شل‌شل بە هێلکەی کوردی دەیگرنەوە و تێی‌دەگرن و هەتا ڕەق دەبێ لێی ناکەنەوە.

مەسەل

ئەژنۆ (١٨٣٨)

(١٨٣٨) ١٨٤٠ ✕ **ئەو پووڵەی پێمدا، بەرد بوو لە ئەژنۆی خۆم دا**

لە کاتی پەشیمان بوونەوە لە کڕینی شتێک یا کردنی کاری وەک ژن هێنان‌دا دەگوترێ.

زاراوه

ئەژنۆ (١٨٣٨)

١٨٤١ (١٨٣٨) ○ **ئەژنۆ / چۆک بە ئەژنۆ / بە چۆکی کەسێکەوە بوون**

دۆستایەتی نیزیک دەگەڵ کەسێک هەبوون.

رێکەوەندەکان

ئەژنۆ (١٨٣٨)

١٨٤٢ (١٨٣٨) ☆ **ئەژنۆ دادان**

لە سەر چۆک دانیشتن.

زاراوه

ئەژنۆ دادان (١٨٤٢)

١٨٤٣ (١٨٤٢) ○ **ئەژنۆ / چۆک بە کەسێک دادان**

مەسدەری تێکەڵاوە، کینایە، هێنانە بەر بار، بەردەست کردن، رام کردن: سووک و هاسان ئەژنۆی پێ دادا. «وردووی سوور لە ستالینگراد ئەژنۆی بە هیتلەر دادا.»

[قامووس]

| هاوتای بە چۆک داهێنان.

١٨٤٤ (١٨٤٢) ○ **ئەژنۆ لەبەر کەسێک دادان**

مەسدەری تێکەڵاوە. ١) بە نیشانەی ئەدەب، لای یەکێک یا لە مەجلیسێک لە سەر چۆک دانیشتن: «ئەژنۆی دادا و نامەکەی دا دەستی.» ٢) کینایە، تێ‌شکان، مەغلووب بوون. تێبینی: لە پێش‌دا بۆ زۆرانبازی داکەتووە و ئەژنۆ کەوتنە سەر ئەرز، هەروەها پشتیش نیشانەی ژێر کەوتنە، پاشان بۆ هەموو جۆرە تێ‌شکانێک بۆتە باو.

[قامووس]

١٨٤٥ (١٨٣٨) ○ **بەرد لە ئەژنۆی خۆ دان**

بە زەرەری خۆ کارێک / قسەیەک کردن.

١٨٤٦ (١٨٣٨) ○ **دەستەونەژنۆ دانیشتن / مانەوە**

١) بێدەرەتان بوون و دامان. «سەعید کوتی: چی دیکە لازم ناکا و چی‌دیکە لازم نیە / ئاورێکت لە جەرگی بەردام کووژانەوەی بۆ نیە / سەد بریا لە تەرگەوەڕ و مەرگەوەڕ / دانیشتمایە دەستەونەژنۆ و بە فەقیری‌یە.»

[مەینی سەعید و میر سێوەدین. ئەحمەدی کوێخی]

٢) مەحتەل بوون / مانەوە.

١٨٤٧ (١٨٣٨) ○ **سێوەڕە لە گونان و کەشکەک لە ئەژنۆیان**

١) زۆر نەدار بوون. ٢) بە حاڵەتی گاڵتە یا رەخنە لە کاتێکدا دەگوترێ کە کەسێک پێی وابێ بەو کارەی کراوە یا رووی داوە حاڵ و گوزەرانی خۆش دەبێ. «پێی وابوو ئەگەر ئەوەی حاجی ساڵەی بخوازێ سێوەڕەی لە گونان و کەشکەکی لە ئەژنۆیان دەبێ.»

١٨٤٨ (١٨٣٨) ○ **شووتی بە ئەژنۆیان شکاندن**

کەیف ساز بوون. ‖ هاوتای گوێز بە کلک شکاندن.

١٨٤٩ (١٨٣٨) ○ **لە ئەژنۆ دان**

پەشیمان بوونەوە. ‖ هاوتای ١٨٤٥ .

١٨٥٠ (١٨٣٨) ○ **هێزی ئەژنۆیان نەمان / بڕان**

برست نەمان، لە تاقەت کەوتن. ‖ هاوتای هێزی پێ نەمان.

١٨٥١ ئەسپ

(ئەوێستایی: ئەسپە، پەهلەوی: ئەسپ.) گیانداریکی چوارپێی بەرزی یەکسمی کلک و یاڵ درێژی شۆخ‌وشەنگی ژیرە. لە زۆر کۆنەوە کەوی کراوە. بۆ سواری و بار هەڵگرتن و غارە ئەسپ و گۆیێن بە کار دێت، ٢٥ ـ ٣٠ ساڵ دەژی، هەر پاش کەوی کردن هاتۆتە ریزی ئامرازی شەڕی نێوان خێڵ و عەشیرەتەکانەوە، ئێستاش لەشکری دەوڵەتەکان بەشێک سەربازی سوارەی هەیە. راگرتنی ئەسپ لە کوردوستان دەگەڕێتەوە رۆژگارێکی کۆن (دەوری مادەکان) و بەخێو کردنی سەرچاوەی داهاتێکی باشە بۆ خاوەن رەوە ئەسپان.

[قامووس]

‖ بۆ ناسینی رەنگەکانی ئەسپ بڕ = یەکسم (پیتی «ی»).

باوەڕ

ئەسپ (١٨٥١)

١٨٥٢ (١٨٥١) ◊ ئەگەر لە جێیەکی چۆڵ ڕێگات لێ ون بوو لغاوی ئەسپت بەڕەڵڵا بکەی دەتباتە ئاوەدانی. ئەوجار دەیکوت: ئەسپ مرادە، جڵەوی شۆڕ دەکەمەوە. هەر جێیەکی ئەو لێی راوەستا لە وێندەرێ دەگرم قەرارە.»

[بەیتی سەعید و میر سێوەدین . ئەحمەدی لوتفی / ٢١٥]

١٨٥٣ (١٨٥١) ◊ ئەسپ شەریفە؛ بۆیە ئەگەر بەریشتداتەوە چت لێنایە.

١٨٥٤ (١٨٥١) ◊ ئەسپ وەک ئینسان کام دەکا. ئەویش کاتێ کە لەبەر چاوی یەکێ ئالیکی دەبەر ئەوی دی کەن و بەشی نەدەن.

١٨٥٥ (١٨٥١) ◊ پێش "کوێرەغوڵی" ئەسپیماڵیی لە دنیایە نەبوو. ئەو هات پێ وشوێنی هەڵگرتن و دیتی ئەوە هەموو رۆژێ رمەوە ئەسپ لە شاخیڕا دێنە خوارێ و لە کانی ئاو دەخۆنەوە و دەچنەوە شاخی. فکری بۆ کردەوە، هێنای لە دەوری کانیە دیوارێکی راکێشا و دوو دەروازەی بۆ هێشتەوە، بە یەکێدا دەهاتنە ژوورێ ئاویان دەخواردەوە و بە ئەوی دیشیاندا دەڕۆینەوە دەر. چەند وەعدێک ئاوا رابگرتن و ئەوجار دەرکی لێ گرتن. قەدەرعەیامێک مانەوە. هەمووی لات و کز بوون، هیچی هێزی رۆینێی نەمابوو. پاشان پیاوی ناردن و چوون گرتیانن و حەمایەتیان کردن.

١٨٥٦ (١٨٥١) ◊ جندۆکە ئاشقە ئەسپن. شەوانە کلک و یاڵیان بۆ دەهۆننەوە.

١٨٥٧ (١٨٥١) ◊ لە ئەسپان سێ پەل سپی پەسندە. = کابرا بەیتاڵ بوو، ماینەکەی دەزا، کورەکەی هات، کوتی: بابە جانۆکە دەستێکی هاتووە. کوتی: دەستی چۆنە؟ کوتی: سپییە. کوتی: ئەوە هەزارا! رۆڵە بچۆ خۆی لێ غافڵ مەکە. دیسان هاتەوە. کوتی: بابە دەستەکەی دیشی هاتووە. کوتی: ئەو چۆنە؟ کوتی: وەڵڵا ئەویش سپییە. کوتی: ئەوە دوو هەزارا دیسان رۆیی و هاتەوە، کوتی: بابە پاشوێکی هاتووە و ئەویشی هەر سپییە. کوتی: ئەوە سێ هەزارا! دواجار ئەگە هاتەوە کوتی: بابە پاشۆکەی دیشی هەر سپییە. کوتی: ئەو پاشووەی بە قوزی دایکت.

١٨٥٨ (١٨٥١) ◊ کوێتیش پەسندە. = سوار دەکەونە سەر کوێرەغوڵی و کوڕەکەی. کوڕە دەڵێ: بابە بە خودای لەوەیە بگیرێین. دەڵێ: کورم وڵاغەکەی چ رەنگە؟ دەڵێ: بابە شێیە. دەڵێ: ئەسپەکەی خۆت لە شێوەرد بدە، شێ لێی دەرنابا. دەڵێ: بابە ئەوە دەستبەردار نابن یەکی دی گەیشتێ.دەڵێ: ئەو چیە؟ دەڵێ: بۆرە بابە. کوێرەغوڵی دەڵێ: ئەسپەکەت لە درووودالێ دە. دیسانیش رزگارییان دێ. دواجار دەڵێ بابە

سوارێک دێ ئەسپەکەی کوێتە. دەڵێ: کار بە خودایە نەجاتیمان نایە. تازە هەر دەمانگرێتەوە ئەما ئەگە هەر وای لێهات هەرا بکە: جۆ جۆ. کوێت نەوسنە و دەس‌بەجێ کام دەکا.

لێک‌دانەوەی خەون

ئەسپ (١٨٥١)

(١٨٥١) ١٨٥٩ ﻉ ئەسپ مرادە.

مەسەل

ئەسپ (١٨٥١)

(١٨٥١) ١٨٦٠ ✗ **ئەسپ بە ڕکێف دەگۆڕێ**

ژن بە پیاو کەوتووە.

(١٨٥١) ١٨٦١ ✗ **ئەسپ بە کورتانی کەرێ رازی نابێ**

بڕ = ١٤٥٧ .

(١٨٥١) ١٨٦٢ ✗ **ئەسپ پێ‌یەکی رەنجە، پێ‌یەکی گەنجە**

ئەسپ ڕاگرتن کوێرەوەری هەیە و خێریشی هەیە.

(١٨٥١) ١٨٦٣ ✗ **ئەسپت وێدەدەم غاری / لینگی مەدە**

بۆ کەسێک دەکار دەکرێ بۆ دە ئیختیار نانی حاجەت و شتی وا شەرت و مەرجی سەیر سەیر دانێ. «کتێبەکەت دەدەمێ‌یە. ئەما لاپەڕەکانی ناوا هەڵدەوە و ناوای هەڵمەدەوە.»

(١٨٥١) ١٨٦٤ ✗ **ئەسپ و تفەنگ و ژن جێی بەقایە نین**

چونکە بۆی هەیە خەڵکی دی خۆیان لێ بە ساحەب بکا.

(١٨٥١) ١٨٦٥ ✗ **ئەسپ و زین، کەر و قەڕاسە**

هەر شتەی لە تای خۆی و لە جێی خۆی جوانە. | هاوتای ڕەخش بۆ ڕۆستەم، **گاڕان بۆ دوشمن چەقەڵ بۆ چەم، ڕەخش بۆ ڕۆستەم.**

(١٨٥١) ١٨٦٦ ✗ **ئەسپی پێشکێشی ددانی ناژمێرن**

نابێ لە چاکی و خراپی خەڵات بپرسی. | مەسەل بەم جۆرانەش هاتووە: **ئەسپی پێشکێشی تەماشای ددانی ناکەن. ئەسپی پێشکێشی لە ددانی ناپرسن.**

| هاوتای ١٨٦٧، ١٨٦٨ .

(١٨٥١) ١٨٦٧ ✗ **ئەسپی خەڵاتی تەماشای یاڵ و کلکی ناکرێ**

بڕ = ١٨٦٦ .

١٨٦٨ (١٨٥١) ✱ **ئەسپی چاک نالیکی لە خۆی زیاد دەکا**

ئینسانی چاک بە ناکار و کرداری باشی، ڕۆژ دەگەڵ ڕۆژ خۆشەویستتر دەبێ و پلە و پایەی دەشتە سەر. **«ئەمینی خەڵکە پیاوی داوێنپاک / نالیک زیاد دەکا لە خۆی ئەسپی چاک.»**

[مەلا غەفوور]

١٨٦٩ (١٨٥١) ✱ **ئەسپی چاک ئاوزەنگی / ئاوزینگی ناوێ**

ئینسانی چاک پێ گوتنی ناوێ.

١٨٧٠ (١٨٥١) ✱ **ئەسپی خەڵکی دەبێ هەر لێی دابەزی**

شتی خەڵکی تا سەر هی خۆت نیە. ‖ **هاوتای بەرەی خەڵکی دەبێ لە سەری هەستی. سواری خەڵکی هەر پیادەیە.**

١٨٧١ (١٨٥١) ✱ **ئەسپی شێیە یا دەترێ یا دەفرێ**

بە کەسێک دەگوترێ کە لە کاراندا یا زێدەڕەوی دەکا و پێی لێ هەڵدەبرێ (افراط) یا تەنەخی دەکا و شلی دەگرێ (تفریط).

١٨٧٢ (١٨٥١) ✱ **ئەسپی نیە ئاخوڕی بۆ هەڵدەبەستێ**

«براگیان هێشتا ئەسپ نەکڕاوە / ئاخوڕ هەڵبەستن خەیاڵی خاوە.»

[مەلا غەفوور]

‖ بر = ١١٢.

١٨٧٣ (١٨٥١) ✱ **پیاوی خۆهەڵکێش وەک سواری بێ ئەسپە**

چی لە دەست نایە.

١٨٧٤ (١٨٥١) ✱ **توورەکەی بەتاڵ ئەسپی پێ ناگیرێ**

کار خەرجی دەوێ.

١٨٧٥ (١٨٥١) ✱ **تەماع ئەسپی سەرکێشە**

پیاوی هەڵدەدێرێ.

١٨٧٦ (١٨٥١) ✱ **جڵەو بۆ ئەسپی تۆڕ شل مەکە**

هەموو کەس بووەی نابێ پێشی بەرەڵڵا کەی.

١٨٧٧ (١٨٥١) ✱ **دۆستی بگرە بە قەسپێک، مەیدە بە ئەسپێک**

(قەسپ ناوی جۆرە خورمایەکە.) ‖ **دڵی دۆست ڕاگرە و لە دەستی مەدە.**

١٨٧٨ (١٨٥١) ✱ **ژن و ئەسپ و تفەنگ جێی بەقایە نین**

هەر سات بۆی هەیە سێحەبیان بگۆڕدرێ.

١٨٧٩ (١٨٥١) ⴵ **سوار ئەگە سوار بێ دەزانێ ئەسپی خۆی چۆن تەعلیم دا**

ئینسانی کارزان و ئاقڵ بۆخۆی دەزانێ چ دەکا.

١٨٨٠ (١٨٥١) ⴵ **سێ شت سێحەبیان نیە، ئەسپ و تفەنگ و ژن**

«بەقایان نیە ئەسپ و ژن و چەک / بێجگە لە مانەش زۆرن بێئەمەک.» [مەلا غەفوور]

∥ بر = ١٨٧٨.

١٨٨٠ئ (١٨٥١) ⴵ **کۆنەدۆست ئەسپی / ماینی بەزینە**

(مەبەست دۆستی کچە.) ∥ تا سەر نیخوتە و هەر کات ویستت هەڵەسوونێ دینێتەوە و...

١٨٨١ (١٨٥١) ⴵ **لە سوار چاکێی نیە ئەسپەکەی هەڵیگرتووە**

تازەکارەکە وا هاتووە دەنا لە ئازایەتی و پیاوەتیانی نیە.

١٨٨٢ (١٨٥١) ⴵ **ماینی قۆترِ ئەسپی شێی نابێ**

(قۆتر بە پیری پەککەوتوو دەڵێن.) ∥ دایکی ناجسن حەولادی چاکی نابێ. «شتی پاک دەبێ رەسەنی چاک بێ / لە ماینی قۆترِ ئەسپی شێ نابێ.» [مەلا غەفوور]

∥ هاوتای دێڵی فسۆس تاجی رەشکوژی نابێ.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵرستەیی

ئەسپ (١٨٥١)

١٨٨٣ (١٨٥١) ≈ **ئەسپ و ئێسک؟**

دوو شت کە لێک نایەنەوە و دژ بە یەکن. ∥ هاوتای بەیار کێڵان و گای لەڕا؟ پشیلە و سەرخەرمان!؟ کەر و کولێچە!؟ جوو و جووت!؟ سە و مزگەوت!؟ پیرەکەر و زەنگوڵە!؟ وشتر و سەرچۆپی!؟

١٨٨٤ (١٨٥١) ≈ **ئەسپی زین کراو**

ساز و حازربەدەست. ∥ هاوتای دەمانچەی لە سەر پێ.

١٨٨٥ (١٨٥١) ≈ **ئەسپی کلک بەستوو**

گورجوگۆڵ.

١٨٨٦ (١٨٥١) ≈ **ئەسپی لە سەر ناڵ بکە**

(بۆ شتی دەستکرد دەکار دەکرێ.) ∥ قایم و خۆڕاگرە. «کورسییەکان دەسکاری وەستا رەشەن ئەسپی لە سەر ناڵ کە.» ∥ ئاواش دەکار دەکرێ: بۆ وەی دەبێ ئەسپی لە سەر ناڵ کەی. دەتوانی ئەسپی لە سەر ناڵ کەی.

١٨٨٧ (١٨٥١) ≈ **(خۆ) ئەسپت نۆ ربە جۆ ناخوا**

(ربە: پێوانەیەکە بۆ دەغڵ، نیزیک دوو کیلۆ دەبێ.) ‖ خەرج و عەزابت بیە. ‖ بۆ یەکەم کەس و سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ. «ئەرێ ئەوە چیە ئەو ماڵە پوورمشم ئێرەیان کردۆتە رێگای سەراوێ. ـ دەیجا چ بوو رۆڵە گیان خۆ ئەسپیان نۆ ربە جۆ ناخوا.»

١٨٨٨ (١٨٥١) ≈ **دەڵێی ئەسپی بۆ زین کراوە**

بڕ = ١٨٩٥ .

١٨٨٩ (١٨٥١) ≈ **دەڵێی ئەسپی تۆپخانەیە**

قیتوقوز و گورج.

a١٨٨٩ (١٨٥١) ≈ **سواری لە ئەسپی دێنێتە خوارێ / دادەبەزێنێ**

هاوتای ٢٩٥.

b١٨٨٩ (١٨٥١) ≈ **مەیدانە ئەسپ**

دوور و درێژ و بەرین. «هۆڵێکی بۆ راکێشاین مەیدانە ئەسپێک.»

١٨٩٠ (١٨٥١) ≈ **وەک ئەسپی بێلغاو**

قەت بەرگێرەوەی نەبووە و سەرەڕۆیە.

١٨٩١ (١٨٥١) ≈ **وەک ئەسپی زین کراو**

بڕ = ١٨٨٤ .

١٨٩٢ (١٨٥١) ≈ **وەک ئەسپی ناڵ کراو**

ئەوی بۆ هاتوچۆیە گورجوگۆڵە و دەنگی پێی دێ.

زاراوە

ئەسپ (١٨٥١)

١٨٩٣ (١٨٥١) ○ **ئەسپ ئەنگوان**

مەحتەل و بێ کەرەسە مانەوە. ‖ هاوتای دەستە شکاو بوون. لە سەر ساجی عەلی مانەوە. ١١٨٩ .

١٨٩٤ (١٨٥١) ○ **ئەسپ بۆ زین کردن**

(تەنیا بۆ دەغڵ و دان دەکار دەکرێ.) ‖ چاک گرتن. «گەنمی سەید محەیدینی وای هێناوە دەبێ ئەسپی بۆ زین کەی.» ‖ هاوتای دەڵێی بۆ سەغیرانی گرتووە.

(١٨٥١) ١٨٩٥ ○ **ئەسپ بۆ کەسێک زین کران**

بە پەلە بوون. «هێند بە پەلەیە بووکی رازاوە / هەر دەڵێی ئەسپی بۆ زین کراوە.»

[مەلا غەفوور]

| هاوتای ١٥٣٨ .

(١٨٥١) ١٨٩٦ ○ **ئەسپ زین کردن**

لێنەبڕینەوە. «چاکە چاک، ئەمن کوتم حەق بە تۆیە. ئیدی ئەمکوت ئەسپت زین بکە.»

| هاوتای رەباو کەوتن.

(١٨٥١) ١٨٩٧ ○ **ئەسپی خۆ بەتەنێ لینگ دان**

گوێبیستی قسەی خەڵک نەبوون و قسەی خۆی پێ راست بوون.

(١٨٥١) ١٨٩٨ ○ **ئەسپی خۆ لینگ دان**

حەولودەولی بەخۆرایی.

(١٨٥١) ١٨٩٩ ○ **ئەسپی کەسێک فێرە ئالیک بوون**

بڕ = ١٢٠ .

(١٨٥١) ١٩٠٠ ○ **بۆ کەر لە ئەسپ دابەزین**

شتی بەوەج بە شتی کەم بایەخ گۆڕینەوە. «زۆر نەفامم دێتە بەر نەزەر / کەسێ لە ئەسپ دابەزێ بۆ کەر.»

[مەلا غەفوور]

| هاوتای سە بە تولە کردن.

(١٨٥١) ١٩٠١ ○ **بە ئەسپی شا یابوو کوتن**

گوناهی گەورە کردن. «دەیجا کوتوومە کوتوومە. خۆ بە ئەسپی شام نەکوتووە یابوو.»

| هاوتای بەرد بە کابەی شەریف دادان. کفر کردن. ڕەوەی شا ڕەواندنەوە.

(١٨٥١) ١٩٠٢ ○ **سوار لە ئەسپ هێنانە خوار**

بۆ منداڵی بەدفەڕ و سەگی دڕ دەکار دەکرێ.

(١٨٥١) ١٩٠٣ ○ **کەسێک لە کلکی ئەسپ بەستن / خستن**

تەمبێ کردن. وەکوو هەڕەشەش دەکار دەکرێ. «عاشیرەتان کوتیان: ئەو ئەتکی بە مە کراوە، هەتا ڕۆژی قیامەت ئەمە هەر سەرشۆڕین، لە کلکی ئێستری تۆڕی دەکەین یا لە دنیایە چیدی ئەتک بە کوڕە عاشیرەتان نەکا.»

[بەیتی لاس و خەزاڵ - وەستا برایمی کەشوە خاسێ]

«بمدەیە خەبەرێکی بە راستی و بە ئەسەحی‌یە / ئەمما بلێن قسەی تۆ راستە و درۆی تێدا نیە / کورە درۆ یکەی دەتبەستم لە کلکی ئەسپی‌یە.»

[بەیتی شێر مەحموود و مەرزینگان . ئەحمەدی لوتفی]

‖ بڕ - ٢٤٤٠ .

ڕێکەوەندەکان

ئەسپ (١٨٥١)

(١٨٥١) ١٩٠٤ ☆ **ئەسپ و سوار**

یەکێکە لە وێنەکانی کڵاوی کوردی.

(١٨٥١) ١٩٠٤a ☆ **ئەسپەئاسنینە**

دووچەرخە (بایسکل).

(١٨٥١) ١٩٠٤b ☆ **ئەسەدارینە**

دووچەرخە.

(١٨٥١) ١٩٠٤c ☆ **ئەسپە شێرە**

باڵندەیەکە هێندی کۆترەباریکە دەبێ و خوێندنەکەی وەک حیلەی ئەسپ دەچێ.

(١٨٥١) ١٩٠٥ ☆ **ئەسپی با و بۆران**

ئەسپێکی خەیاڵی‌یە لە چیرۆکە فۆلکلۆری‌یەکانی کوردی‌دا باسی کراوە، گۆیا وەکوو با و بۆران بە تەوژم و خێرایە.

[قامووس]

(١٨٥١) ١٩٠٦ ☆ **ئەسپی بەحری**

مەوجوودێکی خەیاڵی‌یە شکڵی وەکوو ئەسپ وایە، لە هێندێک چیرۆکی فۆلکلۆری کوردی‌دا ناوی دێ، گۆیا لە بەحرا دەژی و بۆ هەندێ پاڵەوانی ئەم چیرۆکانە دێتە دەر و سواری دەبن، زۆر خێرایە. دەگەڵ ئەو گیان‌دارەی کە زانستی ئیمرۆ بە ئەسپی ئاوی (هیپۆپۆتام) دادەنێ لێک جودان.

[قامووس]

(١٨٥١) ١٩٠٧ ☆ **ئەسپی حدود**

ئەسپی رەسەن، ئەسپێ رەگەزی بچێتەوە سەر ئەسپی عەرەبی.

١٩٠٧ a ئەسپاردن

١) ئامانەتی. ٢) وڵام یان قسەیەک کە بە یەکێکدا بۆ یەکی تر دەنێردرێ.

ڕێکەوەندەکان

ئەسپاردن (١٩٠٧ a)

b ١٩٠٧ (a ١٩٠٧) ☆ **ئەسپاردە**

ئامانەتی.

دوعا

ئەسپاردە (١٩٠٧ b)

c ١٩٠٧ (b ١٩٠٧) ⊡ **ئەسپاردەی خودا / خودا و ڕەسووڵان بی.**

---

d ١٩٠٧ (a ١٩٠٧) ☆ **ڕائەسپاردن / ڕاسپاردن**

١) ناردنی پەیام یا خەبەرێ، بە کەسێکدا بۆ یەکێکی تر. ٢) داوای جێبەجێ کردنی کارێک لە کەسێک.

e ١٩٠٧ (a ١٩٠٧) ☆ **ڕائەسپاردە / ڕاسپاردە**

کەسێک کە بە وڵامێکەوە ناردراوە.

مەسەل

ڕائەسپاردە (١٩٠٧ e)

f ١٩٠٧ (e ١٩٠٧) ✗ **ڕاسپاردە / ڕاسپاردان چیان لە سەر نیە**

کابرای ڕاسپێراو بەر لەوەی کە پەیام یان خەبەر و قسەی بە جوورێکی کەسێک بۆ یەکێکی تر بگێڕێتەوە دەیڵێ، و جۆرێک (مصونیت) بۆخۆی وەرددەگرێ.

١٩٠٨ ئەسپـــۆن

گیایەکە لە نوالان دەڕوێ، لق و پۆپی باریک و ساقەتی ئەستوورە؛ مامۆستا زەبیحی فەرموویەتی مالات نایخوا، کەچی مەڕ حەشری پێدەکا.

باوەڕ

ئەسپۆن (١٩٠٨)

(١٩٠٨) ١٩٠٩ ○ ئەسپۆن باشترین لەوەڕە بۆ مەڕ بەلام ئەگەر زۆری بخوا لیی دەکاتە خوێن‌میزە و پێی‌دەچێ.

(١٩٠٨) ١٩١٠ ○ رەگەکەی ویشک بکەی و لە دەستاڕیکەی لە سابوونی عەجایب‌ترە. «بۆنی ئەسپۆن لە سەر و پۆتراغی دێ، خاوێن و سوور چەشنێ گوڵووک.»

[هاوارەبەرە / ١٧٨]

ڕێکەوەندەکانی رستەیی و ناماڵڕستەیی

ئەسپۆن (١٩٠٨)

(١٩٠٨) ١٩١١ ≈ **کوردە ئەسپۆنەکەت وردە**

(کوردە: بە پارسانی و خەڵکانی سەرشیوی سەقز و ئەوەیان دەگوت کە ئاردەتوو و شتی وایان دێنا و گیاکەر بوون.) ‖ بڕ = ١٩١٢ .

(١٩٠٨) ١٩١٢ ≈ **وەک ئەسپۆن**

ورد. «رۆژگار هاڕیومی وەک ئەسپۆنی ورد / هێز و توانای لێبڕیوم دەردەکورد.»

[تاڵەی جودایی]

‖ بۆ هەڕەشەش دەیلێن. «بە خودای لێت راست بمەوە وات ورد دەکەم وەک ئەسپۆنی.»

زاراوە

ئەسپۆن (١٩٠٨)

(١٩٠٨) ١٩١٣ ○ **ئەسپۆنی کەسێک ورد بوون**

(ئەسپۆن ئەگە ورد بوو لە ترسی ئەوەی کەگەپڵەی دەگەڵ لێکدرابێ بە ناپەسندی دەزانن.) ‖ عەیب دە کاردا بوون. «پێی وا بوو نایناسم. دەستی پێ کردبوو وا دەکەم و وابچێ. گوتم: ئەتۆ زۆری وەدوا مەکەوە ئەسپۆنەکەت وردە.»

١٩١٤ ئەسپەرە

١) پارچە دارێکە ٢٠ سانتیمیتر درێژ و پێنج سانتیمیتر ئەستوور دەبێ، پاش لێکولووس کردن و تاشینی روویەکی پان و راست و لایەکی تری لە ساوەراستا ئەستوورە، وردە وردە بە راست و چەپا تەنک دەبێتەوە، کونێکی خری تێدەکرێ و دەخرێتە سەر دەسکە بێڵ و پێمەرە، لە وەختی تیشا قاچی دەخرێتە سەر ئا پێمەرەکە هاسانتر و خێراتر لە زەوی بچێتە خوار و ئەوەندەش پێویستی بە هێزی دەست نەبێ. ٢) پارچە دارێکە دەخرێتە بەینی میچ و کۆڵەکەی خانوو، تا ئەو شوێنەی میچی دەکەوێتە سەر تۆزێ پانتر بێ و قورسایی میچەکە دابەش ببێ.
[قامووس]

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئامالرستەیی

ئەسپەرە (١٩١٤)

١٩١٥ (١٩١٤) = **پێت وایە شارویرانە ئەسپەرەی بشکێنی خەلاتت کەن**

لە شارویرانی شێست حەفتاکەس دەچوونە جۆماڵێ. بەنداوەکە ئەوەندە قووڵ بوو بە سێ پێپلیکانان قورەکە دەچووە دەرێ. هەر کەس لە جۆماڵێدا ئەسپەرەی پێمەرەی شکاندبا خەلاتیان دەکرد، لە جێی دیکە لە بێگار و شتی وا دەیانکوت:
«پێت وایە شارویرانە ئەسپەرەی بشکێنی خەلاتت کەن.»

١٩١٦ ئەسپەک

زیپکە و لیرێکی بە هۆی نەخۆشی کەوتوویی "تیفووس" لەشی ئادەمیزاد بەتایبەتی سەر دەری دەدا.
[قامووس]

زاراوە

ئەسپەک (١٩١٦)

١٩١٧ (١٩١٦) ٥ **ئەسپەک لە سەری کەسێک دان**

شێت بوون. «دەیکوت‌زۆر بەخێرێی سەعید / بۆچی رەنگت شێواوە؟ عەزیزەکەم زۆر فکر مەکە / دەڵێی ئەسپەک لە سەرتی داوە»
[بەیتی سەعید و میر سێوەدین، ئەحمەدی لوتفی، ٥٠]

———♦♦♦———

١٩١٨ ئەسپەندەر

١) گیایەکی دەشتەکی‌یە گەڵای خڕ و پچکۆلەیە و لاسکی بە قەد قامکێک ئەستوورە، رەنگی زیاتر کەوەیە تا سەوز، بەرێک دەگرێ هێندەی دەنکە نۆکێ، ناوەکەی پڕە لە تووی رەشی ورد.

[قاموس]

٢) یەکێکە لە وێنەکانی کڵاوی کوردی.

باوەڕ

ئەسپەندەر (١٩١٨)

١٩١٩ (١٩١٨) ○ ئەسپەندەر بۆ چاووزارێ باشە.

١٩٢٠ (١٩١٨) ○ ئەگە ژن زۆر بە منداڵێوە بوو و هەر لێ‌نەبۆوە دەبێ ئەسپەندەری دەبن داوێنی‌دا بسووتێنن.

داوودەرمان

ئەسپەندەر (١٩١٩)

١٩٢١ (١٩١٩) * دانی ئەسپەندەری بۆ دڵەکزەی دەرمانە.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئامالڕستەیی

ئەسپەندەر (١٩١٩)

١٩٢٢ (١٩١٩) ≈ ئەسپەندەر دانە دانە، چاوی بەد و بێگانە، هەڵتۆقێ وەک پەممۆدانە ژنەگەل لە کاتی ئەسپەندەر سووتاندن‌دا دەیڵێنەوە.

١٩٢٣ ئەسپەندەر

ئیسفەندیار.

مەسەل

ئەسپەندەر (١٩٢٣)

(١٩٢٣) ١٩٢٤ ✻ **هەتا بەخت بوو یار، ئەسپەندەر و هەزار سوار / ئەگە بەخت نەبوو یار، پیرێژنێک و تاقەدار**

هەموو شتێک بە بەختە. ‼ بڕ - ٢٠٧٥ و ٢٠٩٩.

١٩٢٥ ئەسپێ

(ئەوێستایی و پەهلەوی‌یەکەی: سپیش.) ١) زیندەوارێکە لەبەر پیس و پۆخڵی لە لەشی ئینسان و هەندێ گیان‌داری تر وەکوو مەیموون و...دا پەیدا دەبێ. ژیانی بە خوێنی ئادەمیزادە. زۆر جێگەی مەترسی‌یە، چونکوو میکرۆبی هەندێ نەخۆشی وەک تیفووس دەگەڵ خۆی رادەگوێزێ. دوو سێ میلی‌مەتر درێژ دەبێ. قاچی زۆر کورتن، سەری درێژووکەیە، دوو جووری هەیە؛ یەکیان لە ناو موودا و ئەوی تریان لە ناو جلکان‌دا دەژی. ئی ناو جلکان گەورەترە لە هی تووک. گەرای هەر دووک جۆری وەکوو یەک وایە، "رشک"ی پێ دەڵێن کە لە بنی تووک یا درزی درووماني جلک‌دا دایدەنێ، پاش چەند رۆژی بەچکەکانی "مێتوولکە" لە گەرا دێنە دەر و دوای ٢٠ رۆژێک وایان لێ‌دێ خۆیان گەرا دابنێن. ٢) زیندەوارێکی پچووکە لە گەنم و جۆ. برنج و نارد و ئەو شتانە دەدا. بێ‌پێزیان دەکا و کەلکی خواردنیان پێوە نایەڵێ. ٣) جۆرێک زیندەوار لە ژێر پەڕی مریشک و کۆتر و هەندێ باڵندەی تریش‌دا پەیدا دەبێ و خوێنیان دەمژێ. [قامووس]

مەتەڵ

ئەسپێ (١٩٢٥)

(١٩٢٥) ١٩٢٦ § **ئەو لام تات و ئەولام تات / ئەی بابە جیقم دەرهات** - ئەسپێ

جنێو

ئەسپێ (١٩٢٥)

(١٩٢٥) a١٩٢٦ ɸ **رشکنی ئەسپیاوی**

جنێوێکی ژنانەیە.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالڕستەیی

ئەسپێ (١٩٢٥)

١٩٢٧ (١٩٢٥) ≈ **ئەسپێ دەگیرفانیدا سەوزەڵەی دەڵێ**

ئەوپەڕی نەداری و بێپووڵی. «هەموو سامانم تەختێک و دەستێک نوێن و دوو دەست بەرگی کۆن و نوێ و چەند کراسی چڵکن و چەمەدانێک و ساکێکی دەستی و چەند جڵد کتێب و کۆڵێک کاغەزی بڵاوە و ئەسپێ لە گیرفانمدا سەوزەڵەتان عەرز دەکا.»

[تاریک و ڕوون]

‖ هاوتای بۆ دوو قڕانان سەوزەڵە / مەیمەنە خانم کوتن.

١٩٢٨ (١٩٢٥) ≈ **ئەسپێ دەڵێ: ئەگە تێمدەوەشێنن، دەنکە دەنکەم دەمێنن. ئەگە دەمکوڵێنن جەرگ و ریشەم دەرێنن**

(تێوەشاندن: ڕاوەشاندنی جلک لە تەندووردا بۆ زیندوو کوشتن. تەندوور ئەگەر دادەمرا، پاش نانی، ئەوی ئەسپێی هەبایە تێیاندەوەشاند، دەبوو بە قرچوهۆڕێک مەگین خودا بزانێ.) ‖ ئەسپێ بە دۆزین و تێوەشاندنێ نافەوتێ، چیقەکە دەبێتەوە مێتوولە و هەڵدەداتەوە. بەڵام دەگەڵ دە ئاوی کوڵیو هاویشترا قەت تاقە دەنکێکی نامێنێ. ‖ ئاواش دەگوترێ: **ئەسپێ دەڵێ: ئەگە بمدۆزی دەمچێنی، ئەگە بمکوڵێنی جووقەوارم نامێنێ.**

١٩٢٩ (١٩٢٥) ≈ **ئەسپێی گەنمی وەبەر نایە**

ئینسانی خراپ لە بەڵایان بەدوورە.

١٩٣٠ (١٩٢٥) ≈ **ردێن وەڕوەڕەی کلک بەن دروو، ئەسپێی سەر شانی وەک شانە مێروو**

ژن بە تەشەر بە پیاوی ناشیرن و ناخۆشەویستی دەڵێن.

١٩٣١ (١٩٢٥) ≈ **دەڵێی کوێری ئەسپێ لێکەوتووە**

ئاوا بۆ دیتنەوەی شتێک وڵاتی سەنگوشۆڕن دەدا.

١٩٣٢ (١٩٢٥) ≈ **دەڵێی کەوڵی ئەسپێیانە**

زۆری ئەسپێ تێدایە. ‖ هاوتای ١٩٣٣.

١٩٣٣ (١٩٢٥) ≈ **کەوڵەسپێ**

ئەوی ئەسپێی زۆر تێدا بێ. ئەسپێون.

١٩٣٤ (١٩٢٥) ≈ **وەک ئەسپێی کراسی کۆن**

بڕ = ١٩٣٢.

زاراوه

ئەسپێ (١٩٢٥)

١٩٣٥ (١٩٢٥) ○ **ئەسپێ کوشتن**

بێ کاروبار بوون.

١٩٣٦ (١٩٢٥) ○ **ئەسپێ‌خۆر**

پیاوی چنۆک و خەسیس.

١٩٣٧ (١٩٢٥) ○ **ئەسپێی چنگ کوێر / گول**

ئەو شتی کەوتبێتە بەر دەست ئینسانی رژد و لەچەر و لە چنگانی نەیەتە دەر.

باوەڕ

ئەسپێی چنگ گول (١٩٣٧)

١٩٣٨ (١٩٣٧) ○ گول چونکینێ بۆنی لێ‌دێ ئەسپێی تخوون نابێ. جا ئەگەر وا هات لە خۆ دۆزینێ‌دا ئەسپێ‌یەکی وەچنگ کەوت دەستبەرداری نابێ هەتا نیشانی چەند کەسێکی نەدا: مانی‌ها ئەمن گول نیم.

١٩٣٩ (١٩٢٥) ○ **ئەسپێی کراسی کۆن**

چڵکن‌دەوڵەمەند. «قەت ئەوە تەمەنێکی لە دەست دەردێ؟ ئەوە ئەسپێی کراسی کۆنە.»

١٩٤٠ (١٩٢٥) ○ **ئەسپێی قوزان**

ئەو پیاوەی ئەگە ناو ژنانی پێ خۆشە و لە ناویان نایەتە دەر.

١٩٤١ (١٩٢٥) ○ **بە ئەسپێ‌یان کەوتن**

ئینسان یا ماڵێک کە بە هۆی ئەسپێ تێدابوون بەکلک‌کەوتبێ.

رێکەوەندەکان

ئەسپێ (١٩٢٥)

١٩٤٢ (١٩٢٥) ☆ **ئەسپێ تێ‌دان**

پەیدا بوونی ئەسپێ لە لەشی ئینسان و... دانەوێڵەدا. «چاڵە گەنمەکەی ماڵی کوێخاشەریف ئەسپێ تێی‌داوە.»

١٩٤٣ (١٩٢٥) ☆ **ئەسپی کوژە**

قامکە گەورەی دەست. ناوی قامکەکان لە چکۆلەڕا بۆ گەورە: تیتی، برای تیتی، نانی دەبا بۆ جووتی، دۆشاو مژە، ئەسپی کوژە.

١٩٤٤ (١٩٢٥) ☆ **ئەسپێون**

ئەو کەسەی ئەسپێی لە لەشی داین.

١٩٤٥ (١٩٢٥) ☆ **ئەسپی هەڵێنان**

بڕ = ١٩٤٢.

١٩٤٦ ئەستۆ

ئەندامێکی لەشی ئادەمیزاد و گیان‌دارنی چوارپێ و باڵندانە، سەلک و لەشیان تێک‌دەکاتەوە، گەردن، مل، ستوو، ستووکور.

[قاموس]

مەسەل

ئەستۆ (١٩٤٦)

١٩٤٧ (١٩٤٦) ✠ **خەتا کەس وە(ئە)ستۆی خۆی ناگرێ**

«کێ بێتوو نەکا بەرگری لە خۆی / بەڵام کەس خەتا ناگرێتە ئەستۆی.»

[مەلا مەحموور]

| هاوتای خەتا بەردێکی گەورەیە کەس خۆی لەبەر ناگرێ.

١٩٤٨ (١٩٤٦) ✠ **کوتیان: وشتر ئەستۆت خوارە. کوتی: جا بە ناشکوری ناڵێم کوێم ڕاستە؟**

بریا هەر ئەو عەیبە با.

١٩٤٩ (١٩٤٦) ✠ **مەلاژن دەگیانەڵلایە دابوو شیلانیان دە ئەستۆی دەخست.**

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی

ئەستۆ (١٩٤٦)

١٩٥٠ (١٩٤٦) ≈ **ئەستۆی شەیتانی شکێ**

لەکاتی پەشیمانی لەکردن / نەکردنی کارێک یا قسەیەکدا دەگوترێ. «حەک ئەستۆی شەیتانی شکێ، جا ئەمن چووزانم بۆ ئەهارێ دێیە ماڵە تێمە دەنا چۆن وەدەر دەکەوتم.»

(١٩٤٦) ١٩٥١ ≈ **بۆ بارەقەڵـڵایەکی ئەستۆی خۆی دەشکێنێ**

بەدبەخت و ساویلکەیە.

(١٩٤٦) ١٩٥٢ ≈ **تووورەکەی سواڵێ ئەستۆم دابڕێ...**

لەو پەڕی فەقیری و هەژاریی‌دا خۆ لە کارێک بواردن. «تووورەکەی سواڵێ ئەستۆم دابڕێ مندالان ناتێرمە قوون دەرکان»

(١٩٤٦) ١٩٥٣ ≈ **دەستی خاترجەمێ باوێ پشت ئەستۆت**

ئەرخەیان بە. سەنیری خاترجەمی وەبن سەرت دە.

(١٩٤٦) ١٩٥٤ ≈ **وەباڵی بە ئەستۆم ڕۆژ بازاری قیامەتێ**

(پێداگری‌یە لە سەر دروست بوون / نەبوونی کارێک.) ‖ گوناهی ئەو لە ڕۆژی قیامەتێ‌دا لە پێی من.

(١٩٤٦) ١٩٥٥ ≈ **وەباڵ بەستۆم / بە تەختی ئەستۆم**

گوناح و خەتای کارەکە بۆ من. «ئەگەر بۆ نان پەیدا کردن هاتووی، وەباڵت بەستۆی من، بچۆ ماڵە میرزێندینی / ئەگەر بۆ پیاوەتی هاتووی وەباڵت بەستۆی من بچۆ ماڵە فەرەتاژدینی.»

[بەیتی مەم و زین - تـۆحفە]

(١٩٤٦) ١٩٥٦ ≈ **وەباڵی جو و هەرمەنیم بە ئەستۆی**

بڕ = ١٩٥٤.

(١٩٤٦) ١٩٥٧ ≈ **وەباڵی خۆت وەستۆ / وەئەستۆی خۆت**

ئەوی بە سەلاحی تۆ بوو کوتم.

(١٩٤٦) ١٩٥٨ ≈ **وەباڵی سەگیم / سەی تەڕم بە ئەستۆی**

ئەگە ناگام لەو کارەی بێ، ئەگە بەو شتەم زانیبێ. ‖ بڕ = ١٩٥٤

(١٩٤٦) ١٩٥٩ ≈ **وەک گۆشتی گردنەستۆ**

(گـۆشـتـی گـردنەسـتۆ - لە سـۆنگـەی ئـێـسکـەکانی - ناخۆش لێ‌دەبێتەوە و هەڵدەوەشێ.) ‖ بەدفەڕ و خراپ. «وەک گۆشتی گرد نەستۆیە. - لێم بۆتە گـۆشـتی گردنەستۆ هەر چەند دەکەم لە ملم نابێتەوە»

(١٩٤٦) ١٩٦٠ ≈ **وەباڵی گای بنەم بە ئەستۆی**

بڕ = ١٩٥٨.

(١٩٤٦) ١٩٦٠a ≈ **هەتا ڕەگی تەڕێم بەستۆوە بێ...**

هەتا رووحم دمبەردا بێ.

جنێو

ئەستۆ (١٩٤٦)

١٩٦١ (١٩٤٦) ⌀ **ئەستۆ شکان / ئەستۆ و گردەڕان شکان**

فەوتان و لەبەین چوون. «حەک ئەستۆ و گردەڕانت شکێ. ـ حەک ئەستۆی شکێ.»

زاراوە

ئەستۆ (١٩٤٦)

١٩٦٢ (١٩٤٦) ○ **ئەستۆ خوار**

مات و مەلوول. «نۆکەر و تابیعەی کوڕی من پاکی ئەستۆ خوارە.» [ئەحمەد]

١٩٦٣ (١٩٤٦) ○ **ئەستۆ شکان**

مەسدەری تێکەڵاوە، کینایە. زیان گەیاندن بە خۆ یا خەڵک. وسەر تەڵە پەڕاندن. «ئەوە حەمەیە و دۆغری: ساڵی بە هەزاری چووین ئەستۆی خۆی دەشکێنێ. وا دەکەی تا ئەستۆمان بشکێنێ. هەستن با بڕۆین تا لە خشتەی نەبردووین و ئەستۆی نەشکاندووین.» [لامەوس]

١٩٦٤ (١٩٤٦) ○ **ئەستۆ / مل کەچ**

١) موحتاج. «هەتا کەنگێ بە ئەستۆ کەچی بژین؟» ٢) دیل و یەخسیر. «لە راست تۆ ئەستۆم کەچە.» (واتا حەق بە تۆیە). ‖ هاوتای ئەستۆ خوار.

١٩٦٥ (١٩٤٦) ○ **ئەستۆ لەبەر کەسێک کەچ کردن / نەکردن**

منەتی کەسێک هەڵگرتن / نەگرتن. «شەقزنی لە باڵی خۆی داوە / چووە ئاسمانێ ڕاوەستاوە / ئیکلامی حەزرەتی عیسای کێشاوە / لە پێش دەستی ڕاوەستاوە / ئەستۆ کەچە، ڕاوەستاوە / حەزرەتی عیسا بۆی پاڕاوە.»
[بەیتی سەعید و میر سێوەدین، ئەحمەدی لوتفی]

١٩٦٦ (١٩٤٦) ○ **ئەستۆ / مل لە موو باریکتر بوون**

هاوتای ١٩٦٤ (لەگەڵ مانای ٢).

١٩٦٧ (١٩٤٦) ○ **بە (ئە)ستۆ و ڕانی شکاو / ورد**

لە زمانی یەکەم کەسەوە بۆ دوو حاڵەت دەکار دەکرێ: ١) بۆ دەربڕینی پەشیمانی لە کارێک کە کردوویەتی یا دەبوو بیکا و نەیکردووە. «... دوێنێ ئەو دەمەی دەچووە سەفەری دە کاولە لەحسایە / داوای ماچێکی لێدەکردم / بەستۆ و ڕانی شکاو و سەرێکە بەقوڕ نەمدەدایە.»

[بەندی سوارۆ]

٢) بۆ رەخنە گرتن لە کاری کەسێک. «ئەوە ساڵێکە بەستۆ و رانی شکاوی قەولوایە نەوارێکی حەمەدی بەیتانم بۆ بێنێ.» *

١٩٦٨ (١٩٢٦) ○ **بە ئەستۆی کەسێک دابڕین / داهێنان**

١) سەپاندنی کار، تاوان، قسە و کردەوەیەک بە سەر کەسێکدا. «خەتای ئەوی نەبوو غایەتێکی بەستۆیان دابڕی.» ٢) سەپاندنی ماڵ و مڵک یا کچ و ژن بە سەر کەسێکدا بە جۆرێک کە مەغموون بێ. «کوڕە خۆ رووحیشی خەبەردار نەبوو. وەڵڵاهی بەستۆیان دابڕی.»

١٩٦٩ (١٩٢٦) ○ **خستنە ئەستۆ / سەر ئەستۆ**

بڕ = ١٩٦٨ .

١٩٧٠ (١٩٢٦) ○ **خۆ بە ئەستۆی کەسێک دابڕین**

خۆ قایم کردنی: الف) ژن لە پیاو سەرەڕای پێناخۆش بوونی کابرا. ب) میوان لە خانەخوێ. پ) کەسێک کە بە نەزەری سەفەر و چوونە جێیەکە.

١٩٧١ (١٩٢٦) ○ **خێر بێ و بێر بێ بە ئەستۆ / ملی کەسێکدا هاتن**

بە مل داهاتنی شەڕ یا سەودایەکی نەخوازراو.

١٩٧٢ (١٩٢٦) ○ **دوولک دە ئەستۆ / مل نەکران**

زۆری لێنەکردن. «ئەدی بۆ هەوەڵێ دەیهەویست؟ خۆ دوولکی دەمل نەکرابوو.»

١٩٧٣ (١٩٢٦) ○ **دوولک لە سەر ملی / ئەستۆی کەسێک دانان**

بڕ = ١٩٧٤ .

١٩٧٤ (١٩٢٦) ○ **دوولینگ / دوولینگانە بە سەر ئەستۆی / ملی کەسێکدا هێنان**

دەبن چۆک نان و بە سەردا زاڵ بوون.

١٩٧٥ (١٩٢٦) ○ **دەست دە ئەستۆی کەسێک کردن**

١) ئاشت کردنەوەی یەکێک. ٢) ئاشت بوونەوە لەگەڵ کەسێک. «دەستی دە ئەستۆی کە با هیچی دە دڵیدا نەمێنێ.» ٣) نیشانەی خۆشەویستییە. «دەستیان دە ئەستۆی یەک کردبوو دانیشتبوون.»

[قاموس]

١٩٧٦ (١٩٢٦) ○ **گرتنە ئەستۆ**

کینایە، قبووڵ کردنی کار و فرمانێک بۆ جێبەجێ کردنی (عەرەبی. تعهد).
«نووسینەوەی کتێبەکەی گرتۆتە ئەستۆ. ئێوە ئەم کارە بگرنە ئەستۆ. پەنجا دینار قەرزدار بووم فەرهاد بۆی گرتە ئەستۆی خۆی.»

[قاموس]

(١٩٤٦) ١٩٧٧ ○ **له ئەستۆ دان**

١) کینایه. ئیعدام کردن. سەر برین. «بیبەن له ئەستۆی دەن.» تێبینی - جاران سەر پەڕاندن به شیر، شێوەیەک بووه بۆ ئیعدامی کەسێک جا چونکوو میرغەزەب شمشیرەکەی به دوو دەست دەگرت و به هەموو هێزی خۆی دایدەهێناوه و له ملی کابرای دەدا؛ وتراوه. «له ئەستۆی دەن.» ٢) کینایه. بەراست زانینی قسه یا کردەوەی کەسێک. تەئیید کردن. شایەتی بۆ دان. «له ئەستۆیدا و کوتی باپیر راست دەکا.» تێبینی - سەر بۆ لای شانی راست لار دەکرێتەوه و به لەپی دەستی راست دەکێشرێ بەلا ملی چەپەدا. لەوانەیه سەرچاوەی ئەم کارەش هەر بچێتەوه سەر (له ئەستۆ دان وەک بیەوێ بڵێ ئەگەر قسەکەی راست دەرنەچوو ئامادەیه له ئەستۆی بدرێ.

[قاموس]

(١٩٤٦) ١٩٧٨ ○ **له ئەستۆ نان**

بڕ ← ١٩٦٨ .

(١٩٤٦) ١٩٧٩ ○ **وه ئەستۆ گرتن / نەگرتن**

ئەرکی بەڕێوەبەردنی کارێک یا قسەیەک قبووڵ کردن / نەکردن. «کاک رەحیم خەرجی چاپی کتێبەکەی وەئەستۆ گرتووه.»

ڕێکەوەندەکان

ئەستۆ (١٩٤٦)

(١٩٤٦) ١٩٧٩ a ☆ **ئەستۆ کورد**

مله قوته / قوچه.

١٩٨٠ ئەستوور

(پەهلەوی: ستەور، ستەپر.) ≠ باریک. «بەفری ئەستوور، سێڵاوی ئەستوور و... .»

باوەڕ

ئەستوور (١٩٨٠)

(١٩٨٠) ١٩٨١ ○ بۆ بەران دەبێ کاوڕێکی وا هەڵبژێری ئەگه لاقی ئەستوور بێ و کلێنجەی قوڵه.

مەسەل

ئەستوور (١٩٨٠)

١٩٨٢ (١٩٨٠) ✕ **ولاغ لە ئەستووری، بەندە لە غوللووری**

چۆن ولاغ بە ئەستووری‌یە دەچێ غللووریش ئەناوا ئینسانی دەشکێنێ.

١٩٨٢ه (١٩٨٠) ✕ **چەوەندەر هەتا تەنک‌تر بێ، بنی ئەستوورترە**

(لە مەجلیسێکی، کە میوانێک نەهاتبێ و خانەخوێ باسی نەهاتنی وی بکا، میوانەکانی تر دەیڵێن.) ‖ کابرا بەتەنێ بێ زۆرتری وەگیر دەکەوێ و چاتری بۆ دەگوزەرێ.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەستوور (١٩٨٠)

١٩٨٢ (١٩٨٠) ≈ **دەڵێی بەنی ئەستووری، قەت دە شە و گوردی کەس نایەی**

(شە: شێ، شانە. دانە دانەی تان و رایەڵی بەنی جاجم یا پۆپەشمین یا بەرماڵ یا بوزوو، بە کەلێن دەنکەکانی ئەو شەیەدا رەیاڵ دەکرێن. گورد: دوو جووت چوارچێوەی دارینن کە لە پانای‌یەوە ریزە بەنێک وەکی دەنکە شانە بە یەک مەودا قایم کراوە و دەکەوێتە پشتی شێ.) ‖ بە کاری کەس نایەی، دە غەم و خۆشی کەس‌دا نی. «بیست و پێنج کەس هەموو سەردار عێل، هەموو پیاوی وێچوو، ئیدی هەر زەمانەی کەسێک دە شە و گوردی دنیایە دەکشێ...»

[بەبنی ئەحمەدی شەنگ، ئەحمەد لونی]

‖ بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.

١٩٨٢ه (١٩٨٠) ≈ **سەری ئەستوورە و بنی باریک**

بریتی‌یە لە ماڵی حەرام کە هەموو کات‌وساتان لە مەترسی فەوتان‌دایە. «ماڵی کامیل‌م پێ چ نیە، سەری ئەستوورە و بنی باریک.» ‖ ئاواش دەگوترێ: **ماڵی حەرام چ نیە، سەری ئەستوورە و بنی باریک.**

زاراوە

ئەستوور (١٩٨٠)

١٩٨٤ (١٩٨٠) ○ **ئەستوور بوون**

١) کینایە، قەڵەو بوونی ئادەمیزاد. «دەتگوت شەمی شایی بای‌بە، چۆن ئەستوور بووە.»

[قاموس]

٢) بۆ نیشان دانی ئەوپەڕی تامەزرۆیی کردنی خواردەمەنیەک دەکار دەکرێ.
«شتێکیان لە پێشە خۆ دانابوو وەختە بوو لە سوێیانی ئەستوور بم ـ ڕۆڵە پارووپەکی بدە بەو منداڵەی. ئەستوور دەبێ ـ وەڵڵاهی ئەستوور بی ناهێڵم لیچی لێ وەچوارێ خەی.»

(١٩٨٠) a ١٩٨٤ ○ **ڕەگی گونی ئەستوورە**

بەدەمارە و دابایە.

باوەڕ

ئەستوور بوون (١٩٨٤)

(١٩٨٤) ١٩٨٥ ◊ ئەگە لەکن یەکێکی شتی بخۆی دەبێ بەشی بدەی دەنا ئەگە بێت و ئەوسن بێ ئەستوور دەبێ.

(١٩٨٤) ١٩٨٦ ◊ ولاغ ئەگەر کام بکا بن دەدانی سەرەوەی ئەستوور دەبێ، بۆی دەدڕن هەتا چا بێ.

(١٩٨٠) ١٩٨٧ ○ **ئەستوور ڕستن**

قسەی زلە زلە کردن. ≠ باریک ڕستن.

ڕێکەوەندەکان

ئەستوور (١٩٨٠)

(١٩٨٠) ١٩٨٨ ☆ **ئەستووران**

ڕیسی ئەستوور کە دەکرێتە گوریس.

(١٩٨٠) ١٩٨٩ ☆ **ئەستوورایی**

ڕادەی ئەستووری.

مەسەل

ئەستوورایی (١٩٨٩)

(١٩٨٩) ١٩٩٠ ✗ **هەموو شتێک لە باریکیدا دەپچڕێ. زوڵم لە ئەستوورایی‌دا**

زوڵم هەتا زۆرتر بێ ئەگەری نەمانی زوڵم و زاڵمەکە پتر دەبێ.

(١٩٨٠) ١٩٩١ ☆ **ئەستوورک**

جۆرە نانێکی ئەستوورە.

(١٩٨٠) ١٩٩١ﻫ ☆ **ئەستوورکان**

ریسی ئەستوور؛ وەک خاوک و فرێت و سێتا. ≠ باریکان.

(١٩٨٠) ١٩٩٢ ☆ **ئەستوورکە**

ئەستوورک.

(١٩٨٠) ١٩٩٣ ☆ **ئەستووری**

ئەستوورایی بە قەبارە.

(١٩٨٠) ١٩٩٤ ○ **بە کەسێک / شتێک پشت ئەستوور بوون**

بە کەسێک یا بە شتێک خاترجەم بوون. «... لە قسەکانی من واقیان وڕمابوو. ئەوان نەیاندەزانی من بە چی دەخوڕم و پشتم بە چ ئەستوورە کە قسەم وا نێرن.»

[گێـلە پیاو / ١٣٠]

(١٩٨٠) ١٩٩٥ ○ **چەرم ئەستوور بوون**

خۆراگر بوون لە بەرامبەر زەبری رووحی و لەشی. «یارە لە میرزای زیاتر نیە، میرزاش دڵی هەیە، چش با یارە بگرن، چەرمی ئەستوور دەبێ.»

[میرزا / ١١١]

(١٩٨٠) ١٩٩٦ ○ **دڵ لێ ئەستوور بوون**

دڵ بە غەم و پەژارە بوون.

(١٩٨٠) ١٩٩٧ ○ **دەمار ئەستوور**

بڕ = ١٩٩٨ .

(١٩٨٠) ١٩٩٨ ○ **رق ئەستوور**

ئەوەی زووی رق هەڵدەستێ و درەنگ خاو دەبێتەوە. «پـەڕکـووری رق ئـەستوورە کورد / لە سەر تۆڵەی تۆ سوورە کورد.»

[تاریک و روون]

(١٩٨٠) ١٩٩٩ ○ **سەر لێ ئەستوور بوون**

وەڕەز بوونی لە رادەبەدەر لەبەر بێ‌کاری، جار و بارەش لەبەر بێ‌دەرەتانی. «سمکۆ لە نێو سێ سنووراندا بێ‌ئەنوا مابۆوە، سەری لێ ئەستوور ببوو... ئەو وەزعە ناچاری کرد لە مەجبووریان خۆی تووشی داوێک بکا کە رەزا شا بۆی نابۆوە.»

[کوردستان و نیستمرانتزی دەوڵەتان / ٤٣٦]

۲۰۰۰ (۱۹۸۰) ○ **قین ئەستوور**

بڕ = ۱۹۹۸.

۲۰۰۱ (۱۹۸۰) ○ **لینگ ئەستوور / لێ ئەستوور بوون**

گەورە بوون. «ئاوا پێشتر ئەو منداڵە بەرمڵـڵا مەکە، سبەینێ لینگی ئەستوور بێ دوولینگانەت بە ملی دادێنێ.»

۲۰۰۲ ئەستەڕ

(پەهلەوی: ئاستەر.)) پارچەیەک قوماشە، لە دیوی ناوەوە لەکەوا و چاکەت و ئەو جوورە شتانەوە دای‌ئەدروون. ۲) توێژاڵێ ڕەنگە کە لە پێش‌دا دەیدەن لەو شتانەی بیانەوێ ڕەنگیان بکەن، وەک دەرکە و پەنجەرە و دار و دیوار. پاش وشک بوونەوەی دەستێکی تر ڕەنگی خەستی لێ‌ئەدەن.

[قاموس]

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی ڕنامالڕستەیی

ئەستەڕ (۲۰۰۲)

۲۰۰۳ (۲۰۰۲) = **ئەگە ڕووی دەیەی ئەستەڕیشی دەوێ**

هەر بەوەندەی ڕازی نابێ. پڕڕوویە. **! هاوتای کرمانج ئەگ ڕووی بدەیەی پێ لە گونت دەنێ. ڕووی دەیەی سواری پیاوی دەبێ.**

۲۰۰۴ ئەستێ

ستە، ستێ. ئاسنێکە لە بەردئەستێ دەدرێ و پریشکەی لێ‌هەڵدەکا.

ڕێکەوەندەکان

ئەستێ (٢٠٠٤)

(٢٠٠٤) ٢٠٠٥ ☆ **ئەستێ و بەرد**

دەزگای ئاور کردنەوە، پارچە ئاسن و بەردێک کە ئاوری پێ دە پووشوو بەردەدەن.

مەتەڵ

ئەستێ و بەرد (٢٠٠٥)

(٢٠٠٥) ٢٠٠٦ § **ڕەقی ڕەقایی / نەرمی نەرمایی / ڕەقم دا لە ڕەقایی / گەیی بە گەرمایی**

ـ ئەستێ و بەرد

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەستێ (٢٠٠٤)

(٢٠٠٤) ٢٠٠٧ ☆ **ئەستێ و پووشوو**

(وشەی (وەک) یا (دەڵێی) دە پێش‌دا دێ.) ا پێکەوە هەڵناکەن. ا هاوتای کێرد و پەنیر. مشک و پشیلە. ١٥٢٨ .

(٢٠٠٤) ٢٠٠٨ ☆ **ئەستێووڵک**

(ئەستێ + ووڵ دلە: تێووڵین، + ئک.) شیشێکی ئاسنە ٢٠ / ٣٠ سانتیمەتر درێژە سەرێکی پان کراوەتەوە، سەرەکەی دیکەشی یان وەکوو قولاپ و قەڵانگ وایە، یان دەسکێکی داری ڕێدەخرێ. بۆ کاروباری ئاشپەزخانە و چێشت لێنان و نان کردن بە کار دێت.

[قامووس]

٢٠٠٩ ئەستێرە

١) ستێر، هەسارە. ٢) یەکێکە لە وێنەکانی کڵاوی کوردی.

باوەڕ

ئەستێرە (٢٠٠٩)

(٢٠٠٩) ٢٠١٠ ◊ لەیلێ و مەجنوون دوو ئەستێرەن ساڵێ دوو جاران خۆ لێکدەدەن هەر کەس وێکەوتنی ئەو دوانە ببینێ دوعای قبووڵ دەبێ.

(٢٠٠٩) ٢٠١١ ◊ مار ئەگە بەیانیش بیگوژی هەتا ئەستێرەی خوی نەبینێ نامرێ.

(٢٠٠٩) ٢٠١٢ ◊ هەموو کەس لە ئاسمانێ ئەستێرەیەکی هەیە دەگەڵ هاتە مردنێ ئەستێرەکەی دەکوژێتەوە.

مەتەڵ

ئەستێرە (٢٠٠٩)

(٢٠٠٩) ٢٠١٣ § **ئاقڵدارەی ئاقڵت پێوە / پرۆزەیە و سێ شتی پێوە**

ـ ئاسمان، مانگ، ئەستێرە

(٢٠٠٩) ٢٠١٤ § **ئەستێرەی ناو مەنجەڵێ / بە رۆژ لە دەرێ / بە شەو لە سەرێ**

ـ چاو

مەسەل

ئەستێرە (٢٠٠٩)

(٢٠٠٩) ٢٠١٥ ✗ **مانگ لە لای من بێ، ئەستێرە با هەر جریوە جریویان بێ**

ئەگەر ئەو کەسەی مەبەستمە لایەنگری من بێ ئەوانی دی هەموو دوژمنیشم بن ترسم نیە.

ڕێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەستێرە (٢٠٠٩)

(٢٠٠٩) ٢٠١٦ ≈ **ئەستێرەی سیوەیل**

(یەکێکە لە ئەستێرە ئەگەرەکان، لە جەنگەی گەرما و کاتی گەیشتنی میوەجاتا هەڵدێ، زۆر بە ورشە و گرشەیە. ئەو ئەستێرەیە دوای نیوەشەو سەر لە ئاسۆی

کوردوستان دەردێنێ و دەگەڵ ئەستێرەی بەیان کەمتر فەرقی دەکرێ بۆیە کورد ناویان ناوە کاروانکوژە.)

[قاموس]

ا کەسێکی کەم دەبیندرێ. ا هاوتای وەک بنی قاوە لێهاتن. گوڵە بەهارە. گوڵە گەزیزە.

(٢٠٠٩) ٢٠١٧ ≈ **ئەگەر ئەوەندە بەفر بباری بزن لە سەر لا تەنیشتی ئەستێران بخوا...**

هەر دێم، کارەکە هەر دەکەم، پەکت ناخەم و...

(٢٠٠٩) ٢٠١٨ ≈ **بە قەت ئەستێرەی ئاسمانێ**

زۆر و زەوەند. ا هاوتای ٢٩٧ .

(٢٠٠٩) ٢٠١٩ ≈ **وەک ئەستێرە**

گەش و جوان.

زاراوە

ئەستێرە (٢٠٠٩)

(٢٠٠٩) ٢٠٢٠ ○ **ئەستێرە بە ئاسمانەوە مان**

بڕ = ٢٩٤ .

(٢٠٠٩) ٢٠٢١ ○ **ئەستێرەی کەسێک ئاوا بوون**

«ئەگەر ئەو ئەستێرە گەشە وا زوو ئاوا نەدەبوو تووشی ئەو شەوەزەنگە نەدەبووین کە سەرەدەری تێدا نەکرێ.» [پاشەرۆک]

ا مردن.

(٢٠٠٩) ٢٠٢٢ ○ **جووتە لە ئەستێرە دان**

١) بە کەیف بوون. ٢) بەدفەڕ و تۆسن بوون.

(٢٠٠٩) ٢٠٢٣ ○ **لە حەوت ئاسمانان ئەستێرەیەک شک نەبردن**

بڕ = ٣٠٩ .

(٢٠٠٩) ٢٠٢٤ ○ **نان بۆ ئەستێران بردن**

(هەر بۆ سێهەم کەس دەکار دەکرێ.) ا زۆر درێژ بوون. هاوتای نان بۆ لەگلەگ بردن. ئاسمان بە نێو لینگدا دیار بوون. وەک عووج / تەژەی درێژ بوون.

ڕێکەوەندەکان

ئەستێرە (٢٠٠٩)

(٢٠٠٩) ٢٠٢٥ ☆ **ئەستێرە ڕاخوشین**

ڕاکشانی ئەستێرە لە ئاسمان. «ئەستێرە یەک یەک ڕاخوشین / ڕەش هەڵگەڕا ئاسمانی شین.»

[تاریک و ڕوون]

باوەڕ

ئەستێرە ڕاخوشین (٢٠٢٥)

(٢٠٢٥) ٢٠٢٦ ◊ ئەگە ئەستێرە ڕاخوشین ئەوە تیری شێخ‌ڕەش و شێخ‌مەندین.

(٢٠٠٩) ٢٠٢٧ ☆ **ئەستێرە ڕاکشان**

بزووتنەوە و جووڵانی ئەستێرەی (ئەگەڕ)ە لە شوێنی خۆی و خوشینی بە ئاسمانا بە خێرایی.

(٢٠٠٩) ٢٠٢٨ ☆ **ئەستێرەی بەربەیان**

ئەستێرەی بەیان.

(٢٠٠٩) ٢٠٢٩ ☆ **ئەستێرەی بەیان**

ئەستێرەیەکە دەگەڵ سپێدە سەر لە ئاسۆ دەردێنێ.

(٢٠٠٩) ٢٠٣٠ ☆ **ئەستێرەی ڕۆژێ**

«چاوت ئەستێرەی ڕۆژێ / هەنیەت مانگی زووالی / تازەی سەر وەدەر ناوە / لە نێو هەور و سامالی.»

[کانی مرادان / ١٤٦]

‖ هاوتای ٢٠٢٨ و ٢٠٢٩.

(٢٠٠٩) ٢٠٣١ ☆ **ئەستێرەی مانگێ**

ئەستێرەیەکە دەگەڵ مانگ دەردەکەوێ و لە سەرەتای مانگدا زۆر لێی نیزیکە هەتا مانگ گەورەتر دەبێ، ئەویش زیاتر دوور دەکەوێتەوە.

(٢٠٠٩) ٢٠٣٢ ☆ **ئەستێرەی شوانان**

«چاوت ئەستێرەی شوانان / هەڵدێ بەری بەیانان / شۆقی دا لە کۆڵانان / قوونەبانی ژن جوانان.»

[کانی مرادان / ١٠٢]

‖ شوانان مەڕی پێ وەردەگێڕن. ‖ بڕ = ٢٠٣٠.

(۲۰۰۹) ۲۰۳۳ ☆ **دوو ئەستێرە**

دوو خوشکە، جووتەی کەوان.

(۲۰۰۹) ۲۰۳۴ ☆ **گو ئەستێرە**

کرمێک کە بە شەو دەتروسکێ.

۲۰۳۵ ئەسحابە

یاران و هاونشینانی حەزرەتی محەممەد (د.خ).

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئامالڕستەیی

ئەسحابە (۲۰۳۵)

(۲۰۳۵) ۲۰۳۶ ≈ **دەڵێی ئەسحابەیە**

(دەکرێ وشەی (وەک)ی دە پێش‌دا بێ.) ‖ ئیـــانی چاکە و ئیمان‌دارە.

۲۰۳۷ ئەسکوێ

کەوچکێکی گەورەیە لە دار دروست دەکرێ، دەسکی درێژە، تەنیا بۆ چێشت لێنان دەبێ. هەسکۆ، هەسکە، هەسک.

مەسەل

ئەسکوێ (۲۰۳۷)

(۲۰۳۷) ۲۰۳۸ ⵋ **ئەوی دە دیزەی‌دا بوو دە ئەسکوێم کرد**

هەموو شتێکم گوت. ‖ بڕ = ۲۰۴۴.

(۲۰۳۷) ۲۰۳۹ ⵋ **دیزە کوتی: بنم زێڕینە، ئەسکوێ کوتی: ئەمن لە کوێمە**

ئەوەی دەیڵێی وا نیە، لەخۆڕا خۆت هەڵمەکێشە و چاکت دەناسم.

(۲۰۳۷) ۲۰۴۰ ⵋ **دیزە لە ئەسکوێ‌یە بە کوڵ‌ترە**

۱) کینایە لە کەسێک کە بۆ پاراستنی ماڵی کەسێک زیاتر لە خاوەنەکەی حەول بدا و زۆرتری دڵ پێوەبێ. ۲) کینایە لە کەسێک کە لەخۆڕا لاگیری ڕێباز یا باوەڕێک دەکا.

۲۰۴۱ (۲۰۳۷) ✻ رقی هەوێیە یەک بە ئەسکوێیە، رقی ئاوجایە یەک بە دنیایە

بڕ = ۱۴۸۵ .

۲۰۴۲ (۲۰۳۷) ✻ لە ڕێزێم بژمێرە و بە ئەسکوێم دانێ

ئەمنیش بەسەرکەوە، بمخوێنەوە. ‖ هاوتای لە ڕێزێم بژمێرە بە کچکێم رادێرە. لە ڕێزێم بژمێرە بە نیسکێم رادێرە.

۲۰۴۳ (۲۰۳۷) ✻ هەر چی دە مەنجەڵێدا بێ دێتە نێو ئەسکوێ

هەر نهێنییەکی هەبێ ئاشکرا هەر دەبێ. ‖ هاوتای هەر چی لە دیزەدا بێ بە کەوچک دەر دێ.

زاراوە

ئەسکوێ (۲۰۳۷)

۲۰۴۴ (۲۰۳۷) ○ ئەسکوێ دە مەنجەڵ گێڕان

ئاشکرا کردن و دەرخستنی راز و نهێنی. «... لە لە کوێوە بۆ کوێدا کەمێک ژیان و بەسەرهاتی تاڵ و پڕ لە کوێرەوەری خۆمم بۆ گێڕاونەتەوە، دیارە لە بنی کوولەکەم نەداوە و لێفەم لە سەر هەتیوان هەڵنەداوەتەوە و ئەسکوێم لە مەنجەڵ نەگێڕاوە.»
[ههەژار]

۲۰۴۵ (۲۰۳۷) ○ ئەسکوێی هەموو دیزان بوون

خۆ لە هەموو کارێک هەڵقوتاندن. «ئەوی لە دیزەی خەڵکا ئەسکوێیە / هیچ کەس نازانێ ئەسڵی لە کوێیە.»
[پیرەمێرد]

‖ هاوتای وەک لەپە بوون. ۲۰۴۶ .

۲۰۴۶ (۲۰۳۷) ○ لە هەموو دیزان ئەسکوێ بوون

بڕ = ۲۰۴۵ .

۲۰۴۷ ئەسکەندەر

ئەسکەندەری مەقدونی ناسراو بە گوجەستەک یا مەزن، لە دایک بووی ۳۵۶ و کۆچ کردووی ۳۲۳ بەر لە زایین. «بانگی دیم وەبەر ئەسکەندەری، دەیگرتەوە ڕێگای پێنسەت ساڵی / خەرجی دەستاند لە مانگ و ڕۆژێ، ناوەڵڵا هەر لە دەریایە.»
[ئارێزە، گەنجی سەربەمۆر / ۴۶]

باوەڕ

ئەسکەندەر (٢٠٤٧)

(٢٠٤٧) ٢٠٤٨ ○ ئەسکەندەر و سولەیمان چوار قوڕنەی دنیایان گرتووە. یەکی دیش دەسەڵاتی سەرانسەری دنیایەی وەبەر دەکەوێ و ئەوجار دنیا خرا دەبێ.

(٢٠٤٧) ٢٠٤٩ ○ دە سەرەمەرگیدا لە ئەسکەندەریان پرسی دنیات چۆن دێ؟ گوتی: جێیەکەم سێبەرە بمبەنە بەر رۆژێ. دەستیان دایە. گوتی: دنیا ئەوەندە بوو لەبەر تاوێرا هاتمە بەر سێبەرێ.

ڕێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەسکەندەر (٢٠٤٧)

(٢٠٤٧) ٢٠٥٠ ≈ **وەک سەددی ئەسکەندەر**

۱) پتەو و قایم. ۲) سەنگین و گران. «کەسێ غەوواسی بەحری عیلم و عەقڵ و فەزل و جەوهەر بێ / دەبێ سینەی سەفینە و عەزمی وەک سەددی سکەندەر بێ.»

[مەلا مارف کۆکەیی]

زاراوە

ئەسکەندەر (٢٠٤٧)

(٢٠٤٧) ٢٠٥١ ○ **گێژی ئەسکەندەر**

۱) هات و هاوار و تێکەولێکە. ۲) گرداوی بەسام، پێشهاتی پڕمەترسی. «کیز دەڵێ: هەتیوە لاوە ئەمن ئەگەر لە ترسی خودای خۆم بوێرم / دوگمەی سینگ و بەروانت بۆ بترازێنم، بە یەک سەری دەتهاوێمەوە گێژێکی دە ئەسکەندەری / مەگە خوداوەندی میری مەزن، پاشای کەرەمێ / بە رووحم و رەحمەتی خۆی روحمێکت پێبەری.»

[ئازیزە. کەمحی سەر بە سنور]

٢٠٥٢ ئەشکەوت

۱) هلۆلایی سروشتی شاخ و چیا لە ئەنجامی گۆڕانەکانی (جیۆلۆجی). لە زۆر کۆنەوە هەن و ئادەمیزاد پێش ئەو ماوەی فێری خانوو دروست کردن بێ تێیاندا ژیاوە: ئەشکەوتی "شانەدەر"ێ بە ناوبانگە. ئەشکەوتی کەرەفتوو لە کوردستانی ئێرانە.
۲) ئەو شوێنانەی ئادەمیزاد لە رەوەز و زەرد و ماهان وەکوو وەتاغ دروستی کردوون.

ئەشكەوتی "فەقرەقا" لە نیزیکی مەهاباد دەستکردی "ماد"ەکانە. ئەشکەوتی قیسقەپان لە دێی "زەرزی" نیزیک "چەمی ڕەزان"ە. ئەشکەوت، شکەفت، عار، بە هەورامی مەڕ.

[قاموس]

مەسەل

ئەشکەوت (٢٠٥٢)

٢٠٥٣ (٢٠٥٢) ✱ دارێک دە ئەشکەوتێ دابێ قەت بەرناهێنێ

هەر کارێک بۆ ئاکام گەیشتن هەلومەرجی پێویست دەخوازێ.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالڕستەیی

ئەشکەوت (٢٠٥٢)

٢٠٥٤ (٢٠٥٢) ≈ زاری دەڵێی ئەشکەوتی "دەلووکول"ێ

(بۆ دووهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ‖ زەلامە. ‖ "دەلووکول" لە کن دێی "قەرەگوێز"ێیە. چرای ڕۆن گەرچەکیان بردووە، گوێیان لە تەپەی ئانی "کۆکە"یان بووە. کۆکە و قەرەگوێز یەک دوو دێیان مەعبەینە.

٢٠٥٥ (٢٠٥٢) ≈ ئەشکەوت

(وشەی (وەک) یا (دەڵێی) دە پێشدا دێ.) ‖ خانوو و سازکراوەی فرتوفراوان.

جنێو

ئەشکەوت (٢٠٥٢)

٢٠٥٦ (٢٠٥٢) ɸ زار ئەشکەوت

زار زل. ‖ دەکرێ وشەی (دەڵێی) یا (وەک) دە مابەینی زار و ئەشکەوتدا بێ.

«زاری دەڵێی ئەشکەوتە»

زاراوە

ئەشکەوت (٢٠٥٢)

٢٠٥٧ (٢٠٥٢) ○ دە ئەشکەوتدا قسە کردن

(بۆ یەکەم کەس دەکار دەکرێ و وشەی (دەڵێی) دەپێشدا دێ.) ‖ بە دەنگی بڵند قسە کردن. «ماڵە بڕێک سەبر سەبر، بۆ دەڵێی دە ئەشکەوتێدا قسان دەکەی؟»

٢٠٥٨ ئەشکەولەت

ئاوی تێکەڵاوە، بە گۆزە و دیزەی شکاو کە هێشتا ئەوەندەی پێوە مابێ ئاو یا شتی تری تێبکرێ، بۆ هەر مەبەستێک بێ.
[قاموس]

جنێو

ئەشکەولەت (٢٠٥٨)

(٢٠٥٨) ٢٠٥٩ ɸ **زار ئەشکەولەت**

زار خوار.

زاراوە

ئەشکەولەت (٢٠٥٨)

(٢٠٥٨) ٢٠٦٠ ○ **ئەشکەولەت**

مەبەست لە دەفری خواروخێچ و کۆنە.

٢٠٦١ ئەگەر

(پەهلەوی: هەکەر) بۆ ئەم مەبەستانە دەکار دەکرێ: ١) ئامرازی شەرتە. «ئەگەر چووی بۆ بەغدا ئاگادارم کە. ئەگەر نەخۆش بووی بچۆرە لای دوکتۆر.» «ئەگەر دەمزانی لە کوێ دەنووستی / سینگەکەم دۆشەگ، بۆ رادەخستی.»
[مەتەڵکنوار]

٢) لە پێش رستەیەکدا کە (خەبەر)ەکەی بە شێوەی پرسیار بێ، گومان و دوودڵی لە راستی قسە (ئیدیعا)یەکی لە (مبتدا)کەدا باسی کراوە پێشان دەدا (ئەگەر کوێستان + (زەمیرێک بە دوایدا دێت) وا خۆشە، کوا دووگ ، (زەمیرێک وەک زەمیرەکەی پێشوو) مانای (کوێستانی خۆش نیە)). ٣) لە پاش سوێند دێ و مانای ئەو رستەیەی کە بە دوایدا دێ هەڵدەگێڕێتەوە. «بە سەری تۆ ئەگە قسەیە وابێ / وانیە، وەڵڵاهی ئەگەر کتێبت لێک کردبێتەوە / لێکت نەکردۆتەوە.» ٤) جار و بار مانای (کە) دەبەخشێ. «جا ئەگەر تۆ دەگەڵ خۆت نەیبەی چی بۆ دەکرێ.» «جا کە تۆ...»
[قاموس]

ا لە راوێژی خەڵکدا ئەگە.

پەند

ئەگەر (٢٠٦١)

٢٠٦٢ (٢٠٦١) ⊕ **ئەگەر نابرووی خۆت خۆش دەوێ، نابرووی خەڵکیش مەبە.**

٢٠٦٣ (٢٠٦١) ⊕ **ئەگەر چوویە شاری کوێران دەست بە چاوت بگرە**

هاورەنگی خەڵک بە و بە پێچەوانەی داب و رەسم و فەرهەنگیان مەجووڵێوە.

٢٠٦٤ (٢٠٦١) ⊕ **ئەگەر شتێک نەزانی مەیڵێ، ئەگەر زانیت نیوەی بڵێ.**

٢٠٦٥ (٢٠٦١) ⊕ **ئەگەر گوڵ نی دڕکیش مەبە**

ئەگەر قازانجت نیە لانی کەم زەرەریشت نەبێ. ‖ هاوتای ٢٠٦٦ .

٢٠٦٦ (٢٠٦١) ⊕ **ئەگەر هێلکەی ناکەی، راوکەش مەخۆوە**

(راوکە: ئەو هێلکەی دەبن مریشکی هێلکەکەری دەنێن. ئەو مریشکی ئەگە هێلکەی خواردەوە، ئەوە پاشکلکی هەیە، دەیگرن، دەیبرن، چاک دەبێ.)

‖ بڕ = ٢٠٦٥ .

مەتەڵ

ئەگەر (٢٠٦١)

٢٠٦٧ (٢٠٦١) § **ئەگەر بیگری لۆچێکە / ئەگەر بەریدەی دەشتێکە**

ـ چاو

٢٠٦٨ (٢٠٦١) § **ئەگەر بڕیان پیاوی دەخوارد**

ـ وەکازی حەزرەتی موسا

٢٠٦٩ (٢٠٦١) § **ئەگەر چوومەوە دەهات، هاتەوە بۆیە نەهات، نەهاتباوە هەر دەهات**

ـ ئاغایەک سێ کەرێکی ناردبوونە لە دۆستەکەی بنووێنێ. جا ئەگەر چووبووژنە مێردەکەی لە مالێ بوو، هاتەوە. ئاغا لە مەجلیسێ بوو هەتا ئەوانی دی حالی لەبن ئاغای گوت: ئەگەر چووم دەهات. مێردەکەی هاتەوە دەنا دەهات.

٢٠٧٠ (٢٠٦١) § **ئەگەر کلکی بوو لاقی نەبوو، ئەگەر لاقی بوو کلکی نەبوو**

ـ بزوو

مەسەل

ئەگەر (٢٠٦١)

٢٠٧١ (٢٠٦١) ✻ **ئەگەر باڵتەی چاک دەبوو بە شانی ساحەبیەوە دەبوو**

حەتمەن ئەو شتە عەیبێکی هەیە دەنا ساحەبەکەی لە دەستە خۆی نەدەکردەوە.

‖ رەبەر یەکیان نێن دەگەڵ: **خوری ئەگە چاک بێ بە پشتی مەڕیوە دەبێ. کەرە ئەگە کەری چاک دەبووی لە کن سێحەبی خۆت دەبووی. کۆڵە ئەگەر کۆڵی چاک دەبووی بە شانی سێحەبی خۆتەوە دەبووی. ئەگەر مانگا بەدۆ دەبوو. لەبەر دەرگای خۆ دەبوو.**

٢٠٧٢ (٢٠٦١) ✱ **ئەگەر بایە و ئەگەر بارانە، بۆ کەچەڵ هەر زیانە**

هەر جۆرێک بێ و بارودۆخەکە بە هەچ بارێکیدا بکەوێ بۆ ئەو هەر زەرەدە.

‖ **هاوتای بە با و بارانێ هەر لە عومری بەفری کەم دەبێتەوە.**

٢٠٧٣ (٢٠٦١) ✱ **ئەگەر بووی بە میر سەرمان ببڕە**

مەسەل بەم جۆرەش هاتووە: **ئەگەر بوویە قشقەڵە / لەگ لەگ هێللانە لە سەر کیرمان بکە.** ‖ بڕ = ٢٠٧٤.

٢٠٧٤ (٢٠٦١) ✱ **ئەگەر بووی بە رێوی کاڵەم / سەری کاڵەم بخۆ**

هەرمشەوگورمشەی ناوێ، جارێ دەسەڵاتی چت نیە، سبحەینێش ئەگەر بووی بە شتێک چت لە دەست دێ بیکە.

٢٠٧٥ (٢٠٦١) ✱ **ئەگەر بەدبەختی هات بە پەڵووی ددانت دەشکێ**

(پەڵوو: ئارد و ئاو تێکەڵ دەکەن و دەیکوڵێنن و رۆنی لێدەکەن.) ‖ مەسەل بەم جۆرەش دەگوترێ: **ئەگەر بەدبەختی هات پەڵوو ددانت دەشکێنێ.** ‖ هاوتای ٢٠٧٦ و ٢٠٩٩. ‖ بڕ = ١٩٢٤.

٢٠٧٦ (٢٠٦١) ✱ **ئەگەر بەدبەختی هات کۆڵەکەرەکەشت بەر داوێ**

بڕ = ٢٠٧٥.

٢٠٧٧ (٢٠٦١) ✱ **ئەگەر بە موو دەبوو بزن لە سەر تەختێ دەبوو**

کار بە لێزانینە. ‖ **هاوتای بە ریش بوایە بزن بابی هەموو کەس دەبوو. بە ریش با، نێری دەبوو بە سەردار. بە ردێن بایە بزن دەبوو بە قازی. کار بە نیشە نەک بە ریش.**

٢٠٧٨ (٢٠٦١) ✱ **ئەگەر بووی پەستا پەستا، ئەگەر نەبیوو رەق راوەستا**

دەست پێومناگرێ و ئەبلەخەرجە. ‖ هاوتای ٢١١٧.

٢٠٧٩ (٢٠٦١) ✱ **ئەگەر بەماڵی، بە مامۆخاڵی / ئەگەر بێماڵی، بە بەیتولماڵی**

لە زەمانی دەسەڵاتداریی یەکێک لە پاشاکانی قاجار، "کەریمبەگ" ناوێکی بنەماڵەی "حەسەنخاڵی" دەسەڵاتداری "شەرەفکەند" و ناوچەکانی دەوروبەر بووە. دەوڵەمەندیی و نانبدەیی "کەریمبەگ" وای کردووە مام و خاڵ و سۆرەوتۆرەیەکی

زۆری لێ کۆ بێتەوە. بەڵام کاتێک "کەریمبەگی حەسەنخاڵی" لە سۆنگەی بەرەنگار بوونەوە دەگەڵ حکومەتی ناوەندیدا ماڵ و سامانی تێدا دەچێ و "شەرەفکەند" و دێهاتەکانی بە ناوی (غەنایم)ی شەڕ لێزەوت دەکرێ و ناوی (بەیتولماڵ)یان بە سەردا دەبڕێ و خۆشی دەخەنە گرتووخانە، قەت تاقە خزمێکی بە دەورەوە نامێنێ. فەسڵایەک ئەگە بەر دەبێ و دەبووژێتەوە مۆرێکی ساز دەکا و ئەو مەسەلەی لە سەر هەڵدەقەنێ: «ئەگەر بە ماڵی، بە مامۆخاڵی / ئەگەر بێماڵی، بە بەیتولماڵی.»

| هاوتای خزم بە بوونەوە بۆت هەن. گیرفانت پڕ بێ لە پووڵ و پارە، خزم و کەست هەموو لە دەوری دیارە. هەتا گندۆر گندۆر بوو، خزم لە دەورەم زۆر بوو، گندۆر هاتە بڕانێ، خزم هاتنە قڕانێ.

٢٠٨٠ (٢٠٦١) ✗ **ئەگەر پاکی بێباکی**

کابرا ئەگەر چ دەخۆیدا شک نەبا گوێی بە تۆمەت و بوختانان نابزوێ. | مەسەل ناواش دێ: ئەوی / هەر چی پاکە بێباکە.

٢٠٨١ (٢٠٦١) ✗ **ئەگەر پشیلە لە ماڵێ نەبوو مشکان تلیلیلیانە**

«تاوێک دنیا بێمیرە / گزیر لە جێی وەزیرە / ئەگە نەما پشیلە / مشکان تلی للی لە.» [بۆ کوردستان]

| ئەگەر گەورە لە ماڵێ نەبوو منداڵ رۆژیانە. ئەگەر حاکم، کاربەدەست، بەرپرس سۆراغیان نەبوو بەردەست و لاوازتر لە وان رۆژیانە.

٢٠٨٢ (٢٠٦١) ✗ **ئەگەر پێنجن، ئەگەر شەشن، هەموو توخمی دیزەی رەشن**

هیچیان لە هیچیان چاکتر نین. | ئەتەر مەتەر، یەک لە یەک بەتەر. | بڕ • ٢١١٠.

٢٠٨٣ (٢٠٦١) ✗ **ئەگەر تڕ هات بە لەنگەر چ بکا کونگی / قونگی قەلەندەر**

زۆر رووداو بە خۆت نین و وەڕێت دێن.

٢٠٨٤ (٢٠٦١) ✗ **ئەگەر ترس هات قەپەکۆڵ وەپێش تاجی دەکەوێ**

کێ هەیە بڵێ ناترسێم.

٢٠٨٥ (٢٠٦١) ✗ **ئەگەر جەرگ نەبێ سیپەلاک چی پێ ناکرێ**

ئەگە ئەسڵ نەما خۆراگرتنی فەرع چەتوونە.

٢٠٨٦ (٢٠٦١) ✗ **ئەگەر چاکەیە بەسە، ئەگەر خراپەیە بەسە**

چاک یا خراپ دەبێ دەست لەو کارەی هەڵگیرێ.

٢٠٨٧ (٢٠٦١) ✱ ئەگەر چاوت نابینێ کەپۆت کونە

بە کەسێک دەگوترێ کە زەین ناداتە کاران.

٢٠٨٨ (٢٠٦١) ✱ ئەگەر خودا بیدا گورگ مەڕی دێنێ، ئاومالَک دراو

بڕ = ١٠٦٤ .

٢٠٨٩ (٢٠٦١) ✱ ئەگەر خودا دای پاڵەوە دە

بڕ = ٢٠٩٠ .

٢٠٩٠ (٢٠٦١) ✱ ئەگەر خودا دای سەگی دەرکێشت چاک دەبێ

هەموو شت بە بەخت و ئیقباڵە.

٢٠٩١ (٢٠٦١) ✱ ئەگەر خودا دای هەر بنوو، ئەگەر خودا بردی هەر بنوو

لە هەر حاڵ خودا هەر دەیگەیێنێ.

٢٠٩٢ (٢٠٦١) ✱ ئەگەر خۆڵێش وەسەرکەی لە کۆی گەورەی وەسەر کەی

مەسەل ئاواش هاتووە: ئەگەر خۆڵت وەسەر کرد لە ماڵە گەورانی وەسەر کە. | هاوتای ١٠٠٤ a .

٢٠٩٣ (٢٠٦١) ✱ ئەگەر خەو چا دەبوو، کەروێشک بە گا دەبوو

خەو هیچ نیە. | هاوتای خەو خەوێ دێنێ. خەو خووە.

٢٠٩٤ (٢٠٦١) ✱ ئەگەر دڵ چووە سەر دیواری، لێت دەبێ بە قەندی شاری

بڕ = ٢٤٨٩ .

٢٠٩٥ (٢٠٦١) ✱ ئەگەر دڵ گرتی / هەڵستا سۆزەی زریانی، نە چۆل دەپرسێ نە ئاوەدانی

پیاوی عاشق ئاگای لە خۆی نیە و لە هیچ داپرینگێتەوە.

٢٠٩٦ (٢٠٦١) ✱ ئەگەر رۆستەم بی لە نەوەی زاڵی، هیچ قوتبت نیە چونکە بێماڵی

پیاوی هەژار بێبایەخە. | فەقیری گولێ.

٢٠٩٧ (٢٠٦١) ✱ ئەگەر رەمەزانە و ئەگەر شەشەکانە، بەشی مە جەمە و دوو نانە

هەر بارودۆخ و هەلومەرجێک بێتە ئاراوە بە حاڵی مەمانان فەرق ناکا.

٢٠٩٨ (٢٠٦١) ✱ ئەگەر سەبرت بێ لە قۆرەی هەڵوات بۆ ساز دەکرێ

(قۆرە دەبێتە ترێ و ئەویش دەکرێتە دۆشاو.) | هاوتای ٢٣٧٣ .

٢٠٩٩ (٢٠٦١) ✱ ئەگەر شانست نەبوو لە سەر وشترێ دڕووت دە قوونێ رادەچێ

بڕ = ٢٠٧٦ .

٢١٠٠ (٢٠٦١) ✱ ئەگەر شەیتان لێگەڕێ، گورگ و مەڕ پێکەوە ئاوێ دەخۆنەوە

بڕ = ١٠٠٤ .

٢١٠١ (٢٠٦١) ✠ **ئەگەر فەقیرە، فەقیری زگێتی**

چڵێسە و خەرجی خواردنێی زۆرە.

٢١٠٢ (٢٠٦١) ✠ **ئەگەر فەلە فەلە بێ لە شاخی جووتی دەکا**

بڕ = ٢٤٨٨ .

٢١٠٣ (٢٠٦١) ✠ **ئەگەر قسە زێوە، نەکردنی زێڕە.**

٢١٠٤ (٢٠٦١) ✠ **ئەگەر قەرزدار هات ئەمن دمبا یان ئەتۆ**

کابرا گایەکی بوو جووتی نەدەکرد و دەنووست. کوتی جا گاسوور! ئەتۆ جووتی هەر مەکە، بزانین ئەگەر قەرزدار هات کێهەمان دمبا!

a٢١٠٤ (٢٠٦١) ✠ **ئەگەر کچم نادیەی، کوڕیشم لێ قوندەر مەکە**

ئەگە دەگەڵم تێناکەوی، لەخۆڕا کار یا شتەکەم لێ عەیبدار مەکە.

٢١٠٥ (٢٠٦١) ✠ **ئەگەر گۆشت گرانە، نەخواردنی هەرزانە**

ئەو شتەی وەگیر کەوتنی چەتوونە دەست لێهەڵگرتنی ئاسانە و حوکم نیە خۆی بۆ بکوتی.

٢١٠٦ (٢٠٦١) ✠ **ئەگەر گیرفانی خۆم تێیدا نەبوو دە گیرفانی بابم ریم.**

٢١٠٧ (٢٠٦١) ✠ **ئەگەر کوتیان رۆم هات دەبێ باغی بچەقێنی، ئەگەر کوتیان حەجەم هات دەبێ نانی بە تەندوورێوە بەجێهێڵی**

١) رۆم درەنگ دێ و بەکاوەخۆیە بەڵام حەجەم بەدەستوبردە. ٢) رۆمی لە حەجمان چاترن.

٢١٠٨ (٢٠٦١) ✠ **ئەگەر کوتیان حەق ئاو رادەوەستێ**

بڕ = ٨٤٨ .

٢١٠٩ (٢٠٦١) ✠ **ئەگەر کوێستان خۆری دووگەت کوا؟**

بە کەسێک دەڵێن ئەگە لەخۆڕا خۆ هەڵدەکێشێ و شاخ و باڵی وەخۆی دەخا.
‖ هاوتای ٢٣١٢ .

٢١١٠ (٢٠٦١) ✠ **ئەگەر کەرن بەرامبەرن، ئەگەر ئێسترن سەر بە سەرن**

(لە کاتی پێکگرتنی دوو کەس یا تاقمدا دەکار دەکرێ.) ‖ هیچیان لە هیچیان چاتر نین. هەرتک تووتکی کۆختێکین. هەر سەیەکن. ‖ بڕ = ٢٠٨٢ .

٢١١١ (٢٠٦١) ✠ **ئەگەر مۆز هەیە مۆزخۆریش هەیە**

هەر زاڵمەی زەواڵێکی هەیە.

٢١١٢ (٢٠٦١) ✱ **ئەگەر مەڕی چاکی کوا دووگەت**

بڕ = ٢١٠٩.

٢١١٣ (٢٠٦١) ✱ **ئەگەر ناتخورێ بنی رانی، چت داوە لە ماندوو نەبوونی شوانی**

بە پێچەوانەی ئەوەی کە دەنوێنی ئیشتیات لە بەزمی‌یە دەنا بۆ لە خۆڕا تەرەفی دەبزێوی؟

٢١١٤ (٢٠٦١) ✱ **ئەگەر نەمدیبا / نەماندیبا دایکت، دەمردم / دەمردین لە حەسرەت باوکت**

باب و باپیرشت دەناسین و ئەو تاریفانەی لە خۆتی دەکەی فریان بە راستی‌یەوە نیە.

٢١١٥ (٢٠٦١) ✱ **ئەگەر نەهاتی هات لە کیسە و قەننەش دەدا**

بڕ =٢٠٧٥.

٢١١٦ (٢٠٦١) ✱ **ئەگەر نیو گەز خوار هات لە هەموو لایەکێوە خوار دێ**

کار ئەگە بناغەی خوار بوو، هەر خواری لە دووی دەڕوا.

٢١١٧ (٢٠٦١) ✱ **ئەگەر هەیبوو بە شەنە و بێلان، ئەگەر نەیبوو بە کەچکی سمێلان**

بڕ ٢٠٧٨.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی

ئەگەر (٢٠٦١)

٢١١٨ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر ئەتۆ دەچووی ئەمن دەهاتمەوە**

بڕ = ٢٢٨٩.

٢١١٩ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر ئەتۆ رێوی، ئەمن کلکم**

دەگەڵ ئەمنت پێ‌ناکرێ.

a٢١١٩ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر ئەتۆ گچووک بووی، ئەمن سەگ بووم**

بڕ = ٢٢٨٩.

٢١٢٠ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر ئەو حەرزە خۆ لەو حاسمانەی‌دا**

ناتبەخشم، راتناگرمەوە و...

٢١٢١ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر ئەو خودایە بێتە تکایە**

بڕ = ٢١٢٠ و ٢١٢٥.

٢١٢٢ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر ئەو خودایە رووحت لێ‌نەستێنێ، رووحت لێ‌دەستێنم**

هەڕەشەیە.

(٢٠٦١) ٢١٢٣ ≈ **ئەگەر ئەوەندە ببارێ بزن لە سەر لاتەنیشت ئەستێرەی بخوا**

بڕ = ٢٠١٧ .

(٢٠٦١) ٢١٢٤ ≈ **ئەگەر بچێتە سەر بەحرێ نیشکی دەکا**

بڕ = ٢٥٣٥ .

(٢٠٦١) ٢١٢٥ ≈ **ئەگەر بچیە حەوێق / حەبیوقی ئاسمانێ...**

بڕ = ٣٠٣ .

(٢٠٦١) ٢١٢٦ ≈ **ئەگەر بڵێ بمرە، دەمرێ**

(بۆ یەکەم کەس و دووهەم کەس دەکار دەکرێ.) ‖ تا ئەو حەددە گوێڕایەڵ یا بە بڕوایە.

(٢٠٦١) ٢١٢٧ ≈ **ئەگەر بنانگوێی خۆت ببینی**

بڕ = ٢١٤٦ .

(٢٠٦١) ٢١٢٧a ≈ **ئەگەر بەشە، بەشدارین**

ئێمەش بەشمان بەو شتەوە هەیە و بەشی خۆمان دەوێ.

(٢٠٦١) ٢١٢٨ ≈ **ئەگەر بە من دەکەی**

(بێ ئەگەریش دێ.) ‖ بە رای من. «ئەگەر بە من دەکەی دەبێ رانەمێنی. کۆڵوانە و دەسماڵی ژنانم دەبێ بۆ بێنی / لە بەدەنمی پکەم و تا لە بەدەنمی وەرێنی.»
[بەیتی لاس و خەزاڵ . ئەحمەدی لوتفی / ١٦٢]

(٢٠٦١) ٢١٢٩ ≈ **ئەگەر پیاوی / مەردی...**

«رەنگە چوار هەتیومەتیوت لە دەوری خۆت دیوە تەواو خۆت بە گوونڕەش بزانی، ئەگەر پیاوی، بنێرە هەوارانەت وەرگرە، ئەگە پیاوی مرڕەت بێ.»
[میرزا / ٨٥]

«... سەروچای بێڕەنگی گەرممان هەڵدا، تماشای سەعاتی کرد: نیو سەعاتی تر بەرێتان دەکەم، هانێ پازدە مارکەکەشتان بدەمەوە، ئێوە میوانی ئێمەن. ها زەبیحی! دە ئەگەر مەردی بکۆخە.»
[چێشتی مجێور / ٢٥٩]

‖ بڕ = ٢١٥٢ .

(٢٠٦١) ٢١٣٠ ≈ **ئەگەر جوانیان دەدا بە خەڵکی، ئەمنیان دەبردە بن پێڕکی**

بۆیە لە جوانی بێبەریم. ‖ بە پێچەوانە ئەگەر یەکێک بیهەوێ جوانی سەردەمی لاویی خۆی بە چاوی کەسێک داداتەوە دەڵێ: هەتا ئەمن بووم سەرپەڕی سۆنە، ئەتۆ لە کوێ بووی قەرتاڵە کۆنە؟ هەتا ئەمن بووم بە بانانەوە، بەرتیلیان دەدا و دەپاڕانەوە.

٢١٣١ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر جوانی دەهات بە باران، ئەمن چووبوومە داران**

بڕ = ٢١٣٠ .

٢١٣٢ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر چەقۆیان لێدابام خوێنم لێنەدەهات**

(بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ‖ هێندە قەڵس بووم.

٢١٣٣ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر خودا بە دەستت هەڵێنێ**

ئەگەر خودا هەڵیسووڕێنێ.

٢١٣٤ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر خودات خۆش دەوێ**

منداڵ دەیکەنە سەرەتای رستەیەک کە دوا بە دوایدا ویست و داوخوازێک دێننە گۆڕێ. «ئەگەر خودات خۆش دەوێ ئەمنیش دەکەڵە خۆت بەرە»

٢١٣٥ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر خودا یار بێ، با دوژمن هەزار بێ.**

٢١٣٦ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر خیز گوڵی کرد**

بڕ = ٢١٤٦ .

٢١٣٧ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر دایکی درۆیەت نەگاوە**

(بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ‖ ئەگەر راست دەکەی و بەراستیە.

٢١٣٨ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر دمت نێ، فیتووی لێمەدە**

هاوتای ئەگە زارت بە (وە)خۆی ناکا قسان مەکە.

٢١٣٩ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر دنیا و عالەم سەر لێکدا**

ئەو کارەی ناکەم، ئەو قسەی ناکەم و...

٢١٤٠ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر دەتبینم هەموو گیانم دێشێ**

(بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ‖ لێت بێزارم / قەڵسم. ‖ ئەگەر بۆ سێهەم کەس دەکار کرێ هێندێک توندترە و دەبێتە شتێکی وەک: **دەڵێی ساڵدەری دوازدەی مانگی گیرەی بە پێکوڵانم پێدەکەن و (فڵانی) دەیخوا.**

٢١٤١ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر دەڵێ... سەت... لە زاری دەکەوێتەوە**

(جێ بەتاڵەکان بە نێوکەس یا شوێنێک پڕ دەکرێنەوە.) ‖ هێندە بە خۆشی ناویان دێنێ.

٢١٤٢ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر دەیگوژی / لێیرادەکێشی کێ دەڵێ خەتاتە**

لە کاتی تورە بوون لە کەسێکدا دەگوترێ.

٢١٤٣ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر دیتیان ئەزم، ئەگەر نەیاندیت دزم**

بڕ = ١٨٢٣ .

(۲۰۶۱) ۲۱۴۴ ≈ **ئەگەر رووتی مەلەکەلمووتی**

پیاوی هەژار ناحەزە و خەڵکی لێدەپرینگێتەوە.

(۲۰۶۱) ۲۱۴۵ ≈ **ئەگەر زەمانی عیسا و مووسایان بایە، لەمێژ بوو رووی رەش دەبوو**

(بۆ دووهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ‖ هێند درۆزنە.

(۲۰۶۱) ۲۱۴۶ ≈ **ئەگەر شەممە / شەممۆ لە مانگێ برا**

قەت قەت. ‖ هاوتای با شا بێتەوە. ۲۱۲۷ و ۲۱۳۶ و ۲۱۶۱ .

(۲۰۶۱) ۲۱۴۷ ≈ **ئەگەر شیرنە قووتی دە، ئەگەر تاڵە فڕێی دە**

هەرچۆنی هەیە دەس‌بەرداری بە.

(۲۰۶۱) ۲۱۴۸ ≈ **ئەگەر شێرم بە گوێیان بۆ بگری...**

(بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ‖ پێم چ نی، بەکار نایەی و... «بە خانزادە خانی حەریریان گوت: ئەتۆ عافرەتی. عافرەت ئەگە شێر بە گوێیان بگرێ هەیبەتی پیاوانی نیە، مێرد بە لاس بکە.»

[بەیتی لاس و خەزاڵ . ئەحمەدی لوتفی ، ۱۵]

(۲۰۶۱) ۲۱۴۹ ≈ **ئەگەر قامکی بە هەنگوینی دە زاری نێی دەیگەزێ**

هێندە بێ‌ئەمەگە.

(۲۰۶۱) ۲۱۵۰ ≈ **ئەگەر کایەکە ئی خۆت نیە کادێنەکە ئی خۆتە**

(بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ‖ بۆ هێندەی دەخۆی.

(۲۰۶۱) ۲۱۵۱ ≈ **ئەگەر کوتی: نا، نا**

هەر بە قسەی خۆی دەکا و بۆچوونی بە کەس ناگۆردرێ.

(۲۰۶۱) ۲۱۵۲ ≈ **ئەگەر کونگت هەیە**

(بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ‖ بڕ = ۲۱۲۹ .

(۲۰۶۱) ۲۱۵۳ ≈ **ئەگەر کەس دیار نەبێ**

«کا خدر لە ناوی شەوێ پارێزێ دەکا. ـ ئەگە کەس دیار نەبێ. رەسوو دەنگێکی پێوەیە تەیرێ بە ئاسمانێوە رادەگرێ. ـ ئەگە کەس دیار نەبێ.» ‖ دەکرێ یەکەم کەسیش بۆخۆی دەکار کا.

‖ وانیە. ئیدیعاکەت بەخۆڕای‌یە (دەکرێ بە جەفەنگیش دەکار کرێ).

(۲۰۶۱) ۲۱۵۴ ≈ **ئەگەر کەیفی لێ‌بێ خودا، سەت شا لە تەختی دەکا جودا، سەت گەداش دەکا بە شا**

هەموو شتێک لە کن خودای هاسانە.

٢١٥٥ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر گولله بباریٚ**

بڕ = ٢٠١٧.

٢١٥٦ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر گەورە بووی لەبیرت دەچێتەوە**

کاتێک دەکار دەکرێ کە منداڵێک بە هۆی کەوتن، لێدان، سووتان و... ژانێکی پێ بگا.بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ. «قەیدێ ناکا ئەگە گەورە بوو لەبیری دەچێتەوە»

٢١٥٧ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر گیانی دەگیانی / حەوت گیانی دەگیانی کەی...**

نازی، ناگاتە سبحەینێ، لە بەرۆبووی ئەوساڵ ناخوا...

٢١٥٨ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر لە سەر قوڕعانێ هەڵپەڕێ بەقای پێ ناکەم**

بڕ = ٣٠٣.

٢١٥٩ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر ماتی بۆ دەهاتی**

بۆ ئینسانی مات و بێدەنگ دەکار دەکرێ بە مەرجێک لە ماڵە خۆی نەبێ. «میرزا زۆر جاران ئەو حاڵەتەی بە سەردا دێ... ئەوشۆ چ جەفەنگی لێنەداوە حاجی... دەڵێ: مام میرزا!! براله چاومان لە زاری تۆیە. ئەگەر ماتی بۆ دەهاتی؟»

[هاوارەبەرە / ١٨٧]

٢١٦٠ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر مزگەوت رووخاوە میحرابی ماوە**

«سەید عەلی بیسمیلا ناوێک هەبوو، بەرزەنجەیی، تا خوا حەز کا ناشیرین و خوێنتاڵ و زمانپیس و شەڕفرۆش بوو، رۆژێک میرزا لێی پرسی: دوو ئیشکالم هەیە بۆم حەل کە، دەڵێن ئەگەر مزگەوت رووخاوە میحرابی ماوە، دەڵێن پێغەمبەر زۆر جوان بووە، تۆ کوێت وەک ئەو باپیرەت دەچێ؟»

[چێشتی مجێور / ١٠٠]

٢١٦١ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر مووت لە بەری دەستی خۆت دیت**

بڕ = ٢١٤٦.

٢١٦٢ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر نەمرم چەتانت دەنێرمە سەر**

هەڕەشەیە.

٢١٦٣ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر نەیخۆی قەت خلاس نابێ**

بە فشە بۆ پووڵ و خواردەمەنی کەم دەکار دەکرێ.

٢١٦٤ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر و مەگەر**

مەعلوومە نەبوون.

٢١٦٥ (٢٠٦١) ≈ **ئەگەر و ئەگەر**

ئەگەر و مەگەر.

زاراوە

ئەگەر (۲۰۶۱)

۲۱۶۶ (۲۰۶۱) ○ **ئەگەر تێخستن**

۱) گومان خستنە سەر قسە و باسێک. ۲) بەرهەڵست هێنانە سەر ڕێگای جێبەجێ بوونی کارێک. مەوە چیتە هەر چی پێت دەڵێن ئەگەرێکی تێدەخەی؟!

[قاموس]

a ۲۱۶۶ (۲۰۶۱) ○ **ئەگەر دە دڵدا بوون**

بە تەمای کارێک بوون.

۲۱۶۷ ئەلحەد

گۆڕیچە، جێگەی مردوو لە بنی گۆڕدا.

جنێو

ئەلحەد (۲۱۶۷)

۲۱۶۸ (۲۱۶۷) φ **هەی لە ئەلحەدی سەگ ڕی**

ڕێکەوەندەکان

ئەلحەد (۲۱۶۷)

۲۱۶۹ (۲۱۶۷) ☆ **بەردی ئەلحەد**

ئەو بەردەی ئەگە لە سەر گۆڕیچە دادەمندرێ.

باوەڕ

ئەلحەد (۲۱۶۷)

a ۲۱۶۹ (۲۱۶۷) ◇ ئەگە مردووی دەبەن بۆ قەبران، دەڵێ: ئای بەو هەموو مردووانە زیندوویەکیان هەڵگرتوا ئەگە کوتیان: با بڕۆینەوە. ئەویش وێرای جەماعەتێ دەڵێ: یاڵڵا با بڕۆینەوە، جا ئەگە هەستا سەری وە بەردی ئەلحەدی دەکەوێ. ئەوەختێ دەزانێ ئەگە مردووا دەڵێ: ئەوە ئەو ڕۆژە بوو لێی دەترسام.

زاراوه

بەردی ئەلحەد (٢١٦٩)

٢١٧٠ (٢١٦٩) ○ **سەر وە بەردی ئەلحەد کەوتن**

زەرەری کارێک وێ کەوتن و تەنیێ بوون.

٢١٧١ ئەلحەمدولیللا

سپاس بۆ خودا.

ڕێکەوەندەکانی رستەیی و ئامالڕستەیی

ئەلحەمدولیللا (٢١٧١)

٢١٧٢ (٢١٧١) ≈ **ئێستا نەمکوت / نەمکوتوە بیسمیللا، کوتی ئەلحەمدولیللا**

ئێستا سەرەتای کارەکەچی یەکی دی حوکمی برانەوە دەدا.

---

a ٢١٧٢ ئەڵداغ

(وشەیەکی ترکی‌یە.) | فێڵ و دەهۆ.

ڕێکەوەندەکانی رستەیی و ئامالڕستەیی

ئەڵداغ (a ٢١٧٢)

b ٢١٧٢ (a ٢١٧٢) ≈ **بە زمانی ئەڵداغ**

بە زمانی فێڵ و درۆ. «بە زمانی ئەڵداغ ماڵەکەی لە دەست کردەوە».

٢١٧٣ ئەلعان

ئێستا.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەلعان (۲۱۷۳)

۲۱۷۴ (۲۱۷۳) ≈ **(ئەگە فڵانە کارە / فڵانە شتە کرابا) ئەلعان کارمان لە جێ‌یەکی دی بوو**

بۆ دووهەم کەس و سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.

۲۱۷۵ (۲۱۷۳) ≈ **جا ئەلعان دەگەڵ تۆ بڵێم چی؟**

بۆکەسێک دەکار دەکرێ کە کار یا قسەیەکی ناحەزی لێ ڕوو بدا.

۲۱۷۶ (۲۱۷۳) ≈ **ئەلعان ڕۆیبای کەمنگێ دەهاتێوە**

کاتێک دەگوترێ کە یەکێکیان بە دوای شتێک، کەسێک یا کارێکدا ناردبێ و درەنگ هاتبێتەوە.

۲۱۷۷ ئەلەنگە

زمانە چکۆڵە.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەلەنگە (۲۱۷۷)

۲۱۷۸ (۲۱۷۷) ≈ **بە ئەلەنگەی ئەنکیۆە**

سووکەڵە جنێوکی دۆستانەیە و لە دڵان گران نایە.

۲۱۷۹ ئەڵـڵا

خودا.

مەتەڵ

ئەڵـڵا (۲۱۷۹)

a ۲۱۷۹ (۲۱۷۹) § **ئەڵلاکەم و بیللاکەم / چوار پەلت دە حەواکەم / جرپ‌وجۆپت لێ پەیدا کەم**

ـ مەشکە

مەسەل

ئەڵڵا (٢١٧٩)

٢١٨٠ (٢١٧٩) ✱ **هەتا نەتناردە / نەتنا دە تەبەق، نەتکوت ئەڵڵاهوو سەدەق**

هەتا تووشی بەزمێت نەکرد دەسبەرداری نەبووی. ■ مەلایەک لە بارەگای پادشای بوو، کوتی ماشەڵڵا لە کاروباری تۆ خودایە، سەعاتێک لە کنە تۆ هەزار سەعاتە و هەزار سەعات سەعاتێکە. پادشا کوتی: جا ئەوە یانی چی مامۆستا؟ مامۆستا کوتی: بەڵێ پاشا قودرەتی خودای وایە. پاشا کوتی: نا مامۆستا ئەوە نەبوو دەبێ ئەوەم بۆ جێ (حەل) کەی. مامۆستا زۆر نارەحەت بوو. فەقێ محەممەدێکی هەبوو کوتی: مامۆستا ئەوە بۆ وا کزی؟ مامۆستا نەقڵەکەی بۆ گێڕاوە. جا کوتی: قوربان ئەگەر دنیا بوو چوویەوە بارەگایە بنێرە لە دووی من هەتا جوابی بدەمەوە. بەڵێ بۆ سبحەینێ پاشا هەمان دەستوور دە مامۆستای هەڵپێچا. مامۆستا کوتی: قوربان ئەمن پێم سەیرە شتی وا دەفەرمووی خۆ ئەوە فەقێکانیش هەموو هەر دەیزانن، دەڵێی نا هەتا بنێرم لە دووی فەقێ محەممەدی. بەڵێ ناردیان و فەقێ هات. کوتی: پاشا ئەتۆ لەشت پیسە دەو ئاوەی‌هەڵێ. پاشا شمەکەکانی وە نۆکەرێکی دا و دە ئاوێ‌هەڵات. ئەگە سەری ون کرد تەماشای کرد ئەوە لە چۆل و بیابانێکێ، پرچی هەیە، مەمکی کردووە و بە رووت‌وقووتی بە رێیەدا دەڕوا. چوارپێ بۆی هاتن. هەرای شوانەی کرد، کوتی برێکم شمەک دەیە. شوانە حاجەتی دایە و دەگەڵە خۆی بردیوەماڵێ. حەوت ساڵان ژنی شوانەی بوو. دوو کوڕی بوون، نێویان نان سەعید و سەعدوون. رۆژێکی دە ئاوێ‌هەڵات، ئەگە سەری هێنا دەرێ، تەماشای کرد نۆکەرەکەی ئەوە هەر لەوێ‌یە. کوتی: نۆکەر ئەمن لەمێژە دە ئاوێ دام؟ کوتی: قوربان سەرت دەوێ رۆکردووە و هاتوویەوە دەرێ، خۆ لەوێ گەوڵەت نەچاندووە. کوتی: نا وادیارە کەس نەیزانیوە. چۆوە کن مەلا و فەقێ و کوتی: دەی مامۆستا جوابەکەت هەر پێ‌نەکوتم. فەقێ کوتی: پاشا وەرە تۆ سەری سەعید و سەعدوونان لەو قەی گەرێ. پاشا کوتی: ئەڵڵاهوو سەدەق فەقێ. کوتی: پاشا هەتا نەتناردە تەبەق، نەتکوت ئەڵڵاهوو سەدەق.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالڕستەیی

ئەڵـڵا (٢١٧٩)

٢١٨١ (٢١٧٩) ≈ **ئەڵـڵا**

١) بۆ دوور کردنەوەی خراپە و بەڵا لە کەسێک دەکار دەکرێ. مەڵمنگووتن و بەڕیوونەوە و شتی وا، ٢) وەکوو تەحسین و ئافەرین.

٢١٨١a (٢١٧٩) ≈ **ئەڵـڵا ئەڵـڵا**

دایکان سەربەندی لایەلایەی پێ دادەمەزرێنن و نێومنێوەش دەیکەنە ناوئاخنی. «ئەمن مەلام، ڕانامێنم / ئەو بەیتەو چاک بۆ دەخوێنم / چاکو بۆ ڕەعەمەل دێنم / تووێکی واو بۆ دەچێنم / بە ئەڵـڵا ئەڵـڵای رادەژێنم.»

[بەیتی مەڵکەلی و حرناڵ، ئەحمەدی لوتفی]

٢١٨٢ (٢١٧٩) ≈ **ئەڵـڵا خوای و نێوی خوای**

١) لە کاتی سەرسم دان و هەڵمنگووتن‌دا دەگوترێ. ٢) لە کاتی حاسێ بوون و دە مەترسی کەوتن‌دا و بە مانای پەنا بۆ خوای دەکار دەکرێ.

٢١٨٣ (٢١٧٩) ≈ **ئەڵـڵا ورمان / ئەرمان لە جێی ئەرمان، یا کاکۆن بێ، یان جێ‌خەرمان**

هەڵۆکیەڵی بۆ ئاسمانێ هەڵگرت. کیەڵ یەک بە دوێی هاواری دەکرد: ئەڵـڵا ورمان لە جێی ئەرمان! هەڵۆش دەیکوت: ئەڵڵا حەقە، لە جێی رەقە! ‖ تازە بە دندووکی پێوە بووین ئەما ئەڵڵا...

٢١٨٣a (٢١٧٩) ≈ **ئەلحەمدولیللا**

بڕ = ٢١٧١.

٢١٨٤ (٢١٧٩) ≈ **ئیللەڵـڵا و بڕاوە**

خڵاس و بڕاوە. ‖ هاوتای وەسەلام، نێعمەت تەمام و ٢٢١٦.

٢١٨٥ (٢١٧٩) ≈ **بە هەزار ئەڵـڵا و وەڵـڵا**

بە زەحمەت و گرفتی زۆر. ‖ هاوتای بە هەزار ئاری عەلی. «بازم کەوتە سەر ڕەوێ / ... / سەت لەعنەت لە حاڵەتم / ژنی کورتم خۆش دەوێ / ... / کێچ بە سەت ئەڵـڵا و وەڵـڵا / وەسەر سینگی ناکەوێ.»

[ئاڵە شین]

٢١٨٦ (٢١٧٩) ≈ **بەین و بەینەڵـڵا**

ئەشەدەمبیللا. بڕ = ٢١٩٧.

(٢١٧٩) ٢١٨٧ ≈ **بەینەڵڵا**

«رووت سمی بێ پیاوی دەستگەرما بەینەڵڵا مەردی نێو مەردانە / بە وەعدەی سێ سەعاتان دەیگێڕاوە تەواوی ئەو ماڵ و تاڵانە.»

[بەیتی ئەحمەدی شەنگ . ئەحمەدی لوتفی]

(٢١٧٩) ٢١٨٨ ≈ **سوبحانەڵڵا**

لە کاتی سەیرماندا دەگوترێ. «سوبحانەڵڵا دەڵێی شێرە و خوڵقاوە / میوانی وەکو تۆ لە دەرکی کەس نەبووە پیاوە.»

[بەیتی لاس و خەزاڵ . ئەحمەدی لوتفی / ٣٣]

(٢١٧٩) ٢١٨٩ ≈ **چ خێرەڵڵا**

١) وشەی سەیرمان. ٢) چ خودا بەرداره؟ کوا خودا هەڵدەگرێ؟

(٢١٧٩) ٢١٩٠ ≈ **دەشتی ئەڵڵا بەرپانی**

بریتی‌یە لە جێگای هەراو. | هاوتای دەشتی کاکی بە کاکی. ساکە دەشت.

(٢١٧٩) ٢١٩١ ≈ **یا ئەڵڵای لە سەر**

لە کاتی هەستانە سەر پێ بە نیازی بەجێهێشتنی مەجلیسدا دەگوترێ.

ڕێکەوەندەکان

ئەڵڵا (٢١٧٩)

(٢١٧٩) ٢١٩٢ ☆ **ئەڵڵابەختەکی**

گۆترە، گەللایی، شانس و بەختەکی.

(٢١٧٩) ٢١٩٣ ☆ **ئەڵڵاهوو ئەکبەر**

خوا گەورترە.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەڵڵاهوو ئەکبەر (٢١٩٣)

(٢١٩٣) ٢١٩٤ ≈ **ئەڵڵاهوو ئەکبەر**

بۆ نیشاندانی سەر سوڕمان یا توورەیی، بە ڕاوێژێکی تایبەتی دەکاری دەکەن.

٢١٩٥ (٢١٧٩) = **ئەڵـلاهوو مەمـسەللی عەلا سەیـیدینا مححەممەد**

(سـڵاوی خـودای لە مـحەممەد.) ‖ ١) لە کـاتی هـەڵکـرانـی روونـاکـایی (چـرا، هـاتنەوەی بـرق) دەیـڵێن. ٢) وتـەی سـەیرمان لە دیـتنی شـتێکی چـاوەڕوان نەکراو: هـاتن / دیـتنی خـزم و نـاسیاوێک کـە لە مـێژە نـەدیتراوە و...

«ئەوە خانزادەخان دەڵێ: ئەڵـلاهو مەمسەللی عەلا سەیـیدینا مـحەممەد لەو تـیری بە پەیکان خەزاڵ لە جەرگی تۆی داوە / بـۆیـە وا ئـەژنۆت بـەستراوە، زگت پـڕ لە خوێن و زووخاوە.»

[بەیتی لاس و خەزاڵ ، ئەحمەدی لوتفی / ١١٢]

٣) سۆفی لە کاتی دەست ماچ کردنی یەکتردا دەیڵێن. ۴) نەگە نێوی خۆشەویستیان هێنا دەیڵێن.

٢١٩۶ (٢١٧٩) ☆ **ئەستەغفیروڵـلا**

لێبوردنم دەوێ لە خودا.

٢١٩٧ (٢١٧٩) ☆ **ئەشەدەمبیللا**

خودای بە شاهید دادەنێم.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەشەدەمبیللا (٢١٩٧)

٢١٩٨ (٢١٩٧) ≈ **ئەشەدەمبیللا**

بۆ قـسە یا فکری نابەدڵ دەکار دەکرێ. موەڵـلاهی بابەا کوڕ نەگە ژنی هێنا باب دەبێ بۆخۆی جوێی کاتەوە. ئەشەدەمبیللا، وەڵـلا بابت بەخێو کردە ‖ هاوتای ٢٢١١ .

زاراوە

ئەشەدەمبیللا (٢١٩٧)

٢١٩٩ (٢١٩٧) ○ **ئەشەدەمبیللا بۆ کێشان / پێ کێشان**

پشتڕاست کردنەوەی قـسە و بۆچوونی کـەسێک. «لە (وان) بە قازیانەوە گـەڕابـوو، چووبووە لای هەموو میرەکوردەکان، ئەشەدەمبیللای پێ کێشابوون و بۆیان لە دەفتەر نووسیبوو.»

[شەرەفنامە / ۵٢٧]

(۲۱۷۹) a ۲۱۹۹ ☆ ئینشائەڵڵا

بڕ = ۲۴۸۱ .

(۲۱۷۹) ۲۲۰۰ ☆ بیسمیللا

بڕ = بەرگی دووهەم (پیتی ب).

(۲۱۷۹) ۲۲۰۱ ☆ سەخرەتووڵـڵایە

«مامۆستا وەرە شەرحمان بکە، بزانین کێهەمان جوان‌ترین لە سەر دنیایە / ڕەبی ئەگە شەرحێ لە مە بگۆڕی، خوداگیری مە بی، ڕۆژبازاڕی قیامەتێ، تەرازووی میزانـێ، لە سەر بەردی سەخرەتووڵـڵایە.»

[بەندی کەلـتو]

(۲۱۷۹) ۲۲۰۲ ☆ کەلامەڵـڵا

قورئان.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالڕستەیی

کەلامەڵـڵا (۲۲۰۲)

(۲۲۰۲) ۲۲۰۳ = دایدا تای کەلامەڵـڵایە

(بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) | «ئەحمەد کوتی: ئێمە فێر نەبووین لە نیزیک ئاگر بنوین، دەچینە ئەولا دایدا تای کەلامەڵـڵایە دەبێ هەر لە جێی خۆتان بن.»

[چێشـتی مجێـور ۴۳۰]

(۲۱۹۷) ۲۲۰۴ ☆ ماشەڵـڵا

ئەوەی خودا ویـستی / ویـستوویەتی.

باوەڕ

ماشەڵـڵا (۲۲۰۴)

(۲۲۰۴) ۲۲۰۵ ◊ ئەوی ماشەڵڵای دەگەڵ نەگوترێ بەچاوە دەبێ.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالڕستەیی

ماشەڵڵا (٢٢٠٤)

٢٢٠٦ (٢٢٠٤) ≈ **ماشەڵڵا**

١) وشەی سەیرمان. ٢) ئافەرین.

٢٢٠٧ (٢٢٠٤) ≈ **ماشەڵڵای دەگەڵ نەبێ**

بۆ شتی نابەدڵ دەکار دەکرێ. «ماشەڵڵا کچێکی جوانی هەیە. حەک ماشەڵڵای دەگەڵ نەبێ. کوێی جوانە؟»

٢٢٠٨ (٢١٩٧) ≈ **ماڵەڵڵا**

ئەو ماڵەی لە ڕێگەی خوا دا دەبەخشرێ. «...دەشەماڵ دەڵێ، ئەمن زۆر دەگەڕێم. هەموو ماڵان دەچم، هەموو دەرکان دەگەڕێم، لە دەرکی ماڵ و مەزنەماڵ و میرەماڵان وەردەگرمەوە ماڵەڵڵایە.»

[بەندی گەلئو ، حەمەدی ئاغای]

٢٢٠٩ (٢١٩٧) ≈ **وەڵڵا**

بە خودای.

سوێندەکانی تر

وەڵڵا (٢٢٠٩)

٢٢١٠ (٢٢٠٩) ◆ **وەڵڵاهی وەبیللاهی وەتەڵڵاهی.**

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالڕستەیی

وەڵڵا (٢٢٠٩)

٢٢١١ (٢٢٠٩) ≈ **وەڵڵا تەواوە / تێرم(مان) خوارد / حەسڵ / خۆت(ی)گوشت**

قسەکەت، پێشنیارەکەت و... هەو نیە.

٢٢١٢ (٢٢٠٩) ≈ **وەڵـڵا لە بنگورچووت / لە هەنگڵت دا**

بۆ بە وەڵڵای سوێندی بە درۆ دەخۆی؟ وەڵڵا فەوت و فەنات کا.

٢٢١٢a (٢٢٠٩) ≈ **وەڵـڵا نەقڵی چاکە**

بڕ = ٢٢١١.

٢٢١٣ (٢٢٠٩) = **وەڵـڵاهی؟**

توخودا؟ هەر بە ڕاست؟

٢٢١٤ (٢١٩٧) ☆ **یاڵـڵا**

١) وتەیەکە بۆ دنەدان ، یاڵـڵا کوڕگەل بکەنێ . ٢) پێشەنگی دەر کردن ، یاڵـڵا وەدەر کەوە لە ماڵم ، ٣) وتەی سوپاس ، ها ئەم چایە بخۆ. یاڵڵا . ٤) وشەی سەیرمان ، یاڵـڵا ئەوە لۆ کوێ چووبووی . ٥) وتەی پێش هەستان. ٦) وتەی بەخێر هێنان و مەرحەبا.
[هەنبانە بۆرینە]

٧) یەکێکە لە وێنەکانی کڵاوی کوردی.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالڕستەیی

یاڵـڵا (٢٢١٤)

٢٢١٥ (٢٢١٤) ≈ **یاڵـڵا و نیوێک**

بە جەفەنگ لە وڵامی یاڵڵا (بە مانای بەخێر هێنان و مەرحەبا) دەکار دەکرێ.

«یاڵـڵا کاکە ـ یاڵـڵا و نیوێک.»

٢٢١٦ (٢٢١٤) ≈ **یاڵـڵا و یا عەلی**

هاوتای ٢١٨٤.

٢٢١٧ ئەڵماس

(پەهلەوی: ئەلماست.) ١) بەردێکی سەختی بە ورشە و گرشەی بەقیمەتە. ئەسڵەکەی ڕەژی (کاربۆن)ە. لەبەر سەختی و ڕەقی هیچ ماددەیەک کار دە ئەڵماس ناکا و خۆی هەموو ماددەیەک دەڕووشێنێ و شوێنی دەکا. بۆیە بۆ کون

کردنی هەندێ شت و بڕینەوەی شووشە لە سەنعەتدا کەلکی لێوەردەگیرێ. بۆ ڕازاندنەوە و خشڵی ژنان بەکار دەهێنرێ، ڕەنگی سەوز و سوور و شین و ڕەشی هەیە (مەیلەو ئەو ڕەنگانەیە)، لە هەمووان گرانتر و پەسندتری ئەوەیە کە هیچ ڕەنگی نیە، وەکوو بلوور. کاتێ لە کان دەریدێنن پارچەکانی ناقوڵا و کرێژاوین بۆ لێکولووس کردن و بریقەدار کردنی بە خاکەی خۆی دەیسوونەوە. کانی لە هیندستان، ئەفریقای جنووبی، ئوستralیا و جێگای دیکەش دۆزراوەتەوە

[قاموس]

باوەڕ

ئەڵماس (٢٢١٧)

٢٢١٨ (٢٢١٧) ◊ ئەو جێی برووسک لێدا دمێتە ئەڵماس.

٢٢١٩ (٢٢١٧) ◊ پردی سیراتێ لە مووی باریکترە و لە ئەڵماسی تیژترە.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەڵماس (٢٢١٧)

٢٢٢٠ (٢٢١٧) = **ئێستا گوێت لە شەقەی ئەڵماسی نەبووە**

(بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ‖ ئێستا ترس هێرشی بۆ نەهێناوی، ئێستا دە فشار نەکەوتووی. ‖ ئاواش دەگوترێ: **ئێستا شەقەی ئەڵماست نەبیستووە.** = کوردە کوتی: خودایە ئەمن ئەو ساڵ دەگەڵ تۆ گاڵ دادەچێنم بە شەریکایەتی. هەرزنی چاند. هەرزن هەموو هاتە قوڕقوڕۆچکەی. هەرزنی درووە، بەڵم هەڵتەکێنی کرد. سوور بوو. مانگەشەو بوو وەک ڕۆژێ، قەنەکێشیش بوو. قەنێکی بۆ تێ کرد و کوتی: خودایە ئەتو بۆ بکەمە شەریک؟ من گاڵم داچاند، تۆ پیاوت نەهات: درووەمەوە، پیاوت نەهات: گێرەم کرد، پیاوت نەهات! سوورم کردووە، پیاوت نەهات! شەریک دەبێ پیاوی بێ و کارێ دەگەڵ پیاوی بکا. ئەوجار خەوی بە سەردا هات. چڵکە هەورێک هات. دایدا بارانەی و شێڵاو هات، لە سووری دا هیچی لێ نەهێشت. کوردە ئەگە هەستا سوورومووری نەمابوو. قۆچەقانێکی لە کن بوو هەتا شل بوو بەردی بە ئاسمانێوە نا. دیسان خەوی لێ کەوت. ئەگە هەستا گەنم هەڵداربۆوە لە جێی هەرزنی. کوردە کوتی: بە خودای خودایە: شەقەی ئەڵماست نەبیستبایە گاڵت نەدەکرد بە گەنم.

(٢٢١٧) ٢٢٢١ ≈ **دەڵێی ئەڵماسە**

(جاری واشە وشەی (وەک)ی دەپێش‌دا دێ.) | تیژە. «چەکی من گیانەکەم تیغی خودایە / نە فێڵ و شۆخی لایە ئەو نە کایە / وەکوو ئەڵماسی تیژە بۆ برینی / بە ناسۆرە هەمیشە ئەو برینی.» [ئاوات]

زاراوە

ئەڵماس (٢٢١٧)

(٢٢١٧) ٢٢٢٢ ○ **زمان لە ئەڵماس تیژتر و لە گوریس درێژتر بوون**

بێ‌حەیا و زمان‌چپرەک بوون.

٢٢٢٣ ئەمانەت

ڕاگرتن بۆ دانەوە.

دوعا

ئەمانەت (٢٢٢٣)

(٢٢٢٣) ٢٢٢٣a ☒ **دە ئەمانەتی خودای‌دا بی.**

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەمانەت (٢٢٢٣)

(٢٢٢٣) ٢٢٢٤ ≈ **منداڵ ئەمانەتی خوڵایە / خودایە**

بە دایک و بابی منداڵ مردووی دەڵێن هەتا سێبووری بێتێ.

زاراوە

ئەمانەت (٢٢٢٣)

(٢٢٢٣) ٢٢٢٥ ○ **ئەمانەت**

گیان، ڕووح. «خودا هەر وەخت حەزی کرد با ئەمانەتی خۆی بەرێتەوە.»

رێکەوەندەکان

ئەمانەت (٢٢٢٣)

٢٢٢٦ (٢٢٢٣) ☆ **ئەمانەتی**

ڕاگیراو بۆ دانەوە.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەمانەتی (٢٢٢٦)

٢٢٢٧ (٢٢٢٦) = **بە ئەمانەتی**

کاتیی دایمی. «ئەرێ بۆ دەڵێی بە ئەمانەتی دانیشتووی.»

٢٢٢٨ ئەمر

فەرمان، عەمر.

زاراوە

ئەمر (٢٢٢٨)

٢٢٢٩ (٢٢٢٨) ○ **ئەمری خودا بەجێهێنان**

١) بە قسەی شەرع جووڵانەوە. ٢) مردن.

٢٢٣٠ (٢٢٢٨) ○ **ئەمر / عەمری خودا کردن**

مردن. « خەبەریان بۆ شێخ محەممەدی برهانی برد بوو ئەگە شێخ رەحیمی برای ئەمری خودای کردوە. شێخ فەرموو بووی خودا بیبەخشێ، وەڵڵاهی ئەوە ئەوەڵ جارە لە عومری‌دا ئەمری خودای کردووە!

رێکەوەندەکانی تر

ئەمر (٢٢٢٨)

٢٢٣١ (٢٢٢٨) ☆ **ئەمر پێ کردن**

دەستوور دان بە کەسێک بۆ جێبەجێ کردنی کارێک.

۲۲۳۲ (۲۲۲۸) ☆ **ئەمر کردن**

دەستووردان، داوای کردن یا نەکردنی کارێک.

♦♦♦

۲۲۳۳ ئەمن

زمیری نەلکاوە بۆ یەکەم کەسی تاک. ٭کابرا سێبەری خۆی دیبوو، دەیکوت. ئەمن ئەمنم ئەتو کێی؟

ڕێکەوەندەکانی رستەیی و ئامالڕستەیی

ئەمن (۲۲۳۳)

۲۲۳۴ (۲۲۳۳) ≈ **ئەمن بۆ تۆمە ئەتو بۆ کێتە**

ئەمن چاکە و سەلاحی تۆم دەوێ.

۲۲۳۵ (۲۲۳۳) ≈ **ئەمن بۆ تۆ مردوو، ئەتۆش ئەمن بەهێند نەگرتوو**

ئەمن ئەتوم زۆر خۆش دەوێ و ئەتوش بە هیچم دانانێی.

۲۲۳۶ (۲۲۳۳) ≈ **ئەمن بەردە عازەبەم هەر چی دەستم لێدا دەترێ**

(بەردە عازەبە: گاشەبەردێکە لە لادێی کوردستان ـ جحێلان هێزی خۆیانی پێ تاقی دەکەنەوە، نیاز لەم تاقی کردنەوە ئەوەیە بزانن باڵق بوون و کاتی ئەوەیان هاتووە ژن بێنن.)

[قاموس]

‖ هەڕەشەیە، کەس دەگەڵە منی پێناکرێ.

۲۲۳۷ (۲۲۳۳) ≈ **ئەمن سەرو دێشێنم خودا سەرو نەهێشێنێ**

بەیتبێژ و هەقایەتخوان سەرپێتی بەیت و چیرۆکانی پێ دادەمەزرێنن.

۲۲۳۸ (۲۲۳۳) ≈ **ئەمن کردم ئەتۆ نەیکەی**

(بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ‖ ۱) بۆ وریاکردنەوەی تەرەف. ۲) تکایە بۆ خۆ بواردنی تەرەف لە ئەنجامدانی کار یا کردەوەیەکی خراپ کە پێشتر ئەتو دەگەڵت کردووە.

۲۲۳۹ (۲۲۳۳) ≈ **ئەمن دەڵێم نێرە، ئەو دەڵێ بیدۆشە**

لێم تێناگا. ٭.. جا نێرە بیدۆشە نی وی‌یە. ئەوی کە نەزابوو، ئەوی کە نێر بوو، دەهاتە بەر بێرێ. دەیانکوت: ئەوە نێرە، دەیکوت: نێرە بیدۆشە، فەرقی چیە؟!٭

[بەیتی شێخ فەرخ و خاتوون ئەستی ـ وەستا نەشئە]

۲۲۴۰ (۲۲۳۳) ≈ **ئەمن مردوو، ئەتۆ / ئەنگۆ زیندوو...**

قسەکەی من وەدی دێ (قسەیەک کە لە لایان کەس یا کەسانێکەوە دژایەتی دەگەڵ دەکرێ). «ئەمن مردوو و ئەنگۆ زیندوو ئەگە ئەو کوڕە دەگەڵ ئەو کچەی چارا دووتغم دە رووی کوتن»

۲۲۴۱ ئەنگاوتن

۱) لە نیشانە دان. ۲) بە هێزی رووحی کەسێک تووشی ناڕەحەتی و گیروگرفت بوون. «ئەو شەخسە زۆری ئەنگاوتوون» ۳) دیتن. «برایم خۆ من بە قسەی شەیتانانم دەگەڵ نەکردی، لە رازی کانییەم بۆ خۆم بە چاو ئەنگاوتی.»

[بەپێی برایمسۆک . تسۆحفە]

باوەڕ

ئەنگاوتن (۲۲۴۱)

۲۲۴۲ (۲۲۴۱) ◊ شێخمەند سەیدی شێخڕەشی و شێخڕەش سەیدی شێخمەندی دەنگێون. « ماڵە سەید "مامەی قوڵفەتەپە"ی شێخڕەشی بوون. قەت نەیاندەوێرا بە شەو وەدەرکەون و هەر ئێوارێ لە کێوی دەهاتنەوە. رۆژێکی "سەید مامە" رۆژی لێ درەنگ ببوو، نوێژی شێوان گەیبووە چاکی "کاولان"، ئیدی وە حەرزێ کەوتبوو. ئەگە چاو لێدەکەن وەک پەنجەی دەستی لە پشتی دانێی ئەئاوا لە پشتی رەش ببووە.

۲۲۴۳ (۲۲۴۱) ◊ هەچی سەیدە لە ترسی ئەنگوانێ ناوێرنە سەران (بڵێندایان).

زاراوە

ئەنگاوتن (۲۲۴۱)

۲۲۴۴ (۲۲۴۱) ○ **بە جۆ ئەنگاوتن**

باکردن یا قەبز بوونی یەکسم بە هۆی جۆ خواردنی زۆر.

داوودەرمان

بە جۆ ئەنگاوتن (٢٢٤٤)

٢٢٤٥ (٢٢٤٤) ✱ ویشکەنالیکی لێدەبڕن و لە جیاتیانی وێنجەی تەڕی دەبەر دەکەن. ڕۆژێ یەک دوو چینانی لە ئاوێ دەگێڕن، دەفیرێنن و چا(ک) دەبێ. ئەگەریش زۆری باکردبێ ڕۆژێ کڵۆیەکی ڕەزی دە زاری داوێن. ئەگە زستان بوو ئاوی بۆ لە وێنجەی دەپرژێنن.

٢٢٤٦ (٢٢٤١) ○ خۆ ئەنگاوتن

لەکاتی ڕۆیشتنا بە پاژنەی کەوشی لایەک لە گوێزینگی قاچەکەی تر دان و بریندار کردنی.

[قاموس]

٢٢٤٧ (٢٢٤١) ○ قامک ئەنگاوتن

قامک دەگەروو ڕۆکردن بە نیازی ڕشانەوە. «ئەگە دەزانی دڵت نارەحەتە قامکت بنگێوە.»

ڕێکەوەندەکان

ئەنگاوتن (٢٢٤١)

٢٢٤٨ (٢٢٤١) ☆ ڕانەنگاوتن

درێژکردنەوەی پەت، تەناف، گوریس، تەل و... لە نێوان دوو یا چەند کۆڵەکەی چەقا و یا سینگی داکوتراو یا هەر شتێکی تری لەم بابەتە «خێرا تەنافەکە ڕانگێوە.»

٢٢٤٩ (٢٢٤١) ☆ ئەنگاوتە

هەنگواو، پێکراو.

زاراوە

ئەنگاوتە (٢٢٤٩)

٢٢٥٠ (٢٢٤٩) ○ ئەنگاوتە بوون

کتوپڕ نەخۆش کەوتن.

دوعا

ئەنگاوتە بوون (۲۲۴۹)

۲۲۵۱ (۲۲۴۹) ⊠ **یا خودا ئەنگاوتە بی**

هاوتای تیری نەبەدیت بۆ نازڵ بی.

۲۲۵۲ (۲۲۴۱) ☆ **ئەنگوان**

پێکران.

۲۲۵۳ (۲۲۴۱) ☆ **ئەنگواو**

پێکراو.

زاراوە

ئەنگواو (۲۲۵۳)

۲۲۵۴ (۲۲۵۳) ○ **ئەسپ ئەنگوان**

بڕ = ۱۸۹۳.

۲۲۵۵ (۲۲۴۱) ☆ **ئەنگێو**

پێکەر.

زاراوە

ئەنگێو (۲۲۵۵)

۲۲۵۶ (۲۲۵۵) ○ **دوور ئەنگێوی / کوژی نیزیک خەسار**

ئەوەی دوور بە دوور زۆر جوان بنوێنێ و لە نیزیکیش‌ڕا هیچ نەبێ. «سەعیدکوتی: کیژێ مەڕۆ، دەکەم پرسیار وەکوو کۆتری بەلەنجە و لار / زولفت داناوە وەکو تار / تازەکەوی هەوەڵ بەهار / دوورئەنگێوی نیزیک خەسار.»

[بەیتی سەعید و میر سێوەدین. لەحەمەدی لوتفی / ۱۷۹]

ڕێکەوەندەکانی تر

ئەنگێو (٢٢٥٥)

(٢٢٥٥) ٢٢٥٧ ☆ **ئەنگێوران**

ومنیشانەکەوتن.

(٢٢٥٥) ٢٢٥٨ ☆ **ئەنگێوراو**

هەنگواو.

(٢٢٥٥) ٢٢٥٩ ☆ **ئەنگێوە**

دەستڕاست، ئەوەی چاک نیشانەی دەنگێوێ.

(٢٢٥٥) ٢٢٥٩ a ☆ **بلوێرنەنگێو**

بلوێرژەن. بلوێربێژ.

٢٢٦٠ ئەنگوتک

تۆپەڵە هەویری خڕ هەڵدراو بەشی نانێک، کوللێرەیەک.

مەسەل

ئەنگوتک (٢٢٦٠)

(٢٢٦٠) ٢٢٦١ ✱ **بەکن دایکیدا بڕوا ئەنگوتکی لێدەدزێ**

زۆر دەستپیسە.

زاراوە

ئەنگوتک (٢٢٦٠)

(٢٢٦٠) ٢٢٦٢ ○ **ئەنگوتکبژێر**

ڕژد و لەچەر.

ڕێکەوەندەکان

ئەنگوتک (۲۲۶۰)

(۲۲۶۰) ۲۲۶۳ ☆ **ئەنگوتک گرتن**

خڕ هەڵدانی هەویر بۆ نان و...

۲۲۶۴ ئەو

ناوی ئیشارەیە بۆ (مشاڕالیە)ی تاکی دوور. «ئەو پیاوە لە بن دارەکە نوستووە، ئەو ئەسپەتان لە کێ کڕیوە؟ «ناقڵ لە مێشکتدا نەماوە، بە دیار ئەو پیرێژنە ڕەعیەتەوە ئەم قسانە دەکەی...»

[پشکنینی گەدا]

کاتێ (ئەو) بە ناوی ئیشارە حیساب دەکرێ کە ناوێکی (مشاڕالیە) بە دوودا بێت، ئەگەر وا نەبوو زەمیرە.

[قاموس]

مەتەڵ

ئەو (۲۲۶۴)

(۲۲۶۴) ۲۲۶۴a § **ئەولام تات و ئەولام تات، ئەی بابە جیقم دەرهات**

- تەسبێ

(۲۲۶۴) ۲۲۶۴b § **ئەولام پەرژین، ئەولام پەرژین / تێی‌دایە دوو کوتری نەخشین**

- چاو

(۲۲۶۴) ۲۲۶۴c § **ئەو لایە شاخ، ئەو لایە شاخ / تێی‌دایە سەگێکی هار**

- زار

زمان خەڵەتێنە

ئەو (۲۲۶۴)

(۲۲۶۴) ۲۲۶۵ ♦ **ئەو شەش تەختە چیرە شڕە، چ شەش تەختە چیرە شڕێکە؟**

دوعا

ئەو (٢٢٦٤)

٢٢٦٦ (٢٢٦٤) ⊠ **ئەو حەقەی بدا بە هەنار، لە بن سەری نێ / دانێ**

(بۆ دووهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ‖ حاجەتەکە، خواردەمەنی‌یەکە بە کار نایە و ئەوی پێی‌دراوە، تۆشی گیانی فرۆشیار نەبێ.

٢٢٦٧ (٢٢٦٤) ⊠ **ئەو سەرەی دەیبەی، نەیهێنێوە**

(بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ‖ لە کاتی چوونە سەفەر و شتی وادا و بۆو مسافیرە دەکار دەکرێ کە لێی توورەن. «... جا کوتی: دایە! زۆر کوتن قورحان خۆشە، غەیری مەکین نیە [غەیری مومکینە] هەر دەچم. جا کوتی: رۆڵە دەچی، ئەو سەری دەیبەی نەیهێنێوە.»

[بەیتی مەم و زین، حەمەدی بەیتار]

مەسەل

ئەو (٢٢٦٤)

٢٢٦٨ (٢٢٦٤) ✗ **ئەو جێیە خۆشە دڵی لێ خۆشە**

پیرێژنێک بوو کوڕێکی کەچەڵی هەبوو نێوی سەلیم بوو. سەلیم رۆژ هەتا ئێواری کاری شەڕە کەڵەباب بوو. پیرێژنە نان‌کەری ماڵە خواجەحەسەنی بوو. خواجە تاجرێکی زۆر سەقەت بوو. رۆژێکی لە سەر پیرێژنەی دەگەڵ "سەلیم"ی بە شەڕ هات و لە حەیفان دەپاڵ یەسترانی کرد و سوێندی لێ‌خوارد کوتی: نابێ نە بە شەو و نە بە رۆژ لە پاڵیان بێیە دەرێ. سەلیم چ دەراوی روونی نامێنێ و لە ناعیلاجیان مل لە خزمەتی یەستران دەنێ. قەدەرێکی پێ‌دەچێ ئیدی دەبێتە ئەمین‌داری خواجەی و لە مەیتەرێی خەلاسی دێ. رۆژێکی خواجە بانگی دەکا و پێی دەڵێ: لەوڕۆڕا ئەتۆ سەرقافڵەباشی، ئێستێش بەو قەتارچیانە بڵێ سبەینێ قەتارەکەی بڕازێننەوە بۆ مەملەکەتی خەتایە. قەتار ساز دەبێ و دەڕۆن هەتا دەگەنە سێ‌ڕێیانێکی، لەوێ دەڵێن: سەلیم ئەو ڕێیە تاقە بیرێکی لێیە ئەویش قەدەرێکە ئەوی لێی چۆتە خوارێ و دۆڵچەی پڕ کردووە تازە نەهاتۆتەوە سەرێ. سەلیم کوتی: وەڵڵا ئەمن دەچم غایەتێکی بەو قەرارەی ئەگە هەتا دوو شەو و رۆژانم

لە سەر راوەستن، ئەگەر نەهاتمە دەرێ ئەوە دیارە نەماوم. بەڵێ سەلیم دەشتە خوارێ، دۆڵچەی بۆ بەردەدەنەوە و ئاوی تەسەل هەڵدەکێشن. لە قەدی دیواری کەرێزەی، دەرکێک دەکرێتەوە، دێوێکی ردێن سپی زەلام هەرای دەکاتێ. ئەگە دەچێ چ بچێ ئەوە کۆگایەک جەواهێرات لە وێ خڕ کراوەتەوە. دێوە دەڵێ: قسێکت لێ‌دەپرسم ئەگە هەڵی‌دەی سێ کۆگات لەو زێڕانە دەدەمێ‌یە، دەنا سەرت دەبڕم. کوێ لە هەموو جێگایەکی خۆش‌ترە ئەوێم پێ بڵێ. ئەمن دەچمە وێ، دێرەدا ئاحاوێمەوە. دەڵێ ئەگە راستێت دەوێ ئەو جێگایە خۆشە ئەگە دڵت لێی خۆشە. دەڵێ: ئافەرم کەچەڵ! ئەوانی کوژراون ئێوی شام و میسر و شتی وایان دەکوت...

٢٢٦٩ (٢٢٦٤) ✱ ئەو چاوە بەو چاوە نازانێ

کەس ئاگای لە کەس نیە (زۆرتر بۆ خزم و ئاسیاوی لێک نیزیک دەکار دەکرێ).

٢٢٧٠ (٢٢٦٤) ✱ ئەو دۆیە قابیل بەو دۆدانەیە

یەک لە یەکێ خراترن و هەرتک سەی کۆختێکین. خودا بۆ یەکی داناون. | هاوتای کورتێ و کاژێ لێک دەهاژێ.

٢٢٧١ (٢٢٦٤) ✱ ئەو ماستە بێ موو نیە

وا هەر نیە، شتێک دەگۆڕێدا هەر هەیە. «بەس لەمە زیاتر خۆت گێل و کەڕ کە / ئەو ماستە بێ‌موو نیە باوەڕ کە.»

[مەلا مەغوور]

| بڕ = ٢٣٠٢.

٢٢٧٢ (٢٢٦٤) ✱ ئەو نانە نانە ئەوڕۆ لە خوانە

ئەوڕۆ کێی و چت هەیە شەرتە، ئیدی کوڕی کێ بووی، لە کوێوە هاتووی، یا چت بووە و چکارە بووی بۆ تۆ نابێتە نان و ئاو. «فەت مەڵێ بوومان، بێژە هەمانە / نان ئەم نانەیە ئەمڕۆ لە خوانە.»

[مەلا مەغوور]

٢٢٧٣ (٢٢٦٤) ✱ ئەو هەویرە ئاوێ زۆر دەبا

بڕ = ٨٦٦.

٢٢٧٤ (٢٢٦٤) ✱ ئەو کیرە مەترسە و قوزە مەلەرزە بەکار نایە

ئەو ترس و لەرزە لەخۆڕایی‌یە. | ئاواشی دەڵێن: ئەو هەمووە کیرە مەترسە و قوزە مەلەرزەی ناوێ.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی

ئەو (٢٢٦٤)

(٢٢٦٤) ٢٢٧٥ ≈ **ئەو ناقڵەی**

بۆ کەسێک دەکار دەکرێ کار یا قسەی بێناقڵانەی لێ ڕوودابێ.

(٢٢٦٤) ٢٢٧٦ ≈ **ئەو ناقڵەی دەکەوشی (فلانی)دایە، دە سەری (فلانی)دا نیە**

بڕ = ٥٩٩ .

(٢٢٦٤) ٢٢٧٧ ≈ **ئەو بابەت مرد**

(بۆ یەکەم کەس و سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) | ئەو هەل‌ومەرجە لەبارە نەماوە، تازە وات بۆ ناگوزەرێ. | ئاواش دەگوترێ: **ئەو بابەت مرد ئەگە بە تڕی گۆزەی دەشکاند. تازە ئەوە بابەت مرد.**

(٢٢٦٤) ٢٢٧٨ ≈ **ئەو بەر و ماڵەی / مەزرایەی / سیستەمەی / ...**

| شپرێوە، ناحەزە.

(٢٢٦٤) ٢٢٧٩ ≈ **ئەو تڕانە هەر دەکەنێ**

هەڕەشەکەی / بلێند ڕوانینەکەی / وەعد و بەڵێنی ـ قەت وەدی نەهاتووەکانی ـ و... نابێ بەهێند بگیرێ.

(٢٢٦٤) ٢٢٨٠ ≈ **ئەو پیاوە نێ**

(بۆ سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) | زۆرتر بۆ کەسێک دەکار دەکرێ کە هەڕەشان دەکا وا دەکەم و وابچێ.

(٢٢٦٤) ٢٢٨١ ≈ **ئەو تڕەکەڵەکە سەر ناگرێ**

مەلا مەوعیزەی دەکرد: دنیا لە سەر گایە، گا لە سەر ماسی‌یە، ماسی لە سەر بەحرێ‌یە، بەحر لە سەر بەڕڕێ‌یە، بەڕیە لە سەر هەوایە. کابرایەک ڕاست بووە کوتی: مامۆستاا هەر سێک تەلاقم کەوێ ئەو تڕەکەڵەکە سەر ناگرێ.

(٢٢٦٤) ٢٢٨٢ ≈ **ئەو تەرح و دیدارەی**

ناحەزە. | هاوتای ٢٢٩٠ و ٢٢٩٢ .

(٢٢٦٤) ٢٢٨٣ ≈ **ئەو چاو و ڕووە هەر نێ خۆت بێ**

خەجاڵەت بێ، بێ‌چاو و ڕووی.

(٢٢٦٤) ٢٢٨٤ ≈ **ئەو چاو و ڕوویەی**

کەسێک کە سەرەڕای ئەنجامدانی کاری بێ‌شەرمانە دم بێنێتە پێشێ و لە ڕوو نەچێ.

٢٢٨٥ (٢٢٦٤) ≈ **ئەو چاوە کوێر بێ خەنیمی خۆی نابینێ.**

٢٢٨٦ (٢٢٦٤) ≈ **ئەو چۆتە حەقان، ئێمە ماوین لە ناحەقان**

١) لە کاتی باس کردنی مردوودا دەیڵێن. ٢) لە کاتی چوونە سەر قەبران بە مردووی دەڵێن. ئەتۆ چوویە حەقان، ئێمە

٢٢٨٧ (٢٢٦٤) ≈ **ئەو حاڵە بە حاڵە ناشێ**

دەبێ فکرێکی تازە بکەینەوە، ئەو حاڵە و بارودۆخە بە دڵە مە نیە. **|** ئاواشی دەڵێن:
ئەو حاڵە بەو حاڵەی ناشێ.

٢٢٨٨ (٢٢٦٤) ≈ **ئەو حەیا و شەرمەی**

بۆ کەسێک دەکار دەکرێ کاری بێشەرمانە بکا.

٢٢٨٩ (٢٢٦٤) ≈ **ئەو خورمایەی ئەتۆ دەیخوی دمنکەکەی دە باغەڵی من‌دایە**

زۆر لە تۆ زرینگ‌ترم. **| هاوتای چەندت مێوژ خواردووە، سەت ئەوەندەم قونچک فڕێ داوە و ٢١٩ a و ٣٨٤ و ٢١١٨ و ٢١١٩ و ٢٣٤١ و ٢٣٥٤ .**

٢٢٩٠ (٢٢٦٤) ≈ **ئەو خوێنەی**

خوێنی تاڵە، ڕەزا گرانە.

٢٢٩١ (٢٢٦٤) ≈ **ئەو درەنگە بۆو زووە / زوویەی نابێ**

ئەو کارە دەرفەتی زۆرتر دەخوازێ و دەو پل‌وبردەی‌دا جێ‌بەجێ ناکرێ.

٢٢٩٢ (٢٢٦٤) ≈ **ئەو دم و فلچەی**

بڕ = ٢٢٨٢ .

٢٢٩٣ (٢٢٦٤) ≈ **ئەو دیزە دەشکێ**

ئەو سوورڕە ئاشکرا دەبێ.

٢٢٩٤ (٢٢٦٤) ≈ **ئەو رووپەڕەی وەرگێڕە**

بابەتی قسەکە بگۆڕە.

٢٢٩٥ (٢٢٦٤) ≈ **ئەو ڕەنگ و رووپەی**

بڕ = ٢٢٨٢ .

٢٢٩٦ (٢٢٦٤) ≈ **ئەو رێیەی ئەتۆ پێی‌دا دەڕۆی ئەمن پێی‌دا هاتوومەوە**

بڕ = ٢٢٩٠ .

٢٢٩٧ (٢٢٦٤) ≈ **ئەو زەمان ڕەفت**

ئەلعان وا نەماوە. وەکی هەوەڵێ دەگەڵت دەکردین / دەگەڵمان دەکرا وا ناگونجێ.

٢٢٩٨ (٢٢٦٤) ≈ **ئەو سوار و ئەمن پیادە**

هاوتای چۆتە سەر دارێ، لێم نایەتە خوارێ.

۲۲۹۹ (۲۲۶۴) ≈ **ئەو عیبارەتەی ناوێ**

شتێکی هێندە گرینگ نیە و با بیرێتەوە. | ئەو هەمووە عیبارەتەی بۆ چێ؟

۲۳۰۰ (۲۲۶۴) ≈ **ئەو قسەی**

قسەکە قوڕە و جێیە ناگرێ.

۲۳۰۱ (۲۲۶۴) ≈ **ئەو کاروانچی و من خانچی**

(خانچی: ئەوەی وڵاغ و یەکسمی کاروانچی‌یان تاقەت دەکا) | هاوتای ۲۲۹۸.

۲۳۰۲ (۲۲۶۴) ≈ **ئەو کاسەیە ژێرکاسەیەکی هەیە**

«... ئێرە جێگای کاسبی و فەقیر و هەژارە / جێگەی من نیە قسەی لێبکەم، لێی‌بگرم مزڵ و قەرارە / پیاوی لەگەڵ نارد پێنج شەشێک، کوتی: ئەو کاسەیە ژێرکاسەیەکی هەیە...»

[بەیتی سەعید و میر سێوەدین، ئەحمەدی لوتفی / ۹۸ ـ ۹۷]

| بڕ = ۲۲۷۱.

۲۳۰۳ (۲۲۶۴) ≈ **ئەو کەسەی گیان دەدا، گیانیش دەستێنێ.**

۲۳۰۴ (۲۲۶۴) ≈ **ئەو گونەیە**

جوابێشت نیە، بە تەما بە، ئەو هەوایە نیە.

۲۳۰۵ (۲۲۶۴) ≈ **ئەو گوویەی دەیخوا**

ئەو چاوەڕوانیە بێ‌جێ‌یەی، ئەو قسە بێ‌تامەی.

۲۳۰۶ (۲۲۶۴) ≈ **ئەو گیایە نی دمی تۆ نێ.**

۲۳۰۷ (۲۲۶۴) ≈ **ئەو لام کورسی، ئەو لام کورسی خودایە بۆ لێم ناپرسی.**

۲۳۰۸ (۲۲۶۴) ≈ **ئەو لێرە نیە خودا / خوڵای وی لێرەیە**

دەبێ بە ئینسافانە باسی ئەوەی بکرێ ئەگە دە حزووردا نیە.

۲۳۰۹ (۲۲۶۴) ≈ **ئەو ماڵەی بکاتە هێلکێک و بە دیواری دابدا**

(بۆ دووهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) | دەسەڵاتی تەواوی هەیە و سێحەب ئیختیارە.

۲۳۱۰ (۲۲۶۴) ≈ **ئەو ماڵی بە تۆم دا، بەرد بوو لە ئەژنۆی خۆم دا**

بڕ = ۱۸۴۰.

۲۳۱۱ (۲۲۶۴) ≈ **ئەو مووە لە پیاوان نەهاتبێ، ئەگەر...**

۲۳۱۲ (۲۲۶۴) ≈ **ئەو هەمووە لەوەڕاوی کوا دووگەت؟**

بڕ = ۲۱۰۹.

زاراوه

ئەو (٢٣٦٤)

(a٢٣١٢ (٢٣٦٤ ○ **ئەودەست ئەودەست پێ‌کردن**

بڕ = ٢٣٢٠ .

٢٣١٢ b ئەودیو

دیو: ١) مەڵبەند. «دیوی پژدەر. دیوی گەرمێن.» ٢) چاوەخلنوو. «ساڵەکەم سێ دیوی هەیە.» ٣) لا، ئەتراف، پێش یان پشتی هەر شت. «من لەو دیو بووم. لەو دیوی پەردەکەوە تێرە دیار نیە.»

[هەنبانە بۆرینە]

زاراوه

ئەودیو (٢٣١٢ b)

(c٢٣١٢ (b٢٣١٢ ○ **ئاغای ئەودیو ئەودیوان**

بڕ = ٥٤٢ a .

(d٢٣١٢ (b٢٣١٢ ○ **ئەودیو**

کوردستانی عێراق.

(e٢٣١٢ (b٢٣١٢ ○ **بە شەققان ئەو دیو ئەو دیو کردنی کەسێک**

هەڕەشەیە. | ئاواش دەکار دەکرێ: بە شەققان ئەو دیو ئەو دیو پێ‌کردن.

٢٣١٣ ئەوڕۆ

ئەمڕۆ.

مەسەل

ئەورۆ (٢٣١٣)

(٢٣١٣) a٢٣١٣ ✗ **ئەو نانە نانە، ئەورۆ لە خوانە**

بڕ = ٢٢٧٢ .

(٢٣١٣) b٢٣١٣ ✗ **هەر چی / ئەوی کاری ئەورۆ بداتە سبحەینێ، ترتڕەی کەوتە / کەوێتە / دەکەوێتە ردێنێ**

پێداگری‌یە لە سەر گرینگایەتی کار کردن لە وەختی خۆی‌دا

(٢٣١٣) c٢٣١٣ ✗ **(یەک) دەڵێ: وەرە خەنیت کەم، (ئەو دی) دەڵێ: ئەورۆ نا، سبەی / سبحەینێ**

بۆ کەسێک دەکار دەکرێ بە قازانجی خۆی نەزانێ.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەورۆ (٢٣١٣)

(٢٣١٣) ٢٣١٤ ≈ **ئەورۆ دنیایە سبحەینێ تێهەڵدانە**

پیاو دەبێ پاشەڕۆژی لە بیر بێ و نابێ هەر رابدا.

(٢٣١٣) ٢٣١٥ ≈ **ئەورۆ دنیایە سبحەینێ قیامەت**

بڕ = ٢٣١٤ .

(٢٣١٣) ٢٣١٦ ≈ **ئەورۆ سبەینێشی لە دووە**

دنیا زۆری بە بەرەوەیە.

(٢٣١٣) ٢٣١٧ ≈ **کەسێکی نەمرێ ساڵێکی دیش هەر ئەورۆیە**

ساڵ چ نیە و ساڵێکی دی دوور نیە. «ئێستا ڕۆڵە ئەو کۆتەت بۆ لە سەر ئەو کۆپەنکەی فرێ داوە؟ ـ تازە هەوای خۆش کردووە، کۆتم بۆ چێ تێیهەڵدە. ـ جا ئەخر کوڕەبێ کەسێکی نەمرێ ساڵێکی دیش هەر ئەورۆیە، خۆ هەموو ڕۆژێ شت ناکڕدرێ.»

(٢٣١٣) a٢٣١٧ ≈ **کیری ئەورۆ بە قوونی سبەی / سبحەینێ**

غەمی سبحەینێ و ئەورۆیان نەگوتووە.

(٢٣١٣) ٢٣١٨ ≈ **هۆیە و هەر ئەورۆیە**

موخاتەبی پێ دنە دەدرێ بۆ ڕاپەڕاندنی کار. دەست بزێوە، دەستوبردێ بکە. «دەی چاوی سەرم بن بەری لێبگرن، شلەی مەدمێ. هۆیە و هەر ئەورۆیە.»

زاراوە

ئەوڕۆ (٢٣١٣)

٢٣١٩ (٢٣١٣) ○ **ئەوڕۆ ئەوڕۆ بوون**

لە سەر مانگ و ڕۆژی خۆ بوون.

٢٣٢٠ (٢٣١٣) ○ **ئەوڕۆ و سبەینێ پێ کردن**

هێنان و بردن. | شتێکی وەک: **بەیدی بەیدی پێ کردن. دەستی دەستی پێ کردن. حەواڵە بە گەواڵە پێ کردن.**

٢٣٢١ ئەمەگ

کاری سەخت و قورس کە پیاو ماندوو بکا.

دوعا

ئەمەگ (٢٣٢١)

٢٣٢٢ (٢٣٢١) **ڕەببی / یا خودا ئەمەگم بتگرێ**

دایک لە عەولادی دەکا.

زاراوە

ئەمەگ (٢٣٢١)

٢٣٢٣ (٢٣٢١) ○ **ئەمەگ بەجێ هێنان**

١) جوابی چاکەی یەکێک دانەوە. ٢) مردن. «**زۆری نەخایاند دایکیشی ئەمەگی بەجێ هێنا و دوای باوکی کەوت بۆ شاری خامۆشان.**»

[پێشکەبنی گەدا]

٢٣٢٤ (٢٣٢١) ○ **ئەمەگ بە خەسار بوون / چوون**

١) حاڵی دایک و باپێکی منداڵیان ناڵەبار و نەعلملاو بێ. «**دایە گیان بە هومێدی خودای نایەڵم ئەمەگ بە خەسار بێ ـ ئەمەگ بە خەسار خۆی منداڵەکانی یەکێکیان باش دەر نەچوون.**»

٢) حاڵی کەسێکی سەرەڕای ماندوو بوون بە کارێکەوە هیچی بۆ حیساب نەکرێ.

[قامووس]

۲۳۲۵ (۲۳۲۱) ○ **ئەمەگ دەگەڵ کەسێک کێشان**

۱) خۆ ماندوو کردنی دایک و باب بۆ پێ‌گەیاندنی منداڵ. «چیدی ئەمەگی ناکێشم بە خۆرایی دەگەڵ هەتیوی خەڵقی‌یە.»

[سێ‌حەمە]

۲) خەریک بوون و خۆ ماندوو کردنی کەسێک بە جێ‌بەجێ کردن و راپەڕاندنی ئیش و کاری یەکێکی ترەوە.

[قامووس]

۲۳۲۶ (۲۳۲۱) ○ **ئەمەگی کەسێک بە سەرەوە بوون**

لە باری مەعنەوی‌یەوە قەرزداری کەسێک بوون.

۲۳۲۷ (۲۳۲۱) ○ **ئەمەگی کەسێک دانەوە**

بڕ = ۲۳۲۴.

a۲۳۲۷ (۲۳۲۱) ○ **بەدئەمەگی کردن**

سپڵەیی کردن. جوابی چاکەی کەسێک بە خراپە دانەوە.

ڕێکەوەندەکان

ئەمەگ (۲۳۲۱)

b۲۳۲۷ (۲۳۲۱) ☆ **بەئەمەگ**

ئەوی چاکەی خەڵکی دە چاودا بێ.

c۲۳۲۷ (۲۳۲۱) ☆ **بێ‌ئەمەگ**

≠ ۲۳۲۷ a.

۲۳۲۸ ئەنەوشیرەوان

یەکێک لە بە ناوبانگ‌ترین پاشاکانی ساسانی.

مەسەل

ئەنەوشیرەوان (۲۳۲۸)

۲۳۲۹ (۲۳۲۸) ✱ **ئەنەوشیرەوان حاکم بێ و بەختەک نایب. سەت کەلاوە بە پووڵێکی**

ڕۆژێک بەختەک و نوشیروان بە جێ‌یەکدا دەڕۆیشتن، لە پڕا بە سەر مشتومڕی

قەل و کونددا کەوتن. قەلە بە کوندەی دەکوت: ئەگەر ئەتو مێردم پێ بکەی خانووت دەگەڵ دروست دەکەم. ئەویش کوتی: جا ئەمن بۆ مێردت پێ دەکەم؟ تا ئۆشیروان حاکم بێ و بەختەک نایب، هەزار کەللاوە بە پوولێکی، دەچم لە کەلاویکی‌دا هێلانەی دەکەم. بەختەک گوێی لێبوو پێکەنی. ئۆشیروان کوتی: بە چی پێدەکەنی؟ بۆی گێڕاوە. ئۆشیروان کوتی: لەلعان‌را حوکماتێ دەدەمە دەست تۆ بزانم چت پێ‌دەکرێ. بەختەک ماوەیەکی زۆر حوکماتی کرد و وڵاتی ئاوەدان کردەوە. ڕۆژێکی بەقەستی خۆی لە عەرزێ‌دا. ئۆشیروان دەس‌بەجێ ناردی لە دووی حەکیمان. بەختەک بە حەکیمانی کوت: بە ئۆشیروان بڵێن دەردی من هێندە گران نیە، ئەگە بە ئاوی خشتەی کۆن بە زاری‌دا کەن یەک سەحات حەلەمی لێ‌دەبرێ. ئۆشیروان پیاوی نارد ئەگە خشتەی کۆن پەیدا کەن. پیاو هەتا ئێوارێ خولانەوە خشتەیان وەگیر هەر نەکەوت. ناعیلاج بە دەستی بەتاڵ هاتنەوە ماڵێ. بەختەک سەری هەڵێنا و کوتی: قوربان! ئەخۆش نیم و حەلەمم لێ‌نیە ئەما ئەوە ئەو ڕۆژەیە ئەگە دەمکوت.

٢٣٣٠ ئەوە

هێما بۆ دوور و نیزیک. زەمیری ئیشارەی دیارە (معرفە) بۆ مفرەدی گیان‌دار و شتی دووری غایب.

مەسەل

ئەوە (٢٣٣٠)

٢٣٣١ (٢٣٣٠) ✻ **ئەوە گۆ و ئەوە مەیدان**

«دەگەڵ تۆ دوژمنیم نیە و حەزیش ناکەم ببین بە دوژمنی خوێنی، ئەگەر هەر وازیش نەهێنی، ئەوە تۆ و ئەوە گۆ و مەیدان، تا ڕەش و سپی دەرکەون.»

[شەرەفنامە / ٧١١]

! چت لە دەست دێ فەرموو.

٢٣٣٢ (٢٣٣٠) ✻ **ئەوە نوێژە، بەروبوو درێژە**

ئەو کارە / مەسەلە، ئەو قسەیە زۆری بە بەرەوەیە.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئامالْرِستەیی

ئەوە (۲۳۳۱)

(۲۳۳۰) ۲۳۳۲ = **ئەوە ئی کوێ یە؟**

(بۆ دووهەم کەسیـی دەڵێن.) ‖ بۆ کەسێکی دەکار دەکرێ کە کار یا حەرەکەتێکی بێئاقڵانەی لێ روو بدا.

(۲۳۳۰) a۲۳۳۲ ≈ **ئەوە بابۆڵەی باسکێتی**

وەسفی جوانیی باسک (بۆ ژنان) و بەتاقەت بوونی (بۆ پیاوان). (پەسـندە).

(۲۳۳۰) ۲۳۳۴ ≈ **ئەوە پشتی من و داری تۆ**

سازم بۆ تەنبێ کرانێ، چۆنی دەفەرمووی با وابێ.

(۲۳۳۰) a۲۳۳۴ = **ئەوە تەختی سینگێتی**

وەسـفی جوانیی سـینگ (بۆ ژنان) و بەتاقەت بوونی (بۆ پیاوان). (پەسـندە).

(۲۳۳۰) ۲۳۳۵ ≈ **ئەوە چوو و رابرد**

ئەمن ئەو قسـەیە / کارەم نەکرد، لێی خەبەردار نەبووم.

(۲۳۳۰) a۲۳۳۵ ≈ **ئەوە چێ بە چاوتەوە؟**

بۆ پووچەڵ کردنەوەی چاووزار دەکار دەکرێ. ئەرێ قەت ئەو لاکیهانەی زارایەت دیون؟

ـ دادەی، ئەوە چێ بە چاوتەوە؟ ‖ هاوتای چاوت بە قوونی.

(۲۳۳۰) ۲۳۳۶ ≈ **ئەوە خودایە**

کار لەکنە وی ئاسانە و ناکرێ پیاو ناهومێد بێ.

(۲۳۳۰) a۲۳۳۶ = **ئەوە دە ورمەورمەی دایە**

بە تەمای ئەو شـتەی مەبە. ‖ هاوتای ئەوە دە قوونی کەرێ / کەرە شـینیدایـە. پەینت گێرە کرد.

(۲۳۳۰) ۲۳۳۷ = **ئەوە زمانم دەشکێ**

زۆر تینووم.

(۲۳۳۰) a۲۳۳۷ ≈ **ئەوە سینابیم دێتەوە**

(هەر بۆ خواردنەوە دەکار دەکرێ.) ‖ ئەوپەڕی تامەزرۆیی. ئەوە سـینابیم دێتەوە بۆ چایەکی.

(۲۳۳۰) b۲۳۳۷ ≈ **ئەوە قاشی چاو و برۆیەتی**

وەسـفی جوانی چاو و برۆ. (پەسـندە).

c۲۳۳۷ (۲۳۳۰) ≈ **ئەوە گوێ پەڕەی ملێتی**

مل ئەستوور بوون.

۲۳۳۸ (۲۳۳۰) ≈ **ئەوە نیە دەیزانی**

وەکوو هەڕەشە دەکار دەکرێ.

۲۳۳۹ (۲۳۳۰) ≈ **ئەوە ملی من و چەقۆی تۆ**

هاوتای ۲۳۳۵ .

a۲۳۳۹ (۲۳۳۰) ≈ **ئەوە... و دۆغری**

(جێ بەتاڵەکە بە ناوی کەس یا عێل و عەشیرەتان پڕ دەکرێتەوە) ا شۆخی پێ ناکرێ.

۲۳۳۹a ئەوەڵ

بڕ - هەوەڵ.

۲۳۴۰ ئەوەندە

۱) بە شێوەیەکی نامەحدوود میقدارێک پیشان دەدا. جاروبارە بە ئیشارەی دەست یان بەراوەرد کردن دەگەڵ شتێکی تر تەحدید دەکرێ. «مارێکمان کوشت ئەوەندە درێژ بوو ئەبێتەوە» ۲) وەڵامی پرسیاری (چەند) و (چەندە)ی پێ دەدرێتەوە. «مارەکەی کوشتتان چەندە درێژ بوو؟ ئەوەندەی پشتێندێک»

[قاموس]

مەسەل

ئەوەندە (۲۳۴۰)

۲۳۴۱ (۲۳۴۰) ✕ **ئەوەندەی ئەتۆ گوێزت خواردووە، ئەمە گەپمان بە کاکڵان داوە**

بڕ = ۲۲۸۹ .

a۲۳۴۱ (۲۳۴۰) ✕ **ئەوەندەی ئەتۆم نسحەت کرد سێ و دوو مێشت لە گونی کەرەکەی بژارد**

گوێت بە نسحەتەکەم نەبزووت.

٢٣٤٢ (٢٣٤٠) ✗ ئەوەندەی کەر دەترێ، ئەوەندە درۆیان دەکا

ڕەبەر یەکیان نێن دەگەڵ؛ هەر ئەوەندەی بەقا پێبکە ئەگە دەڵێ خودا هەیە. هەمووگیانی درۆیە. چل‌درۆ. گردی درۆیان.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالڕستەیی

ئەوەندە (٢٣٤٠)

٢٣٤٣ (٢٣٤٠) ≈ **ئەوەندە گەورە بی**

١) لەکاتی لاواندنەوە و لە ئامێز گرتنی منداڵدا، یا هێنانی حاجەتێک لە لایەن منداڵەوە بە واتای ئافەرین و تەحسین، بارتەقای پشتێند یا باڵایەک دەست هەڵدێنن و دەیڵێن.

a٢٣٤٣ (٢٣٤٠) ≈ **ئەوەندەی بڵەی / بڵێی یەک و دوو**

خێرایی زۆر. ‖ هاوتای ٩٧٦ .

٢٣٤٤ (٢٣٤٠) ≈ **ئەوەندەی بە دمی کێ دادەم؟**

خواردەمەنیەکە کەمە و بە هیچ کوێ ڕاناگا.

٢٣٤٥ (٢٣٤٠) ≈ **ئەوەندەی تێدا نەماوە بڵێی هەقە / بە هەقی وەی**

(شتی وەک دیزە، تەبەک، خوێدان و...) ‖ چی تێدا نەماوە.

٢٣٤٦ (٢٣٤٠) ≈ **ئەوەندەی تێیدا / تێیدابوو...**

جێ بەتاڵەکە بە وشەی وەک دەنگی هەڵێنا، زیقاندی پڕ دەبێتەوە.

٢٣٤٧ (٢٣٤٠) ≈ **ئەوەندەی خودا حەزێ بکا**

(بە باری چاک و خراپدا دەکار دەکرێ.) ‖ بە ڕادەیەکی زۆر. «ئەوەندەی خودا حەزی بکا جوانە / ناحەزە.»

٢٣٤٨ (٢٣٤٠) ≈ **ئەوەندەی دەستی لە سەر دانێی**

بڕ = ٢٣٤٧ .

٢٣٤٩ (٢٣٤٠) ≈ **ئەوەندەی دەنگت دەڕوا، لە بن هەنگڵت خڕ بێ**

دەنگت ناخۆشە. ‖ هاوتای دەنگت بڕێ.

٢٣٥٠ (٢٣٤٠) ≈ **ئەوەندەی گڵ لە سەر قەبری (فڵانێ) عومری (فڵانی) بێ**

لەکاتی پێک‌تر شوبهاندنی کەسێکی زیندوو و مردوودا دەکار دەکرێ.

٢٣٥١ (٢٣٤٠) ≈ **ئەوەندەی فوو لە قەنەی کەی**

«چوو کولێنێ، هێندەی فووی لە قەنەی کەی، کەوڵێک نان و... لە پێش دانام.»
[هەواری خاڵی]

٢٣٥٢ (٢٣٤٠) ≈ **ئەوەندەیان بە کەرێ کوتبا ئاقڵ دەبوو**

بڕ = ٥٩٨.

٢٣٥٣ ئەوەی

ئەو کەسەی، ئەو شتەی، ئەوی.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەوەی (٢٣٥٣)

٢٣٥٤ (٢٣٥٣) ≈ **ئەوەی ئەتۆ بە ڕۆژ دەیزانی، ئەمن بە شەو دەیخوێنمەوە/خوێندوومەتەوە**

بڕ = ٢٢٨٩.

٢٣٥٥ (٢٣٥٣) ≈ **ئەوەی ئەتۆ چاندوتە، ئەو درویەتەوە**

بە ڕێی تودا ڕۆیوە، ئاکاری تۆی هەڵگرتۆتەوە.

٢٣٥٦ (٢٣٥٣) ≈ **ئەوەی ئەمن دەیخۆم لێیوەچاوە**

ناخۆشی دەوێم.

٢٣٥٧ (٢٣٥٣) ≈ **ئەوەی بدڕی هەزاران، بیدەی بە فەقیر و هەژاران**

بە کەسێک دەگوترێ کە جل و بەرگی نوێی کڕیبێ.

٢٣٥٨ (٢٣٥٣) ≈ **ئەوەی بۆخۆی دەکەوێ ناگری**

کابرا لە سۆنگەی کەمتەرخەمی خۆیەوە بە پەلێکدا کەوێ سەرکۆنە کردنی چی؟

٢٣٥٨a (٢٣٥٣) ≈ **ئەوەی بە بێوەژنی دەیکەی، بە کچێتی بتکردبایە**

تازە لە وەعدی ئەو کارەی گوزەراوە و خەساری کەترەخەمی یەکەشت بینیوە.

٢٣٥٩ (٢٣٥٣) ≈ **ئەوەی پێم کرد خێر، لێم بوو بە گورگ و شێر**

هاوتای لێم بەرێۆوە، تێم بەرێۆوە.

(٢٣٥٣) a٢٣٥٩ ≈ **ئەوەی تێی‌ناگا جۆرابێنە**

کاتی باس کردنی توانای کەسێک دەکار دەکرێ (فشەیە). «بە خوای ئەو سولەیمانەش حەیرانی حەجاییب دەڵێ. ـ کورە حەیرانی چی؟ وەڵلاهی ئەوەی تێی‌ناگا جۆرابێنەا» ‖ بۆ کەسی (بەردەنگ)یش دەکار دەکرێ.

(٢٣٥٣) ٢٣٦٠ ≈ **ئەوەی دز پێی نەچوو، دامان لە حەقی نوشتوو.**

(٢٣٥٣) ٢٣٦١ ≈ **ئەوەی دۆستی هەموو کەسە، دۆستی کەس نیە.**

(٢٣٥٣) ٢٣٦٢ ≈ **ئەوەی دە کۆشی دابوو، بە گۆڕێی وەرکرد**

هاوتای ئەوەی دە توورەکەی‌دا بوو بەتاڵی کرد. ئەوەی دە دیزەی دابوو بە ئەسکوێ‌یەی دەرهێنا.ئەوەی دە هەمبانەی‌دا بوو هەڵی‌ڕشت.

(٢٣٥٣) ٢٣٦٣ ≈ **ئەوەی دەکەم تۆبەی دەکەم**

بریتی‌یە لە کارێک کە بکرێ بۆ یەک جار ئەنجام درێ و بۆ جارەو دوا بۆ دووپات کردنەوە نەبێ. = ژنەگەل دەچنە خانەقایە بۆ تۆبەی. لە ڕێیە تووشی هەتیوێکی دێن. هەتیو خۆی دێنێتە حاڵی جاوی. ژنەگەل دەورەی دەدەن، هەر ئەو دەڵێ چ بووە؟ ئەوی دی دەڵێ چ بووە؟ یەکیان لێیان وەجواب دێ و دەڵێ: ئەو فەقیرە ناوا هەر شێت دەبێ، ئەنگۆ بڕۆن بزانم چی دەوێ. هەر دەگەڵکوو ژنەگەل ناوا بوون، هەتیو ڕاست بۆوە کوتی: وەڵلاهی دەرد و حەلەمم لێ نیە، غایەتێکی بابم ژنی بۆ هێناوم و نازانم چی دەگەڵ بکەم؟ ژنە برێکی لەولاولای ڕوانی و کوتی: ئەڵلا لە ڕێی تۆی دەکەم / نەزانە و فێری دەکەم / ئەوەی دەکەم تۆبەی دەکەم!

(٢٣٥٣) ٢٣٦٤ ≈ **ئەوەی دە هەمبانەی‌دایە کوشتوومی**

دۆمێک مشتەی دە ناو هەمبانەی ناوە و وەرگەڕاوەتە ژنەی. ژنە زیرەی گەیشتۆتە ئاسمانی، خەڵک بە هاواریەوە چوون، گوتوویانە چاکە هەمبانە بۆخۆی چێ و ژانی چ بێ؟! کوتوویە: دە زاری بابو ڕیم، ئەوەی دە هەمبانەی‌دایە کوشتوومی!

(٢٣٥٣) ٢٣٦٥ ≈ **ئەوەی دەیزانێ هەر ئەوەیە**

(بۆ دووهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ‖ هەر بە قسەی خۆی دەکا و قسان دەگوێ ناگرێ.

(٢٣٥٣) ٢٣٦٦ ≈ **ئەوەی زرینگەی لێ‌بێ شک نابا**

مەبەست زرینگە پووڵە. ‖ هاوتای ١٦٢ و ١٦٤ و ٢٥٧٩ .

٢٣٦٧ (٢٣٥٣) ≈ **ئەوەی زنجیرت دە مل کا، دایناماڵێ.**

٢٣٦٨ (٢٣٥٣) ≈ **ئەوەی زۆری بخوا، زۆر ناژی.**

٢٣٦٩ (٢٣٥٣) ≈ **ئەوەی کەرێکی نەبێ، کەرێکی ناهێنێ**

پیاوی فەقیر پەتکی سەوەتەش تەواو نیە.

٢٣٧٠ (٢٣٥٣) ≈ **ئەوەی کەوش دروست دەکا، دمێ ددانیشی وەکار بخا**

هەتا ددانان دمچیرەوە نەبەی بزمارت بۆ داناکوترێ.

٢٣٧١ (٢٣٥٣) ≈ **ئەوەی لەبەر چاوانە، لەبەر دڵانە**

≠ **دووری مەیل بڕە.**

٢٣٧٢ (٢٣٥٣) ≈ **ئەوەی لە تۆ دوورە، رەنگی سوورە**

ئەوەندەی لە تو دوور بین، ئەوەندەش لە خودای نیزیکین.

٢٣٧٣ (٢٣٥٣) ≈ **ئەوەی لە سەر سەبرانە، لە سەر خێرانە**

ئێستا بە تەشەر دەڵێن ئەوەی لە سەر سەبرانە لە سەر قەبرانە. واتا هەر چی دەستوبردێ نەکا بەشی خوراوە. ‖ هاوتای ٢٠٩٨.

٢٣٧٤ (٢٣٥٣) ≈ **ئەوەی لە مشکی بێ هەمبانەی دەبڕێ**

دایک و بابی زیرەک حەولادی زیرەکی دەبێ.

٢٣٧٥ (٢٣٥٣) ≈ **ئەوەی مەدە بە من، دەستت بڵاوە، بیدە بە پینە، قوونت دڕاوە.**

٢٣٧٦ (٢٣٥٣) ≈ **ئەوەی ناتەوێ (ناتهەوێ)، بیدە بە پوور ناتەواوێ**

ئەوەی شڕودڕ بووە و لە کار کەوتووە دەیبەخشێ. ‖ بڕ = ٢٣٥٧.

٢٣٧٧ (٢٣٥٣) ≈ **ئەوەی نەبووە نەکوتراوە**

هیچ قسەیەک لەخۆڕا داناکەوێ. زۆرتر بۆ تەئید کردنی قسەیەک دەکار دەکرێ کە قبووڵ کردنی تۆزێک لە عەقل بە دوورە.

٢٣٧٨ ئەوی

هەر کەسێک، هەر چی.

مەسەل

ئەوی (٢٣٧٨)

٢٣٧٩ (٢٣٧٨) ✱ **ئەوی بە مێرووولە بترێ، تەبەقەترانەی ناوێ**

(تەبەقەترانە: ئەو باجەی بۆ حاشار دانی تر، لە ترکەن وەردەگیرێ.) ! گانی بە زۆری، لەشی پیاوی پیس ناکا.

٢٣٨٠ (٢٣٧٨) ✱ **ئەوی دۆست بە دۆستی دەکا، دوژمن بە دوژمنی ناکا.**

٢٣٨١ (٢٣٧٨) ✱ **ئەوی دە شەڕێدا نێ شێرە**

مەسەل ئاواش دەگوترێ: ئەوەی لە شەڕدا نەبێ شێری تیژە. ئەوەی لە شەڕێ نیە شێرە.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئامالڕستەیی

ئەوی (٢٣٧٨)

٢٣٨٢ (٢٣٧٨) ≈ **ئەوی / ئەوەی بووتانە بە دای / دایک و باب گەورە بێ**

دوعا و پیرۆزبایی‌یە کە بە بۆنەی هاتنە سەر دنیای منداڵ بە دایک و باب دەگوترێ.

یان ئەوی بووتانە بە نازی دای و بابی گەورە بێ.

٢٣٨٢a (٢٣٧٨) ≈ **ئەوی بە شەو دەیهێنێ، بە رۆژ بیباتەوە**

(بۆ دووهەم کەسیش دەکار دەکرێ.) ! لێی بێ‌منەتم.

٢٣٨٣ (٢٣٧٨) ≈ **ئەوی تۆراوە، بەشی خوراوە**

هاوتای بەشی نوستوو و گەڕاوان نەماوە.

٢٣٨٤ (٢٣٧٨) ≈ **ئەوی خودا نەیکا نابێ**

غەمی مەخۆ، ئیشەڵڵا چاک دەبێ.

٢٣٨٤a (٢٣٧٨) ≈ **ئەوی / ئەوەی دمنکە جۆیەکی پادشای خواردبێ**

بڕ ـ ٢٣٨٧ .

٢٣٨٥ (٢٣٧٨) ≈ **ئەوی دەیڵێ نایڵێتەوە**

لە گوتنی (بەند، بەیت و...) هێندە ئازا و شارەزایە. «زەردە زیڕە دەخوڵێتەوە / ئەوی دەیڵێ نایڵێتەوە.»

[بێ گوردستان / ٣٣]

٢٣٨٦ (٢٣٧٨) ≈ **ئەوی / هەچی رووح دەبەرە**

بڕ ـ ٢٣٨٧ .

٢٣٨٧ (٢٢٧٨) ≈ **ئەوی کونی دە گەرووی‌دایە**

هەموو خەڵک. «ئەوی کونی دە گەرووی‌دایە وەک تۆی پێ‌ناکرێ» | بڕ=٢٣٨٤a و ٢٣٨٦.

٢٣٨٧a (٢٢٧٨) ≈ **ئەوی لە کن دیزەی دانیشێ رەش دەبێ**

ئینسانی خراپ بەدناوت دەکا.

٢٣٨٨ ئەویشم چوو، ئەویشم چوو

هاوتای لە هەرتک دینان بوون. کوسە چوو بۆ ردێنی، سمێڵیشی لە سەر دانا.

٢٣٨٩ ئەی

١) وشەی گازی. «ئەی بابە سووتام» ٢) ئەدی. «ئەی کە دێت؟» ٣) مەگەر «ئەی نەمگوت مەچۆ؟» ٤) بۆ سەیرمان. «ئەی کە سەیرە» ٥) بۆ کوڵ و داخ «ئەی ماڵی وێرانم!»

[هەنبانە بۆرینە]

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئەی (٢٣٨٩)

٢٣٩٠ (٢٣٨٩) ≈ **ئەیڕۆ / ئەیاڕۆ**

(بە مانای دووهەم، پیاو دەکاری ناکەن و فەقەت ژن دەیلێن.) | ١) وشەی سەیرمان. ٢) وشەی خەمخۆری. «ئەیڕۆ ڕۆڵەڕۆ»

٢٣٩١ (٢٣٨٩) ≈ **ئەی لەبەر سەیزادە لێڵێ، دانەکەی دەخوا و ناوەکەی دێڵێ**

بڕ = ٨٦٥ .

٢٣٩٢ (٢٣٨٩) ≈ **ئەی لە رووان و ئەی لە رۆلان**

پیاو زۆر جاران ناچارە سەبارەت بە خزم و کەسان بە گشتی و ماڵ و منداڵ بەتایبەتی رووی خۆی هەڵاوێ و ئەوی نابەدڵە قبووڵی بکا. | بڕ = ١٢٦٥ .

٢٣٩٣ ئی

وشەی سەرسوورمان. پێشگری خاوەنیەتی.

جنێو

ئی (٢٣٩٣)

(٢٣٩٣) a٢٣٩٣ ϕ **ئی من / ئی برامت (تایبەتی ژنانە) تێ.**

(٢٣٩٣) b٢٣٩٣ ϕ **ئی من تێناو.**

مەسەل

ئی (٢٣٩٣)

(٢٣٩٣) ٢٣٩٤ ✕ **ئی خۆی دەدا بە تەشیڕێس(ی)، ئی خەڵکی دێنێ بە نیوەڕێس(ی)**

کاری واجبی خۆی بەرەڵلا کردووە و بە کاری ـ لە ئی خۆی کەمترەوە ـ خەڵکێوە نووساوە.

(٢٣٩٣) ٢٣٩٥ ✕ **ئی خۆت بردووە لە گەوێ، چت لە پیرێژنێ دەوێ؟**

ناواشی دەڵێن: **ئی خۆم بردووە لە گەوێ، توێلکە هەنارە، دەتەوێ بتەوێ، ناتەوێ نەتەوێ.** ◄ کابرا ژنەی گاوە، لە جیاتی پووڵی، توێلکە هەناری داوەتێ.

(٢٣٩٣) ٢٣٩٦ ✕ **ئی خۆی دەخاتە بن تەلیسی، ئی خەڵکی دەخاتە بەر تەلیسی**

عەیبی خۆی دادەپۆشێ و ئی خەڵکیش لەقاو دەدا.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی

ئی (٢٣٩٣)

(٢٣٩٣) a٢٣٩٦ ≈ **ئی من و تۆ / وی / وان بمێنێ**

هەڕەشەیە.

٢٣٩٧ ئیبنووعەبباسی

ناوی تایفەیەکە.

باوەڕ

ئیبنووعەبباسی (٢٣٩٧)

٢٣٩٨ (٢٣٩٧) ○ ئیمامی عەباس ئیمانی نەهێنابوو، پێغەمبەر (د.خ) فەرمووی ئەتو ئیمان بێنە بۆت دەپارێمەوە و شەرتت دەگەڵ دەکەم حەولادی تو ماریان بە دەست بێ. جا ئەلحان ئیبنووعەبباسی هاریش چا دەکەن و ماریش چا دەکەن. بۆ هاری جێ‌یەکی خۆیان بریندار دەکەن و خوێنەکەی دە نانی دەدەن و دەیدەن بە هارەکەی (جا چ ئینسان بێ و چ چوارپێ بێ). بۆ ماریش، مارڕێژمێی لێدەدەن و تفی تێ‌دەکەن. دەگەڵ تفیان تێ‌کرد ئەو ژەهرە رادەوەستێ.

٢٣٩٩ (٢٣٩٧) ○ بۆ ئیبنووعەبباسی و ئەوانەی دایکیان سەیدە دروستە ئەگە جومعانە شاڵ ببەستن.

٢٤٠٠ ئیجازە

ماوەی کردنی کارێک بە کەسێک دان، بە ڕەوا زانینی کارێک بۆ کەسێک.

باوەڕ

ئیجازە (٢٤٠٠)

٢٤٠١ (٢٤٠٠) ○ مار بە بێ‌ئیجازەی خودای بە کەسەوە نادا.

٢٤٠٢ (٢٤٠٠) ○ کوشتنی ماری بێ‌ئیجازە حەرامە.

٢٤٠٣ (٢٤٠٠) ○ کوتکە، مارێکی بێ‌ئیجازەیە، هەتا پێوە نەدا ژانی ددانی ناشکێ.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی

ئیجازە (٢٤٠٠)

٢٤٠٤ (٢٤٠٠) ≈ **وەک ماری بێ‌ئیجازە وایە**

١) جوابی کەس ناداتەوە. ٢) بێ‌حەیایە.

٢٤٠٥ ئێخته

خەساو.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئێخته (٢٤٠٥)

(٢٤٠٥) ٢٤٠٦ ≈ **دەڵێی ئێختەکەڵە**

بڕ = ٢٤٠٧.

(٢٤٠٥) ٢٤٠٧ ≈ **دەڵێی ئێختەیە**

زەلام و بەخۆوەیە، بەتاقەتە و ناچەمێ. ‖ (بۆ دووهەم کەسیش دەکار دەکرێ).

ڕێکەوەندەکان

ئێخته (٢٤٠٥)

(٢٤٠٥) ٢٤٠٨ ☆ **ئێختە کردن**

١) دەرهێنانی گونی ئەسپ (بەتایبەتی) و هەر حەیوانێکی تر (بە گشتی).

زاراوە

ئێختە کردن (٢٤٠٥)

(٢٤٠٥) ٢٤٠٩ ○ **ئێختە کردن**

ژێر دەست کردن، لە هەڕ و گیف و گوڕە خستن.

٢٤١٠ ئێخسیر

(عەرەبی: اسیر.) سەرباز یا هەر شەڕکەر و چەکدارێکی تر کە لە شەڕا بە زیندوویی دەکەوێتە دەس دوژمن.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالڕستەیی

ئێخسیر (٢٤١٠)

(٢٤١٠) ٢٤١١ ≈ **دەڵێی ئێخسیرە**

فەقیر و بێدەسەڵاتە.

(٢٤١٠) ٢٤١٢ ≈ **دەڵێی ئێخسیری ڕۆمییە**

زۆر فەقیرە.

(٢٤١٠) ٢٤١٣ ≈ **دەڵێی ئێخسیری مەککە و مەدینانە**

بڕ ٢٤١١ .

٢٤١٤ ئێرەیی

بەغیلی، حەسوودی.

زاراوە

ئێرەیی (٢٤١٤)

(٢٤١٤) ٢٤١٥ ○ **ئێرەیی بە کەسێک بردن**

بەغیلی بە کەسێک هاتن. «... چاولێکەری و چاوچنۆکی و ئێرەیی بە خەڵک بردن لە مێشک و هۆشت دەراوێ.»

[داپە ـ باوە / ١١٧]

٢٤١٦ ئیزڕائیل

پێمێرد، فرشتەی گیان کێشان. ● "حەمە سوور" خۆی لە خەڵکی کردبوە مەلا. یەکێک دەگیانەڵڵایە دابوو. ناردیان لە دووی ئەگە یاسینی لە سەر بخوێنێ. کوتی: تەقتەقیلکان لە پێ کە، بە نێو پێکوڵان هەڕڕاکە، ئیزڕائیل پێخاوسە ناتگاتێ، گاسوور ئەوە لە دەشتێ، خۆی باوێ سەر پشتێ، دەتباتە سەربانی بەهەشتێ!

مەتەڵ

ئیزڕائیل (۲۴۱۶)

۲۴۱۷ (۲۴۱۶) § **کێردێکم هەیە قەت کول نابێ**

- ئیزڕائیل

ڕێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئیزڕائیل (۲۴۱۶)

۲۴۱۸ (۲۴۱۶) ≈ **دەڵێی ئیزڕائیلە**

ئەدوێ و نێوچاوان تاڵە.

زاراوە

ئیزڕائیل (۲۴۱۶)

۲۴۱۹ (۲۴۱۶) ○ **بە دزی ئیزڕائیل گەڕان**

زۆر پیر بوون.

۲۴۲۰ ئێستا

یەستا. ئیستا. ئەلعان.

مەسەل

ئێستا (۲۴۲۰)

a ۲۴۲۰ (۲۴۲۰) ⚹ **ئێستا گوێت لە شەقەی ئەڵماسی نەبووە**

بڕ = ۲۲۲۰.

b ۲۴۲۰ (۲۴۲۰) ⚹ **ئێستا نەگەیوەتە پیاو / گونڕەشی خۆی**

هەر زاڵمەی زەواڵێکی هەیە. درەنگ یا زوو نەفەرێکی وای دەگاتێ ئەگە لە رووی وەرگەڕێتەوە و تەمبێی بکا. = کابرا کوڕێکی بوو دنیا لە چنگانی وەزاڵە هاتبوو. بابەش ئەوەی بەدەر پێی نەدەکوت: ئاخری گونڕەشی خۆت دەگاتێ. رۆژێک هەتیو لە

بەری درویّنەی بوو. سوارێک بە کنیدا رابرد، تێیڕاخوڕی و جنێوی دایە. سوارە لێی هاتە خوارێ و ئامبازی یەک بوون. هەتیو رۆبووە لاقانی ئەگە هەڵیهێنی، گونی سوارەی دیت. ئەگە زەینی دایە، گون چ گونا دەتکوت قیلی رەشن. دەس‌بەجێ قسەکەی بابی وەبیر هاتەوە. دڵی سارد بووە و ئەژنۆی فیزا کوتی کار بە خودایە، ئەوە راست گونڕەشی خۆمە.

ڕێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئێستا (۲۴۲۰)

(۲۴۲۰) ۲۴۲۱ ≈ **ئێستا خێر و شەڕ بەش نەکراوە**

هەر شەوە و ئێستا رۆژ نەبۆتەوە.

(۲۴۲۰) a۲۴۲۱ ≈ **ئێستا قەل گووی نەخواردووە**

هاوتای ۲۴۲۱ .

(۲۴۲۰) ۲۴۲۲ ≈ **ئێستا کون دە رۆژێ نەبووە**

هاوتای ۲۴۲۱ .

(۲۴۲۰) ۲۴۲۳ ≈ **ئێستا لە کونیەتی / کونێتە**

جارێ ماویەتی و خراتری دەبینی.

(۲۴۲۰) ۲۴۲۴ ≈ **ئێستا مریشک هەڵنەنیشتووە**

هەر ئێوارەیە و شەو زوویە. جەنگەی نووستن و... نیە.

(۲۴۲۰) a۲۴۲۴ ≈ **ئێستا نەمکوت / نەمکوتوە بیسمیللا، کوتی ئەلحەمدولیللا**

بڕ = ۲۱۷۲ .

ڕێکەوەندەکانی تر

ئێستا (۲۴۲۰)

(۲۴۲۰) b۲۴۲۴ ☆ **ئێستاکوونێ**

هەنووکە، ئێستە.

(۲۴۲۰) c۲۴۲۴ ☆ **ئێستاکە، ئێستاکێ**

ئێستە.

٢٤٢٥ ئێستر / یەستر

(پەهلەوی: ئەستەر.) گیانداریکی بەکاری چوارپەل قایمە، لە جووت بوونی نێرەکەر و ماین پەیدا دەبێ، لە شاخ و رێگەی سەختا لە وڵاغی دیکە چاتر بڕ دەکا، لە کوردستان بۆ سواری و باربەری کەلکی لێ وەردەگیرێ. هێستر.

[قاموس]

باوەڕ

ئێستر / یەستر (٢٤٢٥)

(٢٤٢٥) ٢٤٢٦ ◊ ئەگەر حەزرەتی وسێن شەهید کرا یەستر نەبێ هیچ شتێک باری بۆ یەزیدی هەڵنەگرت، بۆیە دوعای لێ کراوە سەری بێ و بەری نەبێ.

(٢٤٢٥) ٢٤٢٦ a ◊ دەنگی یەسترێ و دەنگی جەحەندەمێ وێکدەچن.

مەتەڵ

ئێستر / یەستر (٢٤٢٥)

(٢٤٢٥) ٢٤٢٧ § **بزۆکێ لە سەر نزۆکێ / لە سەر نەڕۆکێ / نەڕۆکێ لە سەر بڕۆکێ**

- ژنێک سواری یەسترێک بووە و یەسترەکە لە سەر پردێکە

(٢٤٢٥) ٢٤٢٧ a § **بە زەمانی ئەسحابان / کوڕ چاترن لە بابان**

- یەستر

مەسەل

ئێستر / یەستر (٢٤٢٥)

(٢٤٢٥) ٢٤٢٨ ✱ **ئێسترم تۆڕ و جاش بێ، لایەکی پووش و لایەکی بەرداش بێ، نەوەکی ڕەفیقی خراپم وێڵداش بێ**

هەموو بەڵایەک لە ڕەفیقی خراپ چاترە.

(٢٤٢٥) ٢٤٢٩ ✱ **ئەوی نامگۆڕێتەوە بە ئێستر نایگۆڕمەوە بە کەر**

کابرا بە هێندم نەگرێ ئەمنیش بە هێندی ناگرم.

(٢٤٢٥) ٢٤٣٠ ✱ **داوێنت چەورە؟ یان ئێستر لووشکی لێداوە**

دوو کەس دەچوونە کن مەلای شەرحیان هەبوو. یەکیان چەلەنگێکی ڕۆن دایە کوتی: مەلا شەرحەکەی بە لای مندا بێنە، چوون دەستیان بە شەرحێ کرد. کابرای

سەحەب رۆن کوتی: مەلا شاقەلت چەور بووە، بێخەبەر لە وەی کابرای دی یەستری بۆ مەلای بردووە، مەلا کوتی: بابە ئێستر پێی لێنا شاقەلم پسا.

٢٤٣١ (٢٤٢٥) ✱ **ژن وەک ئێستری وایە هەر مانگەی هەوایەکی فێر دەبێ**

ژن هەتا پیر بێ مەکری پتر لێ پەیدا دەبێ.

٢٤٣٢ (٢٤٢٥) ✱ **کەر بچێتە بەغدایە نابێتە ئێستر**

(حاڵەتی جنێوی هەیە.) ‖ رەوشت و ئاکار و کرداری ئینسان هەروا بە ئاسانی لە پیاوی نابنەوە و وەرگرتنی پلەو پایە، سەفەری شوێنێکی تایبەت و گۆڕینی شوێنی ژیان نابنە میلاکی گۆڕان. «رێز نادا بە کەر درێژی مەودا / نابێتە ئێستر بە چوونی بەغدا.»

[مەلا غەفوور]

٢٤٣٣ (٢٤٢٥) ✱ **کەر و ئێستر بە شەڕ هاتن، مەیتەر دەبەر پێیان‌دا چوون / مردن**

کاتێک دەگوترێ کە دوو زۆردار یا دوو دەوڵەمەند دەگژ یەک رۆبێن و لە سۆنگەی کێشەی ئەوانەوە فەقیر و نەدار تێدا بچن.

٢٤٣٤ (٢٤٢٥) ✱ **لە ئێستریان پرسی بابت کێیە؟ کوتی خاڵم ئەسپە**

بۆ کەسێک دەگوترێ کە لە لایان بابیەوە عەیبی لە سەر بێ یا هەر خۆی بابی بە لاوە کەم بێ و خۆ بە خزمەکانیەوە هەڵاوەسێ (بەتایبەتی بە خاڵیەوە). «بە ئێستریان وت باوکی تۆ کێیە؟ / وتی: رەسەنی دایکم پێیە.»

[پیرەمێرد]

ڕێکەوەندەکان

ئێستر / یەستر (٢٤٢٥)

٢٤٣٥ (٢٤٢٥) ☆ **ئێسترە باڵانی**

ئێسترێک کە لە جووت بوونی ئەسپ و ماکەر پەیدا دەبێ.

٢٤٣٦ (٢٤٢٥) ☆ **ئێسترە گاییلکە**

ئێسترێک کە لە جووت بوونی گا و ماکەر دەکەوێتەوە.

٢٤٣٧ (٢٤٢٥) ☆ **ئێستری ماچە**

ئێستری مێ.

٢٤٣٨ (٢٤٢٥) ☆ **ئێستری نێرەکی**

ئێستری نێر.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی

ئێستر / یەستر (٢٤٢٥)

٢٤٣٩ (٢٤٢٥) ≈ **ئێستر باراوە**

(باراوە: دێیەکی ناوچەی گەورکایەتی مەهابادە.) | بە ئینسانی بەتاقەت دەڵێن.

«ئەوەی ئەو دەیکا بە ئێستری باراوەش ناکرێ.»

٢٤٤٠ (٢٤٢٥) ≈ **کەسێک دە کلکی ئێستر خستن**

بڕ = ١٩٠٣.

٢٤٤١ ئیستیکان

پیاڵەی چا خواردنەوە.

باوەڕ

ئیستیکان (٢٤٤١)

٢٤٤٢ (٢٤٤١) ◊ ئەگە ئیستیکان ڕیز بن میوان دێ.

زاراوە

ئیستیکان (٢٤٤١)

٢٤٤٣ (٢٤٤١) ○ **ئیستیکان تێگرتن / لێگرتن**

بۆ شکانی ژان، بردنەوە پاشی ئاڵوو، ئیستیکانێکی پاکوخاوێن دەشۆن و ئیشکی دەکەنەوە، شەمچێکی ئاور دەدەن و سەراوبن دە ئیستیکانەکەی داوێن، ئینجار ئیستیکانەکەی بەو جێیەوە دەنێن ئەگە ژانی هەیە. | بڕ = ٧٢٧.

٢٤٤٤ ئێسک

(ئەوێستایی: ئەستی. پەهلەوی: ئەستەک.) ئەو شتە ڕەق و سەختەیەکە هەیکەلی لەشی ئادەمیزاد و گیانداڕانی تری خاوەن تیغەرە پشتی لێ پێکهاتووە و ئەرمایی

لەش (گۆشت و...) بەوەوە ڕاوەستاون لە فۆسفات و لە کاربۆناتی کالیـــیوم دروست بووە. دەرەوەی ئیسک و سەختە و لە ناوەوە بەشێکی تەڕ و نەرمترە.

باوەڕ

ئێسک (٢٤٤٤)

٢٤٤٥ (٢٤٤٤) ○ ئێـسک دە سووری گەنمی بچەقێنی چاووزار کاری لێ ناکا.

٢٤٤٦ (٢٤٤٤) ○ ئێسکی پاتاڵ و چوارپێ و شتیوا بۆ چاووزارێ دە خانوی گری باشە.

٢٤٤٧ (٢٤٤٤) ○ ئێـسکی گۆشتی "قوربانی" دە نێو زەوێکی دەخەن ئەگە نۆکی تێدا داچێندرابێ، هەتا نۆکەکە کەلوسەی نەبێ.

٢٤٤٨ (٢٤٤٤) ○ ئەوی ئێـسکی پەپۆسلمانەی پێبێ لە کن خەلکی خۆشـەویست دەبێ.

٢٤٤٩ (٢٤٤٤) ○ کیـەڵ دە خوێنی پەپووسێمانەدا بکوڵێنە، ئێسکێک سەر ئاو دەکەوێ، ودمی هەیە و بەختەوەر دەبێ.

[جێـشتی مجێـور]

مەسەل

ئێسک (٢٤٤٤)

٢٤٥٠ (٢٤٤٤) ✱ **ئێسک بە دەوڵەت ناشێ**

مەڕ و ماڵ هەمووکات ئەگەری قڕانی لێدەکرێ بۆیە بە سامان حیـساب ناکرێ.

٢٤٥١ (٢٤٤٤) ✱ **ماڵات ئێسکی لاخڕانە**

دەمرێ و کەلاکی دە خڕان داوێن. ‖ بر = ٢٤٥٠ .

٢٤٥٢ (٢٤٤٤) ✱ **خزم گۆشتیشت بخوا ئێسکت ناشکێنێ**

خـزم بـا هـیچیش نـەبێ لە بێگـانەی هـەر چـاترە. «مـەشهوورە دەڵێن خـزم بـە ددان / گۆشتیشت بخوا ناشکێنێ ئێسقان.»

[مەلا غەفوور]

٢٤٥٣ (٢٤٤٤) ✱ **سە(گ) بە زەبری کلکی ئێسکی (ئێسکان) دەشکێنێ**

کابرا بۆخۆی کاری لە دەست نایە و پشتئەستوور بەم و بەو ئەنجامی دەدا. «شیری داپیرخۆر بێ کلک ئەمێنێ / سەگ بە هێزی کلک ئێسقان ئەشکێنێ.»

[پیرەمێـرد]

«سەگ پشتئەستوورە پەلامار دێنێ / بە قەوەی کلک ئێسک دەشکێنێ.»

[مەلا غەفوور]

٢٤٥٤ (٢٤٤٤) ✱ **سه‌(گ) کوتی: ئێسک له‌ کوێ بووی؟ کوتی: له‌ دمی سه‌یه‌کی دابووم له‌ تۆ خراتر**

منداڵ ئه‌گه‌ ئێسکی ده‌کرووسێته‌وه‌ بۆوه‌ی ده‌س‌به‌رداری ئێسکه‌که‌ بێ پێی ده‌ڵێن ئه‌گه‌ ئه‌و ئێسکه‌ی فرێده‌ی سه‌یه‌ک هه‌ڵیده‌گرێته‌وه‌ و لێی ده‌پرسێ ئه‌وه‌ بۆ وا دره‌نگ هاتی؟ ئه‌ویش ده‌ڵێ؟ به‌ دمی سه‌یه‌کێوه‌ بووم له‌ تۆ سه‌گ‌تر و منداڵ له‌ خۆشی ئه‌و به‌زمه‌ گورج ئێسکه‌ی فرێ ده‌دا. ‖ مانای بڵاوتر به‌ خۆوه‌ ده‌گرێ.

٢٤٥٥ (٢٤٤٤) ✱ **گۆشته‌که‌ی بۆخۆی ده‌خوا و ئێسکه‌که‌ی ده‌دا به‌ مه‌ / خه‌ڵکی**

(بۆ دووهه‌م که‌سیش ده‌کار ده‌کرێ.) ‖ قازانجه‌که‌ بۆ که‌سێکه‌ و گرفت و ناڕاحه‌تیه‌که‌شی بۆ که‌سێکی تر. ‖ هاوتای بۆخۆی هه‌نگوینه‌که‌ی ده‌خوا و مێشه‌کانیش ده‌سه‌ر خه‌ڵکی ده‌کا. کاکڵه‌کان بۆخۆی ده‌خوا و توێکڵانیش به‌ مه‌ / خه‌ڵکی داده‌دا.

٢٤٥٦ (٢٤٤٤) ✱ **مرمه‌ڕی سه‌یان یا له‌ سه‌ر سه‌وله‌یه‌ یا له‌ سه‌ر ئێسکان**

ریشه‌ی زۆربه‌ی شه‌ڕ و کێشه‌کان ته‌ماح و ماڵی دنیایه‌یه‌.

جنێو

ئێسک (٢٤٤٤)

٢٤٥٧ (٢٤٤٤) ɸ **ئێسکت سه‌(گ) بیخوا**

(بۆ سێهه‌م که‌سیش ده‌کار ده‌کرێ.) ‖ که‌لاکت نه‌گاته‌ بن گڵ و سه‌گان خواردوو بی.

رێکه‌وه‌نده‌کانی رسته‌یی و ئاماڵڕسته‌یی

ئێسک (٢٤٤٤)

٢٤٥٨ (٢٤٤٤) ≈ **ئه‌سپ و ئێسک؟**

بڕ = ١٨٨٣ .

٢٤٥٩ (٢٤٤٤) ≈ **ئێسک‌قورس**

خوێن‌تاڵ. «ئێسک‌قورس و ره‌زاگران / ئه‌توت له‌گه‌ڵ شه‌یتان بران.»

[بستوکوردستان]

٢٤٦٠ (٢٤٤٤) ≈ **ئێسک‌گران**

بڕ = ٢٤٥٩ .

۲۴۶۱ (۲۴۴۴) ≈ **ئێسک و پێست**

زۆر کز و لاواز. «بە دیتنی خوودار بووم، دایکم هەر نەمابوو، دەتکـوت لە قـەبرانڕا هاتۆتەوە، رەق و لاواز، ئێسک و پێستێکی بە تەواوی.»

[میرزا / ۱۳۷]

۲۴۶۲ (۲۴۴۴) ≈ **ئێسکوپرووسک**

۱) کز و لاواز. ۲) ئەو ئیسـکلێتەی کە لە کەلاکی مردوو دەکەوێتەوە.

جنێو

ئێسک و پرووسک (۲۴۶۲)

a ۲۴۶۲ (۲۴۶۲) ɸ **لە ئێسک و پرووسکی باب / مردوو(ت) بەم**

(بۆ سێهەمکەسیش دەکار دەکرێ.)

۲۴۶۳ (۲۴۴۴) ≈ **ئێسکی ماوە بۆ گوشتی**

(تەنیا منداڵ دەکاری دەکەن.) ‖ ئەگە منداڵێک لەوی دی دەپرسێ سەعات چەندە؟ دەڵێ: ئێسکی ماوە بۆ گۆشتی. منداڵ پێیان جنێوە و پێی قەڵس دەبن.

a ۲۴۶۳ (۲۴۴۴) ≈ **دەڵێی ئێسکی دەگەرووی گیراوە**

دەنگی ناخۆش و...

۲۴۶۴ (۲۴۴۴) ≈ **وەک ئێسکی سەکرووستوو**

۱) رەق و رووت. «کوڵەپێغەمبەرەی وەک ئێسکی سەکرووستوو لێکردووە و دەڵێ ها بخۆ.»

۲) ئینسانی گرویی کز.

زاراوە

ئێسک (۲۴۴۴)

۲۴۶۵ (۲۴۴۴) ○ **ئێسک لە دەمی سە(گ) بوونەوە**

۱) لە کاتی ئەستاندنەوەی هێندێکی کەم لەو شتەی کە زۆردارێک رەوگیری کردووە دەکار دەکرێ. ۲) لە کاتی ئەستاندنی شتێکی، هەر چەندکەمیش. لە یەکی لەچەر و قرنیس.

٢٤٦٦ (٢٤٤٤) ○ **ئێسک ڕەش بوون**

خاران و ڕاهاتن. «ھەتا خاوت دەشکێ ناخۆشە دوایە ئیدی ئێسکت ڕەش دەبێ و ھەر تەقەشت لە سەری نایە.»

٢٤٦٧ (٢٤٤٤) ○ **تووشی گۆشتی بێ ئێسک بوون**

پاروو دە ڕۆن کەوتن، ئینسانی فەقیرۆکە وەگیر کەوتن.

٢٤٦٨ (٢٤٤٤) ○ **کیر بوونە ئێسک**

بوونە پیاو، باڵغ بوون. ‖ زاراوە ئاواش دەکار دەکرێ: کیر نەبوونە ئێسک. «دایێ ڕۆڵە کاری تۆ نیە کیرت نەبۆتە ئێسک.»

٢٤٦٩ (٢٤٤٤) ○ **کێرد گەیشتنە ئێسکان**

ھیچی دی پێ قبووڵ نەکران. «... لە چنگ پەلھاوێژی داگیرکەران و دەستدرێژی زۆرداران وەتەنگ ھاتووە و کێردی گەیشتۆتە ئێسکان، لە ناچاری خۆی لە سەر خۆی وەدەنگ ھاتووە و دەستی لە خۆی شوشتووە.»

[شەرەفنامە / ٢٥]

٢٤٧٠ (٢٤٤٤) ○ **گەیشتنە ئێسکان**

«ئیتر قاسم گەیوەتە ئێسکانی، چەند زەلامێکی لێ گرتوون و لە سەر ڕادیۆ ھجوومی بۆ کردوون.»

[چێشتی مجێور / ٢٠٨]

‖ بڕ = ٢٤٦٥.

٢٤٧١ (٢٤٤٤) ○ **ھێچک گەیشتنە ئێسکان**

(ھێچک: دارێکی سەر بە قولاپە لە سەری گوریسی دەبەستن.) ‖ بڕ = ٢٤٦٥.

٢٤٧٢ ئیسم

ناو.

باوەڕ

ئیسم (٢٤٧٢)

٢٤٧٣ (٢٤٧٢) ◇ ھەر کەس ئیسمی ئەعزەم (یەکێک لە ناوەکانی خودا) بزانێ ھیچی لێ نایە. دەڵێن شەیتان لەبەرێتی و دەڵێ نە بە کەس دەگیرێم و نە بە کەس دەچمە جەحەندەمێ. ئەمما خودا لەبیری دەباتەوە.

سوێند

نیسم (٢٢٧٢)

٢٤٧٤ (٢٢٧٢) ♦ **بە نیسمت / بە نیسمی خودای**

«بە نێوت / بە نیسمی خودای روحیشم خەبەردار نەبووە»

٢٤٧٥ ئیسیوەت

ئاڵەت. زۆر لەوە دەچێ ئەم وشەیە ئەسڵی تورکی بێ و لە وشەی «ئیستی»، ئازەربایجانی بە مانای گەرم و تیژ و «ئوت»، بە مانای گیا پێکهاتبێ کە بە سەر یەکەوە دەکاتە «ئیستی‌ئوت»، یانی گیای تام تیژ. ئازەربایجانی خۆشیان وشەی نیسیوەت بە مانای ئاڵەت بە کار دێنن.

[قاموس]

مەسەل

نیسیوەت (٢٤٧٥)

٢٤٧٦ (٢٤٧٥) ✗ **جەماعەت زۆرە و نیسیوەت کەم، دەبێ بەش بکا**

حاجی‌یەک لە سەردەشتێ دوکانی نیسیوەت‌فرۆشی هەبوو. بایی هەرچەندیت ویستبا هەر بەقد یەکی دەدایەی، ئەگەر کوتباشت چاکە ئەخر حاجی ئەتۆ بۆ لە قەدەر زۆری و کەمی پوولەکەی نیسیوەتەکەی دانانێی؟ دەیکوت: بابم جەماعەت زۆرە و نیسیوەت کەم، دەبێ بەش بکا.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

نیسیوەت (٢٤٧٥)

٢٤٧٧ (٢٤٧٥) ≈ **دەڵێی نیسیوەتی تێ کراوە**

زەوت نابێ. دانامەزرێ. ▌ هاوتای دەڵێی جیوەی تێ کراوە.

زاراوە

ئیسیوەت (٢٤٧٥)

٢٤٧٨ (٢٤٧٥) ○ **ئیسیوەت بۆ کەسێک تێ‌کردن**

بە درۆ بۆ کەسێک گریان.

٢٤٧٩ ئیش

کار.

مەسەل

ئیش (٢٤٧٩)

٢٤٨٠ (٢٤٧٩) ✠ **کار بە ئیشە، نەک بە ریش**

کار زانینی دەوێ و بە گەورەیی و چکۆلەیی نیە. «دروشمی پیاوان دیارە بە ریشە / بەڵام پیاوەتی ریش نیە ئیشە.»

[مەلا غەفوور]

٢٤٨١ ئیشاڵڵا / ئیشەڵڵا

١) ئەگەر خودا بیهەوێ. ٢) دە راوێژی هەرمەی خەڵکدا نامێن. ◦ کابرایەک بۆ گا کڕینێ هەستا چوە بازاڕێ. لە رێیە تووشی ناسیاوێکی هات، ناسیاوە کوتی: بۆ کوێ؟ کوتی: وەڵڵا دەچم بۆ گا کڕینێ. کوتی: بڵێ ئیشاڵڵا. کوتی: قەی سەیر دەکەی جا ئەوە ئیشاڵڵا و ماشەڵڵای بۆ چێ؟ پوولە، دە باغەڵمدایە، بازاڕە ئەوە لە هەوەیە و چش زۆرە گا. کابرا هەر دەگەڵ لە ناسیاوەی ئەدیو بوو گیرفانیان بڕی. لارەمل لە حاستە خۆی گەڕاوە. ناسیاوە تێی‌خوڕی: ئەدی کوا گات؟ کوتی: ئیشەڵڵا لە تۆ ئەدیو بووم، ئیشەڵڵا گیرفانیان بڕیم، ئیشەڵڵا دەچمەوە ماڵێ، ئیشەڵڵا پوولێ دێنم، ئیشەڵڵا دێمەوە بازاڕ و...

باوەڕ

ئیشاڵڵا (٢٤٨١)

٢٤٨٢ (٢٤٨١) ○ کار ئەگەر ئیشاڵڵای دەگەڵ نەڵێی سەر ناگرێ. =جرجاڵ دە ئەشکەوتی خۆراسانە (دێیەکی سەر بە بۆکان)دایە. هەموو ڕۆژێ کورتانەکەی ساز دەکا و دەڵێ: سبحەینێ دەڕۆم. ئیشاڵڵای ناڵێ و کورتانەکەی هەڵدەوەشێتەوە. هەتا کوڕێکی دەبێ ناوی دەنێ ئیشاڵڵا. جا ئەو دەمی کورتانەی ساز دەکا و بە کوڕەکەی دەڵێ: ئیشاڵڵا سبحەینێ دەڕۆین. ئەوجار دێ.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئیشاڵڵا (٢٤٨١)

٢٤٨٣ (٢٤٨١) ≈ **چاک دەبێ ئیشاڵڵا**

لەکاتی پشمیندا دەیڵێن.

a٢٤٨٣ (٢٤٨١) ≈ **خێرە ئیشاڵڵا**

(بۆ مانای دووهەم بە شێوەی پرسیاری دەکار دەکرێ.) ‖ کەسێک دەیڵێ: ١) خەونێکی بۆ دەگێڕنەوە. ٢) خزمێک، کەسێک لە نەکاو سەری لێ‌هەڵدێنێ.

٢٤٨٤ ئیشتیا

واز، ئارەزوو، کەیف.

باوەڕ

ئیشتیا (٢٤٨٤)

٢٤٨٥ (٢٤٨٤) ○ ئاڵ ئیشتیای لە جەرگ و دڵی ژنی زەیستانە. بڕ = ٦٦٦ .

مەسەل

ئیشتیا (٢٤٨٤)

٢٤٨٦ (٢٤٨٤) ✗ **بۆتە پوورە قیتێ، هەر چی دیتی ئیشتیای دەچێتێ**

بە جەفەنگ بە کەسێکی دەڵێن کە هەر چی ببینێ داوای بکا. ‖ مەسەل ئاواش دەگوترێ: **ئەی لەبەر دێد بەڵەقیتێ هەر چی ببینێ ئیشتیای دەچێتێ.**

٢٤٨٧ (٢٤٨٤) ✕ **خودا پڵاوی دەدا بە یەکێ و ئیشتیای دەدا بە یەکێ**

بڕ = ٨٥٥ .

٢٤٨٨ (٢٤٨٤) ✕ **شوان ئیشتیای لە شیر بێ لە گونی بەرانی ساز دەکا**

بۆ کەسێک دەکار دەکرێ کە کۆسپی سەر ڕێی کارێک زۆر گەورە دەکاتەوە و کارەکەی دە ئەگەری ئەو داوێ. ‖ هاوتای تەشیڕێس ئەگە تەشیڕێس بێ بە کلکی / کیری کەرێش دەیڕێسێ و ٢١٠٢ .

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئیشتیا (٢٤٨٤)

٢٤٨٩ (٢٤٨٤) ≈ **ئیشتیام چۆتە دیواری، لێم بووە بە قەندی شاری**

بۆ کەسێک دەکار دەکرێ کە وەها گیرۆدەی حەزەکەی بووە کە گوێی بە قسەی کەس نابزوێ. بە کار نایە، ناحەزە، فایدەی نادا و... ‖ «کوڕە لێیگەڕێن ئیشتیام...»

‖ هاوتای ٢٠٩٤ .

٢٤٩٠ (٢٤٨٤) ≈ **ئیشتیای لێبێ ڕەشت بۆ دەکاتە سپی**

بڕ = ٢٤٩١ .

٢٤٩١ (٢٤٨٤) ≈ **ئیشتیای لێبێ سووری دەکا، ئیشتیای لێبێ شینی دەکا**

بە کەیفی خۆیەتی، چۆنی پێخۆش بێ کارەکە / قسەکەی بەو باریدا دەخا. «هەر چی دەپاڕێمەوە و دەلاڵێمەوە دەڵێ: دایکم مرێ و بابم مرێ دەستم بەستراوە و بە من ناکرێ. - کوڕە درۆ دەکا دەستی چی بەستراوە، ئەتۆ ڕازی کە، بە خودای ئیشتیای لێبێ سووری دەکا، ئیشتیای لێبێ شینی دەکا»

٢٤٩٢ (٢٤٨٤) ≈ **مردوو ئیشتیای دەچێتێ**

هێندە لە ئیشتیایە.

زاراوە

ئیشتیا (٢٤٨٤)

٢٤٩٣ (٢٤٨٤) ○ **ئیشتا بردن / نەبردن**

مەیل لە شتێک بوون / نەبوون. «چۆن ئیشتیات دەبا بەو لیوانەی ئاوێ بخۆیەوە؟»

٢٤٩٤ (٢٤٨٤) ○ **ئیشتا بەستران**

بڕ = ٢٤٩٩.

٢٤٩٥ (٢٤٨٤) ○ **بە ئیشتیا (کارێک) کردن**

١) جوان و بەشێنەیی. «ئەوەندە بە ئیشتیا نانی دەخوا هەر ئیرنە چاوی لێبکەی.» ٢) بە خۆشی و بە بێ موناسیبەت. «چۆن بوو هاتی؟ وەڵڵا هەر وا بە ئیشتیا.» ٣) بەکاوەخۆ و بە هەوای دڵ. «ئەمن ئەوە وەختە دڵم بتۆقێ، ئەویش لەو لایڕا بە ئیشتیا بۆ من دێتە خوارێ.»

٢٤٩٦ (٢٤٨٤) ○ **لە ئیشتیا بوون**

ئیشتیا بزوێن. «ئەو دۆدانە ئەوەندە لە ئیشتیایە.»

ڕێکەوەندەکان

ئیشتیا (٢٤٨٤)

٢٤٩٧ (٢٤٨٤) ☆ **ئیشتیا کردن**

ئارەزووی خواردەمەنی و چێشتێکی تایبەتی کردن. «ئەمڕۆ ئیشتیای بۆدراویم کردووە.»

٢٤٩٨ (٢٤٨٤) ☆ **ئیشتیا لێبوون**

١) مەیل بە کردنی کارێ یا دەگەڵ شتێ. «ئەرێ بۆ هێندەت ئیشتیا لە قسانە دەرکت دەرێ.» ٢) ئیشتیا کردن.

٢٤٩٩ (٢٤٨٤) ☆ **ئیشتیا نەبوون**

١) حەز لە خواردەمەنێکی موعەیەن نەکردن. ٢) تێر خواردن لە چێشتێک، کەم خواردن و ئارەزوو بە سەر چوون لە خواردەمەنێک، حەز بە خواردن نەکردن. «وەرە بەزیادی کە، ئیشتهام نایا.»

[قاموس]

٢٥٠٠ (٢٤٨٤) ☆ **ئیشتیا هەستان**

بڕ = ٢٤٩٨.

٢٥٠١ ئیشک

(ئەویستایی: هوشکە. پەهلەوی: هوشک.) ١) شتێک یا جێگایەک ئاوی نەبێ، شەی نەبێ، نمی نەبێ: کانی ئیشک، دەستی ئیشک، «تفی لە زاریدا ئیشک بووە» ٢) حاڵی شتێکی لە پێشدا تەڕایی تێدا بووبێ و پاشان نەیمابێ. گیای ئیشک، داری ئیشک، هەنجیری ئیشک.

باوەڕ

ئیشک (٢٥٠١)

(٢٥٠١) ٢٥٠٢ ◇ بۆ چاک کردنەوەی بۆقژە خۆڵەمێش دەگرنەوە و دەیکەنە تۆپەڵە یان بە کوڵەکە و بە دیواری دادەدەن، ئەگە ئیشک بێتەوە ئەوە چا بووە.

(٢٥٠١) ٢٥٠٣ ◇ شەخسێک لە ئامێد (دێیەکی مەهاباد) هەیە "بادینە کونیرێ" پێ‌دەڵێن. ئەوی بالۆکەی بێ لقێکی لە گوێنی کن ئەو شەخسەی بادەدا هەتا لە قەوەی دەخا. دەگەڵکوو گوێنێکە ئیشک بێ بالۆکە هەڵدەوەرێ.

پەند

ئیشک (٢٥٠١)

(٢٥٠١) ٢٥٠٤ ⊕ نە ئەوەندە تەڕ بە بتکوشن، نە ئەوەندە ئیشک بە بتشکێنن

دەگەڵ خەڵک نە نەوی‌کێش بە و نە پڕکێش. ‖ هاوتای نە ئەوەندە شیرن بە قووتت دەن، نە ئەوەندە تاڵ بە فڕێت دەن.

مەسەل

ئیشک (٢٥٠١)

(٢٥٠١) ٢٥٠٥ ✱ تێ‌کوشین بە هەویای جیرانی ئیشکە

کار بە تەمای ئەم و ئەو ڕاناپەڕێ. «بە قەول و قەرار قەت مەخۆ فریو / بە هیوای جیران ویشکە تێ‌کوشیو.»

[مەلا ئەفوور]

‖ هاوتای کاسەی ماڵی بە تەمای جیرانان بەتاڵە.

(٢٥٠١) ٢٥٠٦ ✱ دار بە ئیشکی دانایە

منداڵ ئەگەر بە چکۆڵەیی ڕانەیە بە گەورەیی چی دەگەڵ ناکرێ. «بە ریشی بۆزەوە سوجدەی دەبەم من بۆ جەماڵی تۆ / ئەدی بۆچی دەیانگوت دار کە پیر بوو تازە دانایە.»

[تاریک و روون]

«شووڵی شلک و تەڕ دادێتەوە زوو / دەیچەمێنیوە چۆنی مەیلت بوو / کاتێ وشک بوو چۆنی دادێنی / زۆری خەریک بی ڕەنگە بیشکێنی.»

[مەلا ئەفوور]

‖ هاوتای دار بە شلکی دانەیە بە پیری دانایە ‖ بڕ = ٢٥٦٤ a .

٢٥٠٧ (٢٥٠١) ✱ **دار لە جێی خۆی هەڵقەنێ ئیشک دەبێ**

بڕ = ٨٥٦ .

٢٥٠٨ (٢٥٠١) ✱ **داری ئیشک بە ئاوری نەبێ دانایە**

بڕ = ١٥١٦ .

٢٥٠٩ (٢٥٠١) ✱ **ژن دەڵێ نانی ئیشکم دەست کەوێ نەک پڵاو لە پەنای هەوێ**

دوو هەوێ پێکەوە ناحاوێنەوە. «ژن دەڵێ نانی وشکم دەست کەوێ / خۆشە نەک پڵاو لە پەنای هەوێ.»

[مەلا غەفوور]

٢٥١٠ (٢٥٠١) ✱ **کانێکی لە بەری بڕوا ئیشک / پیس نابێ**

ئەوماڵەی لێی بەخشرێ کەم ناکا و دێتەوە جێی.

٢٥١١ (٢٥٠١) ✱ **گووی ئیشک بە قوونی کەسەوە نانووسێ**

کەس لە خۆڕا تاوانبار ناکرێ و قسەی بۆ هەڵنابەسترێ.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی

ئیشک (٢٥٠١)

٢٥١٢ (٢٥٠١) ≈ **ئیشک بە ئیشکێوە نانووسێ**

پاکانەی ئەوەی پێدەکرێ کە سەگ پیاوی گڵاو ناکا.

٢٥١٣ (٢٥٠١) ≈ **نانی ئیشکی، قەوەتی مشکی**

١) نانی ئیشکی بەتاقەتە. | بڕ ٢٥٦٤ a .

٢٥١٤ (٢٥٠١) ≈ **وەک گای حاکم لە تەڕی خواردن و لە ئیشکی نوستن**

بڕ = ٢٣٩١ .

زاراوە

ئیشک (٢٥٠١)

٢٥١٥ (٢٥٠١) ○ **ئیشک**

١) ئیـنـانی لاسار و دوور لە مجادلە. «پیاوی هێندە ئیشک هەر نایێتەوە» ٢) دانیشتنی دۆست و برادەر بە بێ خواردنەوە. «هەر وا بە ئیشکی دانیشتن ناخۆشە با پێکێ بخۆینەوە» ٣) بێ پێخۆر. «نانی ئیشکی، سێ نانی بە ئیشکی خوارد و چواریش بە دۆوە»

[قامووس]

(٢٥٠١) ٢٥١٦ ○ **ئیشک هەڵاتن**

بڕ = ٢٥٢٩ .

(٢٥٠١) ٢٥١٧ ○ **ئیشک هەڵێنان**

بڕ = ٢٥٢٩ .

(٢٥٠١) ٢٥١٨ ○ **تەڕ و ئیشک پێکەوە سووتان / سووتاندن**

پاک و پیس پێکەوە سزادران / سزادان بە بێ لێپرسین. ‖ هاوتای ١٥١٢ .

(٢٥٠١) ٢٥١٩ ○ **دم / لێو تەڕی کاسە ئیشک**

قسەخۆشی بێ کردار، خوڵقخۆشی بێ‌نان.

(٢٥٠١) ٢٥٢٠ ○ **لە تەڕی خواردن و لە ئیشکی نووستن**

بە ئینسانی کارنەکەر دەڵێن. ‖ هاوتای ٢٥١٤ .

ڕێکەوەندەکان

ئیشک (٢٥٠١)

(٢٥٠١) ٢٥٢١ ☆ **ئیشکارۆ**

مەڵبەندی بێ‌ئاو.

(٢٥٠١) ٢٥٢٢ ☆ **ئیشکانی**

١) بەژ، ویشکایی. ٢) زەوینی پەنا ئاو.

(٢٥٠١) ٢٥٢٣ ☆ **ئیشکاو**

دواچۆری ئاو.

مەسەل

ئیشکاو (٢٥٢٣)

(٢٥٢٣) ٢٥٢٣ a ✖ **دەریا پێشی نەگری ئیشکاوی دێ**

شت دەبێ دەستی پێوەبگری.

زاراوە

ئیشکاو (۲۵۲۳)

(۲۵۲۳) ۲۵۲۴ ○ **ئیشکاو هاتن**

دوایی شتێک /کارێک هاتن. «وەکوو کەو لە فڕە چوو دارم لەگونجی / قسەی راکرد و هات ئیشکاوی دەنگی.»

[بۆ کوردستان]

(۲۵۰۱) ۲۵۲۵ ☆ **ئیشکاوز**

دەغڵێک کە پێش بارانی پەڵە داچاندرابێ.

(۲۵۰۱) ۲۵۲۶ ☆ **ئیشکاوس**

بڕ = ۱۶۵۰ .

(۲۵۰۱) ۲۵۲۷ ☆ **ئیشکایی**

ئیشکانی.

(۲۵۰۱) ۲۵۲۸ ☆ **ئیشک بوون**

لە تەڕی خلاس بوون.

زاراوە

ئیشک بوون (۲۵۲۸)

(۲۵۲۸) ۲۵۲۹ ○ **ئیشک بوون**

۱) ترسان و حەبەسان لەبەر قسە یا کارێک. ۲) کز و لەڕ بوون.

(۲۵۲۸) ۲۵۳۰ ○ **پێ / لاق بە عەرزێوە ئیشک بوون**

حەبەسان و سەر سووڕمانی زۆر بە بیستنی قسە /کارێک، جا خۆش یا ناخۆش.

(۲۵۲۸) ۲۵۳۱ ○ **تف دە زاردا ئیشک بوون**

ترسانی لە رادەبەدەر. | هاوتای زراو چوون. زەندەق چوون.

(۲۵۲۸) ۲۵۳۲ ○ **گوو ده قوون / قوونێ‌دا ئیشک بوون**

بر = ۲۵۳۱ .

(۲۵۰۱) ۲۵۳۳ ☆ **ئیشک بوونەوە**

لە تەڕی ڕزگار بوون.

(۲۵۰۱) ۲۵۳۴ ☆ **ئیشک کردن**

۱) نەهێشتنی تەڕایی لە شتێک‌دا کە خۆی تەڕایی هەبێ. قەیسی، سەوزی، بایەنجان و… ۲) لە شیر دان وەستانی شیردەر. ۳) هەڵچۆڕانی کانی مەیلە و زنە.

مەسەل

ئیشک کردن (۲۵۳۴)

(۲۵۳۴) ۲۵۳۵ ✗ **بچێتە سەر بەحر / سیروان / جەغەتوو / لاوێن ئیشکی دەکا**

(بۆ یەکەم کەس و سێهەم کەسیش دەکار دەکرێ) ‖ ۱) خێری کارێک یا شتێک برین. ۲) بێ‌بەخت‌ونیقباڵ بوون. ‖ هاوتای ۲۱۲۴.

(۲۵۳۴) ۲۵۳۶ ○ **ئیشک کردن**

۱) کز کردنی یەکێک بە هۆی کار پێ‌کردنی زۆر. ۲) هەڵچۆڕانی کانی و چۆم.

(۲۵۰۱) ۲۵۳۷ ☆ **ئیشک کردنەوە**

لە تەڕی خلاس کردن.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئیشک کردنەوە (۲۵۳۷)

(۲۵۳۷) ۲۵۳۷ a ≈ **دەڵێی لەبەر تاوێت ئیشک کردۆتەوە**

کزە. ‖ هاوتای دەڵێی داوە دەزووە. دەڵێی لە ژمەراوێ لەوەڕاوە. دەڵێی تێلی خواردووە. دەڵێی بەلەچەکە لەبەر تاوێت ئیشک کردۆتەوە. دەڵێی داوە گیایە. دەڵێی ماران مژتوویانە. نە دەرزی‌یە بشکێ، نە دەزوویە بپسێ. ۶۸۷ b .

زاراوه

ئیشک کردنەوه (٢٥٣٧)

٢٥٣٨ (٢٥٣٧) ○ **ئیشک کردنەوه**

پاشەکەوت کردن، دەست پێوەگرتن، لەچەری کردن. «بە قوربانەا لیرەکان دەست لێمەدە هەر ئیشکیان کەوە»

٢٥٣٩ (٢٥٣٧) ○ **لە چۆم پەڕینەوه و دەلینگ ئیشک کردنەوه**

بڕ = ١٥٥ .

٢٥٤٠ (٢٥٣٧) ○ **نان ئیشک کردنەوه**

نان کردن. «پوتێکم نان ئیشک کردەوە ئەو منداڵە هەر گریا»

٢٥٤١ (٢٥٠١) ☆ **ئیشکوبرینگ**

بێ‌تەڕایی.

٢٥٤٢ (٢٥٠١) ☆ **ئیشکە**

١) کۆن دۆ، ئاژەڵێ کە نەزابێ و شیر بدا. ٢) پارەی نەغد.

٢٥٤٣ (٢٥٠١) ☆ **ئیشکەبەرد**

دیواری بە بەرد هەڵچناوی بێ قوڕ، وشکەکەڵەک.

٢٥٤٤ (٢٥٠١) ☆ **ئیشکەبەند**

سەرمای سەختی بێ بەفر و باران.

٢٥٤٥ (٢٥٠١) ☆ **ئیشکەبیرۆ**

بیرۆی ئیشک.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی

ئیشکەبیرۆ (٢٥٤٥)

(٢٥٤٥) a٢٥٤٥ ≈ **قوونی کەرێ! سڵامەڵێ / ئیشکەبیرۆم لێهەڵوەرێ**

ئەگەر یەکێک لێیهاتبایە دەیانگوت بچۆ کن کەرێ و ئەوەی بڵێ.

(٢٥٠١) ٢٥٤٦ ☆ **ئیشکەپەڕ**

ڕەحەت بوونی بێ سەرجێیی کردن.

(٢٥٠١) ٢٥٤٧ ○ **ئیشکەجوو کردن**

نان خواردنی بە ئیشکی. «ئێستا ڕۆڵە یەک قابڵەمەم چێشت لێناوە ئەو ئیشکەجوویەی بۆ دەکەی!»

(٢٥٠١) ٢٥٤٨ ☆ **ئیشکەدۆ**

بڕ = ٢٥٤٢ (دەگەڵ مانای ١).

(٢٥٠١) ٢٥٤٩ ☆ **ئیشکەڕن**

١) موو ڕنین لە کەوڵی ئاژەڵ. ٢) یەکێکە لە عەناسوری یاریی میرمیرێن. زەلامێک بوو جلکی سەیری دەبەر دەکرا، ڕیشێکی گەورەیان لە خوری بۆ دەکرد، کوولەکە سەراوێکی درێژووکەی لە باتی کڵاو دەکردە سەر، و گۆپاڵێکی گەورەی بە دەستەوە دەگرت، ئەم پیاوە دوو ئیشی هەبوو، یەکیان جێبەجێ کردنی هەموو فەرمانێکی میر، دووهەمیان وەپێکەنین خستنی میر تا بە پێی ڕێوشوێنی یارییەکە لە میرێتی بکەوێ.

[قامووس]

(٢٥٠١) ٢٥٥٠ ☆ **ئیشکەڕۆ**

١) یەکسمی فێرە ڕەوت نەکراوە. ٢) چۆمێک کە هاوینان ویشک دەکا.

(٢٥٠١) ٢٥٥١ ☆ **ئیشکەژان**

ژانە زگی بێ زگچوون و ڕشانەوە.

(٢٥٠١) ٢٥٥٢ ☆ **ئیشکەساڵ**

ساڵی کەم باران و بەفر.

لێکدانەوەی خەون

ئیشکەساڵ (٢٥٥٢)

(٢٥٥٢) ٢٥٥٣ ⁓ مانگا ئیشکەساڵی‌یە.

(٢٥٠١) ٢٥٥٤ ☆ **ئیشکەسۆفی**

سۆفی دەمارگرژ. «بنواڕە وشکە سۆفی و ڕەقسی بە هەلهەلە / دیسان لە بەحری وشکی هەوا کەوتە پێهەلە.»

[نالی]

(٢٥٠١) ٢٥٥٥ ☆ **ئیشکەسەرما**

بڕ = ٢٥٤٤ .

(٢٥٠١) ٢٥٥٥a ☆ **ئیشکەشۆر**

ئەم دیو ئەو دیو کردنی دەسرە و پێچ بۆ ئەوەی دیوی خاوێنی وەدەرکەوێ.

(٢٥٠١) ٢٥٥٦ ☆ **ئیشکەشیو**

ئیشکەشۆر.

(٢٥٠١) ٢٥٥٧ ☆ **ئیشکەکەڵەک**

بڕ = ٢٥٤٣ .

(٢٥٠١) ٢٥٥٨ ☆ **ئیشکەکەند**

شێوەردێک کە بە ئیشکی پایزان دادەچێندرێ.

(٢٥٠١) ٢٥٥٩ ☆ **ئیشکەڵ**

لق‌وپۆپی ئیشک بووی دار و درەخت، چڕو چیلکە.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

نیشکەڵ (٢٥٥٩)

(٢٥٥٩) ٢٥٦٠ ≈ **بۆتە نیشکەڵی دارە بەنێ**

زۆر کزە.

(٢٥٠١) ٢٥٦١ ☆ **نیشکەڵوا**

خواردنێکە لە ئارد و ڕۆن و دۆشاو یا شیرەی شەکر ساز دەکرێ و بۆ سەفەری دەبەن.

[قاموس]

(٢٥٠١) ٢٥٦٢ ☆ **نیشکەمز**

مووچەی کرێکار کە نان خواردنی دەگەڵ نەبێ (زیاتر مەبەست نەهارە).

[قاموس]

(٢٥٠١) ٢٥٦٣ ☆ **نیشکەمس**

نیشکەمز.

(٢٥٠١) ٢٥٦٤ ☆ **نیشکەمەلە**

مەلەی تازە زاوا.

(٢٥٠١) a٢٥٦٤ ≈ **بە نیشکی**

(بە نیشکی: بێ تەڕکردن.) ‖ ١) نان و بابۆڵەی بێ نێوئاخن. ٢) داوەنی بێ چاوەش و... «هەڵدەپەڕێ بە نیشکی، ژنی ئەحمەد مریشکی.» ‖ بڕ = ٢٥٠٦ .

مەتەڵ

بە نیشکی (a ٢٥٦٤)

(a٢٥٦٤) b٢٥٦٤ § **بە نیشکی تێیدەنێم / بە تەڕی دەریدێنمەوە**

ـ پاڵوو، ئاوزەنگی

(٢٥٠١) ٢٥٦٥ ☆ **تەڕە و نیشکە .**

زاراوه

تەڕە و ئیشکە (٢٥٦٥)

(٢٥٦٥) ٢٥٦٦ ○ **تەڕە و ئیشکە کردن / هەڵاویشتن**

هەڵاویشتنی بەردێک کە لایەکی بە تف یا بە ئاو تەڕ کرابێ بۆ دیاری کردنی مەڵلا.

٢٥٦٧ ئیلاقەی کەسێک کردن

١) نیزیکایەتی کردن. ٢) ئازار دان. ٣) خۆ تێ گەیاندن. «نابێ ئیلاقەی فەرخی بکەن ئەمەگم دەچێ بە زایە.»

[بەیتی شێخ فەرخ و خاتوون ئەستێ ـ ئەسۆحەنە]

ǀ هاوتای سەرجێیی کردن. دەست تێکەڵ کردن (دەگەڵ مانای ١).

٢٥٦٨ ئیللا و بیللا / ئیللان و بیللان

هیچ مومکین نیە، هەر دەبێ وابێ. ǀ هاوتای حوکمولیللا. دایکم مرێ و بابم مرێ.

٢٥٦٩ ئیمام

(عەرەبی: امام.) ١) پێشەوا و رابەری دینی. «بە مەزەبی ئیمامی حەنەفی مارەی کەن.» ٢) ئەو کەسەی پێش‌نوێژی جەماعەت دەکا. «ئیمامی مزگەوتی هەباساغای.» ٣) الف) ئەبووبەکر، ئیمامی عومەر، ئیمامی جەعفەری (شیعە) کە یەکەمیان (ئیمامی عەلی) و ئاخریان (مەهدی)یە. ب) هەر یەک لەو چوار کەسەی کە پاش پێغەمبەر (د.خ) خەلیفەیی ئیسلامیان کرد. «ئیمامی ئەبووبەکر، ئیمامی عومەر، ئیمامی عوسمان، ئیمامی عەلی.»

[قامووس]

سوێند

ئیمام (٢٥٦٩)

(٢٥٦٩) a٢٥٦٩ ♦ بە ئیمامان.

(٢٥٦٩) b٢٥٦٩ ♦ بە ئیمامی رەببانی /...

مەسەل

ئیمام (٢٥٦٩)

(٢٥٦٩) ٢٥٧٠ ✻ ئیمام بترێ جومعە بەتاڵ نابێ

کابان دیزەی بشکێنێ دەنگی نایە.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئیمام (٢٥٦٩)

(٢٥٦٩) ٢٥٧١ = ئیمام عەلی زامنی ژن هێنانە

بۆ ژن هێنان پووڵ ئاسان کۆ دەکرێتەوە. لاوانی بۆ زەماوەند پێ هاندەدەن.

٢٥٧٢ ئیمان

(عارەبی: ایمان.) «دەو قەبرەیدا هانە هانە / تێیدا دوو ماری سەریانە / سەڵا لە وەی بێ ئیمانە»

[بەندی سلەوات]

باوەڕ

ئیمان (٢٥٧٢)

(٢٥٧٢) ٢٥٧٣ ◇ ئەوەی پشیلەی زۆر بێ ئەسەری ئیمانێیە.

٢٥٧٤ (٢٥٧٢) ◊ ئەوەی لە شیرنی زۆر بکا (بخوا)، ئەسەری ئیمانی‌یە.

لێکدانەوەی خەون

ئیمان (٢٥٧٢)

٢٥٧٥ (٢٥٧٢) ؏ کوڵەکە و کاریتە نیشانەی ئیمانی‌یە.

٢٥٧٦ (٢٥٧٢) ؏ نان ئیمانە.

مەسەل

ئیمان (٢٥٧٢)

٢٥٧٧ (٢٥٧٢) ✻ **ئینساف نیوەی ئیمانە**

پیاو دەبێ بە ئینساف بێ.

٢٥٧٨ (٢٥٧٢) ✻ **برسی ئیمانی نیە**

ئینسانی برسی بۆی هەیە بۆ دابین کردنی بژیوی تووشی کاری حەرام بێ.

٢٥٧٩ (٢٥٧٢) ✻ **سەگ هەڵدەبڕێ ئیمانی لێ‌بستێنێ**

زۆر نەدارە. ‖ هاوتای سە هەڵدەبڕێ نانی لێ‌بستێنێ. بۆ نانی رەسەی دەکەوێ. سە سوننەت کردن. نان لە دمی سە رفاندن. لە گونی گا رووت‌تر بوون. ‖ بر - ١٦٢.

٢٥٨٠ (٢٥٧٢) ✻ **گا زمانی نیە و بەندە ئیمانی نیە**

بۆ کەسێک دەکار دەکرێ کە وڵاغ و کەڵ و گا و شتی وا عەزیەت کا.

٢٥٨١ (٢٥٧٢) ✻ **کوێرنان کوێرئیمانە**

پیاو ئەگە نان‌بدە نەبوو ئیمانیشی نیە.

٢٥٨٢ (٢٥٧٢) ✻ **ماڵ دەچێ ئیمان لە دوو**

ئەگە ماڵێک، پووڵێک، شتێک ون بوو دەگەڵ شک کردن لەم و لەوی، پیاو ئیمانەکەشی دەچێ. بۆ گێڕانەوەی خەڵک لە بوختان و قسە کردنی لە تاریکاییە دەگوترێ.

٢٥٨٣ (٢٥٧٢) ✱ ماڵ لە جێ‌یەک و ئیمان لە سەت جێ

بڕ = ٢٥٨٢ .

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ناماڵڕستەیی

ئیمان (٢٥٧٢)

٢٥٨٤ (٢٥٧٢) ≈ ئیمانت سڵامەت / سەلامات بێ

بڕ = ٢٥٨٦ .

٢٥٨٥ (٢٥٧٢) ≈ خودا ئیمانت بە نەسیب کا

بڕ = ٢٥٨٦ .

٢٥٨٦ (٢٥٧٢) ≈ خودا ئیمانت داتێ

لەکاتی چاک و خۆشی‌دا دەیڵێن. «ماندوو نەبی پیرە پیاو. سۆفی: خودا ئیمانت داتێ میرزا، ڕاوەستاوبی.»

[هاوارەیەرە]

٢٥٨٧ (٢٥٧٢) ≈ خودا ڕوحمێک بە ئیمانەکمان بکا

وەزع ناخۆشە، دنیا گۆڕاوە و بە کورتی هەر ڕستەیەک کە نارەزایەتی لە بارودۆخی حاکم بگەیێنێ. «... ئەم خەڵکە دەڵێی شەیتان دەرسی داداون، قسەیان چەند ڕەق و ناخۆش بووە، ئاخرزەمانە، خودا ڕوحمێک بە ئیمانەکەمان بکات.»

[پێسکەنینی گەدا]

٢٥٨٨ (٢٥٧٢) ≈ شەرت نیوەی ئیمانێ‌یە

بۆ پێداگری لە سەر پێویستی پاراستنی شەرت و پەیمان دەکار دەکرێ. «کەسێک لە دونیایەدا ئەگەر شەرتێکی کرد قسەی خۆی نابێ بەرێتەوە پاشێ، شەرت نیوەی ئیمانە.»

[بەیتی لاس و خەزاڵ - ئەحمەدی لوتفی / ١٢٩]

٢٥٨٩ (٢٥٧٢) ≈ ماڵ لە من ئیمان لە تۆ

ئەمن دەس‌مایەت دەدەمێ‌یە ئەتۆش ئیمانت بێ و خەیانەتم پێ مەکە. ئەمن ئەو ماڵەت پێ دەسپێرم ئەتۆش ئامانەتت بێ.

زاراوه

ئیمان (٢٥٧٢)

(٢٥٧٢) ٢٥٩٠ ○ **ئیمان نەبردن**

لە دین بێبەری بوون.

(٢٥٧٢) ٢٥٩١ ○ **ئیمان زایە بوون**

ئیمان لە دەست چوون. «نازانم چی بە سەر هاتووە چی دیوە، ئیمانم زایە نەبێ، چووزانم هەر کەسەی قسەیەک دەکا. تاوانی ئەوەیە ژنەکەی خۆی کوشتووە.»

[میرزا / ١٧٤]

(٢٥٧٢) ٢٥٩٢ ○ **ئیمان هەردە بوون**

قەڵس بوونی لە رادەبەدەر بە هۆی بیستنی قسە / دیتنی کارێک. ‖ هاوتای لە دین دەهری بوون.

(٢٥٧٢) ٢٥٩٣ ○ **خۆ لە ئیمان کردن**

«جوانەگای چی؟ خۆ ئەوە کەڵەباب بوو، ئیشەڵڵا ئەو هەمو عالەمە بۆ من خۆ لە ئیمان ناکەن.»

[مەلایەت]

‖ بڕ = ٢٥٩١ و ٢٥٩٤ .

(٢٥٧٢) ٢٥٩٤ ○ **لە ئیمان بوون**

لە دین بێبەری بوون. = ئەگە کیلۆ داهات زۆر کەس خۆی لێ شاردەوە، دەیانکوت لە سێ (سێ: دوو کیلۆیە) سووکترە و پێی لە ئیمان دەبین.

رێکەوەندەکان

ئیمان (٢٥٧٢)

(٢٥٧٢) ٢٥٩٥ ☆ **ئیماندار**

هاوتای ٢٥٩٢ و ٢٥٩٣ .

(٢٥٧٢) ٢٥٩٦ ☆ **بەئیمان**

بڕ = ٢٥٩١ .

(٢٥٧٢) ٢٥٩٧ ☆ **ساحەب ئیمان**

بڕ = ٢٥٩١ .

(٢٥٧٢) ٢٥٩٨ ☆ **شادوئیمان**

شادەوئیمان.

(٢٥٧٢) ٢٥٩٩ ☆ **شادەوئیمان**

رستەی باوەڕی بە خودا و پێغەمبەر.

(٢٥٧٢) ٢٦٠٠ ☆ **شادەوئیمان هێنان**

کوتنی شادەوئیمان.

باوەڕ

شادەوئیمان هێنان (٢٦٠٠)

(٢٦٠٠) ٢٦٠١ ◇ ئەگە شادەوئیمانێ بێنی خەونی ناخۆش نابینی.

(٢٦٠٠) ٢٦٠٢ ◇ ئەگە مردوو دەگیانەڵڵایە دابوو ئەوی لە دەوری بێ دەبێ شادەوئیمانێ بێنێ هەتا ئەویش چاو لە وان بکا.

(٢٦٠٠) ٢٦٠٣ ◇ ئەگە لە نانێ بوویەوە دەبێ شادەوئیمانێ بێنی.

(٢٦٠٠) ٢٦٠٤ ◇ پێش مردنێ حەکمەن (حەتمەن) دەبێ شادەوئیمانێ بێنی.

(٢٦٠٠) ٢٦٠٥ ◇ هەموو شەوێ پێش نوستنێ دەبێ شادەوئیمانێ بێنی دەنا ئەگەر بمری بە کافری دەمری. ئەویش بەم جۆرەیە: ئەوشۆ دەنووم یا ئەڵڵا، بەیانی هەڵدەستم ئیشەڵڵا، ئەگە مردیشم سەد هەزار جاران ئەشهەدوو ئەن لا ئیلاهە ئیللەڵڵا.

مەسەل

شادەوئیمان هێنان (٢٦٠٠)

(٢٦٠٠) ٢٦٠٦ ✱ **کەریشت پێ دەگێ و شادەوئیمانیشت پێ دێنێ**

بڕ = ١٧٠٨ .

زاراوه

شادەوئیمان هێنان (٢٦٠٠)

٢٦٠٧ (٢٦٠٠) ○ **شادەوئیمانی بە حەق هێنان**

١) تۆبە کردن. «خودا دەکا لەو گێرە و کێشەی خلاسیم دێ. شادەوئیمانێکی بە حەق دێنم» ٢) بۆ سام شکاندن. «رۆڵە کیان جندۆکەی چی و شتی چی؟ شادەوئیمانێکی بە حەق بێنە و تەخت لێیبنوو» ٣) بۆ ئارام کردنەوەی لێقەوماو دەکار دەکرێ. «هێندە خۆت ناڕاحەت مەکە و شادەوئیمانێکی بە حەق بێنە»

٢٦٠٨ ئینتیهای دێنێ

١) ئەگەر فلانی ئەو قسەیە / ئەو کارەی بکا ئیدی جێی قسەی نامێنێ. ٢) سەیرە و جێی سەر سووڕمانە. «ئەرێ بۆ وات قوچاندووە؟ ئەخر ئەگە کا ڕەسوو کوتی قوربانی‌یە دەکەم ئیدی ئینتیهای دێنێ»

٢٦٠٩ ئینج قوڵاغ و دینج قوڵاغ

زۆر بڵیند ناڕوانم و بە ئاسوودەیی دەیگوزەرێنم.

٢٦١٠ ئینسان / حیسان

١) بەشەر، ئادەمی. ٢) کەسێک کە خاوەنی ڕەوشت و خوی چاک بێ.

مەتەڵ

ئینسان / حیسان (٢٦١٠)

٢٦١١ (٢٦١٠) § **ئینسان دەیبینێ، خودا نایبینێ**

- خەون

(٢٦١٠) ٢٦١٢ § به ئاوسی بەکەڵە

ـ نیسان

(٢٦١٠) ٢٦١٣ § دەعبایەکە ئێواران قوونی لە بن کلکێ، فجوور ئەگە زەردە لە سەرانی دا کلکی دەچێتە پشت قوونی

ـ نیسان

مەسەل

ئینسان / حیسان (٢٦١٠)

(٢٦١٠) ٢٦١٣a ⚹ ئینسان / پیاو ئەگە بە پیری فێرە پڵاو خواردن بوو، دەست بۆ چاوی /گوێچکەی دەبا

کار ئەگەر لە کاتی خۆیدا فێری نەبووی، تازە فێری نابی.

(٢٦١٠) ٢٦١٣b ⚹ ئینسان / پیاو ئەگە زۆری کوت، چاکیش دەڵێ، خراپیش دەڵێ.

(٢٦١٠) ٢٦١٣c ⚹ ئینسان / پیاو ئەگە مرد شەیتان لە کۆڵی دەبێتەوە

نابێ بە خراپە باسی مردووی بکەی.

(٢٦١٠) ٢٦١٣d ⚹ ئینسان / پیاو بە حەقێ ماڵی خرا نابێ

ئەوەی حەقە دەبێ بگوترێ.

(٢٦١٠) ٢٦١٣e ⚹ ئینسان / پیاو چوون بە دەست خۆیەتی، هاتنەوە بە دەست خۆی نێ

مسافیرێک کە درەنگ گەڕابێتەوە ماڵێ، دەیڵێ.

(٢٦١٠) ٢٦١٣f ⚹ ئینسان / پیاو هەتا دەمرێ، نازانێ چی بە سەر دێ

لە کاتی پێشهات و موقەددەراندا دەگوترێ.

(٢٦١٠) ٢٦١٣g ⚹ بە ئینسانی / روحی بنیئادەمی پێدەکەنێ

بۆ نیشاندانی جوانی بە گشتی، قوماش و... بەتایبەتی دەکار دەکرێ.

رێکەوەندەکانی رستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئینسان / حیسان (٢٦١٠)

(٢٦١٠) ٢٦١٤ = ئینسانخۆر

بۆ منداڵی بەدفەڕ دەکار دەکرێ.

a ٢٦١٤ (٢٦١٠) ≈ **ئینسان شیری خاوی خواردوه**

بۆی هەیە خەتایە بکا. «شیرن بە ڕێوی دەڵێ: لێرە مەبزوو نەتۆ گەورەی ماڵێی. ڕێوی کوتی: نا. ئەمن لێرە گیر نابم، ئینسان شیری خاوی خواردووە، بێ‌سەفەتە و پاش قەدەرعەیامێکی وەدەرم دەنێ.»

[هەقایەتی شێرۆ]

٢٦١٥ (٢٦١٠) ≈ **ئینسانی کەر بێ‌ئاقڵە**

بڕ = ٦٠٣.

٢٦١٦ (٢٦١٠) ≈ **مردن نەبا ئینسان ئینسانی دەخوارد**

هێند زۆر دەبوو.

٢٦١٧ (٢٦١٠) ≈ **ئینسان نیە هەر ئەوەندەیە پێستی ئینسانانی بە سەر کشاوە**

بۆ دووهەم کەسیش دەکار دەکرێ.

٢٦١٨ (٢٦١٠) ≈ **ئینسان هەتا جحێڵە میرە، بازی بە زنجیرە، مێردی کرد یەخسیرە، کەوتە زگان پیرە.**

زاراوە

ئینسان / حیسان (٢٦١٠)

٢٦١٩ (٢٦١٠) ○ **سەگ و ئینسان لێک‌بەستن**

زۆر زاڵم و بێ‌ڕەزا بوون.

ڕێکەوەندەکان

ئینسان / حیسان (٢٦١٠)

٢٦٢٠ (٢٦١٠) ☆ **ئینسانەتی**

١) ڕەوشت و خوی چاک کە ئادەمیزاد لە گیان‌دارانی تر هەڵدەاوێرێ. ٢) پیاوەتی، چاکە. «ئینسانەتی دەگەڵ زۆر کەس کردووە.»

[قاموس]

٢٦٢١ ئــێـــواره

دەمی عەسر.

مەسەل

ئێواره (٢٦٢١)

(٢٦٢١) ٢٦٢٢ ✱ **ئێواران هەوری سوور / سـبحەینان ڕێگـای دوور، سـبحەینان هـەوری سوور / ئێواران قوون تەندوور**

ئەگەر ئێواران هەور سوور بوو دیاره بۆ سبحەینەکەی هەواوبان خۆش دەبێ و دەکرێ بڕۆی بۆ سەفەرێ. بەڵام ئەگەر هات و بەیانی هەور سوور بوو ئەوه بزانە سبحەینەکەی هەوا تێکدەچێ و لە ژووری مەبزوو.

(٢٦٢١) ٢٦٢٣ ✱ **خزمی ژنێ لاو لاوەیە، لە بەیانیان دەپشکوێ و ئێواران خڕ دەبێتەوه**

خزمی بەرێ چ نیه و بۆ تەنگانان نابێ.

(٢٦٢١) ٢٦٢٤ ✱ **شەڕی بەیانی لە خێری ئێوارێ چاتره**

چونکه هەتا ئێوارێ هەم تۆڵە دەستێندرێتەوه هەم مەسڵەت دەکرێ و...

(٢٦٢١) ٢٦٢٤a ✱ **مانگەشەو لە ئێوارێوه دیاره**

مەسەل به باری پێچەوانەشەوه ـ بۆ کارێک کە سەرەتایەکی ناخۆشی هەبێ ـ دەکار دەکرێ. ‖ هاوتای **چێشتی خۆش بە بۆنیڕا دیاره. چێشتی خۆش سەر لە ئەنگۆره دیاره.**

(٢٦٢١) ٢٦٢٥ ✱ **مانگی ئادارێ، ببارێ تا گوێی دارێ، نامێنێ تا ئێوارێ**

بڕ = ١٩٦.

ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئاماڵڕستەیی

ئێواره (٢٦٢١)

(٢٦٢١) ٢٦٢٦ ≈ **ئێواره بازاڕ**

١) بازاڕی شل و کەمکڕیار. «گوتی: ئێواره بازاڕێ وەره ماچت دەمێ نەمویست / هەڵوی کوێستانی کوردوستانم و ئاژیم بە دەستندە.»

[ناڵەی جودایی]

‖ جاری واشه (دەڵێی) دەپێش‌دا دێ. «ئەوە ئەم بازاڕە بۆ وای لێهاتووه هەر دەڵەی

نێوارە بازاڕە» ٢) بازاڕی چۆڵ و کەمکڕیار لە بەر درەنگەوەختێ. «وەرە، وەرە هەڵیگـرە، هەر چەند زەرەریش دەکا، بەڵام نێوارەبازاڕە، قەیدێ ناکا.»

[قامووس]

٢٦٢٧ (٢٦٢١) ≈ **نێوارەوەخت**

درەنگ وەخت.

٢٦٢٨ (٢٦٢١) ≈ **ڕۆژ هەتا / تا نێوارێ**

«چوارپێیەکە غاریدایە، خۆی لێ گرژ کرد، کوتی دەتخۆم، بۆخۆت ڕۆژ هەتا نێوارێ لە پڵاو گۆشتی دەدەی و ئەمنیش دوو ورکانیشم نادەنێ.»

[حەقایەت]

٢٦٢٩ (٢٦٢١) ≈ **ڕێگەی نێوارە و سبحەینان**

هاوتای ١٣٢٦ .

٢٦٣٠ (٢٦٢١) ≈ **زەرد و سووری نێوارێ**

زەردەپەڕ. | هاوتای ڕۆژ لەسەر کەلەپۆیە.

٢٦٣١ (٢٦٢١) ≈ **سەر نێوارە**

سەرەتای درەنگ بوونی ڕۆژ.

٢٦٣٢ (٢٦٢١) ≈ **هەتا نێوارێ**

کەم و نابەرچاو. «حەمەدیش هەیەتی و نێتی هەتا نێوارێ کەچە وەڵاغێک وـ» | بر = ٨٦۴ .

ڕێکەوەندەکانی تر

نێوارە (٢٦٢١)

a ٢٦٣٢ (٢٦٢١) ☆ **نێواراو**

بر = ١١٩٠ a .

پاشکۆ

چاوساغی ئەلفبێیی

نێرکەکان - ڕێکەوەندەکان - ڕێکەوەندەکانی ڕستەیی و ئامالڕستەیی - مەسەل - پەند - زاراوە - مەتەڵ - دوعا - فڕ - جنێو - زمانخەڵەتێنە - سوێند

ئ

ب

پ

ت

ج

چ

ح

خ

د

ر

ژ

س

گ

ل

م

ن

و

هـ

ی

یاڵڵا و نیویک ٢٢١٥

یاڵڵا و یا عەلی ٢٢١٦

یا ئاچێتە ئاشی یا ئەگە چوو ئاشەوانی دەکووژێ ٣٥٥

یەک ئاغایە و یەک کوێخا، یەک فەعلەیە و یەک بەننا ٥٣٧

یەک بێڵاو، سەت سێڵاو ١٣٢٠

(یەک) دەڵێ: وەرە خەنیت کەم، (ئەو دی) دەڵێ: ئەورۆ نا، سبەی / سبحەینێ ٢٢١٣ c

یەکیان ئاسنە، یەکیان پۆڵایە ٢٢١

یەکی دەبن کلکی دەکوتم / ددانی پێدا بەر ئەدەمەوە ١٦٣١

چاوساغی بابەتیی

باوەڕ - پەند - جنێو - داب - داوودەرمان - دوعا - زمانخەڵەتێنە - فڕ - کایە و گۆرانی - لێکدانەوەی خەون - مەتەڵ - مەسەل

⊕ پەند

ϕ جنێو

⩍ داب

✻ داوودەرمان

⊠ دوعا

◆ زمانخەڵەتێنە

● فڕ

☏ کایە و گۆرانی

ﻉ لێکدانەوەی خەون

§ مەتەڵ

* مەسەل

سەرچاوەکان

سەرچاوە سەرەکی‌یەکان

١ - بەحری، ئەحمەد: فەرهەنگی زاراوەی موکریان، پیتی « ئ » ، چاپ نەکراوە.

٢ - زەبیحی، عەبدولرەحمان: قاموسی زبانی کوردی، ناوەندی بڵاوکردنەوەی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی "ئینتشاراتی سەلاحەددینی ئەییووبی" ورمێ ١٣٦٧ی هەتاوی.

٣ - سەید وسێن رەسووڵی: ساڵی ١٣١١ی هەتاوی لە ئاوایی "قوزلوجە"ی مەنگوڕایەتی مەهاباد بەوەلەد بووە. مامە وسێنە بەیت و بەندان باش دەزانێ، بەڵام هونەری ئەسڵی بەڕێزیان لە مەسەل و نوکتە و نەقڵ و حەکایەتان‌دایە. مەجلیس‌خۆشی مامەی دەگەڕانەوە نایە. هەر قسەیەک لە زاران بێتە دەر گوزوگومبەت مەسەلێکی بۆ دێنێتەوە. مێژووی چل پەنجا ساڵی رابردووی ئەو نێوەی وەک ئاوێ لەبەرە. موستەنەد بوونی قسەکانی وایان لێ‌کردم ئەگە هەر نەبێ حەفتێک‌ناحەفتێکی بە خزمەتی بگەم و پیت بە پیتی مەسەل و زاراوە و... موکریانی دەگەڵ پێدابچمەوە و وەک خێز و خۆڵێی بابەتی نوێ و نەبیستراو و نەنووسراو لێ‌هەڵوەرێنم. دەو دوایییانەدا کە خەریکی وێکهێنانەوەی بابەتەکان بووم و درەنگ‌درەنگ بە خزمەتی دەگەیشتم، لێکدالێکدا خەبەری بۆ دەناردم: «ئەوە تەلیسەکەی پڕ بووە بۆیە نایە!» نەخوێندەوارە و هەر لە قوزلوجەی خەریکی مەڕداری و وەرزێری‌یە.

٤ ـ شاملو، احمد: کتاب کوچه، انتشارات مازیار، چاپ سوم، چ اول، تهران ١٣٧٨.

٥ ـ فەتتاحی قازی، قادر: امثال و حکم کُردی، انتشارات دانشگاه تبریز، چ اول، تبریز ١٣٦٤.

٦ ـ هەژار: هەنبانە بۆرینە (فرهنگ کُردی ـ فارسی)، ئینتشاراتی سروش، تهران ١٣٦٩.

سەرچاوەی شاهیدەکان

١ ـ ئۆسکارمان: تحفە مظفریە، پێشەکی و ساخکردنەوە و هێنانە سەر ڕێنووسی کوردی هێمن، ئینتشاراتی سەییدیان، مەهاباد (ــــــــــــ).

٢ ـ ئەمیری، فەتاح: میرزا (بەشی دووهەمی هاوارەبەرە)، ناوەندی بڵاوکردنەوەی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی "ئینتشاراتی سەلاحەددینی ئەییووبی"، ورمێ ١٣٧٢ی هەتاوی.

٣ ـ ئەمیری، فەتاح: هاوارەبەرە، ناوەندی بڵاوکردنەوەی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی "ئینتشاراتی سەلاحەددینی ئەییووبی"، ورمێ ١٣٦٩ی هەتاوی.

٤ ـ ئەییووبیان مەرکەزی، عوبەیدوڵڵا: هەتەڵەی کوردی، (ــــــــــــــــ)، (ــــــــــ) ١٩٨٢.

٥ ـ ئیلخانیزادە، سوارە: خەوەبەردینە (سەرجەمی شیعرەکانی)، ناوەندی بڵاوکردنەوەی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی "ئینتشاراتی سەلاحەددینی ئەییووبی"، ورمێ ١٣٧٢ی هەتاوی.

٦ ـ ئیمامی، کامیل: دیوان، کۆکراوەی ئەنیسی، (ــــــــــ) ، ١٣٦٥.

٧ ـ بدلیسی، شەرەفخان: شەرەفنامە، وەرگێڕدراوی هەژار، چاپی دووهەم، تاران ١٩٨١.

٨ ـ بەحری، ئەحمەد: گەنجی سەر بە مۆر، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠.

٩ ـ پایانیانی، سەلاح: کانی مرادان، ناوەندی بڵاوکردنەوەی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی "ئینتشاراتی سەلاحەددینی ئەییووبی"، ورمێ ١٣٨١.

١٠ ـ تاڵەبانی، شێخ رەزا: دیوان، کۆکراوە و چاپکراوی عەلی تاڵەبانی، بەغا، ١٩٤٦.

١١ ـ حاجی ساڵە تەورە: وەلەدی گوندی 'کێتکە'ی مەهابادە. دەوربەری سەدودە ساڵێکی عومر بوو. زۆربەی بەند و بەیت و هەواکانی دەزانی، ئەوانیشی لە: ١ ـ مەندەی لاجانی ٢ ـ ئەحمەدە کوێری کا رەسووی (خەڵکی یەڵتەمری بوو) ٣ ـ مستەفای عەیز قوێلەری 'گردەبەردان' ٤ ـ عەولا کوڵی خدر شەمێ (خەڵکی یەڵتەمر) ٥ ـ عەولا گزجی شارویرانی ٦ ـ ئەحمەد کەپز سووری 'کانی‌یە رەش'ێ ٧ ـ حەمەقازی 'خەلیفان'ێ ٨ ـ وسووی سمایلی 'بەرەجۆ'یە ٩ ـ ئەڵلا قیتکی 'بێکۆس'ی ١٠ ـ عەولای ئەحمەد قاسمی (خەڵکی 'داربەسەر' بووە) ١١ ـ نادرە کوێری 'خەلیفان'ێ ١٢ ـ ئەحمەدی مەلای 'مۆتان'ی ١٣ ـ مام رەحمانی 'ئاختەتەر'ی ١٤ ـ عەلی حەیرانی 'کاسەکەران' و سامە کوێری 'خەلیفان' فێربووە. ساڵی ١٣٧٥ی هەتاوی حەمری خودای کردووە و لە مەهاباد نێژراوە.

١٢ ـ حەسەن‌زادە، عەبدوڵڵا: گوڵچنینەوە لە خەرمانی هەنبانە بۆرینەی هەژار، وەشانی A P E C، ستۆکهۆلم ١٩٩٥.

١٣ ـ حەمەدی ئاغای: ناوی حەمەیە و شۆرەتی ئارمانە و بە حەمەدی ئاغای مەنشوورە. وەک بۆخۆی دەڵێ ساڵی گرانی (٣٦ ـ ١٣٣٥ی کۆچی مانگی) پیاو بووە. دەنگێکی حەجایبی هەیە و سەیدەوانەکەی بەنێوبانگە. زۆربەی ئەو شتانەی دەیانزانی لە 'کەریم خاڵ خاس'یان فێربووە. هێندێک شتێشی لە حەمە چەکاڵەی بیستووە. ئەگە حەمری خودای کردووە زیاتر لە سەد و پێنج ساڵێکی حەمر بوو.

١٤ ـ دەبباغی، مەلا غەفوور: دیاری مەهاباد، بڵاوکراوەی سەییدییان، مەهاباد.

١٥ ـ شەریعەتی، عەلی: دایە، باوە، کێ خراوە؟، وەرگێڕانی هەژار، بڵاوکراوەی سروش، تاران ١٣٥٩.

١٦ ـ فەتتاحی‌قازی، قادر: سە منظومە کُردی (خەج و سیامەند، مەم و زین، ئەحمەدی شەنگ)، چاپ نەکراوە.

١٧ ـ فەتتاحی‌قازی، قادر: منظومە کُردی بهرام و گلندام، دانشکدە ادبیات و علوم انسانی تبریز، تبریز ١٣٤٧.

١٨ ـ فەتتاحی‌قازی، قادر: منظومە کُردی سعید و میرسیف‌الدین بیگ، انتشارات دانشکدە ادبیات و علوم انسانی تبریز، تبریز ٢٥٣٥ شاهنشاهی.

١٩ ـ فەتتاحی‌قازی، قادر: منظومە کُردی لاس و خزال، انتشارات دانشگاه تبریز، تبریز ١٣٧٩.

٢٠ ـ قاله شین: ساڵی ١٣٠٨ی هەتاوی لە گوندی "غەڵیفان"ی مەهاباد لە دایک بووە. بێجگە لە بەیتەکان وردەقامانیش باش دەڵێ. کاقادر زۆر مەشرەب خۆشە و بە قەولی خۆی وەک حازر یاسینی حەجەمان وایە. بەیتەکانی لە ئەحمەدی کارەسووی غەلیفانی، کەریم مل خواری قالوێ و رەسوونەڵڵای غەلیفانی هەڵگرتۆتەوە. نەخوێندەوارە و لە مەهاباد خەریکی دارتاشی‌یە.

٢١ ـ قزڵجی، حەسەن: پێکەنینی گەدا، بڵاوکراوەی رهرو، مەهاباد ١٣٧٧.

٢٢ ـ کۆیی، حاجی قادر: دیوان، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی سەردار حەمیدمیران و کەریم مستەفا شارەزا، لە چاپکراوەکانی ئەمینداریتی گشتیی رۆشنبیری و لاوانی ناوچەی کوردستان، ١٩٨٦.

٢٣ ـ مەدەنی، حوسێن: کوردستان و ستراتیژیی دەوڵەتان، بەرگی دووهەم، ١٣٨٠ی هەتاوی.

٢٤ ـ نالی: دیوان، بە حەولی مامۆستا مودەریسی و هاوکاری محەممەدی مەلاکەریم و فاتح عەبدولکەریم، ناوەندی بڵاو کردنەوەی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی "ئینتشاراتی سەلاحەدینی ئەییووبی"، چاپی سێهەم، ورمێ ١٣٦٨ی هەتاوی.

٢٥ ـ نەسین، عزیز: گێلە پیاو، وەرگێردراوی عەبدوڵڵا حەسەنزادە، چاپی دووهەم، بەغدا.

٢٦ ـ وسێن شەشە: ساڵی ١٢٩٠ی هەتاوی لە ئاوایی شەڕەفکەند لە دایک بووە. ساڵی ١٣١٥ لە ترسی سەربازیی پەڕیوەی لێرەوار دەبێ. هیچ عیبادێ خودای ئەوەندە پڕبەند نەبووە. بۆ ناسینی مرخی شاعیری مام وسێن بڕوانە لاپەڕەی ٩٥ی «کانی مرادان» و رەبەریەکیان نێن دەگەڵ «بەهاری کوردستان»ی مامۆستا هێمن. زۆربەی بەیتەکان لە لای "خدرە رەقە" (شایەری بابەکری سەلیم ئاغای هەڵشوێنی کوردوستانی ئێراق) فێربووە. کاوسێن دوو ناسناوی دیکەشی بوون: وسێن شایەر و وسێن کەنیلە. دەیگوت: «لە "شاریکەند"ی حەزی لە کچە جوویەکی دەکرد. ئاغای ئەو دێیەی سەرتیپ بوو، جوو لێک خڕ بوونەوە و پوڵێکیان دا بە سەرتیپی. سەرتیپ کوتی: وسێن! جوو پووڵێکی زۆریان داومێ، بەینێکی خۆ ون کە، دوایە وەرەوە. بەڵێ، قەدەرێکی دەڕوا و دێتەوە. ئاغا کچێکی هەبوو گەوهەرتانج بوو، کچە جوویەش کەنیلە بوو. بەندێکی کوت: یارەبی سەرتپ خۆش بی / هەر پێت بێڵێ "گەوهەرتانج" / کەنیلە بۆ جوو نابێ / زۆر چاکە بۆ کورە کرمانج. جا ئە لەو دەمەیەوە ئەو نێوەی بەسەردا برا.»

وسین کەنیلە بۆ فرانیش هەر ئاوا لە زەبر بووە. مامە وسینەم دەیکوت: «مەحمورودە گۆلەی "دۆلپەمۆ"یە سەلت بوو، دەسووڕاوە، بە رۆن و شتی وا دەیکوت. جارێکی لە "ئامێدی"ی وسین شەشە قامی دەکوتن، حالەم کوتیان رەحیمیش قامان دەلێ و فرهاوێژە. وسین رووی تێکرد و کوتی: **هەتیوێکی زۆر قەشکەی / کەوت بەربوون وەک رەشکەی / لە قسان تۆش قامان دەلێی / قاتلی بە رۆنی مەشکەی!»**

هەمووی ئەو شتانە وایان کا وسین لای خەلک بە گشتی و ئاغاکان بەتایبەتی خۆشەویست کردبوو کە: (هەر مامم بۆی گێڕامەوە) «ئاغاکانی ئامێدی (گوندێکی مەهاباد) کوتیان: وسین ئەو ساڵ لە کنمان بە، دوو دەست کەواوپاتۆڵ و چەکمەت لە ئی خۆمان و سەد تەغار گەنمت (ئەو وەختی بە چەند ملکان ئەوەندەیان گەنم نەدەبوو!) بەرات بێ، هەر ئەگەر چووینە سەفەرێک شتێکی دەگەڵمان بە و بڵێن ئەوە بەیتبێژی ئاغایە! وسین کەنیلە کوتی: بە خودای ئەگە هەموو ملکی ئەو نێوەم بە نێو بکەن ئێستا گیر نابم! ئەمن تازە فێرە سووڕانەم و رووحی خۆم دە کوولەکەی ناکەم!» ئەو کەڵە شایەرە دەوروبەری ٧٧ ساڵێکی عومر کرد.

٢٧ ـ **وەستا برایمی کۆنەخانێ**: ساڵی ١٢٧٦ی هەتاوی لە گوندی "حاجیاباد"ی سەر بە بۆکانێ لە دایک بووە. زۆربەی بەیت و هەواکان لە وسین شەشە و عەوڵا مامەش و عەوڵا گاوان فێربووە. زۆربەی عومری خۆی لە "خانێ" بووە. ساڵی ١٣٦٥ی هەتاوی هەر لەو شارە کۆچی دوایی کردووە.

٢٨ ـ **هەژار**: بۆ کوردستان، چاپی جەواهێری، چاپی سێیەم، تاران ١٣٥٨.

٢٩ ـ **هەژار**: چێشتی مجێور، (————) ، چاپی یەکەم، پاریس ١٩٩٧.

٣٠ ـ **هێمن**: پاشەرۆک، بڵاوکراوەی سەییدیان، مەهاباد ١٣٦٢ی هەتاوی.

٣١ ـ **هێمن**: تاریک و روون، بڵاوکراوەی سەییدیان، مەهاباد.

A Dictionary of oral

Mukri Kurdish

Selah payanyani

2006

سه‌ید حوسێن ڕه‌سووڵی

A Dictionary of oral

Mukri Kurdish

لەگەڵ ئەوەش‌دا کوردەواری شێوە ژیانێکی زۆرتر زارەکی بووە و نووسین نەیتوانیوە جێ بە گوتن لێژ بکا . فەرهەنگ‌نووسان بایەخێکی تەواویان بە لێدوان و ڕاگەیاندنی زارەکی نەداوە. تەنانەت لە بواری کەلەپووری نووسینیش‌دا هێشتا فەرهەنگێکی تێروتەسەلی زمانی نووسراو دانەندراوە. فەرهەنگی زارەکی موکریان تێکۆشانێکی بەنرخە بۆ گرتنی کەلێن‌وکولێنەکانی زانستمان سەبارەت بە کەلەپووری زارەکی کوردی.

کاک سەلاح پایانیانی لەو فەرهەنگەدا ژیانی وشەی کوردی لە سوننەتی زارەکی‌دا تۆمار کردووە. ئەو فەرهەنگە، دەوڵەمەندیی زمانی زارەکی لە دەربڕینی مەبەست‌دا رادەگەیێنێ و لە هەمان کات‌دا کەموکووڕی فەرهەنگە کوردیکان وەبەرچاو دەخا.

کاک سەلاح لێهاتوویی و چازانی خۆی، هەم لە زمانی کوردی و هەم لە هونەری فەرهەنگ نووسین‌دا، لە لاپەڕەکانی ئەم کتێبە دەربڕیوە.

دوکتوور ئەمیر حەسەن‌پوور

Selah Payanyani

Vol. 1

Designer : Ali Samimi